

~~Eof~~
~~חשן~~ 6 כ"ז

לשוננו

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך: ד"ר א. צפרוני

חוברת ראשונה

V 4157

ספס

מיון

מאת המערכת

מקום הופעתו של רבעוננו – ארץ-ישראל המתחדשת ודורשת שפה חיה, ברורה, מדויקת ומספיקה לכל מקצעות החיים ובכל פנות הספרות והמדע – מקום זה הוא הקובע את תכניו של אורנן זה.

לשם תכנית זו – תחית השפה ושכלולה – עבד „ועד הלשון העברית“ במשך כל שנות קיומו עד עתה. כעת, משנתנה היכלת לוועד הלשון ליסד במה קבועה לצורך זה – קורא הועד לכל חכמינו וסופרינו, שיבואו להשתתף עמו יחד, באמצעותו של אורנן זה, בעבודה הגדולה הזאת – תחית שפתנו ושכלולה.

אולם במה זו לא רק לחוקרים ובלשנים או לסופרים ומורים בלבד נועדה, אלא לכל אלה המתלבטים בשאלות השפה, כל אחד במקצוע שלו. כל אחד יוכל להביא אל הבמה הזאת את הצעותיו, שאלותיו וחרושיו.

והנה מתוך ההכרה, כי תחית לשוננו לא תהיה שלמה ומשכללת, אם לא תתבסס על יסודות מדעיים, – נקדיש ב„לשוננו“ מקום בראש לחקירות הלשון והסגנון ע"י בלשנים מְמחים, המבקשים דרכים לשכלול לשוננו ושפורה. חקירות אלה תשמנה עור וסיוע לכל העוסקים בחדוש לשוננו, לאיש איש במקצועו, ויחד עם זה תתוינה את הדרכים אשר בהן עלינו ללכת מבלי להתרחק מרוח הלשון ואפיה המיוחד.

ולועד הלשון, ההולך בראש תחית לשוננו תשמש במה זו מקום פרסום לפעולותיו, חרושיו והחלטותיו.

לשם מלוי תכנית זו, קבעה מערכת הרבעון חמש מחלקות אלה:

א. חקירות בלשון

ב. להרחבת הלשון ותקונה

ג. פעולות ועד הלשון ¹

¹ מחלקה זו חסרה בחוברת א', כי בחפצנו לתת דיוח מפרט מפעולות ועד הלשון משנת תרפ"א עד היום החלטנו – לרגלי רבוי החומר – להוציא כעת קבץ מיוחד: „זכרונות ועד הלשון“ ועוד בחדש זה יצא הקבץ לאור.

ד. בקרת וביבליוגרפיה

ה. הצעות והערות.

ובזה מבקשת המערכת את כל אלה שיש להם מה לאמר בשאלות הלשון להשתתף בקביעות ברבעוני ולסיע בזה לתחיתה ופריחתה השלמה של לשוננו.

* * *

שאלת הכתיב עוד לא נפתרה ע"י ועד הלשון. יש מצדדים בזכות הכתיב הדקדוקי ויש עומדים על הכתיב המלא – ולכן החליטה המערכת להשתמש לפי שעה ברבעון „לשוננו“ בכתיב הדקדוקי המקבל עם נקוד חלקי בכל מקום שקריאתו מספקת. תקון זה אמנם עלה בטרח ובהוצאה יתרה, אולם בדרך זו עלה בידינו לתת לכל המאמרים צורת-כתיב אחת, מבלי להכביע עדין בעצם השאלה. המערכת שנבחרה ע"י ועד הלשון: א. אברונין, ש. בן-ציון וד"ר א. צפרוני מנתה את הד"ר א. צפרוני לעורך האחראי של „לשוננו“.

חקירות בלשון

דוד ילין (ירושלים)

הוראות נשפחות לשרשים עבריים*.

שרשי העברית התנכית נחקרו לכל פרטיהם ע"י עבודת חכמים רבים משלנו ומשל אמות העולם. ובכל זאת נשארו עוד מקומות רבים בתנ"ך בלתי מובנים, מפני שהוראת איזו מלה בהם נשארה עדין בלתי מבררת, ביחוד יקרה כדבר הזה בשרשים שיש להם הוראה ידועה, ובהוראה זו הם באים במקומות רבים בתנ"ך; אך מלבד הוראתם הרגילה היתה להם עוד הוראה אחרת, שבמקרה באו בהוראה זו רק פעם או פעמים בתנ"ך. כל זמן שהיתה השפה חיה היו ידועות כמובן כל ההוראות השונות של שרשיה, מבלי התחשב, כמה פעמים הם נמצאים בתנ"ך. אך משחדלה הלשון להיות חיה ומדברת, ומציאותה הצטמצמה בספר, הלך ונשכח חלק גדול מאוצר מליה ומהוראות שרשיה, שלא נמצאו בתנ"ך, וביחוד נשכחו ההוראות השניות של השרשים הנזכרים, כי לרובי מציאותם בהוראה אחת נשתמרה ההוראה הזאת בלב קוראי הספר, והשניה הלכה ונשתכחה. שכחה זו באה ביחוד במקום שהיתה איזו אפשרות לבאר גם את המקומות בתנ"ך, שבהם באו אותם השרשים בהוראתם השניה – על פי הוראתם הידועה, ולו גם בדחק רב. כמובן צמחו ע"י דחק זה באורים משנים ומוזרים, שעל פיהם אין כל המשך לדברים שלפניהם ואחריהם; אך יש גם פסוקים שבהם נמצאים שרשים כאלה כהוראתם הבלתי רגילה ונשארו מבלי שום באור, ז"א, גם בלי באור דחוק. בדברי הבאים אנסה להפיץ אור על שרשים כאלה ולשוב ולמצא את ההוראות שנשכחו, בקחתי עפ"י רב לעזרה את השפות השמיות האחרות.

(*) המאמר הזה שנכתב לפני שנים רבות בעברית והיה צריך להתפרסם ברבעון "דביר" לא נתפרסם אז מפני הפסקת הופעת הרבעון. מחוסר מקום מתאים לפרסומו נתפרסם בשנה שעברה בתרגום אנגלי בספר Jewish Studies, שיצא בניו יורק ע"י Jewish Institute of Religion לזכרו של ידידי המנוח ישראל אברהםס ז"ל.

הנני מוטרד כעת במקורו העברי לרבעון "לשוננו" בהוסיפי עליו סעיפים אחדים המסמנים בסמן *, להיות לתועלת לרב הקוראים אשר הספר הנ"ל לא יגיע לידם. שני ערכים: "גהה" (בהוראת: פנים) ו"ענג" (בהוראת: התחטא) השמטתי, מפני שהקדימוני אחרים בזה.

ע"ז יתבררו לנו בתנ"ך דברים רבים הנראים לנו כמעט בלתי מובנים או מובנים בדחק.

1. א ב ד.

לשרש "אבד" היתה בעברית מלבד הוראתו הרגילה גם הוראת שרש זה בערבית – הוראת הזמן הנמשך בלי קץ, אשר סופו אובד לנו ונעלם מהשגחתנו, לאמר: הזמן הנצחי.

דבר כזה ממש הננו מוצאים גם בשרש עלם, אשר ממנה לקחה המלה עולם להוראה על הזמן אשר סופו נעלם מידיעתנו, לאמר, הזמן הנצחי. בהוראה זו נמצא שרש זה במשלי בלעם העתיקים ובמליצות איוב המשפע מהשפה הערבית, ועלפי הבאור החדש הזה יובנו לנו עתה היטב פסוקים שונים שבהם נמצא שרש זה בתנ"ך.

(א) במשלי בלעם כתוב:

וַיֵּרָא אֶת עֲמֶלֶק וַיֵּשָׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר:
רִאשִׁית גִּזְוִים עֲמֶלֶק וְאַחֲרֵיתוֹ עֲדֵי אֲבִיר.

מהתחלת הפסוק הננו רואים, כי בלעם מרבה בשבחו של עמלק, בתארו אותו בתור הראשון שבגוים, ולתאור זה מתאימה ההקבלה: ואחריתו עדי אביר, לאמר: כשם שהוא הראשון בגוים בזמן, ככה יהיה גם האחרון שיתקים בהם, ואחריתו תגיע עד גבול הנצח.

וכן שבח את הקיני ואמר:

אֵינֶן מוֹשְׁבֵּה וְשִׁים בְּסֻלַּע קִנְהָ...
זִמִּים (יקחו) מִיַּד כְּתִים וְעֵנִי (את) אֲשׁוּר וְעֵנִי עֶבֶר
וְגַם הוּא עֲדֵי אֲבִיר.

לאמר: גם הקני יאריך ימים עד נצח.

על פי הוראה זו תובן גם המלה עדי המורה על גבול הזמן, והמקבילה פה עם המלה "אבד" שאחריה אל המבטא הרגיל: עדי עד (תהלים, פ"ג, 18; צ"ב, 8; קלי"ב, 12, 41; ישעיה צ"ו, 4; ס"ה, 18) והמבטא עד עולם (בראשית י"ג, 15; שמות י"ב, 24; וכו' וכו').

ההיתה מלת אבד הכתובה בשתי הפעמים חסרה וו בעקרה משקל סגולי "אבד", המתאים יותר לשם (כשם "נצח" באותה הוראה)? – זוהי שאלה המתעוררת גם בבארנו מלה זו כמו שרגילים לבארה עד כה¹.

(ב) מלבד המשקל אבד היה משרש זה בהוראה זו (חוץ מהוראת השאול והקבר שיש לו גם כן) המשקל אבדון, המתאים היטב לשם מקרה כשם

רעבון. ופה באה ההוספה "וְזָן" כנראה להוראת הזמן. ממש כמו תנוין הפתחה בערבית במלת אֵלָּא, וכמו שהגנו מוצאים אותה נוספת בשמות הפרטים המורים על מקום: חברון, שומרון, עגלון וכיו"ב. בהוראה זו נמצא שם זה בפסוק:

כִּי אֵשׁ הִיא (הזמה) עַד אֲבִדוֹן תֵּאכֹל.
(איוב ל"א, 12)

לאמר: זו היא אש היוקדת עד עולם ולא תחדל. ורעיון זה עצמו הגנו מוצאים במקום אחר עם מלת עולם:

מִי יָגוּר לָנוּ אֵשׁ אוֹכֶלֶה מִי יָגוּר לָנוּ מִזְקְרֵי עוֹלָם
(ישע' ל"ג, 14)

(ג) גם בצורת פֻּעַל הגנו מוצאים שרש זה בהוראה זו:

גַּם כַּח יְדִיקָהּ לָמָּה לִּי עֲלִימוֹ אֲבֵר כָּלֶה.
(איוב ל', 2)

לאמר: הזקנה כבר חלה עליהם מימי עולם, ויפה הוא התול זה על הצעירים ממנו לימים (שם, שם, 1), כי הצעירים האלה הם למולו חלשים ורפים וכל כח אין בידיהם, והם כאלו כבר חלה בהם הזקנה מימי עולם.

2. א ו ה.

ממלות הקריאה אֵלָּא, וְהַעֲרִבִית נגזר שרש אוה (אוּ) בבנין תִּפְעַל בהוראת קרא קריאת אֵלָּא, וְ.
כדבר הזה היה גם בעברית, וממלות הקריאה: אוי! וי! (מלה שניה זו נמצאת בארמית שבתלמוד ובתרגומים) נגזר שרש אוה באותו הבנין התאווה.

בהוראה זו נמצא שרש זה בירמיה י"ז, 16: ויום אנוש לא התאויתי. לאמר: וביום אָנוּשׁ, ביום שגדלו ורבו מכאובי, לא התאוונתי ולא קראתי אוי! — כמו שהוא אומר תכף אחרי זאת: אתה ידעת מוצא שפתי. נכח פניך היה, ויודע הנך כי תלונה כזו לא עברה על דל שפתי. עפ"י הבאור הרגיל אין המשך לדברים, ובכלל מזור הדבר, כי מי זה המתאוה ליום אנוש?

מצורת התאווה בבנין התפעל נבנה אחרי כן השם המפשט תאוה באות ת בראשו להוראת: קריאת אוי, בתהלים ל"ח, 10:

אֲדֹנָי נִגְדָה כְּלִיתָאוֹתִי וְאֶנְחִיתִי מִמֶּה לֹא נִסְתָּרָה 1.

1 כן העיר כבר ברט בספרו Wurzeluntersuchung 'ע' 4.

3. א מ ן .

על ההוראות השונות של השרש הזה צריך להוסיף אחת ההוראות של שרש זה בערבית, והיא: הִרְגַּעַ, היה שקט ושאנן, בלי דאגה.

בהוראה זו הננו מוצאים את שרש זה במקומות הבאים בתנ"ך:

(1) בבנין נפעל: (א) בישעיהו ז', 9: אם לא תאמינו בי¹ לא תאָמְנוּ, לאמר, לא תרגיעו; (ב) בדה"י ב' כ', 20: האמינו ביהוה אלהיכם וְתִאֶמְנוּ, לאמר: אם תאמינו בה' תשבו בבטחה ובשלום, כמו שהוא אומר תכף אחרי כן: האמינו בנביאיו ותצליחו.

בשני המקומות האלה, שהאחד מהם בודאי משפע מהשני, ישנו שחוק-מלים בשתי ההוראות של שרש א מ ן².

(2) בבנין הפעיל: (א) באיוב ל"ט, 24, בתארו את אי מנוחת הסוס בשעת המלחמה ורעשה, הוא אומר: ברעש ורגז יִגְמָא ארץ (לאמר: יעשה בפרסותיו גומות בארץ³, בדפקו בהן בארץ, כדרך הסוס החפץ לרוץ ובעליו עוצר בעדו) ולא יאמין כי קול שופר (לאמר, ובשמעו את קול השופר לא יוכל עוד להרגיע ולעמד במנוחה, כי רוחו הסוערת סוחבתו הלאה); (ב) במשלי י"ד, 15: פְּתִי יֵאֱמִין לְכָל דָּבָר, פה אין הוראת הפעל הרגילה שהוא מאמין בכל מה שיגידו לו, כי המשך הדברים מתנגד לזה וההקבלה דורשת פה הוראת: היות בטוח, לא פחד:

פְּתִי יֵאֱמִין לְכָל דָּבָר וְעֵרוֹם יִבִּין לְאִשְׁרוֹ.

חֶכֶם יֵרָא וְסֹרֶמֶץ וְכָסִיל מִתְעַבֵּר וּבֹטֵחַ.

לאמר: הפתי נמצא תמיד, בכל מצב ובכל ענין, בבטחה ובלי מגור, אך הערום מפחד מרעה ולפני צעדו צעד הוא מתבונן היטב, איפה ישים אשורו; החכם ירא ודואג, ועל כן יסור מפני הרעה בראותו אותה על דרכו, אך הכסיל בוטח ועובר הלאה מבלי דאג לאשר יקרהו⁴. ורעיון זה נמצא בעוד פסוק שנשנה בשני מקומות במשלי (כ"ב, 3; כ"ז, 12).

מציאות שרש זה, המורה על מצב נפש, בבנין נפעל והפעיל, היא ממש כמציאות שרש אחר באותה הוראה עצמה ג"כ בשני הבנינים האלה, הוא השרש ר ג ע (ר' דברים כ"ח, 65; ישע' ל"ד, 14; ירמ' מ"ז, 6).

¹ ראה ישעיה ז', 9 בהוצאת קיטל.

² שחוק מלים כזה יש במקומות שונים בתנ"ך: ואהיה עליך למשא: ומה לא תשא פשעי (איוב ז', 20, 21), ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר (שם כ"ג, 24, 25).

³ ראה גם NH. u. Cal. W. B. p. 339 Levy: ערך גומא.

⁴ מלת מתעבר בהוראה זו (עובר) נמצאת גם במשלי כ', 2: נהם ככפיר (כנהם כפיר) זעף מלך מתעברו (העובר על פניו בשעת כעסו) חוטא נפשו, אם לא נאמר, כי "מתעברו" הוראתו: מכעיסו ומזעזעו.

(3) בצורת תאר על משקל פָּעוּל בִּשְׁבִי כ. 19: שְׁלָמִי אֲמוּנִי יִשְׂרָאֵל, לאמר, אנשים היושבים בטח ובשלוה. כהוראת שְׁלֹמִי, שהיא: אנשי שלום. תאור זה מקביל אל התאור האידילי הרגיל: העם... שוקט ובוטח... ודָבָר אין להם עם אדם (שופטים י"ח. 7); עַם בְּטָח (שם, שם, 10). ומשקל פָּעוּל לתארים האלה (שלום, אֲמוּנָה) מקביל אל התארים: סְמוּךְ בְּטוּחַ (ישעי' כ"ו. 3) באותה הוראה כמעט.

(4) בצורת השם המפשט אֲמוּנָה: א) בישעיה ל"ג, 6, אשר שם בא בצורתו העתיקה: והיה אֲמוּנָה עֲתִיד, לאמר: עֲתִיד (או עֲתוּדִיךְ) תהיה בטוחה ולא תירא מאיוה דבר שהוא; ב) בשמות י"ז, 12, בספרו שם, כי בהרים משה ידו גבר יִשְׂרָאֵל וכאשר עִיפָה ידו והניחה גבר עֲמֶלְק, אז תמכו אהרן וחור בידיו: ויִּהְיֶה יָדוֹ אֲמוּנָה עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ, לאמר: היו במצב בטוח, מבלי דאג פן מרב עיפות יהיה מִכְרַח להורידן שנית. צריך להעיר, כי באופן זה תהיינה לשרש אֲמוּנָה גם אותן שתי ההוראות אשר לשרש בִּטָח המקביל לו: (1) סמוך על... (2) הרגש עצמו בבטחה.

4. ב ל ג.

לשרש בִּלֵּג היתה גם הוראת שֶׁרֶשׁ גִּלְבִּי (جلب) הערבי (בדרך סרוס אותיות) הֶבֶא דבר ¹, ועפ"י יובן היטב הפסוק המבליג שד ² על עז, ושד על מבצר יבוא (עמוס ה', 9). את המלה האחרונה צריך לקרא בקריאת השבועים, וסמכוס, והפשיטא, ות"י, והירונימוס: יבִּיא, ועפ"י תהיה לנו פה הקבלה מדיקת בין שני חלקי הפסוק ³.

¹ בן יהודה בספרו מלון הלשון העברית (חלק א' עמ' 544 בהערה 2 לשרש בלג) אמר: "ואפשר עוד לפרש המבליג כמו בערבית أبلغ (אבלע). ר"ל הוביל, הביא והוא ממש ככל חצי השני של הפסוק, ונעלם ממנו השרש גלב הערבי, שאיננו מצריכנו לחלוף ג' באות ע'."

² LXX קוראים: שבר, והיא מקבילה למלה "שד" הנזכרת בחלק השני של הפסוק ולא באה מלת שד כפולה בחסר טעם בפסוק זה. הרכבה זו של "שד ושבר" הננו מוצאים גם במקומות אחרים (ישעיה נ"א, 19; נ"ט, 6; מ' 18).

³ דגמה יפה להשערות שונות ומוזרות הבאות לרגלי אי הבנת איוז מלה בפסוק אפשר לראות בבאורו של נובק לפסוק זה, הוא בעצמו אומר: "פסוק 9 א מקלל, כי 'מבליג' אינו מתאים אל 'שד' אחרי שגם בעברית גם בערבית לקח שרש 'בלג' להוראת הופעה: הבריק, הקרין קרני אור. אין למצא דרך איך לתקן זאת. כנראה היו האותיות בחלק א' של פסוק 9 מטשטשות, ואחד המעתיקים נסה לתקן איוזה נסת עפ"י חלק ב' של פסוק זה". ואיננו אומר לנפשו, כי אם באמת יש פה תקון של מעתיק, איך זה הביא מלה כזו (המבליג) המקשה את כל באור הפסוק? אח"כ הוא מביא השערות של אחרים: Oetli המציע: המגבלי, והופמן (ZATW. III 111) המוצא פה את הטורוס (השור) ואת הקפלה (העז)! — באור אשר ולהיוון אומר עליו כבר: אין די פרדוכסיות לבאור זה.

5. ג ר ש .

על ההוראות השונות של שרש זה בעברית צריך להוסיף לפי דעתי את הוראת שרש „נטע“, אשר לו מקביל בערבית השרש غرس (ע'רש). חלוף אות ג העברית באות ג הערבית הננו מוצאים בעוד שרשים אחדים: גרה = غرا (גיוניס-בוהל 147). גומץ = غامض (בן-יהודה 803). ובתלמוד: מגמם = غمغم (גם جهم), גרגר = غرغر¹. עפ"י הוראה זו תתברר לנו היטב הוראת השם „מגרש“ הנזכר ביחוד בענין הערים הנתנות ללויים.

יודעים הננו, כי לפנים (וכן הדבר נמשך עד היום) נבנו הערים (הכפרים) על-יד מעינות המים. מי המעינות מספיקים לבני הכפר לא רק לשתייה כ"א גם להשקאת שדות המטע והגנים הקרובים אליהם. ע"י כך מתרבים הגנים הנטעים בקרוב מקום לכפרים. וכל העובר גם עתה בכפרי ארץ ישראל, וביחוד בהרים, יראה כי שדות הנטיעות (مغرس = מע'רש בערבית) מקיפים אותם מסביב, כי מלבד ענין המים ישנו עוד ענין שני המפתח את נטיעות הגנים דוקא בסביבות הכפר. והוא האפשרות לכפרי להשגיח עליהם ולטפל בהם יותר.

ולכן בהנתן מ"ח הערים ללויים לא נתנו רק כדי להספיק להם דירות לשבת בהן, כ"א נתנו להם גם כל שדות הנטיעות (מגרשיהן), למען יוכלו למצא בהם לכה"פ חלק ממחיתם, ככתוב: והיו הערים להם לשבת, ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרֶבֶשֶׁם ולכל חַיִּתָּם (במדבר, לה 3).

ומזה הסתעף לדעתי גם השם „גרש ירחים“ (דברים, ל"ג, 14) לאותם הירקות שנוטעים אותם פעמים אחדות בשנה, כצנון וכיו"ב ושהם נקראים עד היום גם בערבית شجری = חדשי; והמבטא בא לא מן „ירח“ (כפרוש הראשון של רש"י שם) שאינו בא בל"ר, כ"א מן „ירח“ (כפרוש השני של רש"י: שהארץ מגרשת ומוציאה מחדש לחדש). וגם אם נרצה לבארו מהוראת „ירח“ בתור הקבלה ל"תבואות שמש" שכתוב לפניו, יתבאר ג"כ: הנטיעות שיש על בשולן השפעת הירח (רש"י: יש פירות שהלכנה מבשלחן ואלו הן קשואים ודלועים).

בהוראה זו בא לדעתי הפעל גרש בתהלים פ' ט' בבנין פעל, אשר לפעמים יש לו הוראה הפוכה מוז שבטל, כמו תוספת-ent הגרמנית (בצרפתית dé- באנגלית- dis) לפני השרש. הכתוב אומר: גפן ממצרים תַּסְיַע, תַּגְרֹשׁ גוֹיִם וְתַטְעֶנָּה. פה מתאימה יותר הוראת העקירה מהוראת גרושים. והכונה: עקרת את הגוים ובמקומם נטעת אותה. וכן תכף אח"כ: פָּנִיתָ לפניה וַתַּשְׂרֵשׁ שרשיה.

¹ חלוף ג' עברית באות ג הערבית בא מזה, כי את הגימל הרפה היו מבטאים ממש כבטוי ג ערבית ואותה האות ע העברית שבטאו לפנים כאות ג הערבית העתיקו בתרגום השבעים באות Γ יונית: עזה Γαζα (ראה גוניס-קויטש) § 6. e

6. ד י.

מלת בְּדִי, הבאה שש פעמים בתנ"ך (ומזה ארבע פעמים בפסוק אחד שנכפל: ירמיה נ"א, 58, וחבקוק ב', 13) עודנה בלתי מזכרת בהוראתה. בפסוק אחד מאלה חושב הנני, כי בכל אופן יש למלה זו הוראה מיחדת, שונה מאשר בפסוקים האחרים, וזה באיוב ל"ט, 25. שם, בדברו על הסוס המשתוקק למלחמה, אחרי אמרו, כי תכף בשמעו קול שופר איננו יכול עוד לעמד במנוחה (ולא יאמין¹ כי קול שופר) הוא מוסיף לאמר: "בד שופר יאמר האח". מלת בדי מרכבת פה מאות היחס ב המורה על הזמן ומהשם בִּי (בסמיכות: בִּי) על משקל גִּי, שי, בהוראת השם הערבי דְּוִי ^{دوي} המורה על הרעש הקל של הרוח או של עוף בעופו או של דבורה, ופה העבר אל ההמולה הדקה של השופר בהחל התוקע לתקע בו לפני התקיעה האמתית. וזה נמשך יפה אל הפסוק שלפניו, כאומר: לא רק בשמעו את קול השופר איננו נח עוד, כי אם גם בשמעו את די השופר, את קול ההמולה החלשה של השופר, הוא אומר כבר: האח! ומשקל "די" המכניז מהשם דְּוִי הוא על דרך "כִּי" (ישע' ג', 24) מהשם בְּוִי-קִיָּה.

להוראה זו מתאים יפה החלק השני של הפסוק: ומרחוק יריח מלחמה, לאמר: כמו שחוש שמעו ער לכל דממה דקה, ככה גם חוש ריחו מפתח מאד².

7. ד ר י, ע ז.

המבטא החזק והיפה: תדרכי נפשי עז (שופטים ה', 21) בשירה העברית הקדומה, היא שירת דבורה, איננו מובן על פי ההוראה הרגילה של שרש דרך³. לפי דעתי השתמרה במקום הזה בשרש דרך ההוראה אשר לו בערבית ובסורית בבנין הפעיל (أدرك): השיג. ואחרי שהמשוררת מתארת את מפלת

¹ ראה לעיל בשרש אמן.

² גזניוס המביא במלוננו את הבאור so oft למלה "בדי" נאלץ להוסיף מלת hallt (so oft das Schlachthorn hallt) "בכל פעם ששופר המלחמה מריע". אך מלה זו איננה בפסוק. גונקל מתרגם יפה Beim Klang der Hörner ruft er: Hui! בהריע השופר: מבלי הראות מקור לתרגומו זה.

את המבטא הזה כלו אין נובך מתרגם כלל. באמרו: "החלק האחרון של הפסוק הזה הוא כנראה ג'כ מקלקל, כי גם אם נחשב את מלת "תדרכי" לעתיד של ורוז אין מאמר כעין "הבה נפשי דרכי בעז", או: "דרכי את העוים" (כמו שמבארים (Buchmann, Hall) מובן כלל בהמשך הדברים פה. איך צריך לתקן? אינני רואה".

האויב: נחל קישון גרפם, היא קוראת בהתפעלות: את, נפשי, השגת את הגדלה והתפארת.¹

הוראה זו נשמרה בעוד פסוק בספר זה (שופ' כ' 43), אשר לפי דעתי הוא שריד משיר קדום על מפלת בנימין:

פָּתְרוּ אֶת־בְּנֵי־מִן הֶרְדִּיפוּהוּ מְנוּחָה
הֶרְדִּיכוּהוּ עַד נֶכַח הַנֶּכֶחַ מִמְּנַחַת שָׁמֶשׁ.

פה באה מלת הדריכוהו בהפעיל כאשר בערבית ובסורית² והיא באה פה אחרי מלת הרדיפוהו ממש כמליצת שירת הים (שמות ט"ו, 9): אמר אויב ארדף אשיג, והכונה: רדפו אחריו עד מְנוּחָה³ והשיגוהו אצל⁴ נכח הגבעה ממזרח שמש⁵.

וקרוב הדבר, כי גם מלת הדריכוהו הנמצאת באיוב (כ"ח, 8) צריך לבאר בהוראה זו, כי שם (8, 7) הוא מדבר על מקום אשר לא הגיע אליו שום בעל חי:

נָתִיב לֹא יֵדְעוּ עֵיט וְלֹא שֹׁנָפוּ עֵין אֵיָה
לֹא הֶרְדִּיכוּהוּ בְּנֵי שָׁחַן לֹא עָרָה עָלָיו שָׁחַל.

כי בהוראה הרגילה אין מקום לבנין הפעיל פה כי אם לבנין הקל⁶, ולא ליחס הפעול כי אם ליחס שבו או שעליו, כנהוג בפעל זה בהוראתו הרגילה.

¹ למלה "עזי" בעברית ישנה במקומות שונים בתנ"ך הוראת המלה עִזְרָה הערבית המורה על גדולה ותפארת והדר, וככה הננו מוצאים אותה מקבילה אל המלים האלה, כגון: לבשי עוז ציון, לבשי בגדי תפארתך ירושלים (ישעיה נ"ב, 1); מטה עז מקל תפארה (ירמיה מ"ח, 17); ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר (תהלים ע"ח, 61); עז והדר לבושה (משלי ל"א, 25).

² אולי באה גם מלת הרדיפוהו בהפעיל שלא כרגיל לשם השתוות אל מלת הדריכוהו.

³ Moore גורס ג"כ "מְנוּחָה" ומבאר, כי זה שם מקום, בקשר עם השם נוחה, אחד מבני בנימין הנזכר בדיהיא ח' 2, ולפי דעתי זהו שם העיר מנחת הנזכרת שם בדיהיא ח' 6 בדברו על בנימין, והוא אומר: אלה הם ראשי אבות ליושבי גבע ויגלום אל מנחת ופה הוא מזכיר ג"כ אח"כ: עד נכח הגבעה.

⁴ ראה להלן בפרש ע"ד.

⁵ וידידי הד"ר טורציגר העירני על פרוש רש"י לפסוק זה בהוראה זו, וראיתו ממלת אדרכיה שבתלמוד. וכן העירני על בן סירא ט"ו א': ותופשי תורה ידרכוהו, ושם ז': לא ידרכוהו מתי שוא...

⁶ למלת הדריכוהו הקודמת מעיר נובק לאמר: המלים "הדריכוהו מנוחה" לועגות לכל באור, כי אח השפלת האויבים יוכל לצין רק הקל.

8. ה ו ה *

אחת ההוראות של השמות הנגזרים מהשרש "הוה" הוה שהוראתו "נפל", היא: בור, חפירה עמקה. "הוה" הוה באורו: בור שרקעיתו עמקה; "אֶהוּיָה" אֶהוּיָה באורו: חפירה עמוקה באדמה; השם "הוה" הוה : משקע באדמה וחפירה עמקה; והשם "הוה" הוה הוא אחד משמות השאל, ובשפת הדבור: חלל טבעי בין הסלעים במעמקי האדמה הנוקב ויורד מבלי גבול, והוא בולע כל המים ששופכים בו¹ וכן מורה הוראה זו השם "הותא" בסורית.

בהוראה זו בא השם הוה=הות פעמים אחדות בתנ"ך:

א. בתהלים, ה' 10 כתוב על הרשעים כי:

קִרְבָּם הִוֹת קֶבֶר פְּתוּחַ גְּרוֹנָם לְשׁוֹנָם יַחְלִיקוֹן.

הוא מתאר פה את נפילת הישרים הנופלים ברשת הרשעים, אך בסדר הפוך, והעקר הוא כך: לשון הרשעים חלקה ומתחלקים בה הנתפסים על ידה, ותכף מוכן הגרון שהוא קבר פתוח והם נופלים מהרה אל תוכו, ומשם הם מתגלגלים הלאה אל קרבם שהוא כעין חפירה עמקה מאד, שכל הנופלים בה לא ישובו עוד.
ב. במשלי, י"א 6 כתוב:

צִדְקַת יִשְׂרָאֵל וּבְהוֹת בּוֹגְדִים יִלְכְּדוּ.

ז"א: הבוגדים ילכדו בחפירה עמקה שיפלו בה, כמו שכתוב בפרוש בפסוק אחר (ירמ' י"ח, 22): כִּרְוֹ שׁוֹחַ לִלְכַּד נִי. וכן בתהלים ל"ה, 8: ברשתו אשר טמן תלכדו, בשואה (= בשוחה) יפל בה, כי פורשים הרשת על השוחה למען לא ירגיש בה העובר ויפל בה. וכן שם ט"ו 16: טבעו גויים בשחת עשו, ברשת זו טמנו נלכדה רגלם: בראשונה נלכדה רגלם ואח"כ טבעו בשחת. וכן איכה ד, 20: נלכד בשחיתותם.

ג. עפ"ז נבין חצי פסוק אחר במשלי י' 3. שם כתוב: וְהוֹת רְשָׁעִים יִהְיֶה שְׁאִינָנו קְשׁוֹר אֶל מָה שֶׁלִּפְנָיו וְאֵשֶׁר כּוֹנְתּוֹ בְּלִתִּי מוֹבֵנָת. פה חסרה רק האות ב לפני השם הות, והכונה: ובהות – רשעים יהדף, האלהים יהדף את הרשעים בחפירה עמקה.

השם "הות" הוא בנפרד ולא בסמיכות, ע"ד השמות פנת יקרת (ישעי' כ"ח 16). ועוד כאלה, אשר במ השתמרה הצורה הקדומה.

¹ חללים כאלה נמצאים גם באדמת סביבות ירושלים, ולפני ט"ו שנה בערך נמצא חלל כזה בשכונת "זכרון משה" והסבו אליו כל תעלות השופכין ומימי הגשמים של הרחובות במשך שנים מספר.

9. ח י.

כנראה היתה למלה חי בעברית לפנים גם הוראת השנה הבאה (בשוב הכל לחיות עוד פעם—?). מזה בא המבטא: כעת חיה (בראשית י"ח, 14; מלכים ב' ד', 16, 17), אשר הה"א שבסוף המלה שם היא בהוראת הלמד לפני השם, לאמר: כעת הזאת לשנה הבאה, והמלה "חיה" היתה בעקרה מלעיל.

ומבטא זה באותה הוראה נשאר בצורה אחרת בנסח הברכה: "כה לחי¹ ואתה שלום" (ש"א כ"ה, 6), לאמר: ככה יהיה לשנה הבאה ואתה תהיה אז שלום.

ואם נתבונן לצורת ברכת החג הרגילה עד היום בפי ההמון הערבי שהיא כל سنة (או عام) وانت سالم ("כל שנה ואתה שלום"), לאמר: ברכה דומה לגמרי למבטא הנזכר, אפילו עם הו"ו לפני מלת "אתה", תתעורר השאלה, אם אין לפנינו אותה נסחה גם בשתי המלים הראשונות: כה לחי—כל חי, ועקר נסח הברכה היה בעברית: כל חי ואתה שלום, לאמר: כל שנה מהשנים הבאות תהיה שלום. או אולי עברה הברכה העברית העתיקה "כה לחי" לערבית בשבוש המלים ל"כל חי", ובערבית כל سنة.

10. חפה.

על יסוד מציאות שרשים שווים בלשון המורים על דבר והפוכו (בערבית: الضدان) נוטה הנני לחשב, כי גם שרש "חפה" הוא מסוג השרשים האלה, 'ובשעה שבבנין פֻעַל הוא מורה בתנ"ך על פְסוּי דבר וצְפוּי (ובתלמוד גם בקל), הוא מורה בקל להפך על ג' ל' וי דבר ופשיטת כסויו.

דבר ידוע הוא, שכסוי הראש נחשב בכל ארצות המזרח לנמוס של כבוד וחשיבות, ולמכהנים בכית ה' חֲשֹׁף מגבעות על ראשם, ולכהן הגדול הוסיפו גם את המצנפת הכרוכה מסביב למגבעת פעמים רבות וכאלו נותנת משקל וכבד למגבעת לבל תוסר. וכנגד זה, בשעת צער ואבל היו הולכים בלי כסוי ראש וגם בלי כסוי רגלים, בשעה שהאלהים מזהיר את יחזקאל מלנהג מנהג אבלות במות אשתו הוא אומר אליו: פארך חבוש עליך ונעליך תשים ברגלך (יחז' כ"ד, 17), ואח"כ: ופארכם על ראשיכם ונעליכם ברגליכם, לא תספדו ולא תבכו (שם 22), מה שמראה, כי בדרך כלל לא היו חובשים פארכם על ראשם בשעת אבלות. ובמסכת מועד קטן (ט"ו), אמור על זה: מדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש

¹ מלה זו (לחי) מעידה באפן ברור, כי במלת "חיה" הנזכרת לעיל ההא בסופה היא במקום למד בראשונה והיא צריכה להיות מלעיל.

עליך מכלל ד כולא על מאסור. וכן בצווי ה' לאהרן ולבניו אחרי מות נדב ואביהוא: ראשיכם אל תפרעו (ויקרא, 6) שהכונה לפי הפשט היא שלא יסתרו שער ראשם הסרוק והמסדר כדרך שעושים האבלים. וזה לא יוכל, כמובן, להעשות אלא אחרי גלוי הראש. וכן בסוטה כתוב: ופרע את ראש האשה (במדבר, א' 18) ומבאר רש"י: סותר את קליעת שיערה כדי לבזותה. והראב"ע אימר בפרוש: יגל ה; ולפי דעתי: יוציא פרע ראשה שהיה מכוסה. וכן הננו מוצאים בספורי הערבים, כי בכל עת בוא צרה גדולה על איש והוא מיואש הוא משליך כובעו ומצנפתו יחד ארצה בזעם. וכן ביחזקאל כ"א 31: הסיר המצנפת!

מצד שני הננו מוצאים כי שרש חפה ^{חפא} מורה בערבית על ההליכה. ברגלים בלתי מכסות בנעלים, וכן הדבר בארמית בתאר הפעל חפאי או חפיה¹ כן בסורית חפייא או חפיה מורה על ההליכה ביחפות וגם שרש "יחף" העברי עקרו "חף". רק כי בהיותו בצורת "יחף", שנתוספה בו היו"ד לפניו, הוא מורה על גלוי הרגלים ובתוספת היו"ד אחריו (חפה – חפי) הוא מורה על גלוי הראש².

וזהו אפוא לפי דעתי ההוראה האמתית של שרש זה בפסוק: וראש לו חפוי והוא הולך יחף, וכל העם אשר אתו חפוי איש ראשו (ש"ב, ס"ו 30). כי בלכת דוד ואנשיו בהר הזיתים רחוקים מבתיהם אפשר היה להם להסיר כסוי ראשם, אך לא היה אפשר להם לכסות פתאם ראשם בכסוי שלא היה בידם. וכן בירמיהו (י"ד 3): בושו והכלמו וחפו ראשם, השליכו מגבעתם מעל ראשם לגדל הצרה. וכן שב המן אל ביתו: אבל וחפוי ראש (אסתר, ו 12), כמנהג האבלים.

11. י ח ד.

השרש יחד בעברית הוא מהשרשים המורים על דבר והפוכו (الاضداد) בערבית). כי בשעה שהפעל ותאריך הפעל יחד יחדו מורים על האחד והחבור מורה התאר יחד על הפרוד והבדידה (יחיד ועני אני – תהלים כ"ח, 16, כלומר: בודד ונפרד מאחרים) או על היות הדבר לבדו מבלי חבר עמו (את בןך את יחידך – בראשית כ"ב, 2).

1 ראה ב"ר פרשה ק: תרין בננהו דרבי חד מנהון נפיק וראשיה מכסי ולביש סנדלוי ואוחרנהו נפיק חפאי וראשיה מגלי.

2 בשפות האירופיות הננו מוצאים אותו מבטא לגלוי הרגלים ולגלוי הראש בלי שום הכדל ביניהם: bare headed, bare footed; nu tete, nu pieds; barhäuptig, barfüssig.

אך גם תארי הפעל יחד ויחדו עצמם יש אשר יורו על ההוראה השניה של השרש הזה, לאמר, על ההוראה ההפוכה ממש מהוראתם הרגילה, כהוראת מלה זו בערבית *ح* לבד, ביחידות, מבלי אחר עוד. עפ"י תובן הוראת דברי אחת משתי הנשים הזונות אשר ספרה לשלמה (מ"א, ג', 18): ואנחנו יחדו, אין זר אתנו בבית, זולתי שתיים אנחנו בבית, אשר פה, על פי כל דברי הפסוק והדגשת הדברים, הננו רואים, כי הכונה היא: אנחנו לבדנו בביתנו, ואין כל מקום להוראה הרגילה של מלת יחדו. ועפ"י תובן גם תשובת זקבל וחבריו לשומרונים, השומרונים אמרו להם: נבנה עמכם (עזרא ד', 2), והם ענום: לא לכם ולנו (בשפות) לבנות בית לאלהינו, כי (אם) אנחנו יחד (לבדנו, לא עמכם) נבנה לה' אלהי ישראל (שם ד', 2).

12. י ש ח. פ ל ט.

המלה: וישחך (מיכה ו', 14) היא אחת המלים שלא התבארה הוראתן עד כה ונתנו מקום להשערות ותקונים שונים¹. לפי דעתי אין צרך בשום שנוי או תקון. המלה היא השם יִשַׁח עם כנוי הקנין י, והשם יִשַׁח הוא השם *ישח* הערבי, המורה בשפה הספרותית על טנוף ולכלוך של בגד, ובשפת ההמון, שהיא פעמים רבות יותר קרובה מהספרותית אל העברית, גם על צאה בלשון נקיה², והוראה זו מתאימה מאד לכל קשור הדברים:

אַתָּה תֹאכַל וְלֹא תִשָּׁבַע וְיִשְׁחָךְ בְּקֶרְבְּךָ
וְתִסַּג וְלֹא תִפְלִיט וְאַשֶּׁר תִּפְלֹט לְחֶרֶב אָתָּה.

לאמר: תאכל ולא תשבוע, וזה יהיה מפני כי צאתך תשאר בקרב גופך והאכל לא יזין את גופך. ועצם קללה זו הוא שב וכופל במאמר השני

¹ גזניים אומר במלוננו על מלה זו: "וישחך". מלה בלתי ברורה. השבעים מבארים. וישחך בקרבך כאלו היתה כתובה פה מלת: וחשך. והולגטה מתרגמת humiliatio "השפלה", בהוראת: שחת, ונובק אומר: וישחך, בלתי ברור... התקונים המצעים אינם משיבים רצון. Cneyne חפץ לקרא: כחשך! ראה גם פינסקר בספרו Einl i. d. Bab.—Hebr. Punctuation צד XXXVII דבריו על מלה זו והשערותיו השונות. ומענין הדבר, כי הוא מביא את דברי התרגום (Chaldäer) שהנני מביא להלן מבלי באר לנכון את מלת "למרעה" הכתובה שם.
² התרגום הארמי מתרגם ג"כ: ויהי לך למרע במעין, באותה המלה שמחרגם התרגום הירושלמי בויקרא ט"ו, 27 את המלה פרשם—מרעיהון (והיא המלה רעי התלמודית). ולפלא, כי כל המבארים הביאו תרגומי השבעים והפשיטא ואחרים, ולא הזכירו את הארמי המבאר את המלה בבאורה הנכון.

ותסג¹ ולא תפליט, לאמר, תקלט, ולא תפלט², לאמר האשה תקלט הזרע ותהרה מבלי שתלד, כי ימותו העברים בבטן אמם, ואם תלד, אמסרם לחרב. קללה אחרונה זו מקבילה בדיוק לדברי הושע (ט, 11, 12):

אֶפְרַיִם כְּעוֹף יִתְעוֹפֵף כְּבֹדָם מִלֶּדָה וּמִבֶּטֶן וּמִהֲרִיזֹן.
כִּי אִם יִגְדְּלוּ אֶת-בְּנֵיהֶם וְשִׁפְלִיתִים מֵאָדָם.

ואותו רעיון נשנה בצורה אחרת באותו ספר גם בפסוק אחר (ח, 7):

צִמְח בְּלִי יַעֲשֶׂה קֶמַח אוֹלִי יַעֲשֶׂה זֵרִים וְיִבְלְעֵהוּ.
וכנגד זה אומר איוב בתארו את הצלחת הרשע (כ"א, 10):
שׁוֹרֵז עֶבֶר וְלֹא יִגְעִיל תִּפְלֹט פָּרְתּוֹ וְלֹא תִשָּׁבֵל.

פה משתמש איוב להוראה זו בלי כל ספק בשרש זה בבנין פעל. כמו בחלק ד' של הפסוק במיכה. בעוד שישעיה (ה, 29) משתמש להוראה זו בשרש זה בבנין הפעיל, כמו בחלק ג' של פסוק זה. בתארו את אשור כארי הטורף ומשחק עם טרפו לפני טרפו אותו; כחתול התופש את העכבר שנפל בידיו ושב ופולטו ושב וחוטפו חליפות, באמרו:

שָׂאֲנָה לוֹ כְּלָבִיא יִשְׂאָג כִּכְפִּירִים וַיִּנָּהֵם
וַיֹּאחֲזוּ טָרֵף וַיִּפְלִיט – וַאֲיֵן מִצִּיל.

13. כ ע ט .

על המבטא: "מִקְצָה לטבח" ביחזקאל, כ"א 20 הבא אחרי: "אבחת חרב... עשויה לבקק", רבו הבאורים: יונתן תרגם: אשתנית = הוחדה, ומנחם במחברתו הביאו בערך "עט" עם "עטא" הארמית, ואומר: ענין מחשבה הם. דונש משיג עליו ומבאר בהוראת "עטה" כלומר: "לוטה, כרוכה", אך הוא בעצמו מרגיש חלשת באורו ואומר: "ואם תאמר אנה תמצא כי תולט החרב? אמר: הנה כתוב: הנה היא לוטה בשמלה (ש"א, כ"א 10)... כי כל חרב יקרה תולט... למען יעמד

¹ מלת "ותסג" לא התבאר מקורה והוראתה עד כה, והענין מראה פה על הוראתה שהיא בודאי דומה למלת ותשג – תקלט, כמלת empfangen בגרמנית שיש לה שתי ההוראות האלה. וגם גריץ משה מלה זו אל: ותשג. וכן אנו מוצאים פעם את האות ש' במקום ס' בשרש זה: גבולות ישיגו (איוב כ"ד, 2).

² המבארים והמלונים לא הזכירו את שרש "פלט" בהוראה זו בעברית וברס בספרו: E. S. p. 7. בדברו על שרש פלט הסורי ושרש פלט הערבי מביא את שרש "פלט" המובא בתרגום ויקרא י"ח. 25 ועוד כנגד השרש קיא העברי, ומביא גם את המבטא התלמודי "כבולעו כך פולטו" (פסחים בבלי ע"ד), ואיננו מזכיר כלל, כי שרש זה נמצא גם בתנ"ך באותה הוראה, כאשר הראיתי בכל המקומות שהבאתי פה.

ברק לטישתה". המבארים החדשים מתקנים "מרוטה" בריש במקום עין. והיציג הלך ומצא בערבית שרש "מעט" בהוראתו השניה של שרש "מרט" העברי, מריטת ותלישת השערות, ובאר בדחק. כי החרב היתה חלקה ומבריקה כעור אחרי שתולשים ממנו השערות. באור דחוק וקשה ומסבך.

ומתפלא הנני על אשר איש לא שם לבו להוראת שרש "מעט" (معط) בערבית בקשר עם חרב, שהיא "שלוף" ככתוב במלונים הערבים معط السيف. سله (מעט החרב – שלף אותה) ותהיה ההוראה פשוטה: החרב שלופה לטבח.

14. ע ד.

על יד מלת "עד", המקצרת ממלת עֲדִי משרש עדה ומקבילה לפי דעתי אל מלת حتى בערבית בחלוף האותיות, ישנה עוד מלה שניה "עד" שהיא הברה דגושה בעקרה ומקבילה למלת عند הערבית (על דרך: פת-בת), והוראתה שונה מהראשונה בזה, שהיא איננה מצינת את גבול ויָשָׁר (direction) התנועה, כי אם את המקום ביחס קרבתו למקום אחר: אצל, על יד. ובנוגע לזמן בהוראת: בעת אשר, במשך הזמן אשר, כהוראת عندما בערבית, וכמו מלת עד הסורית שיש גם לה הוראה זו¹.

על פי זה יתקבלו לנו באורים המישיבים פסוקים רבים, אשר על פי הבאור הרגיל אינם ברורים היטב:

ולוט יושב בערי הככר ויאהל עד סדום (בראשית י"ג, 12), לאמר: נטה אהליו אצל סדום, על יד העיר הזאת.

וירד יהודה מאת אחיו ויט עד איש עדלמי (שם ל"ה, 1), לאמר: סר אליו.

ונשים עד נפח אשר עד מידבא (במדבר כ"א, 30); למלת "עד" השניה בהוראתה הרגילה אין כל מובן פה, והכונה האמתית היא: נפח אשר אצל מידבא, ובאפן זה עלינו לחפש את "נפח" באחד המקומות הקרובים למידבא.

והעזים היושבים בחצרים עד עזה (דברים כ', 23), לאמר: על יד עזה. אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח (תהלים קי"ח, 27); פה אין ספק, כי מלת "עד" הוראתה "אצל".

ובהוראת "בעת אשר..." בהיותה מורה על הזמן:

¹ ואין ספק כי בימי חיי הלשון היו מבדילים במבטא בין שתי מלים אלו בהדגישם את האות ד' שבמלה השניה, כמו שהבדילו בודאי בין את יחס הפעול (שנטייתה): אַתְּכֶם, אַתְּכֶן (ובין את בהוראת "עם" (שנטייתה): אַתְּכֶם, אַתְּכֶן).

ואהוד נמלט עד התמהמהם (שופטים ג', 26).
 ויהי עד דבר שאול אל הכהן—וההמון... וילך הלך רב (ש"א י"ד, 19).
 הלא זה דברי עד היותי על אדמתי (יונה ד', 2).
 עד זה מדבר וזה בא (איוב א', 18).
 עד שהמלך במסבו – נרדי נתן ריחו (שה"ש א', 12).
 ועד הם עומדים יגיפו הדלתות (נחמיה ז', 3).

15. ע ד י ב ל ם.

המלה-עָדִיו בפסוק: אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדין לבלם (תהלים ל"ב, 9) היא כחידה. יש מוחקים אותה לגמרי ויש המשנים מקומה ומחלקים אותה¹, ואחרי כל אלה אין כל טעם לדברי הכתוב. גם בלי השואות לשפות אחרות, ורק בהתבוננות אל המלים שעל יד מלה זו אפשר גם כן לשער מובנה, אם מדברים על סוס ועל עיבור ועצירה במתג ורסן את... מה תוכל להיות המלה החסרה אם לא: "מרוצתו"?

ואכן נמצא בערבית השרש "עדה" (عدا) בהוראת רוע, ואין כל ספק, כי זהו מקור מלה זו. והמשורר מזהיר לאמר: אל תהיו כסוס או כפרד. אשר מצדו אין לו כל הבנה ורק במתג וברסן אפשר לעצר במרוצתו. והשרש בלם בסורית מורה על המניעה והעצירה. ובהוראה זו הוא בא גם בעברית התלמודית: שבולם את עצמו בשעת מריבה (חולין פ"ח:). ששם בודאי הכונה עוצר בעד עצמו, מונע עצמו מהכנס בריב.

16. ע ש ה. ש ע ה. ש ו ע.

מלבד ההוראה הרגילה של השרש עשה ישנם מקומות בתנ"ך ששם הוראתו פְּסָה, כהוראת שרש עָשָׂה בערבית (עי' גם אהרליך 166, Gloseen II). (א) בין הפסוקים הכפולים בס' משלי ישנו פסוק 23 בפרק י"ב השני בשנויים קטנים בפרק י"ג 16:

אָדָם עָרוֹם כָּסָה דָּעַת	וְלֵב פְּסִילִים יִקְרָא אֲוֵלֶת.
כָּל-עָרוֹם יַעֲשֶׂה בְּדָעַת	וְכָסִיל יִפְרֹשׁ אֲוֵלֶת.

¹ ככה מציע Cheyne למשל לקרא: במתג ורסן עד יובל אליך?

הננו רואים. כי מלת "יעשה" שבפסוק השני מקבילה למלה "כוסה" שבפסוק הראשון. אך מלבד זה הנה גם מהמבטא "יפרש אולת" שבחלק השני של הפסוק השני, המורה, כי הכסיל מפרסם ומגלה בפני כל את אולתו. נבין, כי החלק הראשון של פסוק זה צריך להביע את הרעיון, כי הערום עושה את ההפך מזה והוא מכסה ומסתיר מה שהוא יודע¹.

(ב) במשלי כ"ו 28 כתוב: ופה חלק יעשה מדחה. ההוראה הרגילה של שרש עשה איננה מתאימה פה, כי לא הפה הוא העושה מדחה כי אם היד הדוחפת, ובכלל קשה המבטא "עשה מדחה". הכונה האמתית היא, כי בעל הפה החלק מכסה ומסתיר בחלקת שפתיו את המדחה שהוא מכין לשני. וכעין רעיון זה מִבְּעַ במשלי י' 4: ופי ישרים יכסה חמס.
(ג) בתאר איוב כי בכל ארבע רוחות הארץ אי אפשר לו למצא את ה', הוא אומר (כ"ג, 8, 9):

הֵן קָדַם אֶהְיֶה וְאֵינְנוּ וְאַחֲזֹר – וְלֹא אָבִין לוֹ.
שְׁמַאל בְּעִשְׂתּוֹ וְלֹא אֶחָז יַעֲטֵף יָמִין וְלֹא אֶרְאֶה.

פה מקבילה מלת "בעשותו" אל מלת "יעטף", והכונה היא, כי האל מסתיר ומכסה את הצפון ואיוב איננו יכול לראות, ועוטף את הדרום ואיוב אינו רואה².

(ד) על פי פרוש זה נבין גם את הוראת השם עָשָׂו עפ"י הטעם שנתן לשם זה בתורה (בראשית כ"ה, 25): ויצא הראשון אדמוני, כלו כאדרת שער, ויקרא שמו עשו, לאמר המכסה (בשער)³, בעוד שעל פי ההוראה הרגילה אין מובן לטעם קריאת שם זה. השם הזה בצורתו בוי' נבטאת בסופו, מראנו כי פה לפנינו שרש עשו (בלה"פ וי') כמו בערבית عَسَر והשם הנגזר ממנו (عَسَاة מסוה), בשעה ששרש עשה הרגיל הוא בעקרו עשי בלה"פ יוד (עשוי ביד).

(ה) אולי ישנה הוראה זו גם בתהלים ט', 16:

טָבַעְנוּ גֹזִים בְּשַׁחַת עָשָׂו בְּרָשָׁת זֶז טָמְנוּ לְנִלְכְּדָה בְּגִלָּם.

לאמר, כי טבעו באותה השחת אשר כסוה למען לא יראוה אחרים ויפלו בה, ואז תקביל מלה זו יפה למלה "טמנו" שבחלק השני של הפסוק. על יד שרש זה ישנו בערבית עוד שרש המתאים במקומות אחדים

1 קשה פה השמוש באות ב' לפני מלת: דעת, אך בכתי' אחד שהיה לפני קניקוט מלת דעת בלי ב' לפניה. ואולי נוספה האות ב' בזמן שנשכחה כבד ההוראה הזאת של שרש עשה.

2 מענין הדבר כי באו פה כל ארבע הרוחות באפן טבעי עפ"י עמידת האיש ופניו מזרחה: קדם, אחר, שמאל וימין (שמאל שְׂמָאל גם בערבית כנוי לצד צפון).

3 את משקל פִּעַל בהוראת פעול הננו מוצאים גם בשם שגל – בעולה.

בתנ"ך בהוראתו לשרש *גשו* הערבי (כסה). והוא שרש "שעה", אשר בא בחלוף מקום שתי האותיות הראשונות של השרש, ואין בו חלוף באות ש' השמאלית. בהיות אות זו נמצאת ע"י האות הגרונית ע' ¹. בהוראה זו נמצא שרש זה בישעיהו ל"ב, 3: ולא תשעינה עיני רואים, לאמר: לא תהיינה טוחות, מקסות. רק כי (וזה בכל אפן) הנקוד צריך להיות נקוד תמונת הפעול: תשעינה. ועל יד שני השרשים האלה ישנו עוד שרש שלישי קרוב להם מאד והוא "שוע" (ע"ד שגה – שוג "משוגה") שבארמית וסורית הוראתו טוח, כסה, והוא נמצא בישעיהו ו' 10:

הַשָּׁמֶן לִבְהֶם הָיָה וְאֶנְיוֹ הִכְבֵּד וְעֵינָיו הִשָּׁע.

לאמר: טוחו עיניו וכסו למען לא יראה, וזה מתאים ממש לציור: כי טח מראות עיניהם (תהלים מ"ד, 18). ומציור פסוק זה שבישעיה משפע כנראה הציור בקראן (שורת הפרה פסוק 6):

حتم الله على قلوبهم وعلى سمعهم وعلى ابصارهم غشاوة

חתם האל על לבותם ועל אזניהם ועל עיניהם מסוה, שהוא כמעט תרגום ממנו, וגם בו המלה *غشاوة* מן השרש *גשו* הנזכר ².

17. פ צ ר.

משרש פצר בהוראתו הרגילה, ואשר חוקרי הלשון מוצאים התאמה לה בשרש הערבי, צריך להוציא את המלה הפצר (ש"א ט"ו, 23), אשר על

1 ראה ברט 23.

² השרש הזה המורה על כסוי, יש לו עוד הוראה אחרת והיא: התעלפות, לאמר: השארות האדם במצב של אבדת החושים וההכרה. ואומרים בערבית *غشى على* (כסה על...). בהוראת התעלף, כאלו האדם נמצא במצב כזה כמקסה מבלי יכלת לראות, לשמע או להרגיש. דבר זה מביאנו אל פרק מענין אחר בענין השתלשלות ההוראות: שתוף העברית עם שפות שמיות אחרות בנוגע לשתי הוראות משתפות לשרש אחד, כי אותו דבר שבשרש הערבי הננו מוצאים בשלשה שרשים נרדפים בעברית והם עלף, עטף, עטה.

השרש עלף (בערבית *غلف*) המורה על כסוי ועטיפה, כגון מעלפת ספרים (שיה"ש ה', 14). ותתכס בצעיף ותתעלף (בראשית ל"ח, 14), – מורה גם על ההתעלפות, בניך עלפו שכבו בראש כל חוצות (ישעיה נ"א, 20). ותך השמש על ראש יונה ויתעלף (יונה ד', 8). בשרש עטף הננו מוצאים מצד אחד: והמעטפות (ישעיהו ג', 22), ועמקים יעטפו כר (תהלים ס"ה, 14). ומצד שני העטופים ברעב בראש כל חוצות (איכה ב', 19), הדומה ממש לחלק הפסוק עלפו שכבו בראש כל חוצות, הנזכר לעיל. וכן בעטף עולל ויונק ברחובות קריה (שם ב', 11) או בהתעטפם כחלל ברחובות קריה (שם ב', 12).

ובשרש עטה (בערבית *غطا* = כסה) המורה גם הוא בכל מקום על כסוי ועטיפה הננו מוצאים: איכה תרביץ בצהרים, שלמה אהיה כעוטיה על עדרי חבריך (שה"ש א', 7), פרושו: מתעלפת מחם היום בצהרים.

פי כל המשך הדבור שם איננה יכולה להיות בהוראה הרגילה של שרש זה. עד כי נמצא מי שחפץ לתקנה במלים: חפץ רע! (Klostermann), מלה זו מתאימה לשרש רפץ, רצץ בערבית בחלוף מקום אותיות השרש, בהוראת סרב, מאן לקבל דבר, והיא מתאימה לכל מה שכתוב לפניה:

הִנֵּה שָׁמַע מִזְכָּת טוֹב לְהִקְשִׁיב — מִחֻלָּב אֱלִים.
כִּי חֲטֵאתָ קָסָם מְרִי וְאַנּוּן וְתַרְפִּים הִפְצִיר.

18. ר ו ם.

מלבד ההוראה הרגילה של השרש "רום" היתה לו בעברית עוד הוראה המתאימה לשרש רִמַּם בערבית. לאמר: חפץ, רצה, ומהוראה זו לשרש זה נשארו עוד שני שרידים בתנ"ך:

(א) וְלֹכֵן יַחֲכָה יָדִי לְחַנְנֶכֶם וְלֹכֵן יָרוּם לְרַחֲמֶכֶם (ישעיהו ל' 18). לאמר, יחפץ, ירצה, ופה אי אפשר לתקן יָדִים (גזיוניס במלונז), כי בפסוק זה הננו רואים את הכוונה להביא צלצול אותיות: יחכה לחננכם. ירום לרחמכם, כאשר מעיר גם דוהם בצדק.

וכן בפסוק שלפני זה: נוֹתַרְתֶּם פֶּתָרָן.

(ב) אֶל תִּתֵּן יְיָ מְאוּיִי רָשָׁע, וְזָמְמוּ אֶל תִּפְקִי, יְרוּמוּ סֵלָה (תהלים ק"מ, 9). באור "ירומו" הוא מה שירומו, ז"א, הדבר שהם חפצים ורוצים בו; ופה כמעט ברור כי זוהי ההוראה האמתית של מלה זו, בהקבילה אל המלים: "מאויי, זממו". אמנם קשה הוא מבנה חלק שלם של פסוק במלה אחת, אך קשי זה הוא באיזה אופן שנבאר מלה זו. (וראה גם פרלס (Analekten, Neue Folge p. p. 66, 76).

19. ר מ ם.

בשרש רום התערבבו בכל המלונים ובאורי התנ"ך שתי מלים שהן בודאי משרש "רמם" בהוראת: תקן, בנין, חרב או דרך, כהוראת שרש רִמַּם הערבי בקל ובפועל:

(א) וַיֵּט עֲלֵינוּ חֶסֶד לִפְנֵי מַלְכֵי פָרָס לָתֵת לָנוּ מִחֵהָ לְרוּמָם אֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ וְלֵהַעֲמִיד אֶת חֶרֶב תִּירֹ (עזרא ט', 9).

(ב) וְשִׁמְתִּי כָל הָרִי לְדֶרֶךְ וּמִסְלִתִּי יִרְמוּן (ישעיהו מ"ט, 11), לאמר: הם (הנזכרים בפסוק שלפני זה ושלאחריו) יתקנו את מסלותי. ולכן באה מלת ירמון בלשון זכר, כי הנושא איננו מסלותי, כי אם האנשים. ואך לחנם מעיר דוהם: במקום ירמון צריך לקרא: תרומינה.

במם של ירמון היה צריך לבוא דגש חזק, אך בהחשב מלה זו על שרש רום נשמט הדגש הזה.

20. ש י ד, כ ת ב.

שרש שיד בתור פעל נמצא רק פעם אחת בתנ"ך, ושם הוא נזכר פעמים. בדברים כ"ז, 2-8, שנזכר שם ענין המזבח, אשר על אבניו צריך לכתב את כל דברי התורה, כתוב:

וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעֲבְרוּ אֶת-הַיַּרְדֵּן... וְהִקְמַתְּ לָךְ אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת וְשָׂדַת אוֹתָם בְּשִׁיד.

וּבְנִיתָ שָׁם מִזְבֵּחַ... אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת-מִזְבֵּחַ יְיָ אֱלֹהֶיךָ... וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּאֵר הֵיטֵב!

למה באה מצוה זו לשיד את האבנים הגדולות שהוקמו בתור מזבח בנוי להקרבת עולות ושלמים ולכתיבת דברי התורה עליהן? חושבים, כי זה נעשה כדי שתהיינה האבנים לבנות ויוכלו לכתב עליהן את דברי התורה. אך לפי כל הידוע לנו לא כתבו לפנים בדיו על אבנים דברים שחפצו להשאיר לדורות, כי אם חצבו אותם באבן, ועקר הוראת שרש כתב בעצמו הוא החריתה והחציבה באבן, כנראה מהכתוב האומר: ושני לוחות העדות בידו, לוחות כתבים משני עבריהם, מזה ומזה הם כתבים: והלחות מעשה אלהים המה, והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחות (שמות ל"ב, 15, 16)¹ ואינני זוכר, כי בין העתיקות שנגלו נמצאו דברים כתובים בדיו על אבנים מסידות בשיד.

ולכן חושב הנני כי שרש זה בא פה בהוראה השניה אשר לשרש شيد בערבית.

לאמר: לא לעבר על פני דבר בשיד להלבינו, כי אם בנה בנין באפן חזק וקים شان البناء وقوة, והכונה היא, כי את האבנים האלה לא ישימו סתם אחת על גבי השניה בלי חמר ביניהן, כי אם יבנו אותן. בחמר של שיד ועפר, כנהוג בבניני ארץ ישראל: ושדת אותם בשידו ובנית שם מזבח... אבנים שלמות תבנה... וכתבת (=והצבת) על האבנים (הן אבני המזבח הבנויות) את כל דברי התורה הזאת באר היטב.

וזהו בודאי גם עקר כונת המצוה: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך (דברים ו' 9), לאמר: לחצב ולחרת את הדברים באבני מזוזות הפתחים, וכמ שנהגים עוד השמרונים עד היום.

ומענין הדבר, כי במלוי המצוה הנזכרת בימי יהושע הננו מוצאים את הדברים האלה (יהושע ח', 30-32): אז יבנה יהושע מזבח... כאשר צוה

¹ וכן ביונית משתפים משגי החריתה והכתיבה בשרש אחד γραφειν ובלטינית השרש scribere שממנו לקחו הפעלים schreiben écrire וכיו"ב להורות על הכתיבה בניר, מורה בעקרו על החריתה באבן, וכן מורה השם מכתבא בסוריה על מרצע ומחס.

משה... ככתוב בספר תורת משה, אבנים שלמות... ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה. ולענין השייך בשיד אין כל זכר פה, מפני שלפי האמור לעיל כלול זה כבר במלת יבנה.

21. ש כ ן.

עקר הוראת שרש שכן הוא הוראתו בערבית ובסורית سכן נוח, לא התנועע, וביחוד לדבר הרגיל בתנועה. וכנראה נשמרה הוראה זו בעברית בצורת התאר שכן, אשר מלבד הוראתו הרגילה (הדר בקרבת דירת מי שהוא) הוא מורה לפעמים על מי שבגלל מחלת גופו איננו יכול לנוע, המשתק. ועפ"ז יובנו לנו דברי ישעיה (ל"ג, 23, 24): פסחים בזו בו, ובל יאמר שכן חליתי. מתאר הוא, איך אחרי מפלת סנחריב יצא העם מירושלים לבז את הבזה הגדולה, וכלם, אפילו הפסחים שבהם, יצאו לבז בו. וגם המשק באבריו איננו אומר: חליתי, כי גם הוא יוצא אתם.

נ ס פ ה א.

(1) רשימת השרשים שנתבארו הוראותיהם שנשכחו:

1.	אבד (§ 1)	8.	דרך (§ 7)	15.	מעט (§ 13)	22.	רום (§ 18)
2.	אזה (§ 2)	9.	הוה (§ 8)	16.	עד (§ 14)	23.	רמם (§ 19)
3.	אמן (§ 3)	10.	חי (§ 9)	17.	עדי (§ 15)	24.	שוע (§ 16)
4.	בלג (§ 4)	11.	חפה (§ 10)	18.	עז (§ 7)	25.	שיד (§ 20)
5.	בלם (§ 12)	12.	יחד (§ 11)	19.	עשה (§ 16)	26.	שכן (§ 21)
6.	גרש (§ 5)	13.	ישח (§ 12)	20.	פלט (§ 12)	27.	שעה (§ 16)
7.	די (§ 6)	14.	כתב (§ 20)	21.	פצר (§ 17)		

נ ס פ ח ב.

(2) רשימת הפסוקים שהתבארו במאמר זה בבאורים חדשים:

בראשית יג 12 (§ 14)	מליב	ד 16 (§ 9)	תהלים	לה 10 (§ 2)
" יח 14 (§ 9)	"	ד 17 (§ 9)	"	פ 9 (§ 5)
" כה 23 (§ 16)	ישעיה	ה 29 (§ 12)	"	קמ 9 (§ 18)
במדבר כד 20 (§ 1)	"	ו 10 (§ 16)	משלי	י 3 (§ 8)
" כד 24 (§ 1)	"	ז 9 (§ 3)	"	יא 6 (§ 8)
" לה 3 (§ 5)	"	ל 18 (§ 18)	"	יג 16 (§ 16)
דברים כז 2 (§ 20)	"	לב 3 (§ 16)	"	יד 15 (§ 3)
" כז 4 (§ 20)	"	לג 24 (§ 21)	"	כו 28 (§ 16)
" לג 14 (§ 5)	"	מט 11 (§ 19)	איוב	כא 10 (§ 12)
שופטים ג 26 (§ 14)	ירמיה	ד 3 (§ 10)	"	כג 9 (§ 16)
" ד 11 (§ 14)	"	יז 16 (§ 2)	"	כח 5 (§ 7)
" ה 21 (§ 7)	יחזקאל	כא 20 (§ 13)	"	ל 2 (§ 1)
" כ 43 (§ 7)	עמוס	ה 9 (§ 4)	"	לא 12 (§ 1)
שמו"א יד 19 (§ 14)	יונה	ד 2 (§ 14)	"	לט 24 (§ 3)
" טו 23 (§ 17)	מיכה	ו 14 (§ 12)	"	לט 25 (§ 6)
" כה 6 (§ 9)	תהלים	ה 10 (§ 8)	שה"ש	א 12 (§ 14)
שמו"ב טו 30 (§ 10)	"	ט 16 (§ 16)	אסתר	ו 12 (§ 10)
" כ 19 (§ 1)	"	י 17 (§ 2)	עזרא	ד 3 (§ 11)
מל"א ג 17 (§ 11)	"	לב 9 (§ 15)	"	ט 9 (§ 19)
			דהי"ב	כ 20 (§ 3)

לזכר אמי מורתי היקרה
(נפטרה כ"ה שבט, תרפ"ח).

לתולדותיה של מלה אחת.

בחיינו של אליעזר בן-יהודה נכנסתי לביתו פעם אחת ושמעתי אחת מבנותיו פונה אל אשתו: „אמא!“ – בפתח – במקום: „אמא – בחיריק – כמו שהרגלו שאר הילדים בארץ-ישראל לפנות לאמותיהם וכמו שהרגלנו לקרא מלה זו („אימא“) בתלמוד ומדרש. חשבתי: בדבור העברי, שבן-יהודה מסר נפשו עליו וזכות-ראשונים לו בו, היה בן-יהודה מן המתמיהים, ואף קריאה זו „אמא“ אינה אלא לשם התמיהה, דגמת „אברון“ במקום שכל המדברים והכותבים עברית אומרים „עפרון“, או „מדלך“ במקום שהכל אומרים „פרור“, או „דפופה“ המצלצלת כל-כך במקום „כוננית“.

ואולם הטייתי און לצפצופם של תינוקות עבריים, שכאן, בארץ-ישראל, כמעט כלם מתחילים לפטפט עברית עם ההברה הראשונה שעל לשונם הרכה, הקשבתי לתינוקות בני (ובנות) עשרה חדשים ושנה ושנה ורבע, שקריאתם הטבעית הראשונה היא „אבא“ ו„אמא“, – והנה כמעט כולם מתחילים לקרא (רק אחר-כך הדבר משתנה והולך): „אמא“ – בפתח – ולא „אימא“ – בחיריק – למרות מה שאמותיהם ואמרות „אימא“ בחיריק ולא „אמא“ בפתח. כנראה, קל להם, לתינוקות פעוטים, יותר לומר כך, ואפשר, יש כאן גם פעולתו של ההקש הצלצולי: מה „אבא“ בפתח אף „אמא“ בפתח, ובן-יהודה ב„מלונ“ מעיר בהערה למלת „אמא“: „כמו אבא, משקל הארמי נתיחד בפי העברים לקריאה של חבה, וכבר העיר על זה החכם גלידיקי במחברתו, הלשונית השמיות, והנה בארמית א' הראשונה חרוקה ובסורית סגולה, וזה מכון לאם העברית. אך אולי הכתיב אמא חסר, המצוי בהספרים (עיין לקמן הערה 3), יעיד, כי קראו גם א פתוחה, מפני ההקש של אבא, וכמו שכבר הראה גלידיקי השפעת הקש השם אב על השם אם, ובאמת אמא היא הברה יותר קלה ונוחה לילדים מאמא¹. ולהלן, ולא רק בהערה 3 בלבד, הוא מראה, שבהרבה דפוסים חסרה היו"ד אחר האלף („אמא“ ולא „אימא“). מובן מאליו, שאפשר לומר, שהיו"ד חסרה בהרבה דפוסים

1 א. בן-יהודה, מלון הלשון העברית. ^{1b} 267, הערה 1.

במקרה. ואפילו אם היינו מוצאים מלת "אמא" חסרה בלב כתב-היד – אף מזה אין ראיה: אין כתב-היד העבריים היותר מדיקים – ואין צורך לומר הדפוסים העבריים – זהירים במלא וחסר, ובפרט במלה כ"אמא", שאין מקום לטעות במובנה אפילו אם תכתב ותדפס חסרה.

והרי בארמית, שממנה באה קריאה של חבה זו לדעתו של נלדיקי, שבן-יהודה מסכים לה, הקריאה היא "אמא"¹. ובסורית היא "אמא" בסגול, ויש גם קריאה "אמא" בחיריק². ובסורית-ארצישראלית יש, אמנם, "אמא" חסרת יו"ד, אבל יש גם "אימא" ביו"ד, וברבות – "אימהתא" ביו"ד³. וכן גם בכושית "אם", ובערבית "אם" ביחד עם "אם" (גם באשורית "אום – מו"), אבל לא "אם".

הכנענית (הפיניקית) צריכה בנידון שלנו לזהירות יתרה. השם "אמשמש", שבא גם בהעתק יוני: Ἀμασσάμος אינו בא מן "אמא-שמש" (האם שמש), אלא, כפי שמוכיחה ההכפלה של האות ס בהעתק היווני, מן "אמת-שמש" – שפחת השמש⁴. פ. ק. מוכרס⁵ רצה להוכיח בשעתו, שהאלילה סו' בלה הפרו' גית, אס-האלים או אס-הכל, נקראה: Ἀμυγδαλή – "אמא (אם) גדולה" בכנענית, ומכאן שם השקד ביונית Ἀμυγδαλή או Ἀμυγδαλον (ברומית amygdalum) – מפני שצמח, לפי האגדה, מדמה של האם הגדולה. אבל להשקפה זו מתנגדים בודיסן⁶ והינריך לוי⁷, וזה האחרון מציע לגזר מלה יונית-רומית זו מן מגדאל (השנה "מגדיאל") באות α נוספת⁸. זה אפשרי, אבל לא מכרח. ואולם מוכרס מביא – אף בלא יחס לשמו של השקד ביונית – סופרים יוניים שונים, שמעתיקים את המלה "אם", "אמא" בכנענית על-ידי Ἀμμά

¹ כך מנקד א. מרכס. עיין על זה: A. Merx, Chrestomathia Targumica, Berolini 1888, p. 170.

² עיין מלונז של בר-בהלול הסורי, עמ' 181.

³ עיין על זה במלונז של שולץ-הס: F. Schulthess, Lexicon Syro-palaestinum, Berolini 1903, p. 11.

⁴ עיין: M. Lidzbarsky, Handbuch der semitischen Epigraphik, Weimar 1898, I, 221 u. 483; G. A. Cooke, A Text Book of North-Semitic Inscriptions, Oxford 1903, p. 36, 62.

⁵ עיין בספרו המפורסם, עם כל התישנותו, של F. C. Movers, Die Phönizier, Bonn 1841, I, 578 u. 586.

⁶ W. Baudissin, Studien zur Semitischen Religionsgeschichte, II, 208, Anm. 2.

⁷ H. Lewy, Die Semitischen Fremdwörter im Griechischen, Berlin 1895, SS. 25–26.

⁸ H. Lewy. o. c., S. 26; Neue Jahrbücher. 1892, S. 186.

(Ἀμμας) גם Ἀμμα (Ἀμαία) 'בתור כנויים לדמטר־צֶרס, שאף היא אִם־האֵלים או אִם־הכל. ונפלא הדבר: בגן של בית היתומים הגרמני בירושלים נמצאה לפני כמה שנים דלוסקמה של עצמות ועליה כתובת בעלת שתי לשונות – עברית ויוונית: למעלה כתוב בעברית: „אמיה הבשנית”² ולמטה ביוונית: Ἀμμα Σαυθροπολιτисσα „אמיה” באל”ף פתוחה (כמו שמוכיח ההעתק היווני) היא בודאי הרחבה מן „אמא” באל”ף פתוחה, כמו שראינו מן הכנויים האליילים Ἀμμα (Ἀμμας) גם Ἀμμα (Ἀμαία).

אבל יש לנו ראיה יותר חותכת. ידוע לכל לומד כנענית, שקריאתן של כמה וכמה מלות כנעניות נודעה לנו על־פי המקרה המצלח, שמחבר־הקומידיות הרומי פלבטוס (Titus M. Plautus, 184–254 קודם ספח”נ) השאיר לנו בקומדיה שלו Poenulus שיחה אחת ארכה פחות או יותר ובטויים קצרים אחדים בלשונם של הפונים בני קרת־חדשה, אף אם לא ככתבם: הלשון היא כנענית, שבה דברו גם הפונים, והכתב הוא רומי לאִטיני. מתוך כך אנו יודעים את המבטא הקרוב לודאי פחות או יותר של מלות כנעניות הרבה, לא בלא עמל עלה בידי חוקרי הלשון הכנענית למצא פתרון לאותיות הרומיות המִשְׁבֹּשׁות בידי המעתיקים ולהתאימן למלים הכנעניות הראויות להן. אבל לאחר פרושו של פויל שרידר⁴ שוב אין להטיל ספק ברבן המכריע של המלות הללו, על כל פנים, אין מי שיטיל ספק בקריאתן ופרושו של המלות, שיש להן ענין למאמר הנוכחי.

בסצינה אחת בקומדיה זו⁵ נפגש עבד (נער – puer) צעיר של חנון הפוני מקרת־חדשה עם השפחה הזקנה גד־נעם (Giddene או Giddenem), והוא מברך אותה במלים: [h] au amma [s] illi והיא משיבה לו ברכה: hauon bone (bene) silli. זהו בהעתק עברי־כנעני: חו אמא שלי, חוון בְּנִי שְׁלִי⁶ בעברית

1. F. C. Movers, O. C., I, 586

2 קרא הַיִּשְׁנִית (עיין: S. Klein, Jüdisch-palästinisches Corpus Inscriptum, Wien 1920, S. 20), כלומר, מבית־שאן, בהשמטת התי”ו והאלף, כמו בתלמוד: „חיפני ובישני” (מגילה, כ”ד ע”ב) „חיפנין ובישנין” (ירושלמי, ברכות, ס”ה, פ”ד).

3 עיין ספרו הגו’ של S. Klein, שם, שם.

4 עיין: P. Schröder, Die Phönizische Sprache, Halle 1869, SS. 285–321 (Anhang). Cf. F. C. Movers, Die punischen Texte in Poenulus, Breslau 1845; E. Renan, Histoire générale et système comparé des langues Semitiques 4-ème ed., Paris 1863, pp. 197 – 198 (עוד ספרות על המלות הכנעניות שבי־פינולוס).

5 תהוצאה היותר חדשה והיותר טובה של Poenulus נמצאת בתוך הוצאת כל הקומידיות של פלבטוס על־ידי פ. ליאו (Plauti Comœdiae, recensuit et emendavit P. Liav, Fridericus Leo, vol. II, Berolini 1896, pp. 175–242). החרוז המובא כאן נמצא בהוצאה זו של ליאו, ראש עמ’ 229 (V, 3, 22, שורה 1141).

6 כך מנקד שרידר (Schröder Die phönizische Sprache, S. 18, Anm. 5).

זהו: חִיָּי, אִמָּא שְׁלִי, חִיָּה (חיו), בְּנֵי שְׁלִי, ו-חִי' בא, כדעתו של שרִידר, במקום "חִי", או, אפשר, אף בכנענית המאחרת לא היתה מבטאת הי'וד של נקבה, כמו בסורית (נקרא: "טליתא קום", ונכתב: טליתא קומי); ו"חיון" (חיו) היא pluralis majestatis, כדעתו של שרִידר, מה שמראה, לדעתו, על "חיים חברותיים מפותחים" בקרת-חדשה¹; או, אפשר, הנון היא נוספת, כמו בעברית בצורות "צקון לחש", "בקולו תשמעון". – ושרִידר אומר: "אמא" היתה אצל הכנענים כנוי של כבוד לנשים זקנות, שהיו מכבדות בבית במדה ידועה, ובייחוד למיניקות ואומנות. שהיו הכנענים מחלקים להן כבוד (עיין: Movers, Die pönizischen Texte, S. 136), אפילו אם היו במצב של שפחות; וכך היתה נקראת על-ידי הצעירים ממנה גם השפחה הראשית, שעמדה בראש המשק והיתה משגחת על ילדי הבית, שביניהם היו גם העבדים הצעירים ("בת משק הבית" ו"ילידי-הבית", י. ק.), ועל-כן נחשבה לאחת מן האישיות החשובות ביותר של הבית; ראשית כזו היתה, כנראה, גם גד-נעם בכיתו של חנון, והעבד מברך אותה בתור אומנתו לפנים הבטוי amma צריך, אפוא, להתרגם: Mütterchen, שהרי אם ממש נקראה בכנענית כמו בעברית: "אם"², ובהערה הוא מביא מתוך Hesychius: "אמא – האומנת והאם לשם קריאה של חבה (Ἀμμά μητροφῶς καὶ ἡ μητρὶς κατὰ ὑποχρίσιν) והוא מוסיף: "ומכאן באה המלה Amme (אומנת, מינקת), שעברה לגרמנית"³ אבל היא כנוי של כבוד גם לאלילה: "לרבת לאמא" – קוראים אנו בכתובת אחת מסרת-חדשה⁴.

הדבר ברור, ש"אמא" היא קריאה של חבה גם לאם אמתית וגם לאומנת או לשפחה זקנה או מצויה הרבה שנים בבית וחשובה או חביבה על בני-הבית. ואמנם, כך הוא גם בתלמוד. קטן, שאינו צריך לאמו, הוא: "כל שנעזר משנהו ואינו קורא: אמא, אמא!"⁵; "מבית אבי אבא או מבית אבי אמא"⁶; איזוהי אשה סמוך לוקנתה? – "כל שקורין לה: אמא – ואינה בושה"⁷ וגם בנוגע לעבדים

ועיין על זה בפרטות, שם, עמ' 207–208; 298–299; 319–320. ועיין גם-כן: W. Baudissin, Adonis und Eschmun, Leipzig 1911, S. 484, Anm.

1 עיין: Schröder, O. C., S. 208.

2 עיין: Schröder, O. C., S. 319.

3 Schröder; Hesychius, Etym. Magn., s. v. Ἀμμάδ שם, בהערה: G. A. Cooke, North-Semitic Inscriptions, p. 113.

4 מובאה בספרו של G. A. Cooke, שם, עמ' 130–131 ומעתקת שם: Amma.

5 טוכה, כ"ח ע"ב.

6 בבא בתרא, נ"ב ע"ב.

7 נדה, ט' ע"ב. בכל המקומות הללו באה מלת "אמא" חסרה ברב הדפוסים או בכלם (עיין: בן-יהודה, מלון הלשון העברית, I, 267–268).

ולשפחות יש בעברית בטוי כזה: „של בית רבן גמליאל היו קורין לעבדיהן ושפחותיהן: אבא טבי ואמא טביתא”¹.

ואם יש בעברית למלת-קריאה „אַמא” גם לאַם ממש וגם לאומנת ושפחה אותו מובן של חבה. שיש בכנענית, ואם בכנענית הדבר ברור מתוך ההעתק הרומי, שהיו מבטאים קריאה של חבה זו „אַמא” ולא „אימא” – הרי יש לנו יסוד לחשב, שגם בעברית היו אומרים „אַמא” ולא „אַמא” והכתיב „אימא” ביו”ד נשתררב בטעות מארמית וסורית או מתוך נטיה מאַחרת להרבות בכתיב המלא אף כשאין מקום לו ואין צורך בו (עיין, למשל, בתוספתא או בתשובות-הגאונים); ובפרט שבאה מלה זו הרבה פעמים חסרה אפילו כשיש מקום לטעות, למשל בירושלמי, שכתוב שם הרבה פעמים „אַמה” (דרכו של הירושלמי לכתוב ה”א סופית במקום אל”ף) ויש לטעות ולקרא „אַמה” (שפחה); וביחוד כשיש מקום להקש: „אַמא” כמו „אַבא”, דגמת „מוצאיו ומובאיו”² במקום „ומבואיו”, לשם הקש, במקרא, או „שחמתה מרובה מצלתה”³ במקום „מצלה”, לשם הקש, במשנה (השוה: des Nachts לשם הקש של des Tags, בגרמנית). והרי באמת לתינוק פעוט, שמתחיל לצפצף, יותר קל לומר: „אַמא” (כמו „אַבא”) מלומר: „אימא”. „אַמא” היא כמעט לא מלה, אלא קול הברה, שהתינוק מוציא מגרונו בימים הראשונים למלוליו.

מובן, שאין הבדל גדול בדבר, אם נאמר בדבור החי „אַמא” או „אימא”. אבל חוץ מן הערך העצמי, שיש לכל ברור האמת ולכל קביעות על יסודו של ברור כזה, יש ללמד ממחקר קטן זה שלנו שני דברים חשובים: (א) שאין לבזו לשון שנוי מן המסור והמקבל ואין לדחות שנוי כזה קודם שחקרוהו מכל צד; ובפרט אם יש יסוד חיוני ועממי בדבר. (ב) שפעמים ידיעתו של איזה ענין ישן-נושן ורחוק מהלך ת”ק פרסה משאלות הזמן והחיים, כחרוז פוגי בקומדיה רומית עתיקה, הוא פתרון לחידה, שיש לה יחס ישר אל החיים החדשים והממשיים.

¹ ירושלמי, נדה, פ”א, ה”ה. כאן הביא בן-יהודה (שם, ראש עמ’ 268) „ואימא” ביו”ד ואל”ף, ובאמת, אף בדפוס קרוטושין, מ”ט ע”ב, כתוב „ואמה” בלא יו”ד (ובה”א, כנהוג בירושלמי). וכך הדבר גם בירושלמי, דפוס ווינציאה רפ”ג (דפוס אופטיט, הוצאת ספרים, „ברלין תרפ”ה), שם, ואף-על-פי ששורה אחת למעלה מכאן יש „ואימא” ושתי שורות למעלה מזה גם-כן נדפס: „ואמה”! –

² יחזקאל, מ”ג, י”א; ועיין גם-כן שמואל ב’, ג’, נ”ה: „את מוצאך ואת מבואך” – כך הוא „קרי”, והכתיב הוא „מבואך”. „קרי” בא, אפוא, לשם הקש אי, כמו שקראו דבר זה הקדמונים, „לזווג המלות”.

³ משנה, סוכה, פ”א, מ”א.

ולפיכך חלילה לנו לומר: בתחית-הלשון אנו עוסקים—ומה לנו ולעצמות היבשות של הפילולוגיה והארכיולוגיה? — שהרי דברי-תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, ומהם — מן העוסקים במדע טהור ובחקירת-קדמוניות — וממנו-העוסקים בשאלותיה של הלשון החיה והמדברת-תסתים ההלכה החיונית של הלשון הלאמית הקמה לתחיה על אדמת-צמיחתה.

ירושלים, ערב פסח תרפ"ח.

לתולדות המבטא של הקמץ*.

בספרי החדש „יסודי הפוניטיקה העברית“, עמ' 50 ובהערה, הערתי בקצרה על הערך ההברוני של הקמץ האשכנזי ועל יחסו לתופעות ידועות בהיסטוריה של הלשון העברית. מפני חשיבותו של הענין אני רוצה לברר בזה את השאלה בקצת יתרארכיות.

הגילים היו לומר, שהמבטא האשכנזי של הקמץ כמו o הוא שבוש אצל האשכנזים מקברי התרבות וההשכלה, ושהמבטא הנכון והמדיק הוא a, כפי שנשתמר אצל אחיהם המשכילים והמפתחים, יהודי ספרד. במבטאו של הקמץ אצל האשכנזים, כמו בכל המבטא של העברית אצלם, ראו איוו השפעה זרה של הסכיבה, השפעה על העברית שלהם על ידי השפות הלועזיות המקורות בפיהם. עד שבא שד"ל והודיע בספרו „אוהב גר“ (הוצאת קסטיליוני, עמ' 97–98), שהבדל זה במבטא הקמץ העברי בין הספרדים והאשכנזים נמצא גם במבטא הקמץ הסורי (הַנְקָפָא) בין הסורים המזרחיים לסורים המערביים. הסורים המזרחיים, הנְסִטוּרְיאִיִּים, שישבו בארצות אשור ובבל הגו את הקמץ כמו הספרדים, a; והסורים המערביים, היַעֲקִיִּיִּים, שישבו בארץ ישראל והארצות השכנות לה הגו את הקמץ כמו האשכנזים, o. ומעבדה זו הסיק שד"ל, שהמבטא האשכנזי לא בא „מחסרון ידיעה“, אלא שהוא „חלוק קריאה שנתפשט מאז ומקדם בין ישראל ובין הארמנים“.

מיום שכתב שד"ל את הדברים האלו, בשנת תקפ"ט, נתרחו ונתעשרו ידיעותינו בנוגע למבטא על ידי החקירות בהיסטוריה של העברית העתיקה ובהתפתחות הנקודים השונים של בעלי המסורה, וגם על ידי ההתענינות החדשה בעברית של ימינו ובניכיה המקרים שנשתמרו בתפוצות ישראל. חקירות אלו מקימות את דעתו של שד"ל, שהבדל במבטא הקמץ שבין הספרדים לאשכנזים הוא חלוק קדום עד מאד. כיום אפשר לנו להגיד בהחלט, שהבדל זה מקורו בחלוק ניכר בעברית העתיקה, שעקבותיו אנו מוצאים בכל משך ההיסטוריה הארכה של לשוננו, מהתקופה היותר קדומה עד התקופה היותר מאוחרת. מבטא זה אצל האשכנזים הוא רחוק מאד מהיות „מחסרון ידיעה“. סבתו היא באמת

(*) בכל מאמר זה קמץ סתם כונתו לקמץ גדול, חוץ מבמקום שנאמר בפרוש קמץ קטן.

באיוז תכונה טבעית שהכריחה את האשכנזים, וגם את היהודים של כמה עדות אחרות, לשנות את ההגה a ל-o. מבטא זה לא בא לתוך העברית של האשכנזים מן החוץ, ע"י השפעה נכרית של שפתם הלועזית, אלא להפך, הוא כל כך טבעי אצלם, עד שהשפיע גם על המבטא שלהם של השפה הלועזית המדוברת בפייהם. והוא ששנה את ה-a הגרמני ל-o באידית, כמו voter – sagen, sogn.

ועוד יותר מזה, מבטא זה של הקמץ לא נשאר על עמדו במצב קבוע ומאבן כמו דבר מת ומלאכותי, אלא הלך ונתפתח ונסתעף לסעיפים ניכיים בפי היהודים האשכנזים במקומות שונים על פי החקים ההברוניים של הרב ר' חני. בעוד שאצל יהודי ליטא וצפון גרמניה נשתמר הקמץ האשכנזי במהדרו ובצורתו המקורית בתור o פתוח, כמו o, au בצרפתית, או a באנגלית בתיבות water, all, נשתנה קמץ זה אצל יהודי דרום גרמניה ואצל יהודי אנגליה ל-o מקומץ, כמו o הארוך בגרמנית בתיבת oben, ובאנגלית בתיבת rose. ואצל היהודים הפולנים וההונגרים נשתנה עוד יותר והיה לפעמים ל-u, כמעט ממש כמו ששנו היהודים הליטאים את ה-o הקצר הגרמני ל-u, כמו kumen – kommen. השנויים האלו הם כלם טבעיים, וננמרו על ידי החקים של דתית התתוך הידועים בחכמת ההברון (פוניטיקה), כפי שיבאר להלן. שנוי זה של a ל-o אינו יליד הגלות, אלא להפך, הוא תכונה מיוחדת לארץ ישראל. אחד החלוקים היסודיים שבין העברית הארצישראלית לאחיותיה השפות השמיות האחרות הוא שנוי זה של a ל-o, כמו טב בארמית, טאב בערבית, טוב בעברית; עולם בארמית, עולם בערבית, עולם בעברית, כתב, קתב בארמית, קאתב בערבית, כותב בעברית, ועוד רבים בדומה להם.¹

אנו מוצאים עקבות שנוי זה בלשון היותר קדומה של ארץ ישראל, הכנענית העתיקה, שנשארו לנו רשומותיה בכתב. בגלוסות הכנעניות שבאגרות עמרנה, שנכתבו בארץ כנען במאות 14–15 לפני חרבן בית שני, אנו מוצאים טראנסקריפציה בכתב היתדי של תיבות כנעניות, שבה באה התנועה u במקום שיש חולם, o, בעברית, ופתח, a, בשפות השמיות האחרות. בכתב היתדות אין סמן ל-o, וה-u של כתב זה מקביל גם לחולם העברי. ובכן ברור, שכבר 1500 שנה לפני חרבן בית שני הגו בארץ כנען o (ואולי כבר u) בעברית, או כנענית, במקום a השמי. למשל, אנו מוצאים בגלוסות אלו אָב, אָבִי, המקביל ל־אָבָא, אָבָא בשפות האחיות: אָבָא, אָבָא, במקום אָבָא בערבית, אָב בארמית; רָשָׁא, ראש, המקביל ל־רָאש בארמית הקדומה ובאכדית הקדומה וראש בערבית; וכן אָבִי, סוֹבִי; רָעִי, רָעָה, ועוד.² שנוי זה אנו מוצאים גם בפיניקית, לשונו של חוף הים הצפוני של ארץ ישראל, כמו Milco, מִלְכָּה, Hirom, חירום, או אחירם; Dagon, דגון, או דגן.³

¹ עי' גם מאמרו של ד"ר א. צפרוני: "לשאלת המבטא", בספר השנה של א"י, תרפ"ג.

² עי' Die Sprache der Amarnabriefe: Böhl, עמ' 25.

³ עי' Die Phöniziasche Sprache: Schröder, עמ' 124.

אנו מוצאים את המעבר מן $\dot{\text{ד}}$ ל־ו בעברית עצמה, כמו מלֶכֶם (דְּהוּ"א, ח ט), מלֶכֶם; שרֶן-שריוֹן; עֶקֶק-ענוֹק (יהושע, כ"א י"א). מעבר זה מבאר לנו גם את הנטיה היתרה בעברית ליצירת שמות בסיום יוֹן במקום הסיום היותר קדום $\dot{\text{ד}}$, כמו בטחון, עשרון, חוֹן, לצוֹן נגד קרָקוֹן, שלָקוֹן, וכדומה. ועוד, כמו שהיהודים הפולנים שנו את ה־ס האשכנזי ל־ט, כך בקרוב אנו מוצאים שגם סיום יוֹן משתנה ל־יוֹן, כמו ציוֹן, ידותוֹן, ישורוֹן, זבולוֹן, בתרגום השבעים [זבולוֹן Ζαβουλων¹, ונונים מן זנוֹן-זנוֹן, כמו חוֹן. אמנם אנו מוצאים בעברית המשנית והעברית הַבְּצִינִית מספר רב של יצירות חדשות עם הסיום $\dot{\text{ד}}$, כמו השמות בצורת מְסָלָן וכדומה, אבל התרבות צורה זו בעברית המאחרת באה על ידי השפעת הארמית. וגם בהברה הראשונה של צורה זו עצמה אנו מוצאים בעברית המשנית שנוי זה בין הניב הבבלי לבין הירושלמי, כלומר, הארצישראלי. a עובר ל־ס, u, כמו מְסָלָן, מְסָלָן, מְסָלָן, מְסָלָן, מְסָלָן – מְסָלָן, קוֹדְלָן או גם סוֹדְלָן, קוֹבְלָן; השוה קְרָקוֹן, מוֹרְסָן, וכדומה.

ובכן אנו למדים מהעבודות האלו של הרקדוק העברי ההסטורי, שהקמץ האשכנזי יש לו שרשים עמקים ההולכים ועוברים דרך כל ההיסטוריה של הלשון עד קדמות קדמותה.

למסקנה זו אנו מניעים גם על ידי חקירת הניבים של העברית בימינו. טעות נמורה היא לומר, שהמבטא של הקמץ כמו o מיוחד ליהודים האשכנזים. באמת היה מבטא זה נפוץ הרבה יותר מן המבטא a של הספרדים. חוץ מבתפוצות יהודי אשכנז נמצא מבטא זה בתפוצות רחוקות ושונות זו מזו, כמו תפוצת יהודי תימן ותפוצת יהודי פרס, דאניסטאן ובוכארא. ואפילו בניבים שהמבטא הספרדי הוא רניל בהם אנו מוצאים שלפעמים הם פוסחים בין המבטא של a ובין המבטא של o. כך אנו פוגשים את הקמץ האשכנזי לפעמים גם אצל השומרונים ואצל יהודי מרוקו, אף על פי שלרב הם אחוים בקמץ הספרדי. פסיחה זו בין שני המבטאים אנו מוצאים לפעמים גם בניב העברי של יהודי אלכסנדריה הקדמונים, כפי שנמסר לנו בהעתקות של תרגום השבעים, שלפעמים הם מעתיקים את הקמץ על ידי o². וכן גם בטראני סקריפציה של האב הנוצרי הירונימוס³. שלמד עברית מפי יהודים בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה הרביעית לחרבן ב"ש. והראב"ע מעיד, שאנשי טבריה וחכמי מצרים ואפריקה הנו בימיו את הקמץ כמו האשכנזים⁴. וזוהי יש לשער שלפני גרוש

¹ בשלש השמות האלו בא השנוי על ידי השפעת השורק הקדום, לפי הלכות ההדמות (אסימילאציה); בספרי הנ"ל, עמ' 84, וביחוד עמ' 88.

² עי', Vorstudien zur Septuaginta: Frankel, עמ' 127.

³ עי', Zeitschrift für die AT. Wissenschaft: Siegfried, עמ' 75.

⁴ ואלו דבריו בראש ספר צחות: "גם הפה נקמץ בקריאתו (של הקמץ) ואינו פתוח כפתח גדול כאשר אנחנו קוראין אותו במקומות האלה (כלו' בספרד), רק אנשי טבריא גם חכמי מצרים ואפריקא יודעים לקרא את הקמץ הגדול".

ספרד היה הקמץ האשכנזי נפוץ יותר בארצות המזרח, עד שבאו היהודים גולי ספרד, ובכח חכמתם ותורתם הרכיבו על היהודים התושבים שבארצות אלו את מבטאם העברי, כמו שהרכיבו עליהם את לשונם הקאשטילית ואת מנהגיהם הספרדיים. על כל פנים, התאמה זו במבטא הקמץ בין תפוצות רחוקות זו מזו כמו תפוצת האשכנזים באירופה, תפוצת התימנים בדרום ערב, ותפוצת יהודי פרס בצפון אסיה, שלא היה ביניהן כמעט שום קשר ומשא ומתן במשך כל הגלות, מוכיחה למדי, שקלם לקחו מבטא זה מן מקור משתף אחד, ובטרם שנפרדו זה מזה. מקור משתף זה בודאי אינו אלא המבטא הארצישראלי.

שהקמץ האשכנזי היה נהוג בארץ־ישראל, ביחוד בצפונה של הארץ, מוכח גם מהנקוד הטברני, שנתקן בטבריה ונתפשט בכל ישראל. בעלי המסורה שקבעו נקוד זה המציאו סימן משתף לקמץ גדול (כמו בתבת קֶלֶה), ולקמץ קטן (כמו בתבת קֶל) הקרוב לחולם ולקבוץ, מפני ששניהם היו במבטאם רק בעין תנועה אחת. אבל את הפתח הפרידו מן הקמץ על ידי קביעת סמן מיוחד. והם קבעו גם את האיכות המיוחדת לכל אחת משתי תנועות אלו במבטאם על ידי השמות שקראו להן: קמץ על שם קמיצת השפתים בהגיתה, ופתח על שם פתיחת השפתים בהגיתה. וכן באמת אנו מוצאים שהמסרן¹ הגדול ר' אהרן בן אשר מטבריה אינו מבדיל בין הקמץ שבתבת ימים לקמץ שבתבת שְׁפָלִים². וכבר הזכרתי את עדותו של ראביע, שכך הנו את הקמץ בטבריה בימיו, כמאתים שנה אחרי דורו של בן אשר. אבל גם בעלי המסורה הראשונים, שקבעו את הנקוד היותר קדום, הוא הנקוד הארצישראלי, לא הנו את הקמץ גדול כמו הפתח, כפי שמוכח מהעברה שהם מצאו לנחוץ להמציא סמנים מיוחדים בשביל הקמץ, והפתח —, בעוד שהסתפקו בסמן אחד בשביל הצירה והסגול (ו), מפני שהם דומים זה לזה בהגיתם. אולם מצד שני, ברור גם כן, שהם לא הנו את הקמץ גדול כמו קמץ קטן, כי את הקמץ קטן הם מסמנים בסמן המסמן גם את החולם (י), ולא בסמן הקמץ גדול. כך מנקדים צֶאֱן קֶדֶשׁ. כֹּל הַדְּבָרִים³, ועוד. ומזה מוכח, שהם הפרידו במבטאם בין פתח לקמץ גדול ובין קמץ גדול לקמץ קטן, אבל לא בין קמץ גדול לחולם, בעוד שבעלי הנקוד הטברני הפרידו בין פתח לקמץ גדול, ובין קמץ קטן לחולם. אבל לא בין קמץ גדול לקמץ קטן.

קרבת הנה קמץ להנה פתח במבטאם של בעלי הנקוד הארצישראלי יוצאת

¹ Masorete, מן מסר המשמש אצל הקדמונים במובן של עשה מסורת למקרא. עיי במלון של בן יהודה.

² עי' דקדוקי הסעמים, הוצאת בער ושטראק, עמ' 35, ובהערת העורכים שם; גם בכר, נצני הדקדוק, עמ' 28.

³ עי' Masoreten des Westens : Kahle, בחלק העברי, עמ' ז' שורות 16, 17.

גם מהחלופים המרובים שבין שני הסמנים האלו בנקוד שלהם. כך, למשל, הם מנקדים אתה (= אַתָּה = אַתָּה, קאהלה, שם עמ' א שורה 17, ב 20, ז 17, ט 16, יא 26, ועוד), וגם אַתָּה (= אַתָּה. שם עמ' ג שורה 30, ז 7, ט 19); מַעֲט (= מַעֲט = מַעֲט), גם מַעֲט (= מַעֲט. שם יב 17); הָרַר (= הָרַר = הָרַר. שם א' 9), הָרַר (= הָרַר, ז 31), הָרַר (= הָרַר, ח 6); וְהָיָה (= וְהָיָה = וְהָיָה, י 9), הָיָה (= הָיָה, יב 27), הָיָה (= הָיָה = הָיָה, שם 30), ועוד רבים כאלו. כנראה הנו המסרנים האלו את הפתח כמו a פתוח ורחב, את הקמץ גדול כמו o במבטא היהודים הליטאים, וכמו a בתבנות האנגליות What, all, ואת הקמץ קטן כמו o, מקמץ וצר כמבטא הקמץ גדול אצל היהודים האנגלים, וקרוב לחולם, כמו o בנרמנית oben, או באנגלית rose.

אולם בעלי הנקוד השלישי, הנקוד הבבלי, נראה, שהנו את הקמץ גדול כמו פתח פתוח ורחב כמבטא הארצישראלי, וכמו שהוא הנוי במבטא הספרדי. ואמנם גם בנקוד הבבלי יש סמנים מיוחדים בשביל הקמץ גדול והפתח, מה שמוכיח שבעלי נקוד זה הפרידו בין שני ההגיים האלו, אבל הם לא הפרידו בין הפתח לסגול. את שתי תנועות אלו סמנו בסמן אחד (y, הנגזר לפי הסכמת החוקרים מן האות ע 1), ובכן ברור, שהם הנו את הפתח בדומה לסגול, כמו התימנים וכמו הפתחה בערבית, כמעט כמו a האנגלי בתבנת man, או ä הגרמני בתבנת Männer. אולם את הקמץ גדול הנו כמו הפתח הארצישראלי, וכמו a האנגלי בתבנת father, ולכן קבעו סמנים מיוחדים להפריד בין הגה זה של קמץ גדול להגה של פתח סגול. שבעלי הנקוד הבבלי לא הנו את הקמץ כמו o, אלא כמו a, מוכח גם כן מהעברה, שאנו מוצאים בכמה מקומות בנקוד הבבלי שבא סמן פתח - סגול במקום קמץ 2. וזה אפשר לבאר רק על ידי ההנחה, שהקמץ היה מבטאו דומה לפתח - סגול, כלו' - ä - ä - a - אבל לא אם היה מבטאו כמו הקמץ האשכנזי o הרחוק מן ä. אמנם, יש בנקוד הבבלי שהסמן של קמץ גדול בא גם בשביל קמץ קטן, אבל זה רק בכתבי יד מאחרים שעמדו תחת ההשפעה של הנקוד הטברני 3. ואין להביא מהם ראיה על המבטא של הקמץ גדול בפי המסרנים הבבליים 4.

לפי זה אפשר לנו להחליט שהמבטא הספרדי של הקמץ גדול מוצאו מארץ בבל, וכמו שלקחו הספרדים את מנהגיהם ואת רב תורתם מבבל כך לקחו משם

¹ השוה השמוש של ע בתור אות תנועית במנדעית ובאידית.

² השוה Gesenius — Bergsträsser: heb. Gram., עמ' 50, g.

³ עי' Kahle: Masoreten des Ostens, עמ' 159.

⁴ נקוד מְטַעַה זה הטעה את ר"ש פינסקר להחליט, שהמסרנים הבבליים הנו את הקמץ גדול כמו האשכנזים, עי' ספרו: מבוא אל הנקוד האשורי, עמ' 16. ואחריו נגררו אחרים, כמו בכר, נצני הדסדוק, עמ' 23.

הסבות שגרמו לשנויים אלו במבטא הארצישראלי העתיק ובמבטא האשכנזי הן טבעיות, או הברוניות, הן תלויות בהלכות דחית החתוך הנהוגות בעברית. כפי שידוע יש בעברית, כמו בכל השפות השמיות וגם ההדריאירופיות, שלש תנועות וסודיות המסתכות בשלשה מקומות בפה: התנועה האחורית, קבוצ או שורק, המסתכת על ידי התרוממות של אחורי הלשון מול החך; התנועה הקדמית, חירק, המסתכת על ידי התרוממות החלק הקדמי של הלשון מול החך; והתנועה האמצעית היא פתח, המסתכת על ידי התרוממות של החלק האמצעי של הלשון מול החך. משלש תנועות אלו נסתעפו שאר התנועות על ידי דחית מקום החתוך מנקודתו היסודית אל נקודה אחרת, או יותר קדמית או יותר אחורית. דחיה זו באה על פי רב משתי סבות, השפעת הִתְחִיצָה (הנגינה או הטעם) של הדבור, או הרכבת התנועה היסודית עם אות תנועית (א, ו, י) לדירתנועה. אם תתארך התנועה האמצעית פתח, על ידי הנחיצה, או אם תתרכב עם א, או יִדְחָה חתוך הפתח במבטא הארצישראלי והאשכנזי לנקודה יותר אחורית מנקודת החתוך של הפתח, לקראת מקום החתוך של א שהוא בנרון, ותחת הגה פתוח ורחב, פתח a , יִתְחַךְ הגה מקומץ, קמץ o , ויש שחתוך הגה זה יִדְחָה עוד יותר אחורנית, ותחת קמץ יִתְחַךְ חולם o , au הגרמני, שהוא גם דירתנועה המורכבת מן פתח עם ו. ואם החתוך יִדְחָה עוד יותר אחורנית עד הנקודה האחרונה של מקום חתוך התנועות, או יִתְחַךְ שורק u , שהוא גם דירתנועה המורכבת מן קבוצ עם ו. באופן זה אנו משיגים שורה זו של שנויים תנועיים: $\overline{\text{פ}} = \overline{\text{פ}} (\text{שְׁרֹן}) = - \text{ן} (\text{שְׁרִין}) = - \text{ן} (\text{יְשורן})$; או טב = טָב = טוב = טוב; ובמבטא האשכנזי בְּרוּךְ = בְּרוּךְ = בְּרוּךְ (במבטא יהודי אנגליה) = בְּרָךְ (במבטא יהודי פולין) ¹.

1 על חלופה שורק לחירק במבטא הפולני עי' בספרי: יסודי הפוניטיקה העברית.

בסמן אחד לשתי תנועות אלו, כמו פתחה בערבית המשמשת לסמן גם את הגה הסגול. ומפני זה אנו מוצאים צורות כמו צִפְּרֹן, צִפְּרֹן, מִן צִפְּרֹן (כמו קִנְעֹן), שהיה צריך להתפתח לפי המנהג לצורות צִפְּרֹן, צִפְּרֹן, או גם צִפְּרֹן, צִפְּרֹן. ואם יִדְחָה החתוך עוד יותר בקוון קדמי, אז יִתְּךְ צִירָה, כמו מִשְׁתָּה בנקוד הארצישראלי הקדום. שני הגיים אלו, סגול וצירה, דומים זה לזה כל כך, עד שסמנו את שניהם בסמן אחד, כפי שהזכרנו למעלה. ולאחרונה, אם יִדְחָה החתוך עד הנקודה הקדמית האחרונה, אז יִתְּךְ חִירָק, כמו מִן בִּישׁ (בִּישׁ) דִּישׁ¹.

לחקירה זו אין אולי ערך מעשי גדול, מפני שאנו כבר הנהגנו בתוכנו את המבטא הספרדי, מבלי להתחשב עם דיוקו ההברוני ועם ערכו ההיסטורי של המבטא האשכנזי או של מבטא אחר הנהוג בישראל. אולם אנו למדים ממנה, שאסור לזלזל בתופעות הטבעיות של הלשון, ולהכריז עליהן שהן שבושים אך ורק מפני שהן מתנגדות למנהגנו. כל מה שהוא טבעי בלשון הוא נכון וכשר, ויש לו זכות הקיום. שבוש בלשון – כונתי למבטא ולדקדוק – הוא רק מה שאינו טבעי, מה שהנהג באפן מלאכותי כדי לחקות את האחרים, או באפן פיראנטי, כדי לשמר על כללי דקדוק נושנים שכבר עברו ובטלו מן החיים.

1 עי' על ענין זה ביתר אריכות בספרי הנ"ל. עמ' 38 ואילך, עמ' 82, ועמ' 84 ואילך.

ד"ר א. קמינקא

מליצות משה ומזמורי תהלים בפ' ישעיהו.

חשיפת מקורי המליצות בדברי הנביאים, מלבד שהיא מפיצה אור על השתלשלות הלשון, מסייעת גם במדה מרבה לברר את המקדם והמאחר בכה"ק. ואם שלא במתכון יגיע המסתכל בעין פקוחה, שאינו משחד מהשערות המבקרים תלמידיו של וולהויזן, להכיר, כי בכמה דברים הצדק עם המסורה הקדומה וכי פלפוליהם של המבקרים החדשים בטלים ומבטלים, לא יקשה לו לומר על הנחלה המבהלת של ההשערות הדמיוניות ולהסיר את האבק והעפר אשר הפיצו על הכתובים.

על ישעיה לית מאן דפליג, שהיה גדל דעה, שליט בלשון העברית בכל היקפה, בקי בקדמוניות עמו ובמסורותיו ובעל הגיון זך ומליצה חדה, אשר עשו את דברו ל"חץ ברור מאשפה" החודר ללבות השומעים. ברור, שבמקום שאנו מוצאים קושיה הגיונית בדבריו, חייבים אנו להתעמק בהם עד שנרד לסוף דעתו, ואין אנו רשאים לזלזל בשום בטוי ולהניחו בערפל או לראות בו מלה נכובה, אסימון מליצי¹.

בטוי, אשר לא הושם לו לב כהוגן, הוא: "כִּי פִּי הִ' דִּבֶּר". מן ד' הלשונות שמשמש בהן "כִּי" הלא צריכים אנו לבחור כאן את הפרוש "דהא", ואין ספק שהנביא משתמש במליצה חגיגית ותקיפה זו כמו במופת חותך לקיום דבריו, מופת נכר וברור לכל ודוחה כל הספקות. אי אפשר לומר שהוא, הנביא בעצמו, נותן חוזק לדבריו מתוך מה שאמר הוא ולא אחר: אני אומר כן וזה הוא מה שדבר פי ה'. מליצה כזאת לחזק מה שכבר נאמר היא רק ספות מלים על מלים ואין בה טעם הגיוני. טעם כזה יש בה רק אם

¹ במאמרי זה איני מכדיל בין שני חלקי ישעיהו, כפי שמחלקים את הספר המבקרים,

מפני שאני איני מורה בחלוקה זו וכמדומה לי עלה בידי להוכיח, שכל הספר הוא של ישעיהו בן אמוץ. אולם גם לפי דעת המבקרים, שהפרקים סמ' והלאה הם של נביא אחר, מכל מקום הנביא האחר הזה דומה לראשון במעוף רעיונותיו ובצחות לשונו.

„פי ה' דבר" הוא דבר ידוע לכל השומעים עפ"י מסורה עתיקה משכבר הימים, ודברי הנביא נתמכים בה ומפרשים אותה. ובאמת, כשנתבונן, נמצא כי כשמשתמש הנביא במליצה זו פִּונתו לדבר ה' עתיק, נקדש ונערץ (Oraculum) לנבואה קדמונית, הנמצאת באחד השירים שנמסרו בתורת משה, אשר הוא יכל לסמך שיקבלוה כמופת וסיוע, אפילו אם הוא נותן לה פרוש מיוחד.

כונה זו ברורה בישעיה, נ"ח כשהוא אומר: „והרכבת יך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך, — כי פי ה' דבר". אין להטיל ספק בדבר, שהוא רומז לשירת האזינו (י"ג): „ירכיבהו על במתי ארץ" וגם (ט'): „יעקב חבל נחלתו" (אנחנו רואים מזה שהוא מפרש המקרא: כי חלק ה' [ל]עמו, כמו „אני חלקך ונחלתך", וליעקב הוא חבל נחלה). בצד המליצות הפשוטות כמו, וכבדתו מעשות דרכיך... אז תתענג על ה' אין גם מקום לסגנון שירי מרקיע שחקים: „והרכבת יך על במתי ארץ", לולא היה שאול מתוך שיר נשגב כהאזינו, אשר בו מליצות כאלה שכיחות.

עלינו לומר כמו כן, כי ישעיה, א' י"ט—כ': „טוב הארץ תאכלו—ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו — כי פי ה' דבר" מכִּן לשירת האזינו י"ג—כ"ה: ויאכל תנובות שדי — מחוץ תשכל חרב. סיוע לזה הוא מה שכבר התחלת הנבואה „שמעו שמים והאזינו ארץ כי ה' דבר" היא רמז ברור לראשית האזינו, וכן גם „בנים גדלתי — בנים משחיתים — נאצו את קדוש ישראל" וכל מהלך הרעיונות הוא עפ"י שיר משה: „שחת לו לא בניו מומם — וינאץ מכעס בניו ובנותיו", כן גם א' כ"ד: „אנחם מצרי ואנקמה מאויבי" נסמך על האזינו ל"ו, ומ"ג: „ועל עבדיו יתנחם — ונקם ישיב לצרייו".

לפי זה נוסף, כי גם כ"ה, ח': „וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי פי ה' דבר" רומז להאזינו מ"ג: „וכפר אדמתו עמו".

וכן מ' ה': „ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו [את כבוד ה'] — כי פי ה' דבר" מִסֵּד בדברי משה: „ראו עתה כי אני אני הוא" (על שאלת הגוים, האזינו ל"ו: „אי אלהימו?" רומזת התשובה בישעיה, מ' ט': הנה אלהיכם!). השירה אשר נאמר עליה בדברים, ל"א כ"א, כי לא תשכח מפי זרעו בודאי היתה בזמן הנביאים שגורה בפי זקן ונער, והנביא היה יכל לרמוז עליה וידע שייבנו את דבריו.

ברור כמו כן, שירמיה, י"ג ט"ו: שמעו והאזינו אל תגבהו, כי ה' דבר, הוא רמז לסגנון שירת האזינו שהיה ידוע לכל. לפי זה נוסף עוד, כי משתי הנוסחאות של הנבואה והיה באחרית הימים: ישעיה, ב' ב' = „מיכה, ד' א' הנוסחה שבמיכה היא היותר שלמה. וכשהיא מסימת את הענין „לכו ונעלה אל הר ה' במלים הסודיות", כי פי ה' צבאות דבר הַפִּנָה למליצת משה. היכן היא? בברכת משה דברים, ל"ג י"ט: „עמים הר יקראו שם

יזבחו זבחי צדק". גם ישעיה, מ"ה י"ז: "ישראל נושע בה" מיסד בדברי משה ל"ג, כ"ט (כמו כן מזמור ד' בתהלים, ע"י מאמרי MGWI, 1927, 290). וכן עלינו לפרש את דברי עובדיה (י"ח): "ולא יהיה שריד לבית עשו, כי ה' דבר" בתור רמז להנבואה הקדמונית (במדבר כ"ד, י"ח-י"ט): "והיה ירשה שעיר אויביו - והאביד שריד מעיר".

במליצות משירת העם משתמש ישעיה, י"א י"א (יוסף לקנות את שאר עמו - שמות, ט"ו ט"ז: עם זו סנית), י"ב ב' (הנה אל ישועתי - זה אלי ואנוהו כי עזי וזמרת יה; גאות עשה - כי גאה גאה) וזה מוכח גם מתוך הסמיכות בסוף פ' י"א: והחריב ה' את לשון ים מצרים... והיתה מסלה... כיום עלותו מארץ מצרים. אבל גם כ"ה, ט' "הנה אלהינו זה" נסמך על שירה זו, וביותר עוד מ"ט, ט"ז-כ"א: "הנותן ביט דרך ובמים עזים נתיבה... עם זו יצאתי ל" (הענין והסגנון!). לפי זה כל זכרון הנפלאות, כי נתתי במדבר מים, נהרות בישימון" מסב על המעשים בדור המדבר (על אלה מסב גם: "אביך הראשון חטא") והרעיון הנוסד על זה, "הנני עושה חדשה" הוא על דרך הדרוש כמו מ"ד, ג': "כי אצק מים על צמא... אצק רוחי על זרעך".

באופן זה אנו מוצאים גבורתו המליצית של ישעיה גם בפ' מ"ט, כשהוא משתמש בנבואה אגדית עתיקה מספר בראשית, כ"ה, כ"ב-כ"ג, על לדת יעקב: "ויאמר ה' לה שני גוים בבטןך ושני לאומים ממעיך יפרדו" ובאותן המלים הוא אומר: "הקשיבו לאומים מרחוק, ה' מבטן קראני, ממעי אמי הזכיר שמי - להיות אור לגוים" (הוא נותן פרוש חדש ומפתיע לבכורת יעקב, שהוא נקרא כעבד ה' להאיר מחשכי עולם - והרעיון הנעלה הזה עשה רשם אדיר כל כך על ירמיה בימי נעוריו, עד שהביא בראש ספרו כעין ציטטה על דבר התעודה הנבואית לזרע יעקב: "בטרם אצרך בבטן ידעתיך", כמו ששמע בשם ישעיה. כי מטעמים רבים אשר בארתי בספרי Le prophète Isaïe, p. 45 אי-אפשר שהנביא המקלל את יומו פֶּן בזה לתעודת עצמו, שהוא מסרב אח"כ לקבלה).

לפי זה מתברר לנו, כי גם כל הפרשה מ"ה, המשתמשת במליצות תהלים ק"ז (מזמור קדום מזמן המלכים הראשונים, כי אחרי כן ובכל זמן הפרסים לא היה דור, אשר בו היה יכל משורר עברי לדבר באהבה בלתי מגבלה על גוי ועל אדם אשר יודו לה, חסדו בכל העולם. בלי שום צל של צרות לאמית והתבדלות. רק "בני אדם" מבקשי "עיר מושב", תועים, חולים או מסכנים, נצולים בחדס ה' ומקריבים זבחי תודה. תפיסת-עולם זו היא של הפרשה הראשונה מס' בראשית ושל מזמור ק"ד, אשר מוצאו לכל הפחות מזמן דוד התברר לחוקרים בשנים האחרונות, אחרי שמצאו שיר עתיק מצרי מהזמן שלפני דוד, מתאים ברב הרעיונות ובכמה פסוקים כמעט מלה במלה למזמור "ברכי נפשי" וחוקר

אנגלי¹ הרחיק ללכת עד להשערה, כי המלך המצרי ח מ נ ו ף (אמנופיס) הרביעי, המכונה אכנתון, הוא מחבר המזמור הזה!). ביחוד (הפסוק ישעיהו, מ"ה ב): „דלתות נחושה אשבר ובריחי ברזל אגדע" (השוה: תהלים ק"ז, ט"ז, ושם מקומו ויסודו, כי שם מדבר על אסירי בית באמת ואצל ישעיה בדרך משל) וכל פרשה מ"א (פסוק י"ח – תהלים ק"ז, ל"ה) מסבים על מעשי ההוד והנצחון של זרע יעקב בימי קדם בכבוש כנען, וזאת פונת הנביא בדבריו: „מי העיר ממזרח... זרע אברהם אוהב יי, וכן בדבריו מ"ה, א': „כה אמר ה' למשיחו" (המלה „לכרש", התקועה כאן כיתד מחוץ לריתמוס, נוספה בסוף גלות בבל כשדרשו את הנבואה על מארעות הזמן). דברי הנביא מוסדים במזמור ק"ה, אשר גם הוא קדום: „לאמר לך אתן את ארץ כנען... אל תגעו במשיחי (זרע אברהם עבדו, בני יעקב בחיריו; הכתוב מדבר בזמן הקדמון, אבל כבר בעל דברי הימים א', ט"ז מרחיב הרעיון, ותחת שהיה מדבר במזמור על האבות „בהיותם" מתי מספר ולא נתן ה' להרע למשיחו אלה, הוא מפרש אותו על כל בני ישראל ומנסח: „בהיות כם" מתי מספר ומכנה את כולם בשם „משיחים") וכן אומר חבקוק: יצאת לישיע עמך, לישיע את משיחך (זרע יעקב הוא המשיח!). – כן גם מ"א, ה': „ראו איים וייראו – מוסד בשירת משה: „שמעו עמים ירגזון".

על מליצות רבות אחרות ששאב ישעיה ממזמורי תהלים וכן מעמוס והושע מדבר בספרי הנ"ל וב„התקופה" כ"ב (243–250). לעמדת זאת נעשו מליצות ישעיה מקור לבטויים פיוטיים מאחרים. כך למשל לא היה אפשר למקונן על החרבן לומר על ההריגות ומעשי השוד: „גת דרך ה" (כי ע"י מליצת „דריכת גת" מצד עצמה אין נקבע בלב השומע רשם של מעשה אכזריות כי אם של ששון, כמו עמוס ט' י"ג), לולא קדם ישעיה ס"ג בספרות, ושם פונת: „מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת" אינה שהבגדים שיכים לאיש אכזר, כי אם שהם מלכלכים בכתמים ומגאליים כבגדי דורך ענבים; אבל על ידי חבור התשובה: אמנם כן, פורה דרכתי... ואדרכם באפי, וארמסם בחמתי – יצא קשר הרעיונות אצל כל יודעי השיר הזה. כי עם דריכה בגת נעשה מעשה אף וחמה. – כך גם אי אפשר היה למקונן לומר כדבר ידוע ומובן: תשתפכנה „אבני קודש" – „בני ציון היקרים" – לולא קדם והתפרסם אצל המשכילים בעם מה שאמר ישעיה כמה דורות לפני זה (במליצות מסבות על בנין!) נ"ד י"א–י"ב: ויסדת יך בספירים, ושעריך לאבני אקדה. כל גבולך לאבני חפץ (והאבנים האלה תהיינה:) וכל בניך למודי ה'.

ווינה, ניסן, תרפ"ח.

¹ A. Weigall, *Life and Times of Akhnaton*, 1903. ע"י גם מאמרו של ד"ר A. M. Bleckman על מזמורי תהלים לאור המחקרים החדשים המצויים, בקובץ D. C. Lipson, *The Psalmists*, Oxford 1926.

שמואל קרויס

שמות בעלי חיים על משקל קטול, קטלול.

במקרא מצויים שמות של בהמות, חיות, עופות ושרצים שדומים מאד על פי משקלם. ואלה הם השמות על פי סדר א"ב:

ברברים (לא נתברר מקורו¹ ועל כל פנים הוא מהמשקל שאנו עוסקים בו). חגל, יהמור (בערבית יאמור)², ינשוף (בישעיה ל"ב י"א ינשוף, ומכאן אנו למדים, שאך אחת היא אם נקוד בשורק או בחולם), עכבר (ויקרא, י"א כ"ט. ואמנם, בתנ"ך בא עכבר בקמץ, והוא היא), עכשוב (תהלים, ק"מ ד'), עתוד (נמצא רק ברבים עתדים, עתודים, ויש לשער, שנכנה מן עתוד או עתוד בהבלעת ה' או הרי"ש, ובכל אופן לא נמנע מלהעלותו כאן עם הרגמאות האחרות), פרעש, שבלול (תהלים נ"ח ט').

במובא יש לנו שתי רגמאות: עכבר ופרעש, שבאותו השם ישתמשו הן לחיה והן לבן-אדם (בנרון עכבר יש קצת שנוי, שלשם איש יכתב עכבור כו"ו, והוא עוד יותר מתאים למשקל אשר עסקנו בו³, ומכאן ראה שיש לנו רשות, להביא בחשבון גם שמות-אנשים. ההנחה הזאת נצרכה לנו בשביל שמות-אמות כמו כסלחים, כפתרים, פתרוס, פתקסים, שאי אפשר להכחיש, שנבנו על אותו משקל. ומכאן יוצא, שבעקר אך שמות-חיות היו השמות האלה, וזהו על פי אותה ההכרה המורדנית, שמשפחות-העמים העתיקים התייחסו בראשית היותן לאיוו בהמה או חיה, (Totemismus), אשר

¹ עיין החקירה במלוננו של גיוניניוס (מהדורה כ"ו 5) ושל בן יהודה; וזה האחרון העלה, שסופרי זמננו משתמשים במלה זו במובן Schwan, אך מה שלא העלה הוא, שמשתמשים בה גם ביחיד.

² עיין גיוניניוס שמביא את Hommel: דא נאמען דער זייגעטערע בייא דען זייר-סעמיטישען פעלקערן, צד 333 וצד 392 ועוד ספרים אחרים; הערבית אצלו יאמור באל"ף, אך בן יהודה כותב יהמור בה"א.

³ גם בתקופת התלמוד יש לנו השם ר' חנניה בר עכברי (בירושלמי, מובא במלוננו של לוי, כרך ג' 646), ועל שהוא בתוספת יו"ד, אין קפידאי, אך צריך להעיר, שהשם עכברי ימשש גם לשם מסום (שם).

גם שמותיהם ישאו עליהם. לא ידענו בברור, מה הוא המובן במלות כסלָה, כפתר ופתרוס, אבל מן האמור על כל פנים יש לשער, שאך בשמיות יסודתן, ולא כמו שחושבים רבים, שמוצאן משפת־מצרים.

שמות־דאנשים שזכרתי, קצתם בודאי יחשבו על משקל קטלול¹, שעליו אומר מ. צ. סגל² שהוא צורת ההקטנה. ואפשר, כן הוא אומר, שנתפתח על ידי הרחבה מצורת קטול, המשמשת לזעירות בשמות של בני־אדם גם בעברית וגם בערבית, כמו זכור מן זכריה, חשוב—חשביה, נחום—נחמיה, עזר—עזריה, שמוע — שמעיה, שלום — שלמיה ועוד; וגם בשמות עצם, כמו פֶּחֹר בעברית, ושמות אחרים בארמית וערבית (ברוקלמאן § 156). הדמיון בין פֶּחֹר למשל ובין עתוד נראה לעין, ושניהם בעלי חיים, אבל אין לכחש, שיותר נהוג משקל קטיל (ביוֹד) לשאר שמות עצם, למשל, פֶּשִׁיל, פֶּכִין, פָּצִים (בלשון המשנה), וזהו המשקל אשר התחילו בו בעל־ההקדוק. אמנם גם משקל קטול יש למצוא בלשון־המשנה, כמו חֲדוּד, פֶּבֶר (שזה במקרא ובמשנה), פֶּדוּר, שְׁפוּר³. שמות העצם הפרטים שזכרנו נבנו ממש על משקל זה, ובכן אף אם הם משמשים לזעירות, מִי־מ יש להראות על העֲבֹדָה, שלא נוצר להם משקל מִיחָה, אלא קבלו את הצורה הרגילה בשאר סוגי־שמות.

עתה נשוב נראה, איזה מבעל־החיים יש למצא על משקל קטול וכדומה בלשון המשנה? גלוי וידוע, שהמשנה מוספת לנו הרבה ידיעות בדבר החי והצומח והדומם החסרות במקרא. לסוג הזה שיכת המלה: יבחוש וברכים יבחושים, שהיא דומה למלת ינשוף וכדומה. בצדק רשם מ. ב. שניידר (תורת הלשון בהתפתחותה, צד 459) את המלה הזאת, אף שאינה מקראית, בין „השמות ביוֹד התחלתית“ שמורים על עצמים קונקרטיים; ואלה הם דגמאותיו: יהלם, יחמור, יחנון, ילקוט, ינשוף, יצהר, יבחוש⁴, ירבוז, ישפה.

על פי האמור ברור, שמאותו המשקל הוא השם יָרֹר (ברבים ירורים), שהוא עוף דומה ליענה⁵, שמבטא בקמץ גדול (ובכן נכתב גם יארור באלף, ובנוסחאות יארור בדלִית והוא שבוש) בהתחשב עם דגשות הרי״ש, נקבע את צורתו: יררור. יררור זה אמנם נמצא גם במובן שועל הבר, כי על כן בא בארמית כתרנום

¹ אין מן הצרך, שאות למ״ד תבא כפולה, אלא על המשקל שמנו עינינו.
² במדע־היהדות 152.

³ אלה הן הדגמאות שמביא Albrecht, גייהבר׳ גרממטיק, מינכען 1913, צד 69 (אמנם רגילים לבטא שפוד בשוא תחת השי״ן, ואולי המלה גם אינה עברית). כאלה הן דגמאותיו גם של סגל בספרו Mischnaic Hebrew (אוקספורד 1927) צד 108. עיין שם שמוסיף כהנה וכהנה.

⁴ L. Lewysohn, צאלוגיא דעס תלמוד, סי' 429 (עיין גם סי' 461) מתרגמו Kellerfliege. בן־יהודה כותב: „לא נתברר מקורו, ולי פשוט הוא, ששרשו בחשה, בחישה. לפי שהתולעת? הזאת או הזבוב הזה חותר וחודר אל המשקאות ומבאישם.

⁵ עיין קהוט בערוך השלם ד' 159 שהרחיב לדבר בו, וכן בן־יהודה בערכו.

„לתנים“; עין רש"י לכתובות מ"ט ב'. והנה גם תנים, תנין, תנינא מאותו המשקל הוא, אלא שבאה יו"ד במקום ו'. ולהיות שלדעת קצת ירור זה שהוא תנים הוראתו החיה המשוונה שנקראת דר קון drakon ביוונית, מלה שקנתה לה מקום גם במשנה, עלינו כאן לדבר על נקוד המלה הזאת. הנה בספרי על המלים הורות שבתלמוד 1 נקדתי מטעם טיב המלה היוונית הו: פֶּרְקוֹן, ועכשו אני מוסיף, שכן ראוי לנקדה גם מטעם הקנסה לסוגיהמלים, שאנחנו עימדים בו, ולא יפה עושים מי שמבטאים (למשל, קרוט) פֶּרְקוֹן. לחיות האלה יש קצת שיכות גם למה שנקרא עֶרֶד בדברי החכמים 2 ואולי לפי האמור צריך להשוותה בנקוד עם אחיותיה וצריך לקרא עֶרֶד (באמת כן מנקדו קרוט, אבל במלוניהם של לוי ויסטרוכ מובא גם עֶרֶד בצד עֶרֶד, והוא לדעתי שלא כדון). היוונים יש להם שם עצם פרטי Phrynos לזכר, Phryne לנקבה (נודע למדי), והשם הוראתו = צפרדע (יודע שגם היום יקרא לאשה כעורה ורעת המעללים Kröte בגרמנית), וראיתי שהחכם הגדול Nöldeke מקביל לשם הזה את השם הפרטי „יקרור“, שנמצא בפלמרינית, שגם היא אינה אלא ארמית) ובסורית יקרורא 3. והנה לא לבר שמשקל השם „קטלול“ מכניסו אל סוג השמות שעסקנו בהם, אלא נבנה השם בהוספת יו"ד על דרך ינשוף ויחמור, ואם כן אוריינאלי הוא מאד.

לפיכך מה שנבנה מן „נחש“ השם „נחשון“ במקרא 4, אינו רק בנין וגזרה כלאחר יד, אלא „נחשון“ (ואולי מעקר היה נקוד „נחשון“ בשורק, אלא שנקדוהו בחולם על יסוד הרמיון עם שמות בסיום — הרבים, כמו אנמן, ארמן, שלמן) הוא שם מקורי המתאים במבנה ליתר המלים שזכרנו אותן.

על משקל „נחשון“ יש לנו שני שמות בלשון המשנה: חרדון וחלבון, ובשניהם דעתי נוטה לאמה, שהיון אינה לבנין ולסיום, כנהוג, אלא שיכת להמלה עצמה, כעין הלמ"ד במלה המקראית „חרגול“. באמת השביל קרוט (ג' 488) לעשות לנקד חרדון בשורק, וכן מוכח מן הארמית והערבית, בעוד שבקייחודה נקד חרדון בחולם, אף שמביא דגמאות בארמית ובערבית. ובנקודו טעה לעשות. וכן רבה המבוכה בנקודת מלת „חלון“; בן-יהודה, אשר הוא כמעט המאסף לכל המחנות, מנקדו חִלּוֹן (הח"ית בפתח, הלמ"ד בדגש ובקמץ גדול, הו"ן בחולם), ומביא בהערה: כך מְנַקֵּד במשנה מְנַקֵּד ב"י פרמה, וכך קריאתהספרדים; ולעמיתו הוא מנקד גם חִלּוֹן (הח"ית בחירק, הלמ"ד בשוא, הו"ן בחולם), ומביא בהערה: קריאת האשכנזים 5

¹ לעהנארטער ב' 218.

² לווייהן ס' 300 תרגמו Wasserschlange; קרוט בערוך השלם ו' 265 Eidechsenart.

³ Nöldecke בייטראגע צור סעמיטישען שפראך וויסענשאפט, שטראסבורג

1904, צד 87: והוא מראה על צייטשריפט פיר אססירולוגיא, כרך ט' 264.

⁴ גם זה אצל גילדיקי שם.

⁵ גם אני אשכנזי, ושמעתי תמיד בישיבות: חִלּוֹן (בקריאת הספרדים)!

וזכר נקדו לוי (וקהוט) ויסטרוֹב 1 וכן הכתיב במדרש – עכ"ל של בְּיִהוּדָה; ולפי דרכנו יש לנקד חֲלוּזִין (החיות) בפתח, הלמד בשוא, הוֹיִין (בשורק), כעין שראינו במלת "חרדון", ומאין לנו לחלק? והתימה, שאיש לא חש להביא דגמת חרדון להורות על "חלזון"! בערבית הוא חֲלוּזִין, והוא קרוב להנחתנו אנו.

טרם נבוא אל החסרים, נציין עוד את השלמים: "צרצור", בסורית "צרצורא" 2, שהוא מין Grille; ויש אמנם "צרצרא" למין עוף, וכבר רצו לקרב אליו "זרזיר" במקרא, ועכ"פ גם זהו מן המשקל "קטלול" (בשנוי קצת: "קטליל"). וכמוהו גם חֲזִיר לפי מקורו הערבי חֲזִיר 3, קפד (בערבית קֶזְפָּר, ולדעתי היה צריך להיות קֶזְפָּר), קפז (בערבית קפאזה).

החסרים הן חתול ויתוש, שניהם בלשון המשנה דוקא, אבל כפי מה שהקדמנו לאמר, אין ספק שהן שריר ופליט מן העברית האמתית.

אנו רגילים לבטא: חֲתוּל (לוי, קהוט, יסטרוב, דלמאן, בְּיִהוּדָה), ואין איש מפפק באמת־הנקוד הזה, ובכל זאת הגה כבר מעיר פליישר (אל מלוני התרגומי של לוי א' 426, ומביאו לוי במלוני התלמודי ב' 127) שבערבית הוא חֲתוּל (הוראת המלה: מי שאורב להעדה ומתקרב בערמה להמית ולגול), ואם כן, הדעת נותנת לקרא גם בעברית חֲתוּל (החיות) בפתח והתו' בשורק), כאלו שרשו חֲתַל (אף שאין לי יכולת לעמד עליו) ונבלעת הנו"ן במלת חֲתוּל.

מלת יתוש כבר הסכימו רוב החוקרים ובעלי הלשון לנקד בפתח ובשורק והמשקל הזה עולה יפה, אם ננזור המלה מן שרש נתש, נתישה, לפי שהיצור הזה נותש (מוצק) את הדם מן אבריה־האדם. לוי רצה לגורה מן המלה "תאשי" בערבית, ופליישר שדחה הגורה הזאת מקרב אותה אל הפעל "נתש" בערבית (בעין הגורה שלנו, אך ממקום אחר); ובְּיִהוּדָה (וגם קהוט) לא נתקרה דעתם בזה (עיין טעמים), ובְּיִהוּדָה הראה על "יתש" בערבית במשמע קל וחלש מאד, ואולם יסטרוב מקרב אותה אל "תשש", תשישיתכת, וכל זאת ללא צורך, כי חזוּתה מוכיחה עליה, שנבנית ינתוש, כעין כל המלות שהבאנו, וביחוד הלא קרובה היא מאד למלת "ינשוף".

אפס הנו"ן הזאת שלא רצו חכמי־הלשון להכירה, ישנה לעינינו גם במלה חֲפוּשִׁית, שהיא מין ממיני הרמש, בעלי כנף קרומית, ובערבית חִינְפֶשׁ, חִינְפֶשׁ חִינְפֶשֶׁה (כל זאת מובא ע"י בְּיִהוּדָה, ועיין גם לוי, אלא שהוא חושב נו"ן בערבית לנכנסת כלאחר יד, ולנו היא עקריית), וכל בעלי המלוניס מספקים, אם יש לנקד חֲפוּשִׁית (בחירק) או חֲפוּשִׁית (בפתח), ולדעתי אין ספק, שגם כאן אותו המשקל לפנינו.

¹ לזיוהן סי' 363 ואילך לא נקדו כלל; Dalman (מהדורה שנית) מנקדו כקריאת הספרדים, ולשם סגנון ארמי בהוראה מיוחדת אמנם הוא מנקד חֲלוּזִנָּא (חֲלוּזִנָּא) ואם כן, הן ולא ורפיא בידיה.

² עיין קהוט ז' 50, והרבה לדבר בו נילדיקי (שם צד 120).

³ כל מה שנצרך מובא ע"י גזיניוס בערכו, וצורת חֲזִיר האמורה היא על־פי מבטא העם.

דהיינו תפושית (בפתח, וכן מנקד קדוש בפשיטות, אלא שהוא קורא הו"ו בחולם ואני קוראה בשורק).

על פי הדברים האלה יצא לנו בתור כלל, שכל שמות בעלי-החיים האלה, ובתוכם גם שמות של בני-אדם, צריכים להנקד בדרך אחת, דהיינו על משקל "קטלול", ובחסרות על משקל "קטול", ועל יסוד ההכרה הזאת נצלנו מכמה ספקות.

הערות למאמרו של ש. קרויס מאת ד. ילין.

(א) החכם בעל המאמר מתבונן למשקלים הבאים: קטלול (בין בשרש מרבע פשוט: עקשוב, בין בשרש מרבע כפול לחצאין: שקלול, בין בשרש מרבע כפול לגמרי: צרצור), קטלול: קטלון, קטלון: בקטול, בקטול: קטלל, קטלל: ובחסרי עין-נון בשרשים מרבעים: קטול, קטולית, קטול (בקמץ תחת פתח ודיח אחריו לפני אות ר); קטול, קטל,

והשמות הבאים במאמרו יוצאים עפ"י סדר המשקלים הרשומים לעיל באופן זה:

עקשוב שקלול * צרצור

פתרזם

* חרדון * חלון

* ברכון * נחשון

יחמור * נשוף * יחחוש * יקרור

נחשוף

ברבר בקלח

חנל * פתור עקבר פרעש

* חתול * יחחוש עתור

* ירור * ערור

תפושית

קפוז

קפוד.

(ב) בן-יהודה נקד חרדון בחולם עפ"י המבטא הערבי ההמוני שקוראים לחיה זו חרדון ומבטאים את הסמן ' עם הו"ו שאחריה בכטוי חולם, וכן מבטאים הערבים את המלה حردون חלון, ע"ד הקריאה המקבלת למלה זו אצל האשכנזים. (ג) הקריאה המקבלת אצל האשכנזים היא: יחחוש על משקל קפוד.

(ד) הקריאה המקבלת בכלל היא תפושית בחירק החית, וגם זה על משקל קפוד.

כפתורי המנורה והתפוחים הכרתיים.

לידידי היקר

הפרופיסור ש. קרויס.

„מקבל” אצלנו, ש„כפתורים” הוא מנח נרדף לפקעים. ומשך שנים הייתי כפות להרגל הכללי הזה, מבלי להרהר אחריו.

אולם כשהגעתי לענין הקשרים, אשר בין צורות עולם הצומח ובין צורות קשויי קני המנורה וכל תבניתה כלה¹, והפניתי את דעתי לשאלת הכפתורים שבמנורה ולשאלת המנחים ה„נרדפים” כפתור ופקע, התבררו לי ענינים אחדים. יש לנו בתלמוד מסרת עתיקה על כפתורי המנורה (מנחות, כ”ח ע”ב): „אמר שמואל משמיה דסבא: גבהה של מנורה י”ח טפחים... וגביעין למה הם דומים? כמין כוסות אלכסנדריים, כפתורין למה הם דומים? כמין תפוחי הכרתיים”. מפה יוצא שכפתורי המנורה היו דומים לתפוחים הכרתיים. יצאתי בעקבות המסרת הזאת לבקש את התפוחים הכרתיים ואת מהותם. בקשתי צמח העושה תפוחים ואשר עקר גדולו הוא בארץ הכרתיים (creta), ולא מצאתי כי אם צמח אחד ותפוחים שלו (ראה הצלום²) המתאימים ביותר למבקשנו. הצמח הזה הוא מין ממיני *Salvia* והוא עושה „תפוחים”. אלה המה עפצים (הנוצרים ע”י החרק *Aulax*); גדלם הוא כדבדבן וכאגוז, וצורתם כתפוח. ובהיותם צעירים הם נאכלים. וכבר קרא *Linne* את שמו המדעי של הצמח הזה: *Salvia pommifera*, לאמר *Salvia* „העושה תפוחים”. וכן השוו את „פרותיה” לתפוחים חוקרי טבע כ-*Boissier* ו-*Kerner* ו-*Tournefort* (ע”ין: *Tournefort*, *Yoyage, du Levant* p. 30; *Engler u. Prantl* IV, 3, a, p. 272; *Boissier*, *Flora orientalis* IV p. 604 *Sibthorp*. *Flora Graeca* I. 15; *Kerner Pflanzenleben* II, p. 536)

1 כבר בעלי הזהר ראו במנורה צורת אילן וענפיו.

2 את הצלום הנחון בזה המציא לי בחביבותו המפקח על המחלקה הבוטנית של המוזיאום הלאמי בווינה.

ומפני היות בימים ההם לצמחי השדה, לצמחי מאכל ותרופה ואגדה, השפעה כה רבה בעם, וביתר יחוד לצמחים, שהיה בטבעם דבר־מה יוצא מהרגיל (השוה השפעת הדבקון הלבן, *viscum album*, בעמים רבים עד היום הזה, וכן הדודאים—*Mandragora officinarum*) ומתוך העבודה ש־פרי־ זה עקר גדולו אינו כי אם

באי הכרתים (Creta), והוא נחשב למעדני הכרתיים (המיץ שבו חמיץ ומבשם וימתיקוהו בסכר ויטעם לחך המזרחי מאד); — מתוך כל זה ברור שהיה בודאי פרסום רב לפרות הללו בארצות הקדם, ובארץ ישראל, שהיתה בקשר עם אי כרתים

מאז, ואשר רבים מתושבי האי הזה גם עברו אליה ויתנחלו בתוכה, היו מפרסמים ודאי התפוחים האלה הרבה, והיו קוראים להם, לדעתי, „תפוחי הכרתיים”. וכן נקרא להם גם כיום¹.

והדבר הוא כה נכון עד אשר אם יגד שם זה לכל הבקי סצת בצמחי המזרח, לאיש כלשונו, ומבלי שיִשְׁפַע מדברי המסרת הנ"ל, וגם מבלי שיִדַעם יבין מיד את המכּוּן. Tournefort קורא לצמח זה: *Salvia cretica frutescens* pommifera, כלומר, „*Salvia*” כרתית שיחית, בעלת התפוחים, — התפוחים הכרתיים.

ומה קשר ודמיון ראו רז"ל בין צורת התפוחים האלה והכפתורים שבמנורה? דרך התפוחים הללו לעלות ולהתפשט מתוך הקנה ישר, בחינת מעשה מקשה אחת (עין בצלום), נוסף לזה הגדול העולה ונמשך גם ממעל לראשם (עלעלים אחדים קצרים ממשיכים את הצמיחה שם. — עיין בצלום), הרי דגמה נהדרת לכפתורי המנורה, שהקנה נכנס לתוכם מלמטה ועובר דרכם הלאה מעלה. והעלעלים שעל ראש תפוחי הכרתיים, הרי הם כעין תפוח שעל הכפתור במנורה, אשר היה כמעשה השושן שעל העמודים².

והסבא במסרו את המסרת הזאת לשמואל מסר לנו גם את דרכם הנפלאה לבקש דגמאות מדיקות, עד שהלכו לבקשן בכוסות אלכסנדריים³ ובתפוחים שבאי הכרתים⁴.

הדמיון בין תפוחי הכרתיים וכפתורי העמודים הוא בזה: טבעם לגדל בראשיהם של הקנים, ונראים ככפתורים שבראשי העמודים (עיין בצלום). ואולי היה נכון לבאר את שם האי כפתור ויושביו על שם כפתורים אלה, שכן הננו פוגשים אצל הקדמונים שמות של ארצות על שם אחד הצמחים הטפוזיים

¹ יש אומרים שגם בא"י נמצא הצמח הזה עם „תפוחיו”. — אנכי בכל שנות עבודתי בארץ לא פגשתיו אף פעם. וגם כל הערבים אשר שוחחתי אתם בענין הצמח הזה ו„תפוחיו” לא ראוהו בא"י. נראה שהמודיעים החליפוהו ב-*Salvia graveolens*, Vahl. שלנו העושה עפצים גם היא (בגדל שזיף קטן), והנאכלים ע"י הערבים (בתחלת האביב כשהעפצים עודם ירקנים-בהירים, טעמם מתוק. אחרי זאת יתקשו העפצים ויעשו עציים ולא יאכלו עוד). „פרותיה” של *Salvia* שלנו אינם נמצאים ככפתורים בראשי הקנים, כי אם בצדיהם הרב, וממעל להם אין מתפתחים עליהם בכתרת, ואלה לא יכלו לשמש לרז"ל דגמה ומשל לכפתורי המנורה ולפרחיהם שבראשם.

² כדברי המסרת שם, במנחות: פרחים למה הן דומים? — כמין פרחי העמודים.

³ וגביעין למה הן דומין? — כמין כוסות אלכסנדרין (שם).

⁴ בגלגל „זרות הענין” יש שגרסו לא כרתיים כי אם ברתיים. וחבל שהח' עמנואל לעף בספרו החשוב *Die Flora der Juden* III, p. 215 — 216 קבל עליו להגן על הגירסא הזאת, בהשענו הרבה על „העבדה” ש„תפוחים כרתיים מיוחדים אינם ידועים לנו”.

שבהם, כן היא ארץ המוריה, וכן היו קוראים לפעמים למצרים ארץ השקמה¹ וכן היא אולי ארץ (אי) כפתור².

אחרי שנתברר לנו שכפתורי המנורה לא היו פקעי פרחים³, הרי שאין לנו עוד שום מקום בכל ספרותנו העתיקה, אשר שם יבא כפתור במובן פקע הפרח. וחבל מאד, שנכנס הכפתור בהוראה זו לתוך מלונים חשובים, אפילו למלונן הגדול של בן-יהודה, ובקשר עם כפתורי המנורה!

מעכשו ינח ל. פקע" הפרח המת, בקע", כי הוסר המנח-חורגו מעל ראשו, וה"כפתור" שב וחזר אל כפתוריו הוא: לכפתורים אשר על ראשי העמודים ואולי גם לאי כפתור וליושביו, ובעקר לכפתורים אשר במנורה ובקניה, ולתפוחים הכרתיים.

1 עיין F. Woenig, Die Pflanzen im alten Egypten p. 277

2 גוניוס מעיר במלונן בערך כפתור שבאשורית קראו Kaptaru לעץ (=לשיח? - הראובני) או לפרי, ושבסורית קראו כמתול לאגס. ואפנה את תשומת הלב לזה, שהפלחים שבסביבות ירושלים והבדואים אשר במדבר יהודה קוראים ל-Salvia graveolens שלנו ולפריה (חב) בשם Chôch, באותו השם שהם קוראים גם לשזיף (Prunus domestica, L) ולאפרסק (Prunus Persica, Sieb et Zucc.). הפרופ' דלמן קמן את השם הזה ל-Salvia brachycaly בסמן שאלה (בספרו) של זינסמור (Zinsmore, Die Pflanzn Palestinas). אבל בררתי את הדבר בהחלט, והבדואים בארץ לי, שהם קוראים באותו השם לעץ השזיף ולשיח Salvia, שהזכרתי, ול"פרותיו", כי טעמם כטעם פרות העץ.

על פי האמור יכולה להתעורר שאלה, אם גם הסורים לא קראו בשם כפתור (Kaptaru, כמתול) גם לעץ וגם לתפוחים הכרתיים. [עלי להוסיף כאן שבמורדות המערביים של הרי יהודה ובשלוותיהם יקראו הערבים לשיח S. graveolens ולפירותיו בשם מרו. כנראה שזוהי אחת מארבע המרות של בר-הלול].

3 וגם התרגום הסורי לכפתוריה אשר בשמות כ"ה ל"א הוא במובן של כדורים קטנים. כמין תפוחים קטנים (ולא פקע!).

חֲלוּפֵי הָאוֹתִיּוֹת ב' פ' בַּמִּקְרָא

האותיות ב' ופ' עלולות להתחלף בכתב מפני דמיון צורתן ובמבטא מפני קרבת הברתן. מבקרי המקרא שמו עד עכשו בעקר לב לחלופין שבכתב, שבאו מתוך טעות המעתיקים ומצאו מקומות אחדים בתנ"כ, שבהם באה על פי טעות ב' במקום פ' או פ' במקום ב': לתת לו ניר לבניו כל הימים (מל"ב, ח' י"ט) = לתת לו ניר לבניו כל הימים; הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר צויתי לרעות את עמי (שמ"ב, ז' ז') = הדבר דברתי את אחד שפִּטִי ישראל וכו'. וכן באמת הנוסח בדהי"א, י"ז ו'. הנשואים אשר נשארו בה (מל"ב, ז' י"ג) = הנשואים אשר נשארו פה. והברשים הרעלו (נחום, ב' ד') קראו בעלי תרגום השבעים: והפרשים הרעלו. כמו כן הציצו מבקרי המקרא לתקן באיוב, י"ד י"ח: ואולם הר נָפַל יָפַל במקום הר נופל יָפֹל. ובתהלים, ל"ד י"א מציעים במקום כפירים רשו ורעבו – פְּבִירִים רשו ורעבו¹.

אולם מבקרי המקרא לא שמו לב לזה, שישנם במקרא הרבה מקרים של חלופי האותיות ב' ופ', שמקורם לא בטעות המעתיקים אלא במבטא מיוחד, שהיה מצוי, כנראה, בצפון הארץ. בירושלמי ובתוספתא אנו מוצאים חלופים אלה לעתים קרובות: בן בקוע במקום בן פקוע, הבקר במסום הפקר וכדו'. ע"י חלופים אלה מתבארים כמה מקראות בתנ"כ:

א. הַמְּבִלִּיג שֶׁד עַל עֶז (עמוס, ה' ט'). כבר הציצנו בַּבִּקְרָא לקרא פה: הַמְּפִלִּיג, ז"א, מגדיל ומחזק. אולם בפסוק זה באה ב' במקום פ', כנראה, על פי טעות המעתיקים. כי בתרגום השבעים אנו מוצאים διαίσιον, ז"א, המחלק, הַמְּפִלִּג. בעלי תרגום השבעים טעו, אפוא, בנקוד המלה וקראו הַמְּפִלִּג, מה שמראה שבזמנם היתה המלה הזו כתובה בפ' ולא בב'².

ב. יַעֲלֶה בִּיהוּדָה וְיִקְצֹצָה וְיִבְקַעָה אֱלֵינוּ (ישעיהו, ז' ו'). החוקרים רואים

1 עיין פ. גְּלִיטֶשׁ: Die Lese- und Schreibfehler im alten Testament עמ' 115. הוא מביא עוד הצעות של תקונים: אפס בר במקום אבוס בר (משלי י"ד, ד'), תטיף דעת במקום תיטיב דעת (משלי ט"ו, ב'). מרגלית מתקן ואבכה בצום נפשי (תהלים, ס"ט י"א) – וְאֶפְתָּ בָּצוּם – Cheyne מתקן הושע ו' ה': חצבתי בנביאים – קִצַּפְתִּי בנביאים, ראה Z. A. W. 1911, עמ' 314. כמו כן מתקנים: אם תשוב עד שדי תבנה (איוב, כ"ב כ"ג) – אם תשוב עד שדי תִּפְּנֶה. אולם תקונים אלה מיתרים.

² המבקרים הנוצרים ברבם לא ידעו, איך לבאר את הַמְּפִלִּג של תרגום השבעים

במלה ונקיצנה הפעיל מהפעל קוץ, ז"א, לעורר בחילה, רגש לא נעים, פחד. אולם המלאכותיות של הפרוש הזה נראית לעין, וע"כ יש מציעים לתקן: ונְקִיצָנָה (גזניוס ואח') ויש מתקנים: וְנִתְּצָנָה (פ. ד. לגרד). אולם קשה ביחוד הבטוי: ונבקיננה אלינו. להבקיץ במובן לפרץ אינו מתאים פה, כי הלא לא על ירושלים מדבר, כי אם על יהודה, ומה זאת אומרת: ונפרץ אותה אלינו?

נראה לי, שיש לשים לב, שישעיהו מביא פה את דברי אויבי יהודה בסגנונם הם. בממלכת ישראל היתה שפת הדבור משפעת מן הארמית. על פי זה עלינו לאמר, שהמלה ונקיצנה היא הפעיל מהפעל קיץ בהוראת פ"י (כמו שמפרש אל נכון רש"י), ז"א, ונעורר אותה. את המלה "ונבקיננה" עלינו לפרש כמו ונפקיענה = נמשך אותה, נעתיסנה אלינו. רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו לא רצו לכבש את יהודה או להחריבה, הם רצו רק למשך אותה לברית נגד אשור. הם בעלותם על יהודה קוו לעורר את עם יהודה נגד אחז ולמשך אותו לברית נגד אשור וע"כ הכינו את בן טבאל בתור ממלא מקום לאחז, שקוו להורידו מכסאו.

ג. וְהָצַב גִּלְתָּהּ הַעֲלֵתָהּ (נחום, ב' ח'). לפסוק הזה לא נמצא עד עכשו פרוש מתקבל על הלב וגם כל הנסיונות להציע תקון הנוסח לא עלו עד עכשו. אם נשער שבמלה: והצב התחלפה פ' ב' ונקרא: והצפה גלת עלית או והצפון הַגִּלְתָּ הַעֲלִיּוֹת (השוה יהושע, ט"ו י"ט, שופטים א' ט"ו), תקבלנה שלש המלים האלה מובן ברור, המתאים לכל תאור השטפון, שעל ידיו נחרבה העיר נינוה. אמנם באפן זה אין המלים האלה מתקשרות היטב עם מה שבא אחריהן: ואמהותיה מנהגות כקול יונים. את הקשי הזה אפשר להרחיק, אם נשנה קצת את סדר המלים: שערי הנהרות נפתחו והצפו הגלת העליות (ו').

ההיכל נמוג ואמהותיה מנהגות כקול יונים מתופפות על לבבהן (ח). בפסוק ח' באה המלה ההיכל במקום: גברת ההיכל. ואולי יש לקרא: השגל נמוגה במקום ההיכל נמוג¹. ואפשר גם שיש לקרא: ואמהותיו במקום ואמהותיה. ד. נִקְבְּתָּ בְּמִסְיוֹ רֹאשׁ פְּרָוֶן (חבקוק, ג' י"ד). ברור, שנקבת פה הוא כמו נִקְפַּת או נִקְפַּת, כי במטה אי אפשר לנקב את הראש. אבל אפשר להכות על הראש. באפן כזה מתאים הפסוק לזה שלפניו: מחצת ראש מבית רשע.

ה. רָטַפְשׁ בְּשֵׁרוֹ מִזֶּעַר (איוב, ל"ג כ"ה). חושבים שהר' במלה רטפש נוספה עפ"י טעות ע"י הכפלת הר' של המלה כפר שבסוף הפסוק הקודם לו. ויש מציעים

והם מתקנים: המפיל (מרטי), המפליא (Oort), המגדיל (אלהורסט), המגלגל (Oettli). ראה בספרו של ו. הרפר: Amos and Hosea, טורצינר מתקן: המבל יגש על עז. ראה בספרו: Die Bundeslade עמ' 71.

1 המבקרים מתקנים: וְהָצַב או וְהָצַב (לכנוי המלכה). מרטי מתקן: והשגל במקום והצב. בודי מוסיף את המלה: והשגל אחרי וְהָצַב.

לקרא: יטפש—עתיד מהפעל טפש 1. אולם טפש=להיות שמן. עבה, מה שאינו סמן של נער, אם נשער, שיש פה לפנינו חלוף ב' בפ', נקבל: רטבש בשרו מנער. המלה רטבש גומרת באותן האותיות (בש) שמהן מתחילה המלה הבאה, ויש לשער, שמפני זה באה פה ש' מיותרת. הנוסח של הפסוק יהיה אפוא: רָטַב בשרו מנער 2. המלה רטב באה באיוב במובן: רענן. השוה: רטב הוא לפני שמש (איוב, ח' ט"ז). ו. אָף בְּרִי יִטְרִיחַ עָב יִפִּיץ עָנָן אֲרוֹר (איוב, ל"ז י"א). מפרשים את המלה ברי, שהב' היא ב' השמוש ומקבלים שם "רי" מהשרש רוה, במובן רטיבות, נוזל, מים. פרוש הפסוק הוא: גם ברטיבות, בנוזל מעמיס ה' את העב ואת אורו (של ה') מפּיץ הענן. הפרוש הזה הוא מלאכותי מאד 3. יש לשים לב, שכל הפרק מתאר בעקר את פעולת ההרס של הרעמים והברקים ושל גשמי הזעף הבאים בעקבותיהם. עלינו לשער, שפה התחלפה פ' בב' (מפני הקשי לבטא שתי פ' בזו אחר זו ולקרא: אָף פְּרִי יִטְרִיחַ עָב, יִפִּיץ עָנָן אֲרוֹת. המלה יטריח באה פה במובן הקדום שיש לה בערבית طرح להפיל, להשליך. המלה ארות מובנו כמו במל"ב ד' ל"ט: ללקט ארות, ז"א, ירק, פרות. מובן הפסוק הוא: העב מפיל ומשיר את הפרות והענן מפּיץ את הירק (העלים).

ז. יִחַפֵּץ זָנְבוֹ כְּמוֹ אָרוֹ (איוב, מ' י"ח). עלינו לפרש את הפסוק כאלו היה כתוב יחבץ זנבו כמו ארו. לפעל חבץ יש פה אותה ההוראה שבתלמוד: להקשות. או אולי ההוראה של הפעל הערבי حَض = להכות, לדפק, להניע, ופרוש הפסוק יהיה: יניע את זנבו, שהוא כמו ארו 4.

על פי זה יש אולי לפרש אז המלה דביונים (קרי) במל"ב ו' כ"ה לא בתור מרכבת משתי מלים: דב—יונים (דב מהשרש דבב), אלא בתור מספר רבים מהשם דְּבִיּוֹן=דְּפִיּוֹן, מהשרש דפה, שממנו יש לנו המלה: דפי. דפיון=פסלת של צרכי אכל. כמו כן יש לפרש את שמו של אליל העוים נבחו (מל"ב, י"ז ל"א) לא מנבח עם הוספת ז', אלא מהשרש פחו, והוראת השם היא: מהיר.

1 פ. פְּרִיטָס בספרו Babylonisch-jüdische Glossen עמ' 5 חושב, שזאת היא

מלה בבלית שהוראתה להיות קחב.

2 טורצינר בספרו Das Buch Hiob עמ' 243 מתקן גם כן רטב בשרו וכן דוהם

בפרושו לאיוב.

3 טורצינר בספרו הנ"ל מתקן: אף ברד (או ברק) יטריח עב.

4 לערך כך מפרש גם טורצינר בספרו הנ"ל, עמ' 315.

להרחבת הלשון ותמונה

מ. ב. שנדר

ברור תמונות הלשון וקביעת שמושן.

א.

יש בכה"ק מלים רבות הבאות בשתי תמונות, בהוראה אחת; ועלינו לברר את מהותן ושמושן. בלשון חיה צריכות תמונות הלשון להיות קצובות וקבועות, ועל כן יש לקבע לשמוש עכשו תמונה אחת במלים הבאות בשתי תמונות. קנה המדה לקביעה הזאת צריכים להיות קדמותן ואחורן של התמונות הללו. צריך להחזיק בכלל הירדע: תפס לשון אחרונה. כמעט כל המלים הבאות בכה"ק בשתי תמונות הן שתיהן נכונות על פי חקי הלשון, כי נוצרו בזמן חיי הלשון; ולשון חיה יוצרת את תמונותיה כחק, אלא שלרב משנה היא את חקיה במרוצת הזמן (גם כן לפי רוחה וטבעה) ועל פיהם משתנות פחות או יותר גם תמונותיה. במדה שהלשון מאחרת יותר, בה במדה היא קרובה לנו ומתאמת יותר למבטאנו אנו. כי הפוניטיקה משתנה במרוצת זמן רב בפי המדברים והמבטא הישן משתכת. לפיכך צריך לקבל את המבטא האחרון. עלינו בהחיות לשוננו להתחיל עתה מן המקום שעמדה הלשון בזמן פסיקת הדבור בה. השנויים שחלו בלשון העברית בכל התקופה שהיתה בלתי מקבירת הם ברבם בלתי חקיים; אינם מתאימים לחקי הפוניטיקה והמורפולוגיה שלה. ואין להניח עתה בתחיתה אלא אותם השנויים שהם ברוחה ולפי חקיה היסודיים.

ב.

בשרשים השלמים מעטות המלים בשתי תמונות. הן נמצאות בעקר בשרשים החסרים והנחים: בִּנְתִּי - בִּנְתָּ, רִבְתָּ - רִבְתָּ, הִנֵּפְתָּ - הִנֵּפְתָּ, הִבֵּאתִי - הִבֵּאתִי, תְּקוּמָיָהּ - תְּקוּמָהּ, תְּשִׁיגָהּ - תְּשִׁיגָהּ וכדומה. צריך לעמד על בניתן של התמונות האלה

ולקבע את התמונות שצריך להשתמש בהן עתה. השאלה בעצם אינה רק על המלים האלה אלא בכלל על נשית כל גזרות פעלי ע"ע ועי"י. בעבר של הגזרות האלה באה ליהפ' בגופים הראשון והשני על פי רב בחולם, תנועה שאינה בגזרות האחרות, בהן באה ליהפ' בעבר רק בשוא נח, מלבד הגזרות של-יהפ' היא אות נחה. ובתמונות השניות באה ליהפ' גם בפעלי ע"ע ועי"י בשוא. בעבר ע"ע בבנין פֿעל ליהפ' עפי"ר בחולם; פֿלתי, ספתי, נָלתי וכו'. בשוא נמצא רק צִרתי, תִּמְנו מן צר, תמם. אך בפעלי עי"י באה היא בבנין פֿעל על פי רב בשוא: אֶצְתִּי, דִּשְׁתִּי, לִצֵּת, פִּרְתָּם, שִׁכְנו וכו', מלבד שתי המלים בִּינתי, רִיבתי. בתלמוד באים פעלי ע"ע לרב על דרך השלמים: קִצְצָת (ב"ק צ"א, ע"ב), קִצְצִיתִי (שבועות מ"ה, ע"ב), צִלְלָנו (ירושל' כתוב' ד, כ"ה), נִמְדָּד (עירובין פ"ה, מ"ד), נִמְלָל (פסחים מ', ע"ב) וכדומה. אבל יש שיבאו גם בתלמוד בשתי אותיות: מִץ, בָּלוּ, יָזְמוּ, יָחֲצוּ וכו'. בע"ע בנין נפעל נמצא בכה"ק רק בליהפ' בחולם: קָלתי נִמְקַתָּם, נִקְטַתָּם ובתלמוד באים הם לרב על דרך השלמים: נִכְנָזו (בכורים פ"א, מ"ח). נִנְמָם (שביעית פ"א, מ"ח), נִנְקָק (נזיר פ"ט, מ"ד), נִקְצָץ (ב"מ פ"ט, מ"ב), נִקְלָלִין (מ"ש פ"ב, מ"ה), נִגְרָר (עירובין פ"י, מ"א), נִקְצָץ (ע"ו, פ"א, מ"ח), לְהִגְזֹז (ב"ק פ"ט, מ"א) וכו'. אבל יש גם על דרך נשיתם בכה"ק: נִמְקָק, נִמְסוּ וכו'. בע"ע בהפעיל באה ליהפ' בעבר עפי"ר בחולם: הִדְקַתְּ, הִזְפַּתְּי, הִסְבַּתְּי, הִקְלַתְּי וכו'. נמצא רק הִפְרַתְּ בליהפ' שואית ובתלמוד נמצא אותה רק בשוא: הִשְׁעַתְּ (ברכות ס"ב, ע"א), הִתְקַלַּתְּ (יבמות פ"ה, ע"א), הִנְנַתְּי (שה"ש רבה, ד ד) 1. בעבר הִפְעַל אין פעלי ע"ע בכה"ק בגופים הראשון והשני וכל המדקדקים, היהודים ושאינם יהודים, מלבד ברנוויץ, מטים אותם בהפעל לפי דגמת הנפעל בליהפ' בחולם. רק ברנוויץ מטה אותם בליהפ' שואית על יסוד כלל שהמציא אותו בדרך הפלפול 2. פעלי עי"י נטים בנפעל בכה"ק בליהפ' בחולם: נִסְגַּתְּי, נִפְגַּתְּי, נִבְנַתְּי, נִפְצַתְּם, נִקְטַתְּם, וני נפעל בהם בקמץ משתנה לשוא, רק הפעל «מול» נטה בנפעל בני בחירק מדגש נמול, נמולו, ופעם אחת נמלָתָם ע"ד בנין פֿעל, שהוא בודאי על פי קריאה מוטעה, ויש לשער שנקודו הנכון: נִמְלָתָם (המי בקמץ פשוט). בתלמוד באים פעלי עי"י בנפעל עפי"ר במשקל נמול: נִדּוּן, נִדּוּגוּ, נִדּוּת, נִדּוּד, נִדּוּשׁ, נִזּוּן וכדומה. מכיון שבהפעיל נדחה בלשון התלמוד חולם ליהפ' ובכלל חטפו בלשון המאחרה את ליהפ' גם בעתיד ובצויו, כמו שנבאר להלן, אין ספק, כי היו חוטפים את ליהפ' הזאת בעבר נפעל והיו מבטאים את פיהפ' בגוף נוכחים בקמץ פשוט: נִדְשַׁתָּם, כמו מן בוש — בָּשַׁתָּם. בהפעיל עי"י באים הגופים הראשון והשני בעבר בכה"ק על פי רב בליהפ' בחולם: הִכִּינַתָּם, הִשִּׁיבַתְּי, הִעִידַתְּי, הִקְמַתְּי, הִשִּׁיבְנו וכו', אבל נמצא גם בליהפ' שואית: הִמְלַתְּי, הִנְפַּתְּי (גם הִגִּיפַתְּי), הִמַּתְּי, הִכְנוּ, הִבַּאתְּי וכו'.

1 עי' «תורת הלשון בהתפתחותה» 60, ז"ג.

2 עי' שם 60, י"ד, הערה 1.

ובתלמוד: הִבְנִיתִי (שבת, ל"א ע"א), הִעֲדָתָּ (יבמות, פ"ז מ"ג) וכדומה, ובקפּעֵל מִטִּים כל המדקדקים את עבר לִי בִלְשִׁיאתָ, אֶף־עַל־פִּי שִׁבְחָה־קֵּן אֵין מִהֲנוּפִים הֶרָאשׁוֹן והשני אלא מלה אחת: הוֹבָאָתָּ.

לפי זה נמצא את העבר של פעלי ע"ע ועיזי נטה בשני אופנים – בשני ווקאליסמים מיוחדים. צריך לברר את מהותן ויצירתן של התמונות האלה. אין לשער, שבזמן חיי הלשון השתמשו בשתי התמונות בבת אחת. ועוד שאלה חמורה: לפי נטית הבנינים נפעל והפעיל משמע שאותן הסכות שגרמו לבטא את לִהֵפ' בחולם בפעלי ע"ע גרמו גם כן בפעלי עיזי, ומדוע בפעלי ע"ע בא החולם גם בעבר פֶּעַל ובעיזי אין בבנין פֶּעַל החולם רק בשני הפעלים בִּנְיָתִי, רִבְתָּ והם באים גם בלִהֵפ' שואית: בִּנְתָּ, רִבְתָּ? אף גם זאת, אם נקבל בקפּעֵל ע"ע את הנטיה בעבר בלִהֵפ' חולם, אין יסוד נכון לדחותה בקפּעֵל עיזי בשביל שבאה פעם אחת הוֹבָאָתָּ, כי בהפעיל הלא באו מלים יותר מאחת בלִהֵפ' שואית וכן בעבר פֶּעַל מע"ע, שמוה אנו יכולים ללמד, שאעפ"י שנמצאים בלִהֵפ' שואית העקר הוא בלִהֵפ' בחולם?

יש חוקרים המחליטים שהתמונות הקצרות, כלומר בלִהֵפ' שואית, הן הקדמוניות והתמונות הארוכות, בלִהֵפ' בחולם, הן המאוחרות. אבל הדעה הזאת אינה נכונה כל עקר. ברוב הלשונות, וביתוד בלשונות השמיות, הננו רואים, כי תמונות הלשון הולכות ומתקצרות ולא להפך. הדברים ידועים ואין כדאי להאריך בזה.

נחקר למצא את סבת חולם לִהֵפ' של פעלי גזרות ע"ע ועיזי. כבר הוכחנו (בספרנו "תורת הלשון בהתפתחותה" § 21), כי צורות הפעלים ושל רב השמות והמלים בלשונות השמיות נוצרו כבר בתקופה שהיתה להן הסגולה לשלש את שרשי המלים. שלוש אותיות השרש היה ללשונות השמיות לסגולה מיחדה כמו שאר סגולותיהן המיוחדות, כבנית זמני הפעלים, הכניס והבנינים וכדומה, שהן נבדלות בהן משאר משפחות הלשונות; וזהו עבדה שאין להכחישה: כל פעלי ע"ע ועיזי היו מקבאים בלשון השמית העתיקה בתקופה מקדמת על דרך השלמים, כמו פעלי פִּזִּי וְלִיזִי (לִהֵפ'). בפעלי ע"ע נטמעה בהרבה לשונות שמיות עִהֵפ' בלִהֵפ' באופנים שונים ועל פי חֲקִים שונים. ובפעלי עיזי נחו אותיות וי, שהן אותיות ווקאליות, בתמונות שהיו לפנין תנועות (שם § 27, ט). בחולם לִהֵפ' בעבר של פעלי ע"ע ועיזי מתלבטים חוקרי הלשון מאד ומבארים את מוצאו באופנים שונים, אבל אין הנחותיהם מוסדות כלל (עי' שם § 80, ו). הנכון הוא, כי החולם הזה בא מפתח ארך קדמוני כמו החולם של הבינוני והמקור של בנין פֶּעַל: קוֹטֵל, קָטוּל מן התמונות העתיקות מִקְטֵל, קָטַל הנהוגות בשאר הלשונות השמיות. כידוע היתה לִהֵפ' בעבר מקבאת בתקופה קדמונית בפתח כמו שהוא בנוף נסתר ונסתרת בערבית הקלאסית: قَتَلَ, قَتَلَتْ, קָטַל, קָטַלְתָּ הנהוגות באכדי, המקביל אל העבר של שאר הלשונות השמיות, נשאר הפתח הזה בגופים הראשון והשני, כמו בערבית בפעלי ע"ע ועיזי: הִלְקַחְתָּ, הִלְקַחְתִּי, הִלְקַחְתָּ וכו'. במרוצת הזמן נשמש הפתח הזה מהמבטא ונשאר

רק בנוף נסתר ונסתרת בכנויים. בעקב נשמט בתמונות שנוספו בסופן הברות בתור סיומים להוראת הגופים, כדי לקצר הברות המלה מארבע לשלש: מן קִשְׁלָה לקִשְׁלָה. אבל עוד קדם להשמטת הפתח הזה נטמעה בפעלי ע"ע ע"הפ' בל"הפ', כלומר: תמורת סִבְבַת היו אומרים סִבְבַת – סִבְבַת. וכן גם בפעלי ע"י נשמעו ו"י בתנועות שלפניהן עד קדם לטמיעת פ"ל"הפ' ותמורת קִנְמַת היו אומרים קִנְמַת, בשלש תנועות. לפיכך כשהשמיטו פתח לה"פ' כדי למעט את תנועות המלים האלה ולהעמידן על שלש היו פעלי ע"ע וע"י כבר מקצרות לשלש תנועות. לפיכך נשאר בהם פתח ל"הפ', ובהיותו בהברה פתוחה נניתי נתארך ובתקופה שנשתנה בעברית הפתח הארך לחולם נשתנה גם הפתח הזה לחולם, וכך נוצרו התמונות: סִבְבַת, קִנְמַת, נְסוּגְתִי, קִינְתִי וכו'.¹

לפי זה הגנו מְכַרְחִים להניח, כי בתקופה קדמונית היה הפתח הזה, שהיה לחולם, בכל הבנינים של פעלי ע"ע וע"י, גם בכנינים פִּעַל וקִפְעַל של הגזרות האלה. והתמונות קִינְתִי, קִיבְתִּי הן הקדמוניות וכך היו גם קָמַת, שָׁבַת וכו'. יש לשער, כי בתקופת הנהגת קריאת התורה בצבור היה החולם הזה כבר נחטף בבנין פִּעַל של פעלי ע"י אבל בפעלי ע"י היה קים עוד במדה ידועה, וזוה שריר הווקאליסם הזה בפעלים קִינְתִי, קִיבְתִּי. כי אלמלי היה קים החולם הזה בפעלי ע"י בתקופת תקון קריאת התורה בצבור, היה נשאר מהם מספר תמונות בל"פ בחולם גם בעבר של בנין פִּעַל. בפעלי ע"ע בכל הגזרות ובכנינים הנגזרים של פעלי ע"י היה קים החולם הזה אז בעבר קָלו. אולם לאט לאט החלו אחרי כן בלשון העברית המְדַבֵּרֶת לחטף את החולם הזה גם של פעלי ע"ע וחדלו לבטא אותו לנמרי. אך קוראי התורה ובעלי המסורה, שקמו בדורות ההם, התאמצו להחזיק בקריאה הישנה של התורה ולא נתנו את המבטא החדש לחדר אל הקריאה המסורתית. הילכך נשאר החולם בפעלי ע"ע בכל הבנינים ובפעלי ע"י בבנינים נפעל והפעיל. ובנוגע לבנין קִפְעַל של פעלי ע"י, שלא נשאר מהם ככה"ק בלתי מלה אחת הוִקְאָתָה, אין ראיה כי החולם הזה היה בו אז כבר נחטף, כמו בבנין פִּעַל. קרוב לודאי, כי השמטת החולם מן הוִקְאָתָה היא מתקופה מאַחֲרָה כמו בְּהִנְפָּתָה, שהיא בודאי מאַחֲרָה, אחרי שנשארה גם התמונה הישנה הַנִּיפְתִּי. השמטת החולם בהוִקְאָתָה יכלה גם להיות מסגלת מבטא הא'. הַשְּׁאֲרוֹת החולם בפעלי ע"ע גם בעבר של בנין פִּעַל יכלה להיות מתוך זה שהתנועה המדגשת של פ"הפ' החזיקה מעמדו שלא ישמט.

בתקופה מאַחֲרָה יותר חדר מעט המבטא של הלשון המְדַבֵּרֶת אל הקריאה המקרתית וממנו התמונות הַסְרְתִי, הַשְּׁלָתִי, הַנְפָּתִי וכו' המובאות למעלה. כן נשתנתה

¹ ע"י שם 60, ב: 62, ג'. לפי דברי הד"ר פורת במחברתו Die Passivbildung des grundstammes im Semitischen. Breslau 1926 S. 16 Note 82 הפרופ' Jensen ביסוד החולם של התמונה הזאת מפתח ארך כְּמַרְצָה אצלנו. ע"ש.

במבטא הלשון המדברת נטית עבר נפעל של ע"ז וממנה חדרו אל הקריאה המסרתית התמונות נמול, נחל, נצר, נחנק ועוד, כמו שחדרו אליה קריאות אחרות על פי המבטא המאחר שגרצה עליהן עוד להלן. בתקופת יצירת המשנה לא היה נוהג, כפי הנראה, החולם הזה בלשון העברית המדברת כלל, ולפיכך אינו בתלמוד. מכל האמור נוכחנו למדי, כי התמונות בל"הפ' שואית בפעלי ע"ע וע"ז בעבר הן המאחרות, שהיו נוהגות בתקופה האחרונה של חיי הלשון. ולפי ההנחה, שעלינו עתה להתחיל מן המקום שעמדה הלשון בזמן פסיקת הדבור העברי, צריך לקבל בדבור ובספרות החדשה את התמונות המאחרות של עבר פעלי ע"ע וע"ז.

אכן בנוגע לזקאלים של בנין הפעל מפעלי ע"ע בספרי הדקדוק המקדשים ביחוד ללשון כה"ק הדין עמהם, שנקדו את ל"הפ' בחולם. אבל מה שהם מנקדים בבנין הפעל של פעלי ע"ז את ל"הפ' בשוא, זה לא נכון. כאמור למעלה, אין מוכח ממלת הזקא, כי בתקופת תקון הקריאה המסרתית היה כבר עבר הפעל מהגורה הזאת במבטא המאחר. להפך, מזה שעבר נפעל והפעיל בא במבטא הישן מוכח, כי בכל הביניים הנגזרים היה נוהג אז המבטא הישן.

ג.

גם בתמונות הגופים נוכחות ונסתרות בעתיד פעלי ע"ז הבאות בפעל ובהפעיל גם כן בשני וזקאלים: באחר ל"הפ' בסגל: תשיבנה, תשיבנה, ובשני ל"הפ' בשוא: תשיבנה, תשיבנה, הנה התמונה הראשונה בל"הפ' בתנועה היא הקדמונית. מפעלי ע"ע אין נמצאים בכה"ק בפעל ובהפעיל מהמשקלים אסב, אסב הגופים האלה בל"הפ' שואית, ומשאר המשקלים בפעל ובנפעל נמצא בכל כה"ק רק את שלשת הפעלים תשיבנה, תשיבנה, תשיבנה — בל"הפ' שואית, שהם בודאי בזקאלים מאחר.

יצירת התמונות תשיבנה, תשיבנה היתה בדרך שנוצרו הגופים הראשון והשני בעבר. בעתיד היתה ל"הפ' מקטאת בתקופה קדמונית בקבוץ, כמו שהוא בערבית הקלאסית یقتل (-תקתל) ובאכדית בתמונות הסביונטיביות: אפרס (עתיד), אפרס (עבר). בלשונות השמיות המערביות נלמש ונדק הקבוץ הזה לחירק (עי, שם § 87, ג). ויצירת תשיבנה היתה בערך כך: תשיבנה — תשיבנה — תשיבנה — תשיבנה — תשיבנה 1 (החירק בהברה מגנט משתנה בעברית לצירה ולפני קמץ — לסגל (עי) שם § 20 כו). ובתקופה שהחלו לסמן את התנועות חירק, צירה וסגל ארך ביוד הסיפוי אחרי הסגל הזה י, כמו בפעלי ל"ז: תגלינה. כן נוצרה גם בהפעיל תמונת תשיבנה מן התמונות הקדמוניות: תשיבנה-תשיבנה-תשיבנה-תשיבנה-תשיבנה-תשיבנה. ובפעלי

1 מובן מאלי שרשימת המהלך ההתפתחותי המדרג להסברת יצירת התמונות האלה היא רק בקרוב. התמונות האמצעיות יכלו להיות יותר מרבות ובלשונות השמיות השונות באופנים שונים.

ע"זי נוצרו התמונות תְּשׁוּבָה, תְּשׁוּבָה ג"כ באופן דומה לזה שבפעלי ע"ע בסבת סמיכת אותיות ו"י בתנועות שלפניהן בערך כך: תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה. ובהפעיל: תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה – תְּשׁוּבָה.

בלשון העברית המדברת של התקופה ההיא נתקצרו התמונות האלה בהשארת תנועת ת־איתן והננייה כמו שהן בשאר הגופים ובחטיפת תנועת ל־הפ' והקצרת תנועת פ־הפ' בהברה ננייתית סגורה באמצע המלה כדיון: את השורק לחולם ואת החירק לצירה (ע"י שם § 20, ל"ז) ונוצרו התמונות תְּשׁוּבָה, תְּשׁוּבָה, בקריאה המסרתית היו בתחלה הווקאליסמים הקודמים: תְּשׁוּבָה, תְּשׁוּבָה, והסמן להכירן היתה היוד הנחה אחרי ל־הפ'. אבל כתיבת האותיות ו"י לסמן התנועות לא היתה קבועה בתקופה שלפני בעלי המסורה ובאו מלים רבות כאלה ככה"ק בלעדיהן. ובסבת חסרון היוד הזאת טעו במרוצת הזמן לקרוא לפי המבטא המאחר תְּשׁוּבָה, תְּשׁוּבָה. כן נשאר בקריאת כה"ק הווקאליסם הקודם של הגופים נוכחות ונסתרות על פי רב רק במקומות שהיתה י' לפני הני. רק שלשה פעלים בלי יוד באו בכל כה"ק בווקא־ליסם הישן: תְּמַתָּה, תְּהִימָה, תְּפִימָה בסגל מרגש שלא כדיון, כפי הנראה לפי האנאלוגיה של גוף נסתרת בכנוי: תְּשׁוּמָה – תְּשׁוּם אותה; תְּשׁמָה – תְּשׁמר אותה. הסגל נשאר בהן, כפי הנראה, מפני ו"י הנחות שלפניו. כמעט בכל מקום שבאות המלים האלה בל־הפ' שואית אין ו"י גם אחרי פ־הפ'. יש פסוק ביהוואל (ט"ז, נ"ה), שבאה בו "תשכנה" שלש פעמים ב"פ בלי יוד אחרי ל־הפ' ופעם אחת ביוד וקראו את הראשונות במבטא המאחר: תְּשׁבָה ואת האחרונה במבטא הישן: תְּשׁבָה. הרי אין לשער, שבפסוק אחד יבואו במלה אחת שני ווקאליסמים שונים, אין זאת אלא שהמלים, שלא היו בהן ו"י נחות, היו מבטאים אותן לפי מבטאן בלשון המדברת. ומפני שהווקאליסם המאחר היה בתמונות האלה בקריאה המסרתית. קבלוהו ממציאי הנקוד. הם לא היו חוקרי לשון ולא ידעו את תולדות המבטא של הקריאה המסרתית ורשמו את ציוני הווקאליסם לפי הקריאה בימיהם. חוקרים שונים מטילים אשמה על הנקדנים, שהם שָׁנו בכונה במקומות רבים את הווקאליסם של הקריאה המסרתית למטרות דתיות או מתוך העדר ידיעת הדקדוק; זה לא נכון כלל. הנקדנים סמנו את הקריאה המקבלת בזהירות ובדיוק. הכלל היה: יש אם למקרא. המקרא היה מְקֻדָּשׁ כמו הכתב שנקרא מְסָרָת, והאסור לשנותו היה חמור מאד.

באופן כזה נוצרו ככה"ק שתי תמונות. אין ספק, כי בתקופה שבלשון המדברת היו מבטאים את ל־הפ' בתנועה לא היו התמונות תְּשׁבָה, תְּשׁבָה, ובלשון המאחרה שדברו רק במבטא המאחר היו מבטאים את ל־הפ' הזאת בשוא.

חוקרי הלשון והמדקדקים התלבטו מעולם בתמונות בנות שני הווקאליסמים האלה. ועתה מתקשים בהן הבותבים והמדברים עברית ועל פי רב משתמשים בשתי התמונות יחד, מה שאינו טבעי כלל. צריך לקבע את התמונה הקצרה שהיא המאחרה.

השאלה היא גם בנוגע לנזף נוכחות בצווי. הצווי דומה בעברית תמיד לעתיד בלי א' תן. מן התמונות תִּסְבְּינָה, תִּשְׁכְּבִינָה, תִּשְׁכְּבִינָה, תִּשְׁכְּבִינָה היה בודאי נזף נוכחות בצווי: סְבִינָה, תִּסְבְּינָה, שוֹכְבִינָה, הַשְׁכְּבִינָה. בכה"ק לא באו התמונות האלה. נוכחות צווי באו רק משני הפעלים קום, שוב במבטא המאחר: קָמְנָה, שָׁבְנָה, מן העתיד: תִּקְמְנָה, תִּשְׁבְּנָה. חוקרי הלשון והמרקדקים, שלא הכירו, שיש כאן שני מבטאים, התלבטו בהן מאד ולא מצאו פתרון להן ועשו פשרה בלתי מקססה: כי מע"ע שאין מהם בכה"ק שתי תמונות בנו את הצווי על פי העתיד: סְבִינָה, ומעו"י בנו את הצווי לפי שני הפעלים שבאו בכה"ק לפי העתיד המקצר: קָמְנָה, שָׁבְנָה, ותמונתו על פי העתיד הארך לא נתנו כלל. ביחס אל לשון כה"ק אין השטה הזאת נכונה כלל. כמראה למעלה, היו נוהגות בתקופת תקון הקריאה המסרתית גם בעתיד של פעלי עזוי התמונות בל"הפ' בתנועה, וכך היה בודאי גם בצווי, ושני הפעלים קָמְנָה, שָׁבְנָה הם במבטא המאחר. אך לנו עתה בהחיות לשוננו שאנו מקבלים את המבטא המאחר, צריך לקבע על פיו את נזף נוכחות: סְבִינָה, תִּסְבְּינָה, שָׁבְנָה, תִּשְׁכְּבִינָה.

בקביעת תמונות הלשון האלה תכנס טבעיות בדבור העברי המקורש והלשון העברית תתקרב למטרתה להיות ללשון חיה וטבעית.

ד.

בינוני פועל יחידה בא בשתי תמונות גם במקרא וגם בתלמוד: קָטְלָה, קָטְלָה וכן גם בבנינים הנגזרים, ורבים מתלבטים בשמושו. ואף על פי שבכה"ק ובתלמוד בא על פי רב משקל קָטְלָה, משתמשים עכשו עפ"ר במשקל קָטְלָה. משקל קָטְלָה הוא העקרי ומשקל קָטְלָה הוא תמונת משנה לראשונה. – הסיים – ה הוא מאחר בערך. סיום הנקבה הקדמוני בלשונות השמיות הוא – ת ובלשונות שמיות אחרות לא נשמטה הת' הזאת (עי' שם 5.30). משקל קָטְלָה אינו מצוי לרב לא בכה"ק¹ ולא בתלמוד. קָטְלָה באה רק בנפרד, ולסמיכות ולהכנויים משמש משקל קָטְלָה. צריך לקבע את משקל קָטְלָה לבנית זמן הַזֶּה, ובמשקל קָטְלָה צריך להשתמש רק בתור תאר פעלי; כמו: אש אָכְלָה הוא (דברים, ד כ"ד), עניו סָעָרָה (ישעיה, נ"ד י"א) וכדומה. אמנם יש שהיא משמשת גם בהוראת זמן הוה, אבל צריך לקבע את התמונה הרגילה והמקבלת בכה"ק ובתלמוד. אין שום יסוד להחליף עתה בהחיות לשוננו את משקל קָטְלָה במשקל קָטְלָה.

¹ בינוני משקל קָטְלָה נמצא בכה"ק בערך 230 פעמים ומשקל קָטְלָה רק בערך 40 פעם.

לחק החדש באפן שהתמונות החדשות האלה אינן פוסקות מלהיות חקיות. לא כן תמונות לשון משבשות בלשון שאינה מדברת. הן נשארות בלתי חקיות¹.

1.

יש שנתקבלו תמונות לשון משבשות ללא צורך כלל; למשל בנטיית מלת 'יש מדברים וכותבים בגופים נסתרים ונסתרות' 'ישנן' תמורת 'ישן'. הטעות הזאת נמצאת כבר בתלמוד: 'הואיל וישנן בכל תאכל חמץ' 'ישנן' וכו' (פסחים מ"ג, ע"ב; צ"א, ע"ב ועוד). היא נעשתה בזמן שהלשון העברית היתה כבר רק לשון בית-המדרש או כמו שקורא לה התלמוד: לשון החכמים. משנת הלשון במימרא: "כל שישנן בכל תאכל חמץ ישנו בקום אכל מצה", אמרו בשטף הרביר: "הואיל וישנן בכל תאכל" וכו'. 'ישנו' היא תמונה מקראית תמורת 'ישנו' כמו מן עוד, הן, אין – עודנו, הנוני, אינו. הני הזאת באה רק בגופים נסתר ונסתרת, אבל בנסתרים ונסתרות אינה: עוד – עודכן, הן – הןכן, אין – איןכן. כן נמצאת הני הזאת בכנויי הפעלים בעתיד ובצווי בנסתר ונסתרת: 'ישננו', 'ישננו', 'ישננו', 'ישננו', 'ישננו' אבל בנסתרים ונסתרות אינה: 'ישננו', 'ישננו'. כן צריך להיות בנסתרים ונסתרות 'ישן' ולא 'ישנן', כי בגופים האחרונים אין הני נמצאת בשום מקום². היא סותרת את חקי נטית הכנויים. יכול להיות, כי תמונות לשון שלמות שנבנו בתקופה ההיא שלא כחק ונתקבלו בספרותנו היה אפשר להשאירן אחרי שנתקבלו. אבל כאן שהשניאה היא לא בתמונת לשון שלמה אלא בנטיית מלה אחת ורק בנוף אחר, שהיא נגר יסודי הנטיה, אין שום טעם להשאירה, וצריך לקבע את המבטא הנכון של המלה הזאת: 'ישן'.

כל התקנים והברורים האלה והדומים להם צריכים להבחן ולקבץ על ידי מומחים במדע הלשון העברית. אם יש להם מה להעיר ולהשיג עליהם, יציעו את דבריהם ב"לשונוני", וכשיתבררו ויתלבנו צריך ועד הלשון לקבעם בתור הלכה למעשה ולהנהיגם בחיים.

¹ עי' במאמרנו "הבראת הלשון והשלמתה" בעתון "העולם" שנת 1925, גליון ט' עמ' 165, דה"מ התיזיסים.

² על דבר הני' הזאת עי' I. Barth Sprachwissenschaftliche Untersuchungen 1 T. Leipzig 1907.

שְׁכֵלּוּל הַנְּקוּד.

כידוע, הנקוד שלנו, הנקוד המערבי, הטברני, התחתון, שהוא מתקן יותר משני מיני הנקוד האחרים העליונים הידועים לנו, הנקוד המזרחי, האשורי והנקוד המערבי, ארץ-הישראלי, מפני שהוא מוסר את פרטי ההברה האמתית והמדִיקת יותר מהם, ושמשום זה כבש במשך הימים את שניהם ונעשה לשליט יחידי בעולמנו, – אינו מתקן עדין אף הוא כל צרכו וטעון הוא עוד תקון בכדי שיהא לנקוד הגון וראוי לשמו.

לשני הקמצים, לגדול ולקטן, יש אך צורה אחת. וכשיש אך סמן אחד לשני קולות כאחד, לקול o ולקול a (כהברתו המזרחית של הקמץ הגדול), הרי קשה מאד, למי שאינו בקי בלשון, להבחין ביניהם ולהבדיל בקריאתם. ומכל שכן, שלתינוקות קשה מאד לקלט דבר כזה. אולם אף יודעי הספר משתבשים בדבורם בהברת הקמצים ומחליפים אותם זה בזה; – החולם בא תמיד למעלן אחר האות, ולא באמצעיתה, ואף דבר כזה אינו קל כל כך להיות תפוס במחם של הפעוטות, ומעט להם קשי זה – וצריכים הם להתקשות בקריאתם ולהתיגע ולהכיר ולהבדיל בין החולם ובין הנקדה שבאה על אות שין להראות שהיא ימנית או שמאלית ושהיא משמשת אז אף לחולם (כגון מִשָּׁה, שִׁנָּה – נקדה אחת משמשת לשני דברים כאחד!) – לשני השואים, לנע ולנח, יש אך סמן אחד, והרבה כללים יש בדקדוק שמלמדים אותנו אימתי השוא נע ואימתי הוא נח – וכיצד אפשר לתינוק קטן להחמחות בהבדלתם, אם אף גדולים משתבשים בהם הרבה פעמים? – לשני הדגשים, לִקְשִׁין (קל) ולִקְפֹּלֶן (חזק), יש אך סמן אחד, ויש כמה וכמה מקומות שאף הגדולים מתקשים בהבדלתם – ומכל שכן המתחילים הגמורים! – בספרי הלמוד החדשים הנהינו לסמן את כל התבות, שהטעם בא בהן למעלה (מלעיל) בקו קצר מאַנך מתחת לְגֹזַר („הברה“, Silbe) המטעם, ושצורתו היא ממש צורת המתג הקדמון שלנו שבמקרא. ודבר זה מרגיל

את הקטנים בשמירת הטעם בתבות. אבל זה אינו מספיק לנו עדין. אנו צריכים להקנות לבנינו לא אך את שמירת הטעם השלם, הגמור, אלא אף את שמירת חצי הטעם, את ההארכה הקצרה שיש בתבות מְרְבּוּת מאד, הבאה לפני מקומו של הטעם, והוא המתג הבא במקרא. וּשְׁצַרִּיךְ לבוא אף בכל ספר וספר: מפני שהוא מִסְדֵּד בְּחֻקֵּי הלשון ומראה לנו שאותו הגור, שהוא בא בו, צריך להיות משוך קצת בהברה, אף על פי שהוא בא לפני הטעם האמתי. ואם יש צורך לנו במתג זה – כיצד נבדיל בינו ובין הסמן החדש של הטעם שהנהיגו האחרונים?

רואים אנו אפוא שהנקוד שלנו אינו משְׁכַּלל כהלכה וגורם הוא לידי קִשְׁיִים מְרַבִּים.

אמנם גם הטעמים והנגינות יש בהם כמעט אותן המגרעות, אולם לראג עכשו לשכלול הטעמים והנגינות, אפשר שאין צורך לנו כל כך: הם ענין אך לגדולים ואך בשעת קריאה במקרא, וגדולים יכולים בקצת עמל להקנות לעצמם את ידיעתם ולהתמחות, לא כן בתנועות ובשאר הנקודות. הן הרי נתונות אף לתינוקות והן נוגעות לא רק לתנ"ך, אלא לכל הלשון פלה – וכל זמן שהן בעינן וכהיותן עכשו הן גורמות אך רעה מְרַבָּה ללשון ומשגירות קריאה מְשֻׁבֶּשֶׁת ומלערת.

יש לדאג ולתקן את המעוֹת עוד בימינו ושלא לדחות את הדבר. אסור לנו להתרשל בענין חשוב זה; החובה מְטַלֶּת עלינו למהר ולהשתדל למסר נקוד הגון ומשְׁכַּלל לדורות הבאים אחרינו, בכדי שלא יהיו הקריאה והדבור מְשֻׁבָּשִׁים אף להבא ושיהיו מְתַקְנִים ונאים כהלכה!

והריני בא להציע את חדושי, שאני רואה אותם לראויים להיות מקבלים בנקוד. טרם אציע מוצא אני לחובה להעיר לאדוקים הקנאים שבנו, שהנקוד אינו קדוש לנו כלל. עוד ר' נִטְרֹנִי הגאון שבסורא (בש' תש"ץ – ת"ת לח') אמר: "לא נתן נקוד בסיני, אלא החכמים צִיְנוּהוּ לסמן" (דבריו מובאים ע"י שד"ל ב-כרם חמד" השלישי דף 200, ממחזור ויטרי). דעה זו נתקבלה על כל החכמים הגדולים והמבקרים שלנו ושל שאר אה"ע; וכבר הוכח בראיות חותכות שהנקוד נתקן בזמן מאָחר, בימות הסבוראים והגאונים, ולא קדם לכן. הילכך אין שום אסור כלל לשלח יד בו – ושיד זו תהא עוד מְשֻׁפָּרְתוֹ. ומכל שכן כששכלול הנקוד, שאני מציע לחובה, צריך להיות בשאר ספרים, וביחוד בספרי הלמוד, ולא בספרי הקדש, שאף דעתי אינה נוחה לעשות בהם שנויים כאלו. ואל נשכח שחכמינו ז"ל קבלו בשתי ידיים כל דבר נאה שמצאו אף באמות העולם והורונו לעשות כמְתַקְנִים שבהם.

ואלו הם החדושים, שנראים לי ליפים להקל על ידיהם את הקריאה ולהתמחות בה כהגן וכהלכה.

צורתו של הקמץ הגדול תשפיר בעינה; ואת צורתו של הקמץ הקטן צריכים לבטל כל עקר, ובמקומה לקבל את הצורה :: (סגל הפוך, נגינת הסגל). שהיא צורת החולם בנקוד ארץ-הישראלי בשלשת טפוסיו ובטפוס השני שלו היא אף צורת הקה"ק, ואז תהא צורת הקה"ק כעין צורת החולם שבנקודנו (והוא הרי תולדתו), ומקומו ראוי להיות למעלן, ממעל לאות (כבנקוד ארץ-הישראלי). ואז יהא אף דינו כדינן של כל התנועות; מה פתח, סגל, חיריק קטן וקבוץ, שהם תולדותיהם של הקה"ג, הצירי, החיריק הגדול והשורק, באים למטן, כמה שאבותיהם באים למטן (חוץ מהשורק, שהוא בא באמצע), כך הקה"ק בא למעלן, כשם שהחולם אביו בא למעלן; ומה צורותיהן של התנועות הקצרות דומות כמעט לשל הארכות, כך תהא צורתו של הקה"ק דומה כמעט לשל החולם. אבל, מפני הצרך להתחשב עם הפדגוגיה, טוב יותר לקבע את מקומו של הקה"ק למטן; קשה יהא לתינוק לתפס נקוד כפול, תחתון ועליון, כאחד. אף החולם, שהוא בא למעלן, מקשה הרבה – ואין צרך להוסיף עליו. ואפשר, שצורת קמץ הפוך נוחה יותר להתקבל במקום סגל הפוך (ששתי צורות אלו דומות כמעט זו לזו, כשם שדומות צורות הקה"ג והסגל הישר כמעט זו לזו) ¹ ואת שמו של הקה"ג טוב וראוי לבטל כל עקר. שם זה אינו הולמו כלל וכלל. בשם קמץ ראוי להקרא אך הקטן, משום קמיצת השפתים, ולא הוא, שעל ידו נפתח הפה עוד יותר מבפתח; ובמקום שמו זה צריכים לקראו פתח גדול, לפי שהוא אביו של הפתח (והפתח יקרא פתח סתם, או פתח קטן). ואת הקה"ק – אך קמץ לבד ².

החולם צריך לבוא באמצעיתה של האות ולא בשמאלה (כבנקוד

¹ לפני ארבע שנים יצא ספר דקדוקו הגדול של מ. ב. שניידר, ובו נותן המחבר צורה חדשה להקה"ק, שהיא דומה כמעט לשל הקה"ג (וצורה זו הנהיג אף בשני ספרי הדקדוק המקצרים שהוציא בימים האחרונים) – אבל שום טעם והגיון אין באותה הצורה.

² הקדמונים קראו את הקמץ בשם פתח (רש"י, בעלי התוספות, רשב"ם, ר"ן, רא"ש וראב"ע. עין במס' ברכות, דף י"ג ע"ב, בפרש"י), את הסגל – בשם פתח קטן ואת הפתח – פתח גדול (רש"י וראב"ע ושאר המפרשים). בקריאת הקמץ בשם פתח נתכונו יותר להאמת, אבל הקה"ג הרי ארך יותר מהפתח – וכיצד אפשר לקרא אותו אך בשם פתח בלבד ואת הפתח – פתח גדול? ומשום שלסגל די לו שמו זה המקבל, הילכך אפשר לקרא בשם פתח קטן את הפתח, שהוא קטן יותר מהקה"ג, ואת הקה"ג – פתח גדול.

האשורי וכמנהגם של יהודי תימן¹. על ידי זה יתפסו התינוקות במחם מהרה איזו נקדה משמשת לחולם ואיזו – לסמן את השין אם היא ימנית או שמאלית (עין למעלה) ולא ישתבשו בקריאתן.

בכדי לתפס בלא יגיעה היכן הוא שוא נע והיכן שוא נח ולסגל במהרה קריאה הגונה ומדקדקת, שלא להשתבש בשואים (ומכל שכן אם הקריאה היא על פי ההברה המזרחית, שעל פיה הרי הבור השוא הנע כסגל חטוף). צריכים להשאיר את צורת השוא לשוא הנח; ולשוא הנע – לקבע צורת שוא אלכסוני, כבנקוד ארץ-הישראלי. כבטפוס השלישי שלו. או. כבטפוסו השני, ושהם משמשים בו אף במקום צירי וסגל; אז תעיד אף הצורה על השוא: כשצורת השוא ישרה סמן הוא שהשוא נח וכשהיא עקמה וכאלו מתנענעת – השוא הוא נע. פֶּרְלֵמֶן ואחרים הנהיגו בספרי התפלה שלהם סמן מיוחד להורות שהשוא הוא נע, והסמן הוא קו מאזן (צורת ה־רפה) ממעל לאות השוּיָה (בעלת השוא), והשוא אינו נשמט אף הוא – אבל לזה אין שום טעם ואין שום יסוד, לא בהגיון (שני סמנים לדבר אחד) ולא בשום לשון שמית, ולא בפדגוגיה (מפני שלתינוק קשה מאד לתפס כהרף עין שני סמנים, ושהאחד מהם הוא למעלן והשני למטן)!

כדי לתפס כרגע את הדגש הפֶּפֶלן (החזק) ולהבחין בינו ובין הקֶשֶׁן (הקל), ושלא להשתבש בקריאה כלל, ולהתמחות בקריאה יפה ומדקדקת, אין טוב מלבטל את הסמן של דגש זה, ולקבל במקומו את הסמן של התֶּשְׁדִּיד הערבי ~ וממעל לאות (כבערבית) ולא בתוכה; והצורה הקדומה של הדגש, צורת הנקדה, תשתיר אך לדגש הקשין בלבד. אפשר לקבל אף את צורת <, שהוא צורתו של הדגש (ואף של השוא והמפיק, חוץ מצורת הדגש שלנו, שאף היא מצויה) בנקוד ארץ-הישראלי, לדגש כפלן, והיא תבוא בתוך האות, אבל סמן התשדיד ראוי יותר להתקבל מסמן הדגש ארץ-הישראלי: מפני שקשה להכניס שני סמנים של דגשים בתוך אות אחת שהיא דגושה בדגש קשין ובדגש כפלן כאחד (כגון הַבֶּן וכדומה). מה שלא כן בסמן התשדיד, שהוא בא ממעל לאות, והדגש הקשין יבוא אז אך הוא לבדו בתוך האות כפולת הדגשים.

1 על זה עמד אף פינחס מרדל (ב"השלח", כרך ג', ע' 473). והוא מציע שם אף לנקד את הנקדה התיקנית של השין השמאלית ע"ג הקו האמצעי שבה (כבנקוד האשורי). בכדי שלא יטעו בין החולם ובין הנקדה של השין, ואת הנקדה של השין הימנית להשמיט לגמרי – אך אין כל צורך בזה: שני מקום הנקדה של החולם בלבד יספיק.

ובכדי להמשיך קצת את הגזרים, שמתג צריך לבוא בהם (כשם שהוא בא במקרא), צריכים להנהיג אף בכל הספרים המנקדים את המתג; ואת הגזרים שהטעם בא בהם, בין שהוא בא בהם למעלה (מלעיל) ובין שהוא בא בהם למטה (מלרע), צריכים לסמן בסמן מתג אלכסוני (כעין סמן הטעם שבלשונות הלועזיות). ושיבוא אף הוא למטן – ואז יהא הכל כשורה והכל יבוא על מקומו בשלום.

שמות צמחים ומחלותיהם.

(רשימה א')

הרשימה הבאה מכילה בעקר שמות מחלות, צמחים ופטרויות וקצת שמות אחרים קרובים למקצוע זה. השמות נתחדשו לרגל העבודה. מלאך ההכרח עמד בכל מקרה של התפרצות מחלה מאחורי הגב, הבה ואמר: חדש, הרבה מן השמות האלו הספיקו כבר להעשות לנחלת רבים מן המורים והחקלאים. לקטתי פה את השמות האלו, שהיו מקורים במאמרים שונים, לאחד, כדי להעמידם למבחן לפני כס משפט אנשי המדע העברי. בעבר השמות האלו שנית את שבט בקרתי, הכנסתי בהם פה ושם שניים.

ביצירת השמות השתמשתי בהרבה משקלים. בכל זאת ראיתי נחיצות לנהוג למחלות צמחים משקל מיוחד פֶּעֶלֹן. ראשית, מפני שהשמות המעטים המורים על מחלות צמחים הנמצאים בתנ"ך בנויים במשקל זה – יִרְקֹן וּשְׁבֻפֹן. שנית – ע"י כך יקל לנו תכף להכיר, כי המשקל הזה מסמן מחלות צמחים, בשעה שהמשקל פֶּעֶלֹת מסמן תמיד מחלות בני אדם. שצורה זו היא המתאימה למחלות צמחים מראה העבודה, כי בזמן המשנה נוצרה מלה למחלת יין עפ"י המשקל הזה: קִמְחֹן (עין מנחות ח' ז' קימחין, הקרי הנכון הוא לפ"י. אשכנזי ולעף: קִמְחֹן). לפעמים הרשיתי לי בכל זאת להשתמש במשקל אחר מטעמים שונים, כמו שיבאר במקומו. לפטרויות נתתי שמות במשקל פֶּעֶלֹת, כדי להבדילן ממחלות ומפני שלפי דעתי מין הנקבה מתאים להן יותר.

אָ בִּי גִצָּה – Oogonium

מדור קטן עגל של נבנים שדמות ביצה להם. פרוש המלה הלועזית שהיא לקוחה מיונית הוא גם כן כך.

אָ בִּי נֶע – Spermogonium

מדור קטן של נבנים בדמות כד שכתליו מקסים זיום נושאי נבנים.

אָ בִּי ק – Conidium

מין נבנ מתהוה בראש קור פטריה, הנשאר דבוק לו עד שמתהווים נבנים חדשים הבאים בעקבותיו ומהווים יחד שלשלת. הוא יכול לעמד ג'כ יחיד. עפ"י הרב אין הָאָבִיקִים מתהווים ע"י הזדווגות מְקַדְמַת. פרוש המלה ביונית הוא אָבֶק. את צורת השם שניתי מצורתו הראשונה (מקורם גרסתי אָבֶק), מפני שהרבים עלול להטעות, כי יחשבו שביחיד אָבֶק.

אָפּוֹתֵיקָא - Apothecium

גוף רבוי בדמות תיק זעיר ששכבת הנבנים שלו פתוחה כעין קערית. השארתי את השם היווני מפני שהוא כבר נמצא בעברית: כלו במובן אחר וחציו (תיק) במובן זה.

גִּי-נְתָאִי - intercellularis

אפן חיי הפטריה בין תאי גוף הפונדקאי.

בָּסִידִיָּה - Basidie

עמוד קטן המתהוה בראש תפטיר ונושא על גבו אבקים. פרוש המלה ברומית: בסים קטן.

גִּבְשֻׁשִׁי - tuberculatus

צורת שטח המכוסה גבשושים קטנים.

אֲנְתְּרַאֲנוֹסִיס - Anthracnosis

מחלת צמחים נפוצה, שסמניה כתמים שחורים חומים העושים רשם כאלו הצמח נשרף.

הֶסְפֵּל

חיה כטפיל על גבו של גוף זר.

זֶרְמַטִּיָּה - Spermatium

נבנ מתהוה בתוך הָאָבִיזֶבֶע.

זִכּוּכִית נוֹשָׂא - Objekträger, slide

לוח זכוכית קטן הנושא עליו את נושא הבדיקה המיקרוסקופית.

זִכּוּכִית מְכָסֶּה - Deckglas, coverglas

זכוכית המכסה את נושא הבדיקה המִנַּח על זכוכית הנושא.

זִיְזָרֶע - Spermatozoid

זרע זעיר המתנועע כחי.

זִיְזָג - Zoospore

נבנ המראה סמני תנועה כחי.

זִיְזָגִיָּה - Zoosporangium

קופסא זעירא של זִיְזָגִים.

חֶלְדֵּן - Rost, Rust, Uredo

מין פטריה שצבע נבניו כצבע החלודה. הנח ג"כ בשם סוג בשביל הנבנים הבכירים שיחוסם הסיסטמטי לא ידוע.

תַּלְדוֹת - Caeoma

מדרגת נבנים בחיי פטריות החלדון שיש לה צורה של כוס מלאה שלשלאות של נבנים, העומדות על שוליה ואינה מכוסה מעטה.

תַּרְבּוּן

מחלה של עצים המופיעה בצורה של התיבשות ונשירת העלים. המחלה נגרמת ע"י חסר מים בארמה ועפ"י רב ע"י רוחות חזקים.

טַפֵּל - behandeln, treat

טְרוֹמֶלֶץ פִּיר - Promycelium

החוט היוצא מן הנבג האפיל בשעת נביטה, טרם יהיה לתפטיר האמתי.

פִּסִּית - Aecidium

מדרגת נבנים בחיי פטריות החלדון שיש לה צורה של כוס מלאה שלשלאות של נבנים, העומדות על שוליה ומקסות מעטה מִיָּחֵר.

פִּרְיָר - Pulvinar

בליטה רכה על שטח כעין כר קטן.

פְּשׁוֹתִית - Echte Mehltau, Downy mildew

מחלת צמחים ידועה, שסמנה—מכסה אפוריכהה בדמות קֶשׁוֹת (Down, Flaum, Plyx)

מַגֵּלֶת - Tusarium

פטריה שדמות מגל לה.

מַקְלָא - Pycnidium

מדור קטן הנושא בתוכו זיוזים היוצאים מן הכתלים ונושאים על גבם נבנים. פרוש המלה ביוונית: מהודק, סגור, כלוא.

מִתְפָּה - Cuticula

הקרום הדק המכסה את עור החלקים הדקים של הצמח.

נֶאֱד - Ascus

כיס זעיר המכיל נבנים ודמות נאד לו.

נֶבֶג אֶפִּיל - Teleutospore

מדרגת נבנים בפטריות החלדון המאחרת לבוא רק בסוף ההתפתחות.

נֶבֶג קִיָּר - Uredospore

מדרגת נבנים בפטריות החלדון המקדימה לבוא לפני הנבנים האפילים.

נִימִית או תולעת הַנִּימָה - Nemadodos

תולעת זעירה שדמות נימה לה.

נֶצֶב - Pedicellus

הרגל שעליה עומד הנבג.

נְאֻכָּת - Uromyces

סוג של פטריות חלדון המציגה בנבגיה האפילים, שהם בני תא אחד ועומדים על נצבים ארכים.

נְשֵׁרֶלֶן - Conlure

מחלה ידועה, שסמניה נשירת הפרות.

סְחִירִית - Peridie

מעטה מיוחד המכסה את כוסות הנבנים בפטריות החלדון.

סְתֵרֶתִיק - Perithecium

נוף רבוי בדמות תיק ששכבת הנבנים שלו סגורה מסביב.

פְּתִמֶן - Головна, Brand, Smut

מחלה ביחוד של דגניים, שסמנה התמלאות גרעיני השולים באבק שחור כפחם. למחלה זו קראתי לפני שנים בשם שרפון וכך נפוצה בארץ. החלטתי בכל זאת לשנות את השם הזה, מפני שמשמשים בו לסמן את המחלה הבאה ע"י רות קדים.

פְּפִמָּת - Papilla

נבשושית זעירה המתרוממת על שטח ביחוד על ראש נבגי סוג נצבת.

פְּטֵרִיֹּת אֶצֶה - Phycomycetes

הפטריות שדמות אצה להן: זריהם מרכבים מתא אחד.

פְּטֵרִיֹּת בָּסִיסָה - Basidiomycetes

הפטריות שתפטיריהם מוציאים במיסות.

פְּטֵרִיֹּת נָאֵד - Ascomycetes

הפטריות שנבניהן מתפתחים בתוך כיסים זעירים בצורת נאדים.

פְּטֵרִיֹּת הָרִיר - Mycomycetes

פטריות הגדלות בצורת ריר לבן.

פְּתִיל-בִּינִים - Paraphyse

קורי פטריה העומדים הכן ומפרידים בין הנבנים.

פְּכָר - Sorus

קבוץ נבנים.

פְּנֵאֲרִיר - Sterigma

הזיו הקטן היוצא מן הבסיסה או טרום התפטיר והנושא עליו נבג.

פְּרֶכָת - Melampsora

שם סוג של פטריות חלדון שלצבירי נבניה האפילים יש צורה של כתמים

צורובי אש. השם הלועזי ביונית: השחין או הכתם השחור.

פְּרֶבֶן - Blast

מחלת תפוחי זהב, שעקצי העלים והעלים הופכים חום. פרוש השם הלועזי: צריבה, חריכה.

קוּר - Hypha

חוט דק של פטריה דומה לקורי עכביש.

קֶדֶד - Apex, Vertex

החלק העליון של הנבנים.

קִמְחֹן - Oidium

מחלת צמחים נפוצה, שסמנה התכסות חלקי הצמח באבק לבן כקמח. התפטיר

העליון חודר רק לעור העליון של העלים.

קִמְחֹנִית - Oidiopsis

מחלת עלים דומה לקמחון ונבדלת ממנה בזה, שהתפטיר חודר לא רק לעור,

אלא גם לכל חלקי העלה.

קְרוֹם - Membrana, Episorium

הקרום הוא המכסה את תאי הנבנים.

קֶרֶעַת - Substrat

הקרקע שעליה חיה הפטריה.

נְקִיב - Saprophyte

פטריה החיה על גופים רקובים.

שׁוֹטֶט - Flagellum

הנימות הזעירות בדמות שוטים זעירים בשפת הנבנים.

תִּדְ-תְּאִי - intracellularis

אפן חיי פטריה בין תאי גוף הפונדקאי.

תְּמִיר - Mycelium

קורי פטריה הנמצאים במצב גדול.

תּוֹצֵר - Produkt, prôduct

תְּסֵם - Fermentum

שמות המחלקות של החרקים

נקבעו ע"י ד"ר א. מזיא עפ"י בקשת המחלקה החקלאית של ממשלת ארץ-ישראל.

בַּעֲלֵי כָנָפִי מְגִינִים (חפושיות) — Coleoptera (Beetles)

בַּעֲלֵי דוֹ כָּנָפִים (ובובים) — Diptera (two winged or true flies)

בַּעֲלֵי כָנָפִי קַשְׁקָשִׁים (פרפרים) — Lepidoptera

יִשְׂרֵי כָנָפִים (מִ'שִׁירֵי כָנָף) — Orthoptera (Cochroaches — מקקי המטבח, Gras-

(צרצור—Crickets, ארבה — Locusts, חרגל — shoppers.

בַּעֲלֵי חֲצָאִי כָנָפִים עֶשֶׂב — Hemiptera (rhynchota — אבי מקור — plant bugs,

(פשפש מנוון הכנפים—cicadas, פשפשי מים—water bugs, הורג פשפשים

בַּעֲלֵי כָנָפִי קְרוֹם — Hymenoptera (ants — נמלה, bees — דבורת-דבש, wasps — צרעות,

בַּעֲלֵי שָׁנִים, בְּתוֹלוֹת מִים — Odonata (dragonflies) — libelludidae

בַּעֲלֵי כָנָפִי רֶשֶׁת — Neuroptera (lacewings, ant lion — הנמלה האריה — כנפי רקמה,

י. גרובסקי

מגנני השפה

מכילתא

- ג. ב. נותנים עצמם על ישראל (מוסרים את נפשם)
ד. ב. ללמדני דרך ארץ מן התורה על יוצאי דרכים שיהיו מזוירים
ד. ג. עדיין הדבר שקול (לא ברור)
ה. ד. שיש עליו שם לואי (עליו ולא לו)
" " כדי שיהיו המצרים רואים ומעיהם מתחתכים
ו. ג. יפה דברת ובזמנו דברת
ז. ב. צריכים להשתמר (לשמר את עצמם) בו
" " איזה דבר חדש יתר על זה (היש דבר חדש יותר מזה?)
יא. ד. יש שעה להאריך ויש שעה לקצר
יד. ד. נשכת תורת רגל מארצנו
טו. א. הריצני בעל כרחי
טז. ד. זעוף הוא, למלחמה הוא יוצא
יז. ב. שנתת ארכה (הנחה בזמן) לדור המבול
יח. ד. לעולם אין ישראל חונים אלא על המים
יט. א. מי שברא יום ברא פרנסתו
לא נתנה תורה לדרש אלא לאוכלי מן, ושניים להם אוכלי תרומה
(לאלה שפרנסתם מצויה)
ימ. א. כסוסים נתפסמו ישראל
ימ. ג. מי שרוצה אפוי היה מתאפה
ימ. ד. מלכות חיבת (רשעה)
כ. א. רבנו של עולם, בינך לבינא אני הרוג
כ. ב. הרי אתם קשורים, ענובים ותפוסים
כד. ג.

- סמן טוב באדם שהוא בישן
הפרש בין שאדם רואה ובין שאחרים משיתים לו
מה שהעין אינה יכולה להחזיר (במובן: פעל עומד-לשוב)
השמן אינו מקבל מכל
הרי חזירים בין שיניך ואתה מדבר כנגדי
כסות שהיא נופלת (הולמת) לשארו

ס פ ר א

- ז. הרכין הקב"ה שמי שמים העליונים
ת. הוא משה עד שלא נדבר עמו והוא משה משנדבר עמו
ט. איני משיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו
משל למה הדבר דומה? למי שאמר לו רבו: לך והבא חטים והלך והביא
לו חטים ושעזרים, הרי זה מוסיף על דבריו... והא למה זה דומה?
למי שאמר לו רבו: אל תביא לי אלא חטים, הא אם הוסיף זה על
החטים, הרי זה עובר על דבריו.
י. טזל לך מה שהבאת (ראיתך אינה ראייה)
יא. אז חלוף (במובן: להיפך)
כב. הוא הדין והיא התשובה
לט. המיומנת שבימין
נה. לאחר שלש שנים (במובן: אחרי זמן רב מאד)
פה. הסדיר משה כל העבודות (סדר בהפעיל)
פט. כדאי השליח לשולחיו
קלב. דקל הרים אתה (פרא שאינו נזתן פרי)
קנב. אשה גמורה
ר. כל השנה מלאה שבתות
רכה. מקדית (חולה בקדחת)
רכו. א"ל: רצונך לאמר דבר אחד ולחיות? א"ל: אבל (במובן: ודאי)

ס פ ר י

- ית. דברה תורה שתי לשונות (במובן: בשמות או בפועלים נרדפים)
כת. האמצעי מכבד
לח. אין נשאלים אלא לבעל המעשה
לט. כל עצמו (במובן: כלו)
אומרים לאדם: טול ככר ורד לשאול? אומרים לחמור:
טול כור של חטים ונחתך ראשך?
נב.

- נב. פשרה היא זו (במובן; אמתלה)
- סו. התחיל הבן ההוא מנתק (במובן; התנגד)
- ע. הלא כל דבריך תימה
- פח. אי אפשר למסמר לפרש מן הדלת בלי עץ
- קז. אין הסרחון תלוי אלא בגדולים
- קטז. היום מלאו ימי ושנתי מעת לעת
- קכ. יודע אני מה שתחת עקבות רגליכם (לאמר, את כל מה שבלבכם)
- קכב. מן הברורים שבכם, מן המסתלים שבכם
- קלג. משבחת ממשבחת
- אם אמרת בברור שכן קדושתו... תאמר בקדשים שאין קדושתו
- קנז. כן (ההפך מלא) קנז.
- קעת. היה בוכה עד שיהיו גלגלי עיניו דומעות
- ריו. בואו ונפשפש בהלכות בשביל שלא יעלו חלודה
- ריו. שעירים הללו יורדים על עשבים ומשפשפים בהם כדי שלא יתליעו
- רית. לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים, שאם כונסם פרטים מיגעים אותו רית.
- רכה. והם קשים להוציא מהם פרוטה כצור
- רמט. בשבועה נשבעתי

מתוך הפרטיכלים של הועדה לשפור הלשון.

(א) בשפת הדבור בארץ ישראל מרבים להשתמש במלה „בתור“: בתור זקן, בתור מורה וכו'. לשמוש זה אין יסוד. ויש להרחיקו מן הדבור ולהחליפו בכף האמתות. במקום „בתור בעל נסיון“ – כבעל נסיון. „בתור מורה“ – כמורה. השוה: והוא כאיש אמת (נחמיה ז' 2). לפעמים אפשר להשתמש במלה „בתורת“: בתורת גמילות חסד. לפעמים אפשר פשוט להשמיט את המלה ב„תור“ מבלי למלא את מקומה ולאמר: „הוא התמנה זקן“ במקום: „הוא התמנה בתור זקן“, כמו שאנו מוצאים בתנ"ך (ישעיהו, כ"א ח') ויקרא אריה=ויקרא: בקול אריה, כמו אריה. או: פצו עלי פיהם אריה טורף ושאג (תהלים, כ"ב י"ד)=כמו אריה טורף ושואג. וכן שבי אלמנה, הושיבו חנוני וכו'.

(ב) ח. נ. ביאליק מציע לאסר את השמוש במלים: היות, למרות, הודות, הכי, שאין לו שום יסוד בשפה.

במקום היות מציע: מכיון, הואיל, מתוך וכו'.

במקום הודות: בגלל, בחסד, בשל, מפאת, מחמת, לרגלי, מסבת, בזכות, בחסדי, בעטיו[ה] שלי... וכו'.

במקום למרות: אעפ"י ש, בנגוד, נגד, כנגד, בכל, עם כל, אחרי כל זאת, בכל זאת, אף כי, אמנם, עם כל זה וכו'.

במקום הכי טוב: הטוב ב... טוב ש... הטוב ביותר וכו'.

(ג) ח. נ. ביאליק מציע להשתמש בְּהִתְפַּעֵל לסמון פעולה אבטומטית, הנעשית ע"י מאמץ פנימי עצמי של הפועל, מה שבלשונות אחרות מתבטא ע"י הוספת מלת הגוף לפועל או לשם: selbst (כגרמנית) camo (ברוסית). השמוש לצרך זה במלת „עצמי, עצמית“ (עזרה עצמית)... איננו נכון.

(ד) ח. נ. ביאליק מציע להשתמש בפעל טוס ביחס לאוירון, שאינו מעופף אלא טס, ומהפעל הזה ליצר את המלים הנוגעות לאוירון:

במקום לעוף – לטוס; תעופה – טיס; מעופף – טיס; אוירון – מטוס; שפעת אוירונים – טיסת (ע"מ: גְּמֻלָּת, חֲמֻרָת).

(ה) מעירים על העכדה, שבזמן האחרון מרבים להשתמש יתר על המדה

המותרת ברבים נקבות של השם או התאר בתורת תאר הפעל: מדבר נרגשות. צופה תמהות, מהלך מטרפות. מציעים להשתדל למעט בשמוש זה.

(ו) ח. נ. ביאליק מציע במקום המלה "הצלבה" להרכבת מין בשאינו מינו. להשתמש במלה "הכלאה" (מהמלה כלאים).

(ז) מעירים על השבוש שנשתרש בדבור: "קולע אל המטרה" תחת פוגע במטרה (הקליעה עדין אינה פגיעה). כמו כן מעירים שיש לאמר: הקולע החטיא את המטרה, החץ חטא את המטרה.

(ח) מר א. סמיטיצקי מציע לחות דעתה של הועדה לשפור הלשון שורה של מלים מחדשות שנתקבלו בהוצאת "אמנות".

(ח. נ. ביאליק) לה (אפיסת הכחות, לאות מרבה) Abmattung, Истота

" גחלילית - גומרת לילה

" פִּרְיוֹן - פוריות

" מִסָּק - מכונת תנופה, מעלית Lift

" סִבְיוֹן - Neugier

" סִכִּי - סקרן

" הִגֵּב - reagieren

(ח. א. חזן) חִכְלוּל (צפור) - Rothkelchen,

" יִשְׁלָג¹ (צפור) - Gimpel

" מִשָּׂאת - Kitt, приманка

" צִיחֹר (צמר) - Weisdorn

" טֶפֶר טַפְרִים - Kralle

" הֶבֶךְ - הבא במבוכה

" הָאֵט - לעשות לאט

(דרויאנוב) עֲצֵבָה - Nervosität, нервность

" מִהְפֵּךְ - Wendung, поворотъ

" תְּצוּרָה - Vortsellung, представление

" לְחִי! - Wohl, ладно

" כְּרִישׁ - Haifisch, акула

" מִפְּנֶה - Richtung, направление

" צָמִיר - flaumig, пушистый

" קוֹמֵם - schlank, стройный

חברי הועדה הביעו בדרך כלל את הסכמתם לחדושים אלה, אולם כל החלטה ביחס להם לא נתקבלה.

¹ יותר נכון יִשְׁלֹג או יִשְׁלֹג. כמו ינשוף ועין מאמרו של ש. קרויס בחוברת זו (א.צ.).

בְּקֶרֶת וּבִיבִלְיוֹנָרְפִּיָּה

צ. הַר-זֶהֶב

תּוֹרַת הַלְשׁוֹן בְּהַתְּפַתְּחוֹתֶיהָ.

מאת מ. ב. שְׁנִידֵר, ווִילְנָא, ח"א א' תתנ"ג לַחֲרָבֵן (התרפ"ג), ח"ב, א' תתנ"ד לַח' (תרפ"ד)
וח"ג א' תתנ"ד ותתנ"ה (תרפ"ד-פ"ה) 549 עמ' +XXXII
(בְּקֶרֶת)

הספר כתוב בלכוד ראש ובהרגשת כל האחריות שבדבר ובחקירה עמקה בכל חֲקִי
הלשון, בַּמְצוֹי דְּעוֹתֵיהֶם וּמִסְקִנּוֹתֵיהֶם שֶׁל גְּדוּלֵי הַמְדַּקְדָּקִים וְהַבְּלָשָׁנִים הַמְּפָרְסָמִים וּבַחֲדוּשִׁים
מְרַבִּים מִשֵּׁל הַמַּחֲבֵר, שֶׁאִינוֹ נוֹשֵׂא פָנִים לְשׁוֹם חֶכֶם וְשׁוֹם דְּעָה. הַסֵּפֶר מְכוּן לְכָל יְמֵי חַיֵּיהָ
שֶׁל הַלְשׁוֹן כִּפִּי שְׁנַת־פֶּתַח מִיָּמוֹת עוֹלָם עַד יְמֵינוֹ אֵלּוּ. הַסֵּפֶר הוּא מְדַעִי עֲבָרִי
גִּמּוּר, וּמִצְטִין בְּדִיקוֹת מְחֻלָּט.

שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים לְסֵפֶר זֶה. הַחֶלֶק הָרִאשׁוֹן מְכִיל פְּתִיחָה לְדִקְדּוֹק וְתוֹלְדוֹת הַדִּקְדּוֹק
הָעִבְרִי; הַשְּׁנִי כּוֹלֵל אֶת «תּוֹרַת הַקּוֹל» («נְקוּדָה») וְהַשְּׁלִישִׁי (הַחֲלּוֹק לְשָׁנִים) – אֶת «תּוֹרַת
הַתְּבִנָּה» (שְׁמוֹת, פְּעִלִּים וּמִלּוֹת). וְהַמַּחֲבֵר מְכַסֶּיחַ (כַּע' XVIII) לְהַכִּין עוֹד חֶלֶק רְבִיעִי
לְסִדְרוֹן (סִנְתֶּכֶס).

וּבִכֵּן יֵתֵא לָנוּ סֵפֶר דִּקְדּוֹק שֶׁלֹּם שֶׁל כָּל חֲלָקֵי הַלְשׁוֹן.
בַּפֶּתַח דִּבֵּר «מְדַבֵּר הַמַּחֲבֵר עַל הַצֶּרֶךְ הַגָּדוֹל בַּחֲקִירוֹת הַלְשׁוֹן וּבַחֲבוּר דִּקְדּוֹק מְדַעִי
לֵה, דִּקְדּוֹק, שִׁיחָא «מְקִיף אֶת כָּל שִׁכְבוֹת הַלְשׁוֹן מִרְאשִׁיתָה עַד יְמֵינוֹ, פִּינוֹתוֹ שֶׁל הַמַּחֲבֵר
יִפֶּה הִיא וְרִצּוּיָה מֵאֵד. אֲבָל, לְצַעֲרֵנוּ, לֹא נִתְּגַשְׁמָה בְּמִלּוּאָה. בְּשִׁכְבוֹת הַמְּאָחֳרוֹת שֶׁאֲחֵר
תְּקוּפַת הַמִּשְׁנָה לֹא טָפַל הַמַּחֲבֵר כְּמַעַט כְּלוּם, אֲפִילוֹ בְּסִפְרוֹת הַתּוֹסֵפֶת וְהַמְּדֻרָשִׁים נִגַּע אַךְ
בְּרִפְרוּף קָל מֵאֵד, בְּעוֹד שִׁכְמָה וְכִמְהָ חֲדוּשֵׁי־לְשׁוֹן אֲפֶשֶׁר לְמַצּוֹא שָׁם!

הַמַּחֲבֵר מְבַרֵּר בְּפִרְטוֹת אֶת שֵׁטְתוֹ שֶׁהִיא, בַּעֲקָרָהּ, בְּסוֹס הַלְשׁוֹן עַל חֲקִי הַמּוֹרְפוּלוֹגִיָּה
וְהַהֲבָרָן (פּוֹנִיטִיקָה) שֶׁאֲפֶשֶׁר לְעִמּוֹד עֲלֵיהֶם מִתּוֹךְ הַלְשׁוֹן הָעִבְרִית גּוֹפָה וּמִתּוֹךְ הַשּׁוֹאֵתָה לְשֹׂאֵר
הַלְשׁוֹנוֹת הַשְּׁמִיּוֹת – וְכֹה הַגְדִּיל בְּאִמַּת הַמַּחֲבֵר לַעֲשׂוֹת. כָּל חֲלָקֵי הַסֵּפֶר מְרַבֵּה הוּא מֵאֵד
לְעִמּוֹד עַל כָּל עֲבוּרֵי הַצּוּרוֹת שֶׁל הַשְּׁמוֹת, הַפְּעִלִּים וְהַמִּלּוֹת, בְּמָה שֶׁלֹּא הִרְבּוּ לְטַפֵּל אֲפִילוֹ גְּדוּלֵי
הַמְּדַקְדָּקִים הַלּוֹעֲזִים.

לא נעמד על החלק הראשון, שהוא אך פתיחה לדקדוק וסקירה על תולדות הדקדוק והלשון, על חלקת האמות השמיות והלשונות השמיות, על המסורה והנקוד וכו', אם גם יש לחלק על הרבה מדעותיו של המחבר, ונעבר לחלק השני, שהוא עצם הדקדוק.

בפרק על "המבטא" מדבר בהרחבה על תולדות ההברה, כפי שאך אפשר לידע מתוך הלשון העברית גופה ומתוך הכתיב של התבות העבריות בתרגומים היוניים והרומיים ומתוך שאר הלשונות השמיות. פרק זה יפה הוא בכלל. יש רק להעיר על שתי טעויות קלות שטעה המחבר: בִּדְגֻמָּאֵת שֶׁהֵבִיא (בס' ו'), שחז"ל השתמשו אך בשין שמאלית ולא בסמך, הביא אף פעל "שיח" ושם "שק" – ושכח שפעל "שיח". הבא פעמים בשין (ב"ר יג), בא, עפי"ר, בסמך: פָּח (שבועות ח, ד; שם מ"ט: חָלִין כ"ז), מְסִיחַ (גטין כ"ח: כ"ט; יבמות ק"א: פסיקתא רבתי ז), מְסִיחָה (שבת י"ג), מְסִיחִין (ברכות נ"א: סכה כ"א). ואף שם "שיחה", שבא אף בלשון המשנה בשין (אבות י; סכה כ"ח). בא אף הוא בסמך (קדושין ע"א: סנה' צ"ד; ירו' גטין ספ"ט), ובארמית: סוּחָא (תרגום משלי כ"ג, כ"ט). ושם "שק", הבא תמיד אך בשין, בא אף בסמך: סָקִין (תוספתא, שבת, ספ"ה [ו]). וממנו נגזר שה"ת סָקִי: סָקָאִים (כלים י"ג; בכורות כ"ב; תוספתא, כלים, פ"ז מ"ב), דוקא בסמך. ובס' ט"ו, בהערה, הוא אומר שאף ריה"ל בהכוזרי והראב"ע בספרי הדקדוק שלו אומרים, שתחלה היו אך שלש תנועות (u, i, a), והם יסודו, כנראה, דבריהם על יסוד הדקדוק הערבי. אבל באמת מדבריהם אין נראה זה כלל. ריה"ל אומר (הכוזרי, סוף מאמר שני): "צדי הדבור בעברית בדרך החלוקה משיגים קמוץ (בל"ס, פִּנְתוּ על החולם או על השורק) ופתיחה (פתח) ושבר (חיריק); ובחלוקה אחרת: קמץ גדול והוא קמץ, קמץ בינוני והוא חולם, וקטן והוא שורק, ופתיחה גדולה והוא פתח, וקטנה, והוא סגול, ושבר גדול והוא חיריק, קטן והוא צרי". וכל שבע התנועות האלו קרויות בסיו "שבעה מלכים", וכמו שקראו שאר המדקדקים הקדמונים. הראב"ע אומר: ששלש התנועות חולם, חירק ופתח הן ה"מוסדים", וארבע התנועות האחרות (קמץ, שורק, צירי וסגול) מרכבות מהן (עין, למשל, בצחות) – וזהו דעה אחרת לגמרי.

הפרק על "האותיות" מקצר יותר מדי. לצורך הלשון היה מחיב לטפל בענין הברת האותיות. בהערה לס' י"ט מדבר המחבר על התחלפות האותיות בסכת דמיון צורותיהן בכתב (שעל זה דבר כבר בח"א, 9, ס"ב) – ואינו מוכיר כלל את קירכהים ושד"ל, שעמדו על זה ושהרחיבו את הדבור בו (כרמי שומרון, פענ"מ, תרי"א, ע' 44–45 ומע' 106 ואילך) ואת שאר החכמים שקבלו את דעתם. – בס' כ"א הוא אומר: צריך להנהיג את בטואן הנכון של האותיות, ביחוד להבדיל בין וו לבית (רפה), בין טית לתו (דגושה), בין סמך לתו (רפה) בין חית לכף (רפה) ובין שין (שמאלית) לסמך – ולמה לא יבדילו אף בין אלף ועין, בין כף (דגושה) לקוף ובין תו דגושה לתו רפה (בהברה המזרחית, שעל פיה הבורות שתיהן t)? ולמה לא תהא אות צדי הבורה כהלכה (u)? ואות למד לא תתקבץ רכה, כדון? למה נתן המדקדק דבריו לשעורין?

פ' 16, "השוא, התנועה הקלה וגו'" הוא, בכלל, טוב, אך סופו פוגם קצת: בס' ל"ב

מוחה המחבר כנגד המנהג שנתקבל, עוד מימיהם של חז"ל עד ימינו אלו, למסר את התבות הלועזיות ע"י העתק שהוא מִכּוֹן להברה המזרחית. לפי דעתו, צריכים לנקד הכל בנקוד שיהיה מִכּוֹן לכל ההברות השונות ולא אך למזרחית בלבד. את תנועות \hat{a} , \hat{e} , \hat{o} , צריכים לִסְמֵן בפתח; בסגל ובקמץ קטן; ובצירי ובחולם צריכים לִסְמֵן בתבות לועזיות את התנועות המרכבות au , ou , ai , ei , ו"בפתח דבר" (עמ' XXXI) הוא אומר שראוי להנהיג בתבות הלועזיות את השמוש באותיות או"י בין בגורים (הברות) פתוחים ובין בגורים סגורים מְטַעֲמִים, חוץ מבגורים סגורים שאינם מְטַעֲמִים, ולְקַבֵּץ הוא מביא בפרק זה: אֶנְטֶנְסִי, פֶּלֶמְסִי, פֶּלֶסְפִי, טֶלֶפֶן, מִתְמַטֵּק, אִידֶל, אִידִיטְרִיא, אִירָפָא וכדו'. ובכל ספרו מוצאים, מצד אחד, זיהירות יותר מדי בכתיב, כגון לְנִדּוֹן, קֶלְטוּרָה, מִנְטֶשְׁרֶפֶט, וכדו', ומצד שני – זרות מְשֻׁנָּה גְּרִיץ, גִּנְדִּילֵא, וְלֶהֱלֵם, הִנְרִיךְ, אִילֵד, שְׁטֵינְפֶּרג, אֶתְרִיפִת וכיוצא בהן לרב.

המחבר בעצמו הבין ש"לא זה הדרך" והעיר בהערה: "אין ליחיד לבטל מנהג של אלפי שנים, אף כי הוא אינו חָקִי. זהו תפקידה של כנסיה נבחרה". אין כאן המקום לברר בפרטות את כל הטעויות שטועה המחבר אבל להזכירן בקוצר יש צורך: א) המנהג למסר את התנועות הארכות שבלועזית, ופעמים אף הקצרות שבה, באותיות או"י הרי דוקא הוא "חָקִי", ודרכו החדשה שלו הרי אינה "חָקִית" – ולמה הוא אומר על המנהג העתיק שהוא "אינו חָקִי"? ולמה נחמיר בתבות לועזיות שלא להשתמש באותיות או"י אף בגורים סגורים שאינם מְטַעֲמִים, בו בזמן שאפילו תבות ארמיות מְגִסְדוֹת, במקרא, באות לפרקים כך, כגון: גְּבוּרָתָא (דנ' ב' כ – כ"ג), יְקִידָתָא (ג' י"א – כ"א), מְדִינָתָא (עז' ה' ח; ו' ב), צְבִידָתָא (דנ' סוף ב; עז' ה' ח).

אח"כ הוא מלמדנו את העתק האותיות האריות: את x היונית ואת k, q הרומיות צריכים להעתיק בקוף; את ξ היונית – X הרומית – בתבות החדשות ב"קס", ובתבות שכבר נתקבלו בתלמוד לכתבן ב"כס", אין צריכים לשנות: אֶלְפֶסְנֶדֶר, אֶכְסֶדְרָא, קְסֶנְתִין (Xanthin), קְסֶרְמָא (Xeroma) וכדומה: t, T – s, θ , th בתו דגושה: תְּאֶדְרִי, תְּמָא, תְּאֶרִיא, וכך צריכים להעתיק את p, Π בפ' דגושה ובקו מלמעלה, לִסְמֵן שאין דיני הדגוש והרפוי חלים עליהן: פְּרֶגְרִסִי, פְּרֶלְמֶנְט. את ch אין להעתיק בכף רפה אלא בחית, W, V אין להעתיק בבית רפה אלא בוי, הואיל והברת ב' ו' מִשְׁתַּנָּה לפי מקומן בתבה, וביסודן אינן מְכֻוֹנוֹת לאותיות היוניות והרומיות. בסוף התבה הזרה אחר פתח בגור פתוח אין לכתוב ה' אלא א', משום שההא הסמנית אינה באה אחר פתח.

אף כאן הוא משתבש: אות x היונית ואת k הרומית, מְכֻוֹנוֹת באלפביתן לאות כ' העברית – ולמה לא נעתיקן באות כ' (הדגושה) ודוקא באות ק', שהיא אינה אִמֵן כָּלָל, ושהברתה אחרת ואף קשה מאד? באות ק' צריכים להעתיק את אות q הרומית והאירופית.

ואותיות t, T באות באלפביתן מְכֻוֹנוֹת לאות ת', אף במקומן ואף בהברתן – ולמה לנו להעתיקן, כשהן באות בלשונות האירופיות החדשות באות ט', שאינה הולמתן ושהברתה קשה? – ואת θ היונית, שמקומה ושמה (θ , טֶתָא) מעידים עליה שהיא

הטית העברית, והרומאים וכל האירופים תלמידיהם העתיקה באתיות th, — למה לא תהא מעתקת בלשונות הללו באות ט', וכשם שהיא מעתקת בהרבה מקומות בספרי חז"ל, ודוקא באות ת' כרצונו של מדרקדנו זה? ולמה עוד הקו ממעל לאות ת' וממעל לאות פ' הוגשות? וכיצד נעתיק אות f האירופית, לא באות פ' ובקו מלמעלה?

הפרק על "הנגינה" וגו', קצר הוא יותר מדי ולקוי בכמה צדדים. אין מדבר כאן כלל על דבר הסבות שגרמו לידי התקנת הנגינות שלנו ושל שאר האמות. אף הנגינות שבנקוד האשורי אין בו, ואף סמני ההפסק החדשים אינם מצויים. ובכללי הנגינות מקצר המחבר מאד, ופוטר הכל אך בהערה, "שהנגינות בתור ציוני נגון אינן נובעות מטבע התפתחות הלשון החיה, הילכך אינן יכולות להיות לענין לחקירותינו, אלא במדה שהן מורות על האקצנטים המלתי והמשפטי, לפיכך לא נעמד על פרטי הצגתן!"

על הטעם שבתבת "אָנָא", שהמדרקים מתחבטים ומתלבטים בו: שאלו מחליטים שהוא מלעיל (רד"ק, גוניוס, פירשט ואחרים, וכך לפי הקריאה המזרחית המקבלת), ואלו — שהוא מלרע (בעל "מנחת שי, ש. פינסקר, שד"ל, אד"ם לבנסון, חז"ל, קניג ואחרים, וכך לפי הנקוד האשורי), ואלו מפפקים בו (בלמישי וארקולטי), ואף על הדגש שבו שהוא כפלן (חזק) גוניוס, אולד, שד"ל, חז"ל ושאר מדרקים), ושבנקוד האשורי אינו כלל (ועין במלונו של ב"י, ערך "אנא") — על כל אלו אין מדבר המחבר כלום ומסתפק אך בדבור קצר "שהוא מלרע" (ע' 197)! אף התכנית המצמצמת שבחר המחבר לא היתה צריכה להפקיעו מידי חובתו זו.

הפרק על "השתנות התנועות" וגו' הוא חשוב ומצין מאד. הוא מטפל בהרחבה (כב' עמודים) ובפירוט בכללי השתנות התנועות ותנאיהם וסבותיהם, ודבריו בדעת ובבקרת עמקה. יש להעיר אך על הטעות שטעה אף הוא ככל המדרקים, שמשקל פֶּעַל (פִּעַי) שבשרש ל"ו, שהפא שבו בשוא או בחטף, משתנה בהפסק (ראה מה שכתבתי ב"השלח", מ"ג, 268). בס' ט"ז מביא המחבר שהצורות שְׁכָלְתִּי, עֻז שְׁרִיז וּמִשְׁקָלְתִּי, שבאות במקרא בהפסק, הן מן שְׁכָלְתִּי, עֻז, שְׁרִיז וּמִשְׁקָלְתִּי, אעפ"י שהשתנות זו אינה לפי חקי השתנות התנועות (ע"ש) — ולמה לא נאמר, פשוט: ששלש מהן הן מצורות שְׁכָלְתִּי, עֻז וּמִשְׁקָלְתִּי, שעל פי מקרה אינן במקרא, ול"שְׁרִיז" יש עוד "שְׁרִיז", שקדום ממנו (מלפני התקופה של השתנות a ל-o), והכל כהלכה? —

בפ' על השרש פותח המחבר את החלק השלישי של ספרו, את "תורת התכנית, פרק זה מברר באריכות את טיבו של "השרש". את השרש חולק המחבר, כהגן, לשרש היסטורי או פילולוגי ולשרש דקדוקי, ומוכיח, מתוך הלשון העברית גופה ומשאר הלשונות השמיות את בטולה של הדעה, שהשרש הדקדוקי יכול להיות אף בן שתי אותיות. הפ' על "המין" הוא טוב, אבל יש בו השערות רחוקות (ס' ב). ומסוימי שמות הנקבה נשמטו סיומי-ו (במקום-זו הקדום, כגון דִּיז, מִדּוּ בד), ת (כגון מִשְׁרַת) והסיום הקדום ׀ תָּה (יִשְׁוּעָתָה, וכדומה). — בס' י' אומר המחבר על סיום — א, שאין לו שום יסוד בלשון העברית, ולא הזכיר שאעפ"כ השתמשו בו חז"ל במדה מרבה. — השמות

שיומם — י מסתימים, לפ"ד. במין נקבה בסיום ך ה, כגון כִּילִי זַפִּי, בְּנִי, גַּבִּי, אַחְרִי, וְנִי — כִּילִיָּה, זַפִּיָּה, בְּנִיָּה וגו' (וכך אף בפ' 84, ס' ל"ד 3). אבל מן דְּנִי אנו מוצאים נְדָאִית (ערכין א, א; תוספתא: תרומות ה; ערכין ד:). צורה זו מלמדתנו שאף שאר השמות כך: כִּילִיָּאִית, זַפִּיָּאִית, בְּנִיָּאִית וגו', וכמקבֵּל בדבור. והיוד משתנה אף במ"ד באלף: זַבָּאִים (תוספתא, ברכית א, א), זַבָּאוֹת (ספרי, פינחס, קל"ג), בְּנָאִים (מקואות ט, ו; שבת קי"ד), אַחְרָאִין (דמי ג' ה; פס' ט, ט; תוספתא, ב"ק ב,!) נְדָאִין (ירו', שבועות א, לג), נְדָאוֹח (ב"ב קסו.). — בס' י"א הוא מביא שֶׁקֶלֶע־אֵין ידוע מן המקרא מה מינו — ובשמות כ"ז, ט"ו בא שם זה במין נקבה! — בסעיף זה הוא מלמדנו, שאלו השמות שבכה"ק הם זכרים ובתלמוד — נקבות (כגון קָבֵד, פָּנִים, קֵן, שְׁדֵה וזֶנֶב), או, בהפוך (גדר, כוס, כף, לֶחִי וכדו'), צריכים להחשב למין שבכה"ק, כי: א) התלמוד נכתב אחר שפסקה הלשון להיות מדברת, ומאות שנים נמסרו דבריו על פה, והדבור הסורי השפיע אז במדה מרבה על הלשון העברית, וב) מפני שהמין בתלמוד, אינו קבוע ושבושים חלו בו. בפ' 31 מסביר המחבר יפה את השתלשלות צורות המספרים שבשמות (ובפעלים), בהשוואה ללשונות השמיות, ומוכיח את בטול הדעה שסיום-ים מיחד דוקא לזכרים וסיום-ות לשמות נקבה. להעיר יש על ס' ד' שבו: אחר שמביא המחבר סיום הרבים לזכרים היה באפדיה הקדומה ובכנענית העתיקה ביחס הישר-ו-וּמָ, ובערבית-וּן (una), הוא מביא שבעברית נשתיר אך בכתיב בשם העיר שֶׁחֶצֶם ('הו' י"ט כ"ב — ושם יש שֶׁחֶצֶמָה ולא שֶׁחֶצֶם!) — ושכח שיש עוד הרבה שיורים בכתיב, בסמיכות: תַּקְעוּ ('הו' ו, ט), וְקָדְשֻׁ (מ"א ט"ו, ט"ו), נְבִיאָה (מ"ב י"ז, י"ג דעתי היא שהנוסח היה: ביד כל נְבִיא וכל חֹזֶה), הָבִירוּ (ישעי מ"ז, י"ג), רָבּוּ (הושע ח, י"ב), ויִדְעוּ (תהל' קי"ט, ע"ט), יִשְׁבּוּ ('דה"א ב, נ"ה), וּמִצִּיאוֹ (שם ל"ב, כ"א), ואף בבינוני פעול: שָׁנְאוּ ('ש"ב ה' ח'), וברבוי הזוגי: יִידוּ ('יחז' א' ח). וכנראה, אף: יִשְׁבּוּ ('דה"א ב' נ"ה), בְּנוּ ('שם ו' י"א), וכנראה, אף במקרת, ברבוי זוגי: אָזְנוּ ('ש"א כ"ב, י"ז) ואף אחר סיום-ות: מְצֹאוֹת 'דברים ה' י.).

הנקוד (ס' י"ג, הערה) מְשֻׁנּוֹת, בחיריק, זר מאד. הקריאה המקבלת בכל העולם היא מְשֻׁנּוֹת, בקמץ. לקריאה זו מסיעות צורות מְקַשָּׁאוֹת, פְּרִסְאָאוֹת, מן מְקַשָּׁה, פְּרִסָּה, וצורת מְשֻׁנּוֹת דומה היא לצורת מְנִיּוֹת (נחמ' י"ב, מ"ז) העתיקה, שנשתנתה אח"כ, בכדי להקל קצת על הקריאה; לצורת מְנָאוֹת (שם שם, מ"ד), ואף היא הוקלה למְשָׁאוֹת (אגרת רב שריא גאון, ד"ר ב. ליון, חיפה, תרפ"א, ע' 17, 19, 39, ועוד, בנוסח הצרפתי) והפוך הדברים במקשאות וכיוצא בה, שהאלף באה בהן מעקרון, ולפי זה, הקריאה מְשֻׁנּוֹת היא האמתית, וקריאת פְּרִשָּׁיוֹת, בחיריק, אינה לפי הכלל: ול"אֲוִיתוֹת" ול"בִּקְעִיתוֹת" אי אפשר לנמנות כלל: "אוֹתִיתוֹת" הרי מן "אוֹת", ואין הא בסופה, ו"בִּקְעִיתוֹת" — מן "בִּקְעוֹת", ולא מן "בִּקְעָה" בהא, והקריאה היא לא בחיריק, כדעתו, אלא בִּקְעִיתוֹת, כדעתו של לוי, ואפשר בִּקְעִיתוֹת.

פ' 34 מדבר על הבנינים שבעברית. כמעט בכל ספרי הדקדוק מְדַבֵּר אך על שבעה בנינים. בקצת ספרי דקדוק מְזַכְרִים עוד בנינים מועטים. מנין הבנינים הוא גדול מאד. לפי

דעתי עולה מנינים ל-78 ואפשר ל-86. בימינו משתמשים, עפ"ר, ב-10 או ב-11 בנינים – השבעה (או השמונה, אם נחשב הִפְעֵל והִפְעַל לשנים) הידועים ובניני שְפַעַל, שְפַעֵל והִשְפַּעֵל, ומחברנו מביא, חוץ מהשבעה, עוד י"א ולא יותר.

בבנין פֻּעַל הסביל הקדום של בנין פֻּעַל הוא נושא ונותן יפה, אבל אף בו לא דק, במה שאמר שבינוני פעול השכיח הוא הבינוני מבנין זה ומעבר ומעתיד נשתמרו רק "שרידים מעטים". לא מועטים הם כלל השוירים שנשתמרו לנו במקרא; והבינוני הפועל השכיח ספק עוד, אם הוא בינוני מבנין זה. בנין זה בעקרו היה, לפי דעתי, לא פֻּעַל, אלא פועל (עין בבקרתי שם ב"השלח" ובמאמרי "מגנוי הלשון" בשבועון הירושלמי "הד העם", תרפ"ד גליון ו'), וצורת הבינוני היתה קדם לכן פֻּעַל, ואח"כ – פֻּעַל.

דברי המחבר, שהפעלים "רענן" ו"שאנן" "מקבילים לפי הוראותיהם" לבנינים התשיעי והאחד עשר שבערבית (ס' ד'), תמוהים מאד: בערבית הרי באים בנינים אלו לצבעים – ומה לפעלינו אלו ולצבעים? – ומנין לו שהקריאה של "מחצצרים" (דה"א ט"ו, כ"ד – לפי הכתיב) היא מתצצרים, והבנין ה"ב שבערבית יש כאן? אפשר, שהתבה נקריה מחצצרים.

פ' 35 דן יפה על הדרכים והזמנים. להעיר יש על דבריו של המחבר בהערתו לס' ז', שהשמוש בבינוני, במקום שה"פ, אחר "התחיל", אינו לפי רוח הלשון, ואין להשתמש בו בלתי אם בבטויים מובאים מלשון התלמוד בכונה למסרם כמו שנאמרו". אם נביא את הכל בכור ההגיון, הרי נמצא מלים ודרכי דבור למאות, לא אך בלהמ"ש, אלא אף בלהמ"ק, שהן נראות, באמת, זרות ומשנות מאוד ואינן, לכאורה, לפי רוח הלשון. אעפ"כ, הרי לא ימצא שום אדם בעולם שיקרא תגר עליהן – ובמה נשתנתה דוקא דרך של דבור זה מהן? אין לנו אלא מה שעינינו רואות. וכשרואים אנו, שהלשון, כשהיא חיה בפיה של האמה, כובשת לה דרכים חדשות – יהו אפילו זרות ומשנות ויהו משפעות אפילו מלשונות אחרות – מקיימים אנו להלך בדרכים אלו ואין לנו שום רשות לפסלן! בדברים כאלו אין לנו עסק עם ההגיון! ולפי דעתי, אין כאן זרות כלל: כשם ששרש "היה" בא עוד בלהמ"ק לפני בינוני (כגון הָיָה עֲשֵׂה, ברא' ל"ט, כ"ב, וכדומה; וְהָיָה זָב, ויק' ט"ו, ב), במ' עבר ועתיד, שפעלתם הולכת ונמשכת, ובלהמ"ש במ' צווי של פֻּעַל נמשכת (הוה דן, אבות א, ו'), – כך בא גם הפעל התחיל, ודרך זו מצויה אף במקרא (שמ"א ג' ב') ואף בפעלים אחרים ובבינוני ובשה"פ בכנוי (שם ט"ו, ט"ז, ושעיהו ל"ג א').

בפ' 37 מבררות כל צרכן דרכי העתיד וצורותיו, ובפ' 38 – הצווי, יש אך להעיר על מה שהמחבר מזכיר שבלהמ"ש דומה צורת הנסתרות שבעתיד לשל הנסתרים – ושאף הנוכחות דומות לנוכחים אינו מזכיר כלל. אעפ"י שמדברי רז"ל אי אפשר להביא ראיה לזה, אבל צורת הנסתרות באה ללמדנו על צורה זו. ובדרך כזו הרי הלכה אף הלשון הערבית, שבה אין הפרש כבר בין נוכחות לנוכחים, כשם שאין הפרש בין נסתרות לנסתרים, וכך אין בלהמ"ש, בלא שום ספק, הבדל בין נוכחות לנוכחים אף בצווי, וכבערבית המדברת – ואף

על זה עבר המחבר בשתיקה. כבר הגיעה השעה להורות בספרי הדקדוק, שצורות „תפעלנה“ „ופעלנה“ שלטו אך בימות ילדות הלשון ובתקופת המקרא, ואף באותה תקופה התחילו צורות אלו להמחק קמעה קמעה. עד שלבסוף עברו ובטלו מן העולם (ובלשון האכדית לא היתה אות נון בצורות אלו מעולם, ואך הבדל בתנועה היה ביניהן) – והתִּיַּאֲתָן בימינו אלו מיתרת היא לגמרי!

בפרק על „בנין פֶּעַל“ אומר המחבר על שלשת העתידים הקדומים השורקים שנשתמרו במקרא (שמות י"ח, כ"ו; מש' י"ד, ג; רות ב, ח), שזרים הם, מפני שלא בקבוץ הם באים אלא בשורק, ושורק זה, לפי דעתי, מאַחֵר הוא, ועל פי הכתיב המאַחֵר שבתלמוד, ובמקום שוא נע הוא, וכך אף ה' הבאה בצורות אשקוטה (ישע' י"ח, ד), ואשקולה (עז' ח, כ"ה) וכדו', והוו שבעתידים שבתלמוד (יחלוקו, וכדו') באה אך להראות על שוא נע, כל דבריו אלו אינם מבססים. למה לא נאמר על הו' שבשלש הצורות הראשונות, שהיא באמת במקום ו הקדום שהיה בעתיד, וקול ו (האלך) הרי מתקים בלשון עד היום בשרשי ע"ו (אקום, תשוב וכדו'), ובמקרא פעמים אף בשרשי ע"עי (ישע' מ"ב, ד; תהלים צ"א, ו; מש' כ"ט, ו. ובקול ו קצר: ברא' מ"ט, י"ט; יחו' כ"ד, י"א; ובנוכחות ונסתרות ובכנויים תמיד: תְּסַבֵּינָהּ, וְיִתְחַדֵּךְ)? ולמה לא נאמר שצורות אשקוטה, ואשקולה וכיוצא בהן הן צורות של הפסק, ששלטו בלשון בתקופה קדומה אף שלא בהפסק, וכשם שצורות מארכות היו אף בצווי (מלכתי שופ' ט, ח – י"ב; קסומי-גא, ש"א כ"ח, ח), ובמשך הימים בטלו הצורות האלו, אבל, נתחדשו שוב בתקופה מאחרת, בתקופת חז"ל?

בפ' על „שם תאר“, דן המחבר מש"ת „שחור“ על תארי הצבעים, שמהם יש כאלו שהם חלומים, הילכך אף „יִרְקָ“ צ"ל במ"ר „יְרוֹקִים“ ולא „יִרְקִים“, ושה"ת משרש כחל צ"ל כְּחֹלִי, כְּחֹלָה וגו', ולא כְּחָל, כְּחָלָה. שכן המחבר שמן „שחור“ אי אפשר כלל להביא ראיה, הואיל וריש בו, והיא אינה עלולה להדגש! שום ספק אין, שכל תארי הצבעים קָלִים הם בחולס חסר במספר יחיד ובקבוץ ודגש במספר יחידה ובמ"ר: כְּחָל, יִרְקָה, כְּתָמִים, וְדָת וכיוצא בהם.

בס' ה' א' שבפ' 79 מערער המחבר על השמוש – הנהוג עוד מימי הבינים – בשם היחס שמשם נקבה בסיום-ה בלא ת', כגון מְדִינָה, חֲנֻכָּה וכדומה, במ' מְדִינָתִי, חֲנֻכָּתִי. אולם אם גם נניח, שדרך זו אינה לפי רוח לשון המקרא, הרי אף אז אי אפשר לעקר שמוש זה הנהוג מאות שנים ולהתחיל לכתב ולדבר פתאם „ענינים מדינתיים“, „ב"א תורתיים“, „דברים מליצתיים“ וכדו'. ומכל שכן, כששמוש זה אינו חדש ואינו משנה כלל: לא סופרי ימי הבינים קבלו (כדעתו של המחבר וכדעתו של ד"ר צ. מְלִטֶר, בהקדמתו לס' ספרות ישראל של פרופ' ד"ר מ. שטיינשנדר, ע' 9) מהלשון הערבית, אלא עוד בימי חיי הלשון נעשה שנוי זה. הרי המחבר בעצמו מביא צָרְעִי ותִּמְנִי (שהם מו צָרְעָה ותִּמְנָה). בל"ס, נעשה קצור זה בהשוואה לשמות זכר המסימים בסיום-ה ושדרכם בכך, כגון יְהוּדִי מן יְהוּדָה.

בפ' 84' הגדול מאד (תופס ל"ד עמודים) מפרטות הנסיות של השמות בכל משקליהם

השונים. יש לערער על כמה סעיפים שבו. בס' כ"א, 3 מְשִׁיה המַחְבֵּר את שְׁמוֹת דָּי, חִי וְשִׁי ואת תה"פ אֵיָה לְשִׁמוֹת בְּדֵי, גֵּן וכדומיהם. כל אלו שִׁיור בסופם ושבסמיכות משתנה הפתח לציירי צריכים לבוא לפני-כֶּם,—בציירי ולא בפתח ובהשמטת הדגש: דִּיכֶם, שִׁיכֶם, אִיכֶם. בס' כ"ח הוא אומר ששמות מְרַבֵּץ, מְרִיחַ, מְשַׁבֵּר וּמְשַׁעֵן הם סמיכות דוקא מן מְרַבֵּץ, מְרִיחַ, מְשַׁבֵּר וּמְשַׁעֵן ואינם משקלים מיחדים!

בס' נ"א הוא מטה את אָקוּי, שָׁבוּ, תָּאוּ וְדִי נְטִיה מְשָׁנָה שאינה עולה על הדעת כלל: אָקוּי, אָקוֹךְ (האות השניה קמוצה!), אָקוֹכֶם (חלומה והוו נחה!). קרוב יותר להניח ששלושת השמות הראשונים הזכריים מְקַצְרִים הם מן אָקוּי, שָׁבוּ וְתָאוּ ונטייתם אָקוּיִיגוּ, והשם האחרון, הנקבי—מן דִּיּוּתִי, ונטייתו דִּיּוּתִי.

ולמה נאמר אָלִי, עֲנִי וגו' (נ"ב, 3), ולא אָלִי, עֲנִי? וְחִיִּים וְחִיָּהֶם (נ"ד ופתח דבר, VII), ולא חִיּוֹת וְחִיּוֹתֵיהֶם? וְשָׁפִי וגו' (ס"ז, 1), ולא רשפי, בחיריק (והעדים—תהלים ע"ד וְשֶׁה"ש ה, ו) ומנין לו שִׁנְךָ, פָּרַק וּפָתַן חרוקים הם בנטיה (ס"ח, 1)? וְתָדָר סגל הוא בנטיה (ס"ט)? יש, באמת, פ"א בסגל (יואל ב, ט"ז), אבל סמיכות הרבים שבאה ט' פעמים בפתח מוכיחה שפתוח הוא בכל הנטיה של מ"י ולפני-כֶּם,—אף ברבים! ולמה יהא מספר הרבות של חֲבֵרָה—חֲבֵרוֹת (עי' 2), בציירי, ולא תְּבָרוֹת, כשמות תְּרַפָּה, עֲבָרָה וכדו'? וכיצד אפשר להניח שאנורות (אָרוֹת, דה"ב ל"ב, כ"ח) הוא מ"ר דוקא מן אָרְהָ (מ"א ה, ו)?

אלו הן מקצת מן ההערות שיש להעיר על כל פרק ופרק לבד. חוץ מאלו יש להעיר הערה כללית אחת. בכל הספר כלו מְרַגְשָׁת כְּעֵין חֲלֶשֶׁה במחבר להרבות מאד בתבות לועזיות, ועוד בסימוי "יסם" ו"ציה", הורים מאד ללשוננו, כגון וזקאליסם (בע' V בלבד 14 פעם!), קנסונגנטיסם, ווקאליזציה, טרגנסקרפציה, וכיוצא בהן הרבה מאד בלא שעור.

ש. ח. קיק

פיוטים ושירים מן הגניזה שבמצרים

מאת ישראל בר' דוד זאב דאוידוואן.

(גנזי שכטר, ספר ג', בהוצאת בית מדרש הרבנים אשר באמריקה. ניו-יורק תרע"ח).

הפרופ' ישראל דוידוון, שאינו יודע לאות בעבודתו הפוריה והמבורכת בפרסום שירי משוררינו בימי הבינים נתן לנו בזה ספר רב החשיבות. הספר מתחלק לשנים: שירי קדש ושירי חול. בין שירי הקדש חשובים מאד פיוטיו של ר' יוני, שהולך ומתגלה לפנינו יותר ויותר בתור פיוטן ממדרגה ראשונה. מר דוידוון השתמש בהרבה כתבי יד ביחוד מהגניזה, שמהם נודעים לנו פיוטים ומשוררים חדשים, שלא שמענו על אדותיהם עד עכשו. חשובים לנו מאד הפיוטים והשירים האלה גם מצד חדושי

השונים. יש לערער על כמה סעיפים שבו. בס' כ"א, 3 מְשִׁיה המַחְבֵּר את שְׁמוֹת דָּי, חִי וְשִׁי ואת תה"פ אֵיָה לְשִׁמוֹת בְּדֵי, גֵּן וכדומיהם. כל אלו שויר בסופם ושבסמיכות משתנה הפתח לציירי צריכים לבוא לפני-כֶּם,—בציירי ולא בפתח ובהשמטת הדגש: דִּיכֶם, שִׁיכֶם, אִיכֶם. בס' כ"ח הוא אומר ששמות מְרַבֵּץ, מְרִיחַ, מְשַׁבֵּר וּמְשַׁעֵן הם סמיכות דוקא מן מְרַבֵּץ, מְרִיחַ, מְשַׁבֵּר וּמְשַׁעֵן ואינם משקלים מיחדים!

בס' נ"א הוא מטה את אָקוּי, שָׁבוּ, תָּאוּ וְדִי נְטִיה מְשָׁנָה שאינה עולה על הדעת כלל: אָקוּי, אָקוֹךְ (האות השניה קמוצה!), אָקוֹכֶם (חלומה והוו נחה!). קרוב יותר להניח ששלושת השמות הראשונים הזכריים מְקַצְרִים הם מן אָקוּי, שָׁבוּ וְתָאוּ ונטייתם אָקוּיִיגוּ, והשם האחרון, הנקבי—מן דִּיּוּתִי, ונטייתו דִּיּוּתִי.

ולמה נאמר אָלִי, עֲנִי וגו' (נ"ב, 3), ולא אָלִי, עֲנִי? וְחִיִּים וְחִיָּהֶם (נ"ד ופתח דבר, VII), ולא חִזוֹת וְחִזוּתֵיהֶם? וְשָׁפִי וגו' (ס"ז, 1), ולא רשפי, בחיריק (והעדים—תהלים ע"ד וְשֵׁה"ש ה, ו) ומנין לו שוֹרֶת, פָּרָק וּפְתָן חרוקים הם בנטיה (ס"ח, 1)? וְחָדָר סגל הוא בנטיה (ס"ט)? יש, באמת, פ"א בסגל (יואל ב, ט"ז), אבל סמיכות הרבים שבאה ט' פעמים בפתח מוכיחה שפתוח הוא בכל הנטיה של מ"י ולפני-כֶּם,—אף ברבים! ולמה יהא מספר הרבות של חֶבְרָה—חֶבְרוֹת (עי' 2), בציירי, ולא תְּבָרוֹת, כשמות תְּרַפָּה, עֶבְרָה וכדו'? וכיצד אפשר להניח שאוֹרֹת (אֲרֹת, דה"ב ל"ב, כ"ח) הוא מ"ר דוקא מן אֲרָה (מ"א ה, ו)?

אלו הן מקצת מן ההערות שיש להעיר על כל פרק ופרק לבד. חוץ מאלו יש להעיר הערה כללית אחת. בכל הספר כלו מְרַגֵּשׁ כעין חֲלֵשָׁה במחבר להרבות מאד בתבות לועזיות, ועוד בסימיו "יסם" ו"ציה", הורים מאד ללשוננו, כגון וּקְאֵלִיסם (בע' V בלבד 14 פעם!), קְנִסְנִיגְנִיסִם, וּקְאֵלִיזִיָּה, טְרַנְסְקְרַפְצִיָּה, וכיוצא בהן הרבה מאד בלא שעור.

ש. ח. קיק

פיוטים ושירים מן הגניזה שבמצרים

מאת ישראל בר' דוד זאב דאוידוואן.

(גנזי שכטר, ספר ג', בהוצאת בית מדרש הרבנים אשר באמריקה. ניו-יורק תרע"ח).

הפרופ' ישראל דוידוון, שאינו יודע לאות בעבודתו הפוריה והמבורכת בפרסום שירי משוררינו בימי הבינים נתן לנו בזה ספר רב החשיבות. הספר מתחלק לשנים: שירי קדש ושירי חול. בין שירי הקדש חשובים מאד פיוטיו של ר' יוני, שהולך ומתגלה לפנינו יותר ויותר בתור פיוטן ממדרגה ראשונה. מר דוידוון השתמש בהרבה כתבי יד ביחוד מהגניזה, שמהם נודעים לנו פיוטים ומשוררים חדשים, שלא שמענו על אדותיהם עד עכשו. חשובים לנו מאד הפיוטים והשירים האלה גם מצד חדושי

הלשון שבהם. ובמובן זה ימצא הקורא תועלת רבה ברשימת המבטאים החדשים הבאה בסוף הספר, וכמו כן ברשימת הכנויים. מר הוירדון עבד עבודה רבה בברור הנסחאות של כתבי יוד ובבאור המקומות הקשים. אולם כפי שמחייב טבע הענין לא עלה בידו לבאר את הכל והניח גם לאחרים מקום להתגדר בו. אני נותן בזה הערות אחדות שרשמתי לי בעת קריאת הספר.

א) נאור דרוך פורה באדום בשמור זה לילה

מלים תרד חרבך על מרקה ואןלה] (צד 30, שורות 123/4).

שתי המלים האחרונות, "מרקה ואלה" אין להן פתרון. לדעתי צ"ל: "מַרְקָה ואן־קָלָה". וזה כנוי לאדום, ע"פ דינאל ז' י"ט.

ב) כי שומרו נציל נמצא (שם שורה 6). לדעתי צ"ל נצלו מלשהיב תהלים קב"א ה'.

ג) מבררתי בשית און ממרומיך (צד 73, שורה 252).

המלה הקשה "מבררתי" אולי אפשר לפרשה מלשון "מברירי" המובא בערוך בשם הפסיקתא ופרשו "ציר", והכונה כאן, שהוא צד או ניצור ע"י השית, ואף שלפנינו יש נסחאות אחרות בפסיקתא (השוה פסיקתא דרב כהנא הוצאת בוכר, פסקא ביום השמיני עצרת, הערה ל"ו וערוך השלם ערך מברירי). אבל לפני הפיטן היתה גרסת הערוך.

ד) באו כמו היו מיתנות (צד 76, שורה 299).

ד' כותב: "גיל שצ"ל מישנות, כלומר כמו מקדם", ולדעתי צ"ל "מותנות" מלשון תנאי, כלומר מותנה מראש.

ה) גאל בכחו דגליו מיעורים (צד 122, שורה 3).

ד' כותב: "יעור היתה עיר תחת יד האמורי (במדרב כ"א, ל"ב) ומשתמש הפיטן בשם זה ככנוי לאומות העולם", ולדעתי צ"ל "מיד זרים".

ו) נענה [ר]אש חפוייה נדרכה (צד 151 שורה 8).

להמלים "נעה ראש" אין שום מובן, גם אינו מתאים לסוף החרוז "חפוייה נדרכה", לכן נראה לדעתי שבמקום אות א' שבהמלה "ראש" צ"ל ח', והחסר צריך להשלים כך: "נענלה תחש" מלשה"כ ואנעלך תחש (יחזקאל, ט"ז י'), ולזה מתאים בתור דבר והפוכו, סוף החרוז.

ז) בנו פל ישימהן י"י כאילנא בלי מים נטועה (צד 232, שורה 11).

ד' כותב: "בנו פל, כלומר בנו פלוני, המשורר לא חפץ להזכיר את שם האיש בפרוש". ולדעתי נראה שבמקום הב' צ"ל כ' וצריך לצרף שתי המלים ביחד ולקרא "בנופל".

ח) וגדל בה עדי גילה חבו ונשתרר עלי כל מערכה (צד 317, שורה 8).

לדעתי צ"ל "גילה מסכת", מלשון "רוד גלי מסכתא" (עירובין נ"ג).

- ט) ומזבח ומדותיו ושלחן וכל כליו ועיין המפכה (שם, שורה 20).
 לדעתי רמז "בעין המפכה" למעין היוצא מבית קדשי הקדשים, שעליו נאמר "מים
 מ פ כ ין עתידין להיות יוצאין מתחת למפתן הבית" (יומא ע"ח). והשוה יחזקאל מ"ז ב'.
 י) דתורים ריש אכוליה... כא (שם, שורה 24).
 ראוי להעיר שמקור הדברים האלה הוא המאמר "יהא רעוא דתרום רישך
 אכולה כרכא" (יומא י"ג) ולפי זה אפשר להשלים החסר "[כר] כא".
 יא) את המקומות החסרים בצד 320 אפשר להשלים כך:
 חצצים נוחי צים ישברון טוחנותיו (שורה 8).
 סוחף ומ [טר] יפקפקון חלונותיו (שורה 15), השוה משלי, כ"ח ג'.
 עיקר [נוט] קר יפרפרון עצמותיו (שורה 16).
 שרבימים ושוטים ינ [ניפון] מרגלותיו (שורה 21). השוה ישעיה י' ט"ו.

ביבליוגרפיה

מלון שמושי לתלמוד, למדרש ולתרגום עם פרוש המלוח בעברית, באנגלית ובגרמנית ועם דוגמאות ומראי מקומות, מאת ברוך קרופניק בהשתתפות ד"ר א. מ. זילברמן, הוצאת שאפירא וואלנשין ושות', לונדון תרפ"ז (סדר בעקר עפ"י מלוגו של יאסטרוב).
יסודי הפוניטיקה העברית. חקירות בהברון העברי ותולדותיו בצירוף טבלות וציורים, מאת הדוצנס באוניברסיטה העברית בירושלים, הרב משה צבי כגל. הוצאת הד"ר י. יונוביץ, ירושלים תרפ"ח.

A Grammar of mishnaic hebrew by M. H. Segal, M. A. Oxford, of the Clarendon Press 1927 248. p. p.

Michel Schlesinger: Satzlehre der Aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds. Veröffentlichungen der Alexander Kohut-Stiftung Band I. Verlag Asia Mayor Leipzig 1928, 330 עמ' XIX ועמ'.

S. Krauss: Ben-Jehuda's Thesaurus totius hebraeitis B. VII M. G. W. I. 72 (1928) 99–97.

יוסף הרשברג (ניר-יוסף): השניות בשם בן (האגדה דורשת לפעמים בן מהשרש בנה ולפעמים מהשרש בין). הצופה לחכמת ישראל. שנה שנים עשרה חוברת א' בורפשא, התרפ"ח.

Grammatik des Biblisch-aramäischen von Hans Bauer und Pontus Leander Halle, Niemeyer 1927. עמ' 193–380—XV.

קריית ספר שנה (ד' תרפ"ח) חוב' ג—ד עמ' 239, רשימת בקורת מאת ח—ן (חנוך ילון)

Archutowski, Jozef, Grammatyka języka hebrajskiego wydanie drugie Warszawa, 163 עמ'.

Belli, Marco Grammatica elementare della lingua ebraica, I–II 3ed. Torino, Marrietti, 1926, 93+86 עמ' p. I: Morfologia e brevi esercizi. p. II Sintassi breve antologia e vocabolario.

Miller Edward Frederick, The influence of Gesenius on Hebrew lexicography. New York, Columbia University Press 1927. 105 עמ'.

— רשימת בקרת: Theologische Literaturzeitung 53 jhg. (1928), N.1, Zekharia Schapira. Die Bibel als Ariadnefaden im Labyrinth der Sprachen 1927. (נסיון למצא את השרשים המשתפים לכל השפות)

Harry Torczyner: Der Numerus im Problem der Sprachentstehung. Fünfundvierzigster Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin. Berlin 1928.

הערות והצעות

א. אברונין

מדרש מלים

א. קד

"בְּלִבִּי קֵד וְלֹא שָׁנִי לְקִבּוֹ יִצְרִי" (ר"ש הנגיד, שיר, "עלה אלי ועורני", כל שירי ר"ש הנגיד, ברודי, עמ' 106).
וְכָל־אִישׁ שָׁם לְעֶמֶת אֶהְלוּ קֵד" (ר"ש הנגיד בשיר, "ידידי קום", מבחר השירה, עמוד ע"ו, ברודי).

תמונה זו שר"ש הנגיד משתמש בה במובן מוקד או יקד איננה פרי המצאתו, כפי הנראה לנו אב ריהטא, אלא היא תמונה שנמצאה בתנ"ך (בנסחאות אחרות) ונשכחה ממנו: "עצמותי כמוקד נחרו" (תהלים ק"ב ד'). היו נסחאות: כמו קד (תרין מלים). א הקראי סלמאן בן ירוחקים בפרושו על תהלים (מובא בלקויט קדמוניות, נספחים עמ' 131) אומר: "ותרגמתי כמו קד מתל אלוקיד לפי שמלת קד כמו רד 1, קד וקיד... ועיניו כמו שתיב המדורה לאפר בן וכו'". אמנם הקראי הזה הורעה קצת עדותו, שכן הוא קורא גם: כי מות עניתו בתרי מלים (אף כי הוא מפרש לנכון כמו מלה אחת: כימות; מובא שם). ב הרד"ק בשרשים בשרש יקד אומר: והשם יקד כיקוד אש ומ"א (ומשקל אחר) "כמו קד נחרו" (תהלים) (ספר השרשים נדפס לערך רע"ו). ואם אין להוציא מזה שהיתה כן נסחת הרד"ק עצמו, יש על כל פנים זכר לדבר שנסחה כזאת היתה בספרים והיתה לעיני המסדר בזמן ההוא (בספר השרשים של היוצאות אחרות, למשל של הבחור או של ביונטל ולברכט 1847 הנסחה היא כמוקד מלה אחת, כמו בספרינו). ג גינזבורג מציין ג' כ"י ורפוס, שבהם בא כמו קד בשתי מלים. ד הראב"ע בפרושו על תהלים ק"ב ב' כותב בפרושו: ו"מלת כמוקד בשתיים". ה פ. קאהלע בס' Der Masoretische Text der babylonischen Juden p. 97 מביא ג"כ נסח זה: "כמו קד נחרו" ראוי הוא, אפוא, שם

¹ כן הוא בכ"י כעדות פינסקר, אולם פינסקר מוחק זה וגורס זד והוא טעות, כי קד מן יקד, כמו דע, צא מן ידע, יצא.

זה, שר"ש הנניד השתמש בו בשיריו לתפס לפחות מקומו במלונותינו יחד עם שאר חבריו, יקר, מוקדה ומוקד (מוקדי עולם, ישעי' ל"ג).

ב. לַעַם

אתה רצצת ראשי לויתן תתנו מאכל לעם לציים (תהלים, ע"ד י"ד). המפרשים מתקשים בקונסטרוקציה של סוף הכתוב הזה, כי היה צריך לומר: תתנו מאכל לציים או לעם ציים. קיטל מציע לקרא לַעַם (וכן Wellh, Hitz, המלון המדעי ערך עם בסופו) או למחק את הלמד של לציים. גונקל קורא לחם (המלון הנ"ל). לדעתי אין שום צרך במחיקה ובשנוי. המלה "לַעַם" תתפרש יפה, אם נקבלה כשם ע"מ דָּבַשׁ, הָרָס, במובן לנימה, בָּלַע, מקביל למאכל.

השרש לעם במובן בלע נמצא בארמית בפעל סָלַעַם (שפעל מן לעם). חיל בלע (איוב כ' ט') תרגם יונתן: נכסיון דסלעם. וכן רואים קרוט, לוי, יסטרוב, קניג בשם סָלַעַם (ויקרא י"א כ"ב) שם משרש לעם ע"מ שפעל. שם זה ידמה גם לשם לָהֶם הערבי, שבו יבאר שולטנס את הפעל כמתלהמים (משלי י"ח ה; כ"ו, כ"ב) וגם לשם לחם ואולי גם לשם לנימה. מובן הפסוק הוא אפוא: תתנו מאכל, בלע (לנימה) לציים 1.

שם זה יוכל להתקבל ללשונו המדברת במובן לנימה בצורת לַעַם (ע"מ לַעַם וכנשיות) וההפרש בינו ובין לנימה יהיה שלנימה יתיחד למשקה ו"לַעַם" למאכל.

ג. כִּי

כי תחת יפי (ישעי' ג, כ"ד). המפרשים החדשים גם הליקסיקוגרפים רגילים לראות במלת "כי" זו תמונה מקצרת מן כְּנִי-קִיָּה (קאניג 64, 2 מן כְּנִי). אולם אין פרוש זה מתקבל על הדעת. כי מה נגוד יש כאן? כלום הכויה היא הפך היפך? נראה לי 2, שמלת כי זו באה מן כְּהִי, כְּהִיָּה—כהות, כלומר, חסר ברק וזהו באמת הפך היפי המכריק, המזהיר וקצור כזה אנו מוצאים גם בשם נִי מן נָהִי, ונשאו עליך בְּנִיָּהֶם קִינָה (יחז' כ"ו ל"ב) והרוחנו בזה שם חדש לכהות — "כִּי".

1 לא רחוק בעיני לאמר, כי גם מלת "נעלמה" (נחום ג, י"א) גם את תשכרי תהי נעלמה" שתרגם יונתן: "תהי מסלעמה"—היא מן לעם בסרוס אותיות ור"ל תהי גלעמה—נבלעה, דומה למליצת ישעי': "נבלעו מן היין" (ישעי' כ"ח, ז) שגם שם תרגם יונתן אסתלעמו. ושאו ולעו (עובדי' ט"ז). תרגומו יסתלעמו.

2 דעה זו נמצאת גם במלנו של סימוניס 1771 והיא מובאה שם בשם: Cl. Vriemoot ad dicta Class v. t. t. II, p. 26

שבנא

הַעֲרוֹת.

יושב־ראש.

אין ספק, כי השכיל הר"ד ילין (קבץ "שפתנו" חוברת א') לבאר את מוצאו של בטוא זה מבינוני פועל ותאר הפעל הבא אחריו; נכון הדבר, שאם נאמר היושב ראש באספה, היושב ראש במיעצה על דרך "היושבים ראשונה במלכות (אסתר א', י"ד) נכון יהיה להציב את ה"א הידיעה בראש תיבת "יושב", שכן זהו בטוא של שלש מלים המבארות והמנבילות זו את זו; ואולם ברנע שסתמנו ולא פרשנו את המסכה שבה יושב האיש בראש, יוצא הבטוא מגדר בטוא פשוט ונעשה לשם עצם מְרַכֵּב מעין הסמיכות, ודינו כדין הסמיכות.

דומה שמוש זה לשמוש בשמות הבאים ביחס הפעול בערבית, מה שהמדקקים הערביים מכנים בשם האל, תמיין וכדו'; והשפה העברית בְּהִשְׁיָרָה את כנויי היחסים בסופי התבות לא יכלה להשתמש עוד ביחס הפעול לתכלית זו, שֶׁנֶּן לא היה נכר יותר מיחס הישר, והעבירה שמושים אלה ליחס בלתי הישר, שנשאר קים בעברית בצורת הסמיכות.

המעבר מהשמוש ביחס הפעול לשמוש ביחס הקנין 1 מצוי בכל לשונות שם; אזכיר דגמאות יחידות: "הלעיטני נא מן האדם האדם הזה" (ברא' כ"ה ל') שהכונה בו אינה לחלקו של הנזיר (מעט מן... חלק מן...), אלא לכל הנזיר כלו, כאשר מתבאר מהמשך הענין. וכך גם בערבית, ד"מ כִּם לַלְמִנְאִי מִן עַם וּמִן זִמְנִי || לַל אִסְמָא בִּלְעֻיִן וְאַלְרִכֵּן (Nöldeke, Delectus, p. 105, L 63) תחת כִּם עַמָּא לַלְמִנְאִי וְכִם זִמְנָא לַל וכו'. השפה הארמית החליפה לגמרי את יחס הפעול ביחס הקנין, שכן ההשלמה הישרה באה בארמית בִּלִי – ותחת השפעת הארמית – אף בעברית המשנית. כמו כן אין השפה הקופטית 2 יודעת השלמה ישרה אמיתית; בעוד אשר במצרית העתיקה באה ההשלמה הישרה בלא כל מלה קודמת, בקופטית – בתה של המצרית או נכון יותר תולדתה בדרגת ההתפתחות הלשונית – באה ההשלמה הישרה בתוספת M מלפניה; זו פרושה ומובנה כמובן מִן הערבי דלעיל (op באנגלית) והיא בתחלתה חלק מיחס הקנין (במקרה זה יחס שממנו). נשוב לבטוא הנדון.

¹ אני קורא ליחס זה כן רק משום שכך נקרא בכל השפות ההודו־אירופיות אותו היחס, שהוא חלק מיחס זה בשפות שם; בעצם הרי זהו יחס הכולל בתוכו את כל היחסים כלם מלבד היחס הישר והיחס הפעול, וגכון היה לקרא לו בשם יחס ההשלמה בלתי הישרה, כשם שיחס הפעול הוא יחס ההשלמה הישרה.

² אמנם אין השפה המצרית העתיקה ותולדתה הקופטית שפות שם, אבל קרובות הן לאלו האחרונות קרבת דם ורוח.

ראשית אין „ב“ של תאר הפעל (שכן יושב ראש = יושב בראש) פוסלת סמיכות, וכמה סמיכויות במקרא באות „ב“ מבטאה ובלתי נבלעת כמו במקרה דנן; ד״מ: משכימי בבקר, מאחרי בנשף (ישע׳, ה׳ י״א), יושבי בארץ (ישע׳, ט׳ א׳), עובדי בעמק (תהל׳, פ״ד ז׳), יושבי על מדין והולכי על דרך (שופ׳, ה׳ י״); ואם באנו בכ״ז לפסל בשל „ב“ נבלעת זו, מדוע זה אך על יושב־ראש יצא הקצף? במה נגרע חלקו של בטוא כמו יושב־ארץ? מדוע לא נאמר הושב־ארץ? הן פרושו אינו הושב של הארץ, אלא הושב בארץ, וכמוהו רבים.

מכל האומר לעיל יתברר, כי אין הבטוא יושב ראש (כבואו כמות שהוא מבלי הוספה, „באספה“, „בישיבה“ או כו״ב) שתי מלים נפרדות, אלא מרכב הוא מנסמך ומסומך, ומשום זה חל עליו כלל ההגדרה בה״א הידיעה החל על כל בניני הסמיכות, דהיינו — ה״א הידיעה תצמד לסומך ולא לנסמך, וצריך לאמר יושב הראש, יושבי הראש.

אַרְצֵי־יִשְׂרָאֵל:

אם בבטוא הראשון עדין יש מקום למחלקת ואפשר להביא טעמים לכאן ולכאן, הנה בבטוא זה השני אין כל שאלה על „סמיכות“, ומדרך הסמיכות בעברית הוא, כידוע, כי הגבלת השם המרכב מסומך ומנסמך, אם בעזרת ה״א הידיעה ואם בעזרת כנויים, תבוא בסומך ולא בנסמך; ומשם העצם ארץ־ישראל אנו יוצרים שם תאר ארץ־ישראלי. אי לזאת אם רצינו להכתיר שם תאר זה בה״א הידיעה עלינו לאמר בלא כל פקפוק ארץ־הישראלי, והאומר „הארץ־ישראלי“ חטאת היא לו לרוח הלשון; ועאכ״כ שחטאת בלשנית היא לבוא ולפסק הלכה שחוב, אדם מישראל לאמר הארץ־ישראלי. למותר אחשב להסתייע בראיות מן הכתוב: בית הלחמי (שמו״א, ט״ז, א׳), בית השמשי (שמו״א, ו׳ י״ד), אבי העזרי (שופ׳, ו׳ י״א) וכמוהן רבות במקרא. עלינו לתת חשבון לעצמנו, מה רוח השפה מאפשרת. מעטים מאד בנינו האנשים החושבים עברית, ובין אלה מעטים האנשים החושבים עברית נכונה, כי מדעת או שלא מדעת משפעת שפתנו מדרכי בטואיהן של שפות לועזיות, וביחוד אידית; וע״כ בטרם נבוא לקבע בטוא — הלכה לדורות — יש להתחשב יפה, יפה, אם רוח השפה העברית ורוח שפות שם בכללן נוחות לקבל דרך בטוא זו; ואסור חמור הוא בעיני לאנס את דרך ההתפתחות השמית של שפתנו, אשר אינה מכירה בשמות מְרַכְבִּים עד כדי אסור הפרדה בין הרבקים¹. וכי מי זה יבוא לשפוט, מתי מותר ומתי אסור להפריד בין הרבקים?

¹ עד כמה קל הוא החבור בין שני שמות המתרכבים לשם מרכב אחד, יש לדון מזה, כי גם הסמיכות אשר היא דרך ההרכב האמיצה ביותר בלשונות שם לא היתה מונעת לכתחלה את השמות המתברים מהיות נפרדים ע״י הוספת אותיות בכל״ם בסומך (ראה Gesenius - Kautsch: Hebräische Grammatik 25 1889 — 130, ss. 407 fol).

הפרופ' ד"ר י. קלוזנר אומר, כי א"א לו לאדם, "לשאל את עצמו בלא הפסק, אם קון בדבורו לשמוש הלשון בפייהם של תנא פלוני או אמורא אלמוני (ה"שלח" כרך מ"ו ע' 386) ולפני זאת הוא מראה על אידיבולת לחקות את ישעיהו או את ר' יהודה הנשיא. עם כל הכבוד אשר ירחש לבי לחכם הנכבד הזה, הנה לפי קצר דעתי, כשאנשים מישראל עומדים לתקן את דבורו של העם, חיבים הם לשאל את עצמם, כיצד היה מבטא זאת ישעיהו הנביא או ר' יהודה הנשיא, שכן אלה ינקו מעצם מעין השפה בטירתו, ואילו אנחנו יונקים ממעיות אשר מימיהם נעברו מדעת או שלא מדעת בהשפעת בטואי שפות לועזיות הזרות לרוח שפתנו השמית.

סוים מוכרחים אנו לשאל את עצמנו, החפצים אנו בתחית הלשון העברית ברוחה או במלותיה. אם הפצנו באחרונה די לנו לתרגם מלשונות זרות מלים ומותר לנו להכניס תקונים כאות נפשנו; אך אם חפצים אנו בתחית הרוח, ואין אנו מקפידים אף רגע, כי כל עברי אמתי חפץ דוקא בזאת, הרי עלינו לנצר רוח זו ולטפחה בכל מאמצי כחנו, ולבלי לבוא עליה בנרנוי חדושים טפלים.

ומאידך גיסא, אם באנו ללמד מחדושים — שלא לרוח השפה — שנעשו בתקופת ספרד ולפניה, מדוע זה לא נרחיק לכת ונתיר הרצועה לגמרי ולמדנו אל דרכי העברית של הספרות הרבנית, שכל כותב היה עושה בה כאדם העושה בתוך שלו?

לכבוד מערכת "לשוננו"

בהתאם לעצתו של מר דוד ילין במכתבו אלי, מיום ט"ו טבת תרפ"ז, הנני מציע בזה לפני הועדה לשפור הלשון לקבע בהחלט את צורת התארים החדשים לפי האמור להלן:

(א) בהשטת הסיום ה־ה משעינ ובהוספת ה־י תמורתו:

אגדה — אגדי, אמונה — אמוני, בהמה — בהמי, הלכה — הלכי, הנהגה — הנהגי, הנהלה — הנהלי, השכלה — השכלי, הכנסה — הכנסה (Rentable), השנחה — השנחי, ירושה — ירושי, מחשבה — מחשבי, מועצה — מועצי, ממלכה — ממלכי, מפלגה — מפלגי, ממשלה — ממשלי, נגינה — נגיני, מסקנה — מסקני, עבודה — עבודי, תעמולה — תעמולי, תקופה — תקופי, תורשה — תורשי, וכו' ¹.

¹ בששת הכרכים הראשונים של מלון אליעזר בן-יהודה לקטתי 40 תארים הבנויים על משקל זה. ושמושם הוחל עפ"ר עוד בימי הבינים: אבעבועי, אגדי, אדמי, אומדני, אמוני, בהמי, ביצי, גביני, דבלי, אגדי, הדרגי, הוראי, הסעאי, הכני, הלכי, הלצי, הנדסי, הנהגי, הנחי, הסכמי, הקדמי, הרקי, השגחי, התמדי, חברבורי, חדוי, חלודי, חקירי, ידיעי, ירושי, לפפי, מגרי, מדידי, מדיני, מחשבי, מלאכי, מלחמי, מליצי, מנוחי, מערכי, ככתבי, ח. נ. ביאליק (חלק ב') מצויים התארים הללו: אגדי, נמלי, הלכי, מחשבי, יצירי, סגולי, מסורי. בתורת הלשון של מ. א. ויון: הלכי, נקבי, נשימי, נגיני, תנועי, — וכן בספריהם של רב המדקדקים.

הפרופ' ד"ר י. קלוזנר אומר, כי א"א לו לאדם, "לשאל את עצמו בלא הפסק, אם קון בדבורו לשמוש הלשון בפייהם של תנא פלוני או אמורא אלמוני (ה"שלח" כרך מ"ו ע' 386) ולפני זאת הוא מראה על אידיבולת לחקות את ישעיהו או את ר' יהודה הנשיא. עם כל הכבוד אשר ירחש לבי לחכם הנכבד הזה, הנה לפי קצר דעתי, כשאנשים מישראל עומדים לתקן את דבורו של העם, חיבים הם לשאל את עצמם, כיצד היה מבטא זאת ישעיהו הנביא או ר' יהודה הנשיא, שכן אלה ינקו מעצם מעין השפה בטירתו, ואילו אנחנו יונקים ממעיות אשר מימיהם נעברו מדעת או שלא מדעת בהשפעת בטואי שפות לועזיות הזרות לרוח שפתנו השמית.

סוים מוכרחים אנו לשאל את עצמנו, החפצים אנו בתחית הלשון העברית ברוחה או במלותיה. אם הפצנו באחרונה די לנו לתרגם מלשונות זרות מלים ומותר לנו להכניס תקונים כאות נפשנו; אך אם חפצים אנו בתחית הרוח, ואין אנו מקפידים אף רגע, כי כל עברי אמתי חפץ דוקא בזאת, הרי עלינו לנצר רוח זו ולטפחה בכל מאמצי כחנו, ולבלי לבוא עליה בנרנוי חדושים טפלים.

ומאידך גיסא, אם באנו ללמד מחדושים — שלא לרוח השפה — שנעשו בתקופת ספרד ולפניה, מדוע זה לא נרחיק לכת ונתיר הרצועה לגמרי ולמדנו אל דרכי העברית של הספרות הרבנית, שכל כותב היה עושה בה כאדם העושה בתוך שלו?

לכבוד מערכת "לשוננו"

בהתאם לעצתו של מר דוד ילין במכתבו אלי, מיום ט"ו טבת תרפ"ז, הנני מציע בזה לפני הועדה לשפור הלשון לקבע בהחלט את צורת התארים החדשים לפי האמור להלן:

(א) בהשטת הסיום ה־ה משעינ ובהוספת ה־י תמורתו:

אגדה — אגדי, אמונה — אמוני, בהמה — בהמי, הלכה — הלכי, הנהגה — הנהגי, הנהלה — הנהלי, השכלה — השכלי, הכנסה — הכנסה (Rentable), השנחה — השנחי, ירושה — ירושי, מחשבה — מחשבי, מועצה — מועצי, ממלכה — ממלכי, מפלגה — מפלגי, ממשלה — ממשלי, נגינה — נגיני, מסקנה — מסקני, עבודה — עבודי, תעמולה — תעמולי, תקופה — תקופי, תורשה — תורשי, וכו' ¹.

¹ בששת הכרכים הראשונים של מלון אליעזר בן-יהודה לקטתי 40 תארים הבנויים על משקל זה. ושמושם הוחל עפ"ר עוד בימי הבינים: אבעבועי, אגדי, אדמי, אומדני, אמוני, בהמי, ביצי, גביני, דבלי, אגדי, הדרגי, הוראי, הסעאי, הכני, הלכי, הלצי, הנדסי, הנהגי, הנחי, הסכמי, הקדמי, הרקי, השגחי, התמדי, חברבורי, חדוי, חלודי, חקירי, ידיעי, ירושי, לפפי, מגרי, מדידי, מדיני, מחשבי, מלאכי, מלחמי, מליצי, מנוחי, מערכי, בכתבי ח. נ. ביאליק (חלק ב') מצויים התארים הללו: אגדי, נמלי, הלכי, מחשבי, יצירי, סגולי, מסורי. בתורת הלשון של מ. א. ויון: הלכי, נקבי, נשימי, נגיני, תנועי, — וכן בספריהם של רב המדקדקים.

רק מועטים מן התארים החדשים (כלכלי, מדיני, רפואי) נבנו על משקל זה, והשאר – לפי נמית השם (עובדתי, ממשלתי וכו').

(ב) בהוספת ָנִי או ֹנִי : גל – גליני, כח – כחני 1, חיש – חושני, תעשיה – תעשוני – שיטה – שיטני, שיר – שירוני, (ע"מ עיר – עירוני), קדחת – קדחני, ספוג – ספונני, בשר – בשרני, אור – אורני, וכן שמות-יהוס: הרצליה – הרצלני, (ע"מ טבריה – טברוני, חיפה – חיפני, מגלה כ"ד), עבו – עבוני, יריחו – יריחוני, (ע"מ גילוני), וכו'. אף כאן מקבלת עד עכשיו – שלא כדיון-צורת הנמיה: שיטתי, תעשיתי, חיפתי וכו', ורק מְעַטִּים (צעקני, גופני, אופיני, עצבני) נבנו כדיון וגם בהם – נכרת נמיה למשטש את הצורה הנכונה (אחדים מחזיקים עדין ב"אופיי", "עצבני" ועוד).

(ג) ערפל – ערְפָּלִי, ברזל – ברְזָלִי (ע"מ פְּרָמְלִי).

(ד) יין – ייני, קיץ – קִיצִי, בית – בֵּיתִי וכו'.

(ה) משק – מִשְׁקִי, גוע – גִּעִי, סלע – סִלְעִי וכו' (ע"מ רָבַע – רָבְעִי) 2, פרא – פְּרָאִי, צמר – צִמְרִי 3, צד – צִדְרִי, עם – עִמְמִי וכו'.

(ו) בהוספת – אִי (ע"מ דגמה – דגמאי) : סיום זה חשוב ביותר ליצירת שמות. למשל: תור תוראי 4, ע"מ גיל – גילאי (בגדיל, זכחים קט"ז), דור – דוראי (בדדור), תכני – תכנאי, חימי – חימאי, חשמלי – חשמלאי, מכוני – מכונאי וכו' (תכני – של תכניקה, תכנאי – העוסק בתכניקה וכו').

הנני מציע כמירכבן להשתמש בסיומים תָן וְרָ לשם יצירת שמות חדשים:

תָן: שְׁקָלְתָן – Rationaliste, טְבַעְתָן – Naturaliste, נְשַׁמְתָן – Materialiste (ע"מ ענותן, נאותן וכו').

רָ: יין – יינר, דיוקן – דיוקנר (Portraitiste), נוטריקן – נוטריקנר (Stenographe), פעמון – פעמונר 5.

גם הסיום רָ מצוי בתלמוד ובמדרשים (סנדלר, חליטר ועוד), ואולם בתקופתנו אנו קוֹנֵחַ כמעט לנמרי (כמדומה שרק שם אחד – סמרטור – נתחדש על משקל זה, ע"י מנדלי מוכר ספרים).

קביעת צורה לתארים ולשמות הנ"ל ודומיהם יש לה ערך חשוב ביותר, מכיון שהם משמשים יסוד ליצירת שמות חדשים (תקופה – תקופי – תקופיות, מסקנה – מסקני – מסקניות, נוטריקן – נוטריקר – נוטריקרנות, וכו').

יצחק רבלסקי.

Potential 1

2 מכאן – שיש לקרא רָבַעוֹן ולא רָבְעוֹן.

3 "ולמה נקרא שמם צמרי? שהיו עושין בצמר", ירו' מגלה א'.

4 כל' הממונה על התור. כיום מקבל למושג השם "תורן", והתאר – תורני. מן הראוי להחליף את "התורני" ב"תורי" ואת "התורן" ב"תוראי", למען הבחין בין של-תור ל של-תור.

5 עי' במלון העברי של י. גרוזובסקי ודוד ילין (הוצאה חדשה).

לכב' ועד הלשון.

ה צ ע ה.

הכתיבה הקבועה אשר תאפשר את הקריאה הנכונה של המלים הזרות הנכנסות ללשונו וביחוד את שמות העצם הפרטיים היא מן הדברים היותר אקטואליים והדורשים פתרון תכופ בתקופת תחית העברית בתור שפה שמושית.

על ועד הלשון בתקף סמכותו לשים קץ להאגדרלמוסיא השוררת בכתיב של המלים הזרות בעברית ולקבע כללים בענין זה, שיהיו מחיבים את כל הכותבים והמדפיסים. ראוי ונכון הוא ששום שנויים יסודיים לא יגצרו ע"י זה בצורת הכתיב המקבל. ובאמת אין שום שנוי נדרש פה, צריכים אנו להחזיק מעשי אבותינו בידנו ולצב רק את המקבל בספרותנו מימות התלמוד עם הנוספות של ימי הבינים ובצרוף אי-אלו תקונים שהצרך והדיוק החדשים דורשים מאתנו.

אני מציע תקונים אלה:

א) העברית משתמשת בשלשה מיני ויין, ואלו הן: וו בלי נקודה (ו) לסימן האות v, וו חולם (ו) לסימן התנועה o, וו שורק (ו) לסימן התנועה u. ווי התנועה צריכות להיות נצוקות מנקודות וההשתמשות בצורתם זאת היא מקייבת גם במלים העבריות. כמו במלים הזרות. דגמאות למלים זרות:

ניירורק, פורטוגאל, וולוגרא, הוגו, קוגו, קוגוס ולאדיווסטוק.

דגמאות למלים עבריות:

שור, שור, שורים, ציון, ציון, מבון, מבון (=מבון), יוצר, יוצר, יוצר, חמור, חמור, דוד, דוד, שואל, שואל, אותה, אותה (=אֶתְהָ), נושע, נושע, שוע, שוע (=שוע), בורת, בורת, יונים, יונים (=יונים).

ב) כל המלים הזרות שנתקבלו בספרותנו קהל מאחר חתימת התלמוד מקבלות אלף (א) לסימן התנועה a ונכתבות דוקא: הולאנד, פאריו, פראג, בראמא, גימנאסיא, טראנספאראנט.

יוצאים מן הכלל הזה: אלכסנדר, מרתא, אישליא, ניקטור, לבלר וכדומה, משום שבצורה זאת באו בתלמוד ועל ידי זה קבלו אפי עברי.

ג) העברית משתמשת בשני מיני יוד: יוד בלי נקודה לסימן האות j הכלתי תנועתית (כמו: ים) וגם לסימן התנועה i; יוד צירה (י) לסימן את התנועה e. הכלל הזה הוא חיוב כמו במלים הזרות גם במלים העבריות.

דוגמאות למלים זרות:

ברגמן, אורקאן, מוקא, גטט, שילר, היסטריוא, סגנאט.

דגמאות למלים עבריות:

לילד, לילד (=לילד), בתי, בתי (=בתי), אי, אי, אימה, אימה (=אימה), איפה, איפה (=איפה), מרת, מרת, ליד, ליד (=לדי, lady, גבירה).

(ד) האותיות פ ב כ החזקות צריכות לבוא תמיד גם בספרים בלתי מנקדים הנושות, כדי להבדילן מן פ, ב, כ רפויות. הכלל הזה ג"כ מחיב את המלים העבריות והזרות. דגמאות למלים זרות:

סימפּוּפּוּל, פילאדלפּיא, עדינבורג, ליבורנו, קבוא, פראגמנט, פראגמנט, טיניקום, כארקוב¹.

דגמאות למלים עבריות:

לפחות, לפחות (=לפחות), אלפים, אלפים (אלפים, או אלפים), שופר, שופר, שפה, שפה (אשר פה), זכה, זכה, גבו, גבו, זבול, זבול, קבלתי, קבלתי, שבור, שבור, סוכר, סוכר, בקורים, בפורים.

ההא בסוף המלים הזרות לסימן התנועות a, או e מתבטלת לגמרי.

הכתיב הזה בצורתו המצעה פה אינו משתנה במאומה מאותו הכתיב הנהוג אצלנו עד עכשו. האותיות לסימן התנועה היו באות לפעמים מנקדות ולפעמים בלתי מנקדות, לפי רצון הכותב או לפי יכלת הדפוס. עתה מקבלות האותיות הנזכרות בצורה נקודן יציבות, אחרי שהן נצוקות כך וערבובן של האותיות התנועיות עם אותן האותיות, אך הבלתי תנועיות, בלתי מותר ונוקף על חשבון טעויות הדפוס. החדוש היחיד הוא אולי ביד צירי שחדשו מתבלט בזה שהצירי אינו בא תחת האות הקודמת ליורד (היכל) כפי חוקי הלשון אלא תחת היורד עצמה (היכל), אך שום שנוי חותך מצורת הכתיב אינו מרגש בזה והקורא לא יתקשה בזה, כשם שלא התקשה בקריאת האלף הקמוצה או הפתוחה באידיש, בשעה שעל פי חקי הלשון העברית או אפילו העברייטיש המנקד מקומם של הקמן והפתח הוא תחת האות הקודמת לאלף (טא, נאכט – טא, נאכט).

לפי דעתי היורד צירי בכל המלים העבריות והאלף לסימן התנועה a במלים הזרות צריכות להיות מנהגות וקומות אפילו בספרים המנקדים בשלמות, כדי להמנע משנויים בצורת האותיות והכתיב בין ספרים מנקדים ובלתי מנקדים.

חיים גורלאנד.

וילנא, ניסן תרפ"ח.

¹ רצוי להמנע במלים הזרות להעמיד בית רפויה בתחלת התבה, אחרי שאפשר להחליפה בו ולבלי השתמש באות חית במקום האות ch הלאטיני, כי החית מביעה לא את ה-ch האמתי אלא את האות הממוצעת בין ch ובין h.

הערות

הח' מר עמנואל לעף בספרו "צמחית היהודים", כרך א' עמוד 9 אומר: בשביל פרנקרויט יוצר הוא (אינהורן) בדוחק שרך, קצור לא נכון מהמלה *سرخس* הערבית, וכו'. למען האמת עלי להעיר, כי לא המנות אינהורן הבנים את השרך, כי אם אני הכנסתי לפני שלשים שנה, בעת שתרגמתי את הספר, "ראשית למודי הטבע" לפול ביר הצרפתי. בהגיעי בתרגומי אל מחלקת חסרי הפרחים לא מצאתי מן המוכן שם עברי לצמח הנקרא ברוסית פפרוטניק, בגרמנית פרנקרויט, בצרפתית פונייר ובאנגלית פרן. פניתי אז אל כל חכמי הלשון בארץ ומכלם קבלתי תשובה: איני יודע. במקרה באה לידי רשימת המחירים של בית מסחר לחמרי רפואות, והרשימה היתה בצרפתית ובערבית, ומצאתי שם שלתמצית הפונייר קוראים בערבית תמצית *سرخا* (כך שמו בערבית ההמונית) ונוכרתי עפ"י צלצול המלה בפתנס: מטיל ואויל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי (בבא קמא, צ"ב ע"ב), ואחרי שלפונייר הגדול הנמצא בין הרי הלבנון יש דמיון חיצוני, ביחוד מרחוק, אל הדקל הפרא הגדול כשיח, חשבת, אולי שלא בצדק מנקודת מבט מדעית טהורה, כי הכונה במאמר הנוכח היא לצמח הפרנקרויט. — ולכן החלטתי ליתן את השם שרך או שרכא, שבודאי הוא שם לצמח שאינו ידוע לנו, לפרנקרויט הזה שחסר לנו שם לו, עפ"י הבאור הזה הובן לי המאמר בב'ק: "א"ל רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי מטיל ואויל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי וכו'", שממנו רואים כי הם חשבו שהשרך דומה לדקל הפרא. ועפ"י זה יובן גם המאמר (בבא בתרא קל"ט ע"א): מתניתן בשרכא ורש"י אומר: אדם בטל. הם המשילו את האדם הבטל לשרך, שאינו נותן לא פרחים ולא פרי. —

אמנם בעירובין ק' ע"ב וכן גם בפרוש הרמב"ם למשנה כלאים ג' ד' המובן שרכא הוא אחר, אבל יש לחשב, כי שם באה המלה מהשם שָרוך או מהפעל שרך, — משרכת; ואולי יש גם יחס וקשר בין שרך שם הצמח ובין שרוך הנעל.

יהודה גרובסקי

מ. א. ויזן בספרו "חזרת הלשון" (עמ' 31 הערה 4) מוחס את הסמן של אותיות השרש (המלכים): "קט צח גזע ספרד" לר' אברהם בן עזרא. אולם באכת הראשון שחדש את הסמן הזה הוא רבי שלמה אבן גבירול, שבשירו "ענק" הוא מחק את האותיות למשרתים ומלכים: המשרתים הם: "אני שלמה כותב" והמלכים: "קט צח גזע ספרד" (ראה שירי שלמה אבן גבירול בהוצאת ה. נ. ביאליק וי. ח. רכניצקי, כרך א' עמ' 179, והערות של המוציאים למקום זה). טעותו של מ. א. ויזן נובעת אולי מזה, שהראב"ע בספר צחות הוצאת ויניציה שנ"ו עמ' קמ"ד אוכר: "להיות חצי האותיות עקריים לעולם, והסמן: "קט צח גזע ספרד" ואינו מזכיר את שמו של רשב"ג על סמן זה.

י. א. זידמן.

הערות

הח' מר עמנואל לעף בספרו "צמחית היהודים", כרך א' עמוד 9 אומר: בשביל פרנקרויט יוצר הוא (אינהורן) בדוחק שרך, קצור לא נכון מהמלה *سرخس* הערבית, וכו'. למען האמת עלי להעיר, כי לא המנות אינהורן הבנים את השרך, כי אם אני הכנסתי לפני שלשים שנה, בעת שתרגמתי את הספר, "ראשית למודי הטבע" לפול ביר הצרפתי. בהגיעי בתרגומי אל מחלקת חסרי הפרחים לא מצאתי מן המוכן שם עברי לצמח הנקרא ברוסית פפרוטניק, בגרמנית פרנקרויט, בצרפתית פונייר ובאנגלית פרן. פניתי אז אל כל חכמי הלשון בארץ ומכלם קבלתי תשובה: איני יודע. במקרה באה לידי רשימת המחירים של בית מסחר לחמרי רפואות, והרשימה היתה בצרפתית ובערבית, ומצאתי שם שלתמצית הפונייר קוראים בערבית תמצית *سرخا* (כך שמו בערבית ההמונית) ונוכרתי עפ"י צלצול המלה בפתנס: מטיל ואויל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי (בבא קמא, צ"ב ע"ב), ואחרי שלפונייר הגדול הנמצא בין הרי הלבנון יש דמיון חיצוני, ביחוד מרחוק, אל הדקל הפרא הגדול כשיח, חשבת, אולי שלא בצדק מנקודת מבט מדעית טהורה, כי הכונה במאמר הנוכח היא לצמח הפרנקרויט. — ולכן החלטתי ליתן את השם שרך או שרכא, שבודאי הוא שם לצמח שאינו ידוע לנו, לפרנקרויט הזה שחסר לנו שם לו, עפ"י הבאור הזה הובן לי המאמר בב'ק: "א"ל רבא לרבה בר מרי: מנא הא מלתא דאמרי אינשי מטיל ואויל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי וכו'", שממנו רואים כי הם חשבו שהשרך דומה לדקל הפרא. ועפ"י זה יובן גם המאמר (בבא בתרא קל"ט ע"א): מתניתן בשרכא ורש"י אומר: אדם בטל. הם המשילו את האדם הבטל לשרך, שאינו נותן לא פרחים ולא פרי. —

אמנם בעירובין ק' ע"ב וכן גם בפרוש הרמב"ם למשנה כלאים ג' ד' המובן שרכא הוא אחר, אבל יש לחשב, כי שם באה המלה מהשם שָרוך או מהפעל שרך, — משרכת; ואולי יש גם יחס וקשר בין שרך שם הצמח ובין שרוך הנעל.

יהודה גרובסקי

מ. א. ויזן בספרו "חזרת הלשון" (עמ' 31 הערה 4) מוחס את הסמן של אותיות השרש (המלכים): "קט צח גזע ספרד" לר' אברהם בן עזרא. אולם באכת הראשון שחדש את הסמן הזה הוא רבי שלמה אבן גבירול, שבשירו "ענק" הוא מחק את האותיות למשרתים ומלכים: המשרתים הם: "אני שלמה כותב" והמלכים: "קט צח גזע ספרד" (ראה שירי שלמה אבן גבירול בהוצאת ה. נ. ביאליק וי. ח. רכניצקי, כרך א' עמ' 179, והערות של המוציאים למקום זה). טעותו של מ. א. ויזן נובעת אולי מזה, שהראב"ע בספר צחות הוצאת ויניציה שנ"ו עמ' קמ"ד אוכר: "להיות חצי האותיות עקריים לעולם, והסמן: "קט צח גזע ספרד" ואינו מזכיר את שמו של רשב"ג על סמן זה.

י. א. זידמן.

לשוננו

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך: ד"ר א. צפרוני

חוברת: שניה

תל-אביב, תשרי תרפ"ט

¹ בוכרסוס באינדקס אומר : קאת בא מקאה—להקיא. כך נקרא הפלֶקְנוֹס מפני שהוא מקיא את הקונכיות שבלע, אחרי אשר הן נפתחו ע"י החם שבבטן והוצא מהן הראוי לאכילה. איתו השם יכול להיות משתף גם לאנפית, אשר עליה מספרים פלוטרכוס ואליאנוס דברים דומים למספר על הפלֶקְנוֹס.

וכן כותב גם בעל הטורים: "הקאת דרכו להקיא מאכלו".
 רש"י, הידוע בזהירותו הרבה, אינו מכָּאֵר את השם הזה בשום מקום!
 Coccejus (1669) כותב: "שמו קאת, Quia conchas hiantes revomit et
 exemit carnibus vescitur.¹ Quidam et ardeam, ἐρωδίων conchas revomere dictitant".²

ומזה נוכל להבין את הערת בוכרטוס: Pelicanus à nonnullis ardeis
 accensetur, à quibus solo rostro differt".³

ההסברה הזאת לא כְּשֶׁרָה – בצדק – לפני שיינהאק. ודעתו היא שהעוף
 הזה נקרא "קאת" על "הקיא את הדגים", שנתעכלו למחצה, מתוך ושר
 אל תוך לעם הפעור של ילדיו. והנני להעתיק את דבריו אלה מלה
 במלה:

"הקאת הוא לפי ההעתק היוני והרומי מין הפִּלִיקָן. וכתב חנ"א זק"ר
 שם קאת, שהוא משרש קוא: לבעבור שדרכו להקיא מקרבו את המותרות
 הבלתי־נעכלים בקיבתו, כקליפות השבלולים וכו'. וחקירתו זאת לא הוטבה
 בעיני. כי לדעתי נגזר כל שם משמות הברואים ממקרה וסגולה הנמצאת
 רק במין הנקרא בשם זה לבד, אשר על־ידי זה נכירו היטב בשמו; או,
 לכל הפחות, שתהיה הסגולה והמקרה, אשר השם נגזר ממנה נמצאת במין
 הזה יותר ממשאר כל המינים, אשר על זה יסובו דברי חז"ל בכמה
 מקומות: שאמר אדם הראשון, לזה נאה לקרא שור, ולזה נאה וכו', שענינו
 כי הוא הנסמן בסגולה, אשר אך לונאה לקרא על אודותיה בשם שור וכו'.
 לא כן הסגולה הזאת להקיא המותרות הבלתי־נעכלים, הלא היא נתונה גם
 ליתר מיני עוף המים, כאשר כתב הוא בעצמו (ובאמת היא נמצאת גם
 בעופות הטורפים, ככתוב בספר על משפחת הנשר) ובמה ינדע איפוא משם
 קאת, שהכונה היא לעוף הפִּלִיקָן? ולדעתי יסמן שם קאת את העוף מסגולה
 אחרת, והוא: אשר יקיא מפיו את צידתו מדגים רבים, אחרי אשר יביא
 ממרחק רב לתתם לאפרחיו לאֲכֹלָה, אשר הסגולה הזאת נמצאת לו
 ביותר. — בחולין ס"ג: מאי קאת? קיקי, גירסת הערוך (ו?א). קיקי,
 ותרגום ירושלמי קִקָא, והוא שם הפליקן בלשון פֶּרָם אבל בלשון ערבי
 נקראת הֶקְרָה Krähe בשם קיק (ו?א) ובלשון יוני נקרא מין עוף אחד שוכן
 בימים בשם "קעקאס". אולי הוא עוף־הסערה — Sturmvogel — השמן
 מאד ונעשה למנורה בכרכי הים ככתוב בספר? כי לעוף שָמָן כזה יבארו
 חז"ל גם את הקיק (שבת, כ"א ע"א): מאי שָמָן קיק? אמר שמואל: עוף

¹ שמו קאת מפני שמקיא את הקונכיות הפתוחות ומתפרנס מהבשר המוצא מתוכן.
² אחדים אומרים, שגם האנפית מקיאה את הקונכיות. ³ אחדים חושבים את הפליקנוס
 למשפחת האנפיות, אשר מהן הוא נבדל רק במקורו.

אחד יש בכרכי הים וקיק שמו (ובירושלמי שם מסים על זה: תני דבי ר' ישמעאל: הקאת זה הקיק). הרמ"ל יבארו למין ה-Seerabe, שהוא גם כן ממני ה-Pelikan.

והערה ק"ו של ספרו מסתימת כך:

רק כונתו (של רש"י) כדעת החכם בוכרת למין ה-Pelikan (בדבר הכוס), שהוא באמת שוכן מדבר וארצות חרבות.

אני אתנהל לאטי ואשאל בראשונה את שינהק, שהוא באמת חוקר שמות בעה"ח העבריים בעל ההגיון הנזכר ביתר, – אם גם היונים אינן מקיאות את החמר הגביני, שדפנות מראתן פולטים מקרבם, או ירעונים מרפכים מתוך לעץ הן לתוך גרון ניפוליהן הרכים; ודיסה זו הן אינה מקרית, אלא תוצאה של תכונת הרקמה בזפק היונים המשתנה רק לשם הנזת האפרחים. האם לא יאה, איפוא, מעשה-האכלה כזה להתקרא בשם "הקאה" מאשר הפליטה של ה-Pelikan? מפני מה יכנה, איפוא, רק העוף האחרון בשם "קאת"?

מבטאו אשר יביא ממרחק רב מתאים למחותו שהוא באמת שוכן מדבר וארצות חרבות ויכול לעורר את האמונה בלב הקורא, כאלו היה ה-Pelekan דוגר במדבריות ומביא שמה ממרחקים את הדגים לבניו, וזה אינו נכון. כי העוף הזה מקנן בחופיהם או באייהם מכסיגון של אגמים מצמיחים קנה וסוף, ובכן קרוב הוא מאד לדגים. קיק אינה גירסת הערוך, אלא זו של בי ר' ישמעאל, כפי שהוא מביא גם בעצמו.

אם قوق הוא Pelecanus בפרסית אינני יודע, אבל בערבית הוא נקרא כך מלבד הפנויים ابو جمل, جمل البحر, ابو شلبه, بجا. בערבית נקרא גם Seerabe قيق, כמו שמתרגם רמ"ל בצדק, אם גם בלי בקרת השם. אך לזה נשוב עוד להלן.

באשר לכנות משמעותם של שמות בעלי-החיים בפרסית, המובאים במלונים שמחבריהם אירופיים, מספק הייתי מעודי. אל נא נרמה את עצמנו: "הפרסי" שלנו, הגדול ביותר, היה קוהוט וגם הוא לא ישב בפרס, אלא היה היה רב ראשי לעדת בני עמו אשר ב-Quinque Ecclesiae שבהונגריה ואחר כך באמריקה. ואת הוראת שמות בעלי-החיים אשר בפרס שאב רק ממלון פרסי אחד או שנים, אך אם נמד את ידיעת מחברי המלונים הפרסיים בזואולוגיא בקנה-המדה שאני משתמש בו למחברי המלונים הערביים בחקמה הזאת (שפה המתהלכת על כל פנים בארצות שהנן קרובות יותר לתרבות מן השפה הפרסית), נבין יפה שהמשענת עליהם היא לא יותר ממשענת קנה רצוף, דבר שפרופ' דלמן הבינו יפה. לדוגמא

אביא רק את שם "הַפֿ שׁוֹשׁ", המובא בויקרא רבה אחרי מות פרשה כ"ב: "חמא תרין פשושין מתכתשן דא ודא קטלת חדא חברתה אזלת ואיתאיתא עשבא ויהבת עלה וחיית", לזה כותב קוהוט: "פשוש נראה לי מלשון פרסית *پشه* צפרים קטנים: *kleine Vögel*. וידע לא ידע, שפשוש הוא נִפְסִי, הצפור הנחמדת שבארצנו הנקראת במדע *Prinia gracilis palaestinae* (Rchw). בודאי כדאי היה, שהאוניברסיטה העברית תשלח אדם, היודע את בעלי-החיים, לפרס או לארץ מגוריהם של המנדעים אשר בארם נהרים, כדי לחקר שם במולדות בעלי-החיים את השמות שלהם מפי הַצִּידִים היושבים שם, למען השוותם אח"כ לשמות בעלי-החיים הנזכרים בתלמודים. אך לעת עתה אין זה יכול להיות בשום אופן יותר מ-*pium desiderium*.

"קעקאס" ששיינהאק מביא הוא *Kēx* (Ceux) הוא *Halcyon smyrnensis*. מקום מושבו העֶקְרִי לא היו מעולם "כרכי הים" ואין הוא שמן. עלי ידבר לקמן. על כל פנים אין הוא *Sturm-vogel* כפי שהוא משער. עוף-הסערה היחיד הנמצא בימנו הוא *Puffinus yelkouan*, *Acerbi*. אולם אין כמוהו לָרִזּוֹן. אפילו שמינים אמנם כאפוחי כל העופות חובשי גנם או האפוחים הנודדים אמנם מקניהם, אבל לא למרחקים. אולם מעולם לא שמעתי שמשמשים בשמנם למנורות. והאם הגיוני הוא לזהות את הקיק השמן, שהוא צריך להיות אביו של שמן הקיק (שבת כ"ה ע"א: מאי קיק? אמר שמואל: שאילתינהו לכל נחותי ימא ואמרו לי: עוף אחד יש בכרכי הים וקיק שמו) עם הקאת הרזה והשחופה, שוכנת המדבר, שמחבר הפרק המאה ושנים "בתהלים" מתדמה אליה ואומר:

"פִּי-כָלוּ בְעֶשֶׂן יָמִי וְעֵצְמוֹתַי כְּמוֹד נִחְרוּ. הוֹפֵה כְּעֶשֶׂב וַיִּבֶשׁ לִבִּי, כִּי שָׁכַחְתִּי מֵאֵל כָּל לַחֲמִי. מִקּוֹל אֲנָחְתִּי דָבָקָה עֵצְמִי לִבְשָׁרִי. דְּמִיתִי לְקָאֵת מִדָּבָר הַיָּתִי כְּכֹס חֲרָבוֹת".

דעו, שרש"י חושב את הפֶּסֶל ל-*Pelekan*, כחשב זאת בוברטוס, אינה צודקת, כי בויקרא י"א י"ז כותב רש"י בפרוש: "כֹּס" וינשוף הם צואיט"ש *Chouettes* - בלעז, הצועקים בלילה ויש להם לסתות כאדם ועוד אחר דומה לה, שקורין "יִיבּוּ" - *hibou*. והתקף והוראות, שבהם מדבר שינ-האק ואחרים על חיי המדבר של ה-*Pelekan* (הקאת המדמה) מעוררים צחוק. בוברטוס טעה עוד טעות גדולה מאד, בחשבו שיש אֲנָפִיּוֹת (*ardeae*) הנבדלות מן ה-*Pelecanus* רק במבנה-מקורן בלבד (*a quibus solo rostro differt*), כי כל האנפיות, בלי יוצאת מן הכלל, שונות גם במבנה רגליהן, תכונות עורן, איכות נוצותיהן, חלקי-גופן הפנימיים, מוזנותיהן ועוד יחשים רבים אחרים שאין לפרטם כאן - מן העוף הזה, ואין לחברים יחדו. וגם *Coccejus* שָׁב על דברי הזית אחרים, המספרים שה-*Pelekan* מְקִיא את

קליפות הקונכיות, שהוציא את תכנן למאכלו. כי העוף הזה נזון רק בדגים. בפרט בדגים חלקי-עור או חסרי-קשקשים, פגירות (*Anguilla vulgaris*) בים אנטיוכיה, *A. microptera* Kaup במימי ארצנו), „הברבור“ (*Clarias lazera* Cuvier Valenc).

Kinzler כותב ב-*Biblische Naturgeschichte*:

„בסמכו את חרטמו התחתון אל חזהו הוא מרים את חרטמו העליון ומושיט את זפקו הפתוח — לילדיו האוכלים מתוכו פמתוך קצרה“.

האפשר לקרא לזה „הקאה“? אך לו גם שערנו, ש„קאת“ נגזר מן „קוא“ או מן „קאה“, כי אז יכול היה השם הזה להתחש רק לליליות, שהנן היחידות בעופות הטורפים, שאינם יכולים לחיות בלא הקאת שרידי המזון הבלתי-מתעכלים בקבתם. ובחסרן חמרה-הקאה ממין זה, הן מקיאות את העור הירירי הרך והנקלף על נקלה מן הדפנות הפנימיים של הקרקבן (*ventriculus*), המתאים כמעט ל„מגרה“ שבפנים חלקי-הקבה הזה באוכלי-הגרעינים — ומתים מיד אחר זה מות ענויים נוראים. בעבדה המעציבה הזאת נתנסיתי בעצמי, כשנזע אצלי אחד משני אחים (*Bubo aharonii*) יקרי-המציאות, שהוצאו מקנם כדי לגדלם.

רק למין לילית שוכנת מדבר, פקאת-המדבר, יכולה להתחשש הקינה המזעזעת של משורר התהלות נכה-הרוח: „נעצמותי כמסוד נחרו... ויבש לבי... שכחתי מאכל לחמי... דבקה עצמי לבשרי“. כי יש אשר הלילות צמות עד שני שבעות, אם מזג-האוויר אינו נוח להן לשחר לטרף, והנן בכלל דלות-בשר, בעת אשר ה-Pelekan זולל עד לבלי חק ובולע יום יום דגים במשקל שלש ליטרות בערך, זאת אומרת: כפלים ממה שדרוש למאכל ששה אנשים! ועוד לפני שנתעכלו הדגים הבלועים (בגיריות ארכות מפרס עוד לפעמים קצה-הזנב, בעת שהראש נמס כבר כליל) הוא אוצר כבר דגים חדשים בחורם חרטמו התחתון. מגרגרן לא-ידע-שבעה זה גם „קזבו של מיטב השיר“ אינו יכול לעשות קצור מכה-רזון ונגוע-שחפת.

אולם נעלה הוא מעל כל ספק, שהשמות „קאת“ או „קאת“ הם רק חקוי-קולי, כאח (ששמו הגרמני Uhu) מיסד אף הוא בחקוי-קולו) או כום, חברה במקרא ובטבע, ששם Kautz בגרמנית הוא חקוי קולו, chouette בצרפתית, xot באקספמית, чучу ברוסית ודומיהם יותר. ומשום זה לא דיקו כל כך בנקוד השם, והננו מוצאים בנפרד גם קאת וגם קאת, כי גוף-השמע שונה באנשים שונים.

קלר כותב בספרו Antike Tierwelt (ח"ב, צד מ"ד) את הדברים הבאים: „Das deutsche Volk will aus dem Paarungsruf des Steinkauzes „Kuwit“ heraushören und intepretiert es als „komm mit!“; es sei die Aufforderung des Totenvogels, ihm zu folgen“.

והקול הזה נוגה כה ומעורר זועה בלב שומעיו, שאחיו של קאת-מדברנו, הפוס, נקרא בשמות ההולמים: „קאת הפגרים והמתים, עורב המתים, עורב הנבלה, תרנגולת-הפגרים הקטנה, המללת, המקוננת“.

ומה לנעירת החמור (δνοαχρόταλος „מרכב מן δνος; חמור, ומן χρόταλον: תקע, על קולו) של ה-Pelicanus, הבאה לפעמים בעקב טולות, הדומים להקיקת החזיר, ולאנחות היוצאות מלב קרוע ומרתח של אדם מענה? בזה הרגיש גם בוכרטוס בהעירו:

„Quod difficulter fiet, si praeter pelicanum nihil significet, cum de pelicani voce nihil quidquam reperiatur“.¹

אפס כי עד מהרה נמצא לו מוצא ממבוכתו באמרו :

„At, si nomine קאת sit ardeae cum pelicano commune, quod puto esse vero consentaneum (אולם הן אין האנפית „מקיא“ את מזונה, ואיך זה תקרא „קאת“ לדעתו, הגזור את השם מן „קאה“?) facile erit se expedire. Ardeae enim est clara vox.² Sed quod maxime notandum, ardea asterias, sive stellaris, quae butaurus vulgo dicitur avi est mugitus tam horribilis, ut hac in parte onocrotalo vix cedat“.

חבור ה-Pelicanus עם ה-Botaurus היא באמת המצאה נפלאה ומצינה. כי הראשון מקיא את הקונכיות הפעורות ושמך יאָה, איפוא, לשרש המשער קוא; השני איננו עושה אמנם כמעשה הראשון, אולם תחת זה הוא נוהם, מה שאין הראשון יכול לעשות. ובכן צריכים שני מיני-עופות שונים ללכת ברית אחוה ולהושיט יד איש לרעהו. למען חלק ביניהם חלק כחלק את משא גטל הבאור של הפסוק השביעי שבפרק המאה ושנים של ספר תהלות בן ישי!

אפס כי מקום-מחנו של העוף השוחה הזה עורר עוד קשי יותר מאשר קולו. כי איך יוכל צנקהמים הוה, שקרום-שחיתו מרחב ופרוש עד למאד ומקיף את כל האצבעות, עד כדי שמוש סמל לכל אחיו מחברי-האצבעות (Steganopodes), להקרא עוף-מדברי אפפי: קאת מדבר? איך יכול הוא, שרגליו נוצרו רק לחתירה במים והמתנהלות בקבדות שאין כמוה על פני היבשה, לשמש סמל לתכונן עופות-המדבר? אולם גם לזה נמצאו האמצעים. הירונימוס חושב בפשטות:

„Duo genera esse horum volatiliū, quorum unum in aquis, et esca ejus pisces sunt, et unum in solitudine, et esca ejus venenata animalia, hoc est crocodili, et lacertae.“³

¹ זה גורם לקשי, אם השם קאת אינו מסמן אלא את הפליקנוס; כי על קולו של הפליקנוס איננו מוצאים שום ידיעות.² אולם אם השם קאת משתף לפליקנוס ולאנפית, מה שלפי דעתי מתקבל על הדעת, הקשי מתברר בנקל, כי קול האנפית ידוע לנו.³ ישנם שני מינים של הצפור הזו: אחד השוכן בקרבת מים ומאכלו הדגים והשני שוכן במדבריות ומאכלו בעלי החיים הארסיים והם: תנינים ולטאות.

התחבלה המצלחת הזאת של המצאת מין *Pelecanus* שני, שגוהו רק המדבר ושטרפו הם בעלי-חיים ארסיים (איני יודע אם יחשב גם את התנים (הליתן) ואת הלטאות ליצורים ארסיים, אך למנות את הליתן את בעלי-החיים שוכני-המדבר הוא בודאי מנחך. או אולי הוא חושב בזה את ה- *κροκοδειλος* *Χερσαίος* (התנשמת?) מפליאה באמת בחדושה ובמקוריותה. בודאי יש שני מיני *Pelecanus crispus*, *Pel. onocrotalus*; *πελεκαν*, אולם שניהם שוכני מים רבים הם.

בוכרטוס ידע יפה, שהדבר אינו כן. אולם רצה לא רצה לביש את הירונימוס – ויצדיקהו:
„Sed nihil est opus hoc confugere, cum non omne desertum sit inaquosum”.¹

ובשמות פרק ט"ו, פסוק כ"ג מצא את מאמר-הישע הבא:
„וַיָּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְלֹא-מָצְאוּ מַיִם. וַיָּבֹאוּ מִקְתָּה וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מֵיִם מִמֶּנָּה כִּי מָרִים הֵם.”
ובפסוק העשרים ושבעה של אותו הפרק כתוב לאמר: „וַיָּבֹאוּ אֵילִימָה וְשָׁם שְׁתִּיִּם עָשָׂה עֵינֹת מַיִם”.

ומכיון שעצית-מים נמצאות גם במדבר ערב-א"י נהפך גמל-הים” (– جمل البحر) – לפתע פתאם לגמל-מדבר אפפי *Κατ'ἐξοχήν* (דמיתי לקאת מדבר היתי בכוס תרבות!). הוא שלמגוריו דרושים לו אגמי-מים רחבי-ידיים!...

ובעקב הסכלות המסורה הזאת הולך גם חוקר-הטבע החדש ובחיר-העינים טרסטרים, הכותב כך:

„Some difficulties have been raised respecting the expression pelican² of the wilderness”, because it is a sea-bird. But the „wilderness” does not necessarily imply only barren, sandy spots, destitute of water. The idea is simply that of a wide, open uncultivated space, bare of herbage or not, as the case may be. And as a matter of fact, the Pelican (תורה) is in the habit of resorting to such places after feeding. חדשה לגמרי מלמדנו טרסטרים. אני שהתבוננתי במשך כ"ז שנות-חקירותי בארצנו ובסוריא ובארם-נהרים יכול לאשר את דברי נאומן המובאים למטה). Thus it breeds in the great sandy wastes near the mouths of the Danube. I have myself twice met with the Pelican inland in Palestine, and Dr.

¹ אולם אין הכרח בפרוש זה, מכיון שלא כל מדבר הוא חסר מים.

² ואותו טרסטרים מתרגם קאת בישעיה ל"ד י"א (״וירשוה קאת וקפוד״) לא Pelican אלא „The Cormorant and the Bittern shall possess it”: *Phalacrocorax carbo*.

Thomson assures (N. H. B. p. 243) me he has obtained it by the Waters
of Merom, and seen it by the Sea of Galilee"

זוהי באמת העלאת פיל בקופה, של מחט! ראשית אין פיות הדנוב, מי
מרום וים כנרת "מדבר"; שנית איני מבין את הוכחתו לשכינת ה-Pelecanus במדבר
מזה שפגש אותו פעמים בפנים ארץ ישראל. ממה נפשך, אם פנים א"י הוא "מדבר"
וה-Pelecanus הוא עוף אפפי למדבר – צריך היה לראותו לא פעמים במשך ארבע
פעמי שהותו בארצנו בשנים שונות, אלא לפחות עשרות פעמים! מדוע רואים
תמיד את כל ה-Pterocletes השונים, את ה-Houbara, את ה-Cursorius gallicus,
את בת הדיענה (Bubo ascalaphus) מראשית המדבר ועד סופו?

מקום מנוחת ה-Pelecanus במדבר אחר השפיעו נפשו היא רק הגות-לבו של
טרסטרם. אך בשתי ימי אוכל לחתם ולאשר את דברי Naumann הבאים:
„Das tägliche Leben der Pelikane ist geregelt. Die frühen Morgen-
stunden werden zur Jagd benutzt... Gegen 10 Uhr vormittags haben sich
alle gesättigt und wenden sich nun einer beliebten Baumgruppe oder
Sandbank zu, um auszuruhen, zu verdauen und dabei das Gefieder zu
putzen und neu einzufetten... Bis gegen Mittag kommen beständig neuerherbei
und die Versammlung wächst demnach von Minute zu Minute. Nachmittags
zwischen 3 und 4 Uhr beginnen die Reihen sich wieder zu lichten; ge-
sellschaftsweise ziehen sie zu neuem Fange aus. Die zweite Jagd währt
bis Sonnenuntergang, dann fliegt die Gesellschaft dem Schlafplatze zu. Nur
da, wo es an Bäumen mangelt, ist dieser eine flache Sandbank, oder eine
einsame Insel; da, wo es baumbedeckte Inseln gibt, schlafen sie stets auf
solchen".

קנצלר (i. c.) מרחיק עוד ללכת מטְרֶסְטֶרֶם, בכתבו:

בחוּפִי הירדן רואים את ה-Pelecanus לעתים קרובות בְּמִי־אֶפְסִים. לַעֲשִׂית
קנו יבקש מקום, אשר אין לגשת אליו בין קְנִי־הסוּף הסמוכים. מקומות
כאלה נרמזים בתהלים ק"ב, ו' [כיצד? א. שנית, האין זו אחוה סְרַת־טַעַם
לכנות את מקום־הסוּף, שְׁכָלוּ מִשְׁקָה, כמי מרום, המשמש מִשְׁכָּן ומקום קִנּוּן
למאות זוגות של Pelecanus בשם "מדבר"? א.], ישעיה ל"ד, י"א, ט'
[ששם כתוב: וְנִהְיֶיכוּ נְחָלִיתָ לְזִפְתָּ, מאמר המראה שהיו נחלים גם בסדום.
אולם לפני חרבנה הן לא היתה סדום מדבר! א.], צפניה ב' י"ג; במקום
האחרון אין לשכת, שנינוה השתרעה על נהרות, שמימיהם יצרו בצות בשעת
חרבנה. את ה-Pelecanus מוצאים במי מרום ובים כנרת".

מאריה דאברהם! מה רבה היא השאיפה לִי־שֵׁב בְּדַחֶק, ומה גדולה
היא העֲתָקָת נֶגְדַת־הַכֹּבֵד בין טרסטרם חובב הַבִּשָּׁה ובין קנצלר אוהב

המים! הפך-בה והפך-בה דכולי בה: ה-Pelican הוא הציר, שעליו מכרח להסב הכל: אם כעוף מדבר הרי הוא, ואם כעוף-מים — הרי הוא! מעתה יש לנו, איפוא, משג חדש מן ה-**המדבר**, לאמר: בתור מקום, שיש בו לא רק שפע אלא אפילו מותר של מים, כמו במי-מרום, טרסטרם מונה בין מקומות-שכנה של קאת ה**המדבר** את מי-מרום וים כנרת, ודרכו אוחז גם קנצלר, המוסיף עוד גם את הירדן ואת הנהרות העצומים מאד מאד בנינוה, באפן שבאמת לא ידעתי מה הם המים הטבעיים, שהחוקרים הללו משאירים בטובם הרב למקומות הישוב, אם ה**המדבר** לוקח לו לעצמו כל לח וכל רטב?

עתה נלכה-נה ונראה: מה אומרים פסוקים אחרים בתנ"ך על ה**המדבר**:
 "ישם נהרות למדבר ומצאי מים לצמאון... ישם מדבר לאגם-מים וארץ ציה למצאי מים" — פסוקים שהנגוד בין מדבר ובין מים בולט בהם כל-כך. עוד דבר: לו היתה מציאות מים במדבר קלל, כי אז הן לא צריך היה ישעיה להתפרץ בהתלהבות כזאת עד כדי אמירת:

"אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם כי-נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה. והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים".

אולם דוקא משני הכתובים, שקנצלר סומך עליהם בדעו הוא, יוצא ברור, שאין הקאת עוף שוכן-מים, כי קדם כתוב: "ונהפכו נחליה לזפת", ורק אחר זה — "וירשוה קאת וקסוד וינשוף וערב ישכנבה", זאת אומרת: רק אחר ה**החרב** נחלי אדום, באפן שהמקום יהפך לארץ גורה חסרת-מים, רק אז יהיה למורשה לקאת ה**המדבר**.

מענין הוא גם כן, שקנצלר מרים על גס בחכמה רק את הכתוב בצפניה על נינוה, שבו מיסר ומוכיח הנביא בדבר-יעד את תושבי העיר הזאת, המשתרעת על הפרת וחדקל המאחדים, היוצרים שם בצות נרחבות מלאות מים, שאי-אפשר לבני-אדם לשבת בהן. אולם היכולה דעתו להתאים גם לפרק ל"ד בישעיה, שבו מדבר על אדום, שנהרותיה או נחליה לא עברו על גדותיהם במדה כזו — עד כדי יצירת בצות מרבות-מים, שבני אדם לא יכלו לשכן בהן מסבה רגזה של מים מיתרים... התנוה הקאת אוהבת הבצה רונית-המים (לדעתו) בנינוה, במדבר דל-המים של אדום?

זהו גורל הבאורים הכוזבים: תמיד יש בהם דבר-מה, שאינו מתשוב. הנה כי כן ראינו בנדון דידן, שרבים מתקשים בקול הקאת ובמקום שכנה. אולם בזה עוד לא נגמרה פרשת הקושיות והדחקים, וביניהם — פרוש שם כוּם: בזה עקיבים טרסטרם וקנצלר פחות מבוכרטוס. המתרגם גם כוּם pelicanus בעת אשר שני הראשונים מתרגמים אותו — *Athene persica* — Kautz, Little Owl (*Noctua veterum meridionalis* Schlegl) ומציגים באפן

כזה את חצי-הפסוק (Hemistichium) הראשון (שבתהלים ק"ב ז') בְּדֶסֶרְמוֹנִיהַ גְּמוּרָה לַחֲצִי-הַפְּסוֹק הַשֵּׁנִי, כִּי מֵהַ לִּי-*Pelican* וּלְ-*Eule*? והוא הדבר מעורר תמיהון-לב גם בתרגום הצרפתי המקובל של התנ"ך: *Je ressmble au Pèlican du désert; je suis comme la ch o u e t t e des ruines.*

ואיך יכול היה צפניה ליחש לִי-*Pelican* לִינָה בכפתורי" עמודי החרבות שבמדבר? דבר אחרון זה לא יכול היה העֶנֶק הזה שבעופות לעשותו גם מפאת גדלו השגיא. כי דרך העופות האלה לָלוֹן בְּצוֹתָא חֲדָא, ולחצטופף מאד לעת הליל בסבך ענפים עֲבָתִים, למען חמם איש את רעהו; ואיך זה יַעֲשׂוּ זאת בכפתור של עמוד, שאינו יכול להספיק מקום-עמידה מְרֹוֹ וְנוֹחַ לִינָה בטוחה אף לאחד האכסמפלרים של עופות-המדות האלה. מימי לא ראיתי *Pelican* לֵן בכפתור של עמוד חרבה, לא בארם-נהרים, שעברתי בה לארכה ולרחבה, ולא בשום מקום אחר בארצנו. כנגד זה מבלה גם הכוס (*Kautz*) וגם הקאת (*Wüstenkautz*) בחבה יתרה את שְׁעוֹת סֶהְרָם (أَم السَّهْر). על כפתור כל עמוד של חרבה ועוד זיוזים כאלה, בכדי לְהַשְׁקִיף מהם על כל הסביבה.

האין בוכרטוס, טרסטרם וקנצלר דומים, איפוא, לאותו התלמיד הוֹתִיק שְׁכִינָתָה, שיכול היה לטהר בחריפותו ובכח-פלפולו העצום את השרץ בק"ן טעמים? (ערובין י"ג ע"ב).

אולם טרסטרם בעצמו לא מצא, כנראה, טעם רב בנמוקו, ועל כן התיצב בפרק הקודם לִמְקָאת" על עֲמֵדָה אחרת לגמרי, שאין לה כל שיכות שהיא למדבר:

„The comparaison by the Psalmist of himself to the Pelican in the wilderness is suggested probably by the melancholy attitude of the bird, as, after gorging itself, it sits for hours or even days with its bill resting on its breast”

בדמות משורר-התהלות את עצמו לִי-*Pelican* שבמדבר, נוסדה כנראה התדמית זו בעקר על יציגָתו (יציגָתו: وضع attitude) העֲצוּבָה של העוף הזה, בהיות שאחר מלאו את פִּרְשׁוֹ הוא יושב משך שעות או אפילו ימים (גומה נוראה, שאינה לכבודו של ט: א), כשמקורו מתרפק על חזהו.

ובכן אין זה יותר המדבר ואף לא הקול ואף לא ההקאה ולא הקֶזוֹן, אלא היציגָה, המכריעה בדבר. אולם יציגָה זו אֶפְיִית היא גם לכל הָאֶנְפִּיּוֹת (*Ardeae*), שאינן שוכנות במדבר, משך כל זמן נוֹתֵן – ולכן תקרא האנפית בערבית: *ملك الحزبي* (מלך העצבות). ואיזה עוף אינו נראה נוגה בנוחו מעמל השחור לטרף?

* * *

קָאָת (קָאָת) היא *Athene noctua lilith*, שגליתי בחרבות צפון סוריא וארם נהרים, ושנתפרסמה בראשונה בבית נכאתו של לורד רוטשילד. אחות-הכוס הזאת היא הבהירה בכל בנות-מינה, הנמצאות בחצי הכדור הצפוני הישן, וגונה זה מתאים עד להפליא עם גון אדמת המדבר החֲזֵרֶת מאד שהיא שוכנת בה. הקאת מרחיבה את גבולות משכנה עד בבל דרומהמזרחה ועד קצהו הדרומי של מדבר א"י וסוריא, וגם בטבוק מצאתיה. היא שוכנת רק במדבר, בעת אשר אחיה, הכוס (*Athene noctua glaux*, Sav.) שוכן גם בכל החרבות הקרובות למשכנות בני אדם ונקרא לפי כך יפה מאד "כוס-חרבות" (أم الخراب). כל הכתוב על הקאת מתאים עד לקוצו של יוד ל-*Athene noctua lilith* (Hartert) מצד טבעה ותכונותיה, וכל ההמשלות ביחש אליה מדיקות עד להפליא, ביחוד זו של הרזון (وقيل انه الرجل الضعيف الطائش).

בויקרא ובדברים רעו ליליות (owls) את הָרָחֵם (*Neophron percnopterus*) והעורב. בזה אחת היא השגת העברים והערביאים, המאחדים בשם לַיָּם (עופות טמאים) את הליליות, העורבים והרחם. שני האחרונים אוכלים נבלות, ובישעיה ל"ד ימנו יחדוגם כן שלשה מינים של עופות, הם: ליליות, עורבים ודיות אוכלות נבלה. הם מאחדים בתנ"ך בהיותם בלתי-נפרדים גם בטבע, כי על שרידי כל פגר במדבר - שָׁרִי הנשר ביום והשועלים בלילה - מוצאים את הרחם, הַדִּיה (حذاة) (*Milvus ater*, *Milvus parasiticus*) והעורב (*Corvus corax laurenci*). אולם העורב ירעה את הליליות גם לרגלי צבעו השחור כליל. ובערבית נקראים הכוס והקאת חוץ מבשם יום גם בשם غراب الليل. ומן העורב השחור עברה אחר כך הרעות הזאת גם לקיק (*Garrulus atricapillus*), עורב שאינו שחור, וממנו הלאה לעוף אחר.

במלון של Abbé Antonini (1743) נקראת ה-Chouette בשם Mone-dula noctua.

יהונתן בן עזיאל מתרגם בויקרא י"א קָאָת - קָאָת, ובדברים י"ד, י"ז ברור תרגומו יותר הרבה: וקָאָת חִיּוּרְתָּא ואוכמתא (שָׁלָף - שְׁלִינּוֹנָא מן יָמָא - נשאר כאן בלתי מתרגם, כי שָׁרְקָקָא הוא הרחם: ע"פ חולין ס"ג ע"א).

יהונתן מוסר לנו, איפוא, משג נכון מן הדעה ששררה בזמנו בתרגמו "קאת" גם "קָאָת חִיּוּרְתָּא" גם קָאָת אוכמתא, כי בזה יסמך על שתי הנסחאות, שהאחת היא בתלמוד הבבלי והשניה בתלמוד הירושלמי:

1 ברור יותר: פאק המא עורב המים.

זה מְבִינֵנוּ: מהו העוף הנרמז בשבת כ"א ע"א:

„מאי שמן קיק? אמר רב שמואל: שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרו לי עוף אחד יש בכרכי הים וקיק שמו. ובתלמוד הירושלמי (שבת ראש פרק ב' נגמר המאמר הזה במִּחְוָה שהובאה לעיל: „תני ר' ישמעאל: הקאת זה הקיק. – מחוה שגרמה לבלבולים רבים מאד, כי הגירסא כאן צריכה להיות קוק פִּתְּהִי כמו בתלמוד הבבלי; ובכלל אין מקום לכל המאמר הזה פה, כי הקאת רזה והקיק שָׁמֵן! – הקיק הזה הוא ה-Cormoran (קָקָא אוּכְמָתָא). השוכן בחוף הים. אותנו מעניין, כמובן, רק שם העוף, כי מגופו אין מוציאים „שמן“ לְהֶאָרָה, למרות היותו שמן עד למאד, כמו שאין מוציאים דָּהֵן (דֶּהֵן) מן העוף האגדי القوائد שדְּמִירִי כותב על אדותיו: طائر يتخذ وكرة على ساحل البحر ويضئ بضئه سبع أيام في الرمل ويخرج افرأه في اليوم السابع ثم يزفها سبعة أيام أيضاً.

לזה מעיר בוכרטוס:

„Ita describunt Arabes avem القوائد quae scilicet illis est Graecorum alcyon
‘Αλκυών“

הוא Kḗx (Ceux) בן לוֹצִיפֶר ובעלה של Alcyone, שספינתו נטרפה אצל דֶּלְפִי ונתגלגל יחד עם אשתו ב-פֶּרְפֹר (צִיד-דָּגִים), לפי אמונת היננים שותק הים מעל הנוסעים בו משך כל ימי דגירת העוף הנחמד הזה: والمسافرون في البحر يسمنون بهذا الأيام ويقولون: طيب الوقت... (עין קָלֶר II, 58.57)

Keller II, 240: „Die Seeschwalbe, Sterna, wird nur einmal sicher erwähnt, nämlich vom Scholiasten zu Hom. Od. xv 479, der vom Kḗx aussagt, er sei ein der Schwalbe ähnlicher Meerfögel... Abgebildet ist das Tierchen auf altägyptischen Denkmälern“.

אולם העוף הזה רזה תמיד מאד ואיך יוציאו מגופו שמן לְהֶאָרָה? ובכלל אי אפשר שְׁקָאָת תהיה הקיק הנזכר בשבת כ"א ע"א. כי הקאת גם היא רזה עד למאד (וְעֵצְמוֹתַי כְּמוֹקֵד וְנִזְרוּ... וַיֵּבֶשׁ לִבִּי... שִׁכַּחְתִּי מֵאֲכָל לֶחֶמִי... דְּבָקָה עֲצָמִי לְבִשְׂרִי) והקיק צריך היה להיות דָּשֵׁן ביותר.

Keller l.c.: „Uebrigens ist kex an andern Stellen vermutlich ein ganz anderer Seevogel, nämlich der gehaubte Lappentaucher oder grosse Haubensteissvogel, Podiceps cristatus Linne.. Im Anfang des Frühjahrs sieht man das Männchen unter lautem Rufe kek kekekek das Weibchen verfolgen... Zu dem Namen kex gehören die Varianten Kαύξ, Kḗx, Κάχα. (אולם אין להחליף את השם האחרון בְּקָקָא של הסורים, שמשמעותו עורב ו-עורב המים). א. Die Stimme des ceyx bedeutete Sorgen, Tod und sonstige Unfälle. (ובכן ההפך ממה שיחש ל-ceyx לעיל עין גם Dionys. II. 7) וערך Alcyone באנציקלופדיה של Nelson).

לפי המסורת הוציאו דהן מן ה־אֵלֶיךָ, אולם צדק בוכרטוס באמרו

„Adipem seu oleum ^{אֵלֶיךָ} iidem ex hac ave sumi nugantur. Quim oleum ^{אֵלֶיךָ} cujus in morbis frigitis et nervorum doloribus multus usus est animalis adeps non est, sed succus torculari expressus ex fructu juglandi simili, in Arabia Foelicii, Aethiopia et India“ — — — sed de Alcyone nil tale lego“.¹

„oleum kik, Talmudici sumi dicunt ex ave קיק. Non sine magno errore. Cum oleum kik, vel kiki, ^{אֵלֶיךָ} ex ejus plantae granis exprimatur, quam Aegyptii ^{אֵלֶיךָ} vocabant, quod ex Herodoto, Strabone Diosocride, Plinio et Hesychio probatur“.

Arabibus ^{אֵלֶיךָ} Aegyptiis, ^{אֵלֶיךָ} קיקיון.

להשערת שיינהאק וליטון, שיק נרדף ל־קקאס ביונית. אין אפוא כל יסוד. על ההצמדה של ליליות עם עורבים כבר רמזתי לעיל. לפי דברי יבין כל איש: מדוע תרגמו השבעים קפוד (ישעיה ל"ד י"א) ^{אֵלֶיךָ} (Anton. Lib. 15 ^{אֵלֶיךָ} ; Brachyotus palustris) את ה־Nachtrabe — למרות אי היותו שחור — או את ה־Nachtreiher. ardeae עם ליליות מצד תרגום השבעים הפליאני מאד, ועוד יותר השתוממתי על יחשו ל־אֵלֶיךָ שְׂכִינָה בקרבות המדבר. אולם לזה ענה כבר Savigny ^{אֵלֶיךָ} Description de l'Egypte, Système des oiseaux: 292.

„Noctua glaux ^{אֵלֶיךָ} : Demiri rapporte qu'il y a plusieurs espèces de Boum qu'on leur donne le nom de ^{אֵלֶיךָ}, corvus noctis. J'entervois ici la cause de la méprise d'Isidore, qui confond la Noctua avec le Nycticorax.“

האב אנטוניני מתרגם במלונו הנ"ל (עורב-הליל. א.) Hibou.

* * *

„אמר אביי: קוֹאֵי וקוֹאֵי אסירי, קוקיתא שריא; במערבא מלקו עילוה וקרו לה תחוותא“.

קוֹאֵי הוא העורב, הנקרא בכושית ^{אֵלֶיךָ} ומתאים ל־קאק, כי רבים הם הַעֲרָבִים, למשל, המבטאים ^{אֵלֶיךָ} כמו א, כגון: ^{אֵלֶיךָ}, ובעברית: קמל-אמל.

¹ בוכרטוס מתענג מאד על תרגום שם „קאת“ — Botaurus stellaris ומביא לזה גם את החרוז הבא, המפליא ביפיו ובקצבו:

{ Je suis au butor semblable
Du desert inhabitable.
דמיית ל־קאת-מדבר.

Bochartus, Index: $\frac{\phi}{\iota} \frac{\iota}{\nabla}$: Koe, corvi nomen Aethiopicum manifesta est imitatio corvinae vocis, ut Graecum $\kappa\rho\alpha\chi$ et $\kappa\rho\acute{\omega}\xi\epsilon\iota\nu$ et Latinum crocire. crocitare etc.

קֹקֵאִי הוא הקוק שבתלמוד והקאת שבתנ"ך. העוף הזה, ככל שאר הלילות המנויות בויקרא י"א ובדברים י"ד, טמא כמובן ואסור באכילה. אולם קוקיתא (קקואתא) היא אַחות ה-Cormoran, הקטנה ממנו (Phalac- rocorax pygmaeus), שעל שום קטנה מסתמים שמה בְּהִבְרַת־הַקְטָנָה. גם ביונית בָּנָה "עורב-המים" הקטן הזה בשם העורב הקטן קוליאס (Pseu-) $\kappa\omicron\lambda\omicron\iota\omicron\varsigma$ (darist. IX 24, Aristoph. Ach. 875).

עוף-המים הזה יכול היה באִמְנָה להִחָשֵׁב כטהור, לא פחות מן האוז ובן-האוז; כי גם נִשֵּׁט האחרונים אינו מתרחב לִמְרָאָה אִמְתִּית. אולם קֶרְקֶבֶנֶס הם נִקְלָף כֶּקְרָבֶן אוכלי-גרעינים, בעת אשר קרמו הפנימי של קוליאס-המים – אוכל-הדגים – רִקִּיק עד למאד ואיננו נִקְלָף. אך אל לנו לשכח, כי ה-Cormoran ודומיו לא נאסרו בפרוש בתורה, וכי עוף נאכל במסרת (חולין ס"ג ע"א). הרגשת מה של הדבר הזה היתה לַלְנְדוּי ולבוקסדורף, כפי שאפשר לשפט מן "הזואולוגיה של התלמוד" לִלְיוֹסוֹן צד 163:

"קואי וקואי הם שני עופות טמאים אחרים, שלנדוי מתרגם בלי כל יסוד Cormoran ו-Pelican. ומורז הוא גם כן שהוא מְצִיג עופות יומיים עם הליליות בצותא חדא. נכון יותר מסביר בוקסדורף את השמות התלמודיים בתור שמות של עופות לִילִיִּים, ואולי גִּמְנו כֵּאֵן שני מיני ה-Käutze, ה-Kautz וה-Zwerg Kautz?"

מן *Corvus marinus* התהוה *Cormoran*. – לפי Thompson 100: (Hom.: Od.) הנה $\kappa\omicron\rho\acute{\omega}\nu\eta\eta$ $\phi\alpha\lambda\alpha\sigma\sigma\iota\alpha$ כנוי ל-Cormoran. – אריסטו מכנהו בשם "עורב" (h. a. VIII 3) לא רק בשל גונו החום השחור הכהה, אלא גם לרגלי קול צריחתו: "קרע-קרע", הדומה לקול העורב. – הרומאים חקו את קול העורב במלה "cras" (מחר). פשר צריחת העורב (cras, cras) נמשך מאוגיסטינוס ועד לסוף ימי הביניים. לתהלים צ"ב י' כתב אוגיסטינוס, שיש דמיון בין החוטא הדוחה את חזירתו בתשובה, ובין העורב המתמיד לצרח cras, cras. בשבת ס"ז ע"ב יִחָקֶה קול העורב בפעל "צרח" (האומר לעורב צרח ולעורבתא שריקיה). לחולין ס"ג ע"א (שלך זה השוליה דגים מן הים) כתב רש"י: "אינהו הוו בקיאי ביה והוא עורב-המים". לזה כתב בוכרטס (ח"ב, צד 280, שורה 59):

"Et Angli, qui Cormorant exponunt, id est corvum marinum, vel aquatum, Graece $\phi\alpha\lambda\alpha\kappa\rho\kappa\omicron\rho\alpha\kappa\alpha$..."

השם האחרון מרכב מן *φάλακρος* קרח ו-*κοραξ* עורב.

בהיות ש־*פִּיקִי* ו־*פִּיקִי קרובים* במבטא, מכנה ה־Cormoran (הנקרא בְּשׂוּדִית גם בשם *Pillkan*) אף בשם האחרון, אם כי באמת יקרא כך דודו של ה־Cormoran, הוא ה־*Pelecanus* המכנה גם בשמות ההמוניים *بجع*, *اب حوصل*, *جمل البحر* (ציון שאין להחליפו בזה של דג־הים שלנו: *Vomer-Gallus-alexandrinus*). ובהיות שבתלמוד נרדף השם קָאָת ל־קוֹק תרגמו „קאָת *Pelicanus*” למרות הענין (Context), המוכיח שקאָת היא רק מין *Eule*. כמובן לא היתה יוצאת המִכְשָׁלָה הזאת, לו זהו קוֹק ב־*פִּיקִי* במקום *פִּיקִי*. הגורם הראשון למשגה הזו היה בלא ספק רבי ישמעאל, שעשה מן הנסחה הנכונה של ר' יהודה (קוֹק – *פִּיקִי*, *פִּיקִי*) גירסה אחרת: קִיק (= *פִּיקִי* ; *Corvus marinus*-Cormoran ; [שניהם מתייחסים אל מערכת מחִבְרֵי־האצבעות : *Steganopodes*] הן קרבת משפחה השמות)¹.

כפי שראינו, כבר שִׁעְרוּ כאן ה־Cormoran (לנדוי) וה־*Eule* (בוקסדורף). קדם הראיתי שגם עורבים אחדו עם לילות, וכן יכול גם „עורב־המים” *Corvus marinus* לבוא בקבוצה אחת עם עופות הליל. ותרגומו של בוקסדורף, קִיק־אִי-Kautz הולם מאד, כי קוֹק הוא *פִּיקִי*-קאָת.

* * *

„קִיקִי (קאָקִי) חִירוֹרִי”. השם הזה נזכר בתלמוד שלש פעמים: (1) ברכות כ' ע"א: רב גידל הוה רגיל דהוה קא אזיל ויתבי אשערי דטבילה... אמר ליה רבנן: לא קא מסתפי מר מִצַּר הרע? אמר להו: דמיין באפאי כי קאָקִי חִירוֹרִי (רש"י: אווזים לבנים). (2) גִּטִין ע"ג ע"א (כתובות פ"ה ע"א): אמר להו (רבא), קאָקִי חִירוֹרִי משלחי גלימי דאינשי (רש"י: קאָקִי – אווזים; חִירוֹרִי: על שזקנים היו).

לתרגום „קאָקִי (קִיקִי) חִירוֹרִי” – „אווזים לבנים” אין כל סֶמֶךְ. ושלש שאלות מתעוררות:

(א) מדוע נמשלו כאן בכלל בני אדם לאווזים? הִישׁ דְּמיוֹן־מה בין פני אדם לִפְנֵי של אווז?

1 בתרגום *رحم* *Pelekan* נגזר וְהִרְמַנְד אחר מפרשי התנ"ך. ובאמת גם קָחַם וגם רחמה *رحمه* הם שניהם *Neophron percnopterus*, שה־*Pelekan* דומה לו רק מעט במעופו, לבנת נוצתו ועור גרונו הערם והצהב כדוגג. – כמו כן אין והרמונד עקיב בבאור השם עִמְקִי שהוא *Elster* בחלק מלונו הערבי־הגרמני ו־*cygnus* מקסים בחלק הגרמני־הערבי (לפי דמיון הוא *Pica*: *العقّץ طائر على قدر الحمامه وهو على شكل الغراب... وهو ذو لونين أبيض وأسود طویل الذنب ويقال له القعقع أيضاً*). *Cormoran* מִקֹּק: *طائر مائي طويل العنق* (כחֶבֶד הערוך: קוֹק מִקֹּק־קִיק – עוף־הים וצוארו ארך).

(ב) במה הבעה כאן שִׁיבָתָם של השופטים הקשים והרעים? האין גם אווים צעירים לבנים, אם הוריהם הם לבנים?

(ג) אם גם נניח, שהבעה פה לבנת שִׁעָרְךָ, וְקָנָתְךָ, הרי לא בִּטְאָה עוד בזה אכזריותם... וכי מכרח כל אדם קָשִׁישׁ להיות קִשְׁה־לב? הַדְמוּי־לאווים גרידא אינו אומר לנו בענין זה כלום. כי אין האווים ידועים כלל לְעוֹיִם.

אחרת לגמרה, תראה לנו התמונה בדעתנו, שקקי חיורי הם ממש הרבוי של קקא חִיורָתָא והנם מין לילית:

(1) נדה כ"ג ע"א אנו קוראים: בקדיא וקיפופא דעיניהן הולכות לפנין כשל אדם. והתכונה הזאת כללית היא לכל מיני הלילית. זה מְבִינֵנו את סמל ההשויה של רבא ושל רב גידל, ביחוד אם תודע לנו אחר כך סמן דמותה הרוחנית הנתעבה של בת־חנה, שהלילית מסמלת¹.

(2) חֲזָרֵן הלילית הזאת (קקי חיורי) מסמל יפה את שִׁיבָת השופטים. (3) הלילית נודעה מאז ומקדם באכזריותה לכל עמי הארצות השונות. כך כתוב במועד קטן כ"ה ע"ב: „קאת וקפוד הוכפלו לראות בשוד ושבר הבא משנער". לזה מוסיף הערוך: אפילו עופות רעות באו לראות כשמתו² — — — ברכות נ"ז ע"ב: „כל מיני עופות יפין לחלום, חוץ מן קדיא וקיפופא וסורפדאי".

פתרון חזותו בחלום היה לרומאים: סְצֶרֶה־בִּים או התקפה על ידי אנשי חמס. — הָרָאוֹת הכוס בחלום היה סמן לסכנת פָּרֶץ של גנבים ומְנַאפִּים. בכל הזמנים ובכל העידנים האמין הָהֶמוֹן שקוסמים וקוסמות מתגלגלים בלילות ומתהלכים עלי אדמות בצורת העופות הרעים האלה. — על שִׁכְנֵן ביום בכוכי־קברים נחשבו לעופות התוגה והתמותה (*Athenenoctua mortifera*), מבשרי האסון וְהַמָּוֶתָה. בְּנוֹיֵיו של עוף־הליל הזה ברומית הם: „Sinister", „profanus, feralis, luctifer, funebris, funereus (Qvid.)", על תללו כל קדש. הלילית נחשבה לְעִצְלָה, נְלוֹנָה וְעִקְפָה (*mutabilis, pigra, ignava*). בכלל היתה רְאִיתָה לסמן של שוד ושבר, וע"כ תַּעֲבוּ וִירָאוּ אותה. אם עפה וחדרה לתוך חדר, שחולה

¹ ההמשלה לְקַחָה, איפוא, כאן מעוף, שפניו דומים פחות או יותר לפני אדם, בְּפָנֵי הַלִּילִית, שִׁמְמִינָה אומר רש"י בויקרא י"א י"ז: ויש להם לִסְתוֹת כַּאֲדָם. במשל הזה בולטת גם מִשְׁתַּת המראה ותְּפִלְצַת הפנים, כדברים, שאינם עלולים ביותר לעורר את התאוה. כי פני הליליות אינם דומים רק לפני אדם, אלא גם לפני קוף, שבאמת נִדְמוֹן אליהם (הליליות נקראות „הקופים שבעופות") ובארמית נקראת „התנשמת" (*Tyto alba* או *Strix flammea*) „קיפוף"; על דְמוּתָה לְקִיפּוֹף שביונים (*Cercopithecus*). ² רש"י לברכות נ"ח פ"א: קאת וקפוד: חיות ועופות רעים ומזיקיו את השכנים.

שכב בו, היה זה ברי שהחולה הזה יגוע. — גם למצרים היתה הלילית עוף-המָּוֹת וכמבשרת המות נודעה גם בספרות ההליתית. — בימי הבינים סמלה את דמות השטן.

הערוך כותב על „קאקי חירי“: „נראין הדברים, שגם אלו עופות טמאין כעופות שלמעלה וכולן שוין, — לאמר כמו „קיק (קוק)“ שבערך הקדם כתוב עליו: עוף הים וצוארו ארך, וקוהוט מעיר לזה: „כונת רב על ליי Seemöve (עין במה שהבאתי לעיל על ליי; צואר ה-Seemöve אינו ארך! א.) וכן בלע-תי Seekröhe.“ (אולם ה-Seekröhe איננה חנוּרָת, ואיך זה תקרא „קקי חירי“?).

הערוך מתנגד, איפוא, לרש"י, המתרגם „קקי חירי“ — אווזים לבנים ובצדק הוא חושב קקי חירי לעופות טמאין.

אולם זה אינו מניח את דעתו של קוהוט, הכותב: „אבל „קקי“ שבערך הזה ענינם „אווזים“ ואינם עופות טמאין. והנכון שהוא מלש הנל, פי' מין אווזים ובנוג בכ"מ קאקי באלף ופי' רש"י אווזים. ונראה שנגזר מן קוק עיי"ע על שם השמעת קול אווזין ותרנגולין: gackern, schnattern. ובתרגום כ"י לתהלים קכ"ז אי' גם כן לשון זו: אידמית לקקתא דמדברא. ותרגום הקאת (ויקרא י"א, דברים י"ד י"ז) קקא וקקא חנוּרָתא. ועיי"ע הקודם לזה.“

לזה עלי להשיג: (1) קוהוט המתרגם „קאק (קק) Löffelgans, לא ידע כנראה כלל שאין ה-Löffelgans — Gans (אווז) כל עקר, אלא מין Reiher, הנקרא Platalea leucorodia. תמיכתו ברש"י אינה, איפוא, אלא מדומה, כירש"י חושב „אווזים“ פשוטו כמשמעו (מלווים גרמנים-יונים רעים מתרגמים Löffelgans (Πελεκαν

(2) فوق وقوف מציינים רק את קרקור התרנגולת: קוקית תרנגולתא قات الدجاجة (קֶרְדִּיחִי); Schnattern של אווז נקרא אפילו לדברי קוהוט עצמו „פספס“. כי בערך „פספס“ הוא כותב: „נבנה מן „פספס“ כקול האווז schnattern. (3) הוא גופו מבקש לו משגב בערך הקודם, שבו ידבר על עוף-מים ארך-צואר, ה-Seekröhe, והקאת הטמאה, ושם בעצמו לאל את ערך דבריו „אבל קקי שבערך הזה ענינם אווזים ואינם עופות טמאין“, ביחוד אחר הביאו אפילו את התרגום של „קאת מדבר“ — „קקתא דמדברא“, והאווז הן בודאי איננו עוף מדבר, כי אם נניח שקקי הם אווזים, הרי דמה בודאי רבא את השופטים ורב גידל את הנשים לאווזים הנראים יום יום. או אולי הוא רוצה להעביר את כל עופות-המים והבצה למדבר: גם את ה-Pelekan, גם את ה-Botaurus וגם את האווז (4) אולם קוהוט בעצמו עוזב במרחלב את המערכה, שהגן עליה מתוך בטחון מדמה, ואומר: „ואולי יש לפרש „קקי חירי“ משלחי גלימי וכו' מלשון פרסית كك, كاك תרנגולת שפסקה להטיל ביצים, והמשל יבואר עי' יותר ע"פ

פרוש רבנו הנ"ל? (הוא שאמרתי: תמיד היא הפרסית בעוכריו של קוהוט! א.). לויסון (בספרו הידוע Z. d. T. צד 191) מתרגם „קקו פדיפטי“ (ירושלמי ב"ב פרק ח' הלכה ו'): „Gänseschnattern“. אולם הוא לא הבין את הענין כלל! Stern בספרו הקטן „ערך מלין“ מאחד את שתי המלים „קקופד פטי“ ומתרגמן Taugenichts ודבריו כנים מאד, כי המלה הזאת מרכבת מן „κακος“ (רע) ומן „Παιδευω“ (להיות מחונך) והמלה הלועזית משבשת כאן; היא צריכה להיות לא „קקופדפטי“ אלא „קקופפידפטי“, לאמר: „κακο-παιδευτεος“ (העבר של παιδύω הוא παιδευμαι) וזה מתאים למה שכותב בעל פני משה: „ת ר ב ו ת א נ ש י מ ח ט א י מ ו ל ש ו ן י ו נ י ה ו א ו ב ל ע ץ : מ א ך ק ר י א ד ו ר ר ש ך . או ו ז ב י ו נ י ת א י נ ו ק ק י . א ל א ח ך .“ (Zoologie des Talmuds, p. 175; „Die Seekräh e, welcher Name durch קק erklärt? חולין ס"ג ע"א א.) wird Chulin 63, a'.. Im arab. heisst das gleichlautende Wort قيق : Krähe und Plinius nennt den Seeraben, oder die Seekräh e Hiermit vergl. man den Verf. des: Corvum aquaticum.— (מדרש אסתר ראש פרשה ב) „ר' לוי אומר: בגדי כהונה גדולה הראה להם, נאמר כאן „תפארת גדולתו“ ונאמר להלן (שמות כ"ח) ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת... ר' ברכיה בשם ר' חלבו אומר: בין מן ידידיה ובין לא מדידיה מתגלגלת בת קברייא“ (מתנות כהונה: מתגלגלת עוף הנקרא בת קברייא) ועין לקמן סוף פסוק גם ושתי (ר' ברכיה אומר: כהדא צרצרא דמתגלגלא בדילה ודלא דילה. — מתנות כהונה: צרצר: מין עוף) והנמשל על שהיה מתפאר ומתגדל בכלי ב"ה שאינם שלו וכ"מ בספר ישן בפסוק ויבו בעיניו (משל לקברין, שקנן על שפת הים).

Sachs (Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung 1. Heft S. 146) vermutet richtig, dass, קברין transponiert für κορβος, Corvus ist; nimmt aber im 2. Heft S. 90, Anm. 90 diese Meinung zurück, und hält קרבין für den „Grabvogel“, d. i. die Nachteule. Allein grade dieser letzte Vogel wohnt und brütet in Laubgehölzen, und wie sollte er am Meeresufer nistend angetroffen werden? Ich halte קברין für ein phoenizisches Wort, und ist ebenso transponiert wie αβράντοι für קרבין „Opfer“... לזה עלי להעיר:

(1) אמת היא, שה-Nachteule גם „Grabvogel“ (כפי שהראיתי לעיל), אולם „בת קברייא“ שבמדרש האמור הוא רק העורב, שממנו כותב קלר (l. c. צד 44):

“In der Tierfabel spielt die Eule keine unbedeutende Rolle. Ihr ewiger Kriegszustand gegenüber der Krähe wird schliesslich auf die

Dohle (κοιλοῖς) beziehungsweise den Eichelhäher (κίττα) übertragen: sie ist es nämlich, die den Betrug zuerst entdeckt, welchen der rabenartige Vogel durch das Anstecken fremde bunter Federn verüben wollte".

אולם אותו הדבר מספר איזוף גם מן הזרזיר (زرزور) – או הצרצר – שגם הוא מין עורב (חולין ס"ה ע"א: לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו). ודברי המדרש עקיבים בשני המקומות. (2) ובאשר לכנוי „עוף־הקברות" הריהו נחלת העורב לא פחות מזו של הליליות. ידועה היא אות העורב לנבלת כל חי וביחד לפגרי אדם: לא רק בעקבות אנשי צבא הלך ילך, להיות הראשון במתנפלים על גופות בני אדם מתים וחיות־המשא השונות, אלא בחוצפה ובעזות שאין דגמתן ינקר הוא בראשונה את עיני התלוי, עוד לפני שהספיקו להורידו מעל התליה. הוא Grabvogel ממדרגה ראשונה, ועוף־המות לא פחות מן הלילית: πάντα τὰ ἐν κοράκεσσι (833) Theogenis καὶ ἐν φθόρῳ.

(3) מן העורב העבר המשגל עורב־המים (Phalacrocorax carbo) והוא קברין שקנן על שפת הים כמו ששער Sachs בראשונה. אולם אין כל צורך להעתיק את מקום האותיות כעשות זאת זכס ולויסון, זה ברצונו לעשות את השם ליוני וזה כדי לעשות ממנו שם צורי. אמנם יש גם מין Eule המקננת על שפת הים, הוא השלך (Ketupa ceylonensis semenovi) ולדברי לויסון בענין מקום־הדגירה של הליליות אין כל טעם ויסוד, – אולם קברין ובת־קבריא עורבים הם, ולא ליליות. אך על זה בפעם אחרת.

עיוני לשון בעברית חז"ל

צפצף – ספסף – סכסף

ר"ה ט"ז ע"ב, י"ז ע"א: ג' כתות הן ליום הדין... צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיי עולם, רשעים גמורין... לאלתר לגיהנם... בינוניים יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין¹, שנאמר והבאתי את השדישית באש וצרפתים כצרף את הכסף (זכרי' י"ג ט'). בתוספתא צוקרמנדל סנה' י"ג ג': ... שקולין שבהן יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין הימנה ומתרפאין. בתוס' הגדפסת מכבר: ומצפצפין, וכן ע"פ צוקרמנדל, בכ"י וינה. מצפצפים גם בפסיקתא חדתא לר"ה, בית מדרש ילינק חלק ו' עמ' 61. וכן בערוך, ערך צף ג': מצפצפין בה ועולין. באבות דר"נ סוף פרק מ"א: ומסתפסכין ועולין הימנו ומסתפסכין, ובהו' שכטר, נוסחא א': ונצרפין בה ומבצבצין ועולין הימנה. הרי לפנינו שנויי גרסאות: מצפצפין, מצטפצפין, מסתפסכין וכו'. וכך נחלקו גם בפרושה של מלה זו: צועקין ובוכין מתוך יסורין שעה אחת ועולין (רש"י, ר"ה שם); בערוך שני פרושים: א' שטין, ב' מתפללין (מעין פרוש רש"י); קוהוט בתורת באור ל"שטין" של הערוך: "דוחקין למעלה", וכן לוי במלונו drängen sich aber dann und steigen empor (אבל אח"כ הם נדחקים ועולים); יסטרוב כרש"י.

בידינו לברראת הגרסא הנכונה, אם נאמר, כי אין ב"צפצף" שלנו לא מלשון "צעקה ובכיה" ולא מלשון שיטה ולא מלשון "צפיפות". מצינו בסורית צפצף בהוראות ספסף, סכסף, כלומר מלשון שרפה² וזוהי משמעות "צפצף" גם כאן: הבינוניים יורדים לגיהנם, האור שולט בהם קמעא והם שוהים בה מעט ואח"כ הם עולים. לפי

1 דקדוקי סופרים בשם ילקוט שמעוני כ"י, זכרי', רמז תקפ"ד: ומצפצפין כמו שעה

אחת ועולין. גם רש"י מפרש: צועקין... שעה אחת. נראה, שהיתה לפניו גרסא כשל הילקוט כ"י, בילקוט שלנו אין הוספה זו.² שולטהס Homonyme Wurzeln im Syrischen

עמ' 59: ברקלמן, לקסיקון סורי-לטיני, מהדורא ב' עמ' 634.

זה עולה יפה גרסת התוס': ועולין הימנה ומתרפאין. שנשתבש באבות דר"נ למסתפסכין (השני!). ומובנות כהגן כל הגרסאות השונות. "מצטפצפין" אינה צריכה באור; "נצרפין" שבאדר"נ שכטר היא פרוש לאותו שרש צפצף ע"פ וצרפתים שבוכר, המובא שם; "מסתפסכין" שבאדר"נ שבדפוסים נשתבש מן "מסתפספין", התפלפל של ספסוף, הדומה בהוראתו ל-צפצף. אפשר, שהכ"ף היא של השרש סכסך, שנדחק ופעל שלא מדעת. ואשר ל-מצפצפים—"היא מצויה ברב המקורות, שהזכרתי ונכונה גם בצורתה הדקדוקית ואין לדחותה מפני "מצטפצפים". אבל אין לנקד מצפצפים המ"ם בשוא. אלא מצפצפים בחירק, כלומר נתפלפל. באסימילציה של תי"ו, המצויה הרבה בעברית חז"ל בבנין נתפעל ונתפלפל, ע"ד תבנה ותפונן עיר סיחון, שהיא תחת תתכונן; תשומם (קהלת ז' ט"ז), תתשומם = תשתומם.¹ אין להשיב מן החירק והחסר שב-מצפצפים. המעתיקים ודאי שקראו בטעות מצפצפין ע"פ אחד הפרושים, שהובאו לעיל בשם רש"י והערוך, שהיה מקבל גם אצלם. ובכלל ידוע, שאין להתקע יותר מדי לדיוקי מלאים וחסרים בספרות חז"ל. אין כאן קונסקונציה. ואף מצפצפים = מתצפצפים תחת מצטפצפים, שהיא לכאורה שלא כדין, לא קשה. דגמתו תשומם, שהובא למעלה וכן הַנְּפוּ (ישעי' א) הנגינה מלרע ולכן אינה נפעל של זכך אלא התפעל של זכה בהבלעות התי"ו. במקום יצרף (ירוש' ב' ע"ב) שבהוצ' נמצא בשרידי ירושלמי שתי פעמים יצרף. וכן בארמית: יצרפון (תרג' ירו' ב' במד' כ"ד כ"ד) אין לנקד יצרפון כבהוצאותינו ובדלמן, אלא יצרפון, שהוא כמו יצרפון שבת"י א' שם, וכן תיזלולון² (תרג' ירו' דבר' כ"ח ס"ח) תחת תזלולון השגור³. כיוצא בהם בארמית הנוצרית שבאיי: יַצְפִּן⁴ ת' יודבן, אַצְלִבו⁵ ת' אצטלבו. ומצינו עוד פעם בעברית חז"ל "צפצף", שהוראתו שרפה, שלא הובא במלונות: אימתי בזמן שקפצה (האש) אבל אם היתה מצפצפת ומהלכת אפילו עד מיל הרי זה חייב (מכילתא משפטים פרשה י"ד). במקום מצפצפת זה מצינו: בדא בזמן שקפצה אבל אם היתה מסכסכת והולכת (תוספתא ב"ק ו' כ"ב) וכן: שקפץ האור יותר משלש מאות אמה, אימתי בזמן שקפץ אבל... או שהיה מספסף והולך (ירוש' בב"ק ה' ע"ג).

¹ לא נעלם ממני, מה שנאמר בענין זה—אסימילציה של תי"ו, וביחוד בבנין התפעל ונתפעל—בשנים האחרונות, ולא כאן להוסיף ולהאריך בברורים ובדגמאות, לזאת מקום אחר. ² Aramäische Dialektproben עם' 9, בהוצאה הראשונה ובשניה. ועין ברצנזיה שלי על ספר זה, קרית ספר ב' עם' 135. ³ מובא בלוי, מלון לתרגומים. כדאי להעיר, כי מצינו בערוך, ערך דם ב', בשם "הגאון" תזלול. כך בדפ' פיזורי ובדפ' ויניציה רצ"א; בקוהוט תזלול (טעות הדפוס או סתם שבוש?). ⁴ עין גם בלדקי, דקדוק המנדעיה, עם' 214 הערה 2. הבלעות תי"ו בארמית זהו ענין שדשו בו רבים. הדגמאות שהבאתי הן בעלי אות שורקת בפה"י, שלא ליתן מקום לבעל דין לחלק. ⁵ עפ"י שולטסה, דקדוק הארמית הנוצרית בא"י, 1924, עם' 22 (בגרמנית).

מקמץ - צורף

כתובות ז' י' (בגמרא ע"ז ע"א): והמקמץ והמצרף נחושת והבורסי. כבר בדורות קדומים נעלמה הוראת "מקמץ" זה. וכך מצינו בתוספתא, כתוב' ו' י"א: איזה הוא המקמץ? זה הבורסי. ויש אומ' המקמץ את הצועה (בהוצאותינו הצואה), ובגמרא, שם: אמר ר' יהודה: זה המקבץ צואת כלבים. עין גם מלאכת שלמה על משנה זו, שהעיר, כי למאן דאמר מקמץ זה בורסי ה"ל למיתני מקמץ בהדי בורסי מאחר ששניהם ענין אחד ולמה הפסיק במצרף נחושת בינתיים".

אפשר אולי לפרש "מקמץ" ע"פ הפתגם בא"ב דבן סירא: דהבא צריך לקמצאה ועולימא להלקאה. כך בהוצ' שטינשנידר. בהוצ' ביצ' פרידמן וד"ש לאווינגר בקבץ "וזאת ליהודה" לכבוד בלוי, עמ' 3-274, הגרסא לקומצא. מזה נראה, כי יש "קמיצה", שהיא גם ממעשי צורפי הזהב ואולי "מקמץ" הוא הוא צורף. קמץ קרוב בצורתו ובהוראתו לקמץ הארמי והסורי¹, שפרושו קשר². ועין גזניוס-בוהל ערך כבש, שהשוה כבשן – הכובש המתכת – לרומית subigere metalla³. גם משמעות זו אינה רחוקה מן קמץ. בפתגם הנ"ל של בן סירא מקביל "קמץ" ל"הלקה" ובפרוש העברי, שם: מה הזהב צריך להלקאה אף הנער צריך להלקאה⁴. בהלקאת הזהב כונתו לקמוצו, לכבישתו, כלומר לצריפתו.

הקלה, הגוע - בנן הפעל

ב"דביר" א' עמ' 22-30 משתדל דוד ילין להוכיח, כי הצורות הוסדה (שמות ט' י"ח) הִשְׁבַּע (במ"ד ל' ג') הן שרידים של בנן הפעל, נפעל בה"א בראשם דגמת התפעל. הרעיון כשהוא לעצמו אינו רחוק, אבל מועטות הראיות ואף באלה יש מקום לפלפל. בזה רוצה אני לחזק "בנין" זה בדגמאות אחדות מספרות חז"ל.

תוספתא סוטה ד' ו': אברהם הילווה עם המלאכים והקב"ה הילווה העל בניו; בתוס' הנדפ' מכבר בשנויים: ואברהם הולך עמם לשלחם אף המקום ברוך הוא הלוה את בניו ארבעים שנה. נראה, שצריך לנקד הָלוּה, בנין הפעל, כמו נָלוּה, נְתָלוּה המצויים בלשון. "הלוה" נמצא גם, לפי צוקרמנדל, בכ"י וינה.

¹ עין ברוקלמן, לקסיקון הנ"ל, ערך קמע. ² (משרש זה באה המלה: קמיע. מקמץ שבמשנה כתובות יש אולי להשוות עם قمع בערבית – לכבש, להכניע א.צ.). ³ עין גם גזניוס Thesaurus, ערך כבש. ⁴ בהוצ' פרידמן-לאווינגר במקום "להלקאה" – "לפרידה"! מה זה צריך לפרידה אף נער צריך שתלמדנו דברי תורה וצ"ע (אולי צריך לגרוס לפריכה, כלומר לכתשה, לשבירה וכמו דהבא פריכא, כתובות ס"ו. א.א.).

במכילתא ריש בשלח, איש שלום כ"ה ע"א: ליוה במקום הילוה וכן ילקוט בשלח רמז רכ"ח 1; תנח' בשלח ד' (אין בידי לעין בד"ר); ילקוט המכירי, יואל, ע' 28. אבל הרי ידוע, כי הקלות והפשטות לא תמיד הן סימן של אמת גמורה לגבי קביעת גרסא. קשה גם להניח, כי הילוה – התפעל בהבלעות תי"ו, דגמת ממצפפים – שהובא לעיל, מפני שכבר ידוע ומפרסם, כי בעברית חז"ל נדחתה צורת התפעל מפני נתפעל ואין אלא שרידים אחדים של התפעל קבוע. ודיה לצורת הילוה קשיא אחד.

הלוה בהוראה שלפנינו נמצא גם במקום אחר. במדרש הגדול, שכטר, עמ' 469: על כן קרא שמו לוי... מלמד שהכריזו עליו מלמעלה לוי שמו של ויהלוה את המלך². "את" (לוה והלוה את) כמו "עם", הבא לפעמים אחרי נפעל ונתפעל של שרש זה: גם אשור נלוה עם (תהל' פ"ג ט'), מתלוה עמהם (מדרש תהל' ק"ב כ"א).

בנין הפעל נמצא גם בב"ר הוצ' תיאודור י"ד ט': ר' יהושע בר' נחמיה ונשמתו אליו יאסוף בגופו כבר הגווע כל אדם... רבנין אמרין... ונשמתו אליו יאסוף למעלן כבר הגווע כל אדם. בהוצאותינו ובמקומות אחרים (עין הערות תיאודור), יגוע, שאינו אלא ע"פ המקרא איוב ל"ד ט"ו, והגווע עקר והוא נמצא בכ"י פאריס (תיאודור). וצריך לנקד הגווע והוא כמו נפעל של גוע, הנמצא בפרקי דא י"א: וכשהן נגוועים חוזרין למקום שנכראו וכן מביא גזניוס Thesaurus ערך גוע "אתגור", בשומרונית³ ג"כ בנין חוזר של גוע. לדברי תיאודור, שם, "הגווע" הפעל (לא נקד ונתכון, כמובן מאליהו, להפעל). אבל זה רחוק. נפעל, כאמור, נמצא גם במקום אחר.⁴

"עתיד" שֶׁאֲחֶרְיוּ בִּינוּנִי

זמן עתיד בדרך העקום הוא בשני אפנים: א) "עתיד ל..." והוא השגור ביותר, ב) "עתיד ש..." כגון: עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל (שמ"ר א' 1

¹ דפ' ראשון ר"ל, ע"ש הערת שכטר. ² ע"ש הערת שכטר. ³ נמצא בתרגום השומרוני על התורה ברא' ז' כ"א; בכלל הוא מתרגם "גוע" ב"שלים" (בידי הוצאת בריל). ⁴ צ"ע מד' שמואל פרשה ל"ב סמוך לסוף: רצו והכנסו לביתו של שמעי. כך בדפ"ר ובדפ' ויניצ', בדפ' פראג נתקן והכניסום ולא ידוע מהיכן נלקח תקון זה, כי באות אמת אין כלום ובילקוט אסתר ריש תתרג"ג נכנסו, והלא אלה הם שני המקורות העיקריים של תקוני דפוס פראג. ואפשר שמצא כך במספר גויל כתוב ישן נושן, שהזכירו בשער הספר. "הכניסום" גם בדפוס אמשטרדם. בדפ' ווארשא תרי"ב הכניסו וכן בהו' בובר, אפשר, כי העיקר הכנסו, כמו בדפ' ראשון. כלומר בנין הפעל = נכנסו שבילקוט, וחבל, שלא צין בובר את גרסת כ"י פארמא. נפעל או הפעל עשוי יותר לענין מהפעיל, והכניסום, אף אם מתוך כ"י הגיע להוצ' פראג, אפשר שהוא "תקון" מן "הכנסו". כל זה הוא, כאמור, באולי ונקוד עליו, ושמא יתברר ממקום אחר.

כ"ב), עתידים ההרים שיטיפו לכם עסיס (פסיק-ר איש שלום קליח ע"ב).¹ בהצופה" תרפ"ד עמ' 127 שערתי דרך אגב, כי לא תפגע האזן לשמוע דרך משל: עתידה אני יולדת בן, עתידים ההרים מטיפים לכם עסיס. והנה דגמאות לכך:

(1) ירושלמי תענ' ס"ה ע"ד למעלה: אחר כל הדורות עתידין בניך להאחו בעונות ולהסתבך בצרות וסופן להגאל בקרניו של איל זה. אבל בשרידי ירושלמי עמ' 176: עתידין בניך נאחזים בעונות ונסבכין בצרות וסופן ליגאל בקרניו של איל זה. ודאי, שבגי' זאת העתיקה שלטו ידי מעתיקים ושנו מדעת ושלא מדעת לפי השגור והמקבל ביותר.

(2) שם, באותו עמוד, נמצא שוב: עתידין בניך נאחזין בעונות ומסתבכים במלכויות. נשתמרה גם בדפוס הגרסא שבשרידי ירושלמי: עתידין בניך נאחזים ומסתבכין במלכות. ועין ב"ר נ"ו ט' ובהערות תיאודור.

(3) ב"ר מ"ח ז': מה אתה יושב ושכינה עומדת כך בניך יושבין ושכינה עומדת. כך גם בהו' תיאודור, אבל בכ"י פאריס (תיאודור) הגי': עתידין נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ויושבין. וכן באגדת בראשית פרק י"ט בדפ' ראשון ובהוצאת בובר ועוד: עתידין בניך בני שלש שנים בני ארבע שנים יושבין בבית הכנסת ואני עומד (אמנם בתנח' בובר ויראד': עתידין בניך... לי שב ואני עומד עליהם).

(4) מד' רות זוטא עמ' 48: עתידה בת קול מכרות ואומרת.

(5) מד' משלי ט' ב' בובר: שכל המועדים עתידים בטלים וימי הפורים [אינם בטלים]. זה נכון יותר מגרסת הנדפס: שכל המועדים יהיו בטלין. גם כאן מצינו: עתידין ליבטל (ילק' משלי תתקמ"ד; אגדת אסתר, בובר, סוף פרק ו') ובדומה לזה ירוש' מגלה ע' ע"ד למטה: הנביאים והכתובים עתידין ליבטל וחמשת ספרי תורה אינן עתידין ליבטל... אף מגילת אסתר והלכות אינן עתידין ליבטל. (6) שהש"ר ד' ח': תשורי מראש אמנה אמר ר' חנינא בשם ר' יוסטא עתידות הגליות מגיעות עד טורוס מונוס ואומרים שירה. בשנויים בירוש' חלה דף ס' ע"א: לכשיגיעו הגליות... הן עתידות לומר שירה (כך גם נוסח' הר"ש משנן חלה ד' ח' - גם ד"ר), ובש"מ כ"ג: כשיגיעו הגליות לשם יהיו אומרים שירה.

(7) ראוי להזכיר גם פסידר"כ קמ"ג ע"א: עתידה ירושלים מתרחבת ועולה. בספרי דברים א' (איש שלום ס"ה ע"א), בשהש"ר ז' ה' ובילקוט דברים תשצ"ב², ילק' ישעי' של"ד³ גרס: להי'ות מרחבת. וכן שם עוד פעמים אחדות "להיות" עם "עתיד" וכן באותו פרק בפסידר"כ. ולכן אפשר, כי נשמטה פעם אחת בטעות "להיות".

¹ (יש להוסיף עתיד ש... עם בינוני: עתידים אילנות שמוציאים פרות בכל יום שבת, ל' ע"ב). עתידים הנביאים כלם שאומרים שירה בקול רם (סנהדרין, צ"א ע"ב). ועין כתובות קי"א: וב"ב ע"ה: א. א.).² בדפ"ר תשצ"א.⁵ בדפ"ר תע"ב.

אין לבטל את מציאותו של שמוש זה בלשון, אף אם נאמר, כי באחת או באחרות מן הדגמאות הנ"ל היתה הגרסא הראשונה בשם הפעל או אחרת. רק מחמת קביעותו ושגרותו יכלו להגיע לידי כך להשתמש בו גם במקום גיר' אחרת קדומה.

דומה לזה הפעל שרי בסורית, שהוא בא בשלשה דרכים כמו עתיד שלנו: (א) שרי ל... שגור; (ב) שרי דנאמר להון (מרקום, ל"ב ועוד); (ג) שריו מתעיקין (שם י"ד ט' ועוד). כידוע התחיל בעברית רק בשני דרכים: התחיל לעשות, התחיל עושה. אבל התחיל שיעשה, כמו בסורית, לא מצינו.

נְכוּיָה — נְכִים

פסדר"כ דברי ירמ' קט"ו ע"ב: ארבעה הן שהן באים ממשפחת נְכוּיָה ואלו הן: פנחס ואוריה, יחזקאל וירמיה. והעיר שם בובר: „בכ"י אקספארד ובילקוט ירמ' 1 נכריה ובערוך ערך טט 2 הביא בשם הפסיקתא נטויה ופי' שם משפחה פחותה וכן בכ"י פארמא הג' נטויה ובילקוט תורה שם 3 בזויה". המלונות לא הביאו כלל צורת נְכוּיָה. חשבוה—אם הרגישו בה—לשבוש, וקוהוט מפרש נטויה, גר' הערוך, עפ"י הערבית מלשון ערעור. אבל אין ספק, כי דוקא נְכוּיָה, הצורה המזורה והמשנה, היא הנכונה ופרושה שפלה. בזויה, פחותה. שאר הגי' אינן אלא תקונים או פרושים, שנכנסו בדרכים הידועים אל הטקסט, ומצינו גם: יונית נְכוּיָה בראש קינת שבת סורו מני, מקור עתיק כ"כ, ואף הוא נעלם מרושמי המלים ואינו בכרך האחרון של בן-יהודה. יש בודאי קרבה לנכה שב„הכה" והמשמעות הראשונה של נְכוּיָה היא, כנראה, שפלה. ומכאן נפרש: נאספו עלי נכים ולא ידעתי (תהי' ל"ה ט"ו) נכים = נכויים, שפלים, בזויים. ומפליא הוא הגלגל החוזר בעולם: אף לנכים נמצאו „מתקנים" נכרים (עין גנויס-בוהלה) ממש כגי' הילקוט הנ"ל! נוכל לפרש עוד שרשי נכה-נכא שבמקרא עפ"י המקורות הנ"ל ואין כאן המקום לכך. רצוני רק להעיר עוד על נכאו מן הארץ (איוב ל' ח'). בפרק הזה הוא מתחיל בקובלנא על צעירים ששחקו עליו „אשר מאסתי אבותם... מן גו יגרשו... לשכן חרי עפר וכפיהם... בני נבל גם בני בלי שם נכאו מן הארץ". אין ספק כי גם נכאו מלשון שפלות ובזו, נכאו = שפלו, ירדו כאלו נעלמו מן הארץ. כלומר אין איש שם לבו אליהם.

ה ע ר ה

הציטטים המובאים כאן מספרות המדרשים ומן הירושלמי הם, גם במקום שלא נאמר בפרוש, עפ"י הדפוסים הראשונים. הטעמתי זאת ביחוד רק במקום שראיתי צורך בכך. הציטטים מתלמוד בבלי השוו לכ"י מינכן (שטרק).

¹ רמז רנ"ז. כך גם גר' ד"ר. ² בהוצאת הערוך ערך ט' אחר ט"ח. ⁸ רמז תשע"א ריש פנחס, וכן בד"ר.

צורות ההקטנה וההגדלה

א.

בכל לשון תרבותית מצויים שמות-עצם ושמות-לְיָי ופעלים, שיש להם, חוץ מהצורות היסודיות, השכיחות, אף צורות שניות, עראיות ורפויות, הנראות אך פעמים, וביותר בדבור משבכתב, שהן ממעטות את דמותם של השמות ותאריהם ומפחיתות את שעור הפעלות מכפי שהם באמת בשעת הדבור והכתב או מכפי שהם תמיד.

יש עוד לשונות, שחוץ מאותן צורות ההקטנה, יש להן עוד צורות הגדלה, שהן מגדילות את העצמים ונותנות להם שעור של קומה הרבה יותר מכפי המדה.

לצורות המראות את ההקטנה וההפחתה מפני שבעליהן קטנים ופחותים הם באמת באותה שעה יש נורם אחד, והוא הרצון לקמץ בתארים, או בשמות, המצירים אותם בשעורם המקטן והמפחת: במקום תמר קטן, למשל, נאמר תִּמְרוֹר (ירמ' ל"א, כ'), במקום חר קטן – חֲרִיר (כלים י"ג, ה'), במקום פטיש קטן – בן פטיש (שם כ"ט, ז'), במקום אדם קצת – אֶבְיָדָם (ויק' י"ג, מ"ב-מ"ט) וכיוצא בהם.

ולצורות המקטינות והמפחיתות מכפי השעור שהוא בשעת הדבור והכתב יש נורמים שונים: הַתְּבוּב, הַזְּלוּל והַגְּנוּי.

הַתְּבוּב כיצד? תינוק קטן, שכלי-הדבור שלו אינם מפתחים עדין כל צרכם, מבליע בשעת דבורו אותיות ומוציא מתוך פיו מלים קטועות, או שהוא מוסיף אותיות ומאריך את המלים, או שהוא מניע את האותיות בתנועות אחרות שאינן שכיחות בדבור הרגיל. אז, בקטנותו, קרוב מאד התינוק לרב העצמים, החיים, הצומחים והרוממים, המקיפים אותו. את הכל הוא מוקיר ומתקב וידו שלוחה תמיד למששם. באותו הזמן משנה, על פי רב, התינוק לכת תלה ובמת פון כמה וכמה קלים

¹ שם-לְיָי, המצוי במשנה (פרה י"א, ז' ועוד), הולם יותר מ-שם-תאר, וראוי הוא להתקבל במקומו.

מהיותן ומעבר את צורותיהן, מפני שנדמה לו שעל ידי זה הוא מַעֲלֶה את כל לבו לאותם הרברים החביבים לו ואת כל אהבתו העזה להם.

והגדולים, המצויים במחיצתו של הקטן והבאים עמו במשא ומתן תדירי, מְשַׁפְּעִים קמעה קמעה אף הם ממנו ונעשים אף הם לקטנים בשעת דבורם עמו ומסגלים לעצמם את לשונו, מתוך מחשבה שלשון כזו, שהיא משתפת להם ולתינוק, עלולה לקרב עוד יותר את נפשותיהם לתינוק.

הזלזול כיצד? כשהאדם זהיר בכבודו של חברו ונוהג חשיבות בו רואה הוא אותו כאדם שלם, שהוא ראוי לשמו ושמו ראוי לו, ואינו חושב כלל לעשות איזה שנוי בשמו. לא כן אם חברו קל בעיניו, אם ערכו דל וחשיבותו פחותה, אז נראה לו שאינו אדם שלם כלל ושמו אף הוא אינו צריך להיות שלם, ומוצא לו קָטֶר, בשעה שהוא מזכיר את שמו, ומְסַרְסוּר ומקצרו ועושה בו כרצונו...

ובררך כזו נוהג אף הַנְּנוּי. אם הזלזול, שהוא בא מתוך קלות דעת וקלות ראש, גורם לידי הַמְּמַת (הַטֵּלַת מוֹם) שמות, – הננוי, שהוא תולדת הכעס והשנאה לאדם, לא כל שכן!

ולצורות ההגדלה יש שני גורמים: ההפרזה היתרה והַטֵּעֶמַת הנסות.

ההפרזה כיצד? כשהאדם עומד תוהה ומשתומם כלפי עצם גדול ועצום. שאינו שכיח כל כך, רואה הוא אותו כְּאִלּוּ יציר מְשֻׁנָּה הוא וענק מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא, ומצרף אז לשמו של אותו העצם, את אחד משמותיו של המקום, וקורא אֶרֶאֱל, הַקְּרִיִּיאֵל, חֲדַת אֱלֹהִים, שִׁלְחַבְתִּיה, מְרַחֲבִיה, מְאֻפְּלִיה וכיוצא בהם (עין להלן, ה). הטעמת הנסות כיצד? כשאותו העצם הגדול מכפי שעורו אינו מעורר בלבו של האדם רגשות של התפעלות ושל כבוד והערצה אלא רגשות של זלזול וננוי, רואה הוא אז אף את שמו של אותו העצם גדול ומְשֻׁנָּה, שאינו יכול להיות דומה בשום פנים לשמותיהם של אחרים, ומוצא אז צרך להוסיף אותיות לאותו השם ולהאריכו, ובזה נראה לו שהשם הולם את העצם המְגֻנָּה בעיניו.

צורות ההקטנה מצויות בלשון הדבור הרבה יותר מבלשון הספרות: כשהאדם מדבר, והוא מצוי אז בחברתם של אוהביו ומכיריו, לבו נָסַב בהם ומתיר לעצמו לדבר ולפטפט בכל העולה על לבו, ומחקה אף את דבורם של התינוקות, וממילא מרבה אז פיו לפלט אף מלים בעלות צורות מְקַטְנוּת. לא כן כשהאדם יושב ביחידות וכותב דברי ספרות. אז דבריו מנויים ושקולים וערוכים בכלבד ראש ומוצא הוא שראוי לו למעט בצורות הקטנה ככל מה שאפשר.

כך הוא בכל אָמָה ולשון. אין שום ספק, שגם לשוננו עשירה היתה בצורות ההקטנה בדבור ובספריה־לִין קדומים, שלא נשתמרו לנו, אך ברכוש הלשון שיש לנו עכשו אין נָקֶר שפע זה.

ואין ספק, שאף צורות הגדלה היו אז הרבה יותר מהשעור שנשתיר לנו בספרות, ואף הן אבדו לנו.

אבל, אף על פי כן, לכשנבדק יפה יפה בספרותנו, נמצא עוד כמה וכמה צורות מקטנות, שהכנסו לתוכה שלא במתכוון, מתוך שגרת הדבור, שהסופרים לא יכלו להשתחרר ממנה, ופעמים אף במתכוון, בכדי להטעים ולהנעים יותר את הלשון. נראה, מה הן הצורות שאפשר לומר עליהן בהחלט שמקטנות הן, ומה הן הצורות, שאפשר לקבלן בלא שום הטלת ספק למגדלות, ומה יש לנו לעשות לפי דגמתן.

ב.

בפעלים העבריים אין מצויה, כנראה, ההקטנה כלל. יש אומרים (ו. יעב"ז, קבץ, "הארץ", ח"ב, שער ה', עין שם), שהפעלים המרובעים, אלו שנוצרו על ידי השמטת אות אחת (הרפה, על פי רב) מן השרש והכפלת שתי האותיות האחרות שבו (כגון טמטם, פשפש, הבהב, לגלג, כעכע [מקואות א' ד'; י', ד']; טפטף – מן אטם, חפש, להב, לעג, נבע, נטף), או רק ע"י הכפלת האות האחרונה בלבד מבלי שום השמטת אות שרשית (כגון אמלל, נפלל [יחז' כ"ח, כ"ג], ערבב, רענן – מן אמל, נפל, ערב, רען), והמרובעים של שרשי ע"ע (כזבז, לגלג, בלבב, דלדל, פרפר, צחצח וכדומה – מן בוז, כלל, גלל, דלל, פרר, צחח), עו"י (זעזע, גמגמ, נענע, נפנפ וכיוצא בהם – מן זוע, נום, נוע, נוף) ולו"י (כגון רפרף, שגשג, תעתע – מן רפה, שנה, תעה), – כלם מראים על הקטנה. ויש (אליהו ספיר, "הארץ", ח"ה, שער ח') רואים אף את השרשים המרובעים האנומטופואטיים (המתקים את קולות הטבע, כגון גרגר [פרה ט', ד'; תוספתא, שם, ט', ו'; נטין פ"ט ע"א; וכעברית], דרדר [שהש"ד ו', י"א], זמזם, כעכע [ויק"ר, י"ז], כשכש [ביצה כ' ע"א], מצמץ [ינוק את המיץ, משרש מצץ, ירו', תרומות דמ"ז ע"ד פ"א], ערער [ברכות ל"ו ע"א], צפצף, קרקר, קשקש [סוטה ט"ע"ב; הל"ן ע"ד ע"ב ובשאר מקומות], שכשך [ע"ז ל"ג ע"ב] – למקטינים. אבל שתי הדעות האלו אינן מאששות כלל: אין שום ראיה שפעלים כאלו מראים על הקטנה, ולא עוד, אלא שדעתם של גדולי המדקדקים החדשים מתקבלת, שהפוך הדברים, לא לשם הקטנה והחלשה נוצרו אלא לשם הגדלה וחזוק, "טמטום המוח" גדול הרבה יותר מאומם אנוני; "הערבוביה" חזקה יותר מתערבבת, ומ"ערוב"; "הגלגול" (ועוד של הקבי"ה! עין ירמ' נ"א, כ"ה) – מה"גלילה" וה"מתגלגל" (האויב החי והחזק, עין איוב ל', י"ד) – מה"מתגלגל" (המת, עין בס' ש"ב כ', י"ב); "הזעזוע" – מה"זיע"; "הנענע" – מה"ניעה" וה"תנועה"; וה"מתלהלה" (משרש "להה") "יורה זקים, תצים ומות" (עין משלי כ"ו, י"ח) ואינו חושש להקטנה כלל... וכך, לכשנעין בכל הפעלים המרובעים המצויים בלשון עיון עמק לא נמצא בהם הוראת הקטנה (והוא הדין אף במתמשים: סחרחר [תהל' ל"ח, י"א] חמרמר [איוב ט"ז, ט"ז; איכה א', כ'; ב', י"א]. והשרשים האנומטופואטיים מרובעים

הם, מפני שדרכו של המחקר בכלל הוא, לשנות, ופעמים אף לשלש, את קול הטבע, ואף בהם אין שום הקטנה.

ג.

בשמות-ל' ניהגת ההקטנה במדה מועטה. בעקר היא ניהגת בצבעים ונונים ובמראות: אַבְדָּם (ויק' י"ג, מ"ב"מ"ט), אַבְדָּמָת (שם י"ג, י"ט"כ"ד"מ"ג), אַבְדָּמָת (שם י"ד, ל"ז), אַבְדָּב (תהלי' ס"ח, י"ד), אַבְדָּמָת (מגלה י"ג ע"א), אַבְדָּמָת (ויק' י"ד, ל"ז), אַבְדָּמָת (שה"ש א', ו'), אַבְדָּמָת (עבודה זרה מ' ע"א).

צורה זו, כמה שאנו רואים, נגזרת ע"י הכפלת שתי האותיות האחרונות של השרש. שהבפלה זו בשמות כאלו מראה דוקא על הקטנה ראה עוד ר' עקיבא (נעים א', ב'), והעדים הם הלשונות "ל בנה אדמדת" (ויק' י"ג, י"ט"כ"ד) ו"אל תראוני (אותי ה' פה)" שאני שחרחתי" (שה"ש א', ו'). בדעה זו הברורה החזיקו כמה מחכמינו שלנו (דונש; רש"י, בפרושו לתהלי' ס"ח, י"ד; רשב"ם, בפרושו לשה"ש, הוצאת גלינק; ראב"ע, בפרושו לויק' י"ג, מ"ט ולשה"ש א', ו'; ר' מנחם די לונזאנו, מעריך, ערך קטיקטון; יהושע שטיינברג, מעריך לשון עבר, ואחרים) ומחכמי שאר א"ה" (גוניס, Ausf. gramm. — krit. Lehrgebäude d. hebr. Spr., § 84 b n, קניג 413, Lehrgebäude d. hebr. Spr. II, בזה ל. — Wörterbuch etc., בולאד וליאנדר, Histor. Gramm. d. hebr. Spr., § 61 l d ושם מובא שאף בכושית כר, ואחרים). הדעה, שהיתה עוד בימיו של ר' עקיבא (המובאה בספרא ובירושלמי, סכה פ"ג ד"ג סע"ד), ושכמה חכמים (רס"ג, בשפת יתר לראב"ע; רש"י, בפרושו לויק' י"ג, מ"ט ולספרא; רמב"ם, הלכות נזעים; רד"ק, שרשים, שרש אדם; קוהוט, ערוך השלם, ערכי אדמדם ושחרח; ברוקלמן, Grundriss d. vergl. Gramm. d. sem. Spr. I, 173-177, ע"ש, ואחרים) החזיקו בה, שהגדלה יש כאן ולא הקטנה, אין לה יסוד.

לפי משקל זה אפשר לנו לתרש משקלים חדשים של שמות צבעים, נונים ומראות, כגון לַבְנָן, לַבְנָנָת, לַבְנָנִים, פְּתָלָל, תְּבַלְבָּלָת, צִהְבֵּהֲבִים, פְּתָמָמָת, תְּנִירִי, אַמְצָמָת, קִנְמָמָם (מי שונים כגון קנמון במקצת), פִּשְׁתִּשְׁתָּת (מי שונים כגון פשתן במקצת); אַבְדָּב (או: אַבְדָּר), אַבְדָּמָת, אַבְדָּמָת (— רַבִּים), קַצְרָצָרָת, רְתָרָת וכיוצא בהם.

צורה זו של הכפלת האותיות בשמות-הל' במשמע של הקטנה ניהגת, כאמור, על פי רב, בנונים. שלא בנונים מראה היא דוקא על הגדלה: הַפְּפָפָד (משלי כ"א, ח'), הַלְלָלָלָת (ירמ' כ"ג, י"ב; דני' י"א, כ"א-ל"ד), עַקְלָלָלָת (שופ' ה', ו'; תהלי' קכ"ה, ה'), פְּתָלָלָת (דבי' ל"ב, ה'), יִפְהִיָּה (לפי ששה כתבייד ושבעה דפוסים שונים; או: יִפְהִיָּה, לפי הרבה כ"י ודפוסים אחרים; או: יִפְהִיָּה, לפי י"ג כ"י;

או: יַפְּתִיָּה, לפי שני דפוסים ישנים – ירמ' מ"ז, כ"1 ע"ן בס' I, Grundriss, שם, ויש עוד דרך לחדש משקלים של שמות נונים, ואפשר אף של מראות, והיא הכפלת האות האחרונה של השרש. במקרא אנו מוצאים "חֲכִילִי" (ברא' מ"ט, י"ב) ושם מִפְּשֵׁט, "חֲכִילִיּוֹת" (מש' כ"ג, כ"ט – משרש, "חכל"). בתלמוד מצויים כמה שמות מִפְּשֵׁטִים בהכפלת האות האחרונה של השרש ובסיומי "יִת" ו"זת", כגון אֶדְמוּמִית (תל"ן פ"ז ע"ב; קי"ב ע"א; ויש אף אֶדְמוּמִית, בפרוש הרמב"ם לנעים א', ב'), לְבִנְיָנִית (נעים ד', ד'; ספרא, תוריע; תוספתא, ב"ק ג"ט ע"ב); שְׁחֲרִירִית (תענית כ"ג ע"ב; ויש אף שְׁחֲרִירָתָה, שהש"ר, פ' אל תראוני), לְחִלּוֹתִית (סנהדר' מ"ט ע"א; צ"ב ע"ב; ב"ר מ"ח; שם ס"א; שהש"ר, פ' אל תראוני – כאן הִכְפִּילוּ שתי אותיות השרש; ויש עוד לְחִלּוֹת, תוספתא, מקואות ספ"ו; שהש"ר, פ' אני הִבְצַלְתִּי. הצורה "חכלילי" יכולה להתקבל כמות שהיא (וכשמות אחרים המסימים בסיום-י; כגון אכורי, ארמוני, קדמוני) וגם בצורת "חֲכִילִי" (וסיום-י; כאן אפשר שהוא של יחס הסמיכות הקרום, כבצורות קְנִירָאוֹנוֹ, ברא' מ"ט, י"א, נְנוֹבְת־יִיּוֹם, שם ל"א, ל"ט, מְלֻאֲתִי מִשְׁפֵּט, ישעי' א' כ"א). לפי זה, אפשר לנו ליצור עוד צורות חדשות כעין אֶדְמוּמִי או אֶדְמוּם (= אֶדְמוּם), שְׁחֲרִירִית, לְבִנְיָנִים (–נִיּוֹם), יִרְקוֹקִיּוֹת, פְּחִלִּילִי – פְּחִלִּיל, תְּכִלִּילִית; גְּדִלּוֹלִי, קְטַנְיָנִית, גְּבִהִיּוֹת, נִמְכּוּקִיּוֹת, שְׁפִלּוֹלִיּוֹת, יִדְקוּקִי, עֲבִינִיּוֹת וכדומותיהן.

ואף הכפלה זו של האות האחרונה של השרש מראה על הקטנה אך בנונים, ואפשר שאף במראות, בלבד, אבל בשמות אחרים מראה היא על הגדלה ותווק², כדרך ההכפלה הקודמת וההכפלה בכל השמות (ע"ן למטה בפ' ד') והפעלים (ע"ן למעלה, פ' ב').

ד.

בשמות עצם יוצאה ההקטנה בדרכים שונות:

(א) על ידי שמות מִיְחָדִים, כגון עוֹלָל, יוֹנָק, ילד, אפרות, נוֹזל (ליונה ולנשר) נור (לאריה, לתן ולראם, ברא' מ"ט, ט'; דב' ל"ג, כ"ב; יחז' י"ט, ב"י-יה'; נחום

¹ "יפהפיה", יפה-פיה" = "יפהפיה", משרש "יפי". שנעשה ל"יפה". יעבץ (שם) טובר, ששם זה מראה אף הוא על הקטנה, ואף על פי כן אין משמעו "יפה קצת" אלא "יפה מאוד", "מפני שהיפי והנעם חל יותר על דבר דק מעל דבר גס, על כן הקטנתו זה הוא תווק", אבל זוהי סברה קלושה ופלוּפּל בלבד. הדעת נותנת שהגדלה יש כאן ולא הקטנה. ² משקל זה, פְּעֻלָּל, שמראה בשמות הגונים להקטנה, אינו מצוי באמת בשמות-לוי אחרים, שאפשר יהיה לומר בברור שבהם הוא מראה על חוּק והגדלה, ובעברית (פְּעֻלָּל ופְּעֻלָּלִית) הוא בא בשמות-לוי של פעלים עומדים (אינטרנסיטיביים), כגון בְּעִיד (פחון), בְּעִיש (פחדן), צְמִלָּה (תלש), וְחִלָּל (תלך) וכדומה, אבל ההכפלה בכלל הרי מראה בכל השמות, כבפעלים, על חוּק הפעלה והאיכות והגדלתן.

ב, י"ב; איכה ד', ג; ב"ר ל"א; ובארמית אף לכלב, שבת קנ"ה ע"ב; כתובת ס"א ע"ב; סנהדר' ס"ד ע"א; ויק"ר י"ט, גור (= גור, ירמ' נ"א, ל"ח; נחום ב', י"ג), טלה (לכבשים), גדי (לעזים), עיר וכיוצא בהם.

ב) בצירוף שמות "בן", "בר" ו"בת", כגון בן-בקר, בן-יונה, בן-נשר (מש' ל', י"ז), בן-הריץ (כ"ב ו', ד; ק"ו ע"ב; ק"ח ע"א), בן-פטיש (כלים כ"ט, ז), בן-כילף (פ"לף קטן, תוספתא, כלים כ"ב ו', ג), בן-יבצלים (תוס' עקצין ב', ח), בן-ימעים (סוף קנים, כגור למעים); בן-פטיש (שע"פ, פסח' ס"ו ע"ב; פ' ע"ב; כ"ב פ"ט ע"ב; ח'לן מ"ח ע"ב; שם קל"ה ע"א; כריתות ו', ע"ב; נדה מ' ע"א), בן-ינר (שבת נ"ד ע"א), בן-ינר (פסח' פ"ו ע"א), בן-חוליה (הלכות גדולות, הל' שחיטה, תקל"ב)¹; בן-דמי (ואף בתולת בת, מ"ב י"ט, כ"א; ישע' כ"ג, ו"ב"ל²; ירמ' י"ד, י"ו; מ"ו, י"א; איכה א', ט"ו; בתולת ישראל, ירמ' י"ח, י"ג; ל"א, נ"כ; עמוס ה', ב). ואפשר שאף בת ציון, בן-ירושלים, איכה ב', י"ג, בן-יצר, בן-יבבל, במשמע של עיר ציון ונ' ולחבה ולא במשמע של יושבי ציון ונ', שהם כבת לאמם העיר), בן-יבבל, בן-יצחק (שנתקבל בימינו במשמע של צחוק קל).

ג) בהכנסת שני בשם נופ, וזוהי בחמשה פנים:

א) ע"י שני בתנועות של השם, ושלוה משמש משקל פִּעִיל לזכר ופִּעִילָה לנקבה בשמות השלשיים ומשקלי פִּעִילָל ופִּעִילִיל במרבעים, המצויים במדה מרבה בלשון הערבית² בשמות הכלליים, כגון גִּבְלִיל (הר-מִצְעָר — מן גִּבְלִיל, הר) עֲבִירָה (מן עֲבִיר, עֲבִירָה, גִּלְיָה (נור-יבבל, מן בִּלְיָה קָלִי), הִצִּיל (אדם קטן—מן בָּלִיל, אדם), עֲבִירָה (עקרב קטן — מן עֲבִירָה, מִשְׁנִיר (מסנד קטן—מן מִשְׁנִיר) וכדומהם³, ואף בשמות העצמים הפרטיים ובחקיקות השבאיות (בְּרָחָה, Die Nominalbildung in d. semit. Spr. §, 192 a) ובאשורית ושאר הלשונות השמיות (בן יי-הוד'ה, מלון הלשון העברית, ע' 104) מצוי משקל פִּעִיל. והוא היה לפנינו אף בארמית וסורית, ועכשו נשתירו אך קצת שינויים מהם, שגִּלְיָה בן-יבבל (Mand., Gramm.) מעמוד 117 ואילך § 112 ו-Syr. Gramm. וברוקלמן (בספרו Grundriss etc. I, § 137) הביאום.

משקל זה היה נהוג בזמן קדום אף בעברית במדה מרבה, ונשתמר לנו במקרא ובמשנה אך בקצת מקומות. לטעם שונות בן-יהודה (שם) לזה, יש להוסיף עוד את הטעם שהזכר למעלה (בראש המאמר) על דבר המקרא והמשנה. אולם ה"ו ון (Lehrbuch d. hebr. Spr. §, 180) היה הראשון שמצא במקרא כמנים של הקטנה במשקל זה. ביחוד ראה הקטנה במלת "וְעִיר" (שהיא במקום וְעִיר), במשמעה ובצורתה כאחת. דעתו זו נתקבלה אף על גלדקי (Orient u. Occident II, 176) וְרִנָּת

¹ ובארמית: בן-ימעים (ח'לן מ"ט ע"ב—שבת-החלב הקטנה שבקבה), ברא דתומא (תענית כ"ה ע"א — שום קטן).² ובערבית האֶסְפָּמִית ובכל הדיאלקטים המערביים משמשים משקלי פִּעִיל ופִּעִילָל במקום פִּעִיל (ברוקלמן, שם, הערה 1. ע"ש).³ כל פרטי ההקטנה מכל מיני השמות מובאים בספרו של וריגתי המזכר למטה. § 269 ואילך.

(Wright, Arab, Gramm., I, § 269), אַלֶּדֶד (Gramm. d. hebr. Spr. § 167), שְׁפָרָה (Lehrbuch d. hebr. Gr. § 242) לְגַרְד (Uebersicht etc. ע' 85), קִנִּי (Lehrge- bäude d. hebr. Spr., בהרבה מקומות), בְּיִהוּדָה (מלון, ע' 98-99, 904, ובשאר מקומות), א. זרזובסקי (הצפירה, 1913 גל' 99), מ. ג. סגל (מדעי היהדות, I, מעמוד 139 ואילך) ואחרים.

ומשקל זה לא נשתמר בלשונו בדיוקו. הוא נשתנה למשקלי פָּעִיל (וממנו זְעִיר), פָּעִיל (תָּרִי, כלים י"ג, ה'—ח' קטן) פָּעִילָה (פְּבִינָה, כ"ב ט' ז'; שם קנ"א ע"ב; גמין י"ד ע"ב; ט"ז ע"א; תרגום לישעי' ג', כ"ג—מטפת יקרה לראש אשה, מן פְּבָנָה בסורית; עֲרִיבָה, ירו', שבת ד', ד'; קהיר א', ט"ז—ספינה קטנה; כלים ט"ז, א'—כלילישה בצורת ספינה קטנה, מן עֲרָאב בערבית, עֲרָאב בסורית ואֲרָאב בארמית, כ"ב ל"ד ע"ב), פָּעִילָה (פְּלִילָה, ע"ז ב', י—סל קטן; עֲרִיבָה, כלים כ"ז, א'; נדה י"ד, א'—עָרָם, עָרָשׁ, קטנה; סְרִיבָה, כלים ח', ג'; ט' ז'; אהילות ה' ו'; י"ב, ב'—סָרָד (שְׁכָרָה) קטן), פָּעִיל (אֲבִיל, הושע י"א, ד'. שוה שם ודומה לשם אֲכָל ולא פֻעַל, כמו שסוברים אחרים, בטעות, אמרו כבר ר"י בן ג' נה, בהרקמה, רד"ק, בשרשים, ר"י דוראן, במעשה אפד, אברהם בל משי, במקנה אברם, אולסהוזן, שם, ואחרים. ועין במלוננו של ב"י בערך זה), פָּעִילָה (בְּרִיבָה, שביעית ח', ו', תוספתא, דמ' ד', י"ב; שם, טהרות י' י"ב¹—בית בד קטן; שומ'קָה, כלאים ה', ג'; ערובין ב', ה'; כ"ב ד' ח'—סָבָה קטנה של שומר².

בְּרָתָ (שם, § 192 d) סובר, שמשקל זה של הקטנה אינו במקרא כלל, ואף ברוקלמן (שם, שם) אומר, ש"זְעִיר" שבמקרא נטולה מארמית, אבל כבר סתר קנינ (שם, II, 143-144) את דבריו של בְּרָתָ, והוכיח, שלא אך במשנה—ושבה ראו אף

¹ במקום זה (בטהרות) בא בידידה, ביוד במקום וו, בטעות. שם זה בא אף בספרא (בהר, ס' ח') ובב"ר (ל"א, ב'). בספרא שבדפוסים (פרשה א' פרק א') בא בצורת בידידה (בלא וו) ובכ"י רומי, שבהו' מאיר איש שלום (בצלום)—בודידה (בוו ובלא יוד), ב"פ, ובב"ר, הו' תיאודור—במספר רבים בדידיות קטנות. ובחלופי הנסחאות שבהו' זו מובא, שבעוד שני כת"מ מצויה גרסא זו. וכך מביאים אף ר"י גדליה בהערותיו ל"ב"ר (שלונקי, שנ"ד) ובבב"ב שתי באות אמת (שְׁדִיפֶס בפעם הראשונה בשלונקי, שכ"ה) והרד"ל בהערותיו ל"ב"ר בשם הערוך (בל"ס מדפוס ראשון) גרסא זו. וכך גורס אף המעריך. ובדפוס ראשון ובדפוס שני של ב"ר הגרסא, בטעות: בדידיות (בריש). ובערוך דפוס פיזרו (רע"ז) בדידיות—ועל זה לא העירו לא קוהוט ולא תיאודור. ובעל מתנות כהונה (בדפוס וילנא) מביא בשם הערוך: בדידות, כגרסת דפוס ויניציא וקוהוט. — על כל זה העיר ידידי ת. ז'ל'ן.

² שומירה (ביוד) בדפוסים ואף בכתי"ש כלאים. ובדפוסים הראשונים ובכ"י ש"ס ב"ב ובירושלמי כלאים: שומרה (בלא יוד). וז'ל'ן העיר לי שאף בהלכות גדולות (ויניציא), הלכות מילה, דף כ"ג ע"ב (ב"פ), בלא יוד. — ברוקלמן (שם) מנקד, בטעות: בְּרִיבָה ושומ'קָה, על דרך הלשון הערבית.

ברת וברוקלמן את מציאותו של משקל זה – אלא אף במקרא הוא מצוי, והשמות זעיר, שְׁלִי (ירמ' מ"ט, ל"א), שְׁבִים (ישע' ג', י"ח) = שְׁבִים = שְׁמִישׁ – תכשיט של שמש קטן) וכדומה שמות הקטנה הם. ולפי דעתו של ב"י (שם, 904) אף דוקיפת שם של הקטנה הוא (במ' דוקיפת), ולדעה זו נוטה אף סגל (שם, ע' 144), ולפי"ד של רד"ק אף אָמִינוֹן (ש"ב י"ג, כ') הוא להקטנה (ו"א להקטנת החשיבות, לזלזול, כמ' אָמִינוֹן).

להנהיג בימינו משקלים אלו, שהם תולדות פְּעִיל, להקטנה, קשה מאד, לא רק החדוש בלבד יתא גדול מאד ומתמיה, אלא עקר הקשי יתא מה שלא צורה אחת יש כאן אלא שש (שש של מין וכו' ושש של מין נקבה) וזה יגרם לידי קלקול הלשון ומטטושה, טעה ב. שְׁנִידֵר בדבריו (תורת הלשון בהתפתחותה, § 75, ב', הערה ד'), ש"שום הֶזֶק וקלקול ללשון לא יהיו אז. הֶזֶק יתא גדול אז מאד והלשון תתקלקל בלא שער, ובכלל אי אפשר לבנות בנין כזה על תבות מועטות כ"כ, בעלות צורות שונות, המצויות בלשון, והרי אף בערבית, שבה רווח משקל זה, אינה קלה כ"כ דרך זו של בְּנֵית שמות הקטנה (עין בס' Arab. Gr. של וִרְנָה).

א. זרובסקי (הצפירה, שם) אומר, שמשקל פְּעִיל דומה למשקל פְּעִיל (מנין לו זה?), והוא ראוי להתקבל לשם הקטנה, ונאמר זעיר, זְעִירָה, עֲלִים (ולמה לא עֲלִים?), עֲלִימָה (דוקא בחטף פתח), צִפִּיר (ולמה לא צִפִּיר?). צִפִּירָה, (במקום צִפִּירָה!) וכו'. אבל כל דבריו אלו מְטעים הם לגמרי!

2) על ידי שני בתנועות ובאותיות ההבורות כאחד, כשהאות האחרונה או שתי האותיות האחרונות של השם נשנות בו, ופְּעָמִים עוד בשני שם הוזכר לשם נקבה: אָלִיל (ירמ' י"ד, י"ד; זכרי' י"א, י"ז; איוב י"ג, ד' – מן אֵל; ובשאר המקומות מן אֵל או מן אֵל, וכבנרמנית Götze מן Gott וברוסית божок מן бог ובפולנית Bożek מן Bóg), תְּמִירֵר (ירמ' ל"א, כ' – מן תְּמֵר), תַּעֲלוֹל (ישע' ג', ד' = שַׁעֲלוֹל; שועל קטן וכווי, עין בהגייה י"ד ע"א: "תעלי בני תעלי"), שֶׁקֶן (איכ"ר א', א' – שֶׁקֶן קטן)¹; בְּהִירִית (תוספתא, מנחות ט', י' – כד קטן), עֲפִרִית (כ"ב צ"ד ע"א), נְבִשִׁישִׁית (שבת ע"ג ע"ב), בְּקִבּוּכִית (יומא ל"ח, ע"ב; ירו', פאה פ"ז ד"כ; שם, שבת רפ"ד ד"ז; תרגום לאיוב י"ג, כ"ח וכו', י"ח), שְׁמִנּוּנִית (ביצה כ"ח ע"א וע"ב; חָלִין קר"א ע"א; ירו', פסח' פ"ב דכ"ט ע"ג; ת"י לברא' מ"ה, י"ח), תְּלִילִית (אהלות ט"ז, ב'), שְׁלִילִית (פאה ב', א'), אֶקְמוּמִית, לְבִנּוּנִית, שְׁחִירִית, לְחִלּוּתִית (עין למעלה בפ' ג')²; אֶסְפָּסוּף (במד' י"א, ד' – כָּפַל של גְּנוּי), כְּצִלְצוֹל (כלאים א', ג' – בצל קטן או גרוע)³,

¹ ועל פי זה חדש מְנִידִיל לְפִין מסטנוב (בס' מודע לבינה): גִּידִידִים, במשמע גידים דקים. על זה העירני מר ח. ג. ביאליק. ² ובארמית: עִינוּנִית ואִינוּנִית (חָלִין מ"ז ע"א – אונה קטנה) וגִּנּוּנִית (ב"ב ס"ח ע"א ויר' סוף קדושין ובשאר מקומות – גן קטן). ³ "בצל קטן" – כפרושו של אחד המפרשים המובא בפרושו של הרמב"ם; ו"בצל המדבר" – כפרושו שלו. ועל בצל המדבר אומר מר יעקב זלוטניק (ירחון "השפה", ע' 139) שהוא גדול מאד.

כ. שתי התבות „לְהַפֵּר פְּרוֹת” הן תבה אחת, וכך קראו תיאודוֹרִיָּסְיוֹן, רש”י ושאר מפרשים). פְּקָחְקוֹת (ישע’ ס”א, א’—תבה אחת, לפי שני כתי’ ודפוס אחד ישן ולפי תרגום הע’, הפשיטא והתר’ הרומי; ולפי רב כתי’ והדפוסים: פְּקָחְקוֹת) וכיוצא בהם.

ברשימת השמות האלו מצויים שמות שאי אפשר לנו לידע את קבת שְׁנֵת האותיות שבהם, כגון נַעֲצוֹן, שְׁבִלּוֹל, נָגֵר; וְלוֹל, זְרוֹר, כְּדָב, קֶדֶד, חֲבִרְבוּרָה. אי אפשר, כפי שנראה לנו, לתלות זה לא בהקטנה ולא בהגדלה, אבל שאר השמות כמעט כֻּלָּם מבליטים בהתארכות שרשיהם את ההגדלה, הִרְבּוּי והתוֹק; ה„סְגִיר” אינו גשם קל אלא גשם היוֹרֵד בִּזְעַף (וכך בשומרונית „אַסְגֵּר”; ובערבית שרש „סג” מראה על מְלוּי במים); ה„פְּקָח” (עין באיוב ל’, י”ב) אינם „פְּרָחִי כְהֵנָה” במיכם כלל וכלל... ה„שְׁעוּרָה” (או: שְׁעוּרִיָּה, או שְׁעוּרִית) אינה קטנה אף היא ואינה „כתאנים השְׁעוּרוֹת” (ירמ’ כ”ט, י”ז); ה„גִּלְגִּל” מתגלגל בכח ובמהירות; ה„צִלְצִלִּים” מצלצלים ברעש; כתבת הִקְעָקַע’ נורמת לידי זעזוע עצבים חזק ומשירת רשם עולמית; ה„חִלְחִלָּה” (ישע’ כ”א, ג’; יחז’ ל’, ד”ט; נחום ב’, י”א. ע”ש) אינה „חיל” פשוט כלל; הֵן לא היה, לפי דבריהם של מבוי, אך „קל” בלבד אלא „קלוקל”, ז”א קל ונבזה, וכך, לכשנעמיק קצת, נמצא אף בהרבה שמות אחרים מאלו המְאָרְכִים שפע יותר של חיים ונבירה מבשאר השמות.

בשמות כפולי האותיות האלו יש קצת שהם אונומטופאטיים, כגון נִגְנָת, כְּבוֹק, בְּרִבּוֹר, צִרְצוֹר. הכפלת האותיות בכלל, ובעקר בשמות כאלו, נוהגת בכל הלשונות השמיות והאריות. בפרנצית, למשל: bonbon, בגרמנית: Wirrwarr וכדומיהם.

ורואים אנו, שחק אחד כללי שולט בלשון: הכפלת האותיות השרשיות מראה בפעלים, בשמות-הלֵךְ (עין למעלה, בפרקי ב’ ג’) ובשמות העצם (והשמות המְפֹשְׁטִים והשמות האונומטופאטיים בכלל), בעקר, על תוֹק, רְבּוּי והגדלה. ולא אך לשונו מצטינת בזה אלא אף שאר הלשונות (עין בספרו של וִנְדֵּט, W. Wundt, I, 635 ואילך; II, מעמ’ 36 ואילך Völkerpsychologie; ובספרו של ברוקלמן: 178-186, 240 Grundriss, I, § § 178-186; ובספרם של בואר וליאנדר: Histor. Gramm. d. hebr. Spr. § 38, p. q.).

אבל, אף על פי כן, מכיון שההכפלה באה בקצת שמות אף להקטנה, אפשר שנתיר לעצמנו לחדש עוד יצירות חדשות על פי דגמתם. ביחוד, יכול להתקבל משקל פְּעִלּוֹל, המראה אף בשאר לשונות שמיות (בערבית ובתגרינה, בארמית ובסורית) פְּעָמִים להקטנה (ברוקלמן, שם, § 172. ע”ש), ושעל-פיו תְּמָרוֹר, לפמן את ההקטנה באילנות, ומשקל פְּעִלּוֹלִית, שלפיו אֶצְמוּמִית, לְקִנּוּיָת, שְׁעוּרִית וכדומיהם, לְצִין את ההקטנה של שמות מְפֹשְׁטִים, וביחוד אֵלוֹ של הצבעים, והם יבנו אב לשמות נְפִינּוֹן, בְּמִנּוֹן, שְׁקִדּוֹר, נִתְרוֹת, אֶנּוֹת, אֶנְסוֹס, תְּפָחִית, שְׁנִפּוֹת, תְּרִבּוֹב (נפן, רמון וג’ קטנים); יִקְוִקִית, פְּתִלּוֹלִית, תְּכִלּוֹלִית, נְחִדּוֹרִית וכדו’ (עין למעלה, ג’, בסוף).

שאר השמות המקטינים ספק גדול אם יכולים הם לשמש דגמאות ליצירת שמות בצורתם. על פי "שקק" (שננור מן "שוק", לכאורה, אפשר להקטין כל השמות של ע"י ולומר קָרַר (מן בור), קָבַב (מן בִּיב), זָנַג (זוג), קָסַם (כוס), קָרַר (סיר), עָרַר (עיר), צָרַר (צור), קָפַף (קוף)¹ וכיוצא בהם; ועל פי "תיריר" (מן חר) – שמות חלומים של ע"ע, כגון אָמִים (מן אם), דָּבִיב (דב), חָקִיק (חק), עָלִיל (על), חָפִיף (חף); ועל פי "תלולית" (מן תל) – שמות צרויים של ע"ע, כגון אָמוּמִית (מן אם), חָצוּצִית, לְבוּבִית, עֲזוּזִית, צָלוּלִית (מן חץ לֵב, עַז, צָל; והשמות הפתוחים של ע"ע יהיו שקולים או במשקל הראשון של ע"ע או במשקל השני שלהם, כגון נָנִין או נְנִינִית (מן נָן), כְּדִיר – כְּדוּרִית (כד) חֲנִיג – חֲנִינִית (חנ), מְלִיל – מְלוּלִית (מל), כְּדִיר – כְּדוּרִית (כד), מְלִיל – מְלוּלִית (מל), שְׁקִיק – שְׁקִיקִית (שק); ושמות ההקטנה של לוי יהיו נוצרים בצורת "קִנְקִנָּה" (מן קָנָה), כגון עֲלוּעֵלָה (עלה קטן), שְׁדוּשְׁדָּה (שדה קטנה), יַעֲזֵעַת (יעה קטן), אבל כל הצורות האלו אינן ראויות להתקבל, מפני שאין להן יסוד הגון.

(ג) ע"י סיומים שונים בסוף:

(a) ע"י סיום-ון אִישוֹן (של עין², דב, לֵב, י; תהל, יז, ח; משי, ז' ב' – לפי דעתם של ר' יוסף קמחי, בשרשים של רד"ק, וברת, שם ע' 349 וברוקלמן, שם § 217, ובואר וליאנדר, שם, § 61 u, ואחרים. ונלדקי משה לו את שם אִנְשָׁאן אֲלֵשֶׁן, שבערבית ע' Zeitschrift d. deutschen morg. Gesellschaft 1886, 739 ועין במלונ של ב"י. בערך זה, שְׁהָרוֹן (ישע, ג', י"ח – חכשיט בדמות סהר קטן. ושה להקטנה אומרים אף ברת, שם, ע' 349 וברוקלמן, שם, § 217, שְׁפִיפֹן (ברא מ"ט, י"ז – מין נחש קטן: Cerastes), יוסיפון (יוסף פליוס, לחבה)³ ובל"ם אף פִּעְמוֹן. בסורית משמש סיום-ון להקטנה במדה מרבה מאד (נלדקי, Syr. Gramm. § 131), ואף במנדעית וברוקלמן, שם, שם, ובסורית החדשה – סיום-ון (נלדקי, שם, § 53 וברוקלמן, שם), ובערבית מצוי סיום-ון, במקום-ון, בקצת שמות להקטנה (ברוקלמן, שם) ואף באסורית יש בשם הצפור כַּכְּגָּ (משם כַּכְּגָּ – כוֹכָב) סמן של חבה (ד' ל' י').

(Assyrische Gramm. §§ 35, 65).

(b) ע"י סיום-נה: תְּכִינָה (כלים ב', ב' – חבית קטנה).

¹ מן קוף בא לדעת אחד הגאונים קיפוף להקטנה: קוף קרד (בער'). קיפוף קרד צגיר – קטן (אוצר הגאונים – הפרושים 106. – א. א.).

² אִישוֹן (מש' ו' ט'; כ', כ' – לפי הכתיב, וְאִישוֹן – לפי הקרי) הוא לא מ"א"ש אלא משרש "אשן", על משקל קִישוֹר.

³ דעתו של אבן יחיאל בהקדמתו לס' יוסיפון, היא שישראל קראהו כך משום חבה. ור' יהודה משקוני, בהערותיו על ספר זה, סובר, שיוסף קרא את עצמו בשם של הקטנה מתוך ענותנות. ודעתו של י. זלוטניק (שם, בעמ' 137), המחזיק בדעה שסיום-ון מראה על הגדלה, היא, ששם זה מורה דוקא על הגדלה, ולא על הגדלת שמו של יוסף אלא על הגדלת ספרו, וז"א שהבונה על ס' יוסיפון הגדול ולא על הקטן.

(c) ע"י סיוסֶנִית: לְחֶמְנִית (ברכות מ"ב ע"א – עוגה קטנה ורכה בעין לחם), שוֹמְנִית (כלאים א', ג' ותוספתא ראש כלאים – שום קטן או מדברי).

לפי דעתם של כמה מדרקרים אף סיום אות למד שבשם נִכְעַל (שמות ט', ל"א) בא להקטנה. ולפי דעתם של הַלְל וְקִינִי (II Lgb., ע' 412-413) אף בְּרָמֶל שבמשמע אדמת שדות וברמים (ישע' י', י"ח; ט"ז, י'; כ"ט, י"ז; ל"ב, ט"ז; ירמ' מ"ח, ל"ג), שם של הקטנה הוא. ולפיד של סנל (שם, 147-148) אף בְּרָסֶל (ש"ב כ"ב, ל"ז; תהי' י"ח, י"ז), אֶשְׁפֵּל, רִבְעָל (כלים כ', א') שמות הקטנה הם. אבל ספק גדול אם כל השמות האלו של הקטנה הם. הדעת נותנת, שהלמד, שהיא מ„אותיות השטף“ (למנין) ושדרכה להתוסף בשרשים, נתוספה אף באלו, בלא שום טעם. ובשם „אשכל“ לא הלמד נתוספה אלא האלף והשרש הוא כאן „שכל“ ולא „אשך“.

לקבל דרך זו להקטנה אי אפשר כלל: סיומים אלו הרי הם אך בשמות המועטים שהוכרו למעלה, וכרָבֶם לא הִכְרַע עדין הִכְרַע נמור. חוץ מזה, הרי סיוסֶנִי בא בשמות מרבים מאד שאינם מראים על הקטנה כלל – וכיצד אפשר להוסיפו לכל שם שנרצה בכדי להטעים הקטנה ותכוב?

ד"ר זרובבסקי (שם) אינו חושש כלל ומורה אותנו שצריכים להנהיג, בלא שום פקפוק, את סיוסֶנִי לומר וסיוסֶנִית לנקבה ולומר אִשּׁוֹן, בְּלֹדוֹן, גִּצְרוֹן, עֲלִמּוֹן, בְּלָבוֹן, אִשּׁוֹנִית, בְּלֹדוֹנִית, נְעוּרִית, עֲלִמוֹנִית, כלבונית וכיוצא בהם – אבל, כאמור, יש לנו לחוש הרבה לזה.

יש סופרים שמשתמשים בשם בְּלֹדוֹן, כשרוצים להטעים מה שהפולני מטעים בשם Zydek, כלומר יהודי קטן ובזוי, אבל צורה זו מקלקלת מאד, לפי שיור היתם חסרה כאן.

(4) ע"י הפיכת שם הזכר לשם נקבה והשם שאין לו סיום של נקבה (וש"נ הוא) לשם בסיום של נקבה:

(a) ע"י סיומי הנקבה בלבד: מְלוֹנָה (ישע' א', ח'; כ"ד, כ') – מלון קטן של שומר גן וגנה, פְּחֶתֶת (ויק' י"ג, נ"ה – פֶּחֶת, גְּמָה, קטנה בעור), דָּנָה (נדרים נ"א ע"ב, ע"ש, ובירושלמי, שם ז', ו'; ע"ז ב', י'). במקרא לא כך), מוֹסָה (ביצה ו' ע"א, ע"ש), עֲקֵקָה (תוספתא, שבת י"ג ט"ז – עקב של מנעל), בָּנָה (כלים י"ב, ח' – סרגל. ועין במלוננו של ב"י), צִפְרָת כרמים (שבת ט', ו' – שרץ העוף Schmet-terling) וצִפּוֹקָה (שם אשה, לְחֶבֶה), צִנּוֹקָה (כלים י"א, ט'; טהרות י', ו'; חגיגה כ"א ע"ב; ירו', שקלים ספ"ז ד"ג ע"ב ומ"ק פ"א ד"פ ע"ב; ב"ר, ע"ד; ובארמית: ב"ב ס"ה ע"ב; סנהד' ז' ע"א; חֲלִין ק"ה ע"א). ואפשר שאף מִשְׁעָנָה (ישע' ג', א'), לָבָה (יחי' ט"ז, ל'), שוֹשְׁנָה, נָצָה (ישע' י"ח, ה'; איוב ט"ז, ל"ג – מן נֶזֶק, ברא' מ', י'), נָגָה ונָגָה.

(b) ע"י סיום נקבה בהבפלת האות השניה של השרש: שְׁפָפְרָת (כלים י"ד, ה'; פרה ו', א'; שבת כ"ט ע"ב; סכה ל"ז ע"א; חגיגה כ"ג ע"א; חֲלִין נ"ז ע"ב;

¹ אמנם יש דעה הסוברת, שקצור השמות הוא ענין אחר לגמרי, שאין לו שום שיכות לא להקטנה ולא לחבוב, והוא אינו בא אלא מתוך רגילות ומהירות. אבל כל מי שמצוי לגבי לשון התינוקות יודע, שבכונה מקצרים הגדולים את שמותיהם של הקטנים מתוך חבוב ושעשוע, וזה נעשה במתנות ובישוב הדעת ובלא מהירות כלל.

אֶלְעָזָר [בן פִּדְתִּי, לָל (שם) = הֶלֶל¹, 7] בְּהִשְׁמַטַּת "יהוה" ו"אל" שבראש השם, כְּנוֹן
 זָכָר, זָכוֹר (מ"א ד', ה' = יְהוֹזָכָר; תָּנָן = יְהוֹזָנָן וְאֶלְתָּנָן; יָדַע (דְּה"א ב', כ"ח) =
 יְהוֹדָע וְאֶלְדָּע; נָקִים (שם ח', י"ט; כ"ד, י"ב) = יְהוֹנָקִים וְאֶלְנָקִים; נָקָב = יְהוֹנָקָב;
 נָתַן = יְהוֹנָתָן וְאֶלְנָתָן; שָׁבַע = יְרוּשָׁבַע וְאֶלְיָשָׁבַע; שָׁפַט = יְהוֹשָׁפָט (ועין להלן, בסוף b).
 b) בְּהִשְׁמַטַּת שְׁמוֹת הָאֱלֹהִים הָאֵלּוּ בְּסוֹף הַשֵּׁם; אוֹרִי = אוֹרִיָּה וְאוֹרִיָּאל; אֶחָיו
 (נחמ' י"א, ג') = אֶחָיָה; אָנִי (במד' כ"ו, ט"ז) = אֶחָיָה (נחמ' י"ז, י'); אָחִי (ברא' מ"ו,
 כ"א) = אָחִי (דְּה"א ה', ט"ז; ו' ל"ד) = אֶחָיָה; אֶמְצִי (נחמ' י"א, י"ב; דְּה"א ו' ל"א) =
 אֶמְצִיָּה; אֶמְרִי (נחמ' ג', ב'; דְּה"א ט', ר"ז) = אֶמְרִיָּה; בָּנִי (ש"ב כ"ג, ל"ו) וּבְעוֹרָא
 וְנַחֲמִי וְדִה"א, בָּנִי (נחמ' ט"ז, ד'; י"ז, ט"ז; י"א, ט"ז), בָּנוֹי (בעו' וְנַחֲמִי), בָּנִי (דְּה"א
 כ"ד, כ"ט) = בָּנוֹיָה; בָּקָי (במד' ל"ד, כ"ב; עו' ז', ד'; דְּה"א ה', ל"א; ו' ל"ו) =
 בָּקָיָהוּ (דְּה"א כ"ה, ד"י"ג); בָּרִי (מ"ב ט"ז, י"ד-י"ז), בָּרִי (במד' י"ג, י"א) = בָּרִיָּאל (שם
 י"ג, י'); גְּמָלִי (שם שם, י"ב) = גְּמָלִיָּאל; הוֹשַׁע = הוֹשַׁעִיָּה (נחמ' י"ב, ל"ב) וְהוֹשַׁע;
 זָכָרִי (נחמ' י"א, י"ז); דְּה"א ח', י"ט; כ"ז, כ"ז), זָכָר (מ"א ד', ה'), זָכָרָה (מ"ב כ"ג, ל"ו)
 זָכָרָה, לִפִּי הַכְּתִיב = זָכָרִיָּאל (נחמ' י"א, י"ד; דְּה"א כ"ז, ב'), זָכָרִיָּה (בעו' וְדִה"א);
 זָכָרִי, נָכָר (דְּה"א ח', ל"א) = זָכָרִיָּה; חָנִי, חָנִי = חָנִיָּה (דְּה"א ו' ט"ז); יָדַע = יָדַעִיָּה;
 יָרַמִּי (עו' י"ז, ל"ג) = יָרַמִּיָּה; מִיָּשָׁא (דְּה"א ח', ט') = מִיָּשָׁאל; מַעֲשֵׂי (שם ט', י"ב) =
 מַעֲשֵׂיָּה; עָנִי, עָנִיָּה, עָנָא = עָנִיָּה וְעָנִיָּאל; עָזָרִי (דְּה"א כ"ז, כ"ז), עוֹרָה (שם י"ד, י"ז),
 עוֹרָא = עוֹרִיָּה, עוֹרִיָּאל וְעוֹרִיָּאל; עָתִי (דְּה"א כ"ו, ז') = עֵתִיָּאל; פִּלְטִי, פִּלְטִי (נחמ'
 י"ב, י"ז), פִּלְטָא (דְּה"א ב', מ"ו; י"ב, ג') = פִּלְטִיָּאל וּפִלְטִיָּה; שְׁלוֹמִי (במד' ל"ד, כ"ז) =
 שְׁלוֹמִיָּאל וְשְׁלֹמִיָּה; שְׁמַע (נחמ' ח', ד'; דְּה"א ב', מ"ג-מ"ד; ח', ג'), שְׁמַע (דְּה"א י"א, מ"ד),
 שְׁמַעָה (ש"ב י"ג, ג"ל-ב'; כ"א, כ"א), שְׁמַעָא (דְּה"א ב', י"ג; ג', ה'; ו', ט"ו-כ"ד),
 שְׁמַעָה (שם י"ב, ג'), שְׁמוּעִי, שְׁמַעִי, שְׁמוּעָא = שְׁמַעִיָּה וְשְׁמַעִיָּאל; שְׁמָרִי (דְּה"א ד', ל"ז);
 י"א, מִיָּה; כ"ו, י'; דְּה"ב כ"ט, י"ג) = שְׁמָרִיָּה; שְׁפָטָא = שְׁפָטִיָּה, וְכְדוּמִיָּהם (ועין
 לְמַעַלָּה בְּסִפְרָא a).

c) ע"י הַבְּלַעַת הָאֵלֶּף שֶׁל "אל" בְּלִבְדוּ! גָּהֶל (עו' ב', מ"ד-נ"ו); נַחֲמִי ו' /
 מ"ט-נ"ח) = גְּדִיָּאל (במד' י"ג, י'); מִיָּבֶל = מִיָּבָאל; שׁוֹכָל = שׁוֹכָאל (דְּה"א כ"ד, ב';
 כ"ה, ב').

d) בְּהִשְׁמַטַּת אוֹתִיּוֹת הַבּוֹרוֹת וּבְחִלּוֹף תְּנוּעוֹת: יוֹסֶפֶת (בְּתַלְמוּד יְרוּשְׁלָמִי),
 יוֹסִי (בְּתַלְמוּד בָּבֶלִי) – מִן יוֹסֶפֶת; גַּנִּי – מִן יוֹנָתָן; גַּמִּי – מִן נַתָּנִיָּה וְנַתָּנָאל; הוֹנִי
 וְהָנָא – יוֹחָנָן; רַב אֲשִׁי – אֲשֶׁר; רַב אֲמִי (וְכִירוּשִׁי גַם אֲמִי) – אֲמִנוֹן; אוֹסִי (בן
 עֲקִיבָה וְאוֹסִי בן יְהוּדָה), אֲסִי (וְכִירוּי גַם אֲסִי) – אוֹסֶר; אוֹסֶר-יִשְׂרָאֵל; רַב מָנִי (גַם
 מָנָא וּמָנָא) – מִנְחָם; ר' סִימִי וְרַב שִׁימִי – שְׁמוּעָא; ר' יוֹדָן (כִּירוּשְׁלָמִי) – יְהוּדָה;

¹ הַשְּׁמַטָּה הָאֵלֶּף בְּרֹאשׁ הַתְּבָה מְצוּיָה אֵף בַּפְּעִלִים: מֶר (יִרְדּוּ, פִּסַּח' ה', ל"ב, ג'; שם
 שְׁבִיעִית ו', ל"ה, ג'; שם, עֲרֵלָה ב', ס"ב, ב'; ע"ז ב', מ"א, ב'; ד', מ"ג, ד') בְּמִקּוֹם אֶמְר
 וְאוֹמֵר.

אֶלְעִי – אלעזר ואלעזר; יִחְזִי-יוחנן; שְׁמִי – שמעיה או שמריה; טָבִי – טוביה; עֲנִי – עזריה או עזראל וכדומה.

מכל דרכי הקצור הזה הנוחות והרצויות ביותר הן אלו של השמטת שמות האלהות שבראש השמות ובסופם, שהרי שמות כאלו מרכבים הם משנים שנים ושם אחד שלם ישתיר אף לאחר הקצור. הילכך נקבל עֶזְרָה במקום לְעֶזְרָה, שהוא במקום אֶלְעֶזְרָה, מִקְדָּה בְּמִי אֱלִימֶלֶךְ, צֹר בְּמִי אֱלִיצֹר, שֶׁע בְּמִי אֱלִישֶׁע, קָנָה בְּמִי אֱלֶקְנָה, בְּצִלִּי בְּמִי בְּצֶלְאֵל, נָדְלִי בְּמִי גְדִלְיָה, טוֹכִי בְּמִי טוֹבוּיָה; נָחִי בְּמִי יִחְיָאֵל, נָקִים בְּמִי יִהְיִיקִים ואלִיקִים, וכיוצא בהם.

בשמות המרכבים משמות „אל“ ו„יה“ כאחד צריכים לקים אך את הראשון: אֱלִיָּהוּ-אֱלִי, יוֹאֵל (=יְהוֹאֵל)-אֱלִי.

על פי רגמנת השמות הפותחים באות שְׁוּוּזָה בשוא נע והשמטת שבאמצעיות מצויות אותיות שוויות בשואים נחים (או חטופות בחטפים) ושאותיות כאלו מבליעות את האות שלאחריהן, שהיא אות גְּרוּנִית הנוחה להבלע, כגון יוֹדֵן (=יהודה), יִנְקָא (=יְנִיעָא), סִימֹן (=שִׁימֹן = שִׁימֹן = שְׁמֵעֹן), נְהֵג אֶף אֲנִי ונאמר רובֵן בְּמִי רָאוּבֵן, יוֹדָה (או: יוֹדֵן) בְּמִי יהודה, יוֹדִית בְּמִי יהודית; שִׁימֹן בְּמִי שְׁמֵעֹן; אָרֹן וגם אֲרִי בְּמִי אֶרְרִי, נָקֹב בְּמִי יַעֲקֹב, נְמִי בְּמִי נַעֲמִי.

בשם אֶרֶךְ שיש בו אות גְּרוּנִית, שלפניה יש אות נוֹעָה בתנועה, כגון אֶרְבֶּקֶם, אפשר להשמיט אף את האות הגְּרוּנִית, ולומר אֶרְבֶּם.

את שאר השמות האֶרְכִּים אפשר להעמידם על שרשיהם, כגון יששכר, זבולון, נפתלי – שָׁקֶר, וְבֹל, פְּתָלִי.

השמות המרכבים צריכים להשתמר בחלקיהם העקריים, כגון אֶרְבֶּן, אבשלום, בנימין, בת־שבע, בת־שוע – נר, שלום, ימין, שבע, שוע.

לשנות שמות בדרכים אחרות, כגון לְעֶזְרָה (שנכנס אף לתוך הוֹיֶרְנוֹן והלשונות אירופיות: לִינְר, לֶזְנר, Lasar), יוֹסִי (ואף בזירנון: יוֹשֶׁה, יוֹסֶל), מְנִי או: מוֹנָא (בזירנון: מוֹנוֹש), שִׁמִּי וכיוצא בהם, – אין מניחה הרעת: אותיות הבורות שרשיות, וביחוד כשאין גְּרוּנִיות, כשהן נשמטות מתוך השמות נפגמים ומתכערים מאד השמות על ידי זה. –

ד) בתוספת הכנוי של נוף ראשון לשמות העצמים הפרטיים שהם משמשים אף לשמות כלליים. דרך זו אינה מצויה בספרות, וכל המדקדקים פְּלִם קבעו כלל, שכל שם עצם פרטי אינו בא בכנוי, אבל אין ספק, שזהו לפי רוח הלשון וזה רצוי מאד להראות את סמני החבה לעצם החביב לנו, ומתקבלת אף ההשערה (של אחד, שאני זוכר לא את שמו ולא את שם ספרו)¹, שבמקרא „לולא חרשתם בעגלותי“ (שופ' י"ד, י"ח) היתה הפניה לא אך עגלת בקר חורשת אלא אף

¹ הוא רִיש פרחון מובא אצל יל"ג בכל שיריו ח"ה ע' 153 ושם קורא יל"ג לאשה ששמה שרה שרתי (א. א.).

רמו לאשה ששמה היה „עגלה“ (כשמה של אחת מנשי דוד המלך, ש"ב ג' ה'; דה"א ג' ג'). ובלא שום הסוס ופקפוק אפשר לנו ליחס עצמים פרטיים כאלו, בשעת תבובנו אותם, לקנין לנו ולומר, למשל: נָדִי, מִנְתָּמִי, נֹחִי, נְחוּמִי, תְּנֻחָמִי, נְחִי, יִשְׂרָאֵלִי, דָּבִי, זָאבִי, פֶּרְדִּי, צִנִּי, חֲנִי, קְרוֹבִי, יָנִיתִי, בְּרָבְתִי, שְׂרָתִי, דְּבִרְתִּי, נִחְמָתִי, רְחֵלִי וכיוצא בהם.

אלו הן כל דרכי ההקטנה וההכוב. מעתה רואים אנו, כמה משנות וכמה מבהילות צורות ההקטנה של כלכלב, חתלתול וכדומותיהם, שיצאו לנו מתוך בית מדרשו של זאב ועב, וצורות החבוב של הלשון הוירטואלית, שהנהנו בתוך הדבור ובתוך הספרות, בסימני „לי“ ו„קי“. לצורות הקטנה אלו אין שום יסוד כללי; וצורות חבוב אלו זרות הן לגמרי לרוח הלשון העברית. הבנסת שני מיני הצורות האלו לתוך לשוננו תעורר עניות היא לנו על לקוי הדעת שבנוועל קלקול חוש הלשון והחוש האסתטי שלנו! —

ה.

ההגדרה יוצאה על-ידי:

(א) כפל האותיות, כאשר למעלה (בפרקי ב', ג' וד' ג' 2).

(ב) צרוף שמות „יה“, „אל“, ו„אלהים“, כגון שלהבתיה (לפי בן אשר, או שלהבתייה, לפי בן נפתלי והרבה כתי"י, שה"ש ח', ו') מרחביה (לפי מערבאי וכתי"י אחר ישן ורפוס אחד ישן; ולפי מרחנאי וכל כתי"י והרפוסים הישנים במקרב י"ה, תה"ל קי"ה, ה'), מִאֲפִלָּה (בכ"י אחר ישן וברפוסים המאחרים; מִאֲפִלָּה, כ"י כתי"י ורפוס אחד ישן; מִאֲפִלָּיה, מרחנאי וברפוס אחד ישן; ובכ"י כתי"י מִאֲפִלָּה—ירמ' ב', ל"א — עפ"י גיבורג), אֲרִיאֵל (שמשמעו ארי גדול וחזק. ש"ב כ"ג, כ"ד ו"ה"א י"א, כ"ב 1) ושבהשאלה נקראה בו ירושלים, בפיו של ישעיהו, ישע' כ"ט, א"י ב"ז, לפי הציוור שבמיכה ה' ז' ונחום ב', י"ב—ג' וג', א" 2, והמזבח, בפיו של יחזקאל, יחז' מ"ג, ט"ז וט"ז, ואף אדם אחר, עז' ח' ט"ז, ובשנוי קצת: אֲרִיאֵל, ברא' מ"ה, ט"ז ובמדר' כ"ג, י"ז), הָרֶאֱל (יחז' מ"ג, ט"ז — בני למזבח) הָרִיאֵל (תה"ל, ל"ו, ז'), תְּרַבֵּת אֱלֹהִים (ש"א י"ד, ט"ז).

(ג) ע"י סיוסון בקצת שמית: עֶצְבֹּן (עין בפסח' קי"ח ע"א), שִׁבְתָּן.

(ד) ע"י צרוף בינוני פעול מבנין פֻּעַל לשם או לבינוני הפעול של בנין פֻּעַל, חֲכָמִים מְחַכְמִים (מש' ל', כ"ד) כְּפֹל וּמְכַפֵּל (תנחומא, וארא, י"ד; שהש"ר, א'); כְּפִילָה וּמְכַפֵּלָה (הגדה של פסח), נָדוּש וּמְנַדֵּשׁ (ב"ר כ"ב, ו'), בקצת כתי"י, בשמו של תיאודור. ברפוסים הראשונים, בטעות: נָדוּש וּמְנַדֵּשׁ. ובכ"ר שם ה' תיאודור נָדוּש וּמְנַדֵּשׁ; ויש אף בבינוני פועל: סוֹנֶרֶת וּמְסַנֶּרֶת יהו' ו', א').

¹ לפי דעתו, המתקבלת, של זרובבסקי („הצפירה“, 1913, N 99) — ארי ענק ממש; ולפ"ד של רב המפרשים בדרך השאלה: אדם ענק וגבור. ועין בפרוש המדעי של מ"צ סגל לשמואל למקום זה. שם זה מצוי אף בחקיקת מישע, שורה י"ב ושם הוא בא, כנראה, במשמע גבור או כהן גדול. ² עין בפרוש המדעי של קרויס למקום זה.

הרבה חכמים (לוי, קוהוט, בן-יהודה, בערכים המנויים לקמן, שגיר, בס' דקדוקו, § 75, ב', ואחרים) קבלו פה אחד שיש עוד דרך חמישית להגדלה, והיא סיום יתן (ואף יתן): במקרא מצאו את שם נְחֻשְׁתָּן (מ"א י"ח, ד') ובספרות רז"ל – שמות נְחֻשְׁתָּן (תנחומא, וארא, א'; ילקוט דניאל, ראש פרק ה'). ויש אף גִּנְתָּן: ב"ר פ' פ"ה שמו"ד פ' ח', עֲנֻתָן (שבת ל"א ע"א, ועוד; ובארמית, בתרגומים, בכמה מקומות, ושם העין חרוקה ויוד אחריה)¹, פְּרָפְתָן (חלין ס' ע"א), בַּעֲבָתָן (ערובין פ"ג ע"ב)², פְּרָפְתָן (חלין ס' ע"א), גְּבָרְתָן (ספרי, וילך, ראש פ' ש"ה; גְּבָרְתָנִית, פסיק' דר"ב, דף קל"ח ע"א; ויקר י"ח; במד"ר ז'), גְּבָרְתָן (בכורות מ"ד ע"ב – בעל גְּבָרְתָּה, ע"ש), גְּבָרְתָנִית (ב"ר י"ח; ילקוט שמעוני, כ"ד)³ – ונראה להם שהם מראים דוקא על הגדלה ופירושם: מטיל גדול וגם של נחשת; בעל נאווה יתרה; ענו גדול; בעל פָּרַם גדול; מי שהוא אך רעב תמיד; אכלן גדול; בעל פרסות גדולות; גבור גדול; מי שנידו ארך ביותר; בעלת קנאה יתרה. אבל זוהי טעות נמירה: סיום זה, שבסורית אינו אלא סיום של שס"ל, הוא אף בעברית סיום של שם זה, ואינו של הגדלה כלל. לפי הדגמות פְּרָפְתָן, פְּרָפְתָן, גִּנְתָּן, עֲנֻתָן, ובַּעֲבָתָן (שהשנים הראשונים מאלו הם שמות עצם ושלושת האחרונים – שמות-ל"ן) אפשר לנו לומר: לָבָתָן (או: לְבָבָתָן, ראשָתָן, חֲטָמָתָן, עֵינָתָן, פִּינָתָן, גִּרְתָּן, בִּגְלָתָן, מִצְחָתָן, שְׁעָרָתָן, שְׁמַחָתָן, עֲצָבָתָן, טוֹבָתָן, רָעָתָן, שְׁתַּקָּתָן, חֲטָאָתָן וכדומה), אבל לא במשמע של בעל לב רחב, בעל ראש גדול, בעל חטם גדול, בעל עינים גדולות, גְּבָעַל פה רחב, אָרְךְ ידים ורגלים, בעל מצח רחב, אָרְךְ שֶׁעַר, מי שדרכו להיות שְׂמֵחַ וג' יותר מן השעור והרגילות. אלא, פשוט, במשמע של מי שיש לו אָבִירִים אלו ומדות אלו סתם.

מכל ארבע דרכי ההגדלה האלו רשאים אנו לברר אך את השניה ואת הרביעית בלבד. אין אנו יכולים בשום פנים לחדש הכפלת אותיות בשרשים שאין בהם הכפלה, לא בפעלים כגון בדבר (משרש אבר, בְּגִמַּת–שִׁמְטָם מן אטם), ברבר (מן חבר==שפוש מן חפש), מרמר (מן למד==הברב מן להב), לסלס (מן לעם==לגלג מן לעג), נבנב (מן נב==בעבע מן נבע), אבלל (מן אבל==אמלל מן אמל), נולל (מן נול==נפלל מן נפל), עובב (מן עוב==ערבב מן ערב), ברבר, נשנש, חרחר (מן ברר, נשש, חדר==בוב, כלכל, מן בזו, כלל), נבנב, קמקם, שבשב, נבנב, דנדן

¹ ויש אף עֲנֻתָנוֹת: ברכות ט"ז ע"ב; שבת ל"א ע"א; מגלה ל"א ע"א; מ"ק כ"ח ע"א סוטה מ' ע"א; גיטין נ"ז ע"א; סנהד' י"ט ע"ב; נדה כ' ע"ב; תוספתא, שבת פט"ו (י"ז); ב"ר ע"ד; במד"ר, ראש כ"א; קה"ר, פ' אם רוח; ובת"י לבמד' י"ג י"ז, לתהל' מ"ה ה' ושאר מקומות. ² ובארמית יש אף שם המפשט רעבתנות: חלין ק"ה ע"ב. ³ הקריאה המקבלת של כרסתן, ענותן ופרסתן היא כנקודם למעלה. הקריאה שלגברתן היא גְּבָרְתָן (וכך נקדו אף לוי ובי"י). ב"י מנקד גִּנְתָּן, רַעֲבָתָן (שם זה האחרון – במלוגו הקצר) וגְּבָרְתָּן. אבל לפי הקריאה המקבלת (ושאינה מתנגדת לרוח הלשון) של כרסתן, ענותן ופרסתן, צריכים לקרוא אף את שאר השמות כך (עין בס' דקדוקו של שגיר, § 75, ב', 7–11).

(מן נוב, קום, שוב, בין, דין=זעזע, נמנם מן זוע, נום), אלא, לבב, דמדם, זורר (מן אלה, בנה, דמה, זרה=רפרף, שנגש, תעתע מן רפה, שנה, תעה), לא בשמות-ל'י, כנון תכמכם, כפסל, מברר, עצל, שקדך (חכם, כסיל, מהיר, עצל, שקד, גדולים=תקדש, תלקל, עקלקל, פתלתל) ולא בשמות-עצם, כנון לחמום, לחמים; לחמום, לחם (לחם גדול, על משקלי נעצוין, פנריר, גלול, פרחח) עסעס (עסים רב), פקפק (פקק גדול), בדר (רדוד גדול=גלול, תתת), גלול (גל גדול=גרגרת), ארארה או ארארה (אור גדול = תלתלה, מלטה, פרחות (מקומות ברורים = צחצחות) ועוד צורות מעין אלו, כפי כל המשקלים השונים המזכירים למעלה (ד, ג, 2), אין אנו יכולים, מפני שדרך זו לא היתה כבושה ונוחה כל כך אף בימי חייה של הלשון בפה של כל האמה (שהרי רואים אנו כמה שבילים שונים נוטים ממנה לצדדין) והשמוש בה היה מועט—וכיצד נכבש אנו דרך זו, וכיצד נרחיבה ונישרה! ואף סיוסון להגדלה אינו ראוי לנו. סיום זה הרי שמש לפנינו במקצת אף להקטנה (עין למעלה ד' ג' 3), ועל פי רב משמש הוא לא להקטנה ולא להגדלה (כנון צמון, סלון, רעיון, לצון, רצון, אחרון, תחתון, צקלון, רמון, תביון, דמיון, פדיון, רפיון, חיצון, תיכון, גרעון, חפון, גקון וכדומיהם עוד רבים)—ואיזה טעם והגיון לשמוש בו דוקא להגדלה?

לא כן הדרך השניה והדרך הרביעית, הן נקבעו—אף על פי שלא במדה רחבה—לכתחלה לשם הגדלה והן נוחות ורצויות לשמוש. בצירוף שמות האלוהות לשמות, שאנו רוצים להראות את גדולתם, נבהם והפלתם, אפשר לנו להשתמש, בלא שום הסוס, ביחוד ברבר פיוט, ולפי דגמות השמות שבמקרא ממין זה נאמר אף אנו: עצה (בשני הצירי לסגל, מסבת השוא הנח), סלעה (במקום סלעה = גבר, תהלי יח, כיו; שכם, ברא' ט, כ"ג; מ'ח, כ"ב; צפני ג, ט'; תבר; במקום גבר, שכם, תבר—מפני הקצור), נהראל, נמאל, שדהאל, ננייה, שרפתיה, עליצות אלהים, תניח אלהים וכיוצא בהם.

וכדגמות, "תכם מכם", "כפול ומקפל" ונ' נתונה לנו רשות לומר: כסיל מקפל, שטפה משטה, צדיק מצדק, קשע מקשע, כמלן מקפל, שמת משטה, עציב מקעב, גדול מקדל, לבוש ומלבוש, קשוט ומקשט, פתוח ומפתח, עבוד ומעבד וכדומיהם. מובן, שזה בדרך היכלת אך כשמצוי בנין פעל, או בנין פעל אכיו, בלשון, או כשאפשר להכניסו לתוך הלשון (כנון בנין פעל ופעל מפעל "רשע", בהשוואה לפעל "צדק", ולשון זה, "רשע מקשע", נתקבל, באמת, בלשון העברית ואף בלשון הורגנית) אבל כשבנינים אלו אינם משמשים בלשון אי אפשר להשתמש בדרך זו של הגדלה. למשל: שקדן משקד, עני מעני, גא מגא אינם יכולים להתקבל, הואיל ובנינים אלו אינם מצויים ואינם יכולים להיות מצויים בלשון. —

יוסף בר"נ מיוחס

הַשְׁנוּיִים בְּמִין וּמִסְפָּר בֵּין הַנוֹשָׂא וְהַנְּשׂוּא בְּעִבְרִית*

בערבית אם יבוא הפעל לפני השם¹, או יש אשר לא ישתוה את השם במין ובמספר.

בדבר ההבדל הזה בין אם הקדים הפעל את השם ובין אם הקדים השם את הפעל – סובר ראש מדקדקנו מוהר"י -בן גנח" בספרו "הרקמה" כי הוא הדין גם בעברית, וזה לשונו: (שער י"ז, הכנויים) ודע כי כנוי הפעל המספר עליו לא יראה לו סמן בפעלו החולף – ר"ל העבר – כשיתקדם זכרון הפועל, אבל הוא במצפון, והוא מסתתר בפעל החולף ואינו נראה בו, והוא באמרך: אדוני שאל את עבדיו, ב"שאל" כנוי מסתתר כי שב אל "אדוני", אלו היית מקבצו (ר"ל אלו בא במספר הרבים) היה נראה והיית אומר: "אדוני שאלר" וכמהו בה' אלקי ישראל בטח, וכאשר תקבצנו תאמר: בטחו ולא בשו, וכאשר יתקדם הפעל יהיה הפעל הקודם ריק ולא ישוער בו כנוי כל עקר, כאשר נאמר אמר ה' מבשן אשיב, כה אמר המלך צא, ואם תקבץ, תביא כנוי הקבוצ בין שיתקדם פעל הפעלים ובין שיתאחר, וזה על דרך הבאור כשיהיה הפעל קודם, אבל הפעלים הנראים אחר הכנוי הם תמורתו, ועשו זה בפעל הרבים בלבד, שידע השומע מיד שהמדבר עליו יותר מאחד, כאשר נאמר: וכל אשר שאלו עיני (קהלת ב, י). הוא"ו בשאלו כנוי עיני המתאחר, והוא כנוי קודם הזכרון על דרך הבאור, ועיני, תמורת הכנוי, ונאמר בהתאחר הפעל: ועיני ראו ולא זר (איוב י"ט, כ"ז). הוא"ו בראו

(*) מאמר זה נדפס לפני שנים רבות ב"הצבי" והגני נותנו פה באכסניתנו "לשונו" בצורה מקצרת ומתקנה.

¹ יש אשר מקדימים השם לפעל, ואין זה רק על מנת להכפיל את השם ולתתו בצורת שם הגוף, כגון אֲבְרָהָם קָאם הוּא – אברהם קם הוא – אבל מוכיות הלשון להשמיט בפועל את שם הגוף ונחשבה מציאותו בכח, ואז קוראים לשם "נושא" ולפעל "נשוא", הדברים האלה אמנם נראים כפליפל של הבל בעיני כל מי שדרכי הלשון הערבית מוזרים לו, אבל מהם להלכות רבות תוצאות, הנחוצות מאד להבנת דקדוק הלשון הערבית.

כנוי עיני, והוא שב עליהם... ויש שיגרעו כנוי הקבוץ הקודם אשר אמרנו בו שמביאין אותו על דרך הבאור, כאשר נאמר ויבוא אלי אנשים (יחזקאל י"ד.א), וקבל היהודים (אסתר י' כ"ג). ויאמר אל שרי סכות (שופטים ח' ו'), ויקרא השוטרים (מ"ב ז', י"א). עין שם בארוכה.

והחכם המגיה בהערותיו שם אומר: על ההבדלים הדקים האלה השיג האפודי בפ' כ"ו ואמר: כי כל זה היה התחכמות במה שאין לנו עסק בו וכו'... ויראה מדבריו, כי הוא זה כלו מדקדוק לשון קדר ולא נראה לו מבוא בלשוננו. והנה בעקר הדבר צדק אולי האפודי בהערותו, כי אמנם אין להבדלים הדקים האלה כל ערך מוחשי בלשוננו. ואין הבדל בזו האחרונה בין אם הפעל הקדים את השם ובין אם התאחר, מה שאין כן בערבית אשר בה יש נפקא-מינה לדין כאשר אמרנו, אבל בפרטי הכלל הזה לאמר: בשנוי השתוות הפעל לשם במין ובמספר דומה שפתנו לשפת קדר כמבאר בעצם מאמרנו להלן. רק כי בערבית השנוי הזה תלוי בשנוי מקום הפעל, ובעברית אין הבדל, כאשר נוכיח.

ואלה הם כללי השנויים בערבית בבוא הפעל לפני השם (הנשוא לפני הנושא):
(א) אם הפועל (הנושא) הוא זכרים רבים אם רבויים הוא רבוי שלם¹ מחיב הפעל לבא: (1) בלשון זכר יחיד, אבל אם רבויים הוא רבוי שבור יבוא הפעל (2) בלשון זכר יחיד או (3) גם בלשון נקבה יחידה כגון: קאם אל מְשֻׁלְמוֹן, קאמ או קאמת אל רַגְ'אל (האנשים); (ב) אם הפועל הוא נקבה יחידה יוכל הפעל לבוא גם: (4) בלשון זכר יחיד, אם יש מלה חוצצת בין שניהם, כמו: קאמ אֵלִיָּם הַגֶּד – קָם – תחת קָמָה, כי הַגֶּד שְׁעָצ פרטי לנקבה; (ג) ואם הפועל הוא נקבות רבות, אז אם הרבוי הוא רבוי שלם יבוא הפעל (5) בלשון נקבה יחידה, אם אין מלה חוצצת ביניהם, כגון: קאמת אל מְשֻׁלְמָת – קָמָה המשלמניות. אבל אם יש מלה חוצצת ביניהם, יוכל הפעל לבוא גם (6) בלשון זכר יחיד ונאמר: קאם אליום אל מְשֻׁלְמָת – קָם היום המשלמניות, – ואם רבויין הוא רבוי שבור (פנימי) יבוא הפעל (7) בלשון נקבה יחידה, כגון קאמת אל הַנּוֹד או גם (8) בלשון זכר יחיד, כגון קאמ אל הַנּוֹד.

היוצא מכל האמור הוא, כי בנוגע למספר יבוא הפעל תמיד בלשון יחיד או יחידה גם אם הפעלים רבים או רבות, והשנוי הוא רק בנוגע למין; (ד) כדין יחס הפעל את השם הפועל במין ובמספר, כן דינו לכל פרטיו את השם הפעול במקום שלא נזכר שם פועלו" (passive) – ד"מ: צ'רב אל מְשֻׁלְמוֹן – הָקָה המשלמנים – צְרִפָּת אל מְשֻׁלְמָת – הִכָּתָה המשלמניות, וכו' וכו' הכל כאשר הזכרנו לעיל; (ה) שמות התאר בתארים שמות עצם המתרבים ברבוי שבור, וכן הכנויים החוזרים על השמות האלה יבואו במספר יחידה נקבה, גם אם השמות המהמין זכר,

¹ בערבית מבדילים בין רבוי שלם הנוצר ע"י סיום הרבים, ורבוי שבור או פנימי, הנוצר ע"י שנוי פנימי בשם.

ד"מ אֶל בֵּית אֵל עָלֶיהָ - הַבָּתִּים הָעֲלִיּוֹנָה - אֶל בֵּית אֱלֹתֵי רֵאֲתָהּ - הַבָּתִּים
אשר ראיתה.

כל הכללים האלה נוהגים גם בלשון העברית בהבדל קטן מאד, אלא שבערבית
ההשתמשות בהם חובה, ובעברית רשות.

למען הקל על הקורא, הננו אומרים לשוב על כל הכללים הנ"ל ולחלקם
לסעיפיהם, סעיף סעיף לבדו, ולהביא בכל סעיף את הדגמאות בעברית, אחרי
הראותנו לדעת את ההבדל אשר בין שתי השפות, אם ישנו.

כלל א' סעיף 1. - אם יבוא הפעל לפני השם הפועל או השם הפועל אשר
לא נזכר שם פועלו והשם הפועל או השם הפועל הוא זכרים רבים, אם רבויים
הוא רבוי שלם מחיב הפעל לבוא בלשון זכר יחיד. - בעברית גם כן יכול לבוא
הפעל בלשון זכר יחיד.

א.

הפעל לפני השם¹

מכל האכל אשר יאכל אשר יבא עליו מים (ויקרא י"א, ל"ד); ויאמר
שרי סכות (שופטים ח', ו'); ויפל בעז ההיא מאפרים ארבעים ושנים אלף
(שופטים י"ב, ו'); ויפל מִיִּשְׂרָאֵל שְׁלֹשִׁים אֶלֶף רִגְלֵי (ש"א ד', י'); כי אמר
פלשתים (ש"א י"ג, י"ט)²; וענה אֵיִים באלמנותיו (ישעיה י"ג, כ"ב); ומה יענה
מלאכי-גוי (ישעיה י"ד, ל"ב); שפך חמתך על הגוים וכו' כי אכל (הגוים)
את יעקב (תהלים ע"ט, ז'); אז עבר על נפשנו המים הזדונים (תהלים קכ"ד,
ה'); וקבל היהודים את אשר החלו לעשות (אסתר ט', כ"ד); קימו וקבל
היהודים עליהם ועל זרעם (אסתר ט', כ"ח); ויפל מִיִּשְׂרָאֵל שְׁבַעִים אֶלֶף אִישׁ
(דב"ה"א כ"א, י"ד); ולעבר ילד שני בנים (בראשית י', כ"ה); וליוסף ילד שני
בנים (בראשית מ"א, נ"א); וכי יתן מים על זרע (שמות י"א, ל"ח); עד נתן
עליהם מים (שמואל ב' כ"א, י'); וימצא בהם גבורי חיל (דב"ה"א כ"ו, ל"א).

ב.

הפעל אחרי השם

והאלילים כליל יחלף (ישעיה ב', י"ח); אמרת על הרי ישראל לאמר
שִׁמְמָה (יחזקאל ל"ה, י"ג); זבובי מות יבאיש (קהלת י"א, א') ששה נולד לו
בחברון (דב"ה"א ג', ד').

¹ בין הדגמאות לא נביא את הפעל "היה", בהיותו נמצא עפ"י הרב בתנ"ך במספר
יחיד לפני שמות ברבים ועין ההערה הקודמת.

² חכמי טבריה בבואם לנקד את ספרי הקדש אמרו לתקן ככל האפשר את המעות
הזה לפי דעתם, וע"כ בראותם פעל יחיד בא לפני שם רבים או אחריו, נקדו אותו
בקבוץ למלא את הוא"ו החסרה בחשבם כי זה נגד טבע השפה, כמו: כי אמר
פלשתים (ש"א י"ג, י"ט); וקבל היהודים (אסתר ט', כ"ח); והיה תוצאותיו (יהושע י"ט, ח');

כלל א' סעיף 2 וסעיף 3. – אם יבוא הפעל לפני השם הפועל או השם הפועל אשר לא נזכר שם פועלו, והשם הפועל או השם הפועל זכרים רבים, אם רבויים הוא רבוי שבור יבוא הפעל (1) בל' זכר יחיד או גם (2) בל' נקבה יחידה. – בעברית יבוא הפעל בל' זכר יחיד או גם בל' יחידה נקבה.

א.

הפעל לפני השם

וירא יואב כי היתה אליו פני המלחמה (ש"ב י', י"ט); יאמן נא דבריך¹ אשר דברת (מ"א ח', כ"ו); בעת ההיא עלה עבדי נבוכדנצר (מ"ב כ"ד, י'); לא תמשך עוד כל דברי (יחזקאל י"ב, כ"ח); ויבוא אלי אנשים מבני ישראל (יחזקאל י"ד, א'); ותהי עונותם על עצמותם (יחזקאל ל"ב, כ"ו); לא תמעד אשריו (תהלים ל"ו, ל'); ואני כמעט נטיו רגלי כאין שפכה אשרי (תהלים ע"ג, ב'); כי יצר לו אויביו בארץ שערי (דבה"ב ו', כ"ח); ולשמעיה בנו נולד בנים הממשלים (דביה"א כ"ו, ו').

ב.

הפעל אחרי השם

כל נדריה ואסריה אשר אסרה וכו' לא יקום (במדבר ל"א); כל טרפי צמחה תיבש (יחזקאל י"ז, ט'); ומוכריהן יאמר ברוך ה' ואעשיר (זכריה י"א, ה'); ויתר דברי יהושפט וכו' הנם כתובים בדבריהוא אשר העלה (דבה"ב, כ', ל"ד); אלה בני יעקב אשר ילד לו (בראשית ל"ה, כ"ו); אלה בני רחל אשר ילד ליעקב (בראשית מ"ו, כ"ב); ובני יוסף אשר ילד לו במצרים (בראשית מ"ו, כ"ו); ובתי החצריב אשר אין להם חומה וכו' על שדה הארץ יחשב (ויקרא כ"ה, ל"א); ובני חצרון אשר נולד לו (דבה"א ב, ט'); ואלה היו בני דוד אשר נולד לו בחברון (דבה"א ג', א').

כלל ב' סעיף 4. – אם הפועל הוא נקבה יחידה יוכל הפעל לבוא גם (3) בלשון זכר יחיד אם יש מלה חוצצת בין שניהם, והוא הדין במ"מ הפועל. – בעברית יבוא הפעל בל' זכר יחיד גם אחרי השם, ואין הבדל אם יש מלה חוצצת או אין מלה חוצצת.

א.

הפעל לפני השם

בעזרת ה' צבאות נעתם ארץ (ישעיה ט', י"ח); היוחל ארץ ביום אחד (ישעיה ס"ו, ח); ונגלה ערות זנוניך (יחזקאל כ"ג, כ"ט); שרץ ארצם צפרדעים

פי נשברה אניות (מ"א כ"ב, מ"ט); עריו נצח מבלי יושב (ירמיה ב, ט"ו); אם לא אשיתך מדבר ערים לא נושבה (ירמיה כ"ו, ו') וכן רבים כאשר נראה בדגמאות.

¹ גם פה אמרו המנקדים לתקן בנקדם את ה"ריש" בשוא בכל היות אחרי ה"ריש" יוד לסמן הרבים, וזה למען יתאים השם הפועל "דבריק" במספרו עם הפעל "יאמן", הבא במספר יחיד.

(תהלים ק"ה ל'); ובא אֶלָּה לפני מזבחך (דבה"י א' ו'; כ"ב); ולא נשא אותם הארץ (בראשית י"ג ה'); וירא מואב כי חזק ממנו המלחמה (מלכים ב' ג' כ"ו); נשאר בעיר שמה (ישעיה כ"ד י"ב); אבל אמללה ארץ (ישעיה ל"ג ט'); ויצא מהם תודה (ירמיה ל' י"ט); כי לא נתן להם נחלה (במדבר כ"ו ס"ב); הישראלים תחת טובה רעה (ירמיה י"ח כ'); איש לפי פקודיו יתן נחלתו (במדבר כ"ו י'); וכפר בריתכם את מות (ישעיה כ"ח י"ח).

ב.

הפעל אחרי השם

קָפְדָּהּ בֹּא (יחזקאל ז' כ"ד); והשלישית יִוָּתֵר בָּהּ (זכריה י"ג ח); ופָּקְדָת כָּל הָאָדָם יִפְקֹד עליהם (במדבר ט"ז כ"ט). כלל ג' סעיף 5 ו-6. – אם הפועל הוא נקבות רבות, אם רבויין הוא רבוי שלם יהיה הפעל בלשון 4) נקבה יחידה אם אין מלה חוצצת ביניהם. ואם יש מלה חוצצת בין השם הפועל ובין הפעל, יוכל הפעל לבוא גם 5) בלשון זכר יחיד והוא הדין בשם הפעול המ"מ השם הפועל. – ובעברית אין כלל החציצה נוהג והפעל יוכל לבוא במספר יחיד או יחידה גם אחרי השם.

א.

הפעל לפני השם

ונחת קשת נחושה זרועותי (שמואל ב' כ"ב, ל"ה); כי נשברה אניות בעציון גבר (מ"א כ"ב, מ"ט); ונשאר בו עוללות כנקף זית (ישעיה י"ז ו'); עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך (ירמיה ד' י"ד); ספתה בהמות ועוף (ירמיה י"ב ד'); כי קמה על בבל מחשבות ה' (ירמיה נ"א כ"ט); וישתמר חקות עמרי (מיכה ו' ט"ז); ונחתה קשת נחושה זרועותי (תהלים י"ח ל"ה); מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג' ל"ח).

ב.

הפעל אחרי השם

וענו ואמרו ידינו לא שפכה את הדם הזה (דברים כ"א ז'); ישעות בל נעשה ארץ (ישעיה כ"ו י"ח); חמות בבל הרחבה ערער תתערער (ירמיה נ"א ג' ח); גם בהמות שדה תערג אליך (יואל א' כ'); כי תאנה לא תפרח ושדמות לא עשה אכל (חבקוק ג' י"ז); חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה, בראש הומיות תקרא בעיר אמריה תאמר (משלי א' כ'); חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה, מכרה יינה, אף ערכה שלחנה, שלחה וכו' (משלי ט' א', ב' ג' ד'); מחשבות בעצה תכון (משלי כ' י"ח); ואולם שאל נא בהמות

ו ת ו ר ד (איוב י"ב, ח'); ואיך תנחמוני הבל, ות שו בו ת י כ מ נ ש א ר מ ע ל (איוב כ"א, ל"ה); ע ט י ש ו ת י ו ת ה ל א ו ר (איוב מ"א, ט'); אלמנות שלחת ריקם וזרעות יתומים ידכא (איוב כ"ב, ט').

כלל ג' סעיף 7-8. – אם השם הפועל או השם הפעול נקבות רבות, אם רבויין הוא רבוי שבור יבוא הפעל 6) בלשון נקבה יחידה או גם בלשון 7) זכר יחיד. – בעברית יבוא הפעל בלשון נקבה יחידה או גם בלשון זכר יחיד גם אחרי השם.

א.

הפעל לפני השם

ב ל י ס ע י ת ד ו ת י ו ל נ צ ח (ישעיה ל"ג, כ'); כי ט ח מראות עיניהם (ישעיה מ"ד, י"ח); אל ת חו ס ע י נ י כ מ ואל תחמלו (יחזקאל ט', ה'); והנמצא אתו אבנים (דבהי"א כ"ט, ח').

ב.

הפעל אחר השם

ב נ ו ת צ ע ד ה ע ל י ש ו ר (בראשית מ"ט, כ"ב); ח כ מ ו ת ש ר ו ת י ה ת ע נ נ ה (שופטים ה', כ"ט); ו ח ט א ת נ ו ע נ ת ה ב נ ו (ישעיה נ"ט, י"ב); ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה (ישעיה ס"ו, י"ח); ע ר י ו נ צ ת ה מ ב ל י י ו ש ב (ירמיה ב', ט"ו); אם לא אשיתך מדבר ערים לא נושבה (ירמיה כ"ב, ו'); ח כ מ ו ת נ ש י מ ב נ ת ה ב י ת ה (משלי י"ד, א'); ב פ י א ו י ל ו כ ו', ו ש פ ת י ח כ מ י מ ת ש מ ו ר מ (משלי י"ד, ג'); גם עיניו לא תשבע עשר (קהלת ד', ח'); ד ב ר י פ י ח כ מ ח נ ו ש פ ת י ח כ מ י ת ב ל ע נ ו (קהלת י', י"ב); ואדעה כי מניית הלויים לא נתנה (נחמיה י"ג, י'). כלל ה' ¹ – התארים בתארים שמות המתרבים ברבוי שבור, וכן הכנויים החוזרים על השמות האלה יבואו במספר יחידה נקבה גם אם השמות הם ממין זכר. – בעברית יבואו התארים גם במספר יחיד זכר, והכנויים החוזרים על השמות האלה יבואו תמיד במספר יחידה נקבה.

א.

התארים

א ו ר ר י כ א ר ו ר ו מ ב ר כ י כ ב ר ו כ (בראשית כ"ז, כ"ט); מ ב ר כ י כ ב ר ו כ ו א ו ר ר י כ א ר ו ר (במדבר כ"ד, ט'); כי תשמע בקול ה' וכו' לשמר מצותיו וחקותיו הכתובה (דברים ל', י'); י ד י ו ר ב ל ו (דברים ל"ג, ו'); ע מ י נ ו ג ש י ו מ ע ו ל ל (ישעיה ג', י"ג); ונשאר בו עוללות וכו' ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה (ישעיה י"ז, ז'); כי אנושה מכותיה (מיכה א', ט'); כל דרכי איש זך בעיניו (משלי ט"ו, ב').

¹ כלל ד' בכלל בכלל ג'.

ב.

הכנויים

ואם מזבח אבנים תבנה וכו' כי חרבך הנפת עליה ותחללה (שמות כ', כ"ב) ; כי כל משפטיו לנגדי וחוקותיו לא אסור ממנה (ש"ב כ"ב, כ"ג) ; ושלחתי אש בעריו ואכלה ארמנותיה (הושע ח' י"ד) ; נשי עמי תגרשון וכו' מעל עולליה תקחו הדרי (מיכה ב', ט') ; וארותי את ברכותיכם וגם ארותיה (מלאכי ב', ב') ; כי אלהים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה וישבו שם וירשוה (תהלים ס"ט, ל"ו) ; חכמות בחוץ תרונה, ברחובות תתן קולה, בעיר אמריה תאמר (משלי א', כ') ; חכמות בנתה ביתה שלחה נערותיה תקרא (משלי ט', ג') ; ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה (איכה א' י"ג).

להרחבת הלשון ותכונה

ק. לויאס
ניו-יורק

לתקון הלשון

א. כיצד עלינו ליצר טרמינולוגיה עברית.

מטבע העברי הוא שלא להקפיד על השם. השם הוא דבר טפל אצלו, רק רמז על המציאות לבד. על כן הוא היסוד היותר פשוט שבלשון. אין בו לא הרכבה ולא אחד, לא הקטנה ולא הגדלה, לא רבוי צדדים ולא שלילה. השם אחד, ואין יחיד כיחודו. בטוי כמו „אייכלת“ הוא גרמניות ולא עבריות. תכן משגו של השם מרכז בנקודה אחת. כן למשל בגרמנית auf-merk-sam-keit כולל ארבעה צדדים, ובעברית קשב רק צד אחד; מחברות Binde-balken; בכור Erst-geborener; פקדה, Heim-such-ung; אמונה, Ge-wissen-haft-ig-keit; שד, Ge-walt-tät-ig-keit; שכל, Kinder-los-ig-keit; עצומות Ver-teid-ig-ungs-gründe, וכדומה. אם העברי רוצה לצין גון מה מתכונת השם הוא משמש באמצעים ידועים המוכנים לו בלשון. ר"ל על ידי המשקל הדקדוקי או על ידי אותיות נוספות. ד"מ אָלֶם, בעל מום בדבור, טבח, מי שמתמיד בטביחה, וכדומה. למשל רגל, רגלי, רגלים, רגלים, ידיים, ידות; או על ידי כנויים או היא הידיעה, או כמו מְשַׁבֵּן, מקום השכינה; מְשַׁעֲנָה, כלי ההשען, וכדומה.

יוצא מן הכלל הזה הוא שם עצם פרטי לאיש ולאשה. חבת ההורים ליוצאי חלציהם מתרכות בשם ומשתקפת בו. על כן הם מאחדים שני שמות לאחד, מיחסים אותו, מקטינים אותו, וגם מאיינים אותו. מלבד זה העברי מאחד בחזקת יד המורא והפחד, כשרגשותיו גוברים עליו, את שמות הגיהנם, את בליעל ואת צלמות, ומעמידם במדרגת השם הפרטי; כי בהרגשת הקדמונים השמות האלה שמות פרטים הם.

הכפל להקטנה נוהג רק בשמות הצבעים, מפני שחסרו לשפה שמות לצין בהם כל גון וגון בפני עצמו. החסרון הזה איננו מדה המיוחדת לשפתנו. גם בכל שאר הלשונות, הקרובות אליה או הלועזיות, חסרון כזה מרגש עד היום.

לַעֲמַת זֶה הוּא מַעֲרָה אֶת כָּל חֲבָתוֹ וְאֵת שִׁפְעַת רִגְשׁוֹתָיו לַתּוֹךְ הַפְּעֵלָה. לֹא לְבַד שְׂבוּנָה לֵה בְּנִינִים מְרִבִּים וּמִכְנִיס בֵּהֶם צַדִּי הַפְּעֵלָה וְאֵת הַנּוֹשָׂא וְאֵת הַנּוֹשָׂא וְאֵת הַזֶּמֶן אֲלֵא גַם מַעֲמִיס עֲלֶיהָ תֹאזִירִים וְצִיּוּרִים עַד שֶׁתִּלְאָה הַלּוּעִזִּית לַתְּרַגֵּם פִּעַל עֲבָרִי כְצוּרָתוֹ. ד"מ "זֶרְמַתָּם" מִתְּרַגֵּם הָאֲנִגְלִי בְשִׁמוּנָה מְלוֹת: Thou carriest them away as with a flood. "עֲנֻקְתָּמוֹ" הוּא מִתְּרַגֵּם בְּשִׁבְעַ מְלוֹת: is as a chain around their neck. אֵת הַהִפְעִיל "הָעֲנִיק" מִתְּרַגֵּם גִּיּוֹנִיּוֹס בְּמִלּוֹנוֹ: jemanden etwas auf den Nacken legen, dass er es trägt. אֵת הַבִּטּוֹי "הָעֲנֵק תְּעִנִּיק" אִי אִפְשָׁר לַתְּרַגֵּם כְּצוּרָתוֹ בְּשׁוֹם לִשׁוֹן. הַפְּעַל הוּא כְּלִי מוּעָט הַמַּחְזִיק אֶת הַמְּרִבָּה. וְאֵם הַכְּלִי מֵלֵא עַל כָּל שִׁפְתּוֹ וְלֹא יוֹכַל לִהְיוֹל עוֹד מִשְׁגִּים. מוֹסִיף לוֹ הָעֲבָרִי אֶת מְקוּרוֹ אוֹ פְּעִלִים אֲחֵרִים, וְאוֹמֵר: הָעֲנֵק תְּעִנִּיק, וְתוֹסֵף לִלְדֹת, וְיֵשָׂא אֶת רִגְלָיו וְיִלֵּךְ, וְיֵשָׂא אֶת עֵינָיו וְיִרְאֵה, הַלּוֹךְ וְנִסּוּעַ, וְכְדוּמָה. וּלְפַעֲמִים הוּא מִכְנִיס אֶת הַפְּעֵלָה גַם לִשְׁם; ד"מ "וְאֵנִי תִפְלֵה".

הַלּוּעִזִּי הוּא בְּטַבְעוֹ הַהִפּוֹךְ לְעֲבָרִי. אֲצִלּוֹ הַשֵּׁם הוּא הָעֶקֶר, וְהַפְּעֵלָה טַפְלָה לוֹ. אֶת כָּל רוּחוֹ הוּא שׁוֹפֵךְ לַתּוֹךְ הַשֵּׁם וּמִתְאַרֵּז מְכַל צַדִּדּוֹ וְצַדִּי צַדִּדּוֹ עַל יְדֵי הַרְכָּבוֹת וְאֲחֻדִּים, הַקְּטָנוֹת וְהַגְּדֻלוֹת וְאִיוֹנִים. וְיֵשׁ לִשְׂוֹנוֹת, כְּמוֹ הַגְּרַמְנִית, שֶׁתּוֹכֵל לֵאחֹד שְׁלִשְׁלֹת אֲרָכָה שֶׁל מְלוֹת וְשִׁמּוֹת לִשְׁם אֶחָד.

לְמִיּוֹם שֶׁשִּׁפְתָנוּ נִכְרַתָה מִפִּינוֹ, בְּמִשְׁךְ גְּלוֹתָנוּ הָאֲרָכָה, הָיוּ סוֹפְרִינוּ מִשְׁתַּמְשִׁים בְּעֲבָרִית בְּתוֹר שִׁפְתֵי תְּרַגּוֹם, לְהַעֲתִיק אֶת מַחֲשַׁבוֹתֵיהֶם שֶׁהָיוּ חוֹשְׁבִים בְּשִׁפּוֹת נִכְרִיּוֹת. וְרֹאזִי לְקַרֵּא אֶת שִׁפְתֵי דוֹרוֹת הַגְּלוֹת—שִׁפְתֵי הַמַּעֲתִיקִים. אֵין לְהַתְּפַלֵּא אִפּוֹא עַל כִּי נִמְצָא בְּסִפְרוֹתָנוּ הַגְּלוֹתִית טַעֲוִיּוֹת וְשִׁגְגוֹת לֵאלֻפִּים וְלִרְבָּבוֹת. וְאֵם נִתְחַל הַיּוֹם לִבְנוֹת עַל יְסוּדָה נִהְפָךְ אֶת הַשִּׁגְגוֹת לְדוֹדוֹנוֹת. וְלֹא רַק זֹאת. בְּשִׁפְתָנוּ הַמִּקְרֵאִית וְהַתְּנֵאִית נוֹכַל לִמְצֹא שְׂרִידֵי מִשְׁקָלִים, בְּנִינִים, וְצִרּוּפִים שֶׁהִתְּפַתְּחוּת הַהִיסְטוֹרִית עֲבָרָה עֲלֵיהֶם מִבְּלִי מִשִּׁים. חֲזוֹן כְּדוּמָה לֹזֶה אֲנוּ מוֹצִאִים גַּם בְּהַתְּפַתְּחוֹת הַדָּת. ד"מ חֲטָאוֹ שֶׁל אָדָם הָרֹאשׁוֹן וְהַהִרְיוֹן שֶׁבְּקִדְשָׁה מְקוֹרֵם בְּתוֹרַת מֹשֶׁה. אֲבָל כָּל מִי שֶׁמִּקְבֵּל אֶת הַסְּפּוּרִים הָאֵלֶּה וְעוֹשֶׂה אוֹתָם לְעִקְרֵי אֲמוֹנָתוֹ וּמִמְצָא אֶת תּוֹצְאוֹתֵיהֶם הַהִגִּיוֹנִיּוֹת הֵרִי הוּא כְּבֵר פֶּרֶשׁ מִקְהֵל הַיְּהוּדִים. וְכֵן בְּעִינֵי הַלִּשׁוֹן. כָּל מִי שְׂבוּנָה עַל יְסוּדוֹת רְעוּעִים שֶׁל מֵלֶה אֶחָת אוֹ שְׁתֵּי מְלוֹת הַנִּמְצָאוֹת בְּסִפְרוֹתָנוּ הָעִתִּיקָה וְשֶׁהִתְּפַתְּחוּת הַהִיסְטוֹרִית הִרְחִיקָתָן מִלְּבֹא בְּגוֹלָה, הֵרִי אֵינְנוּ מִרְחִיב אֶת הַלִּשׁוֹן הָעֲבָרִית, אֲלֵא מִקְלָקְלָה. הַיְּסוּדוֹת הַכְּלָלִיִּים שֶׁעֲלֵיהֶם רֹאזִי לִבְנוֹת טְרַמִּינוֹלוגִיָה עֲבָרִית הֵם לְדַעֲתִי:

(א) בְּרוּרוֹ שֶׁל הַחֲמֵר הַנִּמְצָא. קִיּוּמוֹ שֶׁל הָרֹאזִי וְהַנְּאוֹת וְעוֹזִיבַת הַפְּכוֹ. פֶּה מְקוֹם לְהַעֲרִיר עַל הַהִבְדֵּל שֶׁבֵּין הַהִלְכָה וְהָאֲגָדָה, שֶׁעַד עַתָּה לֹא עָמְדוּ עֲלָיו כְּרֹאזִי. וְהוּא כְּשֶׁבִּאֲנוּ לְחַקֹּר אֲחֵרֵי עֲנִין מְדַעִי בְּסִפְרוֹת הַתְּלַמוּדִית, עֲלִינוּ לְהַבְחִין בֵּין הַמִּקְרוֹת הַנִּמְצָאִים בְּדַבְּרֵי הַלְכָה לְבֵין הַמִּקְרוֹת שֶׁבִּאֲנוּ בְּדַבְּרֵי אֲגָדָה. בְּעַל הַהִלְכָה יוֹדֵעַ אֶת הָעֲנִין שֶׁהוּא עוֹסֵק בּוֹ וּמְדַקֵּק בְּלִשׁוֹנוֹ, וְהַפּוֹכֵי בְּבַעַל הָאֲגָדָה

ואביא משל אחד מלמד ומוכיח על כלו. המדרש הולך ומונה עשרה מקומות שהמאכל עובר בתוך הגוף עד צאתו. הרשימה נמצאת בארבעה מקומות הערוכים פה בטורים מקבילים ומסמנים על ידי באותיות המספר לפי סדרם בטבע. הוספות מאחרות הסגרי במסגרות.

ויק"ר ג', ד'	קה"ר ז', י"ט	קה"ז ז', י"ט	ילקוט קה', סמן תתקע"ו
1 פומא	1 פומא	1 פומא	1 פומא
2 ושטא	2 ושטא	2 ושטא	2 ושטא
6 אסטומכא	5 המסיסא	5 המסיסא	5 המסיסא
5 המסיסא	6 קיבתא	6 קיבתא	6 קיבתא
4 בית כסיא	3 אסטומכא	3 אסטומכא	3 אסטומכא
3 כרסא	8 כרובא קטינא	8 כרובא קטינא	8 כרובא קטינא
7 ב' [צ"ל בנין] מעיא	4 בית כסא	9 כרובא עביה	9 כרובא עבה
8 כרובת [צ"ל כרובא] קטינא	7 בנת מעיא	7 בנת (ר) מעיה	7 כנתא [צ"ל כנתא] דמעיא
9 כרובת [צ"ל כרובא] עוביא	9 כרובא עביא	10 פוטרכא	10 פיטרכא [צ"ל פטרכא]
(סניא דיבי)	(סני דיבא)	(עוקתא)	(עוקתא)
10 פיטרכא [צ"ל פטרכא]	10 פטרכא	(עוקתא)	

אם נעזב את התהו ובהו של שאר הנסחאות ונשים לב אל המקור היותר עקרי, ר"ל לזה שביקרא רבה, נמצא שהדרשן הפך את סדרן של קבות הבהמה מלמטה למעלה וקשר את הושט עם האסטומכא ואת בני מעים עם הכרסא. ונקל לראות את סבת טעותו המתמיהה. סדרן של קבות הבהמה היה ידוע להמון העם רק מבהמה שחוטה שהיתה תלויה ברגליה בבית וראשה למטה. במצב כזה האסטומכא היתה ראשונה והכרסא רביעית. והדרשן מנה אותן, בבלי דעת, כסדרן שהיה שגור בפיו. ושגגה כזאת, שהיא טבעית אצל בעל אגדה, לא תתכן כלל וכלל אצל בעל הלכה. ואין לתמה שהד"ר פרייס¹ לא ידע, מה היא כנתא דמעיא ונשאר מבולבל בשמות הקבות, כי לא עלה על דעתו להשוות את המקורות. ויש גם להבחין בדרישה מדעית בין שמוש הלשון שבארץ ישראל ובין זה של בבל; ולפעמים גם בין שני המקורות הללו ובין מנהג לשון הגאונים, כי שמוש הלשון פעמים שמתחלף במקורות המתחלפים.

(ב) הגבלת המשגים של החמר הנברר. בדברי הקדמונים חסר הדיוק המדעי מכמה סבות. הסבה האחת נמצאת תמיד בלשון כל אדם. והיא שבלשון יום יום אין בני אדם מדיקים בדבורם. כן ד"מ הכתוב אומר: ויצאו ילדיה. התלמוד

¹ בספרו: הרפואה בתלמוד.

אומר: כבר נד ולד. האנגלי אומר: the is with child, ר"ל היא מעברת. והנה השמות ילד, ולד, child אין ענינם עבר, אלא מדרך בני אדם הוא לשמש בדבריהם בהעברה ובשלוח.

הסבה השנית היא שתוף השם. הקדמונים לא הבחינו לפעמים בין ענינים קרובים ודומים, מפני שחסרה להם הידיעה העמקה בחזיונות הטבע וההבחנה המדעית. הנה לפנינו ד"מ השם צרעת המשמש לשלשה ענינים נבדלים: מחלת האדם, עפוש האבן והעץ וקלקול הבגד.

הסבה השלישית היא מרחב המשג או כללותו. ד"מ "עבר", כמו עבור, ענינו פרי הבטן. עבור הוא פרי בטן האדמה, עבר הוא פרי בטן החי. לכן אנו מוצאים, שהקדמונים משתמשים בשם עבר לשלש הוראות: foetus, embryo, ovum, כי שלשתם בכלל פרי הבטן הם.

הנה הבאתי שלשה משלים: ילד, צרעת, עבר, להראות, שכל אחד מהם הוא מין בפני עצמו. לא הרי זה כהרי זה. וצריך להתנהג עם כל אחד מהם על פי דרכו המיוחדת לו. את הולד, או את הילד, צריך להגביל למובנו המחלט, והילד ילד, הצרעת מגבלת בסמיכות: צרעת האדם, צרעת העץ והאבן, צרעת הבגד, ואת העבר נוכל לשעבד לצרכינו על כמה אופנים. להוראת ovum יש לנו השם ביצה. להבחין בין foetus לבין embryo נוכל להגביל את השם עבר על ידי תאר לווי ולאמר: עבר אטום, embryo; עבר מחותך, foetus. או נוכל להגביל את השם עבר להוראת foetus ונשתמש בשם "שליל" במובן embryo, או נוכל לשנות את משקל השם עבר לעביר להוראת הענין האחרון. או נוכל לחדש שם חדש משרש אחר להוראה הזאת. אבל לא יתכן לקבץ מסמרות במין זה מהשמות; כי לא ראי השם הזה כראי השם האחר. והכל תלוי בחכמת המניח וטוב טעמו.

(ג) ענינים רבים יש להם מסבות שונות שפעת שמות נרדפים. כן ד"מ diaphragma משמשת ברבוי שמות. מן הראוי הוא לבחור בשם היותר נאות ולעזוב את השאר.

כשהשמות הנרדפים אחד מהם מקורו במקרא או בתלמוד והשני נברא בדורות המאחרים יש לתת היתרון להישן ולעזוב את החדש. כן ד"מ כֶּנֶה, mesentery, נמצא בספרות המקבלת, והשם הנרדף מֶלֶבֶן הַמַּעֲיִים נמצא בספרות הגאונים. עלינו לבחור בֶּכֶנֶה, או נוכל ליחד את השם כֶּנֶה, שענינו כסוי המעים לבהמה, ונשמש במלבן המעים לאדם.

כשהשמות הנרדפים אחד מהם עברי והשני לועזי, כמו קבה ואצטומכא מן הראוי לקרב את העברי ולהרחיק את הלועזי מהסתפח בנחלת שפתנו.

אם נמצא שמות נרדפים בענין אחד המרבה צדדים. מן הראוי להבחין ביניהם ולהגביל כל שם ושם לצד מן הצדדים. ד"מ מצאנו בתלמוד את השם חֲפִית ובספרות המאחרת את השם הערבי סֶעֱפָה או סֶעֱפָה, שהוא תרגומו.

השם הזה כולל שני מיני חליי העור: *furfures, crusta lactea*. והנה התלמוד, לפי דעתי, משתמש בחפפית רק במובן *furfures*. ודעתי זאת מיסדת על ידיעתי המועטת ברפואה. כי *crusta lactea* מצויה לרוב בקטנים, והתלמוד עוסק רק בגדולים. ובכן עלינו להניח חפפית על *furfures* וסעפה על *crusta lactea*. או נוכל להשתמש בענין השני במשקל חפפית ונעזב את השם הערבי לגמרי.

(ד) בהנחת שמות חדשים, או בקיום שמות ישנים, יש לברח משמוש בשם שענינו בתורה או בתלמוד מטל בספק. שמוש כזה הוא סמן מובהק לבטלנות והכתוב אומר: דעת שפתי ברור מללו.

(ה) עלינו לברח מכל הרכבה ואחור או שאר צרופי מלים שאינם לפי רוח הלשון ודקדוקה. וגם מסימן היחס — בתארים כלליים.

(ו) בחדושי מלים ראוי לשים לב לא רק לחיצוניות המשקל ונקודו הנכון, כי אם גם להוראת המשקל הדקדוקית. המנקד חֲוֹר תחת חוֹר הוא עוֹר, והבונה משקלים: זָאֵבָה, זֶהְבָּה, כְּלָבָה, מִיֶּסֶת, צִבְּקָה, וכדומה, מהומה ובטלנות הוא מכניס לשפתנו, כי דלקת, קדחת, וכיוצא בהם, נבנים על משקל טִבְּחָה, רִלֵּהם תארים מתמידי הפעלה. דלקת וקדחת הן מחלות ההולכות ודולקות וקודחות. ומה עושות הזאבת והכלבת וכיוצא בהן? שמות שהם תארים מתמידי פעלתם יוכלו להבנות רק מפעלים יוצאים ולא משמות קפואים. וכן הדין בעֲוֹרָה, שהוא שם מפשט, ויוכל להבנות רק מתאר.

(ז) ראוי לעזב את ההקטנה, פרט לתארי הצבעים. ההקטנה, לא רק מקטנת את שכל המלים, כי אם גם את שכל בעליה תקח.

(ח) כל החדושים שיעשו רק מטרה אחת להם: להרחיב את שפתנו ולהכשירה לצרכינו ההווים. אבל כל חדוש והרחבה מחייבים להעשות בגבולי ההתפתחות ההיסטורית של לשוננו. עלינו רק להמשיך את מסרת הלשון ולא להלעיוזה. לכל שפה יש אופי מיוחד שאינו בשפות אחרות, לא רק בבנינה כי אם גם ברוחה. וצריכה זהירות יתרה לשמר על שתי המדות גם יחד. התולדות היוצאות מהכלל האמור רבות הנה; ולא אוכל להאריך בהן.

(ט) ראוי לנו שלא לשכח, שאין אנו מיסדים שפה חדשה. יש לנו ספרות בת אלפי שנים, שבה מנח אוצר המלים של שפתנו. כל מלה ומלה קבועה בבנינה ובשמושה; ואין אנו יכולים, ואין אנו רשאים לבטל את הקבוע. על כן מן הראוי הוא שלא תהיה סתירה בין הישן ובין החדש. ואברר את דברי אלה במשלים אחדים. השם עבר שהזכרתי למעלה משמש בלשון בהוראת *embryo* וגם בהוראת *foetus*. והנה אם נרצה להגביל את השם להוראה אחת לא נוכל להגבילו להוראת *embryo*, כי זה יהיה סותר למאמרם: הוציא העובר את ידו. שוב אם נרצה לחדש שם לאחת ההוראות ונניח את השם ולד להראות עליה נחטא בשתיים. ראשית, תהיה הסתירה בין המובן העתיק ובין המחדש. שנית, תביא הנחה כזאת

טשטוש הדיוק ובלבול המחנות. כי הקורא או השומע לא ידע ולא יבין, אם הרופא מדבר בילד או בעבר. – משל אחר. מחברי ספר „הרפואה“ באמריקה הוצרכו לשם חדש להורות על tonicity. הביטו במלון ומצאו שלשרש און שלשה נגזרים: און, און, תאונים ובחרו בתאונים לגזר ממנו את השם הדרוש, ויצא להם העגל תאוניות. והנה כל מי שידע משמעותו של השם תאונים יראה בתאוניות רק עמל ואון. כי אין כל קשר הגיוני בין השם הישן ובין המחדש. ואם יבא המניח ויברר לנו כי תאוניות הוא משרש אחד עם און, נוכל לשאלו: טפס שבעולם! מה ראית להראות מאחורי ערפך בידך הימנית אל אונך השמאלית? החסרה שפתנו שרשים להוראת החזק? למה לא הנחת את השם תליצות?

פה המקום להעיר, כי התפתחות הרעיונות במלות המחדשות צריכה להיות מדרגת. נקשרת עם הישן בקשר הגיוני מוחש. לאנשים. בעלי-טעם מדמים אין הבדל בהרגשתם בין תאוניות ובין וחלקקות. ואם עלי לבחר באחת מהנה ואבחר בוהלקקות, כי האחרון לכל הפחות חלק. אבל בעצם הדבר, כל תרגום של לשון חזק איננו הולם את משגו של השם tonicity. כי עקר ענינו הוא התמתחות. את התאר tonic במובנו העומד נוכל להעתיק נמתח, או מתוח, ובמובנו הפועל יהיה תרגומו מותח. tonic remedies הן רפואות מותחות, ר"ל גורמות התמתחות השרירים.

משל שלישי. המחברים הנ"ל חדשו את השם אלחידם להורות על sepsis. והנה השרש אלח נמצא רק פעם אחת במקרא, ובבנין נפעל. משמעו מוטל בספק, והוא משמש במובן מוסרי. ואין מן הראוי להעתיק את המוסרי אל הגשמי כי אם על ידי הדחק. התרגום המדיק של sepsis הוא עפוש הדם. וכן מתרגם הערבי. יתבונן נא הקורא, כי אני כותב עפוש הדם, ולא עפוש-דם, בקיום הידיעה. בטול הידיעה בדבור הפרווי ובאפן המחלט לא יתכן לא בערבית ולא בעברית. היא השפעה לוועית.

י) אצל האדם הקדמון הלשון תשעה חלקים רגש וחלק אחד שכל והגיון. וכאשר ילך ויתפתח שכל האדם כן ילך ויגבר היסוד השכלי שבשפה. אולם גם אז חלקי הרגש שבשפה הם הרב. זאת אומרת שהיסוד הרגשי שבלשון יקר הערך הוא, ולא יתכן לעבר עליו מבלי משים. והנה בריאת המחברים הנ"ל של המנח ראשון, protein, מלבד שהיא מטפחת בפני חקי הלשון, כי אין לבריאה כזאת בשתי נונים נוספות דמיון בלשון, היא מעוררת באנשים בעלי-טעם געל נפש. ואדבר בהעתקת protein למטה.

וגרוע מזה הוא כמות (ר"ל כמות). affinity. ראשית, השם הזה אחר לבא כעשרים דורות. אלו נולד בימי בני תבון או התאורח בלי ספק כמו איכות

וכמות חבריו. אבל היום בעונותינו הרבים ישנם „בעלי-טעם מדמים“, והם אינם מקבלים בסבר פנים יפות מלות שפניהן אסכולסטיות. ושנית, העתקת affinity בשם המורה על דמיון ושווי הוא חדוש זר. הרי תינוק של בית רבו יודע שבכל מרחבי הטבע הדברים השווים מתרחקים איש מעל רעהו, ורק המתחלפים מזדווגים; כי זכר ונקבה בראם. והנה מה שקוראים הכימאים היום affinity קראו הטבעיים הקדמונים $\sigmaυνάθεια$ = convenientia; כי גדר שניהם הוא היחס הנמצא בין דברים מתחלפים הנאותים זה לזה. והנה בעלי המחקר מתרגמים convenientia בשמות האותיות והתאיות. השם האותיות מְעַמֵס במובנים הרבה. לכן אני בוחר בהתאיות להורות על affinity. המשורר גיטה הסיץ את המנח הזה מהעולם הגשמי אל העולם השכלי ותרגמו Wahlverwandschaft. במובן זה העתיקו פפרמן בהעתקתו את כתבי הינה: קרבת הנפשות. וזה תרגום נכון.

ב. על ההעתקה מלשונות זרות.

(א) ההעתקה משלשת: מלאכה, אמנות וחכמה. העתקת מחברות איתאל לחריזי היא אמנות. העתקת תורת חובות הלבבות, ספר הכוזרי ומורה נבוכים לבני תבון היא חכמה. והנה שלשת הספרים האחרונים תרגמו גם כן על ידי קמחי, קרדינאל וחריזי, שגם הם לא היו כורתי קנים באגם, אבל תרגומיהם לא נתקבלו אצל העם. המעשה ההיסטורי הזה מוכיח, שלהעתקת דברי מדע אמנות לבד אינה מספקת.

(ב) הלשון גם כן משלשת: התכן הרוחני או המשג, הקלפה הפנימית והלבוש החיצוני. התכן הרוחני, שהבטוי החיצוני מורה עליו ומצינו, שוה בכל הלשונות שבעולם. אבל לא כל הלשונות רואות את המשג מבחינה אחת. אין דבר ומשג בעולם שלא יהיה לו רבוי צדדים. הלשון האחת תופסת בחינה אחת של המשג, או יחסו האחד, והלשון האחרת בחינה אחרת או יחס אחר. ואת הענין הזה אנו קוראים רוח הלשון, והיא הקלפה הפנימית המלפפת את גרעין המשג והבטוי החיצוני שונה ומתחלף בכל לשון ולשון. והנה אם ד"מ יעתיק איש את התאורים positive, negative, בענין האלקטריות והמגנטיות, במלות חיובי, שלילי, הוא סותר לרוח הלשון העברית. כי אצל העברי החיוב והשלילה נופלים רק בעניני הגיון. אבל בשניות הטבע הוא רואה רק זכרות ונקבות. מעתיק כזה לא אמן ולא חכם כי אם בעל מלאכה שמו. כי אף על פי שהעתקתו מדויקת הוא פוגם כאמור ברוח הלשון ומאנס את השפה.

בדברי מליצה ושיר דיוק המלות למובניהן הוא דבר טפל. העקר הוא הרגש שהן מעוררות בנפש על ידי משמעותן הכללית וצלצולן הנעים. המעתיק התופס את המובן הכללי ואת הרגש ומבטא את שניהם בדבור מאון בשפתו הוא ולזה אמן יקרא.

בדברי מדע הדיוק במשמע המלה הוא העקר ובטוי מדיק עם שמירת חקי הלשון ורוחה בהעתקה הם חכמה ואמנות גם יחד. ולא רבים יחכמו ומעטים יאִמְנו; כי שתיהן מתנת אלהים הן, והוא נותן אותן רק לבחיריו, יחידי סגלה שבכל דור ודור. (ג) בתרגומם של המשגים החסרים ראוי לעזוב את כל שם שאינו מצין מהותו של דבר או את אחד מסמניו ולברא לו שם חדש הנאות לו. ידוע, כי מנחי המדע בשפות הלועזיות רבם הם תוצאת התפתחות היסטורית ארכה, ירשת דורות קדומים, חסרי טעם, סכלי לשון ונעדרי מדע, ואין כל שטה בהם, אף לא „שטה מסימת“. וביחוד במקצועות הנתוח וידיעת המחלות המנחים הם חילק ובילק, העתקה עבודתית מהלועזית עלולה לזרז את שפתנו.

וכן הענין בכמה שמות חדשים ברפואה ובמדעים אחרים. הממציאים ענין חדש קוראים לאמצאתם שם להוראת שעה, כי טרם ידעו את מהותו ואת סמניו, הקרנים האלמוניים, x — rays, ד"מ, אינם אלמוניים עוד. עתה נדע את מהותם, סבתם, מקורם, פעלתם וסמניהם במדה יותר גדולה משידעם ממציאם ומניח שמם. כיוצא בזה הוא השם protein, שאני מתרגמו חמר הלבוני או מְנַתֵּר (nitrogenous staff). עתה ידוע לנו שהממציא את השם טעה בהנחתו, ושהשם אינו ראוי לענינו. ולמה לנו להכניס לשפתנו שמות שזכות קיומם כבר עברה ובטלה? המתרגם שמות כאלה כצורתן תבן הוא מכניס לעפרים! החסרי בטלנות אנחנו? (ד) אם יקשה למצא תרגום נאות לשם דבר־מה, נוכל לכוון את מבטנו לאחד מסמניו, שאינו מצין על ידי השם הלועזי; כי אין שום שם בעולם הממצה את כל מדות המתאר. על המחפש למצא את הגדרת השם ולעין בסורית וערבית איך מעתיקות הן את השם המבקש. ואם אחרי כל אלה לא ימצא שם נאות, מוטב לקים את השם הלועזי מלשמש בשם עברי בטלני. כי סופו של הלעז לתת את מקומו לעברי חלופו ברבות הימים, אבל השם הבטלני העברי מגנה את השפה וקשה לאבדו.

(ה) אין לתרגם את השמות והתארים המרכבים והמאחדים בצרופי מלים עבריות, כי אם במלה פשוטה אחת, או בבטוי של שתי מלות ויותר. השמוש בשתי מלות ויותר איננו סותר לחקי הדת, אינו מתנגד לדיני המלכות, אינו פורע דרכי המוסר ואינו פוגם בטעם היפי. ברב הימים רביעינו או עֲשִׂרֵינו אולי יקצרו את הבטוי הארך ויעמידוהו על מלה אחת, כמו שעשו אבותינו לשם תְּכוּנָה, שתחלתו היתה „ידיעת תכונת העולם“. כן אני מתרגם submarine, צוּלִית, על משקל בוצית ודוגית; subcutaneous, שְׁאֲרִי, כי השאר הוא הבשר החי מתחת לעור. subacute, תִּקְהָ, או נוטה לַתִּקְהָ, subcreitant, מְרַשְׂרֵשׁ קצת. protoplasm, תְּכָלִיל; protoplast, תְּכָלִילִין, כי מהגבלול מתגבל ומתרקם כל חי; proton, שִׁתָּה, כי הוא משתיתו של עולם; reaction, תְּגִמּוּל: תשובת החי על הרשמים הבאים לו מבחוץ ע"י פעלת מה היא מענין הגמול; to react

נִמָּל עַל; phagocyte, בָּלַע; phagocytosis, בִּלְעָה; biology, מְחִיּוּת; physiology, תִּפְעוּל; psychology, נַפְשׁוּתִיּוּת; pathology, חֲלָיוֹן; pathological, חֲלִיּוֹנִי; diagnosis, תִּבְחָיוֹן; prognosis, מֵאֲמָד; שִׁדָּה, כִּי הוּא עוֹזֵר לְזוּוג וְאִינוּ מְזוּוג; catalysis, שְׂדִיכּוּת, וְכְדוּמָה.

(ו) אֵין לִבְנוֹת שְׂטָה מְסִימַת בַּעֲבֵרִית בְּתֵרְגוֹם סִיּוֹם לְעוֹזִי. הַמַּחֲבֵרִים הֵנִי לִדְ"מ מִתְרַגְּמִים כָּל מִלָּה אֲנִגְלִית הַמְסִימַת בְּסִיּוֹם -oid בְּמִלַּת כְּמוֹ-. כֵּן אֲצַלֵּם ovoid, כְּמוֹ-בִיצָה; typhoid, כְּמוֹ-טִיפּוֹס, וְכְדוּמָה. וְאִנִּי מִתְרַגֵּם. ovoid, בִּיצָנִי; psychoid, נִפְשָׁן colloid, דְּבָקוֹן אוֹ הֶלֶמֶן; typhoid, טִיפּוֹס שׁוּטָה. וְאֵל תִּתְמָה עַל הַשׁוּטָה! כִּי הַשׁוּטָה הַזֶּה הוּא לֹא מִן הַשׁוּטִים שֶׁקֶלְקֵלוּ, כִּי מִשְׁמַעוֹ: בִּלְתִּי אֲמַתִּי, spurious, not genuine, unecht. וְכֵשֶׁם שֶׁאֵתָּה אֹמֵר הִדָּס שׁוּטָה וּבְכוּר שׁוּטָה, כֵּן תּוֹכֵל לֵאמֹר טִיפּוֹס שׁוּטָה.

(ז) הַשְּׂמוֹת וְהַתְּאָרִים הַמְּאִינִים רְאוּיִם לְהִתְרַגֵּם עַל יְדֵי מִלּוֹת חַיּוּבִיּוֹת אוֹ הַעֲדָרִיּוֹת. כֹּאשֶׁר בְּאַרְתִּי לְמַעַלָּה, אֵין הַעֲבָרִי מֵאֵין אֵת הַשֵּׁם כָּל שֶׁהוּא. וְאַתְּ הַתְּאָר הוּא מֵאֵין רַק לְעֵתִים רְחוּקוֹת. הִנֵּה לִפְנֵי פֶתוּחַ מְלֹנֶם שֶׁל גִּיזִינְיוֹס-בּוֹהֵל מִהַדּוּרָה אַחֲרוֹנָה. בְּמִפְתָּח הַגִּרְמָנִי שֶׁבְּסוֹף הַסֵּפֶר אֲנִי מוֹצֵא קִמָּה מִלּוֹת גִּרְמָנִיּוֹת הַמַּתְחִילוֹת בְּמִלַּת הָאֵיוֹן un-. מֵהֵן קִלְ"ב מִלּוֹת מִתְרַגְּמוֹת לַעֲבֵרִית בַּחַיּוּבִיּוֹת וְהַעֲדָרִיּוֹת. בְּשֶׁבַע מִלִּים יֵשׁ לָנוּ הַבְּרִירָה בֵּין חַיּוּבִיּוֹת וּבֵין מְאִינּוֹת. וְרַק בְּשֵׁשׁ מִלּוֹת נִמְצָא מִלַּת הָאֵיוֹן בְּלִבֵּר. וְהֵן: לֹא נֶאֱוָה, לֹא נַעֲדָר, בְּלִי נִשְׁמַע, לֹא דִבֵּר, בְּלִי פָחַד, וְהַמִּשְׁבֶּשֶׁת אֶל-מוֹת (עֵין עַל אֹדוֹת הַשֵּׁם הַזֶּה בְּמֵאֲמָרֵי לְשׁוֹן הַגִּבּוֹר). וְרֹאיוּ לְהִתְבּוֹנֵן כִּי הַמִּלּוֹת אֵינָן מְרַכְּבוֹת וְאֵינָן מֵאַחַדוֹת עִם מִלַּת הָאֵיוֹן. הַבְּטוּי "לֹא דִבֵּר" עוֹמֵד בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר לֹא דִבֵּר הוּא. וְכֵן דְּ"מ אֲנִי מִתְרַגֵּם insufficiency, חוֹסֵר, אוֹ חֲסָרוֹן irregularity, חֲסָרוֹן סֹדֵר; irregular, בְּלִי סֹדֵר, בִּלְתִּי מְסֹדֵר; incontinence of urin, שְׂטִיפָה אוֹ שְׂפִיעַת הַשֶּׁתִּן, וְכְדוּמָה.

יִלְקוּט צִמְחִים

כנוס שמות הצמחים במקום אחד הוא בלי ספק צרך שהחיים והעבודה בא"י תובעים ספוקו יום-יום. הילקוט מכיל שמות הצמחים המפוזרים בספרותנו ובדבור העברי החי בא"י. לעינינו היו המקורות החשובים ביותר לחקירת שמות הצמחים שבמקרא, משנה, תלמוד ומדרש, ובראש כלם ספריו ומאמריו היקרים של הרה"ח עמנואל לב. המקורות האלה היו לנו למורי הדרך בעבודתנו, ולא נטינו מהם אלא במקומות מעטים – מפני המסרת העומדת וקימת גם כיום בהוראת השם. – אותם השמות העתיקים, שעדין לא עמדו אנשי סברה על פתרונם המחלט, נקבעה הוראתם לפי דעתם של גדולי המפרשים (רה"ג, רס"ג, בעל-הערוך, רש"י וכו').

בילקוט באו גם כמה שמות צמחים הנזכרים בספרותנו מימי הבינים. מתוך ברירה מרבה אסופים בילקוט גם הרבה שמות שנוצרו בעשרות השנים האחרונות ונקלטו הן בספרות והן בדבור ונעשו כמעט לשמות עממיים שגורים בפי המורים, התלמידים ועובדי האדמה בארצנו. החדושים האלה או שהם ילידי הסתכלות ישרה בצורותיהם או בסגלותיהם של הצמחים או שהם שאולים ומתרגמים מלשונות לועזיות, וקדם כל – מארמית וערבית ורומית. בנדון זה השתמשנו בעקר ברשימות שמות הצמחים של חברינו אליהו ספיר ז"ל וא. הראובני. הצמחים המצויים בארצנו, כאזרחים וכגרים – מסמנים בכוכב *, והשמות המסמנים בסמן השאלה עדין אין הוראתם מכרעת.

א

10	אָברמאָניאַ בֵּר חֵימָג, ר' אַזוב	Agrimonia Eupatoria, L.	1 *	אָגֶר
11	אָברמאָניאַ בֵּר חֵימָג, ר' אַזוב	common agrimony, gemeiner		
		Odermennig		
12 *	Alhagi אָגָה, אָגָה, ר' נַעֲצוּץ	agrimoine, репейки		
	Camelorum Fisch.			
	alhagi, Kameldorn		2 *	אָבֶה, ר' לָמָא
	верблюдник		3 *	אָבֹב רוֹעָה, ר' חֲטִיָּה רוֹעָה
	Agave אָגֶב	num aviculara, L.		
13 *	14	knotweed, Vogelknöterich		
	Ferula Asa אָגֶדָּנָא, ר' חֶלְמִית	centinode, спорыш		
	foetida, L.		4 *	אָבִטִּית
	Juglans regia, L. אָגֹז, אָגֹזָה	Cucomis Citrullus vul-		
	walnut, Walnuss	garis, L. watermelone, wassermelone		
	noyer, грецкий орех	pasteque, арбуз		
16 *	Arachis hypogea, L. אָגֹז-אֶדְמָה	Melocactus	5 *	אָבִטִּית הָדִי
	peanut, Erdnuss	Melonencactus		
	pistache de terre, земляной орех	melacacte, сферовидный кактус		
17	Cocus nuci- אָגֹז הָדִי, ר' נֶרְגִּיל	Cucumis מֶלֶפֶפּוֹן	6 *	אָבִטִּית צֶהָב, ר' מֶלֶפֶפּוֹן
	fera, L. cocoo-tree, Kokospalme	Melo, L.		
	cocotier, кокосовое дерево	muskmelon, zuckermelone		
18 *	Phragmites communis אָגֶם, אָגֶמֶן	melon, дыня		
	Trin. reed, Schilf	Erophila, DC.	7 *	אָבִיבָה
	jone à balais, тростник	Hungerblümchen, весенняя крупка		
	Pirus communis, L. אָפֶס	Arabis verna, L.	8 *	אָבִיבֹן
	Pear, Birne	Erica, L.	9	אָבֶרש
	poirier, груша	heather, Haide		
		bruyère, вереск		

1 אסף הרופא. 2 מק': - 8 משנה (שבת י"ד, ג') ובתלמוד-חומטריה, חוטרא דרעיא.
 4 מק'. 5 קאנון. 6 נהוג בדבור ובספרות החקלאית. 7-8 א. ספיר. 9 סורית. ע. לב. מקבל
 בספרותנו החדשה. 10-11 בבלי (שבת ק"ט) 12 תוספתא, ירושלמי. 13 כשם המדעי. פ. א. 14 בבלי
 (ע"ז כ"ט). ע. לב. 15 ימק'; 2 מד"ר שה"ש. 16 תרגום עפ"י השמות הלועזיים: 17 קאנון.
 18 מק'. 19 משנה (כלאים א', ד').

Melia Azaderach, L.	אֲזֶדֶרַחַת	32 *	Helianthus	אֲנִסְהָאָרְמָה	20 *
Zetrach, Paternosterbaum			tuberosus, L.; Jerusalem-artichoke,		
azédarac, клокочина			Topinambur (Erdbirne)		
Alhagi	אֲזֶמָּה, ר' הֶזְמָּה	33 *	topinambour, земляная груша		
Maurorum, DC.			Aeschynanthus	אֲדִכִּיר	21
Buplevrum, L.	אֲזֶבְרֶבֶת	34 *	Lepidium, (Tourn), L.	אֲדֶל, עֲדֶל	22 *
Thorough-wax, Hasenohr			peppergrass, Kresse		
Oreille de lievre, заячье ушко			cresson, жеруха		
Catenanche lutea, L.	אֲזֶנְהָנְדִי	35	Paeonia officinalis, L.	אֲדֶמוֹן	23
			Peony, Pfingstrose		
אֲזֶנְהָנְדִי, ר' אֶל־תֶּשִׁי, זִכְרִיָּה		36	pivoine, pion		
Arabis auriculata, Lam.	אֲזֶנוֹן	37 *	Acer (Tourn), L.	אֲדֶר	24 *
arabis, Oehrchen-Gänsenkresse			maplé, Åhorn, crabue, клен		
ушастая рѣзуха			Senecio vulgaris, L.	אֲדֶרִיזֶן	25 *
Arisarum	אֲזֶנִי הַפֶּלֶב, ר' לֹפֶן	38 *	grundsel, gemeines Kreuzkraut		
vulgare, Targ.			seneçon, обыкнов. крестовник		
	אֲזֶחֶ, ר' גֶּמָּה	39	Mesembryanthemum	אֲהֶל	26 *
	אֲזֶחֶנָּה, ר' עֲרֶבָה	40	nodiflorum, L.		
	אֲזֶחֶת הַשֶּׁמֶשׁ, ר' תַּמְנִית	41	Aquilaria	אֲהֶל, אֲהֶלִים, אֲהֶלוֹת	27
Prunus domestica, L.	אֲזֶחֶנִּית	42 *	Agallocha, Roxb.		
plum, Pflaume			aloe-tree, Adlerbaum		
prunier, слива			aloë, алоевоe дерево		
Lycium europaeum, L.	אֲזֶמֶד	43 *	Rhus coriaria, L.	אֲזֶג	28 *
Box-Thorn, Bocksdoorn			Sumach, sumac, сумак		
lyciet, заманиха			Eruca sativa, L.	אֲזֶרָה, ר' גִּרְגִּיר	29 *
Phleum, L.	אֲזֶמֶן, ר' זֶנֶב הַתְּתוֹל	44 *	Rocked, Rauke		
Cat's-Tail, Lieschgras			roquette, дикая горчица		
phléole, тимopheevka			Origanum	אֲזֶזֶב, ר' מִרְנָה תִּינֶרָא	30 *
Isatis tinctoria, L.	אֲזֶסְטִים, ר' סְטִים	45 *	Mary, L Ysop		
Dyer's-wood, Waid			Lavendula stoe-	אֲזֶזֶבִּיזֶן, אֲזֶזֶבִּיזֶן	31 *
Guède, вайд			chas, L.lavender, Schopffiger Lavendel		
			lavande greque, лавенда		

20 תרגום עפי' שמות לועזים. 21 אסף, קאנון. 22 'תוספתא (שביעית, ה'); 2 משנה (עוקצין, ג', ד'). 23 י. קלוזנר. 24 בבלי (ביצה ט"ו-אדרא). ע. לב. 25 קאנון. 26 צמח בורית. בבלי (מ"ק י"ז). ע. לב. 27 אילוני ריחני. ריחו הטוב בא מן השרף שלו שהיו משתמשים בו בימי קדם לרפואה ולבשמים (שה"ש ד', י"ד). 28 משנה (פאה א', ה'). 29 מק' (מלכים ב', ד', ז"ט). 30 מק' פוסט, פונק וע. לב. 31 משנה ותלמוד. 32 כשם הסודי. א. ספיר. 33 תוספתא (כלאים א', י"א) ובבלי (שבת ק"ז). 34 כבכל הלשונות. מעשה טוביה. 35 כשם הערבי. 36 תרגום השם המדעי קאנון. 37 א. ספיר. 38 א. הראובני. 39 ת'. לפי תרגום השבעים וכן מפרש גם ע. לב. 40 בבלי (שבת כ'). 41 רשב"ז, רשב"ג. 42 א"ב דבן-סירא. ירושלמי. כד מנקד ומפרש ע. לב. 43 ת. ע. לב. 44 תוספתא (כלאים ה', ה'). 45 משנה (שביעית ז', א').

Quercus Regilops, L. אלון העפצ'ים 58 *	Iris, L. אירוס 46 *
Volonia Oak, Ziegenbarteiche (Knoppereiche) chêne velani	Iris, Schwertlilie iris, касатик
Quercus coccifera, L. אלון התולעת 59 *	Waccinium Myrtillus, L. אקמנית 47
kermes-oak, Kermeseiche chêne-kermès	Blackberry, Heidelbeere airelle anguleuse, черника
Quercus Suber, L. אלון השעם 60	אכרוב, ר' כרוב 48
Cork-tree, Korkeiche chêne-liège, пробковой дуб	אכרוע, ר' צלוליב, קיקיון 49
Helichrysum DC. אלמות, אלמותים (מ"ר) 61 *	Pterocarpus אלגום, אלמוג (?) 50
Immortelle, безсмертник	santalinus, L.
Paro- אלמות הנפס, ר' כרעי היזנה 62	Impetiens Noli tanger. אלתנגער'י 51 *
nychia argentea, Lam.	ger. L. Touch-me-not, Rühr-mich-nicht-an (Springkraut)
Whitlow-vort, Nagelkraut	Ne-me-touchez-pas, не-тронь-меня
Alnus, (Tourn), Hill. אלנום 63 *	אלתשי, ר' זכריה 52 *
Alder, Erle aune, алья	Quercus, (Tourn), L. אלה, אלון 58 *
Coryllus Avellana, L. אלסר, ר' פנך 64	oak, Eiche chêne, дуб
Hazel-Nut, Haselnuss noisette, орешник	Pistacia Terebinthus, v. אלה, אלון 54 *
Triticum אם הקטה, ר' כסמת 65 *	Palästina, Eng Terebinthe
dicoccum, v. dicoccoides, Körn.	térébinthe, терпентинное дерево
Hordeum ithaburense, Boiss	Ailanthus glandulosa, אלה סינית 55 *
Emex, Neck. אמיך 67 *	Desf. ailante, Götterbaum божье дерево
Ammi אמיתה, ר' חמיתה 68 *	Aloe vera, L. אלני, ר' עלני 56 *
Visnaga, (L) Lam.	aloe, aloés
Ammi, Ammei кандийский тминъ	Quercus Coccifera, L., v. אלון ככות 57 *
	pseudococcifera, Boiss. mourning oak, Trauereiche

46 משנה ותוספתא. 47 ש. י. אברמוביץ. 48 משנה (שביעית ט', א') וכן בירושלמי ובמד"ר. 49 ירושלמי (מעש' פ"ח, ד'). 50 מק'. לפי רבים מהפרשים החדשים. 51 תרגום השמות הלועזים. 52 ש. י. אברמוביץ. 53 מק'. 54 מק'. תרגום השבעים ועוד רבים. 55 א. הראובני. 56 ירושלמי (שביעית ד', ל"ה). ע. לב. 57 ב. ציוויק. 58-59 א. ספיר. אלון התולעת. ע"ש הכנימה תולעת השני — Coccus או Lecaniumilicis החיה על האילן הזה' פ. 60 א. 61 ועד הלשון. 62 א. הראובני. 63 כשם המדעי. 64 תוספתא (מעשר' א, א') 65 צמח זה מצא א. אהרונסון בצפון ארצנו. 67 חדש י. אלטרמן. 68 תוספתא (שבת י"ד י"ג) ובבלי. ע. לב.

Echium, אֶפְעוֹן, ר' עֶכְנָא, עֶכְנָאִי 84 *	Terminalia Chebula אֶמְלַג 69
(Tourn), L.	Viola tricolor, L. אֶמְנוֹן וְתָמָר 70 *
Viper's bugloss, Natterkopf	Pansy, Stiefmütterchen
vipérine, румянка	Pensée, анютины глазки
אֶפְרָסְמוֹן, ר' בָּשֶׁם 85	Anona אֶנוֹנָה 71 *
Prunus Persica, אֶפְרָסְקָה, ר' פְּרִסְקָה 86 *	Gustard-Apple, Anone
Sieb et Zucc	Pimpinella Anisum, L. אֶנִּיסוֹן 72 *
Peach, Pfirsich	Anis, анис
pêche, персик	Astragalus אֶנְקֶת אֵיל 73
Digitalis, L. אֶצְבְּעוֹנִית 87	tragacantha, L.
Foxlove, Fingerhut	אֶסָא, ר' הָדָם 74
digitale, наперстяника	אֶסְטְפָלִין, אֶסְטְפָנִין, ר' גִּזְר 75
Boucerosia Aaronis, אֶצְבְּעוֹת פֶּרְעָה 88	אֶסְנָא, ר' סִנָּה 76
Hart.	Medicago sativa, L. אֶסְפֶּסֶת 77 *
Algae אֶצֶה 89	Lucern, Luzerne, люцерна
alge, водоросль	Specularia, Heist אֶסְפֶּקְלָרִיָּה 78
Saponaria officinalis, L. אֹצְרוֹת-רוֹחַ 90	Venus-looking-glass, Frauenspiegel
Soapwort, Seifenkraut	speklarja
Savonière, аптечная мылянка	Asparagus officinalis, L. אֶסְפָּרַג 79 *
אֶרְבֵּן, ר' אֶחָו, גִּמָּא 91	Asparagus, Spargel
Tuber אֶרְדִּיל, ר' כְּמָהָה, שְׁמֶרְקֶה 92 *	asperge, спаржа
Truffle, Trüffel, трюфель	אֶסְפָּרַגְלִי, ר' תְּבוּשׁ 80
Cedrus, Link אֶרֶז 93 *	Aster, L. אֶסְתֵּר 81 *
Cedar, Zeder, кедр	Aster, астра
Oryza sativa, L. אֶרֶז 94	אֶסְתֵּר הַמִּלְכָּה, ר' תְּרִבְיָה 82
Rice, Reise	Pisum sati- אֶפְסוֹן, אֶפְסוֹנִים, ר' פִּישוֹן 83 *
riz, рис	vum, L.
Matricaria Chamomila, L.	Pea, Erbse
Feverfew, Kamille	poix, ropox
camomille, ромашка	

69 אסף, קאנון. 70 ש. טשרניחובסקי. 71 כשם המדעי. 72 כשם המדעי. 73 השרף של השיח הזה ושל אחדים מבני מינו היא חיא הנכאת (ר' נכאת). 74 בבלי (גישין סי'ט). 75 ירושלמי. ע. לב ודלמן. בשם איסטופלין קוראים הערבים כיום את הצמח Pastinaca (גזר לבן). 76 בבלי (ב"ב, כ"ח). 77 בבלי (שבת ע"ג). 78-79 כשמות המדעים. 80 ירושלמי (כלאים א'). 81 כשם המדעי. 82 ר' שלמה אדוני. 83 משנה. ע"ש (קצהו הצר של הורע הדומה לאף קטן) ע. לב מנקד אפון והוא השם העברי של תחמץא (Cicer) ונתנוהו בא"י בדבור ובספרות לצמח Pisum. 84 א. בן יהודה. 85 בבלי (שבת כ"ו). 86 משנה (כלאים א. ד). 87 פ. א. בקאנון "אצבעות כרכומיות" לצמח Dig. purpurea. 88 א. הראובני מפי יהודי תימן. 89 א. ספיר. 90 ירושלמי (שבת י"ב). עפ"י דלמן. עקרי הצמח השרוים במים מעלים קצף רב כסבון ומשמים לכביסת בגדי צ"ג ולהעברת כתמים. הם מובאים לא"י מסביבות דשמק בשם שרש חלא"י. אולי זהו האשלג שבמשנה? 91 בבלי (עירובין, ל"ד). 92 בבלי (ע"ז, לח; ברכות מ"ו). 93 מ"ק. 94 משנה (פאה ח' ג'). 95 אסף.

Citron medica, Risso	107 * אָטרוג	Leontice, L.	96 * אָריון
Citron, Zitronatzitron (Paradisapfel)		Lion's-Leaf, Lövenblatt	
Cetratier, райское яблоко		Polygonum, (Tourn.), L.	97 * אָרפובית
		Knotweed, Knöterich	
		renoué, гречишник	
ב			
Chenopodium Vulvaria, L.	108 * בָּאָשֶׁן	Pinus, (Tour), L.	98 * אָרן
stinkender Gänsefuss		Pine, Kiefer	
вонючая марь		pin, сосна	
	109 * בִּבְנֵג, ר' אָרִי-הָבֶר	Arnebia, Forsk	99 אָרְנֵבִית
Verbascum, L.	110 * בּוֹצִיץ	Abies Cilica, Ant. et Ky	100 אֶשְׁוֵת
Mullein, Königskerze		Fir, Tanne	
molène, коповак		sapin, ель	
Cucumis chate, L.	111 * בּוֹצִינָה	Citrus aurantium	101 * אֶשְׁכּוֹלִית
Schlangengurke		Subsp. sinensis v. decumana	
Ulmus, L.	112 בּוֹקִינָה	Grape fruit, Pampoléon	
Elm-tree, Ulme (Rüster)		Buxus sempervirens, L.	102 * אֶשְׁכְּרוּעַ
orme, вяз		Box, Buchsbaum	
Sxifraga, L.	113 * בּוֹקֶע-סֶלְעִים	bui, самшит	
Saxifrage, Steinbrech			
Désespoir des peintres, камеломка			
114 * בְּטָבוֹם, בְּצִבּוֹן, שְׁבִצְבוֹן, ר' זִנְבֵּי הַסּוּם		103 * אֶשְׁכֵּי-כֶלֶב, ר' סַחֲלָב	
Equisetum, L.		Orchis Morio, L.	
Horse-Tail, Schachtelhalm		gemeines Knabenkraut	
prêle, хвощ		L'orchis buffon, ятрышник дремлик	
Batatus edulis, Chois.	115 * בָּטָט	Tamarix, L.	104 * אֶשֶׁל
Batate, parat		Tamarisk, Tamariske	
		tamarix, тамариск	
		Tamarix mannifera,	105 * אֶשֶׁל הַפֶּן
	116 * בָּטָם (בְּטָמָה), ר' אֵלָה	Ehrenb.	
Pistacia vera, L.	117 * בְּטָנָה, ר' פֶּסְתֶּק	Salsola Kali, L.	106 * אֶשְׁלִיגִית
Pistachio, Pistazienbaum		Saltwort, Salzkraut	
pistachier, фисташковое дерево		soude, поташник (зольник)	

96 א. ספיר. 97 א. הראובני. 98 מק, זלגטה, רד"ק. וכך מקבל השם כיום בא"י. ע. לב ואחרים סוברים, שארץ הוא עץ דפנא (באשורית אָרִיץ אָרן—מין ארז). 99 א. הראובני—עפ"י השם המדעי. 100 בבלי (שבת ק"ז אשוחא) ובפי יושבי הלבנון שוח. 101 מקבל בספרותנו החקלאית. 102 משנה (נגעים ב, א). 103 אסף. קאנון. 104 מק. 105 פ. א. 106 פ. א. 107 משנה (סוכה ג, ה). 108 עשב רע מסרית מאד. מצוי לרב בארץ. ביחוד בצדי הדרכים. השם באשן הולמו ומתאים לשם המדעי. פ. א. 109 נהוג בדבור ובספרות בא"י לקוח מערבית וסורית. 110 מסורית—ע. לב. 111 בבלי (סוכה ג, ז): "בוצינא טב מקרא; כתובות פ"ג מגלה י"ב). לפי תאורו בתלמוד נראה, שזהו הקשוא הארוך הנקרא בערבית פאקוס. 112 כשם הערבי וכבר מקבל בספרותנו החדשה. בבלי (גיטין ס"ח). ע. לב. 113 תרגום השם המדעי. א. אהרונסון. 114 משנה ותוספתא בבלי וירושלמי—ע. לב. 115 כשם המדעי. 116 בבלי (ר"ה כ"ג). 117 מק, משנה ותוספתא.

Allium cepa, L.	129 * בָּצֵל	118 בִּינָא, ר' אֶשֶׁל
Onion, Zwiebel		
oignon, лук огородный		119 * בִּירוֹנִיקָה
Scilla autumnalis, L.	130 * בָּצֵל הַנְּחָשׁ	Veronica (Touru), L.
		Speedwell, Ehrenpreis
	131 בָּצֵל הַסְּרִיס, ר' בָּצֵלְצוֹל	Veronique. Вероника
Scilla maritima, L.	132 בָּצֵל הָעֶבֶר	120 בֵּישׁ
Squill, Meerzwiebel		Aconitum (Tourn), L.
scille, пролѣска		aconit, Eisenhut, борец
Allium ampelo-	133 * בָּצֵל הַשָּׁטָן	121 * בָּבָא, ר' מִישׁ
rosum, L.		Beta rapa, v. rubra (?)
Allium ascalonicum, L.	134 * בָּצֵלְצוֹל	122 * בֶּבְרִיָה (?)
Schallot, Aschlauch		Beet-root, rote Rübe
échalotte, шарлот		betterave, свекловица
Heleocharis palustris, L.	135 * בָּצְעוֹנִי	123 * בָּבוֹר אָבִיב
Spike-Ruch, Sumpf-simse		Primula, L.
scirpe, болотный водолуб		Primrose, Schlüsselblume
Vicia sativa, L.	136 * בִּקְהָה	primevère, первоцвет
Vetch, Wicke		124 * בִּלְבָּס, ר' שְׁמָכָא
visce, вика		Comosum, Mill.
Limonastrum mo-	137 * בְּרִית, ר' יִיתָא	Schopfhiazinthe
nopetalum, Roiss.		125 בִּלְדוֹר, בִּלְזוֹר
	138 * בֵּר נְבִיעַ, ר' שׁוֹפֵר הַמִּשְׁתִּי	Anacardium, L.
Molucella laevis, L.		indischer Tintenbaum
Phillyrea media, L.	139 * בֵּר הַנִּזֵּת	anacardier, anakard
Aster alpinus	140 * בֵּר־כּוֹכְבָא	126 * בְּמִיָה
Juniperus drupacea, Labill.	141 * בְּרוֹשׁ, בְּרוֹת	Melangane, Griechenhorn
Juniper, Wachholder		corne grec, бамия
Juniper, можжевельник		127 * בְּמִיָה מְשֻׁלָּשֶׁת
		Bladder Ketmia
		128 * בְּסַבְגָּ, ר' מְרִבָּה נְגָלִים
		Polipodium
		vulgar, L.
		Polypody, gemeiner Engelsüss
		polypod, многоножка

118 בבלי (ג'טין ס"ח) ע' לב. 119 כשם המדעי. וילדי תל-אביב יקראו לצמח זה הבגדנה. על גשירת נצחו מכל נגיעה קלה. 120 קאנון ורשב"צ. 121 מק'. דוד ילין. 122 משנה (שביעית ז' ב). ע' לב ודלמן. 123 ועד הלשון. 124 משנה (עיקצין ג' ב) ותוספתא וירושלמי. ע' לב. ולפי הערת ב. ציוויק (ספר השנה ג'-ג) יאה השם הזה לצמח Scaligeria cretica. 125 קאנון. ר"י אברבנאל: "חזור חזור ואל תצטרך לבלדור". 126 כשם הערבי. מקבל בא"י. 127 א. הראובני. 128 הלכ' גר' (מפרסית). 129 מק'. 130 כשם הערבי. 131 משנה (שביעית ב' ט). רש"י והערוך. 132 קאנון. 133 כשם הערבי. 134 משנה (כלאים א' ג). ע' לב. 135 פ. א. 136 ירושלמי (מעשר ה). 137 בתוספתא (שביעית ה' ו) מנויה הבורית בין גדולי הארץ שחלה עליהם חובת שביעית. ובתלמוד (שבת צ) הסיקו כי הבורית היא גון אחד של אהל. והערוך מביא עוד גירסא שאיננה בספרים שלנו: מאי בורית? זית א. שם השגור גם היום בפי ערבי א"י לצמח Limonastrum. 138 א. הראובני. 139 ב. ציוויק. 140 מפי תלמידי מקוה-ישראל. 141 מק'. מקבלנו מפי א. אהרונסון, ע' לב. בדבור ובספרות מכנים כעת בשם ברוש את Cypressus

Lathyrus sativus, L. 152 * גִּלְבּוֹן ר' פֶּרֶקֶן	Scabiosa prolifera, L. 142 * בֶּרֶךְ הַגָּמֶל
Vetchling, gemeine Plattererbse	Scabious, Scabiose
gesse, чина	Scabieuse, коростовик
Glaucium luteum, Scop. 153 * גִּלְבָּקִיָּה	Natobasis syriaca, (L) Cass. 143 * בֶּרֶקֶן
Matthiola livida, DC. 154 * גִּלְגָּלִין	Datura Stramo- 144 * בֶּרֶשׁ, ר' דְּתוֹר
Gundelia Tour- 155 * גִּלְגָּל, ר' עֶבְבִּית	nium, L.
nefortii, L.	Thorn-Apple, Stechapfel
Cephalaria, Schrad. 156 * גָּלָה	Pomme épineuse, дурман
Cyperus Papyrus 157 * גָּמָא	Balsamdendron 145 * בֶּשֶׂם, ר' אֶפְרָסִמוֹן
Papyrus, папирус	Opopalsum, Kunth.
158 גָּמִי, ר' גָּמָא	Balsamstrauch
Teucrium Polium, L. 159 * גַּעְדָּה	baumier, бальзамное дерево
v. vulgare	Impatiens balsamina 146 * בִּשְׁמִית
Germander, Gamander	Balsamine
germandrée, волочный дубровник	146 * בֶּשֶׂשׁ, ר' שֶׁבֶר
Vitis vinifera, L. 160 * גֶּפֶן	ג
Grape-vine, Weinstock	Coriandrum sativum, L. 147 * גֵּר
vigne, виноград	Coriander, coriandre, kopiандр
millet, просо	148 גֵּר, ר' לַעֲנָה
Cytrulus Co- 161 * גֶּפֶן שְׂדֵה, ר' פִּקּוּעָה	Prunus cerasus, L. 149 * גִּדְגָּדָן, ר' כֶּרוֹ
locynthis, L.	cherry, Sauerkirsche
Colocynth, Koloquinte	cerise, вишня
coloquint, колоквинт	Daucus carota, L. 150 * גִּזְרִי
Cordia Myxa, L. 162 * גִּפְנִין, גִּפְנִין	Carrot, Möhre
cordia, Schleimkardie	carotte, морковь
sebestier, елипетская слива	Pastinaca sativa, L. 151 * גִּזְרִי לָבָן
Feniculum (Tourn), 163 * גִּפְנִין, ר' שוֹמֶר	parsnip, Pastinake
Hill.	panais, пастернак
Gypsifolia, L. 164 * גִּפְסוֹן	
Gypsophila, Gipskraut, качим	

142 א. הראובני עפ"י השם הערבי. 143 מק' כך דעת רב החוקרים החדשים. 144 א. הראובני השם הערבי ברס. 145 מק'. 146 א. ב. ב. ב. (ברכות מ.). ע. לב. 147 מק'. 148 בבלי (שבת פ"ז): "דברים שקשים לאדם כגידין" ומדרש תנחומא (בשלח כ.). 149 א"ב דבן-סירא הערוך רש"י וכן כל הפוסקים. 150 הלכות גדר וכן גם בארמית ובערבית. 151 קאנון. 152 ירושלמי (כלאים א') וכן גם בערבית. 153 ספרא (פי' ויקרא). ע. לב. דלמן. 154 א. ספיר, עפ"י סורית. 155 מק'. ע. לב ואחרים. 156 א. הראובני. 157 מק'. 158 משנה ותוספתא. 159 קאנון. א. הראובני. 160 מק'. 161 פונק. ע. לב. 162 ע. לב גורס דוקא גפן. משנה (דמאי א' א'): השיחין והרימין... והגופנין והנצפה. מפרש בבבלי (שבת): שילי גופנא וזהו השם לאילן C. Myxa פירותיו—מוכסין או מוכסין (ע"ז יד). הרב אישטורי הפרחי. ע. לב. 163 תוספתא (כלאים א' א'): השבת והגופנין אעפ"י שדומין זה לזה כלאים ומפרש בירושלמי שומירה. 164 פ. א.

Sorghum annum, דוֹרָה לְבָנָה * 177	165 גִּפְר (?) ר' תַּאֲשׁוּר
Pers.	166 גִּרְגִיר, ר' אֹרֶה
Brooun-Corn, Sommerhirse	167 * גִּרְגִיר הַסֵּלַע Arabis, L.
sorgho, арабское просо (copro)	Rock-Cress, Gänsenkresse
178 * דוֹרָה צֶהֱבָה, ר' מִים arabette, p̄azyxa	168 * גִּרְגִיר נְהֵרוֹת, ר' קֹרֶת רוֹת Nas-
179 * דוֹרָא (או דוֹרִי), ר' יִבְרוֹן turtium officinale, L.	Watter-Cress, Brunnenkresse
Mandragora officinarum, L.	nasturce, жеруха (настурция)
mandrake, Alraun	169 * גִּרְגִיר מְרִיר Cardamine, L.
mandrogore, адамова голова	Bitter-Cress, Schamkraut
Koeniga, Adans. 180 * דִּתְיִן	cardamine, сердечник
Panicum miliaceum, L. 181 * דִּתְנִן	170 * גִּרְגִיר שֶׁל אֶפֶר Diplotaxis vimi-
Millet, Hirse, просо	nea, L.
Platanus orien- 182 דֶּלֶב, ר' עֶרְמוֹן	Wiesenrauke
talis, L.	171 * גִּרְגִירִיוֹן Nasturtiopsis, Boiss
Plan-tree, platane, чинар	172 * גִּרְגִירִית, ר' הֶנְדִּיקוֹק Trifolium fra-
Cucurbita Pepo, E. 183 * דִּלּוּעַ, דִּלְעַת	giferum, L.
Gourd, Kürbis	Erdbeerkee
Courge, тыква	
184 דִּלְעַת הַמַּצְרִית, ר' קָרָא, קָרוּיָה	
185 * דִּלְעַת הַנְּחֹשׁ Bryonia, L.	
Bryony, Zaunrube	
bryone, переступень	
186 * דָּם הַמַּכְכִּים Helichrysum sangu-	173 * דִּבְדִּבֵּן Prunus avium, L.
ineum, L.	wild-cherry, Süßkirschenbaum
187 * דָּם וְכִרְיָהוּ הַנְּבִיא Hypericum, (Tourn).	merisier, черешня
St. Johns Wort, Johanniskraut	174 * דִּבְקָה Galium, L.
mille-pertuis. зверобой	175 * דִּבְקוֹן Viscum, L.
188 * דְּמִדּוּמִית Hesperis (Tourn), L.	Mistletoe, Mistel
Rocket, Nachtviole	Gui, омела
julienne, дикий левкой	176 * דִּנְגִיָּה Centaurea Cyanus, L.
	Star-Thistle, Kornblume
	bluet, василек

165 גִּלְגַּט, בּוֹכֶרֶט רִיטֶר וגם לֵב בֶּאֱנִיקֵלוֹפִדְיָה הָאֲנָגִלִּית-הַיְּהוּדִית. 166 מִשְׁנָה וְתוֹסַפְתָּא וּבְבִלִי 167–169 א. סְפִיר. 170 מִשְׁנָה (שְׁבִיעִית ט' א') ע. לֵב. 171 א. סְפִיר. 172 בְּבִלִי (עִירֻבִין כ"ח), יְרוּשְׁלָמִי (פֶּאֱה' ח' כ"א). ע. לֵב גֹּרֶס גִּרְגִּינִית בַּמָּקוֹם גִּדְגִּנִית. 173 מִקְבֵּל בְּדִבּוּר וּבִסְפִירוֹתָהּ הַחֲדָשָׁה. 174 א. הָרְאוּבִנִי. 175 מִקְבֵּל בִּסְפִירוֹתָהּ הַחֲדָשָׁה. 176–178 שְׁמוֹת מִקְבֵּלִים בְּדִבּוּר וּבִסְפִירוֹת הַחֲקָלָאִית, כְּמוֹ בְּעִרְבִית. 179 מִקְ. 180 א. סְפִיר. 181 מִקְ. 182 בְּבִלִי (ר"ה כ"ג). 183 מִשְׁנָה. 184 מִשְׁנָה (כִּלְאִים א' ה') הֶרֶב אִישְׁתוּרֵי הַפְּרָחִי. 185–186 א. הָרְאוּבִנִי. 187 א. הָרְאוּבִנִי. 188 א. סְפִיר.

Arbutus, L. 202 * הזנג אביו, ר' קמלב arbutus, Erdbeerbaum arbousier, земляник	Ribes rubrum, L. 189 המדמנית Red Courrant, Rote Johannisbeere Groseillier rouge, красная смородина
203 הקמא, ר' אומא	Adonis, L. 190 * דמונית
Tradescantia, L. 204 * היהודי הנודד	Pheasant's Eve, Blutströpfchen adonite, адонис
205 הנדקוק, ר' גרנרנית	Daemia cordata, R. Br. 191 * דמוע
Nerium Oleander, L. 206 * הרדוף	Briza, L. 192 * דמעות תזה, ר' וצוועית
Oleander, Oléandre олеандр	Quaking-Gross, Zittergras langue de femme, трясушка
Scorzonera papposa, DC. 207 * הרדפנין	Ceterach officinarum, Willd. 193 הנדנה
Loranthus 208 * הרנוג, הרנוא (תרנוא) Acaciae, Lucc.	ceterache, Milzfahrn cétérac, сезеноочная трава
Mistletoe, Riemenblume loranthe, ремнецвет	Laurus nobilis, L. 194 * דפנה, ר' ער
209 * הרנא, הרני, ר' חלמית	Laurel, Lorbeerbaum laurier, лавровое дерево
י	195 * דקל, ר' תמר
Rosa, L. 210 * ורד	Centaurea pallescens, Del. 196 * דרדר
Rose, роза	Tordylium Aegyptiacum, 197 * הרקמונית
Rosa canina, L. 211 * ורד הבר	(L) Lam.
Dog-Rose, Hundsrose rose de chien, шиповник	Prunus domestica 198 הרמסקן, הרמסקן L. v. damascena
212 * ורד הסלעים, ר' שושנת הפרמל	Damaszenische Pflaume 199 דתור, ר' ברש
Cistus Salviaefolius, L.	ה
Rock-Rose, Cistrose	Diospirus Elenum, L. 200 הבנה
Ciste, Каменный розан	Ebeny-tree, Ebenholzbaum ébénier, черное дерево
י	201 * הדס, ר' אסא
Ophrys L. 213 * זבובית	Myrtus L. Myrthe Myrte мирт
Bee-Orchis, Frauenträne ophris, бровник	

189 ח. ני ביאליק. 190 א. ספיר. 191 ירושלמי (ברכות ר' י). השערת ע. לבי. 192 ז. וילנאי.
193 משנה (שביעית ז' א.) ע. לבי. (לא נענע ל). 194 בבלי (פסחים ג'ו). 195 משנה ותלמודי. 196 מקי. ע. לב
ואחרים. 197 א. הראובני עפ"י השם הערבי. 198 בבלי (ב"ב ל"ט). ע. לבי. 199 א. אהרונוסון בשם המדעי.
200 מקי. 201 מקי. 202 רמב"ם. 203 תוספתא ובבלי. 204 מחדש ע"י ילדי א"י. 205 בבלי וירושלמי.
206 בבלי (פסחים ל"ח). 207 בבלי (חולין ג"ח) כך גורס ומבאר ע. לבי. 208 בבלי (שבת ק"י). ע. לבי. 209 בבלי
(שבת ל"ה). הערוך. 210 משנה (שביעית ז' ז). 212 מחדש ע"י ילדי א"י. 213 מפי ילדי חיפה.

Myosorus, L.	זַנְבֵּי הָעֶקְבָּר * 228	Micromeria, L.	214 זֹמְהָ *
Mouse-Tail, Mäusenschwänzchen		Lolium, perenne, L.	215 זֶן *
myosure, мышехвостник		Raygras, Lolch	
Scorpiurus, L.	זַנְבֵּי הָעֶקְרָב * 229	ivraie, плевел (кыколь)	
Scorpiurus, Skorpionsschwanz		Lolium teme-	216 זֶן לָבֶן, זֶן מִשְׁבֵּר *
scorpioide, скорпионник		lentum, L.	
1) Alopecurus, L.	זַנְבֵּי הַשּׁוּעָל * 230	Bearded Darnel, Taumel-Lolch	
Fox-Tail-Grass, Fuchsschwanz		ivraie nuvars, кыколь пьяный	
Vulpin de pré, лисий хвост		Cephalaria Syriaca, L.	217 זֶן שְׁחֹר * 217
2) Amaranthus, L.		Convallaria majalis, L.	218 זֶן יִוְנִית *
Amaranthe		May-Lily, Maiblume	
Amarant, Fuchsschwanz		muguet, ландыш	
Amarante, Queue de renard		Setaria P. et B.	219 זֶן יִפֶּן *
щирца		Fox-Tail-Grass, Borstenhirse	
Jingiber officinale, Rose	זַנְבֵּי הַלִּיל * 231	Sétaire, щетинник	
		Olea Europaea, L.	220 זֶן * 220
Silene inflata, Sm.	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 232	Olive, Oelbaum	
Ginger, Ingwer	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 233	olivier, оливковое дерево	
Gingember, инбирь			221 זֶן יִתָּא, ר' בֹּרִית
Artemisia arborescens, L.	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 234	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 222	
Worm-wood, Beifuss		Myosotis, L.	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 223
armoise, чернобыльник		Forget-me-not, Vergissmeinnicht,	
Filago spathulata, v.	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 235	Ne-m'oubliez-moi, незабудка	
prostrata, Bois			223 זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 224
Cotton-rose, Schimmelkraut		Lagurus, L.	
булушник		Hare's-Tail-Grass, Sammetgras	
Geropogon glabrum, L.	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 236	lagure, пушистый колосок	
	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 237		225 זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 226
Crataegus monogyna, Willd.	זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 238	Cynosorus, L.	
Hawthorne, Weissdorn eingriffeliger		Dog's-Tail-Grass, Kammgras,	
aubépine, бояришник однопестичный		Crételle (Cynosore), гребник	
			227 זַנְבֵּי הָעֵשִׂית, ר' דְּמַעֲוֹת חֲנָה * 228

214 ח. נ. ביאליק. 215 משנה ותוספתא. 216 א. הראובני. (2) מ. זגורודסקי. 217 א. הראובני.
 218 מקבל בספרותנו החדשה. 219 פ. א. 220 מקי. 221 עיין בהערה לבורית. 222 ח. נ. ביאליק; (2) ש.
 טשרניחובסקי. 223 א. הראובני. 224-225 א. הראובני. 226 תרגום השם המדעי. פ. א. 227 אסף. ראב"ע.
 228 א. ספיר. תרגום השם המדעי. 229 א. הראובני. תרגום השם המדעי. 230 תרגום השמות הלועזים.
 פ. א. 231 בבלי (שבת ס"ה). 232 ועד הלשון. 233 ז. וילנאי. 234 ז. וילנאי. עפ"י השם הערבי. 235 א.
 הראובני. עפ"י השם הערבי. 236 ב. ציוניק. 237 קאנון. 238 משנה (שביעית ז' ה). ע. לב.

Berberis, L.	זֶרֶשֶׁק 241	Lithospermum, L.	זֶרַע הַבֵּי * 239
Berberis, Sauerdorn		Gromweli, Steinsamen	
berberis, барбарис		lithosperme, воробейник	
		Plantago Psyllium, L.	זֶרַע הַפְּרָעֵשׁ * 240
		Flohsame	

(סוף יבוא)

ברור תמונות הלשון וקביעת שמושן¹

1.

שוררת ערכוביה בנקוד פעלי לוי (ל"ה) בעבר בטופים הראשון והשני בבנינים הנגזרים, ומתלבשים מאד בהנעתם בדבור ובכתיבה. בכה"ק אין הווקאליסם קבוע בפעלים האלה. פעם באה ע"הפ' שלהם בחירק ופעם היא באה בצירה: נְגִלְתִּי, נְגִלְתִּי, הִנְגִלְתִּי, הִנְגִלְתִּי, וכדומה.

המדקדקים הקדמונים הביאו את שני הווקאליסמים בלי הכרעה איזהו הנכון. בס' "תלמוד לשון עברי" בא בעבר פֶּעַל חירק בשני הגופים: צִינְתִּי, צִינְתִּי, צִינְתִּי, ובשאר הבנינים הנגזרים בא צירה: נְגִלְתִּי, הִנְגִלְתִּי, הִנְגִלְתִּי, מלבד גוף מדברים שבא בחירק בכל הבנינים, מפני שארבע המלים הבאות בכה"ק בגוף הזה מהגזרה הזאת מהבנינים הנגזרים הן בחירק. בס' "מורה הלשון" בא גם פֶּעַל בצירה, מלבד גוף נוכח, שמביא בפֶּעַל ובהפעיל גם את התמונה בחירק: נְגִלְתִּי, נְגִלְתִּי, הִנְגִלְתִּי, הִנְגִלְתִּי, והתפעל קָלוּ בחירק, מלבד גוף מדבר שהוא בצירה: הִתְנַגֵּלְתִּי, הִתְנַגֵּלְתִּי, הִתְנַגֵּלְתִּי. קרוב לזה נקודם גם אצל שטיינברג. אצל שד"ל-כהנא פֶּעַל קָלוּ בחירק וכן גם הפעיל חוץ מן גוף מדבר שהוא בצירה. קרוב לזה הוא גם ב"מסכות הפעל", שבו נקבע נקודם על פי רב הפעמים שהתמונות האלה נמצאות בכה"ק. כן הוא גם בכל שאר ספרי הדקדוק, אין נקוד קבוע ומסד לפעלים האלה: אחדים מנקדים את ע"הפ' שלהם בצירה, אחרים – בחירק ואחרים נותנים שתי הנסחות גם בצירה וגם בחירק, גם בספרי הדקדוק המדעיים אין ווקאליסם קבוע בעבר של פעלי לוי, בבנינים הנגזרים. אצל גיזיוניס-קוק פֶּעַל, הפעיל, והתפעל בחירק, רק גוף מדבר בפֶּעַל ורב הגופים בהפעיל נתנים בשתי הנסחות, ובהתפעל כל הגופים בחירק מלבד מדבר שהוא בצירה. קרוב לזה הוא גם אצל אילר, שמראק ואונגנאד. בבנינים הפעולים בספרי הדקדוק שבלשון העברית כל הגופים בצירה מלבד גוף מדברים שהוא בחירק, מפני שבשלוש המלים הבאות בכה"ק בגוף הזה בנפעל ע"הפ' בחירק

1 עיין "לשוננו" חוברת א'.

ולמדו מזה שכן צריך להיות גם בפֿעל ובקֿפֿעל. בספרי הדקדוק המדעיים באים הם גם כן בצורה, רק בבנין נפעל בא גוף מדברים בחירק מהמעם האמור שבשלש הפעמים שבא גוף זה בכה"ק הוא בחירק.

כשנתבונן היטב אל נקוד הפעלים האלה בכה"ק נובח, כי הבנינים הפועלים ובנין התפעל הם על־פי רב בחירק והבנינים הפעילים—בצירה. ולב המדקדקים מסרו את נקודם כמשפט כמו שהוא בכה"ק, כי להם לא היה צורך בקביעת נוסח אחר, עליהם היה רק למסר את הנקוד המקורי בדיוק וכן עשו. אבל לנו בהחיות לשוננו איראפשר להשאיר את הווקאליסם של הפעלים האלה בשתי נוסחות. צריך לברר, איזה נוסח הוא הנכון ולקבע אותו.

כדי לברר את השאלה הזאת צריך לחקר ולמצא את מוצא התנועות האלה בפעלים הללו.

אנחנו חושבים, שלקוראי „לשוננו“ אין צורך להוכיח, כי הפעלים הנקראים נחי לִיָּה הם בעצב נחי לִיָּו. כלומר לִיָּהפ' שלהם היתה בתקופה קדמונית ו' או י' 1, שנשמטו מהמבטא או נחו. נחותן היא שנרמה שנשמטו בתנועות שלפניהן, בפעלי לִיָּו נחה לִיָּהפ' בעבר בגופים הראשון והשני. חירק מרחב בא עִיָּהפ' בבנינים שבהם תנועתה היסודית של עִיָּהפ' היתה חירק ובשנשמטה בו ה' היה לחירק מרחב. בעברית, בארמית ובסורית היתה תנועת עִיָּהפ' בבנינים פֿעַל, הִפְעִיל, וְהִתְפַּעֵל (האחרון רק בעברית) חירק פשוט וכשנשמטה בו י' לִיָּהפ' נתרבב לחירק מרחב והיו החירק שבעִיָּהפ' בפעלי לִיָּו. יצירתו היתה כך: פְּלִיתִי – גְּלִיתִי וכו'. ובבנינים נפעל, פֿעַל וְהִפְעִיל תנועת עִיָּהפ' היסודית פתח. וכשנפגש פתח ב' שואית הוא מתרכב לצירה. והו הצירה שבבנינים נפעל, פֿעַל וְהִפְעִיל של פעלי לִיָּו. יצירתו היתה כך: נְגַלִּית – נְגַלִּית וכו'.

בבנין פֿעַל (קל) היו באים בתקופה קדמונית פעלי לִיָּו בעבר בשני משקלים: במשקל קָטַל ובמשקל קָטַל. במשקל קָטַל כשנשמטה בפתח י' לִיָּהפ' נשתנה לצירה: גְּלִיתִי – גְּלִיתִי, ובמשקל קָטַל נתרבב החירק הפשוט לחירק מרחב: גְּלִיתִי – גְּלִיתִי. בארמית ובסורית נשארו הפעלים האלה בשני משקלים גְּלִא, חֲדִי אבל בעברית נשמטו פעלי לִיָּו שבמשקל קָטַל בפעלים שבמשקל קָטַל עוד בתקופה שלפני יסוד הקריאה המסורתית ונשאר רק משקל קָטַל: גְּלִיתִי, קָנִיתִי, גְּלִיתִי, גְּלִיתִי.

מכל האמור יוצא לנו ברור, כי התנועה הנכונה של עִיָּהפ' בעבר פעלי לִיָּו בבנינים פֿעַל, הפעיל והתפעל הוא חירק והתנועה הנכונה של עִיָּהפ' בעבר פעלי לִיָּו בבנינים נפעל, פֿעַל וְהִפְעִיל היא צירה. מזה אנו לומדים, כי צירה עִיָּהפ' בעבר של הבנינים החירקיים והחירק של הבנינים הציריים הם מבטא מאַחַר, בלתי נכון

1 למי שהדבר הזה אינו מברר יואיל לעי' בספרי „תורת הלשון בהתפתחותה“ § 21 ובהערה 1. 2 יש לשער, שכך היה בכל הלשונות השמיות המערביות. אבל בלשונות השמיות המזרחיות והדרומיות שונה תנועת עִיָּהפ' בעבר מתנועתה בעתיד ברוב הבנינים.

כפי הנראה מהתקופה האחרונה של חיי הלשון. את החזיון הזה נראה גם בווקאליזציה של הארמית היהודית, ביחוד התרנומית, שמתחלף בה פעם בפעם החירק לצירה. אך בסורית החירק הזה הוא קבוע.

היוצא מכל האמור, כי צריך לקבע בעיהפ' בעבר של פעלי לוי בנופים הראשון והשני בבנינים פֶּעַל, הפעיל והתפעל חירק. גם בנוף מדבר של הפעיל והתפעל צריך לבוא חירק, אפ־על־פי שבכה"ק בא נוף מדבר בבנינים האלה בלי הבנינים על־פי רב בצירה: הַגְלִיתִי הַתְּאַנִּיתִי, ובחירק נמצא רק פעם אחת: הַסִּיתִי. כי, מלבד מה שבכלל באה עיהפ' בעבר של הבנינים האלה על פי רב בחירק, באה היא בהבנינים כמעט תמיד בחירק גם בנוף מדבר: דְּמִיתִיד, הֶרְאִיתִיד, הִסִּיתִיד, קְנִיתִיד. מזה ראינו, כי הצירה לא נתקבל בהם לווקאל תמידי, כמו החירק בבנין פֶּעַל. ובבנינים הפעילים צריך לקבע צירה בכל הנופים, גם בנוף מדברים בבנין נפעל, אפ־על־פי ששלוש המלים בנוף מדברים שבאו בכה"ק מהבנין הזה הן בחירק, כי אין ללמד משלוש מלים, כי החירק הזה, שהוא שלא כהק, היה לווקאל קבוע לנוף הזה בימי חיי הלשון.

בספרות המשנה יש עוד תמונת לשון מגזרת לוי שמתלבשים בשמושה. היא תמונת נְגִלִית בעבר נפעל תמו' נְגִלְתָּה ובבנינו נפעל תמו' נְגִלְתָּה – נְגִלְתָּה, לְעַמַת נְקַשְׁלָתָה – נְקַשְׁלָתָה שבלשון המקראית. רבים מנקדים את עיהפ' בה בחירק: נְגִלִית, ולא נכון כלל. הצירה מְכַרַח כאן מפני שפתח עיהפ' מתרכב בוי' שואית לצירה. וכן הוא הנקוד המקבל שלה¹. ושניאה גדולה היא מה שרבים בונים תמונה כזאת בשאר הבנינים שאין היא נמצאת בהם כלל.

ח.

גם הווקאליסם של העבר בבנינים פֶּעַל וְהַפְּעַל של פעלי ל־א אינו קבוע ומברר. עד התקופה האחרונה נקוד הכל את עיהפ' בעבר בנופים הראשון והשני של הבנינים פֶּעַל וְהַפְּעַל בצירה: מְצַאתָ, הִמְצַאתָ. כן הוא ב"תל"ע", ב"מורה הלשון" וגם אצל שמונברג ובספרי הרקדוק המדעיים מאת אֶצֶלד, גיוניוס־קוין, שטראק ועוד אחרים. הצירה בבנינים האלה הוא נגד החק, התנועה היסודית של עיהפ' בבנינים נפעל, פֶּעַל והפעל היא פתח: נְקַשְׁלָתִי, קְשָׁלָתִי, הִקְשָׁלְתִּי וכשליהפ' היא א' נחה מתרחב הפתח לקמץ: מְצַאתִי, קְרַאתִי. הראשון שהעיר על זה היה, כמדומה לי, ד. א. ברטוויץ בספרו "לוחות הפעלים", רק לא בָּסַס את הנחתו זאת כל צרכה. ועד היום לא נקבע עדין נקודם הנכון של הבנינים האלה ועל פי רב מנקדים אותם בצירה.

מקור השניאה הזאת הוא בזה, שבבנין נפעל נשתנה הווקאליסם של עבר נפעל ומפעלי ל־א על דרך נפעל של פעלי ל־י עוד בתקופה קדמונית, כפי הנראה עוד לפני תקון קריאת התורה בצבור, כי אלו היה בתקופה ההיא בקמץ היה נשאר הקמץ לפחות בחלק מהפעלים האלה, כי חרירות המבטא המאחר לקריאה

¹ עי' בתורת הלשון בהתפתחותה § 63, כ"ב, כ"ג.

המסרתית היתה בכלל במדה מועטת ואין לשער שלא ישארו פעלים אחדים בקמץ. ומהבנינים פֶּעַל וְהַפְעֵל באה בכה"ק מפעלי ל"א רק מלה אחת: הוֹבָאָה, ומפני היותה מבנין מְרַבֵּב מע"ו וּלֵא לא ידעו ללמד ממנה, כי בבנינים פֶּעַל וְהַפְעֵל נוטים פעלי ל"א בעבר כדון. אכן גם אלו לא היתה מלת הוֹבָאָה בכה"ק, אִירָא־פֶּשֶׁר היה ללמד את הוֹקָאִלִּים של בניני פֶּעַל וְהַפְעֵל משל נפעל, שהוא יוצא מן הבלל. ושבנוף שלישי בא גם הוא כחק: נִמְצָא, נִמְצָאָה, נִמְצָאוּ. צריך לבנות תמונות לשון בלתי ידועות לפי חקי הִמְרָפּוּלוגִיָה הכלליים של הלשון, וכאמור למעלה. תנועת ע"הפ' היסודית בבניני פֶּעַל וְהַפְעֵל היא פתח, המתרחב לפני א' נחה לקמץ. לפי כך צריך לקבע את תנועת ע"הפ' בעבר פעלי ל"א בבנינים פֶּעַל וְהַפְעֵל קמץ: מִצָּאָה, מִלָּאָה, מִקָּאָה, מִקָּאָתָם, מִקָּאָנוּ. אכן בנוגע לבנין נפעל צריך להשאיר את הצירה, מפני שהוא נתקבל כבר בחיי הלשון, כאמור.

במשנה נראה נטיה עצומה לטמע את שרשי ל"א בשרשי ל"י, כמו בלשון הארמית. שבה היו כבר שרשי ל"א בתקופה ההיא טמועים בשרשי ל"י, כנראה בפרקים הארמיים שבכה"ק, ובשביל זה נמצא במשנה את התמונות: קוּרִין, קָרִינוּ, לְקִרוֹת וכדומה תמו' קוּרִאִים, קָרִאנוּ, לְקִרָא. אבל בכל זאת לא נטמעו בלשון המשנה שרשי ל"א לגמרי בשרשי ל"י, כי נמצא גם: קָרָא, קָרָא, קוּרָא, יְקָרָאוּ, יָצָא, יִשָּׂא נוֹשָׂא, בּוֹרָא, הַמוֹצִיא, הָבִיא וכדומה¹.

נטיה לבטא שרשי ל"א כשרשי ל"י בנפעל נראה גם בהביוני, שע"הפ' באה על-פי רב בשוא על דרך ל"י: נִמְצָא – נִמְצָאִים, נָכָא – נָכָאִים וכדומה, שדינה בקמץ, כמו: נִקְשָׁל – נִקְשָׁלִים. אבל בכל זאת נשאר בכה"ק לרב גם הוֹקָאִלִּים החקי של בינוני נפעל ותמונות הלשון שנשארו בהן הוֹקָאִלִּים החקי במדה ידועה צריך להחזיק בהן ולקבען, ועלינו לקבע את בינוני הנפעל בקמץ: נִמְצָאִים, נִמְצָאָה, נִמְצָאוּ; נָכָאִים, נָכָאָה, נָכָאוּ.

כן צריך להיות גם יחסנו בנוגע לקביעת תמונת הבינוני הפעול מן בנין פֶּעַל ושל שם הפעלה מבנין פֶּעַל, שרבים מתלכטים בבניהם מפני שעל-פי רב באות התמונות האלה בספרות התלמוד על דרך ל"י, כמו למשל מצוי, בטוי, תמו' מצוא בטוא. עלינו עתה להחליט ולקבע ווקאליסם קבוע לתמונות הלשון האלה. צריכה להיות עקביות בקביעת תמונות הלשון, אם אנו משתמשים בדרך ההודעה (אנדיקאטיו) בשרשי ל"א צריך לבנות גם את הבינוני הפעול וגם את שם הפעלה משרשי ל"א, לפיכך אין להשתמש עכשו בתמונות: מְצוֹי, לְקִרוֹת, בְּטוֹי, וכדומה, תמו' מצוא, לקראת, בטוא, בלתי אם כשהן מובאות במאמר לקוח מהספרות הקדמונית, כדי למסרו בדיוק ככתוב. אולם מלת "בטוי" בתור שם עצם, כמובן ניב, דבור, שהיא מלה חדשה כמובן חדש קִתֵּר להשתמש בה במשקל ל"י, להבדילה משם הפעלה בטוא.

ט.

שמות הפעל של הבנינים פֻּעַל וְהַפְעֵל נמצאים בכה"ק רק פעמים אחדות ורק מהשרשים החלשים ובתמונה נקבתית, ומתלכטים מאד כשצריכים להשתמש בהם. צריך לברר את תמונותיהם ולקבעם. אצל המדרקקים ערבוניה בנקור שמות הפעל של הבנינים האלה. בספרי הדקדוק המדעיים, שהם רק ללשון כה"ק אינם נתנים כלל. בהם נרשם רק, כי אינם בכה"ק. המדרקקים העברים הקדמונים, שלא הבדילו בין המקור לשם הפעל וקראו לשניהם או מקור או שם פעל, לא בררו את תמונות שם הפעל בבניני פֻּעַל וְהַפְעֵל. הרד"ק אומר (במכלול), שער דקדוק הפעלים), כי שם הפעל מבנין פֻּעַל הוא פֻּקַּר, והוא לומר זאת מן „ויתנהו בַּסִּנִּי" (יחזקאל י"ט, ט) — שאין הַלְמוֹד דומה לדבר שהוא לומר ממנו לא בתמונתו ולא בהוראתו. כי סוגר הוא שם עצם במשקל קוּטַל. ובהפעל מביא גם הרד"ק רק את המקור הַפְּקַד ואת שם הפעל אינו נותן כלל, כי לא מצא מלה מתאמת להוציאו ממנה. גם כל המדרקקים העברים המאחרים, מלבד ח. צ. לרנר, בעל „מורה הלשון", כותבים בלוח הפעלים שלהם, כי שם הפעל מהבנינים האלה חסר, לא נמצא בכה"ק.

בעלי „מסבות הפעל" יצרו לבנין פֻּעַל על-פי מחקר פלפולי תמונת מקור בעיהפ' בצירה: קָטַל, אף-על-פי שמקורו נמצא בכה"ק בחולם כחק: קָנַב (בראשית מ, ט"ו). והם עשו את המקור של הבנינים האלה גם לשמות פֻּעַל בלי שום ראיה ורוכחה על זה.

מעולם היו בעברית שתי תמונות מיוחדות למקור ולשם הפעל, השונות גם בהוראותיהן, גם בבנין פֻּעַל וגם בבנינים הנגזרים. שם הפעל הוא התמונה שממנה נבנו בכל הבנינים העתיד והצווי. תנועת עיהפ' העצמית של המקור היתה בתקופה הקדמונית בלשונות השמיות המערביות בכל הבנינים פתח ארך, שנשתנה בעברית לחולם¹. בבנין פֻּעַל בא המקור בעברית תמיד בחולם. כן גם המקור הַעֲבָרִי בנפעל: קָטַל, נָקַטַל. גם המקור העתיד של נפעל נמצא בחולם: הָאָכַל, הָאָסַף, וגם בבנין פֻּעַל: יסר, קנא. ומן פֻּעַל נמצא המקור פעם אחת והוא בחולם. אכן במקור העתיד של נפעל ובפֻּעַל היו מבטאים בתקופה מאַחֲרָה את המקור גם בצירה, כחקוי שם הפעל בבנינים האלה. בבנינים הפעיל וְהַפְעֵל בא המקור רק בצירה, כודאי מבטא מאַחֲרָה בערך.

תמונת שם הפעל בבנין פֻּעַל באה בשלשה משקלים כמו העתיד: קָטַל, קָטַל, קָטַל (קָטַל) ובבנינים הנגזרים תנועת עיהפ' בשם הפעל היא כמו בעתיד של בניני: יִקְטַל — הִקְטַל, יִקְטַל — קָטַל, יִקְטַל — הִקְטַל, יִתְקַטַּל — הִתְקַטַּל, מזה

¹ ובארמית ובסורית נשאר הפתח במקור בנין פעל ובכל הבנינים הנגזרים נתרחב לַקְמַץ: מְקַטַּל (מְקַטַּל), אֲתַקְטַּל (מְתַקְטַּל), קִטַּל, אֲתַקְטַּל (מְתַקְטַּל) אֲקַטַּל (פְּקַטַּל); עי' שם § 42, ד. 1.

יוצא לנו, כי תנועת ע"הפ' של שם הפעל היא כתנועת ע"הפ' בעתיד ותנועת ע"הפ' בעתיד פֻעַל וְהַפְעֵל פתח. לפיכך גם ע"הפ' בשם הפעל שלהם בפתח ולא בצירה כמו שהוא ב"מסכות הפעל"¹.

לדבר מביא בלוחות הפעלים שלו במחלקת המקור בפֻעַל ובְהַפְעֵל שתי תמונות: בָּתַב, בָּתַב, בָּתַב; הָבַתַב, הָבַתַב. התמונות השניות בע"הפ' בפתח, כמו בעתיד, הן באמת תמונות שם הפעל שלהם, אבל אין הוא מבאר על"פי איאלו כללים בנה אותן; וכפי הנראה לא היו לו ראיות ברורות לבניתן, כי אין שטחו קבועה ומקפת, כי בפעלי פ"גרונית הוא נותן להַפְעֵל תמונות הַפְעֵל גם למקור וגם לשם הפעל; ובפעלי ע"גרונית נתן תמונת גָּלַל לַפְעֵל וְהַתְגָּלַל להתפעל שאינן נכונות כלל. כן אין הוא עקיב גם בשאר הנטיות.

ובכן כלל מקיף ומתאים לבנית שמות הפעל הוא שע"הפ' שלהם צריכה להיות באותה התנועה שבע"הפ' בעתיד של בנינם; בתקופה קדמונית היו גם שמות הפעל של המשקלים: יִקְטֹל ויִקְטֹל בבנין פֻעַל בע"הפ' בפתח או בצירה כמו שהיה בעתיד, אלא על"פי רב נשתנו בחקיו של משקל קָטַל לחולם ונשארו רק אחרים בתנועתם העצמית; במשקל קָטַל: בָּנוּעַ, לִשְׁבַב, בָּשָׁב, בָּשָׁב, לְהַנְבֵּק. ובמשקל קָטַל: גִּלְדָה, מֵת מִן יֶלֶד, נתן. גם בלשון המשנה נשארו תמונות אחרות של שמות פעל במשקלים קָטַל וקָטַל: לִשָּׁע, לִיבֵעַ, לִשָּׂא, לִזְמֵר; בכל אלה העתיד במשקל יִקְטֹל: יִשָּׁע, יִבֵּעַ, יִשָּׂא, יִזְמֵר; לִתֵּן, לִילֵךְ, לִילְדָה, לִיִּשָּׁב העתיד במשקל יִקְטֹל: יִתֵּן, יִלְדָה, יִזְמֵר, יִשָּׁב.

מכל האמור יצא לנו ברור, כי תנועת ע"הפ' בשמות הפעל של הבנינים פֻעַל וְהַפְעֵל הוא פתח כמו בעתיד שלהם: קָטַל לַעֲמַת, יִקְטֹל לְהַקְטִיל לַעֲמַת, יִקְטֹל.

י.

מתלכטים מאד בנקוד שמות התאר: ירוק, עקם, שאינם בכח"ק. אחדים מטים אותם בחולם קים: ירוקים, עקומים, ויש המטים אותם בדרך הדגושים בקבוץ: יִרְקִים, עֲקֻמִּים. כן גם "בחול" יש מבטאים אותו בחול, קְחוּלִים בשורק ויש מבטאים אותו בחולם משתנה פָּחַל ומטים אותו בדרך הדגושים בקבוץ: קְחָלִים, גם "נמוך" יש מבטאים אותו בשורק: נְמוּךְ, נְמוּכִים ויש מבטאים אותו בחולם: נְמוּךְ, נְמוּכִים.

נקודם של שמות התאר האלה במלונים אינו מקבץם בראיות וגם בלי תשומת לב לבטואם המקביל של השמות האלה בקריאת התלמוד ובנקוד המשניות; למשל: "ירק", מטה בן יהודה כָּאֵדָם בקבוץ מדגש: יִרְקִים, וממנו קבלו רבים את הנקוד הזה, נגד המבטא המקביל: ירוק, ירוקים, ירוקה; כן נמצא נקודו במשניות המגזקות וגם אצל לוי, קהוט ופין, ואין שום יסוד לדחות את הווקאליסם המקביל הזה, כי לפי הוראתו אי"אפשר לקבע את משקלו, כי לשמות תארי הצבע אין משקל מיוחד; נמצא משקלם קָטַל, – לבן, לָבָנִים; קָטַל – שחור, שחורים;

קטול – אמוץ, אמוצים¹; קטל אדם – אקמים. כן גם אין המשקל קטל מיחד רק לשמות תארי צבע. יש גם שמות תאר אחרים במשקל הזה: אים, ערם, ענג וכו'. לפיכך אם קריאתם המקבלת של שמות תארי הצבע היא באחד המשקלים האמורים אין רשות וצריך לשנות את הווקאליסם שלהם. כן הוא גם „בחול” שרבים החלו לנקדו: כחל – כחלים, וכן הוא במלון גרווסקי, אבל הקריאה המקבלת היא כחל כחלים למשל בביר פצ״ב קוראים: בני דרום שעניהם כחולות וכן נקודו גם לפי קהוט ולוי, ומשקלו קטול כמו חמוץ ואין שום רשות וצריך לשנותו. „נמוך” יסודו בינוני נפעל מן מוך² ומשקלו צריך להיות נמוך כמו נכון. אחרים חושבים שהוא תמונת בינוני פֶּעוּל מן „נמך”, מפני שיש ממנו הפעיל הנמך, אבל זה לא נכון; ההפעיל „הנמיד” נבנה מן נמוך, כמו „תרים” מן תרומה, שהוא מן „רום”. אף־על־פי שנתקבלה התמונה נמוך מרבים, אבל אחרי שהוא נגד תמונתה היסודית בתור בינוני נפעל מעוֹי צריך לקבע נקודו בחולם ומה גם שיש מנקדים אותו גם בחולם (שטינברג במשהיא בערך מוך). ובנוגע ל„עקם” בטואו ביחיד עָקוּם וביחידה עָקוּמָה. מזה יש להחליט, כי משקלו קטל (כמו אדם): עָקָם – עָקָמָה. וכן נטה גם עקוש עָקָשׁ – עָקָשָׁה.

1 בתנ״ך שחר שחרים תמיד חסר (מלבד שחורה בשה״ש) וכן אמצים (זכרי׳ ו')

בדגש. – א. א.

2 קהוט בערך נמוך קובע את מוצאו כמשפט ובכל זאת הוא מנקדו נמוך בשורק שאין לו שום יסוד.

מפעלות ועד הלשון העברית

ס ק י ר ה

(תמוז-אלול תרפ"ח).

הועדה למנחיה מטבת, הכלים והתבשילים (ירושלים) המשיכה את עבודתה לגמר רשימת-המנחים, אשר חלקה הראשון מתפרסם בחוברת זו. הועדה לסמני-ההפסק (תל-אביב) נתאספה וממשיכה את עבודתה ובאספה הראשונה של ועד הלשון בתל-אביב תמסר דו"ח ומסקנות.

לשם קביעת שמות לצבעים נשלחה לכל חברי-הועד טבלה הכוללת 28 צבעים בצרוף שמות לועזיים. חברי-הועד בתל-אביב הגדילו את מספר-הצבעים המצעים לעיון לחברי-הועד עד 40 והזמינו כממחה לצבעים את ה' אלדמע, המורה לציור בגמנסיה העברית „הרצליה“.

חלק מחברי-הועד כבר שלח את הצעותיו למוכירות. אחרי סכום התשובות תבאנה אלו לעיון לפני האספה הכללית של הועד.

מן הועדה למנחיה חש מל, הטלגרף ומסלות-הברזל הקימת ליד התכנין בחיפה נתקבלה רשימה מפרטת של הצעות. המוכירות מכינה את החמר לצרכי עבודת הועדה המקצועית, שתעסק בדבר.

בחודש אב הופיעה חוברת ו' של „זכרונות ועד הלשון“, שיש בה משום סכום עבודת הועד לתקופה האחרונה תרפ"א – תרפ"ח.

על ידי הופעת „זכרונות ועד הלשון“ וההוצאה הקבועה של „לשוננו“ הולך ועד הלשון ומתקשר עם חוגים יותר רחבים בארץ ישראל ובארצות שונות. נתקבלו הזמנות על הוצאות ועד הלשון מאמריקה, פולין, ארגנטינה ודרום-אפריקה. המשבר הקים באגדות התרבותיות שבגולה מעכב בעד התפתחותה של עבודה זו.

הועד קבע יחסי-חליפין עם עתונים מקצועיים והוצאות-ספרים שונות. רשימת הספרים היותר חשובים שיתקבלו בשביל הספריה של ועד הלשון תתפרסם להבא במדור זה.

נקבעו לפי שעה יחסי-חליפין עם „הרפואה“, „השדה“, „המשפט“, „הנגר“
ו„מסחר ותעשיה“ בארץ ישראל ועם Zeitschrift der deut. Morgenl. Gesell.
בגרמניה.

ה' מ. ב. שניד ר מוילנא שלח בשביל הספריה של ועד הלשון את כתביו
במקצוע חקר הלשון.

בקרוב תצאנה לאור במהדורה חדשה חוברות א"ג, של „זכרונות ועד
הלשון“. כמו כן תתפרסמנה בהוצאה מיחדת רשימות המנחים שנדפסו ב„זכרונות“
חוברת ו' לשם הפצה רחבה, ביחוד בחוגי-העם והנער בארץ. „גדוד מגני-השפה“
בארץ ישראל קבל על עצמו לעסק בהפצת רשימות אלו.
מסבת יציאתם של כמה מחברי-הועד למשך ירחי-הקיץ, נפסקה עבודת-
הועדות בחדש אב ותתחדש בסוף תשרי עם חזירתם.

לצערנו נפלו ב„זכרונות“ שגיאות דפוס אחדות:

עמ'	שורה	נדפס	צריך להיות
34	1	הַנְּחָה	הַנְּחָה
38	8	Muser	Maser
39	1	Klammern	Klammer
"	20	Ausschlag	Anschlag
"	23	Stämmen	Stemmen
41	22	וְהָקָה	וְהָקָה
42	10	wrinal	urinal
53	2	טָפִי	טָפִי
"	12	בֵּן	בֵּן
"	15	Gestelle	Gestell
"	13	(טור שני) Pistille	Pistill
57	26	הַתְּמָר	הַתְּמָר
"	5	(טור שני) פָּעַל	פָּעַל
"	19	" תְּמִיטָה	תְּמִיטָה
58	16	זִיקוֹת	זִיקוֹת
69	17	עברית	עברית

הרשימות עומדות לצאת בקרוב בהוצאה מיחדת ושם תתקנה כל השגיאות.
בטעות נשמטה מתחת לרשימת מנחי-הכנור שב„זכרונות ועד הלשון“ מחברת ו'
עמ' 47 ההערה הזו:

נקבעה על ידי ועד הלשון העברית בשנת תרפ"ד ועל ידי הועדה המיוחדת למנחי
הנגינה בשנת תרפ"ח, שהיתה מרכבת מה' דוד ילין, ד"ר א. מזיא, ד"ר יצחק
אפשטיין ויוסף מיוחס, בהשתתפותו של הממחה מר מ. אסנס ובהשתתפותו
החלטית של הממחה ה. חרלמוב.

מִנְחֵי הַמִּטְבָּח, הַכֵּלִים וְהַתְּבָשִׁילִים¹

שְׁפוֹת אֶת הַקִּדְרָה aufen Topf

Feuer setzen

נָרוֹף (את הַכִּירָה) entaschen

קָטוֹם – כִּסּוֹת אֶת שְׁאֵרֵיט הָאֵשׁ בַּאֲפֶר

מְלַקְחִים Feuerzange

מְפוּחַ Blasebalg

מְנִיף (לְלִבּוֹת בּוֹ אֶת הָאֵשׁ) Fächer

חֲצוּבָה Dreifuss

יָעָה Schaufel

אֶסְכָּלָה Rost

מְדוֹרָה Holzstoss

שְׂפוֹד Bratspiss

מְרִידָה Schieber

רָדָה herausholen

נִחְלָת (נִחְלִים) בּוֹעֵרֶת, לֹחֶשֶׁת, עֹזֶמֶת

פָּחִם (פַּחִים)

פַּחֲמִי־אֶבֶן Steinkohlen

כִּבֵּה נִחְלִים Kohlen löschen

רֶמֶץ – אֶפֶר חֵם

אֶפֶר Asche

מַעֲשָׁנָה Kaminschornstein

א. כִּירָה וְכָלִי כִירָה.

כִּירָה, כִּירִים Herd

פֶּתַח הַכִּירָה (דִּרְכוֹ מְכַנִּיסִים עֲצִים)

Herdtüre

פִּי הַכִּירָה (דִּרְכוֹ נוֹרָפִים אֶת הַכִּירָה)

לֹחֶת הַכִּירָה Herdplatte

בֵּית־שְׁפִיתָה – מְקוֹם בּוֹ יִשְׁפְּתוּ אֶת הַקִּדְרוֹת

יֹרֶת הַכִּירָה Kessel

תַּנּוּר Ofen

תַּנּוּר מְטַלְטֵל beweglicher, tragbarer

Ofen

כְּנֻזֹּן Feuertopf

עָרוֹף עֲצִים Holz zurichten

הַצֵּת (בִּנְפֻרוֹ), הַבָּעַר, הַדֹּלֵק, שְׂרוֹף

anzünden

הֶסֶק (תַּנּוּר) einheizen

הֶסְקָה, הֶסֶק Heizen

לִבֵּה anfachen

לִבּוֹי Anfachen

חֶתָה (כֹּאשׁ) scharren

¹ נלקטו וסדרו על ידי הועדה למנחי המטבח. הכלים והתבשילים ליד ועד הלשון העברית בירושלים (א. מ. ליפשיץ, יושב ראש, הרב ש. א. ש"י עגנון – חברים) ובהשתתפות חברי-הועד: ח. נ. ביאליק, ד"ר יצחק אפשטיין, דוד ילין, ד"ר א. מזיא ויוסף מיוחס. רשימה ג: תבשילים ומאכלים ורשימה ד': שלחן ועריכתו – תבאנה בחוברת הקרובה.

Seier מְסִינֶת
 Hackmesser קוּפִּיץ
 צָרְצוּר — כר של חרס
 מָפִי, מְפִיזָה — בקבוק שפיו עשוי למטפח
 Topf { סיר (סירוח)
 קִדְרָה — של חרס
 אֶלְפָס — קדרה של חרס שמוחה
 Bratpfanne מִחְבֵּת (צפה)
 מִרְחֶשֶׁת (עמקה) "
 Krug כַּד
 Theekanne קוּמְקוּם
 Zunge der Kanne יָד הַקוּמְקוּם
 Krüglein קִיתוֹן (כר קטנה)
 Henkel אֲנָן
 קִנְיָן — כר למשקין
 Flasche בִּקְבוּק
 צִנְצֻנָּה — כלי זכוכית לשמור פרות וירקות
 Einmachglas וכוּיָצָא בָהֶם
 אֲנִיָּל — כלי לנטילת ידים
 Samovar מִחָם
 צִלְזֻחִית — בקבוק קטן
 Becken גִּינִית (כלי נחשת גדול)
 Stössel מִכְתֶּשֶׁת
 Zerstoßen כְּתוֹשׁ — דוק במכתשת
 Mörser עֲלִי
 Stössel מִדְּזֶה, מִדְּזֶה
 בָּלוּל, גָּבֹול — ערב קמח במים
 בָּלָה — ערוב הקמח והמים
 עֲרֵבָב — שני חמרים יבשים זה בזה
 kneten לוּשׁ
 Kneten לִישָׁה
 גִּלְגֹּל — נמור הלישה
 גִּלְגוּל — נמר לִישָׁה
 עֶסֶה — כל מה שאדם לש בפעם אחת
 בָּצֵק — חלק מן העסה

Schornsteinfeger פִּיחַ
 Schornstein fegen פִּיחַ
 ב. בִּשּׁוּל וּכְלֵי בִּשּׁוּל.
 Küche מִטְבָּח, בֵּית־תְּבָשִׁיל, מִבְשָׁלוֹת
 Koch מִבֵּחַ
 מִבְשָׁל "
 Köchin מִבְחַת
 מִבְשָׁלָה "
 Konditor רֶקֶת
 Konditorin רֶקֶת
 Reibeisen מְגִרֶת
 רֶסֶק, גָּרֶר (במגרת)
 Kochen בִּשּׁוּל
 einmachen טַגֵּן
 aufsieden הִרְתַּח, רִתַּח
 braten צָלָה
 rösten קָלָה
 einkochen שְׁלוּק (בשל הרבה)
 חִלּוּם-יֵצֶק מִים רוֹתְחִין עַל קִמָּה, בָּצֵק, וכו'
 Abgebrühtes חִלּוּם (חלטים)
 שְׁפּוּעַ (שפעת הנזיד, שפעת הקדרה) über-
 laufen
 Eimer דְּלִי
 Fass תִּבִּית (ערה, דלה, שאב תבית)
 Pumpe מְשַׁאֲבָה
 schöpfen דָּלָה, שָׁאוּב, עָרָה
 Spulichteimer עֲבִים (של שופכין)
 Spulicht שוּפְכִין
 טִמּוֹן, תִּמְמֵן (את החמין)
 siedendes Wasser רוֹתְחִין
 warmes Wasser חֲמִין
 kaltes Wasser צוּנְגִין
 laues Wasser פוֹזְרִין
 wärmen חָמֵם
 רְמוּצָה — ירק צלוי ברמץ

תרוץ (להסיר את השערות)	עפה מגלגלת — שנמרה לישתה
תבֿהב — להסיר שירי נוצות	ערכה Trog
בֿשר תפֿל (לא מלוח)	מקֿרצת, קֿרץ — חתיכת בצק שנחתכה
פֿוזר (מלח על הבשר)	שֿאור Sauerteig
שֿרה (בשר במים) einweichen	מֿשֿארת — גיטת לחמוץ שאור Backtrog
מֿלח גֿם dicke Salz	חֿמץ — מחֿמצת Gesäuertes
מֿלח דֿק feine Salz	תפֿוח anschwellen
מֿלח גֿם מֿן תֿגֿם dickste Salz	בֿצק חֿרש — בצק שנתקלקל, בצק עבה
מֿלח דֿק מֿן תֿדֿק feinste Salz	וקשה
צֿיר (ציר אדם היוצא מן הבשר בשעת	קרוץ, קטוף (בצק) — הפרש חתיכה מן העסה
Fleischsaft מליחה)	מֿערוץ Walgerholz
צֿמזת (הצמחת בשר בחומץ) pöckeln	עֿרץ (בצק) walgern
מֿהל — מים היוצאים מן הפרות	טבֿלת עֿריכה Walgerbrett
עֿסים — מהל פרות מרוקח	רדה (פה) herausholen
בול (של מלח) Klumpen	קרום תֿלחם Brotruste
שחק מֿלח Salz zerreiben	נֿפה (לקמח) Sieb
שֿריה Einweichen	כֿברה (גדולה) Sieb
כלי שֿריה (לבשר) Gefäß zum {	נֿפה Sieben
Einweichen { מֿשֿרה (לפרות)	כֿבור "
מֿלוח salzen	תֿרקד "
מֿליחה Salzen	כֿפר (י) Laib
מֿכֿפר מֿליחה, מסרג, סרדה — כלי למליחת הבשר	פֿרוסה Stück (Brot)
נֿפץ (המלח מעל הבשר) abschütteln	בֿצוע zerschneiden
תֿדחת (הבשר) Abspülung (des Fleisches)	פֿרום zerstückeln
תֿדחת (הכלים) Abspülung (der Gefässe)	תלזת (של שבת, לחם לבן) Weissbrot
" תֿדחת (הרצפה)	לחֿמניזות, גֿלוסקאות Brötchen
" שֿטוף (כלים)	מֿצות ungesäuertes Brot
שֿל חֿלב, חולב (כף חולבת) milchig	סֿלת feines Mehl
שֿל בֿשר fleischig	סֿלת — עשה סלת
תפֿל — מאכל שאיננו של בשר ולא של חלב	אֿפה backen
קֿלת (לפרות) Korb	אופה, גֿתתום Bäcker
לִתות — נתון חטים במים או שעורים	בֿית מֿאפה Bäckerei
לשם עשית גריסין	מֿלוג (מליגת ראש ועורות על ידי רותחין
	או רמץ) abbrühen

בִּקְרַת וּבִיבְלִיּוֹגְרַפִּיָּה

חֲנוּךְ יִלּוֹן

בְּעֵלֵי מִסֵּרֶת שְׁבַמְעָרֵב

Masoreten des Westens von Paul Kahle mit Beiträgen von Dr. Israel Rabin und 30. Lichtdrucktafeln 1. Verlag von W. Kohlhammer in Stuttgart
כ"ו עמ' + 66 + 89 + XII 1927.

(בִּקְרַת)

ספר זה — המשך לעבודתו הגדולה של הפרופ' קהלי לחקר הנקוד העברי בראשיתו ובהתפתחותו בתקופות ובמקומות שונים, עבודה שהוא יחיד לה בדורנו. נבדק כאן הנקוד ארץ הישראלי באותו הדיוק ובאותה שליטה מעלה בחמרו, שמצטיינים בהם ספרי המחבר על הנקוד הבבלי.

עקר בספר זה הן הקרובות לכ"ד משמרות, קינות לתשעה באב, מתוך הגניזה, שזמן חבורן, לדעת המחבר, כנראה, המאה החמשית של האלף החמשי (עמ' 86). הטקסטים הללו מנקדים בנקוד ארץ ישראלי כ"קרובות מן מחזור יניי", שפרסם לויאס מכבר (נחפרסמו גם הם בספר זה). אין צורך לומר, כמה רבה חשיבות הפיוטים העתיקים הללו לחקר תולדות השירה והפיוט בישראל ואף כמה פניני לשון בהם. יבאו בודאי ממצחים ויחקרו וידרשו וישלימו פרק חשוב בתולדות הרוח של ישראל. המו"ל טפל בהם ביחוד מחמת נקודם, שהוא שונה בצורתו ובתכנו ² מהנקוד הבבלי והנקוד הטברני, ולא עוד אלא

1 נומר 1 של המחלקה Texten und Untersuchungen zur vormasoretischen

Grammatik d. Hebräisehen מוצאים לאור ע"י פ. קהלי.

2 שנויים יסודיים בעצם הדקדוק; עין עמ' 46 ומקדם ZAW 1921 ביחוד בעמ'

234 — 37: חסר קמץ שאינו מטעם בסוף תבות מעין פיה, עליך ועוד: דף במקום דף, שנתקים גם בפינו בהושענות [ובסליחות: אמתך, הנשמה לך והגוף פעלך, ובפי הספרדים והתימנים נקדישך ונעריצך וכך מנקדים התימנים תמיד במשנה וכן במשניות מנקדות בדפוס איטליה ואמסטרדם. גם בכ"י קופמן סוף אבות עירך — ע"פ הפרוספקט של הפרופ' ברא]. בדבר הכנויים דף במקום דף יש חמר רב בל חם הבכורים של הרב שמואל הכהן, ליוורנו שנת תר"ל, ט"ז — ז"א.

שאותם שנויים ישנם אף בפסוקי המקרא הרבים המפוררים בהם. ומכיון שהנקוד הזה קדם לטברני 1 (אע"פ שבתקופה קצרה שמשו בודאי כאחד), על כרחנו גם השנויים הללו זמנם לפני קביעת הנקוד שלנו. ואם נצרך לכאן גם חמר אחר שמחוץ למסרה ושלפניה: נקוד השמרונים ומבטאם 2 ופרטי טרנסקריפציה של תרגום השבעים, הירונימוס ועוד 3 עדים נאמנים למבטא אחר ולהנעה אחרת עתיקה 4 שונה משלנו היום – נצטרך על כרחנו לחזר במקצת דעות מקבלות בידינו במדע הדקדוק העברי 5.

חמשת הפרקים הבאים הם פרוש מפרט לכל הנאמר עד כאן, וכל מי שענין לו במסרה ובדקדוק, יפנה ויקרא ושכרו יהא מרבה.

בוה מעט הערות.

בפרק א' עמ' 1 – 23 מדבר על התנ"ך השלם שבארם צובא, שנקודו ו-מסירתו" הם, לפי כתבתו, לאהרן בן אשר 6, האחרון שבמשפחת בן אשר המפרסמת, ועל ספר הנביאים של ר' משה בן אשר 7 (אבי ר' אהרן הנ"ל) שכביה"כ שלקראים בקהיר.

מקרא זה של ר' אהרן בן אשר כיצד הגיע לארם צובא? אכן ספיר 1 עמ' 12 כותב: "ואמנם התנ"ך של בן אשר, שהגיע ממנו הרמב"ם ז"ל, כתב הרדב"ז ז"ל בשו"ת שהוליכוהו לארם צובא והוא עודנו שם עד היום הזה". ידיעות אחרות אין, ולבקשת הפרופ' קהלי בדקו שני מלמדים ובקשו בכל תשובות הרדב"ז ולא מצאו אותה תשובה שהזכיר אבן ספיר.

אבל יש רמזים ממקומות אחרים.

בלקוטים מדברי ר' יוסף סמברי 8 מספר על שני בתי כנסיות שבפסטט מצר 9 "אחד להרמב"ם ז"ל והאחרת מכנין אותה לאליה ז"ל 10 ובה ספר לעזרא ז"ל בהיכל סגור למעלה ואין אדם... מגיס לבו לעלות אליו... שכל העולה בו... אינו משלים שנתו לקדשת הספר תורה ההוא שבו". כך גם באבן ספיר ח"א כ"א. וסמברי מוסיף עמ' 119: "וכיון שנתמעטו תושבי צוען מצרים ועקרו דירתם מן הארץ ההיא אחרי מות עבד ד' לקחו זה הספר וגנוזו אותו היהודים במקום ידוע אצלם ובנו עליו חומה ובשביל הנאת ביה"כ שלא תפסק לקחו ספר מן הספרים... והעלוהו במקומו. גם ר' עובדיה ברטנורא 10a מספר על העלמות ספר התורה לעזרא: "זה שנים רבות בא יהודי אחד מארץ מערב וקנה

1 עמ' 24. 2 טקסטים עתיקים מנקדים עומדים להתפרסם במחלקה זו ע"י Schaade.

3 Wutz, Die Transkr. d. Hbr. bei Hieronymus חוברת ראשונה יצאה במחלקה זו מספר 2. 4 מכאן השם הכללי של המחלקה: "טקסטים וחקירות בדקדוק העברי שלפני המסרה". 5 ע"פ המבוא. 6 כידוע, זהו המקרא, שסמך הרמב"ם והגיע על פיו את ספרו בפתוחות וסתומות; עין אבן ספיר 1 עמ' י"ב ואילך. כ"י זה הגיע, כפי ששמעתי מפי הרב אסף, לידי ששון בלונדון. 7 מצלם ונמצא בבה"ס הלאמי והאוניברסיטאי שבירושלים. 8 גיבורא, סדר החכמים וקורות העתים 1, עמ' 118. 9 דבריו הם, לדברי עצמו, מתוך תקן יששכר (או עבור שנים) דף ל"ג, ואני מביא לשון המקור הראשון. 10 סמברי: ואחד של אלשאמיין. 10a מובא באבן ספיר שם כ' ע"ב בהערה.

אותו מיד השמש... ובצאתו... מאלכסנדריה נטבעה הספינה ונאבד הוא והס"ת... והשמש המיר דתו ומת". לפי זה קרובה מאד ההשערה, כי הוא הוא התנ"ך של בן אשר, שבא למצרים מא"י ולגדל קדשתו והאמונה בעתיקותו הנפדרה (עין להלן) נפוצה אמונה, כי הוא לעזרא. ואחרי שנתמעט הישוב במצרים והלכו משם מבני הקהלה לדמשק, הוציאוהו בסתר, וכנראה מן האגדה, שספר ר' עובדיה, שחדו לשם כך את השמש, ולקחוהו אתם. ועינתי שוב באבן ספיר וראיתי, כי גם הרב חיד"א בשה"ג מזכיר כ"י זה. בח"ב, ע"פ ציונו של אבן ספיר, לא מצאתי כלום, אבל בח"א, ערך עובדיה, הוא כותב: "אומרים ששם ס' עזרא... וחכמים אמרו בלחישת ששמעו שהסירו הספר משם ואיננו". בעקר חשובים שאר דבריו "...ופ' ויחי יש הגהה מר' מנחם הלוי ושם הביא שנמצא כתוב שהרמב"ם כ' חומש מוגה מהס' הידוע במצרים שהיה בירושלים מימות התנאים והובא למצרים ואח"כ שמע שבמלכות בורגוניא היה ס"ת מכתב יד הקדש עזרא הסופר מהיר הכהן הגדול והלך הרמב"ם שם ומצא כל פרשיות פתוחות וסות' מקונות למה שהעתיק מהכ"ד שבמצרים". מזה ברור, שהיתה גם אגדה מיחסת לרמב"ם בדיקת ס"ת של עזרא ושנמצא מכו"ל של בן אשר, והינו הך. וצריך להוסיף עוד, כי משפחת בן אשר היתה מתיחסת לעזרא¹, ושוב אין ספק בדבר.

סמברי, שם, מספר עוד: "וכתב עליו המגיה הרב די לונזאנו: "אני מנחם—הלכתי שם והורדתי אותו ס"ת למטה ומצאתי שהכל זיוף כי היו ג' ספרים פסולים כרוכים יחד זה על זה עכ"ל". אפשר, כי לונזאנו מוסיף עוד פרטים, אבל בדקתי בשתי ידות וביחוד באור תורה ואין כלום, אצ"ל שהוא מזכיר פעמים הרבה את הרמב"ם ואת הספר של ב"א. ואולי לקוחים הדברים מתוך איזה מכתב של לונזאנו.

בעמ' 48² מובאת הבריתא ברכ' ט"ז ע"ב: "ולמדתם שיהא למודך תם... עני רבא בתריה כגון על לבבך... הכנף פתיל" וכו'. מכאן משמע, שלא היה הפרש במבטא הפ"א. ומכיון שהירונימוס מעתיק שמות ידועים בפ"א רפה וכן אין פ' דגושה במבטא השמרונים, אנו רואים, שכונת רבא לפ"א רפה בשתי המלים הנ"ל. מענין מאד, כי דברי רבא הנ"ל הביאו את ר' מנחם לונזאנו להחליט אף הוא כמעט בברור, כי המבטא הכפול של הפ"א אינו של הקדמונים. דבריו נאמרו בדרך חיים, שתי ידות, דף ק"ז ע"א, ומפני שספר זה מיקרי המציאות הוא, אעתיקם בקצרה: "וגם על דברי רבא בגמרא קשיא לי איך הוה הכנף פתיל לבלל לבבך... בשלמה בכל לבבך מבטא שני הלמדין שוה וכן ואבדתם מהרה... אבל הכא מבטא הפ' לחוד ומבטא הפ' לחוד... וכאשר הציקתני רוח

1. בספר המבקר בזה עמ' 37 ובדקדוקי הטעמים עמ' 79: "כי זה אהרן... בן אשר...

היה אחרית השלשלת וזכרו ואמרו כי אילו היו מן עזרא הכהן וצ"ל".

2 ומקדם לכן בספר היובל למרטי – Vom Alten Testament Karl Marti

gewidmet 1925, עמ' 167 – 72.

בסני... ורציתי לומר שאין האמת אתי ולא יכלתי, כי ראיתי שאם אומר כן אני מכחיש המוחש... ולכן הסכמתי בלבי שאנו טועים בקריאת הפ' ומאמין שהקדמונים לא היו קוראים אותה לעולם רפוייה... ובין פ' של ויפן הרפויה לפ' של פרעה הדגושה היו מבדילים בהבדל מועט עד שהיתה קריאת שניהם כמעט שווה. הרי שלכה"פ בנוגע לפ' הפשוטה הוא אומר, כי "אנו טועים בקריאתה". עצם הטעות, כלומר מהו לקדמונים אותו מבטא אחד של הפ"א, רפה או דגוש, לא חשוב; העקר, שיהודי כלונזאנו, המתאבק בעפר רגליהם של בעלי מסרה לא חש להשמיע בפרוש דברים כאלה, והרי באותו "אנו" (אנו טועים) כלולים, אף אם לא נאמר בפרוש, אותם שמסרו לנו מבטא כפול של אות זו.

עוד בדבר מבטא הפ"א. באותו פי' לספר יצירה המובא עמ' 49 מתוך דוקס, קונטרס המסרת, מדבר בעמ' 73 על ג' ופ' דגושות (בהוצאת גרוסברג 1 עמ' כ"ב). בדוקס הנ"ל עמ' 72 נאמר גם: "מה שאינו מצוי בלשון הערבי² הבית הרפה 3, כגון ויהי בקר 4".

עמ' 50. פרט אחד על היחס שבין דברי מסרה של הסורים לשל היהודים. בצייט-שריפט פיר אסיריאלאגניע, כרך 14 שנת 1900 עמ' 315, העיר מרכס על הטרמינים נגד, ט פ, שמצא במסרה שבסוף כתובים כ"י קראי משנת תשפ"ח, הנמצא בקהיר. ורק בפקפוק גדול הוא מעיר על התלות הטרמינים הללו בטעמי הנגינה שלסורים. יש להוסיף, כי נגד משמש גם במחברת ר"מ בן סרוק "נוגהיה וטעמיה" (דף 4 עמ' א') והעיר שם המו"ל: "בכ"י אחרים כתוב נגדיה". נראה, כי נוגדים הם נגינות מחברות, משרתים, בנגוד לטעמים סתם, כלומר מפסיקים. ומכיון שבדף 30 עמ' ב' מובא גם המנח משיכה קשור למלרע ולמלעיל "משיכתם סמוכה לאחריהם"... "המשובים לעיל...", נצטרך לפרש מושכיה (דף ד' עמ' א') על נגינת המלה⁵, בנגוד לנוגדים וטעמים, נגינת המשפט. אמנם

1 ספר יצירה... עם פרוש... אבוסהל דונש בן תמים... ע"פ כ"י אקספורד... מאת מנשה גראסבערג... לונדון תרס"ב. 2 בדבר מבטא בגד כפת לקדמונים עין משפטי הלשון העברית מאת א"ל גורדון, שער הדגש, עמ' 144. 3 בגרוסברג משבש כאן. 4 כאן המקום להעיר, כי בפרוש זה לספר יצירה נקראות אותיות אי"ו אמות; דוקס עמ' 41 הערה 10 ועמ' 70-71, גרוסברג כ"כ"א ומ"ד ואילך. עין גם פי' ספר יצירה לרי' הברצלוני עמ' 198-206, 215 ובהערות נוספות 346. וכבר העיר שי"ר, ערך מלין, ורשא עמ' 189, ובאגרותיו, הוצאת גרבר, עמ' 73, 74, כי בספר יצירה גופו נקראות אותיות אמ"ש אמות ולא אי"ו. צריך לפ' לתקן בספר הדקדוק של בואר ולאגדר 92 הערה 2.

גם נזכרת שם, דוקס 71 וגרוסברג כ"כ"א, חלוקת אי"ו ע"פ הערבית, לג' מחלקות ראשיות: לפתח גדול כמו עשה בנה (בגרוסברג הוסיף "ואעפ"י שהן קמצין"), לשבירה וה"ו... שצריך... אל השפתיים. ואף פרט זה חשוב לחקירת ראשית הדקדוק: 5 עין בכר Die Anfänge וכו' עמ' 83 הערה 6. אבל כל זמן שאין הוצאה הגונה של "המחברת" אין להחליט כלום.

גם בעמ' 30 נמצא לדברי המו"ל בשני כ"י נגדין במקום נגינתם, שלפי הענין היא נגינת המלה. בכל אפן מצוי ב"מחברת" המנח נגד.

המחבר הנכבד ישוב עוד בודאי לטפל בפרטי הפיוטים הללו לנקודם ולדקדוקם ויבארם לנו. בזה רצוני להעיר על שנויים מהמקבל אצלנו השגורים גם אצל התימנים. הם מנקדים תְּחִיַּת המתים, במשקל תְּלָאָה, וגם כאן כך. עמ' ד', י"ה, כ"ג. רק בקרובות מן מחזור יבני 1 מנקד במקבל בפי האשכנזים וכו'. גם במשנה כ"י קופמן 2 סוף סוטה תְּחִיַּת המתים (החיות בפתח).

וכן שגור בפי התימנים 3 במשנה תנועה במקום שוא גם לפני הברה שאינה מטעמת. דגמת הטקסטים שלנו, אע"פ שיש להם שוא מן המוכן.

כאן כדי להעיר עוד, כי הרבה מאד דומה הנקוד של התימנים לפרגמנטים המנקדים שהוציא פרידמן 4, כגון שה"פ של בנין פעל: לְבַטַּל, לְתַקַּן; שה"פ הפעיל: לְהַקְלֵ; תְּהַא יְהַא, קִרְא, כִּיּוֹצֵא ועוד ועוד. מצד אחר דמיון לכ"י קופמן: אִינוּ (בשורק), שוה 5 בחולם, במקום שוה בקמץ ועוד. חשוב מאד לאסוף כל מה שאפשר משנויי נקוד שלתימנים, שכפי שראינו, יש בהם חמר עתיק.

חמר עתיק חשוב יש גם ב"שבשושי עמי הארצות", שמעירים עליהם לפעמים בספרות ימי הבינים ושנתקמו בשבטי ישראל עד היום.

על שתי וערב העיר הפרחון בערך צרה: וּכְלֵ הַקּוּרָא במשנה שתי 6 וערב הרי זה טועה עד שיאמר שתי 7 וערב או ערב ושתי 8. וכמה חרדים אנו לטהרת צורות מעין זה, אם יביאו ראיה מספרות חז"ל יופי חולי 9 מלאים וי"ו, אפשר שיבאו להתוכח וישיבו: אין הוי"ו אלא לסמן שוא נע! והנה בטקסטים שלנו עמ' א' "יופי יקרא", עמ' ו' "יופי על כבוד", עמ' ח' "יופי יפיפה" וכלם מנקדים בחולם. ועוד מצינו עמ', ה' "צורי 10 ומרפא", עמ' ט"ז למטה "וארגמן ומשי 11 עדייה הילבשתה 12.

1 עמ' כ"ז. כתב היד של הפיוטים הללו, שהוציא לויאס, נעלם אחר-כך ואי-אפשר לבדק, ואף צלום אין ממנו; עין עמ' 87. 2 ע"פ קרויס, מונאטסשריפט 1907 עמ' 58 בהערה. 3 ומתלמידי יותר מכולם ויזכרו לטובה הא' סעדיה לוי, שאקי, מחבוב וחוסר על כל מה שלמדתי מפיהם בנקוד התימנים. וישר כחו של הרה"ג רבי אברהם נדאף, שהשאלני — בהשתדלות מר לוי הנ"ל — חלק של משנה מנקדה בידי אחד מגדולי חכמי תימן. 4 Babyl. Mischna-Fragmente aus d. Altkairoer Geniza עמ' 88 b-265 Jahrbuch d. J. L. G. XVII, 1927, ... ע"פ קרויס הנ"ל עמ' 57. הפתח במקום סגול כנהוג במבטא התימנים. 6 סגול בשי"ן. 7 שוא בשי"ן. 8 סגול בשי"ן. 9 עין צ. הר-זהבה, השלח מ"ג עמ' 268. 10 הנקוד צורי (שתי הנקודות על גבי הוי"ו הן שורק), אבל אפשר ששובש כאן במקום חולם או שהיו קוראים צורי בשורק. בכל אופן בתנועה. 11 מנקד בסמן שהוא צרי וסגול כאחד. ביחז' ט"ז י' משי בסגל בסוף פסוק ושם פסוק י"ג ומשי מ' בסגול גם בפשטא. ואך לחנם החרדה ב"שפתנו" ב' עמ' 94. 12 עין גם קסוטו מונאטסשריפט, שנת 1928 כרך 72, עמ' 217.

גם בפעל יש צורות הפסק אף בהמשך ביחוד בנפעל בפי הספרדים: נשָׁכְרוּ, נגָּבְרוּ וכו'. וכן בקביעות במשניות מְקָדוֹת 1, ובמלים בודדות מְקָדוֹת בְּכִי גם בנפעל. וכן בְּכִי קוֹיפְמָן בעבר קל ופָּעַל 2. והרבה בפרגמנטים של פרידמן 3. והתימנים מְקָדִים הָפָעַל בהמשך כבהפסק: הוֹסָקָה, הוֹרָמָה ועוד. לפי הרגשתנו הלשונית היו בודאי כל אלה שבושים. ומה מספר לנו הדקדוק המדעי עליהם אחרי שד"ץ? לא כלום! והנה בפיוטים שלנו מצינו עמ' א' וניבִּנְתָּה (= וניבִּנְתָּה ציר על תלה 'ירמ' ל' י"ח), ויפִּרְחוּ (=ויפִּרְחוּ) כגפן (הושע י"ד ח'). אפשר, כי הפתח הוא שוא נע, שבנקוד זה אין לו סמן מיוחד, אבל אין זה דוקא.

הדקדוק המדעי אף צוררי צורות ילקט ולא יבזו להם.
לעצם הפיוטים.

התכן קשה ושאוּב הרבה מהאגדה והמדרשים והצורה קשה לפעמים. ומשום זה נתן להם, מלבד הערות כנהוג, גם תרגום שלם לגרמנית המועיל הרבה להבנתם. נשתקעה בזה, כמוער בכל פעם, גם עבודת מְלָמְדִים אחרים. אעפ"כ לא הכל ברור, ואולי יעלה בידי להוסיף מה.

עמ' ד' למעלה: מוגג עם לב יקרע. מוגג זה הוא ע"פ ברביבים תמוגגנה (תה' ס"ה, י"א) בהשאלה: רענן 4 והשב רוחם של הקורעים לבם לפניך בתשובה.

עמ' ה' למעלה: [אמר] (י) 5 קומה הושיענו תקים.

המלה הראשונה מפרשת עמ' 9 כסמיכות של אָמְרִים, אבל קרוב יותר, כי צריך להשלים ולקרא אומרי (בחולם ואולי מלא ו"ו): הקימה המתפללים לפניך ואומרים "קומה הושיענו".

עמ' ו' למעלה: תקים דברך תיתלה דבירך.

תיתלה מתרגם richte wieder ein ובהערה wörtlich; hänge auf. זה דחק. תלה בעברית חז"ל = הרים. ידוע ת ל ה ע י נ ו. וצריך להוסיף: היה תולה קולו ובוכה (מד' שה"ש גרינהוט דף ל' ע"א), ליתן תולה פניו (פסדר"כ עמ' קפ"ח = ילקוט שמעוני איוב רמז תתקכ"ז) וביחוד: בנה לו פלטרין בתוך הים... והיו המים מתגברין ותולין הפלטרין ונמצאו גבוהין למעלה... והיו מעינות יוצאות ותולין פלטרין שלו למעלה (תנח' בר' ז' — ד"ו). הרי תיתלה דבירך = הרים ותגביה דבירך.

שט בשורה הסמוכה: תצינפם הדרך תכפירם כיתרך. רק בדחק אפשר לפרש תכפירם = תכסם, מלשון כפרת, שהרי אין לשון כסוי נופל על כתר. לכן נראה לי, שצריך לקרא תצפירם על פי: עטרות צביצפירת תפארה (ישע' כ"ח ה'). מקביל יפה גם לתצניפם שלפניו 6.

1 עין שד"ל-כהנא סע' 34 א', 47 ב'. קונסקבנציה גמורה בפרט זה מצויה במשניות המנקדות באמשטרדם שנת ת"ו בהשתתפות (עין שם הקדמה) ר' מנשה בן ישראל, עין גם קסוטו הנ"ל. 2 ע"פ קרויס הנ"ל עמ' 58. 3 הנ"ל עמ' 272. 4 אגב: רענין, בנין פעל, נמצא בפיוטים הללו עמ' ו. 5 א' מ' ר' חסרות בְּכִי. 6 אולי צ"ל תכתירם.—(א"א).

עמ' ח' למטה: גבע מלון לנו עד אנה לחרפה
דבר ויקרא ארץ מדחופים ¹ דחופה.

נכונה ההערה על החרוז הראשון: עד מתי יהיה אויב בארץ. וכן יש טעם לתרגום של החרוז השני, אבל מה חבור בשני החרוזים הללו? ומדוע בחר לו הפיטן פסוק זה (ישע' י' כ"ט)? אין ספק, כי בדמיונו היתה מרחפת האגדה על "מסעות" סנחריב בארץ ישראל. סנה' צ"ד ע"ב וצ"ה ע"א: "עשר מסעות נסע אותו רשע באותו היום שנאמר בא על עית... גבע מלון לנו... עד דחזויה לכולה ירושלים כי חזייה איזוטר בעיניה אמר... הלא היא זעירא וחלשא מכל כרכי עממיא דכבשית... וקם ומניד ברישיה". מעתה נפרש כך: האויב כבש לו את גבע (א"י שהיא גבוהה מכל הארצות?) למלוגו, לשבתו והוא מחרף באוני ישראל את הארץ החרבה, שהיא "דחופה מדחופים" – "זעירא וחלשא מכל כרכי עממיא". עמ' י"א למעלה: קצומים ישבו ברחובות עירך.

"קצומים נשארו בתיקו. צ"ל קצובים בבי"ת ע"פ שהש"ר ד' ב': כעדר הקצובות מלין קציבין כ"ד משמרות כהונה וכ"ד משמרות ליה וכו'. ועוד שם: אלה סנהדרין.

לכסוף הערה בדומה לעניננו. הפרופ' דוידזון הוציא מקרוב "פיוטים ושרירים מן הגניזה שבמצרים" והוא מספר בהקדמה, שהיו לפניו גם כ"י מנקדים בנקוד בבלי (גם בבלי? הפקסימיליה, שפרסם מנקדת בנקוד א"י). אבל הוא הסיר את הנקוד ההוא ונקד בנקוד טברני לפי הדקדוק שלנו. רואים אנו בפיוטים, שדברנו עליהם בזה, כמה רחוקים היו הקדמונים מהדקדוק הזה. אלו נתן לקורא צלומים או אלו אסף לכהפ"ח בדיוק את כל שוני הנקוד ברשימה מיוחדת! ויש להצטער על כך; מי יודע, מתי יבואו שוב לטפל בכ"י של הפיוטים הללו ולפרסמם כמו שהם. השויתי את הפקסימיליה לנדפס עמ' 19 – 21 והנה כאן רשימה של חלק מהשנויים.

שורה 74 נשתנה (= נשתנה) נדפס נשתנה.

" 79 לנפלאותיו (= לנפלאותיו) נדפס לנפלאותיו.

" 90 פדות (= פדות) " פדות.

" 92 בגלוי ראש (= בגלוי ראש²) בגלוי ראש

" 94 לך (= לך) " לך (פעמים אחדות)

ודאי שמתוך כללי הדקדוק שלנו (שאיני רוצה כלל וכלל לבטלם) שבושים הם. אבל השבושים הללו פותחים לנו אזנים להדי צלילי לשון של קדמונים. והמנקד טקסטים עתיקים (משנה, מדרש פיוטים וכו') לפי "הדקדוק", הרי הוא כמעלה על בימה חזיון חכם יהודי קדמון בלבוש יהודי פולני של זמננו.

הפרופ' קהלי מספר בעמ' 25, כי נמצאים בידו עוד פיוטים כמות אלה שנתפרסמו ותלמידיו מתקינים אותם לדפוס וכן עומדים להתפרסם עוד קטעי מקרא ותרגום בנקוד א"י. אנו מחכים להם ולואי שלא יתמהמהו.

¹ מ"ם של מדחופים מנקדת חירק. ² בי"ת בחירק.

ביבליוגרפיה

Pontus Leander: Das Wesen der semitischen Tempora. Z. D. M. G. Neue Folge Band 7 Heft 2 p. 142.

Glueck Nelson: Das Wort hesed im altt. Sprachgebrauche Jena 1927.
Nöt'scher Friedrich: Ellil in Sumer und Akad Hannover 1927.

Sperber Alexander: Zur Sprache des Prophetentargums Z. A. W. Band 45 1927.

Dr Bernhard Templer: Die hebräische Sprache. A. Hartlebens Verlag Wien u. Leipzig 1928 4. Auflage.

שיר ושכחה מאת יוסף הרשברג אלבאני-ניר-יורק (הצופה לחכמת ישראל, שנה שנים עשרה, חוברת שלישית תרפ"ח ע' 8-266). המחבר חושב הנקוד שְבָחָה לשבּוּש אולם הוכחותיו אינן מספיקות למדי.

שנויי לשון מאת ד"ר א. ש. וואלדשטיין (שבילי החנוך, שנה ד' חוברת ג').
הנחלת השפה לעם מאת נ. אב המיהו ירושלים תרפ"ז.

בעיר בון בגרמניה התאסף השנה הקונגרס של המזרחנים הגרמנים בימים 21-25 לאוגוסט. בקשר עם זה סדרה ע"פ. קהלי תררוכת כ"י עבריים (תנ"ך, תרגום, מסרה, משנה, תפלות ופיוטים) מהמאות השביעית עד העשירית.
בין ההרצאות המרבות יש לציין:

A. Poeber, Rostock: Die Attributierung des Pronomens der I Per. im Sumerischen, Akkadischen, Kanaanäischen.

A. Klingenheben, Hamburg: Die Tempora Westafrikas und die semitischen Tempora.

A. Sperber, Bonn: das Alphabet der Septuagintavorgabe.

S. Gruenberg, Berlin: Zur talm. midr. Bibelexegese.

U. B. Stevenson, Glasgow: A neglected literary usage (detached or unannounced direct speech) illustrated from the hebrew prophets.

H. Torczyner, Berlin: Zur Methodik der bibl. Textkritik.

הערות והצעות

פינחס שיפמן

בין שם עצם לשם תאר

ההבדל בין שם עצם לשם תאר אינו רק לשוני-דקדוקי, אלא אף הגיוני-מחשבתי. את ההבדל ההגיוני הזה נקל להבחין כששם העצם ושם התאר יבואו נשואים במשפט.

אם הנשוא הוא שם עצם, המשפט הוא סינטיטי: השלחן-כלי. המחשבה הכניסה את הפרט-שלחן-אל הכלל-כלי. וכשהנשוא הוא שם תאר, המשפט הוא אנליטי: השלחן-לבן. בשלחן נלתה המחשבה דרך פרוצס אנליטי את התכונה-לבן. בכלל בכל "שם עצם" חבוי המשפט הסינטיטי, ובכל "שם תאר" – המשפט האנליטי. כשאומרים: שלחן, הרי משמעו: העצם הזה הצטרף אל המושג הכללי – שלחן. וכשאומרים: לבן, יש בהסתר משפט אנליטי: בעצם זה נמצאת תכונת הלבן. מכאן ההגדרה: כל "שם עצם" בא בדרך המחשבה הסינטיטית, וכל "שם תאר" – בדרך המחשבה האנליטית.

ומכאן שאר ההבדלים המחשבתיים שבין שם עצם לשם תאר. הסינטיזה כוללת ומגדירה בדרך הזהות; האנליזה מיחדת בדרך ההבדל. שם העצם מזהה את העצם, שעליו דנים, עם הציור הפנימי שבמחשבתנו. אין אנו מבחינים בתכונותיו המיוחדות, אלא אנו מגדירים בדרך הכללה את כל מהותו שנתרשמה אצלנו ונסתמנה בלשון בשם "שלחן". אולם שם "התאר" מבחין בציור אחת התכונות ומגדיר על פי הבדל יחודי זה את העצם בשם: לבן.

שם העצם קבוע לכל זמן ושותו של העצם, מתחלת הופעתו עד העלמו. שם התאר הוא מקרי. העצם במהותו אינו משתנה, אבל משתנה הוא במקרי. ולפיכך אין בשם התאר הכרחיות וקביעות. מלך, צדיק, נבור אינם קבועים ומחייבים למהותו של האדם, כשם שאין הכרחיות וקביעות לשם התארי: חיט, סנדלר. כל שם עצם בחינתו בו, במהותו – השם והמהות מזדהים, ואין לו הערכת יחס; מה שאינו כן בשם תאר של תכונה, שבחינתו בהערכת יחס. מכאן יש להסיק, ששם העצם הוא סינטיטי, זהותי, כולל, חיובי, מהותי; שם התאר הוא אנליטי, הבדלי, מיחד, מקרי ויחסי.

ההבדלים ההגיוניים הללו הם אנשיים כלליים, בדרך ההגיון והמחשבה. אולם ההבדלים הלשוניים והרקדוקיים שבין שני סוגי שמות אלה אינם כלל אנשיים. לכל לשון דרכיה המיוחדים.

בעברית יש לראות הבדלים לשוניים אלה בין שם עצם לשם תאר.

(א) לכל שם תאר יש שם מפשט שקדם לו, כי על כן שם התאר בא בדרך הנתוח מהמשנ המפשט. ויחס של הצטרפות בין התאר לשם המפשט, כיחס ההצטרפות שבין אב ובן; אם אין גבורה, אין גבור. לא כן שם העצם הבא בדרך הסינתזה. שם העצם משמש יסוד לנתוח ולהפשטה. אין כאן השאלה הכללית: מה קדם, אם שם העצם או שם המפשט, כשם שאין מקום לשאלה מה קדם במחשבה: הסינתזה או האנליזה. שניהם כחות חיוביים נתונים במחשבה. אולם בסמון העצמים והרופעות על ידי הלשון יש לראות, שהעברי תפס את הרשם הכללי קודם לנתוחו ולהפשטתו. ומשום כך קדם בעברית שם העצם לשם התאר.

(ב) שם התאר מקמן תמיד בלשון בשני המספרים—יחיד ורבים, כי על כן יחסי הוא. מה שאינו כן שם העצם שלא תמיד מקמן הוא בשני המספרים. שם החמר והרבה שמות מפשטים באים לרב ביחיד; ויש שמות עצם הבאים רק ברבים. (ג) כשם תאר קמון המין קבוע במספר רבים: ים לזכר, וְת לנקבה. מה שאינו כן. כידוע, בשם העצם, קמון המין במספר רבים אינו קבוע.

(ד) שם התאר בא תמיד מקמן בשני המינים — זכר או נקבה. וישם העצם, מלבד שמות בעלי חיים, בא לרב רק במין אחד — זכר או נקבה. יש להסיק ששם היחס דומה בכל זה, במובן הרקדוקי, אל שם התאר. שם היחס בא בשני המינים ובשני המספרים בתמונות קבועות. כי גם במובן ההגיוני הוא דומה לשם התאר — יחסי, מקרי, מכבדל.

אולם משום ששם היחס נבנה בלשון משם העצם, לפיכך נשאר בו גם מתכונתו הסינתטית של שם העצם. ואם הנשוא הוא שם היחס יש לפעמים שהמשפט הנהו סינטיטי.

מכל זה יש לראות, שיש הבדלים קבועים וחותרים הן בהגיון והן ברקדוק בין שם עצם לשם תאר.

ה"צנור" שבמקרא מהו? *

מלה זו נמצאת אך פעמים במקרא: בספור הידוע על כבוש דוד את ירושלים (שמואל ב' ה', ח') ובספר תהלים (מ"ב, ח'). כעת תשמש אצלנו בעקר בהוראה של אמת-מים. ואולם, כידוע, יש לה בארמית גם הוראות אחרות, כמו, למשל, זו, מלקחים לנחלים, מזלג וגם החור שבו מסתובב ציר הדלת או הברית.

חכמי הלשון עמדו על האטימולוגיה של מלה זו ולא מצאו לה סמוכים בלשונות השמיות, ואפשר לשער, שדגמת המלים, "כפתור" (במובן של כתרת העמוד) ו"כנור", שאולה היא בעברית מלשון בלתי שמית ביחד עם העצם נושא השם הזה, ומעברית עברה, כנראה, גם לארמית וערבית.

כדי לעמד על מובנה במקרא עלינו לטפל קדם כל בפרשה הנ"ל של כבוש ירושלים אשר בספר שמואל ב'. כל מפרשי המקרא, כחדשים כישנים, מתקשים בכאור פרשה זו, כפי שנמסרה לנו בטכסט המסרתי¹.

בזמן האחרון נתקבל ביותר הפרוש ש"הצנור" הנזכר הוא המנהרה שנלה Warren בעפל, שהובילה, כפי שאפשר לשער, ממצודת היבוסים למוצא מי הניתון והיו עוברים דרכה, כשאי אפשר היה מחמת מצור לצאת את חומות העיר ולרדת אל המעין שנמצא מחוצה לה.

(*) מתוך מאמר שנדפס ב-Journal of the Palestine Oriental Society vol. VIII.

במאמר ההוא הארכתי יותר בצד הארכיאולוגי של הנושא הזה וכאן אעמד בעקר על הטכסט ופרושו.

¹ רב הפרושים שנאמרו בענין זה על ידי הפרשנים היהודים יש למצא בפרוש לשמואל מאת מ"צ סגל (פרוש מדעי, הוצאת אברהם כהנא). פרושים אחרים של המפרשים הנוצרים ישנם במאמרו של ג'קמן (ע' 41 ואילך [1915] Palästina Jahrbuch XI). יש להוסיף כעת עוד "תקן" אחר, שהמלים ו"גזע בצנור" נשתבשו מ"יואב בן צרויה". עין Caspari, Die Samuelbücher Kommentar zum alten Testament, herausg. von Prof. Sellin.

על סמך התגלית הזאת מתארים להם חוקרים שונים את פרשת הכבוש באופן כזה: קשה היה לדוד לכבש את המצודה, וכשנודע לו דבר המנהרה הכרוי, שהוכנס דרכה אל העיר, והיה לשר. וכידי יואב בן צרויה עלה הדבר. פרוש זה נתקבל גם לתוך התרגומים השונים האנגלים, למשל, זה שנערך ע. ידי פרופ' מרגליות (Jewish Publication Society) וכמו"כ בתרגום שהאוניברסיטה משיקו מוציאה.

כפי שנתברר מתוך חפירות וחקירות שונות היו מנהרות כאלה חלק של בצור הערים העתיקות. כאלה נמצאו גם בנבעון, יבלעם, רבת-עמון וכמ"כ באסיה הקטנה. מנהרה זו לא היתה, אפוא, דבר מיוחד אך לירושלים והיבוסים יכלו לשר, שמדוד לא נעלמה מציאותה ובודאי שמרו עליה. עקר הקשי הוא בטכסט שאיננו מתאים כלל לפרוש זה, כמו שכבר העיר בלמן במאמרו הנוכח לעיל ובאחרונה גם אולברייט (J. P. O. S.). ברם גם הפרושים שהכמים אלה מציעים אינם מתקבלים על הדעת.

טרם שאבאר את פרוש המלה „צנור“ חפץ אני במלים אחדות להראות על מקומו של פסוק ח' בהמשך הספור. מתוך המשך הטכסט נראה ברור, כי פסוק ח' אינו אלא מאמר מסגרי, שהכנס אח"כ. עצם הספור נמשך מפסוק ו' לפסוק ט': „וילכד דוד את מצדת ציון (היא עיר דוד) וישב דוד במצדה ויקרא לה עיר דוד“. לו היה פסוק ח' חלק מעצם הספור היה מקומו אחר פסוק ו', שבו מספרים דברי היבוסים. בשמואל ב' נתן רק קצור דבר הכבוש, שהיה ודאי מספר ביתר אריכות במקום אחר, כמו „ספר הישר“, „מלחמות ה'“ וכדומה. פסוק ח' שהוא כנראה אחד מהפרטים הללו לא הובא כאן אלא לצורך באור האסור של „עור ופסח לא יבוא אל הבית“; „הבית“ (בה' הידיעה) אינו אלא בית ה', כמו שפרשוהו לנכון, ודאי על סמך מסרת ידועה, השבעים (οἶκον Κυρίου) וכמו"כ הוולגטה (templum). הפרשנים שואלים, הרי אין בשום מקום אסור לפסחים ועורים להכנס לבית המקדש? ואולם זה מוסב על האסור, שחל על בעלי מום מבני אהרן לשמש בקדש (ויקרא כ"א, ט"ז ואילך). יש עוד להראות על פרט אחד המסיע להשערה זו והוא השנוי בסדר בעלי המום שבין דבריו של דוד ובין המסקנה: בדבריו של דוד קודמים (בלשון רבים) הפסחים לעורים („ואת הפסחים ואת העורים“) ובמסקנה קודם (בלשון יחיד) העור לפסח—ממש כלשון האסור בתורת כהנים („איש עור או פסח“). מטרת הציטטה מדברי דוד באה, אפוא, אך ורק לשם פרוש האסור הנ"ל, מעין מדרש הלכה. למכנים את הציטטה לא היה צורך להביא את דברי דוד בשלמותם, אלא עד המלים: פסחים ועורים. מיד אחרי זה הביא את דבר האסור שאליו התכוון. בדורנו אנו היינו מוסיפים במקרה כזה את המלה וכו'.

כבר תרגום השבעים מבאר את המלה צנור παραφιδλον, מין נשק. על סמך השמושים השונים של המלה הזאת שהבאתי לעיל סובר אני, שזוהו נשק בצורת מולח

מסוג ה-trident. כידוע היה הנשק הזה אחד מסוגי הנשק שהשתמשו בו הגלדטורים הרומאים. במקום אחר נסיתי להוכיח, ש"המזלג" הגדול שמצא מַקְלִיסְטֵר באחד הקברות בגור, שכפי שהוכיח ווינצנט באחרונה היו אלה קברי מלכי גור, אינו מזלג לבשר, כי אם כלי זין. גם מונטי מצא בקברות מלכי גור בחד עם חרבות שני "מזלגות" כאלה.

אצל עמים פרימיטיביים שונים מצוי נשק שכזה עד עכשו. הציור היותר עתיק של הנשק הזה הוא על הגביע שנמצא באי כרית, הידוע בשם ה"גוזה של הקוצרים"¹. השרש "ננע" משמש ג"כ, כידוע, בהוראת הכות ("ויננע אלהים").

אני מציע על סמך כל האמור לקרא: "ויאמר דוד ביום ההוא כל מכה יבוס וינע קצנורו את הפסחים ואת העורים" וכו'. אפשר לתאר לנו את המעשה באפן כזה: היבוסים היו בטוחים, שכדי דוד לא יעלה לכבש את עירם הבצורה. כדרך אנשי המזרח הוציאו אל החומה את פסחיהם ועוריהם, שלא חסרו ביניהם, והושיבו על החומה למען לעוג לדוד ולאמר לו, שבכלי מום אלה דים להגן על העיר. דברי הלעג האלה הרגו את המלך הצעיר, ויוציא פקודה למחנהו, שכל מי שיכבש את העיר וינע (יכה) בצנורו את הפסחים והעורים יהיה לשר (ההשלמה שבספר דה"י).

באור זה אינו מחיב כל שנוי בטכסט, אלא רק העברת האות ו' (ואת הפסחים) למלה הקודמת, מקרה שכיח בנירסאות התנ"ך.

באור זה שנתן כאן לצנור מתאים גם לפסוק שבתהלים: "תהום אל תהום קורא לקול צנוריק". כבר בתלמוד מוצאים אנו באור מיתולוגי לפסוק זה בדברי רבה (תענית כ"ה, ב'): "לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעגלא ופירסא שפונתיה וקיימא בין תהומא תתאה לתהומא עילאה. לתהומא אמר ליה חשור מימיק, לתהומא תתאה א"ל אבע מימיק".

ה-trident הוא, כידוע, סמל פופידון, שר הים במיתוס היווני והרומי, ויסוד ושרש לו בתקופה קדומה ביותר. יש עוד להוסיף שתאור "רידיא" בצורת עגל שבדברי רבה הנ"ל מתאים ג"כ ביחס לפוסידון או נפטון המתאר גם כשור צעיר. האין לראות בפסוק זה הר של מיתוס עתיק, שבו מתאר האל המכה בצנור (trident) על גלי המים?

¹ סרטים ארכיאולוגיים אחרים הבאתי במאמרי בצנגלית.

באורים במקרא

א. עור.

מלבד ההוראות הרבות למלה זו הידועות לנו ישנה עוד הוראה אחת עתיקה שנבחרה כיום משפתנו: לעץ ולחקר. בערבית אומרים: عار في امر, أى حقق النظر فيه. = ער בענין, ז"א עין בו וחקר אותו. ולפי זה יובן הפסוק: ועורָה אלי מִשְׁפָּט צוֹת, (תהלים ז', ז').

ב. חֶשֶׁבֶת מִים.

במקרא נמצאות שתי נסחות: חֶשֶׁבֶת מִים (תהלים י"ב) וחֶשֶׁבֶת מִים (ש"ב כ"ב י"ב). את הראשונה מבארים המפרשים במובן חשך, אחרים סוברים שהנסחה הנכונה היא חשרת וה"ריש" נתחלפה ב"כף". לדעתי שתי הנסחות נכונות והראשונה היא המצויה ביותר בשפה הערבית. לענן כבר מלא מים אומרים: حشكة من المطر (חֶשֶׁבֶת מִסֵּר) וגם حشكة السحابة (חֶשֶׁבֶת אלסחאבת), "חֶשֶׁבֶת" העננה, ז"א נתמלאה מים.

חֶשֶׁבֶת מִים, ז"א קבוצ' מים, חשר בערבית=לקבץ ולהדק, אך אין משתמשים בה בשפה זו על ענן או מים.

ג. בּוֹשָׁרוֹת.

אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בּוֹשָׁרוֹת אך סוררים שכנו צהיחה (תהלים ס"ח, ז'). כל הפרושים שנתנו למלה זו באו בהשערה ובלי שום מקור או יסוד לשוני: טבעות כבלים וקשרים (ראב"ע, ר"י, רד"ק), ישר ותכונה (מנחם בן סרוק), בזמן כשר (רש"י), במעמד טוב ומאשר (גזיוס ועוד). התרגום היחיד הקרוב לאמת הוא: כח ואמץ לב (השבעים) ואותה הוראה בולגט: fortitudine. המלה "בּוֹשָׁרוֹת" היא תהפ"פ למוציא, כאשר סברו מנחם בן סרוק ורש"י, והוראתה מתאימה למלה הערבית כוֹר (כוֹתֵר, ר), שפרושה נדיבות (עין الغرائد السرية, بيروت 1924). חלוק אית "שין" העברית ב"תו" רפויה הערבית הננו מוצאים בעוד שרשים אחרים: שֶׁם אֶשֶׁם אִמְ שוֹר טוֹר, עֵשׂ עֵט, עֶשֶׂן עֵשׂ.

ד. יָרֵט.

ירט הדרך לנגדי (כמד' כ"ב, ל"ב). למלה זו רבו הבאורים: 1) השחתה והשלכה, כמו ورط בערבית (רב המפרשים); 2) נאה ורצוי (השבעים וולגטה); 3) שטה ופרוש (ריב"ג ורד"ק). לדעתי פָּרוּש ירט הוא הסתרה והעלמה מהמלה הערבית הדומה לזו: בערבית אומרים أُرِط الشيء (אֶרֶט אלשיא), ז"א הִסְתִּיר את הדבר. ומובן הפסוק הוא, שהמלאך אומר: הנה אנכי יצאתי לשטן, כי אמרתי האיש הזה ירט הדרך לנגדו, ז"א או בדרך הוא כי נסתרה דרכו ממנו.

ה. בְּלִיעַל.

מלה זו באה הרבה פעמים בתנ"ך. אעפ"י שמשמעותה מובנה וידועה בכ"ז לא הגיעו החוקרים למקורה ולפרושה המדקק. בתלמוד (סנה' ק"א:) דרשו בני בליעל: בנים שפרקו עול שמים מצוארם. אך זה אינו אלא דרוש. כמעט כל החוקרים מבארים את משמעותה של המלה בליעל, שהיא מרכבה מן בלי יעל (ראב"ע בשם ר"י הלוי), במשמע בלי תועלת, או שלא יוכל לעלות. לדעתי בליעל ז"א בלי כבוד, בערבית "על" ועל פרושו כבוד. הבטוי "בלי כבוד" שגור בין הערבים לכל ארצותיהם. כשהם מכזים איזה אדם, אומרים לו: رجل بلا شرف, بلا حیا, ז"א איש בלי כבוד ובלי בושה.

שמואל ב'שבת

ה. א. גינוברג

באורי מלים

א. נֶפֶחַ הַנִּיף.

את המלה "נֶפֶחַ" לא מצינו במקרא חוץ מחמשה מקומות הללו: הו' י"א 2, י"ב 23, י"ז 11; מ"א ד' 11; ישע' ל' 28. ובכל מקום ומקום – יגיעה למפרשים ויגיעה ללכסיקוגרפים. יתכן שאני טועה, אבל דומני שבפסוק האחרון מצאתי רמז המלמד לא על עצמו בלבד אלא על כל ה' הפסוקים כלם. וכן כתוב שם:

ורוחו כנחל שוטף עד צואר יחצה לַהֲנֶפֶחַ גוֹיִם בְּנֶפֶת שׁוֹא וְרִסן מתעה על לחיי עמים.

כל התרגומים העתיקים מפרשים את התבות המנקדות: "לורק גוים בוריקת שוא"; כלומר להשליכם ולנפצם ולפורם ולשים אותם לאל. וקשה: הקבלת האברים (שמחייבים השמות הנרדפים "גוים", "עמים") מה תהא עליה?

האחרונים, שמפרשים "נפת שוא" לשון "ספוג", משפך, משמרת ונפה, לא פתרו את שאלת ההקבלה; ולא עוד, אלא שלע"ד ה"נפה" שלהם – "נפת שוא" – קשה לדעת לתופסה יותר מ"פזור ונפוך" של ראשונים 1

לי נראה כי פה נפה = 2 הערבי, שפרושו עַל (משרש נוף = גבה) וכן הפעל "להנפה" אף הוא נבנה מן השם הזה 3. ויהיה פרוש הכתוב בערך כזה:

1 מיהו, השוה אהרליך "מקרא מפורש" III, ע' 65, 417 למסן. 2 לשון זו אינה קלאסית. אני מצאתיה ב"אלף לילה", ובדאי לא הרבה קדמה תחלת שמושה בספרות ההופעתו של חבור זה. אבל בודאי היתה משמשת בדיאלקטים כמה דורות עד שזכתה להכתב בספר. 3 כמדומני שחוץ מוואין לנו מלה אחרת לתרגם את הפעל einjochen, to yoke, ואם כן אין מדרש זה רחוק מתועלת למעשה.

ה. בְּלִיעַל.

מלה זו באה הרבה פעמים בתנ"ך. אעפ"י שמשמעותה מובנה וידועה בכ"ז לא הגיעו החוקרים למקורה ולפרושה המדקק. בתלמוד (סנה' ק"א:) דרשו בני בליעל: בנים שפרקו עול שמים מצוארם. אך זה אינו אלא דרוש. כמעט כל החוקרים מבארים את משמעותה של המלה בליעל, שהיא מרכבה מן בלי יעל (ראב"ע בשם ר"י הלוי), במשמע בלי תועלת, או שלא יוכל לעלות. לדעתי בליעל ז"א בלי כבוד, בערבית "על" ועל פרושו כבוד. הבטוי "בלי כבוד" שגור בין הערבים לכל ארצותיהם. כשהם מכזים איזה אדם, אומרים לו: رجل بلا شرف, بلا حیا, ז"א איש בלי כבוד ובלי בושה.

שמואל ב'שבת

ה. א. גינוברג

באורי מלים

א. נֶפֶחַ הַנִּיף.

את המלה "נֶפֶחַ" לא מצינו במקרא חוץ מחמשה מקומות הללו: הו' י"א 2, י"ב 23, י"ז 11; מ"א ד' 11; ישע' ל' 28. ובכל מקום ומקום – יגיעה למפרשים ויגיעה ללכסיקוגראפים. יתכן שאני טועה, אבל דומני שבפסוק האחרון מצאתי רמז המלמד לא על עצמו בלבד אלא על כל ה' הפסוקים כלם. וכן כתוב שם:

ורוחו כנחל שוטף עד צואר יחצה לִהְנִיפָה גוֹיִם בְּנִפְתָּ שׁוֹא ורסן מתעה על לחיי עמים.

כל התרגומים העתיקים מפרשים את התבות המנקדות: "לורק גוים בוריקת שוא"; כלומר להשליכם ולנפצם ולפורם ולשים אותם לאל. וקשה: הקבלת האברים (שמחייבים השמות הנרדפים "גוים", "עמים") מה תהא עליה?

האחרונים, שמפרשים "נפת שוא" לשון "ספוג", משפך, משמרת ונפה, לא פתרו את שאלת ההקבלה; ולא עוד, אלא שלע"ד ה"נפה" שלהם – "נפת שוא" – קשה לדעת לתופסה יותר מ"פזור ונפוך" של ראשונים 1

לי נראה כי פה נפה = 2 הערבי, שפרושו עַל (משרש נוף = גבה) וכן הפעל "להנפה" אף הוא נבנה מן השם הזה 3. ויהיה פרוש הכתוב בערך כזה:

1 מיהו, השוה אהרליך "מקרא מפורש" III, ע' 65, 417 למסן. 2 לשון זו אינה קלאסית. אני מצאתיה ב"אלף לילה", ובדאי לא הרבה קדמה תחלת שמושה בספרות ההופעתו של חבור זה. אבל בודאי היתה משמשת בדיאלקטים כמה דורות עד שזכתה להכתב בספר. 3 כמדומני שחוץ מוואין לנו מלה אחרת לתרגם את הפעל einjochen, to yoke, ואם כן אין מדרש זה רחוק מתועלת למעשה.

ורוחו, שהוא כנחל שוטף החוצה עד צואר (כלומר, המגיע עד חצי הצואר – הש' תה' נ"ה 24) (עתידה) לאסור גוים בעול של שקר ו(לשים) רסן מתה על לחיי עמים.

על נחול גוי בעל כרחו, שלא בטובתו ושלא לטובתו, יאמרו המושלים: ונתתי חכים בלתיך והוצאתי אותך ואת כל חילך וגו' – יחז' ל"ח 4. ושמתי חכי באפך ומתני בשפתיך והשיבתיך בדרך אשר באת בה – מ"ב י"ט 28; ישע' ל"ז 29.

למותר להוכיח, שכאן לפנינו בעצם אותה מליצה, ושמא המליצה הקודמת. על הנחל החוצה עד צואר, היא שנרמה לו לנביא כאן לנקוט על ורסן במקום חח ומתנ.

בשאר הפסוקים המובאים לעיל נוהגים לתרגם „נפה" ל"רמה": אע"פ שבכלם נזכרה העיר דאר (דור) כ„נפה"; ודור, כידוע, שוכנת על שפת הים בתיך חולות השרון, וכל רמה ממנה והלאה. והרי כבר תרגם הירונימוס „נפה" ל"פלך" ביהו' י"א 2 וי"ב 23, וכך תרגמו „יונתן בן עוזיאל" בארבעת הפסוקים; וההמשך דורש בכל מקום תרגום כזה. ברם החרשים לא מצאו דרך להשלים בין הוראה זו והשרש „נוף", שענינו ל' גבה ורום, עמדו וגורו: נפתידור היא רמתידור, אע"פ שאין רמה בדור. נדמה לי שפרושי דלעיל לישע' ל 28 ממציא לנו את התוליה, שחסרה עד כה בין השרש נוף-גבה ובין השם נפה-פלך. המובן „על" נשתלשל מהמובן פלך לא אחת ולא שתיים בשפות-שם הצפוניות. השתלשלות כזו אתה מוצא ב„פדן" ו„אשקף".

„פדן" – עקר משמעותה על וגם מחרשה, והשאלה להוראת צמד בקר (תרג' לשי' י"א 7, י"ד 14) 1 ומכאן להוראת צמד שדה (=שעור חרישת צמד בקר ביום אחד), במשמעות זו משמש פדן (שהשאל מל' ארמי) עד היום בערבית. מ„צמד שדה" עד „שדה" (=מחוז) סתם – צער אחד; ולכן אנו מוצאים „פדן אָרְם" (בר' כ"ה 20, כ"ח 2, 7–5, ל"א 18, ל"ג 18, ל"ה 9, 26 מ"ו 15) במובן „שְׂדֵה אָרְם" 2 (הוש' י"ב 13). כיוצא בו אתה מוצא בל' „אשכר" את כל ההוראות הנ"ל.

ב. רִבְעַ

כאן אין רצוני לחדש אלא לסייע לחדושם של זקנים. ב„מקלוי" הראשון של בלעם הקוסם, הלה קורא:

מִי מָנָה עֶפְרָי יַעֲקֹב וְיָמִי סָפַר (על כרחך יפה מתקנים כך המבקרים במקום „וּמִסְפָּר" שלפי המסורת) את רִבְעַ יִשְׂרָאֵל! – במד' כ"ג 10.

1 אף באנגלית yoke – על; yoke of oxen – צמד בקר; וכן באשכנזית loch משמש שתי הלשונות הללו. 2 השוה: שדה ארם, שדה מואב.

הדעת נותנת, ש"רבע" צריך להיות דומה במשמעותו ל"עפר". בדק הח' דיליץ 1 ומצא בל' אשור "תִּרְבָּא", פרושו: "המולת אבק" (=גלגל-אבק" פורח?). בדק הח' יעקב ומצא בארמית של כותים "רבע" ובארמית של נוצרים פלשתינאים "רבוח", ששניהם מורים על האבק.

רוצה אני להוסיף על דבריהם את ארבע המלים הערביות غبر غبار גם רג, שכולן ל' אבק ועפר. של-"ג" הערבית מקבילה "ע" בעברית ובארמית ו"א" באשורית – ידוע למדי, ונם על חלופי הסדרים, השכיחים באותיות השרשים, אין צרך להאריך.

ד. צמח

שאלות שהזמן גרמן

א.

מלה מרכבת משני שמות באיזה מהם באה הא הידיעה?

יש מחמירים להחזיק בכלל הגדול שבדקדוק, שעל-פיו היא באה תמיד בראש השם השני, ויש שמוצאים שמקומה יכרינה גם בראש השם הראשון. בכל אופן – הם אומרים – מאן דעבד הכי לא משתבש, ומאן דעביד הכי לא משתבש. היאך הוא הדבר באמת? באמת אמרו: אלו ואלו לא צדקו יחד, אלא מקומה של הא הידיעה ברב השמות הללו הוא דוקא בראש המלה הראשונה.

ברב למעוטי מאי? – למעוטי שמות, שלכאורה הם נראים מרכבים, ואינם אלא נסמכים.

ואולם הדבר צריך לפתוח, יותר נכון, הוא טעון הגדרה. כלום אי-אפשר לקבע כאן הלכה? באו ונראה.

שני שמות-עצם כשהם באים בהרכבה לשם בטוי מושג אחד, ו"א, שעל-ידי הרכבתם משתנה הוראתם מכפי שהיא, בשעה שהם עומדים זה לזה ביחס של סמיכות גרידא, מן ההכרח שתבא בהם הא הידיעה דוקא בראש השם הראשון, למשל בית-דין בסמיכות הוא הבית, שבו מתבררים הדינים, אולם בהרכבה הנח השם הזה על הפמליה של הדינים, היושבים על מדין. באפן הראשון אומרים: בית-הדין, בשני – הבית-דין. כיוצא בזה בן-המלך הוראתו בנו של המלך, הבן-מלך – חטר מגוע מלכים, ואפילו רק בן-אחיו או בן-דודו של המלך (לנקה בת-מלכה); כתב-היד – אפן כתיבתו של איש המשתנה מזה של חברו בסדור ובצורות האותיות, הכתב-יד – דבר שכתב בהפוך לדבר שבדפוס. הוא הדין בכל השמות, שההרכבה מוציאה אותם מידי פשוטם, כלומר, ממשמעותם הרגילה

Levy, J. Wb. 177b, Tw. 71b; Poyne-Smith, Syr. Dic. p. 31a 1 (לוי טועה

במוצא ההוראה מחוץ). ² ע"ס גיונינוס-בוהל 17, ע' 143 ע"ש.

הדעת נותנת, ש"רבע" צריך להיות דומה במשמעותו ל"עפר". בדק הח' דיליץ 1 ומצא בל' אשור "תִּרְבָּא", פרושו: "המולת אבק" (=גלגל-אבק" פורח?). בדק הח' יעקב ומצא בארמית של כותים "רבע" ובארמית של נוצרים פלשתינאים "רבוח", ששניהם מורים על האבק.

רוצה אני להוסיף על דבריהם את ארבע המלים הערביות غبر غبار גם רג, שכולן ל' אבק ועפר. של-"ג" הערבית מקבילה "ע" בעברית ובארמית ו"א" באשורית – ידוע למדי, ונם על חלופי הסדרים, השכיחים באותיות השרשים, אין צרך להאריך.

ד. צמח

שאלות שהזמן גרמן

א.

מלה מרכבת משני שמות באיזה מהם באה הא הידיעה?

יש מחמירים להחזיק בכלל הגדול שבדקדוק, שעל-פיו היא באה תמיד בראש השם השני, ויש שמוצאים שמקומה יכרינה גם בראש השם הראשון. בכל אופן – הם אומרים – מאן דעבד הכי לא משתבש, ומאן דעביד הכי לא משתבש. היאך הוא הדבר באמת? באמת אמרו: אלו ואלו לא צדקו יחד, אלא מקומה של הא הידיעה ברב השמות הללו הוא דוקא בראש המלה הראשונה.

ברב למעוטי מאי? – למעוטי שמות, שלכאורה הם נראים מרכבים, ואינם אלא נסמכים.

ואולם הדבר צריך לפתוח, יותר נכון, הוא טעון הגדרה. כלום אי-אפשר לקבע כאן הלכה? באו ונראה.

שני שמות-עצם כשהם באים בהרכבה לשם בטוי מושג אחד, ו"א, שעל-ידי הרכבתם משתנה הוראתם מכפי שהיא, בשעה שהם עומדים זה לזה ביחס של סמיכות גרידא, מן ההכרח שתבא בהם הא הידיעה דוקא בראש השם הראשון, למשל בית-דין בסמיכות הוא הבית, שבו מתבררים הדינים, אולם בהרכבה הנח השם הזה על הפמליה של הדינים, היושבים על מדין. באפן הראשון אומרים: בית-הדין, בשני – הבית-דין. כיוצא בזה בן-המלך הוראתו בנו של המלך, הבן-מלך – חטר מגוע מלכים, ואפילו רק בן-אחיו או בן-דודו של המלך (לנקה בת-מלכה); כתב-היד – אפן כתיבתו של איש המשתנה מזה של חברו בסדור ובצורות האותיות, הכתב-יד – דבר שכתב בהפוך לדבר שבדפוס. הוא הדין בכל השמות, שההרכבה מוציאה אותם מידי פשוטם, כלומר, ממשמעותם הרגילה

Levy, J. Wb. 177b, Tw. 71b; Poyne-Smith, Syr. Dic. p. 31a 1 (לוי טועה

במוצא ההוראה מחוץ). ² ע"ס גיונינוס-בוהל 17, ע' 143 ע"ש.

ונותנת להם הוראה אחרת. מלים מרכבות כאלו אנו רואים כאלו הן מלה אחת, וממילא אי-אפשר שתבא בהן הא הידיעה באמצע, כי מקומה תמיד, כידוע, רק בראש המלה, מה שאין כן במלים, יותר נכון, בשמות-עצם נסמכים, שהשני הוא בהם עפי"ר תאר לראשון, המסמן את עצמותו, ואפשר שיתבטא גם על-ידי המלה "של", כגון: קערת-כסף, רגלי-עגל, ספר-מקרא.

ואולם ישנן מלים, שההרכבה אינה משפיעה על הוראתן לשנותה, מתוך שאינן שכיחות כלל זו אצל זו בלשון בני-אדם, אלא בתור מרכבות, למשל: בעל-כיס, בעל-חשבון, בעל-תפלה, בר-מצוה וכן גם שאר מלים מרכבות שנהפכו לשמות-עצם: כל-בו, בר-מנן, שכיב-מרע, מעת-לעת ודומיהן הרבה — בכל המלים הללו באה הא הידיעה מטעם האמור למעלה בראש המלה הראשונה: שהרי סוף-סוף נברא על-ידי ההרכבה משג חדש שלא מן הרגיל, כי, למשל, בעל-כיס אינו האיש, שיש לו כיס מלא, אלא מי שהוא בעל-הון וכן גם בשאר מלים כאלו, שעי הרכבתן נבראים משגים חדשים. אמנם במלים מהמין האחרון אין מן הצורך כלל שנתקע עצמנו לדבר הלכה, כי על דעת שום אדם לא יעלה לומר או לכתב כל-הבן, בר-המנן, כשם שאין שום אדם מהסס אף רגע לומר ולכתב: הבין-לאומי, הכלל-אנושי, החד-גוני וכדומה.

בעצמו של דבר היו מלים כאלו צריכות להיות מחברות לא חבור מלאכותי (ע"י מקף) אלא חבור אורגני. ואמנם בשפות האירופיות, כמו, למשל, בשפה הגרמנית, העשירה ביותר במלים מרכבות, כבר השכילו לעשות את הצרופים האלה בכל המלים ממין זה בלי יוצא מן הכלל, חוץ משמות-עצם פרטיים, כגון שמות רחובות, פירמות מסחריות ועוד. גם בתלמוד כבר מצינו נסיונות לאחות שתי מלים למלה אחת: דיוסק, דיווגי, דיומדין וביחוד כשסיום המלה הראשונה היא אחת מאותיות אה"ו, הבלתי מרגשות במבטא, שאז האות הנסתרת נשמטת ונבלעת בשאר האותיות, הבאות תכופות זא"ו: מהו, משהו, השתא, ברוז, אותיום. בהתאם לזה הרחיקו בשנים האחרונות ללכת בדרך זו הלאה והתחילו לזוג זו לזו עוד מלים אחדות גם בלי אותיות נסתרות ביניהן: כלשהו, איכשהו, אבל לאחות קרעים יותר גדולים וביחוד לחבר חבור אורגני שני שמות-עצם ממין הנ"ל (ביתדין, בנמלך, כתביד) לא הרהיבו עז בנפשם. ואולם מה שלא נעשה עד עתה, אפשר וגם צריך להתחיל לעשות עכשו. הואיל וע"י חבור אורגני זה יהא נכר בנקל מהו מרכב ומהו נסמך, ואפשר יהיה לכל אדם להבדיל ביניהם, בעוד שבהעדרו לא כל אדם יודע, אימתי המלים באות בסמיכות ואימתי בהרכבה, ואם אין דעה הבדלה מנין?

ב.

השורות הקצרות שבדפי העתונים הולידו את הצורך לחלק את המלים לחצאין בשעת העברת הברותיהן משורה לשורה. מחקים בזה את מעשיהן של אמות העולם, שבהיותן שוקדות על חקנות דבריהן שבכתב, שלא חתעבר צורתם על-ידי שורה קצרה מתחת או ממעל לשורה ארכה, מצאו לנחון לעשות פרודים בין הדבקים (סופרי סת"ם שלנו הרגישו ג"כ בצורך זה, אלא שאגב זריותם היתרה לעשות אותיות ארכות בצד

אותיות קצרות, כדי שלא להוציא ניר חלקי קלקלו את ה"השורה" עוד יותר). ואולם בזמן שאמות העולם עשו סיגים לדבריהן בענין ההפרדה וקבעו כללים מצקים, שאין לזוז מהם, נוהגים אצלנו בזה הפקרות גמורה. כיון שנתנה רשות למסדר לקרע את המלה לשנים, הוא גזור ומאחה כחפצו ובאקראי בעלמא, מבלי להתחשב עם כללי הדקדוק. הוא גומר, למשל, שורה באות שואית נעה ומתחיל שורה אחרת באות שואית נחה, ולא עוד אלא גם במקום שיש אות נסתרת בין שתי אותיות מרגשות במבטא הוא נותן את האות הזו בראש השורה, שעיי כך היא נעשית ג"כ מרגשת (צִנְאָר, בִּלְאָט, וְדִאִי במקום צִנְאָר, בִּלְאָט, וִדִאִי). אם נעבר על זה בשתיקה נפתח פה למקטרגים, שהעברית החדשה שלנו היא, כאחותה היודית, כעיר פרוצה, שלא עמלו בה ידי בונים לגדר פרצותיה. הכל יודעים, למשל, שהאות השואית שאחר הא הידיעה היא נעה, ממילא אי־אפשר לעשות את ההפרדה באות זו, אלא מן ההכרח לעשותה או לפניה או לאחריה (המְשורר, המְחבר, או המשור־ר, המח־בר, ובשום אופן לא המ־שורר, המ־חבר). ואולם עד עכשו לא הקפיד שום אדם על כלל גדול זה וכן גם על שאר כללים פחות או יותר חשובים, ורק הפרידו את המלים כרצון איש ואיש. עברות כאלו על דיני ההפרדה, המסתעפים בארח ישר מכללי הנקודה, רבות מאד, לדאבוננו, ומה שמדאיב ביותר הוא, שסבת הדבר אינה כ"כ חסר ידיעה מצד המסדר, אלא יתר הרבה התרשלות והעדר תשומת־לב מצד המגיה. כדאי היה, שהקורקטורים שלנו יתחילו להתיחס אל הדבר ביתר כבד־ראש, ועל אכו"כ מן הראוי ומן הצורך היה להעמיד את כל ענין ההפרדה על יסודות מצקים, בהתאם לכללי הנקוד היציבים וקימים. אין כאן אלא סכום מצמצם של כללים, שעל המגיה לחרות אותם בזכרונו, והיו תמיד לנגד עיני שכלו, בשעה שהוא עוסק בעבודתו.

ג.

המצדדים בזכות הכתב הטיפני מביאים ראיה מן התלמוד, שהכתב כבר נשתנה פעם אחת בימי עזרא, וכיון שכבר פסקה קדשתו, שוב לא אכפת, אם ישתנה מחדש. ואולם בנוגע לשנוי זה נחלקו החכמים בדעותיהם. יש מ"ד"א: "כתב זה לא נשתנה כל עקר, שנאמר ווי העמודים, מה וויס לא נשתנו" וכו'. גם שאר מקומות שבתלמוד מוכיחים, שהכתב המרבע שלנו הוא הכתב שבו נתנה התורה לישראל: "מִם וּסְמִךְ שֶׁ בְּלוֹ חוֹת בִּנְס הִיוּ עוֹמְדִים"; "מִנְצֵף" צופים אמרו" ועוד אחרים. ואפילו אם נניח, ששנוי הכתב הוא עבדה היסטורית, הרי גם הכתב החדש אשורי היה, ועדין לא מוכח מזה, שאפשר וגם מתר לשנות מכתב שמי לכתב ארי. אבל גם אם נעלים עין מזה, עוד נשארת השאלה, אם הדבר כשהוא לעצמו הוא בכדי שיעשה מהצד הטכני. כשם שהשפה השמית נבדלת מן הארית באפני־הדבור, בסדר־המלים ובשאר דברים, שהם עצמות הגוע, כך גם הכתב השמי נבדל מהכתב הארי הבדל פנימי עקרי, ועם הרגע שאתה משנה כתבה של איזו שפה שמית לכתב אירופאי נמצאת נוטל מזו האחרונה את נשמתה. וכל זה למה? הרי גם שאר השפות, השמיות לכל אחת מהן כתב שמי מיוחד, ועל דעת שום אדם לא יעלה לשנותו לארי. ולא עוד אלא אפילו אלו שפות אירופיות, כגון רוסית ובוֹלְגָרית אינן משתמשות בכתב לטיפני

אע"פ שההבדל בין שני הכתבים אינו אלא חיצוני ועצמותן של אותן השפות לא היתה נפסדת על-ידי השנוי כלל וכלל.

מלבד ההבדל הצורתי בין הכתב העברי והכתב הלטיני יש, כידוע, עוד הבדל עקרי אחר. בזמן שלאחרון יש לכל ונקל אות מיחדת, הבאה בין קונסוננט לקונסוננט בתוך השורה, אין לכתב העברי אותיות כאלה, ובמקומן יש לו נקודות, הבאות מקצתן מתחת לשורה ומקצתן ממעל לה. ובעבדה זו מנחת אמנם נקודת הכבד של כל השאלה, כי מצד אחד העדר הנקודות מכביד על הקורא הבלתי-רגיל את הקריאה בכלל, ומכש"כ על שאינו יודע לקרוא עברית כהלכה, ומהצר השני סדור האותיות עם הנקודות עולה פי שנים, מלבד זאת למוד הקריאה, אפילו עם נקודות, קשה לנער, שהתרגל בקריאה לטינית.

ואולם העצה היעוצה, להחליף מהטעמים האמורים את הכתב העברי בכתב הלטיני, מזכירטני אותו האיש, שיעץ לרפא את בהונות הרגל המנגעות ב"יבלות" על-ידי חתיכת כל כף הרגל כלה. וכי באמת אין עצה אחרת? כלום לא יותר טוב ויותר רציונלי להשאיר את הכתב כמו שהוא, ובעת ובעונה אחת לבטל את הנקודות ולחת אותיות תחתיהן? הנה כשני שלישים של הנקודות כבר יש להם תשלומין על-ידי אותיות: צירה, חירק וסגול ע"י יוד; חולם ומלאפום – ע"י ויו. לגדולים די לכתב את המלים מלא, ולקטנים צריך להוסיף את הנקודה מתחת לאות או ממעל לה. נשארו אפוא רק שתי נקודות, שאין להן אותיות למלא את מקומן: קמץ ופתח. אבל כלום אי-אפשר ליצור שתי אותיות כאלה? לא רק אפשר, אלא נקל מאד. צריך לקחת מן המוכן, כלומר, מן האותיות הנמצאות בדינו, ולזוג זווגים, למשל ויו עם ויו; יוד עם יוד – ויו עם ויו בתבנית שתי חרבות מוצלבות; יוד עם יוד, ראשה של זו בצד עקצה של זו, או באיזה אופן אחר. כמובן, בעת הראשונה, עד שהצין תתרגל בזה, יהיה הדבר מוזר קצת, אבל רק בעת הראשונה, אחר-כך ירוץ כל קורא בכתב עם אותיות נקודות כאלה, כאלו היו קבועות בו מתחלת יצירתו ולא ירגיש כלל בזרות שבדבר, כשם שאינו מרגיש שום זרות, למשל, במלות: ביצה, פירוש, קידוש, חידוש, היסח, היקף, קודש, חודש, קופה, חופה וכדומה.

מלואים למאמרי "מליצות משה ומזמורי תהלים בפי ישעיהו"

(א) אחרי כתיבי מאמרי הנ"ל למען חוברת א' של "לשוננו"¹ מצאתי, כי חכמינו הקדמונים מבלי שהיו צריכים להלחם בדמויות מבקרי המקרא בזמננו ומבלי הבחינה הפסיכולוגית לבטוי "כי פי ה' דבר", אשר היתה לי למפתח, הניעו בהרשנתם החדה לאותן התוצאות ממש בבאור הכתובים, ומצד אחר הרחיבו עוד שטח וזוגו עוד הנמאות של יחסי-כתובים.

¹ לתקן: עמוד 42 שורה 6: "משירת הי"ם"; עמוד 43 שורה 4: "אסירי בית כל א"; שם בהערה למטה: "בקובץ D. C. Simpson".

אע"פ שההבדל בין שני הכתבים אינו אלא חיצוני ועצמותן של אותן השפות לא היתה נפסדת על-ידי השנוי כלל וכלל.

מלבד ההבדל הצורתי בין הכתב העברי והכתב הלטיני יש, כידוע, עוד הבדל עקרי אחר. בזמן שלאחרון יש לכל ונקל אות מיחדת, הבאה בין קונסוננט לקונסוננט בתוך השורה, אין לכתב העברי אותיות כאלה, ובמקומן יש לו נקודות, הבאות מקצתן מתחת לשורה ומקצתן ממעל לה. ובעבדה זו מנחת אמנם נקודת הכבד של כל השאלה, כי מצד אחד העדר הנקודות מכביד על הקורא הבלתי-רגיל את הקריאה בכלל, ומכש"כ על שאינו יודע לקרוא עברית כהלכה, ומהצר השני סדור האותיות עם הנקודות עולה פי שנים, מלבד זאת למוד הקריאה, אפילו עם נקודות, קשה לנער, שהתרגל בקריאה לטינית.

ואולם העצה היעוצה, להחליף מהטעמים האמורים את הכתב העברי בכתב הלטיני, מזכירטני אותו האיש, שיעץ לרפא את בהונות הרגל המנגעות ב"יבלות" על-ידי חתיכת כל כף הרגל כלה. וכי באמת אין עצה אחרת? כלום לא יותר טוב ויותר רציונלי להשאיר את הכתב כמו שהוא, ובעת ובעונה אחת לבטל את הנקודות ולחת אותיות תחתיהן? הנה כשני שלישים של הנקודות כבר יש להם תשלומין על-ידי אותיות: צירה, חירק וסגול ע"י יוד; חולם ומלאפום – ע"י ויו. לגדולים די לכתב את המלים מלא, ולקטנים צריך להוסיף את הנקודה מתחת לאות או ממעל לה. נשארו אפוא רק שתי נקודות, שאין להן אותיות למלא את מקומן: קמץ ופתח. אבל כלום אי-אפשר ליצור שתי אותיות כאלה? לא רק אפשר, אלא נקל מאד. צריך לקחת מן המוכן, כלומר, מן האותיות הנמצאות בדינו, ולזוג זווגים, למשל ויו עם ויו; יוד עם יוד – ויו עם ויו בתבנית שתי חרבות מוצלבות; יוד עם יוד, ראשה של זו בצד עקצה של זו, או באיזה אופן אחר. כמובן, בעת הראשונה, עד שהצין תתרגל בזה, יהיה הדבר מוזר קצת, אבל רק בעת הראשונה, אחר-כך ירוץ כל קורא בכתב עם אותיות נקודות כאלה, כאלו היו קבועות בו מתחלת יצירתו ולא ירגיש כלל בזרות שבדבר, כשם שאינו מרגיש שום זרות, למשל, במלות: ביצה, פירוש, קידוש, חידוש, היסח, היקף, קודש, חודש, קופה, חופה וכדומה.

מלואים למאמרי "מליצות משה ומזמורי תהלים בפי ישעיהו"

(א) אחרי כתיבי מאמרי הנ"ל למען חוברת א' של "לשוננו" 1 מצאתי, כי חכמינו הקדמונים מבלי שהיו צריכים להלחם בדמויות מבקרי המקרא בזמננו ומבלי הבחינה הפסיכולוגית לבטוי "כי פי ה' דבר", אשר היתה לי למפתח, הניעו בהרשנתם החדה לאותן התוצאות ממש בבאור הכתובים, ומצד אחר הרחיבו עוד שטח וזוגו עוד הנמאות של יחסי-כתובים.

¹ לתקן: עמוד 42 שורה 6: "משירת הי"ם"; עמוד 43 שורה 4: "אסירי בית כל א"; שם בהערה למטה: "בקובץ D. C. Simpson".

במכילתא בא (פרשה י"ב, הוצאת א"ה ווייס) נמצא:

„והיה כי תבואו אל הארץ... כאשר דבר [שמות י"ב, כ"ה], והיכן דבר?
„והבאתי אתכם אל הארץ“ (שמות ו' י"ח).

כיוצא בדבר אתה אומר: „הוא אשר דבר ה' שבתון“ – והיכן דבר? „והיה
ביום הששי“ וכו'.

כיוצא בדבר אתה אומר: „הוא אשר דבר ה' בקרובי אקדש“ – והיכן דבר?
ונועדתי... [ונקדש בכבודי].

ואתרי עוד דנמאות אחדות כאלו מן התורה באות גם הדנמאות שלי מן הנביאים:
כיוצא בדבר אתה אומר: „שמעו שמים והאזינו ארץ כי ה' דבר“, והיכן דבר?
„האזינו השמים ואדבר ה'“.

כיוצא בדבר אתה אומר: „ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדוכי פי ה' דבר“,
והיכן דבר? „ראו עתה כי אני אני הוא“ (דברים ל"ב).

כיוצא בדבר אתה אומר: „ואם תמאנו ומריכם [חרב תאכלו]“: והיכן דבר?
„והבאתי עליכם חרב נוקמת“ (לי נראה כי המקור משירת האזינו יותר קרוב).
כיוצא בדבר אתה אומר: „בלע המות לנצח“... [כי ה' דבר], והיכן דבר? „אני
אמית ואחיה“ (דבי ל"ב) [לענין זה נראה לי כי המכילתא משתמשת במדרש
אנדה של הכתוב „בלע המות“ על תחית המתים בעוד אשר פשוטו הוא כי המות
יכסה במכסה אחד פני כל העריצים, כמו שבארתי במאמרי על השתלשלות רעיונות
ישעיהו ב„התקופה“ כ"ב עמוד 242²⁴¹ ובספרי Le prophète Isaïe. ולכן אני מחזיק
בפירוש כי כאן „כי ה' דבר“ מוסב על: וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ =
וכפר אדמתו עמו].

כיוצא בדבר אתה אומר: „אז תתענג על ה' [והרכבתך על במתי ארץ]“, והיכן
דבר? „ירכיבהו על במתי ארץ“ (חסר הרומז: נחלת יעקב).

— — כיוצא בדבר (מיכה ד' ד'): „וישבו איש תחת נפנו [ואין מחריר, כי פי
ה' צבאות דבר]“, והיכן דבר? ונתתי שלום בארץ (ויקרא כ"ו) [אני חושב כי
פרושי, שהכוונה על כל הענין: עמים הר יקראו – לכו ונעלה אל הר ה',
יותר מתקבל].

כיוצא בדבר אתה אומר: „ולא יהיה שריד [לכית עשו, כי ה' דבר]“, והיכן
דבר? „והאביד שריד מעיר“ (במדבר כ"ז).

— — כיוצא בדבר אתה אומר: „אז אמר שלמה ה' אמר לשכן בערפל“,
והיכן דבר? „כי בענן אראה על הכפרת“.

כיוצא בדבר אתה אומר: „והיו לי אמר ה' ליום אשר אני עושה סגלה“
(מלאכי ג'), והיכן דבר? „והייתם לי סגלה“ (שמות י"ט ה').

כיוצא בדבר: „והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט... כאשר אמר ה'“, (יואל ג'),
והיכן דבר? „וראו כל עמי הארץ [כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך]“ (דברים כ"ח).

כיוצא בו: „וגם מהם אקח לכהנים ללויים אמר ה' (ישעי' ס"ו), והיכן אמר? „הנסתרות לה' אלהינו“ (דברים כ"ט) (יחס זה אינו מובן ואפשר שיש כאן שבוש)¹. צריכים להשתומם על הבינה העמקה בכתובים שבפרשה זו במכילתא, ושמה זו הרבה יותר פוריה להבנת כה"ק מנתוח הפרשיות והפסוקים בבאורים החדשים. (ב) אחרי שהתברר לנו, איך היתה שירת האזינו ידועה לכל בזמן הנביאים ואיך תלו רעיונותיהם במליצות העתיקות אשר בה, יתגלה לנו גם הפרוש הנכון של הושע י"ב, ט"ז אשר נזכרו בו המפרשים. לאחרונה עסק הח' סלין (Sellin) בפרוש פסוק זה במאסף Zeitsch. f. altt. Wiss. חוברת א' משנה זו ועמל לתת לו כוון — שאין הפסוק סובלו, מה זאת: ודמיו עליו יטוש וחרפתו ישיב לו אדוניו? כיון שאנחנו יודעים, כי הנביא הוגה במליצות האזינו וסומך עליהן (כמו גם י"ג, ה': אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות = ימצאהו בארץ מדבר) נכיר על נקלה, כי פסוק זה הוא הפך ההבטחה (האזינו 43) „כי דם עבדיו יקום“. הארון נוקם דם העבד הנשפך; במה דברים אמורים כשהעבד נאמן אבל הכעים אפרים תמרורים, לכן דמיו עליו יטוש (לא ינקם, יעמד מן הצד ויעזובו לנפשו; השוה: שמות כ"ב, א"ב: דמים לו — אין לו דמים) וחרפתו (חרפת עבדותו. זהו בכמה מקומות מובן „תרפה“; השוה: שפחה חרופה וכן יהושע ה' ט' חרפת מצרים = חרפת עבדות מצרים) ישיב לו אדוניו (לפני זה היה עבד למצרים, משם הוציאו ה' בנביא—ועתה ישוב להיות עבד לאשור).

ווינא, תמוז תרפ"ח.

א. קמינקא

א. אברונין

ה ע ר ו ת

א. נוכח.

לסמון הנגף השני שאליו יקבר (אתה, אָתָּה—ם—ן) משתמשים המדקדקים במלות: נוכח, נוכחת, נוכחים, נוכחות. שרש המלה הוא בלי ספק „נכח“ והנקוד נִזְכָּח שבמלון גרובסקי וילין וכן נוֹכַח, נוֹכָחִים נוֹכָחוֹת (בכף קמוצה) שבספרו של שניידר (תורת הדקדוק מחלקה ב' עמ' 27) הוא בודאי משבש, כי נקוד זה יתכן רק בכינוי נפעל משרש יכח שאין לו כל שיכות למשג המבע בזה.

¹ הדברים מבארים ברש"י: „וגם מהם אקח לכהנים ללויים — מן העמים המביאים אותם ומן המובאים אקח כהנים ולויים שמשמעים עתה בעמים מחמת אונסין ולפני גלויים הכהנים והלויים שבהם ואבחר אותם מתוכם ויהו משמשים לפני אמר ד', והיכן אמר? הנסתרות לד' אליק'. כך מפרש באגדת תהלים“, והוא במדרש תהלים פ"ז (הוצאת בובר) ודומה לזה בילקוט רמז תתל"ט. עין שם (א. א.).

כיוצא בו: „וגם מהם אקח לכהנים ללויים אמר ה' (ישעי' ס"ו), והיכן אמר? „הנסתרות לה' אלהינו“ (דברים כ"ט) (יחס זה אינו מובן ואפשר שיש כאן שבוש)¹. צריכים להשתומם על הבינה העמקה בכתובים שבפרשה זו במכילתא, ושמה זו הרבה יותר פוריה להבנת כה"ק מנתוח הפרשיות והפסוקים בבאורים החדשים. (ב) אחרי שהתברר לנו, איך היתה שירת האזינו ידועה לכל בזמן הנביאים ואיך תלו רעיונותיהם במליצות העתיקות אשר בה, יתגלה לנו גם הפרוש הנכון של הושע י"ב, ט"ז אשר נזכרו בו המפרשים. לאחרונה עסק הח' סלין (Sellin) בפרוש פסוק זה במאסף Zeitsch. f. altt. Wiss. חוברת א' משנה זו ועמל לתת לו כוון — שאין הפסוק סובלו, מה זאת: ודמיו עליו יטוש וחרפתו ישיב לו אדוניו? כיון שאנחנו יודעים, כי הנביא הוגה במליצות האזינו וסומך עליהן (כמו גם י"ג, ה': אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות = ימצאהו בארץ מדבר) נכיר על נקלה, כי פסוק זה הוא הפך ההבטחה (האזינו 43) „כי דם עבדיו יקום“. הארון נוקם דם העבד הנשפך; במה דברים אמורים כשהעבד נאמן אבל הכעים אפרים תמרורים, לכן דמיו עליו יטוש (לא ינקם, יעמד מן הצד ויעזובו לנפשו; השוה: שמות כ"ב, א"ב: דמים לו — אין לו דמים) וחרפתו (חרפת עבדותו. זהו בכמה מקומות מובן „תרפה“; השוה: שפחה חרופה וכן יהושע ה' ט' חרפת מצרים = חרפת עבדות מצרים) ישיב לו אדוניו (לפני זה היה עבד למצרים, משם הוציאו ה' בנביא—ועתה ישוב להיות עבד לאשור).

ווינא, תמוז תרפ"ח.

א. קמינקא

א. אברונין

ה ע ר ו ת

א. נוכח.

לסמון הנגף השני שאליו יקבר (אתה, אָתָּה—ם—ן) משתמשים המדקדקים במלות: נוכח, נוכחת, נוכחים, נוכחות. שרש המלה הוא בלי ספק „נכח“ והנקוד נִזְכָּח שבמלון גרובסקי וילין וכן נוֹכַח, נוֹכָחִים נוֹכָחוֹת (בכף קמוצה) שבספרו של שניידר (תורת הדקדוק מחלקה ב' עמ' 27) הוא בודאי משבש, כי נקוד זה יתכן רק בכינוי נפעל משרש יכח שאין לו כל שיכות למשג המבע בזה.

¹ הדברים מבארים ברש"י: „וגם מהם אקח לכהנים ללויים — מן העמים המביאים אותם ומן המובאים אקח כהנים ולויים שמשמעים עתה בעמים מחמת אונסין ולפני גלויים הכהנים והלויים שבהם ואבחר אותם מתוכם ויהו משמשים לפני אמר ד', והיכן אמר? הנסתרות לד' אליק'. כך מפרש באגדת תהלים“, והוא במדרש תהלים פ"ז (הוצאת בובר) ודומה לזה בילקוט רמז תתל"ט. עין שם (א. א.).

פִּין מִנְקָד מִלָּה זוֹ נִבַּח (חסר ומלעיל), אולם נִבַּח הוא מלת היחס שאינה משתנה במין ובמספר ואין לגזור אפוא ממנה נִבְחַת נוכחים נוכחות. בעל תלמוד לשון עברי מנקד נִבַּח (מלא ומלרע). תמונה זו היא אמנם של ביונוני, שיכול לקבל סמני המין והמספר, אבל נקוד של ביונוני בתמונה מקצרת כזאת נמצא רק בסמיכות וברדוף המאמר כמו רִנֵּעַ הים (ישעי' נ"א), רִקַּע הארץ (שם מ"ב), אולם בכלל אין הצירה של עין הפעל מתפשט אפילו בסמיכות; שוֹמֵר ישראל, שוֹמֵעַ תפלה, פוֹתֵחַ שערים וכדומה.

בעלי מסכות השם והפעל משתמשים בשרש זה בתמונה אחרת: נִבְחַת, נְבוֹחָה, נְבוֹחִים, נְבוֹחָת (על משקל נְבוֹחָה), אבל בשמוש זה יש מגרעות: ראשית הוא משנה לגמרי את הָמְרָגל – נִבְחַת, נִבְחָת, נִבְחָת – ושנית למלים כמו נְבוֹחָה, נְבוֹחָת יש הוראה מפשטת בכה"ק: „ולא ידעו עשות נְבוֹחָה“ (עמוס ג), „לא תחזו לנו נְבוֹחָת“ (ישעי' ל, ו).

לדעתי יש לנקד את מלת הנוף הנ"ל כביונוני פועל מן נבח, כלומר נִבְחַת, נִבְחָת, נִבְחָת, נִבְחָת ע"ד בִּשְׁתָּה, נִבְחָת, נִבְחָת וכדומה.

ב. עֲשִׂיתִי.

כלל ידוע הוא בדקדוק, כי אין מקום לכנויי הפועל אם נוף הפועל הוא גם מקבל הפעולה, ומטעם זה יש רק לנסתר (וכן לנסתריים) כל עשרת גופי הכנויים. אולם למדבר אין כנויי המדבר בעדו כי אם שמנה הנשאים; לנוכח אין כנויי הנוכח, כי אם ששת הנשאים (והבחור במכלול נתן בהם סימן: „ותי בהם“, כלומר: „ו' לנוכחים, ה' למדברים; י' לנסתרים (מכלול דף כ"ה ליק).

אולם בכה"ק נמצאת מלה אחת העומדת לכאורה כנגד הכלל הזה: „לי יאורי ואני עֲשִׂיתִי (יחז' כ"ט, ג).

המדקדקים כדרכם חותרים לבאר כנויי זה באפנים שונים. הרד"ק במכלול אומר: פתחי פקדתי שמנה פקדתי וכו', אבל מה שמצאנו „לי יאורי ואני עֲשִׂיתִי“ פ"י עשיתי לי, כי פעמים יבא הכנוי מחבר במלה במקום ב' מלות, כמו „כי ארץ הנגב נתתני“ (יהושע ט"ו) במקום נחת לי... ולא יתכן לדבר כן בכל מקום, כי לא יאמר דברתני ולא ספרתני ולא אמרתני והדומים להם (מכלול ליק דף כ"ח). וכן היא דעת קאני במלנו feci mihi. השבעים קוראים עֲשִׂיתִים (הכנוי מוסב על היאורים, כלומר שבעזרות הנילוס), והם קוראים „לי יאורי“ (ברבוי) ולא „לי יאורי“ (ביחיד). בעקבותם הולך רש"י בלקוטי קדמוניות (דף קפ"א הערה 2 ולדעתו יש כאן טעות המעתיקים שהחליפו את המם הסתימה בנזק וא"ו או נזק יוד). והוא הולך ומצטרף רשימה ארכה של חלופי ס – בנזק. גוניסדקין קורא עֲשִׂיתִי (§ 117). לעמת זה אנו מוצאים במדרש עֲשִׂיתִי – עֲשִׂיתִי את עצמי, ש' עשה עצמו אלוה (שמ"ר ה, י"ד; ח, ב) וכן נראה: „ואם יהיה הכנוי הפעול בו למדבר עצמו ויהיה מפרד תאמר הכיתי אותי, פצעתי אותי ואם מחבר תאמר הכיתיני, פצעתיני כאשר נאמר לי יאורי ואני עֲשִׂיתִי (יחזק).

כ"ט) בחבור הבנוי (רקמה עמ' 114) וכן מתרגם ביוולנטאט: *Meus est fluvius et ego feci memetipsum*.

דעת ג'נאח זו, כי אפשר לבנוי הפעול לבא מחבר אל נוף הפועל, אם הוא גם מקבל הפעולה היא, כפי שאנו רואים, דעה בודדת, שאין שאר המדרקקים מסכימים לה. אולם מענין שבספר בן סירא שנמצא בגניזה אנו מוצאים חבור כזה פעמים: אל פִּךְ שִׁיעַךְ בעדת שערי אל ואל פִּסְיִלְךָ בקהלה (ו, 1) וכן אל פִּחְשִׁיכְךָ במתי עם (שם ט"ו), הרי לפנינו פעלים בנוכח עם כנויי הפעול באותו נוף. ולפלא שד"ר קלוזנר במאמרו: „גנוי הלשון של בן סירא העברי“ ושפתנו, קובץ ב') לא הרגיש בתמונה דקדוקית זו הראויה לדעתי לשמש דגמה בלשונו החיה,

ג. הערות ל„לשונו“ חוברת א.

א) ב„לשונו“ חוברת א' עמ' 7 כתב מר ד. ילין על הכתוב „יום אנוש לא התאוייתי“ (ירמ' י"ז), שהכונה היא: „ביום אנוש, ביום שגדלו ורכו מכאובי לא התאונתי ולא קראתי אוי“ (התאוייתי – פעל שנגזר משם הקריאה אוי). בפרוש הרגיל ממאן הר"ד, ילין כי „אין המשך לדברים ובכלל מזור הדבר, כי מי זה המתאווה ליום אנוש?“ והנה עצם החרוש שהתאוייתי נגזר מן אוי הוא נאה, הריף ומתקבל על הדעת, אולם הטענה כנגד הפרוש המקבל על הזרות שבו, „כי מי זה מתאווה ליום אנוש?“ – טענה זו אינה טענה, שהרי דברי הנביא מוסבים על דברי העם המובאים לפני זה: „איה דבר ה' יבא נא“, זאת אומרת שהם מתאווים לדבר שירמיהו קורא לו „יום אנוש“ וכבר רב בעמו הנביא ישעיהו ועוד קודם לו עמוס על היתם הזה של העם אל הענש הצפוי לו מאת ה' על חטאיו. עמוס קרא לענש זה יום ד'והיה העם מתלוצץ על שאינו בא ואז קרא הנביא: „הוי המתאווים ליום ה' למה לכם יום ד'? הוא חשך ולא אור... אפל ולא נה לוי“. ישעיהו קרא לאותו הענש „מעשה ה'“, „עצת קדוש ישראל“ והיה העם אומר אדרבה: „ומהר יחיש מעשהו למען נראה וחקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה“. ירמיהו קרא לו לענש „דבר ה' והעם כדרכו התלוצץ: „איה דבר ה' יבא נא“ ועי' אומר הנביא, בדעתו שדבר ה' זה הוא יום אנוש, שהוא לא התאווה כמותם לבוא, אולם מכיון שהם דורשים אותו ומעליבים בנביא ה' הוא נימרו: „הבא עליהם יום רעה ומשנה שברון שברם!“ רואים אנו אפוא, כי אין שום זרות בדברי ירמיה, שהוא לא התאווה ליום אנוש.

ב) הפרופסור קרויס במאמרו „שמות בעלי חיים על משקל קטול, קטלול“ („לשונו“ 44: 48) מערער על הקריאה המקבלת חֲתוּל (בקמץ-לוי, קהוט, יסטרוב, דלמן ובן יהודה) ומחליט שצריך לומר חֲתוּל בפתח ובדנש בהשוואה לערבית וכאלו שרשו חתל (אף כי יודה „שאין לו יכלת לעמר עליו“) בסמכו על פלישר (המובא אצל לוי) האומר, שבערבית הוא חֲתוּל. לדעתי יש לקריאה המקבלת אצלנו על מי לסמך והוה תרגום יונתן, כתוב: „וענה איים באלמנותיו“ (ישעי' י"ג, כ"ב) תרגום יונתן:

"וַיִּנְצִפוּן תְּתוּלִין; בְּבִרְתֵּיהוֹן; שֵׁם לִיד יִיד: וּפְנִשׁוּ צִיִּים אֶת אֵיִים" ת"י, "ויעדען תַּמָּן בְּתוּלִין; ירמ' ג, ל"ט: "לכן ישבו ציים את איים" בכן יערען תמון בְּתוּלִין. וכנראה השפיע נקוד זה שאיש לא פקפק בנכונותו על כל החכמים הנ"ל לנקד את השם בַּיחוד תתול בקמץ המשתנה לשוא עם דרת הנגינה, דגמת קָרום, קָרוֹמִים. ואולי צריך לנקד את השם בַּיחוד תתול (בח"פ), שכן מניע העברי השם קוֹר בח"פ אף על פי שהערכי אומר חנוור.

לעמית זאת יש להוסיף עוד שם חיה בעברית ע"מ קָטָלוּל, אם כי לפי דעה יחידה, והיא תַּעֲלוּל = שועל. דעה זו מובאה ברש"י: "ותעלולים ימשלו בם (ישע"י ג, ד) שועלים, בני אדם חלשים" (והוא מן התלמוד חגיגה י"ד. "ותעלולים ימשלו בם אמר רב פפא (ובילקוט ועין יעקב רב אחא) בר יעקב אלו תעלי בר תעלי (ופרש"י שועלים). רש"י אמנם חושב פרוש זה למדרש, שכן הוא מוסיף: "ואני אומר כפ שוטו וכו'" אולם האתימולוגיה אינה מתנגדת לכך והתמונה הארמית יכולה היתה להכנס לעברית ואנו יכולים להשתמש בתמונה זו, אולי להקטנה, ובחלוקה ת' בשין שַׁעֲלוּל (דגמת שוֹעֵר, שַׁעֲרוּדָה).

אנב לא למותר להביא גם דעתו של י. ברת (נומנלילדונג § 156) הרואה בתמונת נַקְטוּל (יחמור, ינשוף) תמונה מיחדת גם לצמחים גם לחיות בכל שלש השפות: ערבית, ארמית ועברית. בסורית וערבית נִקְבֹּעַ نِقْبَع, Springmaus, Тушканчик (וכן מתרגמים טורציניר ולור במלונם ויותר טוב מתרגומו של כהנא: קפצן, נדון) ומן הצמחים: נִקְבֹּעַ (שביעית ט. א), נְקֹרֶת, נְקֹרָא, נְבֹרָחַי, יבֹרוּחִין = דוראים (לוי), נִתְנִין (יחננה-לוי), שבת נ"ד: מין עץ ריחני.

ג) הדר צפרוני במאמרו "חלופי אותיות ב' פ' במקרא" (לשוננו" ח"א 64) אומר: קשה ביהוד הבטוי ונכביעה אלינו. להבדק במובן לפרץ אינו מתאים פה. כי הלא לא על ירושלים מדבר, כי אם על יהודה ומה זאת אומרת: ונפרץ אותה אלינו? נעלם מאת הדר צ. כי בטוי זה ממש נמצא בדברי הימים על יהודה: "ויעלו ביהודה ויבקעוה" (דה"ב כ"א, י"ז). כי המובן בעיקר הוא על הערים הבצורות שהיו ביהודה מלבד ירושלים כעדות כתוב אחר: "ויבא (סנחריב) ביהודה ויחן על הערים הבצורות ויאמר לבקעם אלי" (שם ל"ב, א'), הרי שלא רק הפעל אינו זר אלא גם הקונסטרוקציה היא כמו בישיעיהו רק בחלוקה הבנינים. ולסנחריב היתה בודאי פוליטיקה של תַּבְקָעָה (כלומר, כבוש) ולא של תַּבְקָעָה (ר"ל משיכה לכריתת ברית). אנב יש לתקן את השגיאה בנקוד המלה וְתַבְקָעָה, כי מן נתן בקל צ"ל וְתַבְקָעָה. לענין חלוקה ב"פ ביחס לבאורי פסוקים ראוי להזכר החלוקה שנמצא בס' לקוטים מס', המליצה לר' שלמה בן שמואל (ה' צ"ט) שיצא ע"י בכר ז"ל, ברב כח יתחפש לבושי" (איוב ל' י"ח) = יִתְחַבֵּשׁ, כלומר יתלבש מלשון וחבשת מנבעות וכו'.

ד) במדרש מלים שלי על מלת "כ"י" תמהתי על הפרוש כי = כוויכוייה המקבל, לאמר: "כלום הכויה היא הפך הופי?" ובארתי מה שבארתי. לצערי נעלם

ממני או מאמרו של רבא בשבת ס"ב (מובא אצל שטינברג וגם אצל פין) על פסוק זה: „כי תחת יפי היינו דאמרי אינשי הלופי שופרא כיבא“ (פין מביא בשם הרד"ק נסחא קיאה) ורש"י מפרש כיבא ליחא, כמו שיחנה וכיבי (קרושין דף פ"א:) ואם אמנם יש למפרש רשות לבאר דלא כרבא, אבל להביא את דעתו ודאי שהייתי צריך, וחבל!

למאמר „הוראות נשכחות“

(„לשוננו“ חוב' א')

בראיה לפרושו של מר ד. ילין לפעל „עשה“ במאמר הנ"ל יש, לדעתי, לחשב גם את הפסוקים: בירמיה מ"ט—כ"י אני חשפתי את עשן גליתי את מסתרי, ובעבדיה — „איך נחפשו עשו, נבעו מצפניו“. המהבר העלים, כנראה, עין בכונה מהפסוקים האלה, משום שכל הענין שם נאמר על אדום, משמע ש„עשו“ הוא אדום, אבל באמת אין כל הכרח בדבר לפרש את המלה „עשו“ שבפסוקים האלה במובן עם אדום; אדרבה, הרבה יותר יפה יתישבו הפסוקים, אם נבאר את המלה במובן „מקסה“, „נעלם“ תעלומה; שכן ע"י פרוש זה ירויחו הפסוקים גם רוח הגיוני, גם רוח דקדוקי ומליצי. הרבה יותר מההגיון יש במאמר: אני חשפתי את תעלומותיו (של אדום) מאשר במאמר: אני חשפתי את אדום, כאלו אדום עצמו טעון גלוי וחשיפה ע"י האויב. כן ירויחו הפסוקים ע"י פרוש זה בהקבלות מליציות נאות: „חשפתי את תעלומותיו — גליתי את מסתרי“; „איך נחפשו תעלומותיו — נבעו מצפניו“.

אך אפשר מאד, שהנביאים נתכונו כאן לשני הפרושים גם יחד, על דרך לשון נופל על לשון, וכאלו רצו לומר: חשפתי את עשו (אדום) = חשפתי את עשו (תעלומותיו), אחת דברו ושתים שמעו השומעים. לפי זה תובן יפה הנסחא של עבדיה לפסוק זה בצורת תמיהה: איך נחפשו עשן, הוקא עשו ולא אדום, עשו שעקר שמו מורה על כסוי והסתה — איך נחפשו תעלומותיו?!

י. יחיאלי

בגד כפת הסמוכות ליהו"א

הכל מכירים היום, כמדומה, את הקשי שב הרפאת בגיד כפ"ת אחרי יהו"א נחות. הרפאה זו גורמת לשנוי בטוין של האותיות בכ"ף בהברתנו ועושה את הלשון פקצות. בכלל, חייב לפי זה הדובר או המנקד לזכר תמיד שגמר את המלה הקודמת באחת מאותיות יהו"א נסתרות ועליו להרפות את בגד כפת, או גמר את המלה הקודמת באות אחרת או באחת מאותיות יהו"א נראות ועליו לחזק בדגש את הרפות.

ממני או מאמרו של רבא בשבת ס"ב (מובא אצל שטינברג וגם אצל פין) על פסוק זה: „כי תחת יפי היינו דאמרי אינשי הלופי שופרא כיבא“ (פין מביא בשם הרד"ק נסחא קיאה) ורש"י מפרש כיבא ליחא, כמו שיחנה וכיבי (קרושין דף פ"א:) ואם אמנם יש למפרש רשות לבאר דלא כרבא, אבל להביא את דעתו ודאי שהייתי צריך, וחבל!

למאמר „הוראות נשכחות“

(„לשוננו“ חוב' א')

בראיה לפרושו של מר ד. ילין לפעל „עשה“ במאמר הנ"ל יש, לדעתי, לחשב גם את הפסוקים: בירמיה מ"ט—כ"י אני חשפתי את עשן גליתי את מסתרי, ובעבדיה — „איך נחפשו עשו, נבעו מצפניו“. המהבר העלים, כנראה, עין בכונה מהפסוקים האלה, משום שכל הענין שם נאמר על אדום, משמע ש„עשו“ הוא אדום, אבל באמת אין כל הכרח בדבר לפרש את המלה „עשו“ שבפסוקים האלה במובן עם אדום; אדרבה, הרבה יותר יפה יתישבו הפסוקים, אם נבאר את המלה במובן „מקסה“, „נעלם“ תעלומה; שכן ע"י פרוש זה ירויחו הפסוקים גם רוח הגיוני, גם רוח דקדוקי ומליצי. הרבה יותר מההניחן יש במאמר: אני חשפתי את תעלומותיו (של אדום) מאשר במאמר: אני חשפתי את אדום, כאלו אדום עצמו טעון גלוי וחשיפה ע"י האויב. כן ירויחו הפסוקים ע"י פרוש זה בהקבלות מליציות נאות: „חשפתי את תעלומותיו — גליתי את מסתרי“; „איך נחפשו תעלומותיו — נבעו מצפניו“.

אך אפשר מאד, שהנביאים נתכונו כאן לשני הפרושים גם יחד, על דרך לשון נופל על לשון, וכאלו רצו לומר: חשפתי את עשו (אדום) = חשפתי את עשו (תעלומותיו), אחת דברו ושתים שמעו השומעים. לפי זה תובן יפה הנסחא של עבדיה לפסוק זה בצורת תמיהה: איך נחפשו עשן, הוקא עשו ולא אדום, עשו שעקר שמו מורה על כסוי והסתר — איך נחפשו תעלומותיו?!

י. יחיאלי

בגד כפת הסמוכות ליהו"א

הכל מכירים היום, כמדומה, את הקשי שב הרפאת בגיד כפ"ת אחרי יהו"א נחות. הרפאה זו גורמת לשנוי בטוין של האותיות בכ"ף בהברתנו ועושה את הלשון פקצות. בכלל, חייב לפי זה הדובר או המנקד לזכר תמיד שגמר את המלה הקודמת באחת מאותיות יהו"א נסתרות ועליו להרפות את בגד כפת, או גמר את המלה הקודמת באות אחרת או באחת מאותיות יהו"א נראות ועליו לחזק בדגש את הרפות.

ממני או מאמרו של רבא בשבת ס"ב (מובא אצל שטינברג וגם אצל פין) על פסוק זה: „כי תחת יפי היינו דאמרי אינשי הלופי שופרא כיבא“ (פין מביא בשם הרד"ק נסחא קיאה) ורש"י מפרש כיבא ליחא, כמו שיחנה וכיבי (קרושין דף פ"א:) ואם אמנם יש למפרש רשות לבאר דלא כרבא, אבל להביא את דעתו ודאי שהייתי צריך, וחבל!

למאמר „הוראות נשכחות“

(„לשוננו“ חוב' א')

בראיה לפרושו של מר ד. ילין לפעל „עשה“ במאמר הנ"ל יש, לדעתי, לחשב גם את הפסוקים: בירמיה מ"ט—כ"י אני חשפתי את עשן גליתי את מסתרי, ובעבדיה — „איך נחפשו עשו, נבעו מצפניו“. המהבר העלים, כנראה, עין בכונה מהפסוקים האלה, משום שכל הענין שם נאמר על אדום, משמע ש„עשו“ הוא אדום, אבל באמת אין כל הכרח בדבר לפרש את המלה „עשו“ שבפסוקים האלה במובן עם אדום; אדרבה, הרבה יותר יפה יתישבו הפסוקים, אם נבאר את המלה במובן „מקסה“, „נעלם“ תעלומה; שכן ע"י פרוש זה ירויחו הפסוקים גם רוח הגיוני, גם רוח דקדוקי ומליצי. הרבה יותר מההניחן יש במאמר: אני חשפתי את תעלומותיו (של אדום) מאשר במאמר: אני חשפתי את אדום, כאלו אדום עצמו טעון גלוי וחשיפה ע"י האויב. כן ירויחו הפסוקים ע"י פרוש זה בהקבלות מליציות נאות: „חשפתי את תעלומותיו — גליתי את מסתרי“; „איך נחפשו תעלומותיו — נבעו מצפניו“.

אך אפשר מאד, שהנביאים נתכונו כאן לשני הפרושים גם יחד, על דרך לשון נופל על לשון, וכאלו רצו לומר: חשפתי את עשו (אדום) = חשפתי את עשו (תעלומותיו), אחת דברו ושתים שמעו השומעים. לפי זה תובן יפה הנסחא של עבדיה לפסוק זה בצורת תמיהה: איך נחפשו עשן, דוקא עשו ולא אדום, עשו שעקר שמו מורה על כסוי והסתה — איך נחפשו תעלומותיו?!

י. יחיאלי

בגד כפת הסמוכות ליהו"א

הכל מכירים היום, כמדומה, את הקשי שב הרפאת בגיד כפ"ת אחרי יהו"א נחות. הרפאה זו גורמת לשנוי בטוין של האותיות בכ"ף בהברתנו ועושה את הלשון פקצות. בכלל, חייב לפי זה הדובר או המנקד לזכר תמיד שגמר את המלה הקודמת באחת מאותיות יהו"א נסתרות ועליו להרפות את בגד כפת, או גמר את המלה הקודמת באות אחרת או באחת מאותיות יהו"א נראות ועליו לחזק בדגש את הרפות.

והלא אין שום טעם והניין לחק חק, שאם אני אומר, "מחטיאי אדם" (ונומר במם) עלי לומר אחר כך, "בדבר", בבית דנושה, ואם אני אומר, "מחטיאי אשה" (ונומר בהא נסתרת) עלי לומר אחר כך, "בדבר", בבית רפויה. מה נשתנה בלשון? בתניך גופו, כידוע, שוררת ערבוביה גדולה מאד בענין זה. הרפות והמדרגות רודפות זו את זו אחרי יהו"א, באין יודע מדוע פה כך ומדוע שם אחרת. מעלים אמנם בפלפל את הנגינה ומבדילים בין נגינה מחברת ונגינה מפסקת, אבל גם בענין הנגינה מרבה הערבוביה מאד, ולא תמיד אפשר למצא את הטעם, מדוע מנגנת מלה זו במחברת ומלה זו במפסקת, מדוע כאן מרכא ולא טפחא ושם טפחא ולא מרכא.

יתר על כן. הערבוביה גדולה, לפעמים, גם במנהגה של נגינה אחת: "והיה במחשך מעשיהם" (ישעיהו כ"ט). הבית של במחשך רפויה אחרי נגינת המהפך של "והיה", ולא ימצא במכתתו חרש" (ישעיהו ל') – הבית של "במכתתו" דנושה אחרי נגינת המהפך של "ימצא".

ההכרה הלשונית והנגינית צריכה להניד לנו, למשל, שאם האותיות ב' כי שמושיות הן, אינן מתבררות חבר הניוני למלת יהו"א הקודמת, כי הרי הב' מראה על בתוך והכף על כמו, – ומה גדולה הערבוביה גם בתחום זה.

בירמיהו ל"א, למשל: צהלו בראש הנגיים – הבית דנושה, הגידו באיים ממרחק – הבית רפויה; ושמרו כרועה עדרו – הכף דנושה, לא ככרית – הכף רפויה. ובפסוק אחד – שתי נטיות: וישבו בה – הבית רפויה, ונסעו בעדר (שם, פסוק כ"ג) – הבית דנושה. כאן רצה המנגין לתת מרכא וכאן רצה המנגין לתת טפחא. ומה נעשה אנחנו, בדבור ובנקוד, שאין אני מנגינים?

ארהיב להציע:

לכטל את כל דין הרפאת בגד כפת אחרי יהו"א נסתרות, מלבד אולי אם מלת יהו"א כתובה בלשון סמיכות מפרשת (כתבי ביאליק?).

לא מבעיא באותיות ב' כי שמושיות הסמוכות ליהו"א, שבהן יש הפסקה רעיונית מועטת, אלא אפילו בכל בניד כפ"ת הסמוכות ליהו"א נסתרות, ונאמר: אני באתי, אתה באת, הוא בא, תמיד בבית דנושה; אני כתבתי, בני כתב, תלמידו כתב, התלמידה כתבה, יהוא כמשוגע – הכל בכף דנושה!

נסיר מעלינו סבל כבלי דקדוקים מפקפקים ומיתרים, ערבובי בטויים צורמים,

וירוח לנו ¹.

ק. סילמן

¹ דרישה נכונה זו: לבל ירפות בגד כפת אחר יהו"א הגשמוני אני והמנוח פפר ז"ל במחברותינו "נתיבות הדקדוק" (א-י) הלכה למעשה (למשל, אני כותב, אתה פותר וכו') ומאותם הטעמים עצמם של הכותב למעלה (עין אל המורה, נתיבות הדקדוק 1), ולא עוד אלא שהרשינו לעצמנו על סמך ה"מבטלים" של כלל זה הבאים בתנ"ך להדגיש גם סמיכות "מפרשת" כמו "די פרנסתו", שהרי גם בתנ"ך מצינו לפני בעל צפון (שמות י"ד), מי תהום רבה (ישעי' נ"א). עין חוברת ד' "אל המורה" בסופה (א. א.).

באור סתומה בספר דקדוקי-הטעמים לבן-אשר

בספר דקדוקי-הטעמים עמוד 3 למטה (הוצאת בער ושמראק, נרפס בליפסיה שנת תרל"ט), אחרי שבן-אשר מדבר על אותיות השמוש ומונה את מספרם, "שנים-עשר", הוא אומר על אותיות-השרש: "עוד שְׁרִיָּהֶם במספר נִירֶשֶׁה". אמנם אנו יודעים שהוא מתכוון למספר עֶשְׂרֶה, אבל מה הקשר בין "נִירֶשֶׁה" לעשרה? הדברים סתומים.

אולי נמצא המפתח לפתרון חידה זו בדברי-הכתוב תהלים פ"ג: 13: "אשר אמרו יִירָשׁ הָאֱלֹהִים אֶת נֹאֲת אֱלֹהִים", מי אמר "נִירֶשֶׁה"? עשרה עמים. דוק ותמצא. באותו פרק, פסוקים 9-7: "אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים: נָקַל יַעֲמֹן וַעֲמַלֵּק פִּלְשֶׁת עַם יוֹשְׁבֵי צוּר; גַּם אַשּׁוּר נֹלֶה עִמָּם הָיוּ זֶרַע לִבְנֵי לוֹט סֹלֶה", "בִּיר לוֹט" של סוף פסוק 9 לא נכנסו בחשבון, מפני שזכרו כבר בפרטות: "מואב", "ועמון". כונתיהפסקה "עוד שריהם במספר נִירֶשֶׁה" ברורה, לאמר, עוד ישנן אותיות שרשיות במספר העמים שאמרו "נִירֶשֶׁה" והם עשרה, ואף מספר אותיות השרש הן עשר.

אנב, כדאי לציין, כי סתומה זו עמדה למכשול לחכם ר' בנימין זאב בֶּקֶר ולא ידע לכוננה. ראה ספרו "נצני-הדקדוק" בתרגומו של ההכם א. ז. רבינוביץ עמוד 29: "רב סעדיה מונה רק י"א אותיות (השמוש) ובן-אשר י"ב, מפני שחושב בתיכון גם את הטי' (במלת נצטרק, ברי' מ"ד ט"ז) ועל שֶׁאֵר עֶשֶׂר הָאֱתוּזוֹת הוא אומר: "עוד שריהם..... נצבים כאבן הראשה". שתי המלים "במספר-נִירֶשֶׁה" נשמטו מן הספר. נצני-הדקדוק, הפסקה המלאה היא: "עוד שריהם במספר נִירֶשֶׁה, בבין וחקר ודרישה נצבים כאבן הראשה".

י. א. זימין

מבטאים נרדפים

כשם שישנם שמות נרדפים להגדרת איזה מובן והוראה לשמות, כן ישנם גם מבטאים נרדפים. מענין הדבר כי בספרותנו התנכית והתלמודית-מדרשית רב מספר המבטאים הנרדפים להעמדת איש את עצמו בסכנה.

- א. הלוך בנפש (שמואל ב' כ"ג, י"ז).
- ב. הערה נפש למות (ישעיה נ"ג, י"ב), מזה בבקשה: אל תער נפשי (תהלים קמ"ה, ח').
- ג. השלך נפש מנגד (שופטים ט', י"ז).
- ד. חרף נפש למות (שופטים ה', י"ח), מזה: בחרפם בפלשתים (שמו"ב כ"ג, ט'),
- ה. שים נפש בכף (שופטים י"ב, ג'; שמואל א' י"ט, ה'), מזה: נפשי בכפי תמיד (תהלים קי"ט, ק"ט).

באור סתומה בספר דקדוקי-הטעמים לבן-אשר

בספר דקדוקי-הטעמים עמוד 3 למטה (הוצאת בער ושמראק, נרפס בליפסיה שנת תרל"ט), אחרי שבן-אשר מדבר על אותיות השמוש ומונה את מספרם, "שנים-עשר", הוא אומר על אותיות-השרש: "עוד שְׁרִיָּהֶם במספר נִירֵשׁה". אמנם אנו יודעים שהוא מתכוון למספר עֶשְׂרֶה, אבל מה הקשר בין "נִירֵשׁה" לעשרה? הדברים סתומים.

אולי נמצא המפתח לפתרון חידה זו בדברי-הכתוב תהלים פ"ג: 13: "אשר אמרו יִירָשׁ הָלָלוּ את נאות אֱלֹהִים", מי אמר "נִירֵשׁה"? עשרה עמים. דוק ותמצא. באותו פרק, פסוקים 9-7: "אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים: נָקַל יַעֲמֹן וְעַמְלֹק פִּלְשֶׁת עִם יוֹשְׁבֵי צוּר; גַּם אַשּׁוּר נִלּוּה עִמָּם הִיוּ זֶרַע לִבְנֵי לוֹט סִלְחָה", "בִּיר לוֹט" של סוף פסוק 9 לא נכנסו בחשבון, מפני שזכרו כבר בפרטות: "מואב", "ועמון". כונתיהפסקה "עוד שריהם במספר נִירֵשׁה" ברורה, לאמר, עוד ישנן אותיות שרשיות במספר העמים שאמרו "נִירֵשׁה" והם עשרה, ואף מספר אותיות השרש הן עשר.

אנב, כדאי לציין, כי סתומה זו עמדה למכשול לחכם ר' בנימין זאב בֶּקֶר ולא ידע לכוננה. ראה ספרו "נצני-הדקדוק" בתרגומו של ההכם א. ז. רבינוביץ עמוד 29: "רב סעדיה מונה רק י"א אותיות (השמוש) ובן-אשר י"ב, מפני שחושב בתיכון גם את הטי' (במלת נצטרק, ברי' מ"ד ט"ז) ועל שֶׁאֵר עֶשֶׂר הָאֲתוּזוֹת הוא אומר: "עוד שריהם..... נצבים כאבן הראשה". שתי המלים "במספר-נִירֵשׁה" נשמטו מן הספר. נצני-הדקדוק, הפסקה המלאה היא: "עוד שריהם במספר נִירֵשׁה, בבין וחקר ודרישה נצבים כאבן הראשה".

י. א. זימין

מבטאים נרדפים

כשם שישנם שמות נרדפים להגדרת איזה מובן והוראה לשמות, כן ישנם גם מבטאים נרדפים. מענין הדבר כי בספרותנו התנכית והתלמודית-מדרשית רב מספר המבטאים הנרדפים להעמדת איש את עצמו בסכנה.

- א. הלוך בנפש (שמואל ב' כ"ג, י"ז).
- ב. הערה נפש למות (ישעיה נ"ג, י"ב), מזה בבקשה: אל תער נפשי (תהלים קמ"ה, ח').
- ג. השלך נפש מנגד (שופטים ט', י"ז).
- ד. חרף נפש למות (שופטים ה', י"ח), מזה: בחרפם בפלשתים (שמו"ב כ"ג, ט'),
- ה. שים נפש בכף (שופטים י"ב, ג'; שמואל א' י"ט, ה'), מזה: נפשי בכפי תמיד (תהלים קי"ט, ק"ט).

- ו. מסור את עצמו למיתה (כבא מציעא ק"ב, א').
- ז. מסור נפש על... (ברכות כ', א').
- ח. מסור עצמו למות על... (כבא קמא ס"א, א').
- ט. משיאים נפשם על... (שיר השירים רבה כ', י"ח).
- י. נתמשכנו נפשותם על... (שחר טוב, מזמור כ"ה).
- יא. נתון נפש על... (מכילתא, בוא א').
- יב. נתון עצמו על... (שם, שם).
- יג. סכן בעצמו (ברכות י', ב').

ח. ש. נוהויון

מר ח. ג. ביאליק המציא לנו הצעת תקונים ל"שמות המחלקות של החרוקים"

(«לשוננו» חוב' א' עמ' 75)

במקום	בְּעָלִי כְּנָפֵי מְגָנִים	—	גְּנוּנֵי כָּנָף או קָשִׁי כָּנָף
"	בְּעָלִי דו כְּנָפִים	—	כְּפּוּלֵי כָּנָף
"	בְּעָלִי כְּנַפ־קַשְׁשִׁים	—	מַקְשָׁשֵׁי כָּנָף
"	בְּעָלִי חֲצָאֵי כְּנָפִים	—	חֲצוּנֵי־כָּנָף
"	בְּעָלִי שָׁנִים	—	שָׁנָנִים
"	בְּעָלִי כְּנָפֵי רֶשֶׁת	—	רֶשֶׁת־כָּנָף

מלואים לרשימת "שמות המחלקות של החרוקים"

המנחים שנרפסו בחוברת א' של «לשוננו» תרגמו¹ על ידי על-פי הרשימה הלועזית שנשלחה לי על-ידי המחלקה ההקלאית של הממשלה. בתרגומי זה הבאתי את המנחים על פי א. אינהורן («בעלי-החיים», ורשה תרפ"ג), ומסבת פזיות המשלוח לא הספקתי אז לצין גם את ההצעות הנוספות של מורייהטבע בארץ ישראל (שורקניץ, «שעורים לדגמה», «החנך» שנה ג', חוברת ה' וי. איתן, «מזמרת הארץ», ירושלים תרע"ו, עמ' ל"ג) והן:

Coleoptera	מְקַשְׁשֵׁי־כָּנָף
Hemiptera	מַחְצִי־כָּנָף
Hymenoptera	מְקַרִּי־כָּנָף
Neuroptera	מְסַבִּי־כָּנָף

¹ בטעות הובא בחוברת א', כי שמונה המחלקות נקבעו על-ידי; אני לא קבעתי. כי אם תרגומתי.

- ו. מסור את עצמו למיתה (כבא מציעא ק"ב, א').
- ז. מסור נפש על... (ברכות כ', א').
- ח. מסור עצמו למות על... (כבא קמא ס"א, א').
- ט. משיאים נפשם על... (שיר השירים רבה כ', י"ח).
- י. נתמשכנו נפשותם על... (שחר טוב, מזור כ"ה).
- יא. נתון נפש על... (מכילתא, בוא א').
- יב. נתון עצמו על... (שם, שם).
- יג. סכן בעצמו (ברכות י', ב').

ח. ש. נוהויון

מר ח. ג. ביאליק המציא לנו הצעת תקונים ל"שמות המחלקות של החרוקים"

(«לשוננו» חוב' א' עמ' 75)

במקום	בְּעָלִי בְּנֵפִי מְנָנִים	—	גְּנוּנֵי כָּנָף אוֹ קָשִׁי כָּנָף
"	בְּעָלִי דּוֹ כְּנָפִים	—	כְּפּוּלֵי כָּנָף
"	בְּעָלִי כְּנַפִּי-קִשְׁקִישִׁים	—	מִקְשָׁקֵי כָּנָף
"	בְּעָלִי חֲצָאֵי כְּנָפִים	—	חֲצוּנֵי-כָּנָף
"	בְּעָלִי שְׁנָנִים	—	שְׁנָנִים
"	בְּעָלִי בְּנֵפִי רֶשֶׁת	—	רֶשֶׁת־כָּנָף

מלואים לרשימת "שמות המחלקות של החרוקים"

המנחים שנרפסו בחוברת א' של «לשוננו» תרגמו¹ על ידי על-פי הרשימה הלועזית שנשלחה לי על-ידי המחלקה ההקלאית של הממשלה. בתרגומי זה הבאתי את המנחים על פי א. אינהורן («בעלי-החיים», ורשה תרפ"ג), ומסבת פזיות המשלוח לא הספקתי אז לצין גם את ההצעות הנוספות של מורייהטבע בארץ ישראל (שורקניץ, «שעורים לדגמה», «החנך» שנה ג', חוברת ה' וי. איתן, «מזמרת הארץ», ירושלים תרע"ו, עמ' ל"ג) והן:

Coleoptera	מִקְשֵׁי-כָּנָף
Hemiptera	מִחְצֵי-כָּנָף
Hymenoptera	מִקְרִי־כָּנָף
Neuroptera	מִסְבִּי-כָּנָף

¹ בטעות הובא בחוברת א', כי שמונה המחלקות נקבעו על-ידי; אני לא קבעתי. כי אם תרגמתי.

- ו. מסור את עצמו למיתה (כבא מציעא ק"ב, א').
- ז. מסור נפש על... (ברכות כ', א').
- ח. מסור עצמו למות על... (כבא קמא ס"א, א').
- ט. משיאים נפשם על... (שיר השירים רבה כ', י"ח).
- י. נתמשכנו נפשותם על... (שחר טוב, מזור כ"ה).
- יא. נתון נפש על... (מכילתא, בוא א').
- יב. נתון עצמו על... (שם, שם).
- יג. סכן בעצמו (ברכות י', ב').

ח. ש. נוהויון

מר ח. ג. ביאליק המציא לנו הצעת תקונים ל"שמות המחלקות של החרוקים"

(«לשוננו» חוב' א' עמ' 75)

במקום	בְּעָלִי כְּנָפֵי מְגָנִים	—	גְּנוּנֵי כָּנָף או קָשִׁי כָּנָף
"	בְּעָלִי דו כְּנָפִים	—	כְּפּוּלֵי כָּנָף
"	בְּעָלִי כְּנַפ־קֶשְׁשִׁים	—	מִקְשָׁקֵי כָּנָף
"	בְּעָלִי חֲצָאֵי כְּנָפִים	—	חֲצוּנֵי־כָּנָף
"	בְּעָלִי שְׁנָיִם	—	שְׁנָנִים
"	בְּעָלִי כְּנָפֵי רֶשֶׁת	—	רֶשֶׁת־כָּנָף

מלואים לרשימת "שמות המחלקות של החרוקים"

המנחים שנרפסו בחוברת א' של «לשוננו» תרגמו¹ על ידי על-פי הרשימה הלועזית שנשלחה לי על-ידי המחלקה ההקלאית של הממשלה. בתרגומי זה הבאתי את המנחים על פי א. אינהורן («בעלי-החיים», ורשה תרפ"ג), ומסבת פזיות המשלוח לא הספקתי אז לצין גם את ההצעות הנוספות של מורייהטבע בארץ ישראל (שורקניץ, «שעורים לדגמה», «החנך» שנה ג', חוברת ה' וי. איתן, «מזמרת הארץ», ירושלים תרע"ו, עמ' ל"ג) והן:

Coleoptera	מִקְשָׁי־כָּנָף
Hemiptera	מִחְצִי־כָּנָף
Hymenoptera	מִקְרִי־כָּנָף
Neuroptera	מִסְבִּי־כָּנָף

¹ בטעות הובא בחוברת א', כי שמונה המחלקות נקבעו על-ידי; אני לא קבעתי. כי אם תרגומתי.

עלי עוד להעיר, כי השם „תְּרוֹקִים” ל־Insekten נתקבל על־ידי בְּיִהוּדָה, שהביא אותו בשמי במלונו בערך „תְּרוֹק”. ובטעות מנקדים כמה סופרים – „תְּרֶק” – „תְּרֶקִים”, כי המלה תְּרֶק הוראתה תְּקַךְ דֶּק, תריצה (בגרמנית: Kerbe). ראה רמב"ם הלכות מאכלות אסורות א', כמו שמביא בְּיִהוּדָה בערך „תְּרֶק”.

ד"ר א. מו"א

לדאבונו נפלו שניאות דפוס אחדות בחוברת א' והקוראים מתבקשים לתקן:

עמ'	שורה	במקום	צ"ל
31	הערה 2	מבואך	מובאך
35	7	Zαβονγυν	Zαβουλυν
67	הערה 2	אחר „בפרש"י”	נשמט: (רו"ה, צה"ת, תקס"ה, דף י"ב ע"ב ושבוה לא דַּיֵּק כליכך).
75		מגינים	מְגִנִּים
82	3 (מלמטה)	ı	s
83	11	” לפני ch	x נשמטה
84	19	בכ'	בכ"ן
85	18	הר'	יהו'
85	5 (מלמטה)	בקעות	בקעת
87	6	השורקים	השורקים

המערכת של הוצאת „אמנות” מבקשת להעיר: שהמלים מפנה, קומם, צמיר („לשוננו”, חוברת א' עמ' 80) אינן מחדושי א. דרויאנוב אלא נתחדשו במערכת וכמור כן שהמלה כריש לקוחה מן התלמוד ורק צורתה מחדשת.

עלי עוד להעיר, כי השם „תְּרוֹקִים” ל־Insekten נתקבל על־ידי בְּיִהוּדָה, שהביא אותו בשמי במלונו בערך „תְּרוֹק”. ובטעות מנקדים כמה סופרים – „תְּרֶק” – „תְּרֶקִים”, כי המלה תְּרֶק הוראתה תְּקַךְ דק, תריצה (בגרמנית: Kerbe). ראה רמב"ם הלכות מאכלות אסורות א', כמו שמביא בְּיִהוּדָה בערך „תְּרֶק”.

ד"ר א. מו"א

לדאבונו נפלו שגיאות דפוס אחדות בחוברת א' והקוראים מתבקשים לתקן:

עמ'	שורה	במקום	צ"ל
31	הערה 2	מבואך	מובאך
35	7	Zαβονγυν	Zαβουλυν
67	הערה 2	אחר „בפרש"י”	נשמט: (רו"ה, צה"ת, תקס"ה, דף י"ב ע"ב ושבוה לא דַּיֵּק כליכך).
75		מגינים	מְגִנִּים
82	3 (מלמטה)	י	s
83	11	” לפני ch	x נשמטה
84	19	בכ'	בכ"ז
85	18	הר'	יהו'
85	5 (מלמטה)	בקעות	בקעת
87	6	השורקים	השורקים

המערכת של הוצאת „אמנות” מבקשת להעיר: שהמלים מפנה, קומם, צמיר („לשוננו”, חוברת א' עמ' 80) אינן מחדושי א. דרויאנוב אלא נתחדשו במערכת וכמור כן שהמלה כריש לקוחה מן התלמוד ורק צורתה מחדשת.

לשון נר

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך: ד"ר א. צפרוני

חוברת שלישית

תל-אביב, כסלו תרפ"ט

חקירות בלשון

משה צבי סגל

לבִּנְיַת פְּסוּקֵי הַשְּׁבוּעָה וְהַנֶּדֶר בְּעֵבְרִית

השְׁבוּעָה היא אמירה או הבטחה שמשתפים בה את הכחות שלמעלה מן הטבע, כדי לחזק את אמתותה של האמירה או את קיומה של ההבטחה. כשההבטחה מכוננת לאלהים נעשית השְׁבוּעָה נדר, ולפיכך שוה לפעמים בנית פסוקי הנדר לבנית פסוקי השְׁבוּעָה. ביחוד בעברית המשנית, וחקירתנו זו תסוב גם על פסוקי השְׁבוּעָה וגם על פסוקי הנדר, עד כמה שהנדר נכנס לתוך גדר השְׁבוּעָה.

פסוק השְׁבוּעָה מחבר משני חלקים: הַרְיִשָּׁה (=רישא, Vordersatz, protasis), הכוללת את השְׁבוּעָה עצמה, וְהַסִּיפָה (=סיפא, Nachsatz, apodosis), הכוללת את נושא השְׁבוּעָה או הענין שבשבילו באה השְׁבוּעָה. שני חלקים אלו של הפסוק קשורים זה בזה על פי רב על ידי מלות הקשור. המלות היותר רגילות בשימוש זה הן: מלת התנאי אִם לשלילה, אִם לא לחיוב, ומלת ההצעה כִּי רק לחיוב. ולפעמים יש שהרישה והסיפה קשורות על ידי מלות ההצעה אֲשֶׁר, לְאמֹר. למשל: ברא' מ"ב, י"ה: חִי פִּרְעֵה אִם תִּצְאוּ מִזֶּה = שלא תצאו מזה; במד' י"ד, כ"ח: חִי אֲנִי... אִם לֹא כֹאשֶׁר דִּבַּרְתָּם בְּאָזְנִי כֵן אֶעֱשֶׂה לָכֵם = שאעשה לכם כאשר דברתם בְּאָזְנִי; שם ל': אִם אַתֶּם תִּבְּאוּ אֶל הָאָרֶץ = שאתם לא תבואו אל הָאָרֶץ; ברא' מ"ב, י"ו: חִי פִּרְעֵה כִּי מִרְגְּלִים אַתֶּם = שמרגלים אתם; שמ"א כ"ה, כ"ו: חִי יְיָ וְחִי נַפְשְׁךָ אֲשֶׁר מִנַּעַךְ יְיָ מִבּוֹא בְּדָמִים = כִּי = שֶׁמִּנַּעַךְ יְיָ וְכו'; ברא' נ', כ"ה: וַיֵּשְׁבֶּעַ יוֹסֵף אֶת אָחָיו לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהָעֵלְתֶם וְכו' = שתעלו את עצמותי.

מהו ההבדל שבין הקשור על ידי מלת התנאי לקשור על ידי מלת ההצעה? ומתי משתמשים במלת התנאי ומתי במלת ההצעה? ולמה מתהפכת כונת מלת התנאי כשהיא באה בשְׁבוּעָה, ואם כונתה שלילה, ואם לא

כונתה חיוב? כדי להשיב על השאלות האלה עלינו לחקר בקצור על טיב השבועה ותפקידה בימי קדם בזמן התהוותו של סגנון העברית המקראית. בנוהג שבועולם בחברה מסדרת עם ממשלה מרכזית, השומרת על זכויותיו של היחיד, אם אדם מתקשר לחברו ומקבל על עצמו איוו חובה או מבטיח לחברו איוו הבטחה, הוא כותב וחותם את הדבר בשטר או מעיד עליו עדים. ואם המבטיח אינו מקים את הבטחתו, הוא נתבע לדין, ובית הדין מכריח אותו באלמות לקים את דברו. בימי קדם, כשהחברה לא היתה עדין מסדרת, שמשה השבועה במקום שטר ועדים ובית דין. ידיעת הכתב עדין לא היתה נפוצה בקהל, ולא ידעו לכתב שטר כדי לשמור על ההבטחה שלא תשכח או שלא יכחש בה המבטיח. ולהעיד עדים בעל פה היה אי אפשר מפני שני טעמים. האחד, מפני שהעדים היו נוגעים בדבר. הם היו אחיו וקרוביו ובני שבטו של המבטיח או של המבטח, וקיומה של ההבטחה נגע בהם לטובה או לרעה, לרוח או להפסד, ולפיכך לא יכלו שני הצדדים לסמך על עדים בני אדם. והטעם השני, והוא העקר, שעדים בני אדם הם בני תמותה שהיום הם כאן ומחר בקבר, ולפיכך לא בטחו בעדותם של בני אדם, אלא בקשו להם עדים שהם חיים וקיימים לעולם. העמידו כעד את האלהים, כמו בשבועת יעקב ללבן, ברא' ל"א, ג' (ראה אלהים עד ביני ובינך), ובשבועת דוד ליהונתן, ש"א כ' י"ב, כ"ג מ"ב (ע"ש בפרושי, הוצאת כהנא), ובשבועת שרי החילים לירמיה, ירמ' מ"ב, ה' (יהי יי' בנו לעד אמת ונאמן); השוה גם ש"א י"ב, ה'; ירמ' כ"ט, כ"ג; מיכה א', ב'; מל"א ב', י"ד; ג' ה'; ספרי דבר' ל"ב א' בסוף. וכן העמידו עדים את השמים והארץ הקיימים לעד, דבר' ד', כ"ו; ל', י"ט; ל"א, כ"ח; השוה ספרי שם; ואת הירח, תהל' פ"ט, ל"ו, ל"ח (ועד בשחק נאמן, וע"ש ברש"י); ומזבח אבנים, יהו' כ"ב, כ"ז; כ"ח, ל"ד; ישע' י"ט, כ'; ומצבת אבן, יהו' כ"ד, כ"ז; וגל אבנים, ברא' ל"א, ג"ב; וספר התורה שבארון, דבר' ל"א, כ"ו; ושירת האזינו, שם פ' כ"א (כי לא תשכח מפי זרעו). ההעדה ביי' התחילה לפעמים בהודעה שיי' העד הוא חי לעולם – חי יי'. נראה, שבמלואו היה בטוי זה חי יי' לעולם, השוה דבר' ל"ב, מ'. וכך נתהוה בטוי זה, חי יי', לנסחה קבועה של שבועה הבאה ברישה של הפסוק, השוה ירמ' ה' ב'; ואם חי יי' יאמרו וכו'; ד' ב'; י"ב י"ו, גם עמוס ח' י"ד. ועל פי רב הוסיפו עוד תאור מיוחד ליי', כדי להגדיל את

1 וכן חי האלהים, ש"ב ב', כ"ז; חי אל, איוב כ"ה, ב'. לפעמים רחוקות נמצאת נסחה זו בסיפה, כמו ש"א כ' כ"א; רות ג', י"ג. במקומות אלו השבועה היא קריאה, כמו שנראה להלן.

רגש היראה והכבוד שהנשבע צריך להרגיש בהעדתו את יי' כמו ש"א י"ד, ל"ט: חי יי' המושיע את ישראל; מ"א א', כ"ט; ב' כ"ד; י"ז א'; י"ח י"ה; ירמ' י"ז י"ד, י"ה; כ"ג ז'; ל"ח, י"ז; איוב כ"ז, ב'.

ומפני שלא היה בימי קדם בית דין בעל כח להכריח את המבטיח לקיים את הבטחתו. היה המבטח מכרח למסר את דינו לשמים ולשם זה שתפו את יי', או כח רוחני אחר, שיהיה דָּין לענש את העובר על הבטחתו באיזה ענש שפרטו באותה שעה, וזוהי עצם השבועה בצורתה הקדומה, הענש שבשבועה היה קללה שקלל הנשבע את עצמו אם יעבר על השבועה, והוא קרא ליי' להביא עליו את הקללה הזו. כך, למשל, קללו את עצמם בני ראובן ובני גד וחצי שבט מנשה בשבועתם לשבטי המערב וקראו אל יי' לאמר: «אם במרד ואם במעל ביי' אל תושיענו היום הזה», והוסיפו: «ואם להעלות עליו עולה... יי' הוא יבקש», יהו' כ"ב, כ"ב, כ"ג; וכן נשבע דוד שאם יעבר על הבטחתו ליהונתן: «ובקש יי' מיד אויבי דוד», ש"א כ', י"ו, כלומר מיד דוד עצמו. אויבי הוא בלשון סגי נהור, כדי שלא להוציא מפיו קללה על עצמו. שבועות עם קללות כעין אלוֹ אנו מוצאים בהצטרפות הנמרצה של איוב כלפי יי' וכלפי חבריו בנאָמו האחרון: «אם תטה אשרי מני הדרך... אורעה ואחר יאכל...; אם נפתה לבי על אשה... תטחן לאחר אשתי...; אם הנפתי על יתום ידי... כתפי משכמה תפול...; אם כחה אכלתי בלי כסף... תחת חטה יצא חוח... איוב ל"א ז'-ח', ט'-י', כ"א-כ"ב, ל"ט-מ'. וכן אנו מוצאים במשנה, שנשבעה אשה בקללה בנוגע לבניה: «יהנה סם המות בבניה של אותה אשה (כלו' בבני שלי, לשון סגי נהור) אם נהניתי מדינך כלום» (גטין ל"ה, ע"א), ור' טרפון היה רגיל להשבע בקללה בבניו בלשון: אקפח את בני, אהלי יי', א' ועוד. וכן אנו מוצאים שבועה בברכה במקום קללה, ג"כ בלשון סגי נהור: «אראה בנחמה (כלומר לא אראה בנחמה) אם לא הרגתי עד זומם», מכות ה' ע"ב, ויש שהנשבע קלל את עצמו, שתבוא עליו הרעה שבאה על אחר, כמו «והיתה האשה לאלה בקרב עמה», במד' ה', כ"ז, וכן «מהוללי בי נשבעו», כלומר כל כך גדלה רעתי, עד שמהוללי בהשבעם קללו את עצמם שתבוא עליהם רעתי, תהל ק"ב ט', וכן אִים הנביא על הרשעים: «והנחתם את שמכם לשבועה לבחירי», ישע' ס"ה י"ה; וזה ההפך מן «ונברכו בך» וכו', ברא' כ"ח, י"ד, וכן שם מ"ח, כ', אולם בדבור היום-יומי יש שסתם הנשבע ולא מרש את הקללה שתבוא עליו, אם יחלל את שבועתו, קללה סתמית כזו היא, כנראה השבועה «כה יעשה לי יי' (אלהים) וכה יוסיף», פ"ה ו"ה הן מלות רמז סתמיות, שבאו במקום פרוט הדבר בפרוש, כמו מ"א כ"ב, כ': ויאמר זה בכה וזה

אמר בכה, ופרושו כמו ככה. כך בלשון המאחרת, דהייב י"ח. י"ט: זה אמר ככה וזה אמר ככה; ובמשנה: "כך וכך פועלים", שבת ק"ן. ע"ב; שנת כך וכך, ר"ה י"ה. ע"ב. ולא כמו שפרשתי בפרושי לש"א ג', י"ו, שהמלה פה רומזת לכריתת גופות של בעלי חיים שהיתה נהוגה בכריתת ברית. וכן אנו מוצאים קללה סתמית בשבועות מאחרות: "יבוא עלי (כלומר איזה דבר רע) אם ראו קורות ביתי שערות ראשי ואמרת חלוקי מימי", ירוש' יומא א'; "יבוא עלי אם נתכוונתי לכך", ירוש' סוטה ג', ד'.

הקללה היתה רגילה ביחוד בהשבעה. המשביע קבע את ענשו של המשבע בידי שמים, והמשבע ענה אמן על הקללה, כמו דבר' כ"ו. י"ה וכו', והשוה שבועות כ"ט. ע"ב. שבועה כזו היתה נקראת שבועת האלה, במד' ה', כ"א; השוה גם באלה ובשבועה, נחמ' י', ל'; האלה והשבועה, דנ' ט', י"א. וגם נקראה אלה סתם, ויק' ה', א'; משלי כ"ט. כ"ה. וכן ברא' כ"ד. מ"א: מאלתי היא אחת עם משבועתי, שם ח'; כ"ו כ"ח: אלה היא השבועה שנשבעו, שם פ' ל"א. והשוה שבועות ל"ה. ע"ב: אין אלה אלא לשון שבועה וכו'. להשבע שבועה עם קללה הוא בוא באלה, נחמ' י', ל'. ולהשביע בשבועה כזו הוא להביא באלה, יחזק' י"ז. י"ג. או להאלות, מ"א ח'. ל"א (ונשא בו אלה להאלותו). וכן מעשה שאול: "ויאל שאול את העם לאמר ארור האיש וכו', ש"א י"ד, כ"ד. נקרא שבועה, פ' כ"ו. פ' כ"ח. וכן יהו' ו', כ"ו. והשוה גם דבר' כ"ט, י"ג. י"ט, כ', כ"ו. וכבר שערו שהשם אלה נגזר מן אל, אלה, אלהים, על שם שהאלה היתה בשם יי', במד' ה' כ"א; מ"ב ב', כ"ד: ויקללם בשם יי'. והשוה שבועות ד' י"ג: "יככה אלהים זו היא אלה הכתובה בתורה". וכן גם בשבועה שאין בה הבטחה אלא שהיא באה לחזק את אמתות דברי הנשבע, כמו ברא' מ"ב י"ו: "חי פרעה כי מרגלים אתם"; ש"א, כ"ט, ו': "חי יי' כי ישר אתה וטוב בעיניי". יש שהנשבע קורא ליי' להיות עד שדבריו הם אמת, ויש. וזהו כנראה הרב, שהנשבע מקלל את עצמו שיענשוהו יי' אם הוא משקר. ובכן יש לנו שני מיני שבועות: האחת היא השבועה שבה קוראים ליי', או ליש אחר קדוש או יקר, להיות עד להבטחה, ושנקרא לה שבועת העדות; והשנית שבועה שיש בה קללה ושקוראים בה ליי' להיות דין ולהביא את הקללה על הנשבע או המשבע, אם לא יקים את הבטחתו, שבועת האלה. לשתי שבועות אלו מקבילות שתי מלות ההצעה, כי, אם. כי שמשה מעקרה לשבועת העדות, אם שמשה מעקרה לשבועת האלה.

¹ להבדיל מהמשמעה שיש לבטוי זה בדבריו רז"ל, השפעת העדים, כמו שבועות ד' א' ועוד.

שמושה של המלה כי בשבועת העדות הוא להציע בדיוק ובאופן ישר את דברי ההבטחה שמעידים עליה את יי': עד יי' כי אעשה (כי תעשה) כך וכך. השוה יהו' כ"ב, ל"ד: מעד הוא (המזבח) בינתינו כי יי' האלהים: ש"א י"ב, ה': מעד יי'... כי לא מצאתם בידי מאומה: דבר' ד', כ"ו. שמוש זה של כי בשבועת העדות הוא אחד עם שמוש אחר ויאמר, שמשמעותו הוא כמו לאמר, השוה ברא' כ"א, ל'; כ"ט, ל"ג; שמות ג', י"ב; שופט' ו', י"ו; יהו' ב' כ"ד: ש"א ב', י"ו (עיי' בפרושי); י', י"ט; ש"ב י"א, כ"ג; מ"א א', י"ג; כ' ה': ורות א', י' ועוד. בכל המקומות האלו כי בא להציע את הדבור הישר של המדבר (oratio recta), כמו ד' בסורית, א' בערבית, ו- recitativum ביונית, ולפיכך בא כי אחרי הרישה של חי יי', שכפי שראינו למעלה היא קריאה לעדות, כמו ש"א כ' ג'; כ"ו, י"ו; כ"ט, ו'; ש"ב י"ב, ה'; מ"א ב', כ"ד (חי יי'... כי היום יומת); י"ח, י"ה; כ"ב, י"ד, פעם אחת נשמטה התבה חי, ש"א כ', י"ב: מיי' אלהי ישראל כי אחקר את אבי וכו', = חי יי' וכו'.¹ ולפעמים נשנה כי פעמים, כשתנאי או אמרה אחרת מפסיק בין הרישה ובין הסיפה, כמו ש"א י"ד, ל"ט: מחי יי' כי אם ישנו ביונתן בני כי מות ימות: כ"ה, ל"ד; ש"ב ב', כ"ו; ט"ו, כ"א (עי' במקומות האלו בפרושי); מ"א א', כ"ט - ל': מחי יי'... כי כאשר נשבעתי... כי כן אעשה לו: ירמ' כ"ב, כ"ד. וכן בהשמטת הרישה, ברא' כ"ב, י"ו-י"ז: מבי נשבעתי... כי יען אשר עשית... כי ברך אברכך.

בציון האחרון אנו מוצאים שבועה זו בפי יי' בעצמו, כשנקבעה שבועה זו בלשון, ונהיתה רגילה בדבור היום-יומי, פג מובנה העקרי והמקורי, ושמו שבועת עדות זו גם בפי יי', כאלו הוא מעיד את עצמו בתור עד להבטחתו, אלא שבמקום חי יי' שמו בפיו את הבטוי חי אני, ישע' מ"ט, י"ח; ירמ' מ"ו, י"ח או חי אני, דבר' ל"ב, מ'.

ומפני שעקר כי בשבועה הוא מלת ההצעה, לפיכך אנו מוצאים לפעמים גם מלות הצעה אחרות משמשות להציע את השבועה, כמו לאמר, ברא' נ' כ"ה; שופט' כ"א, א'; ש"א י"ה, כ"ח. וביחוד אנו מוצאים המלה אשר, שבאה לקשר את הרישה והסיפה של השבועה, כמו ש"א כ"ה, כ"ו, ולהציע את השבועה, מ"א כ"ב, י"ו; ברא' כ"ג, ג'. במקומות אלו משמעתה של אשר היא מלת הצעה, כמו ש"א י"ה, כ'; ש"ב א', ד'; ב' ד' (עי' בפרושי למקומות האלו), ואולי גם תהלי' י', ו'; נחמ' ד', ו'. וביחוד רגיל אשר בצורתו המשנית ש- בשבועות ונדרים בלשון המשנית, כמו שנראה להלן.

אולם בשבועת האלה מקשרת הרישה לסיפה על ידי מלת התנאי אם, אם

¹ ואולי יי' אלהי ישראל הוא שבועה של קריאה, השוה למעלה (עמ' 216 בהערה) ולהלן. ועין בפרושי לש"א סם.

לא, כי הקללה שמקלל הנשבע את עצמו, או שמקלל המשיבע את המשיבע, היא קללה על תנאי, אם לא ימלא את ההבטחה שבסיפיה. ולכן בא אם כשההבטחה היא שלילית, אם לא כשההבטחה היא חיובית, כמו אחרי הקללה שבירישה: כה יעשה אלהים (י') וכה יוסיף אם תכחד, ש"א ג', י"ז; אם אשאר, כ"ה, כ"ב; אם ישפק עפר שומרון, מ"א, כ'; י', אם יעמד ראש אלישע, מ"ב ו', ל"א, ההבטחה הדרושה היא שלילית: שלא תכחד, שלא אשאר, שלא ישפק, שלא יעמד, ולהפך, ש"ב י"ט, י"ד: כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם לא שר צבא תהיה לפני, ההבטחה היא חיובית, שתהיה שר צבא. וכן קראו שבטי עבר הירדן ליי' לענש אותם (אל תושיענו היום הזה", יי' הוא יבקש"): אם במרד ובמעל (בנו את המזבח), אם להעלות עליו עולה ומנחה, אם לעשות עליו זבחי שלמים, האמירה היא שלילית: לא במרד ובמעל, לא להעלות וכו', לא לעשות וכו'. ולהפך, ואם לא מדאגה מדבר" האמירה היא חיובית: בנו את המזבח מדאגה מדבר, יהו' כ"ב, כ"ב-כ"ד. ובאופן כזה בא אם להציע הבטחה שלילית אחרי קְלִילָה, בטוי שכנראה הוא גם כן מעין קללה, וכמו ש"א כ"ד, ז': "חלילה לי מיי' אם אעשה את הדבר הזה", כלו' תבוא עלי חלילה מאת יי' אם אעשה, היינו, אני מבטיח שלא אעשה: "חלילה חלילה לי אם אבלע ואם אשחית", ש"ב כ', כ' = לא אבלע ולא אשחית; איוב כ"ו, ה': "חלילה לי אם אצדיק אתכם" = לא אצדיק אתכם¹.

ראינו שבדבור הרגיל יש שסתמו את הקללה ולא פרשוה, ויש שהשמיטו אותה לגמרי, כמו ברא' כ"ו, כ"ח-כ"ט: "תהי נא אלה בינתינו... אם תעשה עמנו רעה" כלו' תבוא עליך רעה אם תעשה וכו'; שם כ"א, כ"ג: "השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי", כלו' תבוא עליך רעה אם תשקר; וכן במד' ל"ב, י'-י"א: דבר' א', ל"ד - ליה' ש"א ג', י"ד, כ"ב, ל' י"ה; ש"ב י"ט, ח'; מ"א א' נ"א; ב' ה'; ישע' ס"ב, ח'; ירמ' מ"ד, כ"ו; עמוס ח' ז'; תהל' פ"ט, ל"ו; צ"ה, י"א; קל"ב, ב', ג', ד'; שה"ש ב', ז': "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה". בכל המקומות האלו ההבטחה המצעת על ידי אם היא שלילית. וכן להפך כשההבטחה היא חיובית מלת הקשור היא אם לא, כמו יהו' י"ד, ט':

1 השוה גם ש"א כ"ו, י"א: חלילה לי מיי' משלח ידי; מ"א כ"א ב'; דהי"א י"א, י"ט: חלילה לי מאליה מעשות זאת, וע"פ זה צריך לגרוס גם בהמקביל ש"ב כ"ג, י"ז: חלילה לי מיי', עי'ש בפרושי, התנועה האקזוסיבית - קָה של השם חלילה מורה אולי על קריאה או על התרגשות המדבר, הפרוש של השם אינו ברור אבל היותר מתקבל על הלב הוא פרושו של רש"י לברא' י"ח, כ"ה (עי'ש גם במדרש רבה) שהוא מלשון קָלִין, וא"כ יהא פרוש הקללה: לא יהי לי מאת יי' חלק בקדשה אלא בקָלִין וקָמָה, וכנשתכחה הוראתו המקורית השתמשו בשם זה להביע שאיזה מעשה הוא רחוק ולא נאה ולא לכבוד לעושהו, כמו ברא' מ"ד, ז', י"ז: יהו' כ"ד, י"ו, ועוד, ואפילו מיי' כביכול, כמו ברא' י"ח, כ"ה; ש"א ב', ל': איוב ל"ד, י'.

„וישב עמשה... אם לא הארץ... לך תהיה לנחלה“; ישע' י"ד, כ"ד: „ושבע יי' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה“. וכן אולי גם ברא' כ"ד ל"ז – ל"ח: „וישביעני אדני לאמר לא תקח אשה לבני...“¹ אם לא לבית אבי תלך“. אבל אפשר, שכאן אם לא הוא כמו כי אם, והוא אחד עם אל א (אילא-אם לא) במשנית ובארמית.

וכן בפורמולה אחרת של שבועה, כמו הרמת יד, ברא' י"ד, כ"ב – כ"ג: „הרמתי ידי אל יי'... אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך“. כל' שלא אקח; יחזק' ל"ה, ז': „אני נשאתי את ידי אם לא הגוים... המה כלמתם ישאו“, כל' שישאו¹. אבל נראה יותר, ששבועה זו היתה מעקרה שבועת העדות, ושהרימו את היד לשמים בקריאה שיי' אלהי השמים יהא עד להבטחה, ובאמת אנו מוצאים שבועה כזו עם מלת הקשור כי דני' י"ב, ז': „וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד... תכלינה כל אלה“.

בכל המקומות האלו חסרה הרישה של פסוק השבועה, והבטוי של השבועה (תהי נא אלה, השבעה, השבעתי, הרמותי ידי, וכדומה) בא במקום הרישה. אבל יש שהשמיטו גם את הבטוי הזה, וכל הפסוק כולל רק את הסיפה לבדה. במקומות כאלו נטשטשה לגמרי המשמעות התנאית של אם לא, והמלה היתה למלת הצעה פשוטה, כמו כי לא מר, וכדומה, ישע' כ"ב, י"ד: „ונגלה באזני יי' צבאות אם יכפר העון הזה לכם“ = שלא יכפר, ובחיוב, מ"ב, ט' כ"ה – כ"ז: „יי' נשא עליו את המשא הזה אם לא את דמי נבות... ראיתי אמש“ = שראיתי; ישע' ה', ט': „באזני יי' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו“ = שיהיו וכו'; ירמ' י"ה, י"א: „אמר יי' אם לא שרותך לטוב אם לא הפגעתי בך“ וכו' = ששרותך לטוב, שהפגעת בך; מ"ט, כ': „עצת יי' אשר יעץ... אם לוא יסחבום צעירי הצאן אם לא ישים עליהם את נוהם“, שיסחבום, שישים עליהם; איוב א', י"א: „שלח נא ירך... אם לא על פניך יברכך“. וכן אולי תהל' קל"א, ב': „אם לא שויתי ודוממתי נפשי“. ואפשר שאם לא כאן הוא כמו אל א אחרי השלילה: „לא גבה לבי ולא רמו עיני“, כמו ברא' כ"ד, ל"ז – ל"ח שהזכרתי למעלה. וכן אנו מוצאים אם במשמעות מלת ההצעה במקום שאין כל ספק, שהשבועה היא לעדות, כמו ברא' ל"א, מ"ט – נ': „יצף ביני ובינך (כלו' יהי עד, כמו

¹ ומשום כך נשא הוא כמו נשבע, שמות ו', ח'; במד' י"ד, ל': דבר' ל"ב מ; יחזק' כ"ה ואילך; מ"ד י"ד; מ"ז י"ד; נחמ' ט' י"ה; ונשא סתם, שמות כ' ז', ע"ש במכילתא, ובאשורית גיש פרושו שבועה, השה: J. Pedersen, Der Eid bei den Semiten, עמ' 2 והספרות שם. כשהרימו יד אחת, כמו ברא' י"ד כ"ב; יחזק' ל"ז, הרימו בודאי את הימין, ומפני כך נקראה שבועה בערבית ימין. והשוה נזיר ג', ע"ב: „האומר ימין הרי זה שבועה“ וכו', וגם ירוש' נדרים א' ב'.

שאומר אחר כך: ראה אלהים עד ביני ובינך)... אם תענה את בנתי ואם תקח נשים על בנתי, כל' שלא תענה... ולא תקח, וכו'.

לטשטושה של המשמעת התנאית של אם גרמה גם הערבוביה בדבור הרגיל בין השבועה חי יי' ובין השבועה חי פלוני. מהו ההבדל שבין חי ובין חי? אין ספק שחי הוא הנסמך של צורת היחיד העתיקה של השם חיים. חי נפשך הוא א"כ שבועה בחיים של הנדבר, והוא מקביל לשבועה חַיָּךְ¹ שנמצא פעם אחת במקרא, ש"ב י"א, וחי ייך, חיים כם הרגילים מאד במשנית². נראה, שכונתה המקורית של שבועה זו היתה שהנשבע נתן את החיים שהוא נשבע בהם ערובה לקיום הבטחתו או לאמתות אמירתו. וא"כ שבועה זו היתה מעקרה שבועת האלה עם קללה, שאם לא תתקיים השבועה, יקח יי' את החיים שנשבעו בהם. בודאי היה המנהג בראשונה להשבע בחיי הנשבע עצמו. שבועה כעין זו יש לנו בעמוס ו', ח' וירמ' נ"א, י"ד בפי יי': "נשבע יי' בנפשו", המקבילה לשבועה חי נפשך. ועוד נשאר לה זכר במשנה סנהד' ג' ב': "היה חייב לחבירו שבועה ואמר לו דור לי בחיי ראשך". שבועה זו היתה "בחי ראשי" 8. אחר כך התחילו להשבע בחיים של היקר והחביב והנכבד בעיני הנשבע. השה מכילתא שמות יג' א': "אחד שהיה מתאוה לבנים ונולדה לו בת נודר בחייה, חור ונולד לו בן הניח הבת והיה נודר בחיי הבן". ומוזה באה השבועה בחיי המלך⁴, כמו חי פרעה, ברא' מ"ב י"ה ואילך. השה תוספתא סוטה ו' א': "מלמד שאין אדם נודר בחיי המלך אלא אם כן אוהב את המלך" ובמשנית השבועות במעון (בית המקדש), בעבודה, בברית⁵ וכדומה. וכן נשבע יי' בקדשו, עמוס ד' ב', בגאון יעקב, שם, ח' ז', בשמו הגדול, ירמ' מ"ד כ"ו, ובימינו, ישע' ס"ב ח'. וכן היא השבועה חי נפשך במקרא, חיי ראשך, בחיי ראשך במשנית, שבועות אלו הן סמן שהנדבר שנשבעים בחייו הוא יקר ונכבד בעיני המדבר הנשבע. ובכן שבועת חי נפשך היא שבועת האלה, ומלת הקשור המקשרת את הרישה לסיפה צריכה להיות אם בשלילה, אם לא בחיוב, בעוד שהשבועה חי יי' כפי שראינו למעלה, היא שבועת העדות ומלת הקשור שלה היא מעקרה כי, ולפי זה יוצא שהצורה חי (יי') הוא תאר, והצורה חי (נפשך) היא שם בסמיכות.

¹ צורה זו היא מן היחיד חי, ולא כמו שפרשתי בפרושי שם שהוא כתיב חסר במקום חייך.

² השה הציונים במלון של בן-יהודה, ח"ג עמ' 1517 ואילך.

³ וכן באשורית רישי, וגם בערבית, השה Pedersen שם, עמ' 16, 226, ואולי ראשי, ראשך הוא כמו נפשי נפשך במשמעת עצמי עצמך, כמו בחבשית, השה Dillmann Aethiop. Gr. 150, בסופו.

⁴ זה מצוי גם באשורית, השה אגרות עמרנה (הוצאת Knudtson) אגרות 85 שורה 39: 239 ש' 37: 256 ש' 10-13: גם מדרסון שם עמ' 141.

⁵ השה ספרי Gram. of Mishn. Hebrew עמ' 218.

אמנם כל החוקרים החדשים סוברים, שגם חי הוא שם בסמיכות, והנקוד בפתח הוא לפי דעתם נקוד מלאכותי של המסורה, כדי להבדיל בין שבועה בחיים של יי' לשבועה בחיים של בן אדם.¹ ויש סוברים שהדו־תנועה – י' לא נתקצרה לצירה מפני השפעת יוד שבראשית הסומך (יי' = יהו'). אולם אנו מוצאים הצורה חִי גם במקום שהסומך אינו מתחיל ביוד, כמו חִי האלהים, ש"ב ב' כ"ו; חִי אל, איוב כ"ו ב' ועוד. בשבועה חִי אני, חִי אנכי שבפי יי', חִי הוא בודאי תאר ונפרד, ושבועה זו אינה אלא אותה השבועה חִי יי' שבפי בן אדם.

שבועת חִי פלוני עם מלת הקשור אם אנו מוצאים במקומות אלו: ברא' מ"ב י"ה; חִי פרעה אם תצאו מזה'; ש"א י"ז נ"ה; חִי נפשך המלך אם ידעתי' ש"ב י"ד י"ט; י"א י"א; חִי וחי נפשך אם אעשה את הדבר הזה'. אולם שתי השבועות נתחברו יחד, ואז יש שבאה מלת הקשור אם להתאים עם השנית (חִי נפשך). כמו מ"ב ב' ב'; ד', ו'; ד' ל': חִי יי' וחי נפשך אם אעזבך'; ויש שבאה מלת הקשור כִּי, אשר, להתאים עם הבטוי הראשון (חִי יי'), כמו ש"א כ' ג': חִי יי' וחי נפשך כִּי כפשע ביני ובין המות'; כ"ה כ"ו: חִי יי' וחי נפשך אשר מנעך יי' מבוא בדמים'.

ע"י בטויים אלו נשתכח ההבדל המקורי שבין שבועת העדות חִי יי' ובין שבועת האלה חִי פלוני, ולפיכך אנו מוצאים מלת הקשור אם אחרי חִי יי', כמו ש"א י"ט ו': חִי יי' אם יומת'; כ"ח י'; מ"א י"ז א'–י"ב; י"ח י'; מ"ב ה' י"ז: ירמ' ל"ח. יי'. וכן בשבועה חִי אָנִי בפי יי' הרגילה אצל יחזקאל, כמו יחז' י"ד י"ז: חִי אני נאם יי' אם בנים ואם בנות יצילו'; כ' ג'–ל"א; ל"ג י"א. וכן בשבועה חיובית עם אם לא. יחז' י"ז י"ז: חִי אני... אם לא במקום המלך... אתו בתוך בבל ימות'; כ' ל"ג; ל"ד ח'. וחיוב ושלילה בשבועה אחת, במד' י"ד כ"ה–ל': חִי אני נאם יי' אם לא כאשר דברתם באוני כן אעשה לכם... אם אתם תבאו אל הארץ'. במקומות אלו אם אינה מלת התנאי אלא פשוט מלת ההצעה, כמו כִּי. ויש ששתי המלות האלו באות יחד, כמו ש"ב כ"ה ל"ד: חִי יי'... כי לולא מהרת... כי אם נותר לנבלי'.² כאן העקר הוא אם, כמו שמוכח מהעבדה שהשבועה היא שלילית, וכִּי בא להדגיש את משמעת ההצעה של אם וכן ש"ב ג' ל"ה: כִּה יעשה לי אלהים וכה יוסיף כי אם לפני בוא השמש אטעם לחם'.

ומפני שאם נעשתה למלת הצעה כמו כִּי, לפיכך אנו מוצאים שבמקום שיש צרך להכפיל כִּי, היינו כשיש אמרה מפסקת בין הרישה לסיפה, בא אם במקום כִּי

¹ Gunkel 1 בפרושו לברא' מ"ב י"ה קורא לנקוד זה eine rabbinische Finesse

חריטות רבנית. והשוה גם Sievers: Studien Metrische ח"א עמ' 296, הערה 1.

² הכפלת כִּי... כי מפני האמרה המפסקת בין הרישה לסיפה, ע' למעלה (עמ' 219).

השני, ולהציע שלילה. כמו במד' י"ד, כ"א-כ"ג: "חי אני... כי כל האנשים... אם יראו את הארץ"; מ"ב ג', י"ד: "חי יי' צבאות כי לולי פני יהושפט... אם אביט אליך ואם אראך"; איוב כ"ו, ב'-ד': "חי אל הסיר משפטי ושדי המר נפשי כי כל עוד נשמתי ביי... אם תדברנה שפתי עולה ולשוני אם יהגה רמיה".

וכל כך נשתכחה הכונה המקורית של א"ם, א"ם לא, בתור מלה תנאית אחרי קללה, עד שבטל השמוש של א"ם להציע שלילה ושל א"ם לא להציע חיוב. ואנו מוצאים מקומות שא"ם מציג חיוב וא"ם לא מציג שלילה, כמו דבר' ל"ב, מ'-מ"א: "כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעולם אם שנותי ברק חרבי = שאשנן וכו'; ברא' ל"א, נ"ב: "עד הגל הזה ועדה המצבה אם אני לא אעבר אליך" = שלא אעבר; שמות כ"ב י': "שבעת יי' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו" = שלא שלח ידו. וכן ביחד עם כ', בא א"ם להציע חיוב, כמו מ"ב ה' כ': "חי יי' כי אם רצתי אחריי" = שארוץ אחריי; ירמ' נ"א י"ד: "נשבע יי' צבאות בנפשו כי אם מלאתיך אדם כילק וענו עליך הידד" = שאמלאך וכו'. וכן גם בהשמטת הרישה, כמו עם א"ם לבד (למעלה עמ' 220), שופט' י"ה ז': "אם תעשון כזאת כי אם נקמתי בכם" = נשבעתי שאנקם בכם; ש"א כ"א ו': "ויען דוד... כי אם אשה עצרה לנו" = שבועה שאשה עצורה לנו; מ"א כ' ו': "כי אם כעת מחר אשלח את עבדי" = נשבעתי שאשלח. וכן אולי גם משלי כ"ג, י"ח ("כי אם יש אחרית"); איוב מ"ב, ח' (-כי אם פניו אשא). בכל המקומות האלו א"ם מציג חיוב.

ולאחרונה, כמו שמלת התנאי א"ם באה במקום כ', כך אנו מוצאים גם להפך, שמלת ההצעה כי באה אחרי קללה במקום א"ם, א"ם לא, כמו ש"א י"ד מ"ד: "כה יעשה אלהים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן"; מ"א ב' כ"ג; י"ט ב' רות א' י"ז. ועם הכפלת כי אחרי אמרה מפסקת, ש"ב ג' ט': "כה יעשה אלהים וכה יוסיף כי כאשר נשבע יי' לדוד כי כן אעשה לו". וכן גם בשלילה כי לא, מ"א י"ח י': "והשביע את הממלכה ואת הגוי כי לא ימצאכה", כלו' אחאב הכריח את הממלכה ואת הגוי להשבע שלא מצאך.

בנית הפסוקים האלו בעברית המשנית דומה לבניתם בעברית המקראית, שחקרנו עד עכשיו. גם במשנית מקשרות הרישה והסיפה על ידי א"ם לשלילה, א"ם לא לחיוב כשהשבועה היא שבועת האלה. אבל יותר רגיל הוא הקשור על ידי אות ההצעה ש - המקביל ל - אשר, כי במקראית. ועוד יש פסוקים במשנית, שאין בהם שום קשור בין הרישה וסיפה, ושהרישה באה בהם בתור קריאה, כמו לפעמים גם במקראית.

(1) דגמות מפסוקים עם א"ם, א"ם לא, אחרי קללה, גטין ל"ה ע"א:

״יהנה סם המות באחד מבניה של אותה אשה אם נהניתי מדינרך כלום״, כלומר שלא נהניתי; ירוש׳ יומא א׳: ״יבוא עלי אם ראו קורות ביתי שערות ראשי״; ״יבוא עלי אם נתכוונתי לכך״, ירוש׳ סוטה ג׳ ד׳; ולחיוב, ירוש׳ הוריות ג׳ ב׳: ״אקפח את בניי אם לא ראיתי שמעון אחי אימא חיגר באחת מרגליו״ = שראיתי; זבחים י״ג ע״א: ״אקפח את בניי אם לא שמעתי להבחין מפרש בין קבלה לזריקה״; מכות ה׳ ע״ב: ״אראה בנחמה (לשון סגי נהור = לא אראה בנחמה) אם לא הרגתי עד זומם״; ״אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי״; סנהד׳ ל״ז ע״ב: ״אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חברו לחורבה״. אולם גם בלי קללה, גטין ל״ה ע״א: ״חי יי צבאות אם נהניתי מכתובתי כלום״¹ = שלא נהניתי, וכן עם הבטוי קונם, שפרשו ג״כ קללה², כמו נדר׳ ג׳ ב׳: ״קונם אם לא ראיתי בדרך הזה כיוצאי מצרים, אם לא ראיתי נחש כקורות בית הבד״ = שראיתי; שם: ״אם אכלתי אם שתיתי״ = שלא אכלתי, שלא שתיתי; גטין ד׳ ז׳: ״קונם אם איני מגרשך״³ = שאני מגרשך, ובהשמטת הקללה, נדר׳ י״א א׳: ״אם ארחץ אם לא ארחץ אם אתקשט אם לא אתקשט״ = שלא ארחץ, שארחץ, שלא־אתקשט, שאתקשט. והשוה שם בגמרא ע״ט ע״ב, שמפרשים את הנדר: ״קונם פירות עולם עלי אם ארחץ״, ושם פ׳ ע״ב: ״הנאת רחיצה לעולם עלי אם ארחץ״ וכו׳, וכן עם הבטוי שבו עה, שבועות ד׳ ה׳ וכו׳: ״משביע אני עליכם אם לא תבואו ותעידוני״ = שתבואו ותעידוני; שם ג׳ ח׳: ״נשבע על דבר שאי אפשר אם לא ראיתי גמל פורח באויר אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד״ = שראיתי; מכילתא שמות י״ז י״ו: ״נשבע הקב״ה בכסא הכבוד שלו אם אניח נין ונכד של עמלק = שלא אניח.

(2) אולם יותר מרבים הפסוקים עם סמן הקשור שׁ. שמושו של שׁ בפסוקים אלו הוא כאות ההצעה, כמו כי, אשר במקראית. וכן אנו מוצאים במקומות אחרים שׁ משמש להצעה, כמו אחרי אמר, נדר׳ ד׳ ג׳:

¹ ראוי להעיר ששבועה עברית זו נמצאת בפי אשה, וכן שבועות אחרות מהדגמאות

שהבאנו.

² מהמשנה נדר׳ א׳ ב׳ משמע שקונם הוא כנוי, או שבוש בכונה, לקרבן. אולם בכתבת אשמנעור מלך צידון (נכתבה בערך 350 לפני חורבן ב״ש) אנו מוצאים פסוק זה שורה 4: ״קנמי את כל ממלכת וכל אדם אל יפתח אית משכב ז״, כלו׳ אני מקלל, או משביע כל מלכות וכל אדם שלא יפתח את המשכב הזה, ומוזה משמע שבצדונית קונם היה כעין קללה ושבועה. ונראה שהיתה מלה זרה בעברית. וכמו שאמרו שם בגמרא נדר׳ י׳ ע״ב: ״כנויין לשון נכרין הן״, E. A. Cooke: North-Semitic Inscriptions עמ׳ 30, 33-34.

³ אולם בהוצאת Löwe הגרסה שא יני ובירוש׳ שאני.

"אמר להם שהטהורה נפשה לשמים", פסח' ב' ח': "אמר להם שהזבח דמו
 ובשרו" וכו'.¹ דגמות בחיוב, ירוש' סנהד' ב' ו': "חייך שאני נותן בשם
 זכר ובראש תיבה"; סוטה י' ע"ב: "חייך שאני מציל בזכותך ג' מבניך
 מן האור"; במדבר רבה ב': "חייכם שאני ממלא משאלותיכם"; סוטה י"ג ע"א:
 "נשבע הקב"ה שאני גואל אתכם"; נדר' ט' ע"א: "העבודה שאגלחך לשמים".
 ובשלילה, יומא א' ג': "משביעין אנו עליך... שלא תשנה כלום"; תענ' ג'
 י': "נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו"; סוטה ב' ו': "אמן שלא שטייתי...
 אמן שלא נטמאתי";² ירוש' יבמות ח' ג': "העבודה שאיני מכירן"; גטין
 ג"ח ע"א: "העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו". ואפילו אחרי קללה במקום
 אם, כמו כי במקראית, אהלות י"ו א': "אקפח את בני שוה הלכה מקופחת";
 יומא א' א': "אקפח את בניי שלא הטייתה ימין ושמאל". אולם יש שהקשור
 ש' אחרי הבטוי שבועה כונתו בשלילה, כמו אם אחרי אלה, כמו נדר' ב'
 ב': "שבועה שאוכל לך" = שלא אוכל משלך. השה דברי אביי, נדר'
 י"ו ע"א, שבועות י"ט ע"ב: "שאוכל שתי לשונות משמע היו מסרבין בו
 לאכול" וכו'. וכן נדר' ב' א': "שבועה שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך"
 הכונה בשלילה: שאיני וכו'. וכן אחרי הבטוי קונם, ש' כונתו בשלילה.
 וראוי לשים לב לבניית הפסוק בבטוי זה. הפעל הוא תמיד בינוני. ואם
 הנושא הוא כנוי הגוף (=אני, אתה וכו'), אז בא ש' להציע את הנדר בשלילה,
 כמו נדר' ב' א': "קונם שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך"³ = שלא
 אישן, שלא אדבר וכו'; ח' ו': "קונם שאתה נהנה לי". אולם אם יש
 מפעל (object) לנשוא אז בא המפעל לפני הנושא והנשוא להדגשה, כמו
 ב' ב': "קונם סוכה שאני עושה לולב שאני נוטל" = לא אעשה סוכה,
 לא אטול לולב; ו' ו': "קונם יין זה שאני טועם... קונם זיתים וענבים אלו
 שאני טועם"; ה' ג': "קונם לביתך שאני נכנס שדך שאני לוקח". וכשהנושא
 הוא שם ולא כנוי השם, אז בא בלי ש', כמו א' ד': "קונם פי מדבר עמך
 ידי עושה עמך רגלי מהלכת עמך"; ג' ד': "קונם אשתי ובני נהנין לי";
 ירוש' נדר' א' ב': "קונם קורדום יש לי". בניה זו באה כנראה מפני שפרשו קונם

1 עיי בספרי. Gr. Mishn. Heb. § 424.

² השה שבועות כ"ט ע"ב: "כל העונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו".

³ כך הגרסה אצל Löwe, ובדפוסים שאיני, ועי' פרוש ר"ג למשנה בגמרא נדר' י"ד
 ע"ב: "בכולהו גרסינן שאני בלא יוד ובשבועות גרסינן שאיני ביד" וכו'. אולם חלק זה
 מלאכותי. והשה מאמרו של Laible: "שאיני oder שאיני" בקובץ Monatsschrift G. W. J.
 כרך 60 עמ' 29 ואילך. דעתו של לאיבלה שכונת ש' בכל המקומות האלו היא בתורת כנוי
 המצרף (relativum) אינה נכונה.

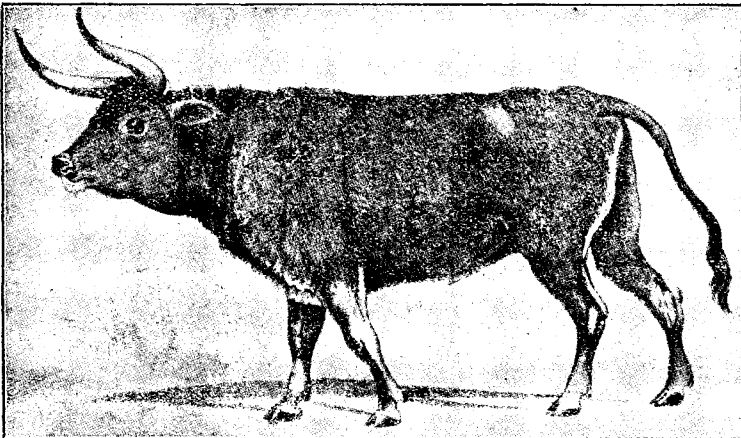
כמו קרבן, וְשֵׁי כמו כנוי המצרף = מה שֵׁי. וכן עם קרבן, נדר' א' ד':
 "קרבן שאוכל לך" = כל מה שאוכל לך יהא קרבן.

(3) כבר ראינו שיש במקרא שהשבועה שברישא אינה מקשרת לסיפה
 ע"י מלת הקשור, ושהיא באה כעין קריאה, כמו שופט' ח' י"ט: "חי יי' לוא
 החיתם אותם לא הרגתי אתכם"; יחזק' י"ד י"ח: ל"ה י"א. ויש שבאה
 השבועה גם בסיפה, כמו ש"א כ' כ"א: "קחנו ובאה כי שלום לך ואין דבר
 חי יי'"; רות ג' י"ח: "וגאלתיך אנכי חיי יי'". בניה זו של השבועה בתור
 קריאה ובלי קשור בין רישא לסיפה היא מצויה הרבה במשנית, כמו נדר'
 ב' ב': "שבועה לא אוכל לך"; כתובות ב' ט': "המעון הזה לא זזה ידה
 מתוך ידי"; ברכות ג' ע"א: "חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד"; ל"ד
 ע"ב: "העבודה לא חסרתם ולא הותרתם"; פסחים ל"ח ע"ב: "ברית הן הן
 הדברים שנאמרו למשה בסיני"; יבמות ל"ב ע"ב: "העבודה כך שמעתי
 מרבי"; מנחות מ"א ע"א: "גפה של רומי איני מניחתך".

ד"ר א. הניאל (פיקהולק)

הָרָאם (שור הבר - *Bos primigenius*)

בתנ"ך נזכר הראם שבע פעמים. יפה מתאר הוא באיוב (ל"ט, ט"י-י"ב): „היאבה רים עבדך אם ילין על אבוסך. התקשר רים בתלם עבתו. אם ישדד עמקים אחריך. התבטח בו כי רב כחו ותעזב אליו יגיעך. התאמין בו, כי ישיב זרעך וגרנך יאסף". הירודוט מוזכר את הראם בתור שוכן פֶּסֶן בצפון אפריקה ומתארו כבקר בר הדומה בכל לבקר הישוב, אלא שהוא לגמרי שחר, עורו עבה וקרניו ארוכות מאד וכפופות לפנים ולמטה, עד שברעותו הוא מכרח ללכת אחורנית, לבל ינעץ את

הָרָאם (תמונת אונסבורג)

קרניו בקרקע. בשל תאורו זה חשבו רבים שהראם הוא אנטילופה (*Antilope Oryx*), מפני שלא הכירו ראם בעל קרנים ארוכות ומעקמות כמתאר ע"י הירודוט. גם אהרני בספרו „תורת החי" השתמש בשם ראם לאנטילופה זו. להנחה זו גרמה גם העבדה, שהשם „רים" מצין בערבית מלבד את הראם גם את האנטילופה

הנ"ל (עין מלון: Gesenius-Buhl). אולם מכאן אין ראיה, מפני שהערבים מצינים ב"רים" גם את הבובל¹. לעמית זאת נמצא באשורית השם "רימו" יחד עם ציורי תמונתו, עד שאין גם צל של ספק, שהשם הזה מכוון לשור הבר (*Bos primigenius*). בכתבי תל-אמרנה² נזכר שמו לעתים קרובות וגם נזכרות קרני ראם מצפות זהב. בין שבעת המקומות, שבהם נזכר הראם בתנ"ך הוא נזכר בשלשה מהם בהקבלה עם בקר: (1) בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו (דברים ל"ג). (2) וירקידם כמו עגל, לבנון ושריון כמו בן ראמים (תהלים כ"ט). (3) וירדו ראמים עמם ופרים עם אבירים (ישעיהו ל"ד). ובכן גם מכאן נראה, שהראם הוא מין בקר ולא אנטילופה. גם הקטע הנזכר באיוב ל"ט מדבר על "תלם" "אבוס", "שדוד עמקים" ועל "אסיפת גרן" וזה יוכל להיות מכוון אך ורק לשור ולא לאנטילופה. את תאורו של הירודוט אפשר על נקלה להבין, אם ליחס את תאורו זה לבן מינו של הראם *Bos Opisthonomos*, שקרניו ארוכות מאד וכפופות לפנים ולמטה, עד שקשה לתאר, איך יכול היה ללכת קדימה, בזמן שהוא רועה וראשו כפוף. מכל זה מוכח, שהראם הוא שור בר ולא דבר אחר.

הראם או שור הבר תופס את המקום הראשון בין כל אבות הבקר והיה מצוי הרבה בארצות המזרח.

במצרים. למרות שפע הציורים מבקר הישוב העתיק, חסרים לגמרי ציורים, שאפשר יהיה לקבוע באמצעותם את מציאותו של הראם במצרים. מבלי פקפוקים וספקות. ומשום זה חשבו זמן רב, שהראם לא היה מצוי במצרים העתיקה. אולם בזמן האחרון קבע הילצהימר³ את מציאותו במצרים, על פי שרידי עצמות, במדת בטחון כזו, שאין לפקפק עוד באמתותו של הדבר. אמנם לפעמים קרובות פוגשים אנו במצרים תאורי ציד בקר, אלא שמתוך הציורים אין להחליט בודאות, אם לפנינו בקר בר או בקר ישוב. אמנופיס השלישי מספר אמנם על ציד בקר בר ואותו הדבר רעמסס השני כ-1300 לפני ספחה"נ, אלא שלא ברור, אם בקר זה הוא הראם ולא בקר ישובי שהיה חי פרא. אנטוניוס משער⁴,

¹ עין: Ritter C., Die Erdkunde von Asien, Berlin 1880 B. VIII. Abschnitt II. pag. 229. בחרתי בשם בובל ע"פ השם המדעי *Bubalus*, כפי שמקבל רוב הלשונות האירופיות ולא ב"תאו". מפני שהבובל לא ידוע היה אז לא במצרים ולא בא"י ולא בארם נהרים ולא יכול היה להיות לו שם בתירה. גם השם "מריא" אינו מתאים, מפני שכריא פרושו שור שהמריאו אותו והשמיין. את המשקל בובל ע"פ שועלז'כו' הציע לי מ. ס. אוירבך.

² עין: Knudtzon I. A., Die Amarnatafeln, Leipzig 1915 I 209-93 עמ'.

³ עין: Hilzheimer, M., Der aegyptische Ur. Festschrift für E. Hahn.

Stuttgart 1927.

⁴ עין: Antonius, O., Die Stammesgeschichte der Haustiere., Jena

1922, pag 41

שמתוך העבדה, שאמנופס הטביע לזכרון צידו זה מין מטבעות, יש להסיק, שיש ליחס לו יותר חשיבות מאשר לציד בקר רגיל, ויש אפוא להניח, שזה היה ציד ראמים. את השערתו זו של אנטוניוס אפשר לדעתי לחזק עוד בעבדה אחת. בלוחות תל אמרנה¹ נמצא מכתב של בורנבוריאש לאמנופס השלישי, שבו הוא מבקש, שישלח לו פסילי חיות וגם פסילי בקר בר יצוקי זהב, שיהיו דומים בכל לבקר חי. בקר הבר נקרא שם "רימי". ובכן אם הוא מבקש את הציד אמנופס השלישי לשלח לו פסל ראם, דומה בכל לחי, יש לחשב, שבורנבוריאש מיחס לאמנופס ידיעת הראם על בריו. וזה אפשרי רק במקרה, שהראם נמצא אז במצרים.

באשור. בתקופותיה הקדומות של מלכות אשור הצטינו המלכים כצידים נלהבים וציד ראמים היה אחד משעשועיהם החביבים של המלכים האלה. בציד ראמים היו משתמשים בסוס ורכב, כשרצו להמיתם וברשתות כשרצו לצודם חיים (עין ציור ב.). הראם הוא סמל הכח הדורס את הכל. הראם הוא שוכן הרים ופרוש המלה ראם הוא טפסן², בשל סגולותיו של הראם וחבתם של מלכי אשור לצידו³ היו מעמידים את תמונתו בשער ארמונותיהם לשם סגלה. כשפרץ הראם לתוך עיר היה נחשב הדבר באשור לסמן רע, ולמזל טוב מיחד, כשחדר לתוך עדר בקר. כך כתוב בכתבי המזלות האשוריים. אשור-נשירפל (ב-860—884 לפני ספה"נ) מוסר, שהוא צד 257 ראמים ועל יד הפרת לבד הרג 50 ראמים. תגלת פלאסר הראשון (1050—1145 לפני ספה"נ) מספר שעל פי פקודתו של תומכו נינוב הפיל במדבר ארץ מטני השוכנת בקדמת ארץ החתים ארבעה ראמים ענקיים בקשתו, חצו וחניתו. את עורם וקרניהם הביא לאשור, עיר הבירה. בשנת 1110 הוא צד בני ראמים על יד הלבנון ואסף עדרים מהם. זה היה בתקופת השופטים בערך⁴. מכל זה אפשר לראות באיוו מדה נפוץ היה הראם בארם נהרים ובשכנותיה. מאתים שנה אח"כ תם הראם כנראה באשור. בזה אפשר להוכיח עפ"י העבדה, שאשור-בניפל (ב-628—668 לפני ספה"נ) אינו מוזכר עוד בשלל צידו את הראם.

ב א ר צ י ש ר א ל. גם כאן בארץ היה הראם אורח. שרידיו: שנים ושביר עצמות, נמצאו בלבנון יחד עם עצמות הביון או שור הבר הליטאי (Bison Urus), מלבד הידיעות בדבר ציד ראמים בלבנון ובסוריה ע"י מלכי אשור. אולם קרוב לזמנו של דוד (אלף לפני הספירה) הוא נעלם וממשיך להתקיים עוד איזה זמן בצפון הארץ, בלבנון.

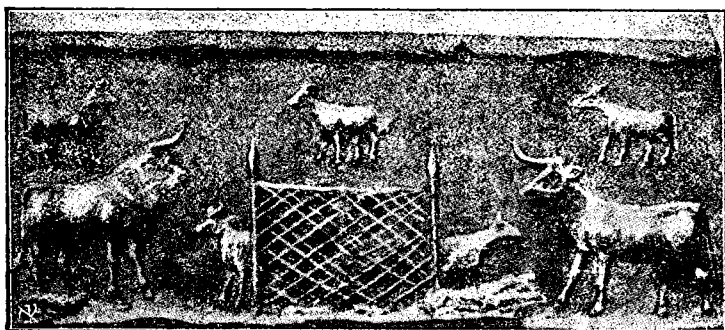
¹ עין: Knudtzon, J. A., Die Amarnatafeln, Leipzig 1915 I. pag. 93.

(N 10). בכרך II ע' 1028 מיחס ובר את המכתב הזה לאמנופס III, ולא ל-IV.

² עין: Haupt Elul u. Adar Z. D. M. G. Bd. 64 p. 713.

³ עין: Meisner B., Assyrische Jagden. Alter Orient 1912 pag 6-14.

⁴ עין: Hommel Fr., Geschichte Babyloniens etc. p. 532.

צייד ראמים בעזרת רשתות (מתוך גליל חותמת בבלית עתיקה מהמוזיאום בברלין).

מולדתו האחרונה היא פולניה, ששם הוא מתקים עוד במאה השש עשרה, על ידי הגנתם של מושלי פולניה בעצמם, ששמרו עליו. מקלטו האחרון הוא כנראה ביערות יאקטורוב, הנמצאים במרחק של חמשים קילומטר בערך מורשה. העדר האחרון, שטפלו בו ושמרוהו כיקר המציאות, ושמספר גלגלותיו המדיק נרשם בכתבי הממשלה, מנה עוד בשנת 1564 לאחר ספה"נ שלשים ושמונה גלגלות. בשנת 1599 עמדו על עשרים וארבע, ב-1602 רק על ארבע ובשנת 1620 נשארה רק פרה אחת, שגועה ב-1627. הירברשטין, הציר האוסטרי במוסקבה בתקופה זו, מתאר באופן מפרט את העדר הזה ומוסר גם תמונות ממנו בגלופי עץ. ויש לנו תמונות מספר של הראם בתקופתו האחרונה בפולניה. המעלה שבהן היא תמונת „אוגס-בורג“, שנקנתה ע"י הזואולוג האנגלי סמיט מאת מוכר עתיקות באוגסבורג אשר בגרמניה. התמונה הזו היא מראשית המאה השבע עשרה. על התמונה רשום היה השם „תור“, השם הסלאבי של הראם, מה שמוכיח שבאמת זו היא תמונת הראם. כאמור, נעלם הראם בא"י עוד בזמנו של דוד וע"כ מובן, שבתקופת המשנה לא היה שוב כל משג לחכמינו על אדותיו, גם בעלי התרגומים לא ידעוהו. אונקלס מתרגם כתועפות ראם לו (במדבר כ"ג) – תוקפא ורומא. וגם וקרני ראם קרניו (דברים ל"ג י"ז) הוא מתרגם תוקפא ורומא וזה מתוך חסר כל ידיעה ע"ד הראם. במשנה ותוספתא לא נזכר השם ראם אלא רק שור הבר, שעל אדותיו חולקים החכמים אם הוא חיה או בהמה: שור בר מין בהמה ור' יוסי אוכר מין חיה (כלאים ח' ו'). ובתוספתא א' ו': חמשה דברים נאמרו בשור הבר אסור משום אותו ואת בנו וחלבו אסור וכו'... והרי הוא כבהמה לכל דבר. ר' יוסי אומר זה הוא תאו האמור בתורה ומותר משום אותו ואת בנו וכו' והרי הוא כחיה לכל דבר. וחכ"א תאו בריה לעצמו שור הבר בריה לעצמו (תוס' כלאים א'). ומענין הדבר, שבעצם מתוכחים חכמינו על פרוש המלה תאו הנזכרת בתורה (דברים י"ד), בפרק המדבר

על כשרות היונקים השונים לאכילה, שבטעות יחסו למלה זו הוראה של שור בר. בפרק זה כתוב בין יתר הדברים: „איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמרי“. ואת המלים ודישון ותאו מתרגם אונקלוס „ורמא ותורבלא“. תורבלא או גם תורברא פרושו שור יצר או שור בר. ויש שמתרגמים להפך „ותורי בר וראמנין“ (ירושלמי כלאים פרק ח' ד'). עפ"י הירושלמי במקום הנ"ל, מקורו של שור הבר לפי החכמים הוא בישוב ומשם ברח למדבר ונהפך עיי"כ לבהמת בר, בעוד שר' יוסי אומר שהוא חית בר או שור בר מעקרו. ובתלמוד בבלי (חולין פ') מבאר שהחכמים חושבים תאו לבהמה, מפני שמתרגמים אותו תורבלא, ור' יוסי חושבו לחיה, מפני שהוא נמנה בתורה בין החיות ומוזה מוכח, שגם הוא חיה.

מכל האמור כאן יש לשער לדעתי, שבזמן המשנה והתוספתא לא ידעו בהחלט את טיבו ומהותו של הראם, ובמלת ראם אינם משתמשים לא במשנה ולא בתוספתא. ושור הבר הנזכר במקורות האלה ושהוא מכון לראם גם את טיבו אינם מכירים. הוא בשבילים יצור דמיוני ואין להם כל ידיעות עליו. כל המחלקת בדבר שור הבר, אם הוא חיה או בהמה, היא רק להלכה, ואין לה כל ערך מעשי, מפני ששור בר לא היה אז בנמצא. לפי כל הידיעות של בעלי התלמוד הוא חי במדבר, ז"א רחוק מכל ישוב, ולמעשה הוא אינו מתקים אז אפילו במדבר. ואם אונקלוס מתרגם ודישון ותאו – ורימא ותורבלא או עפ"י אחרים בירושלמי להפך – ותורי בר וראמנין, הרי זה אינו מבאר כלום, כי גם את פרוש המלים של רימא, ראמנין או תורבלא לא ידעו ולא יכלו לדעת. בתקופת המשנה והתוספתא לא נמצא כל שור בר לא בארץ ולא בשכנותיה, לא במצרים ולא בסוריה ולא בארם נהרים. הראם כבר תם כאלף שנה לפני חקופה זו ושור בר אחר, שהתקים בתקופה זו או בתקופה היסטורית לפניה, לא ידוע ועקבותיו לא נודעו עד עכשיו. את השם שור בר אין ליחס גם לבר בל, מפני שהבובל אינו יליד הארץ ובתקופת המשנה אין למצא עקבותיו לא בארץ ולא בסוריה, במצרים ואפילו לא בארם נהרים. הבובל הכנס מהדו רק בתקופת הערבים. ייטלש¹ מיחס את השם שור הבר שבמשנה ותוספתא לשור הגבן או שור החטוטרת (Bos Jndicus). השור הזה מצטין בחטוטרתו שעל גבו. שור זה מקורו מהדו ונפוץ גם כיום שם בטפוסים שונים. ייטלש אינו מבסס את דעתו זו, שבאמת אין לה כל יסוד. א) בקר החטוטרת אינו בקר בר כי אם בקר בלום וביתי, כיתר מיני הבקר הבייתיים, ומשום כך אי אפשר היה לאמר עליו, שהוא חי במדבר. ב) לו היה שור הבר שור החטוטרת, לא היה כל קשי בפרוש המלה ולא היה יכול להיות כל פקפוק ליחסו לבקר הבית ומשום כך למין בהמה. ברור, אפוא, שהמשגים שור בר לבעלי המשנה והתוספתא, ורימא תורבלא, תור-בר לבעלי התרגומים והתלמוד היו מלים שנתרוקנו מתכנן, ולא

¹ כרם חמד, מחברת ג' מכתב ח'.

עוד אלא שדישון ותאו בתורה אינם מיני בקר ואין לתרגמם לא ברימא ולא בתורבלא, או בתור בר לפי תרגום יונתן. גם דישון וגם תאו הם מיני אנטילופה ¹. בתלמוד ובמדרש פושטת המלה ראם את לבושה הריאלי ומקבלת צורה אגדתית, ולפנינו בריה ענקית בת מדות מטרות: עגל ראמים בן יומו ² גדלו כהר תבור וכשהוא מטיל גללים הוא סוכר את הירדן. בשעה שהיה דוד רועה את הצאן הלך ומצא את הראם ישן במדבר והיה סבור שהוא הר ועלה עליו ורעה את צאנו ³.

¹ עין: מלון Gessenius- Buhl

² אורזולא דרימא בת יומא, זבחים ק"ג.

³ מדרש תהלים כ"ב.

קנה ומכר בלשונות שם*

השפה הערבית מבטאה, כידוע, בפעל אחד גם את משג הקניה וגם את משג המכירה. כך למשל *שרי* פרושו גם מכר וגם קנה (בבנינים I, VIII) וכמו כן *באע* (בבנינים I, VIII). אף על פי שעכשו משתמשים בפעל הראשון בעקר להוראת קניה ובשני רק להוראת מכירה. אולם בדרך כלל רק *שרי* VIII פרושו קנה והפעל הזה דומה לפעל זבן בסורית, שבקל הוראתו: קנה ובפעל הוראתו: מכר. באפן שזבן מתאים ל *שרי* VIII וזבן ל *שרי* I. אף-על-פי-כן יש לפעמים שרק על פי קשר המלים במשפט אפשר להחליט, מה מסמן הפעל הזה באחד מבניני הנוכרים: קנה או מכר. בשני הפעלים הנוכרים משתמשים בערבית גם בהוראת חליפין, לתת או לקחת בחליפין. אנו מוצאים תכופות בטויים כמו: *أحضر الفاني بالباقي واشترى العظيم بالصغير*. = הוא המיר את החולף בקים והחליף את המעט במרבה. גם הפעל *באע* נמצא בהוראת חלוף, חליפין: *بعت النوم بالسهر* = החלפתי שנה בעתרת יקיצה². הוראה זו של הפעלים *שרי* ו *באע* היא כנראה הוראתם הקדומה וע"י זה מתבארת העובדה המוזרה, לכאורה, שלכל אחד מהם בערבית שתי הוראות הפוכות. לפני שהנהג הכסף עם ערכו המסכם במשא ומתן לא היו הקניה והמכירה אלא חליפין של חפץ אחד בשני. בתקופה זו כל אחד מהצדדים יכל להקרא גם בשם "קונה" וגם בשם "מוכר". הדבר תלוי בשקול-דעת ובנקדת-ראות בלבד. אם, למשל, ראובן נתן שה לשמעון וקבל ממנו עגל תמורתו, הרי ר. הוא הקונה ביחס לעגל והמוכר ביחס לשה.

חקירה עמקה יותר בהוראה השרשית של אחדים מן הפעלים האלה מגלה לנו את העובדה, שהמשגים "קניה" ו"מכירה" היו קשורים בתקופות ידועות, פחות או יותר קדומות עם משג התנועה. *שרי* הוראתו: מתנועע; *מא* (נחי ע"ו). רוצה לאמר: היה בתנועה, התנועע הנה והנה, התנוודד, בשעה ש- *מא* (נחי ע"י) מסמן: הוא קנה או הביא מזונות (طعام). צורת העתיד של הפעל הזה היא לפעמים *يسو* מה שמעיד, שבשרשם שני הפעלים

* מתרגם מאנגלית.

¹ כלילה ודמנה הוצאת cheiko, עמ' 139.

² עמ' 92 הוצאת דרנבורג Al-Fakhri

האלה אינם אלא אחד. בשפה הסורית מָר (עתיד ימור), ז"א: הוא קנה. את העבדה, שגם בשפה הסורית מָר משמש לעתים קרובות להוראת קנית מזונות. יש לבאר, כנראה, כהגבלה מאחרת של השמוש בפעל הזה.

בעברית חסרים הפעלים *شَرى* באג והפעלים, המסמנים את המשג "קניה" שונים לגמרי מאלה המסמנים את משג ה"מכירה".

אולם חֶלֶף בקל פרושו: הוא עבר, הוא בלה את הזמן, או עבר דרך ובהפעיל החלף = עשה חליפין. זה מביא אותנו לידי המסקנה, שמונח הקדום של כל הפעלים הללו היה כפי הנראה: התנועע, עבר. מהוראה זו התפתחה ההוראה החלף, מכיון שבחליפין החפץ עובר מיד ליד. בעברית מוצאים אנו את הפעל מור רק בהפעיל בלבד, ורק במונח חליפין, תמורה: החלפת חפץ אחד באחר. אולם עיון יותר עמק בפעל הזה מראה שמקומות אחדים בתנ"ך שבהם בא הפעל הזה אינם יכולים להתבאר באופן המניח את הדעת, אם לא נעזב את ההנחה המטעית, שלפעל מור ישנה בעברית רק הוראת החליפין.

הפסוק: "על-כן לא נִירָא בְּהִמִּיר אֶרֶץ וּבְמוֹט הָרִים בְּלִב יָמִים" (תהי' מ"ו ג') גרס קשי רב למפרשים ומבארי המקרא; המלה "בְּהִמִּיר" היא בלתי מובנת כל עקר, הבאור הישן של הפסוק הזה: "לכן אין לנו לפחד, גם אם הארץ תשתנה ותתחלף וההרים יתמוטטו בלב ימים", אינו מתקבל על הדעת. אמנם את הקשי, שההפעיל בא פה בהוראת פִּעַל עומד, אפשר להרחיק ע"י זה, שאומרים, שהמלה אֶרֶץ באה פה ביחס הפעול והנושא הוא ה'. מובן הפסוק יהיה אז: גם אם הוא (האל) ישנה וימיר את הארץ, לא נירא, כך מבארים אולסהויון והרבה אחרים. אפס ע"י זה מתהווה קשי עוד הרבה יותר גדול. המיר בכל מקום בתנ"ך פרושו: החלף, עשה חליפין בדבר יותר טוב או יותר גרוע, והמובן הזה אינו מתאים פה כלל. תקון יפה הכניס הר"ג קרוכמל שנתקבל אח"כ גם ע"י גרסץ: במקום בְּהִמִּיר הוא גורס בְּהִמֹּג, בְּרִיגס סובר, שצריך לתקן: בְּהִמֹּת, כשהארץ תהמה ותרעש (רעידת אדמה מחרידה את העולם בהמיתה ושאוניה הכבירה). השערה זו, אף-כי למראית עין היא מקבלת חוץ וסיוע מן התרגום היווני, אינה נכונה, כי הִמָּה במובן זה אינו לפי רוח השפה העברית. חוץ מזה מתאים יותר למלה *Ταρασσεσθαι* שבתרגום השבעים הפעל: בְּרַעַשׁ, *cheyne* משער שהמלה *Ταρασσεσθαι* משבשת מהמלה *ἀλλασσεσθαι*¹, אולם אם נחבר את המלה בְּהִמִּיר בפסוק זה עם מֶר = התנועע הנה והנה, היה במצב של תנועה, אז נוכל לתרגם: על-כן לא נירא, כשהארץ תנוד ותתנועע, ז"א תרעש. בדומה לזה אנו מוצאים בערבית. *يوم يمور السماء مورا وتسير الجبال سيرا*² =

¹ Book of Psalme 1

² קורא שורה נ"ו ט'.

ביום שהשמים ינועו וההרים ינודו. השמוש בפעל בקמיר פה דומה לגמרי לזה של תחליפס (תהלים ק"ב כ"ז). כי שני הפעלים האלה נרדפים במובנים אחדים. מתקשים עוד הרבה יותר בבאור פסוק אחר: „קְבוֹד תִּקְבְּמוּ וְיִנְחָלוּ וְכִסְיֵי־לֵים מְרִים קָלוֹן“ (משלי ג, ל"ה). מרים בפסוק זה נוהגים לבאר כהפעיל מן רום. לכאורה הבאור הזה נכון, אולם הוא גורם לקשיים מרבים. לפי הבנין הדקדוקי של המשפט יוצא, שקלון הוא הנושא וכסילים ההשלמה הישרה למרים. מן הצד השני, מוכיחה ההקבלה לחלק הראשון של הפסוק שכסילים הוא הנושא של המשפט. אולם למרות זה, שהבאור הזה אינו מניח את הדעת, הוא מצא בכל-זאת הרבה תומכים בין המפרשים החדישים. אכן, כאמור, אי-אפשר להתייחס אליו ברצינות. בדרך כלל הרים פרושו להרים איזה דבר למעלה, להלהיב את רוח האנשים, לקחת מאיזה מקום נמוך למקום גבוה, להניע הנה והנה, לתת בתורת נדבה, בתורת תרומה. אף אחת מן ההוראות האלו אינה הולמת את הפסוק הזה.

אבל מתרגם: הקלון מרים את רוח הכסילים, זאת אומרת רק ע"י הקלון מתרוממת רוח הכסילים ורק הוא משמש להם אוהרה. באור זה מתקבל רק בקשי רב, מכיון שהוא דורש להכניס רעיון מרכב יותר מדאי במלים פשוטות. רש"י ופרשנים אחרים שלנו מימי הביניים מעלימים עין מן הקשי, שמרים כתוב ביחיד ומבארים מרים כאלו היה כתוב ברבים – הם מרימים את עצמם, הם מתנשאים. אך בבאור זה אפשר להסתפק רק בדלית ברירה, רק בזמן שאין אחר יותר טוב ממנו. בנוגע לפסוק: „וְקִצְר־רוּחַ מְרִים אֶזְלָת“ (משלי י"ד, כ"ט) הדומה לו, כפי הנראה, יכולים לבארו בפשטות: האיש המחסר סבלנות מרים על נס את האזלת, כלומר מציג אותה לראוה לעיני כל.

בהתחשב עם כל הקשיים הללו נסו המפרשים לתקן את הפסוק. את השמות הנרדפים: נָחַל, יָרַשׁ, קָנָה הציגו במקום מרים; אבל אף אחד מהם אינו יכול לעמד בפני הבקרת ההגיונית. התקונים: ירשים, יירשו, קנים, יקנו אינם מתקבלים על הדעת. ההצעה לקרא מְכַתְּרִים, במקום מרים, היא אמנם תקון מִצְלַח, אבל אינו מתאים כאן. מלבד זה דורשים כל התקונים הללו שנויים מרבים בגסס המקבלי; אי-אפשר לקבלם גם מפני זה, שהתרגום היווני ὑψωσαν מראה שהגסס מרים נכון הוא לגמרי.

נשאר לנו אפוא לשים לב לתקונו של דיזרינק ולקרא כפי השערתו מְמִרים; זאת אומרת, שחסרה כאן מ' אחת, שנשמטה ודאי בין שתי המימיות של מרים וכסילים (השוה לדוגמא: אם מאן, שצ"ל אם ממאן, שמות י', ד').

ראיה לתקונו של דיוניק יוכל לשמש הפסוק: כְּבוֹדָם בְּקִלּוֹן אָמִיר (הושע ד' ז'). אולם ההוראה הפשוטה של הַמִּיר מכריחה אותנו שלא לקבל את ההשערה הזאת. אם נניח, שצריך לקרא מְמִיר בפסוק זה, כדעת דיוניק, הרי המובן יהיה אז לגמרי מהפך ממה שדרוש פה. בפעלים המסמנים קניה בא הדבר הקנוי בתורת מפעל ביחס הפעול (accusative) והמחיר בא תמיד עם ב' pretii (מחיר, ערך). אותו הדבר בפעלים המסמנים מכירה. והנה הַמִּיר נרדף עם החליף ודרוש אפוא שמה שנתן בחליפין יבוא ביחס הפעול (accusat) והמחיר צריך לבוא בב' (ויקרא כ"ו. הוה כמו כן ירמיהו ב' י"א; תהלים ק"ו. כ'). בעברית החדשה בא החליף במקום המיר; למשל, החליף שור בפרה או חמור בשור (קדושין ל"ח, ע"א; בבא מציעא ל"ו, ע"ב). כבודם בקלון אמיר פרושו: אחליף את כבודם בקלון, והרי לא יתכן שמוכן הפסוק במשלי הוא שהם נותנים את קלונם בחליפין. המלה מְמִיר תדרש גם כן להוסיף את המלה כבודם וגם להקדים ב' בראש המלה קלון. אפס הריתמוס של החרוז יפרע ע"י כך, והעקר שהרעיון המבטא באפן כזה יהיה בלתי הגיוני, כי לכסילים הלא אין כבוד שיוכלו לתת בחליפין...

אף-על-פי שההשערה הבאה היא לכאורה דמיונית ורחוקה מן המציאות בכל-זאת היא ראויה לתשומת לב. הרינו יודעים שבשפה הסורית מְר משמעותו הוא קנה. וכן מְר בערבית. בעברית ההפעיל מן השורש מור יש לו ההוראה החליף, לפיכך יש להניח, שבקל פרושו יהיה: לקחת בחליפין. זאת אומרת: קנה, רכש. כך הוא גם בנוגע לפעלים אחרים שאפי דומה להם. הוה: זָבַן, זָבַן, اشترى شىء ابتاع, שכבר בארנו למעלה.

הלכך הריני נוטה לשער, שכאן מרים הוא בינוני קל מן מור, שיש לו המובן: לרכש. התרגום יהיה אפוא פשוט מאד: וכסילים רוכשים להם קלון. החלק השני של הפסוק דומה לחלוטין לחלק הראשון, והפסוק נשאר כצורתו בלי שום שנוי.

והשערנו זאת אינה מכניסה פועל חדש בעברית. אלא מן ההפעיל הקים אנו באים ללמד על הקל ומיחסים לו הוראה, שיש לו בשפות השמיות האחרות.

אגב, עלי להעיר, כי באור זה של המלה מְר בתורת בינוני קל ממור כבר נאמר ע"ל. ה. לבינשטיין; אלא שהוא מפרש מְר כמור מְמִיר ואז הרי נשארות הקשיות שהראינו עליהן בדברנו על התקון מְמִיר. רק בקבענו את ההוראה האמתית של הפועל מור – לרכש, יובן לנו הפסוק בלי כל קשיים. מלים אחדות עלינו עוד לאמר ביחס לצורתה של המלה מְרִים. הצורה

הקבועה של הבינוני קל מנחי ע"ו היא קם. לכן מאד אפשר הדבר, שהנכדנים שלא ידעו את פשר המלה מור בקל ראו ב"מרים" בינוני הפעיל מ"רום ונקדו בהתאמה לכך. לפיכך אנו מכרחים לשנות את הנקוד כאן ולקרא במקום מרים (בצירה) – מרים (בקמץ). אולם שנויים דקדוקיים, שכונתם לתקן את הפסוקים, צריכים להעשות בזהירות יתרה, כי בנוגע לדקדוק העברי אין לנו מקורות אחרים מלבד המסורה. לדעתי הנקוד המסורתי נכון כאן: הצורה הקבועה של הבינוני בעברית הוא קוּטַל לפעלים יוצאים, וְחַפֵּץ, יָגַר לפעלים עומדים, בערבית قَاتِل ובסורית קֶטַל. מפעלי ע"ו יהיה בערבית قَاتِل מ- قَال ובסורית קָאם (בנקבה קִימָה). בעברית, אפוא, מתאים קם לקוּטַל, מַת – לְחַפֵּץ, בּוֹש – לְיָגַר. אף-על-פי-כן אנו מוצאים הקומים (מלכים ב', י"ח, ז'), הלוט (ישעיה כ"ה, ז') ובוסים (זכריה י', ה'), בשלמים נהפך בעברית הקמץ הגדול לחולם כרגיל. צורות כמו: הקומים וכו' מתאימות אפוא יותר לצורת קוּטַל. ברור, שצורת קם נקבעה טרם שהתחילה ההתעלות מקמץ לחולם. צורת הבינוני מַת אינה רק בפעלים עומדים בלבד, מלבד מַת יש גם לָנִים (נחמיה י"ג, כ"א). ושמות התואר, המשמשים שמות-עצם, כמו זֶדֶה, מצויים לרוב. ברטה¹ סובר, שרוב הצורות האלו השתלשלו מן העבר נֶעַל. אנו יודעים, על פי הפעל הערבי مَر (נחי ע"י) שהצורה הקדומה מן מור היתה מִיר ומתקבל על הדעת שהבינוני בקל היה מִר.

¹ Barth, Nominalbildung s 9 b.

ד"ר אפרים הראובני

מחקרים בשמות צמחי א"

1 לשאלת תבצלת השרון ושושנת העמקים

אחדים מחוקרי צמחי ספרותנו העתיקה סוברים שהפרח הנאה *Pancratium marit.* אשר את צלמו הננו נותנים בזה הוא שושנת העמקים. הנה למשל דבריו של הח"ל בספרו החדש „קשאת היהודים“ 1, II, בעמוד 170:

„*Pancratium maritimum*, L. heist heute süsan und dürfte der „sosanna der Täler“ am besten entsprechen“.

והלאה בעמוד 206 הוא כותב:

„*P. marit* — — — und gilt in saron bei Jaffa für die biblische „Lilie der Täler“ was auch für richtig gelten darf,“.

לעמית זאת יש מאמינים, שהצמח הזה אינו כי אם תבצלת השרון 2, וכן מקבל בחוטים שונים בתל-אביב, בין אנשי הספר והשפה ובקהל הרחב שם. השם תבצלת השרון ל- *Pan. mar.* חדר כמעט אל תוך כל הפנות בתל-אביב ולבין יהודי יפו (במדה אשר לא זכו לכך כמה וכמה מהשמות האחרים של צמחי התנין) על ידי הצעירים מוכרי התבצלות האלה 3 העוברים וטסים בצרורותיהם הגדולים בידיהם, או בסלים שמוחים על ראשיהם בשוקיה וברחובותיה של תל-אביב ובשכונות היהודיות שביפו ועל שפת הים שם, וקוראין להן — לתבצלותיהם, אשר זה עכשו קטפון והביאון בחפזון ממרחקי השדות והכרמים שבחולות אשר מצפון לתל-אביב — „חבי-צ'לית השרון“, „חבי-צ'לית השרון“ 4. ומשם, משפת הים שבתל-אביב,

¹ Die Flora der Juden

² עין: Fonck, Streifzüge durch die biblische flora, p. 56

³ בחדשי אב, אלול וחצי תשרי (בשעות שלפנות ערב, אשר אז יפתחו הפרחים האלה, למחרתו יבלו, ומקבוצת הפרחים שבראש הקנה יפתחו אחריהם לפנות ערב פרחים אחרים „חדשים לערבים“, כן במשך ימים אחדים).

⁴ ולפעמים יעבר גם ערבי מצרי בסל פרחים על ראשו וגם הוא צוח קול רם: חבי-צ'לית השרון, בבשו המצרי.

התחיל להתפשט השם בין האורחים הבאים להתרחץ שם, בין בני המושבות וגם בין הירושלמים.¹

מבלי להכנס כאן בעצם השאלות החשובות מהי חבצלת השרון ומהי שושנת העמקים, ומהי חבצלת בכלל וכן מהי השושנה, ואם לא שמות נרדפים המה, ובאיזה נבולות נרדפים השמות האלה – כל אלה הם נושאים לעבודה מענינת ורחבה, לעבודה בפני עצמה, – בלי געת בכל השאלות האלה רצינו אך לברר את השאלה בנוגע לצמח דגן: האם אמנם חבצלת השרון הוא הצמח הזה, או שושנת העמקים, או אולי לא הא ולא דא, ואין לו חלק כלל בשיר השירים, לא מקום לו שם, ולא השפעה.

וכן אמנם נראה לי, ואלה נמוקי:

(א) הדוד והדודה אשר שרו את שירת אביכם הם בתיך שירת אביב ארצם, ואשר שיריהם נרשמו בלבותיהם ונרקמו בנפשותיהם על-ידי האביב שלנו (וע"י הימים הקרובים לאביב), – מה טעם יפנו פתאם לחפש פרח מפרחי הארץ בתקופת שלהי דקטוא, המאין פרחי נוי ופרחי פאר וטעם בשדות האביב?

(ב) נאים אמנם פרחי *Pancratium mar.* ומכניסים את צרורותיו הגדולים והמלאים לבתים רבים בערי החוף – בתל-אביב, יפו, עזה ורפיח –, אבל זהו פרח המוני יותר מדי, עד כדי שבע וזלות, והוא מצוי למרבית גם בחקיות שבשוקים ובבתי אבל ומשקה. ריחו נודף אמנם למרחוק אבל חריף הרית ואינו נעים ביותר, ואשר הריחו פעם מקרוב וחש קצת בנחיריו ובראשו לא ברצון יגיש אליו את אפי שנית, ובלילות מרחיקים אותו מחדרי השנה הרחוק, מסכנת מכאובי ראש קשים. עליו ועל דומהו יאמר: "אהבתיו, אך קצת מרחוק". ולמרות כל יפיו והדרו אין בו מהחביבות המקרבת והמעדנת. – לא הוא אפוא יכול היה להיות אותה חבצלת השרון החמודה, אשר עליה אמרה הדודה: אני חבצלת השרון וכו', ואשר בעלי המדרש שמעו בה באונם הקשבת את ההבעה: "אני היא וחביבה אני", הבעה ההולכת וחוזרת במדרש כמה וכמה פעמים.²

(ג) עם כל הערות העצומה והקשר הנפשי והאמין לכל גרמי טבע הארץ השונים והרבים, ולגנים ולכרמים³ ולכרמי עין גדי ולפרדסי רמונים, ואל עצי היער ואל משכנות הרועים; ולהרים ולנבעות ולעמקים; ולחגגי הסלע ולסתר המדרגה; ולהרי בתר ולצללים; ולצבאים ולעפר האילים ולאילות השדה וליונים; ולמדרב

¹ בני ירושלים, גם אותם שאינם יורדים להתרחץ בימה של תל-אביב, יוכלו לראות את החבצלות הללו בעיניהם: הן פורחות בחדשי אב-אלול-תשרי בצלע הר הצופים! (בחצר בית הקברות של החילים. שתלון שם על-ידי מצבות הקברים).

² עין במדרש שיר השירים.

³ לכרמי ההרים וה סלעים.

ולתמירות העשן ולכרמל; ולעדרי העוים שנלשו מהרי הגלעד; וללבנון ולארזו ולריחו. ולמגדל הצופה פני דמשק; ולראש אמנה ולראש שניר וחרמון ולמענות אריות ולחררי נמרים, ולכל מנדים, מגדי הטבע והחיים, „עד בלי דעת נפשם” – עם כל זה ועם כל אלה אף הנָּקֶר לא הזכירו את הים ואף לא את חופו וגדתו!! ולא משום שרגשם למים היה לקוי וקהה, – אדרבה: אָפִי הנחל, ואפיקי המים, ומעינות הננים, ובארות מים חיים והנוזלים אשר בלבנון, והרחלים אשר עלו מן הרחצה, והברכות אשר בחשבון (אשר אליהן דמה את עיניה), ומים רבים ונהרות משכו את לבם ואת נפשם עד למאד, – רק לא הים! ולא שפתו ולא חופיו ולא חולותיו. כי לא על חוף הים הדל והעני בצמחי מרעה, לא כאן היה מקומם, לא כאן רעו, לא כאן הרביצו בצדירים ולא נקבע הים בנפשם ואת שירתו לא קלטו בלבם, ואת טעם חופיו וחולותיו „לא טעמו”, וצמחי חולותיו לא נרקמו בנימי נשמתם. – ומאין אפוא צץ פתאם בלבם ובספר שירי שיריהם *Pancratium maritimum* הלזה, הגדל על חוף הים בחולותיו שם ועל גדתו¹, ועד כדי להקלות ממעל לכל פרחי האביב? כי על כן אמרנו בהחלט: הצמח הזה איננו לא חבצלת השרון ולא שושנת העמקים ולא חלק לו בשיר השירים, לא מקום לו שם, ולא השפעה.

ד) והאיך לא שמו לב לעקר זה: לבית גדולו² של ה-*Pan. mar.*, שאינו לא השרון ולא עמקים כי אם, כאמור, חוף הים וגדתו, בתוך החולות שם. וראה גם זה פלא: התי' לב מביא³ בצדו של השם „*Sosanna der Täler*” את שמו הגרמני הטבעי של *P. marit.* „*Narcisse – Meerstrand*”, ובכן הרי לא קראו לו הגרמנים „*Narcisse der Täler*”, משמע שאין בית גדולו ה-*Täler*. ומדוע ואיך נהפך אותו *Pan. mar.* בארץ ישראל ובשיר השירים ל-„*Sosanna der Täler*”?⁴ ובאשר לאסמכתה של השמות *Susan, Susen, Susan* ו-*Susann* אשר התי' לב מביא⁵ בשם הפרופ' Ascherson⁶, ו-*Schweinfurth*⁷ משענת רצוצה היא,

¹ יש *Pan. mar.* גדל על גדת הים ממש ובכמיות עצומות, כגון בעזה ובפיח ובמקומות אחרים.

² בית גדול – *Habitat*; מנח שהציע לפני הסופר ש. בן-ציון. וכבר הבאנו פעם במאמרי „הסירה” בהחלקאי (חובות אב-אלול תרע"ה).

³ בספרו שהזכרתי לעיל בעמוד 170.

⁴ על שם גדולו של *Pan. mar.* בחולות החוף כנתינו עברית חבצלת חולות. השם הזה הולמו ומספיק לו דיו (הן בשביל לסמנו והן בשביל עצמיותו).

⁵ בספרו הנ"ל בעמודים 170, 206.

⁶ Ascherson et Schweinfurth, *Illustration de la Flore de Egypte*, 149.

⁷ Schweinfurth, *Arabische Pflanzennamen aus Egypten, Algerien und*

אשר אם ישען עליה האיש וכו', כאשר קרה כאן בענין *P. marit*, כי השם Susan בכל גוניו אינו שם מיוחד למין צמח ידוע, כי אם שם כולל לכמה צמחים שונים כמו ה־*Kpivoç* היווני וכו', חאנון' וכו', נֶנְבֶק' הערבי; הערבים קוראים גם למיני ארס אחרים בשם Susan 1. וכן ל־*Hyacinthys orientalis* 2 וכן ל־*Lilium* ולאחרים 3. הרי שהשם Susan לצמח דגן אינו מוכיח ולא כלום. וביפו ובכפרים אשר בסביבותיה מצפון ומדרום ובכמה מקומות אחרים בא"י לא שמעתי ל־*Pancratium* שלנו כי אם השם زنبق (נֶנְבֶק) בלבד 4.

Pancr. marit.

¹ Post, Flora of Syria, Palestine, and Sinai

² Harfouch בספרו של דינסמור Die Pflanzen Palästinas No. 1717.

³ עין בספרו הנ"ל של הח' לב גופא בעמוד 165.

⁴ יפלא שהשם זנבֶק ל־*Pan. mar.* המפורסם בין כל הערבים בסביבה כה מרכזית לא הובא ע"י חוקרי השמות הערבים של צמחי ארץ ישראל.

והאסמכתה השניה, האסמכתה על „מתיבתא דשרונה” אשר על-יד יפו, אשר הח' לב, Fonck ואחרים מבקשים למצא בה משען, הרי כאן, בארץ-ישראל, יודעים אני את ערך האסמכתה הזאת 1.

II. מִכְשֵׁר הַחֶרֶף (ה-סתונית) Colchicum Decaisnei Boiss.

אחד השמות אשר אי-דיוקם בולט לעין-כל עם הופעת הצמח בשדה הוא השם „סתונית” לפרח Colchicum Dec. המתחיל לפרח בסוף תשרי 2. והשם הזה הולך אצלנו וחוזר מדי שנה בשנה ומפה לפה ומספר לספר, והוא הולך ונכנס גם לתוך ספרי הסתכלות ולמוד 3, ועובר מבית ספר אחד למשנהו וגם נעשה שגור בפיותיהם הרכים של התיטקות שבנינו, וכמעט שהוא מתאורת בארץ.

את השם „סתונית” לצמח הנ"ל „קבלו” אצלנו בתרגום שמו של אחיו הנגל באירופה והנקרא שם בפי עמים שונים „סתונית” (Herbstzeitlose, Autumn Crocus)

1 ובכלל כל הענין עם „שרונה אשר על-יד יפו”, „כן קוראים בשרונה”, „כן מקבל בשרונה”, „עד היום הזה” — כל הענין הזה הוא נפוח הרבה. דברתי עם כמה וכמה אכרים ואכרות בשרונה בענין Pan. mar. (עם הצמח ביד!) ובשאלת חבצלת השרון ושושנת העמקים ואינם יודעים מכל זה. אחד החוקרים עבר בארץ, נפגש שם ע"י מי שהוא בשרונה, שמע מפיו את חות דעתו „המבססת” (והשפיע על החוקר גם עצם השם „שרונה” — זמי כמותם לפסוק בענין „חבצלות השרון”) ורשם בפנקסו, והדברים עברו מספר לספר, עד ספרו החשוב של ישישנו היקר הח' לב.

ובאשר להיסטוריה של השם בפי יהודי תל-אביב ויפו הרי היא לצערנו פשוטה ומכאיבה. עודני זוכר השנים אשר Pan. mar. לא זכה להענר בעטרתה של חבצלת השרון, ותל-אביב לא היתה עוד אז. והנה אחד המורים קרא בספרו של Fonck את המלים „Pan. mar. — חבצלת השרון”. המורה לא השפע משרונה אלא משמו של Fonck ומספרו, ויחפו להכניס את השם לתוך בית ספרו. אחדים מהתלמידים, ביהוד הנערים התיכנים, השתמשו בימות החפש לרוץ לאסוף מהפרחים האלה למכרם. השם חבצלת השרון הועיל למכירתם. שאר מוכרי פרחי Pan. mar. נאחזו בשם הזה ופיצוהו בעם, כאמור לעיל, עד היום הזה. — תקותנו האמצעית, שהמורים והתלמידים יעזרו לנו עכשו לעקר את השגיאה הקשה הזאת.

ושמעתי בימים האלה שציר טוב ציר יפה את הצמח Pan. mar. וחתמו בשם „חבצלת השרון”, והוצאת ספרים חשובה עומדת להוציאו לאור בשם הזה. בקשתנו מההוצאה האמורה לנהג זהירות בשם, שלא להרבות המבוכה בענין חבצלת השרון.

2 ורבים קוראים לו גם „סתונית”, ולא שמו לב כי מן השם סתו בנו אבותינו לא סתויות כי אם סתוניות (עין שביעית פ"ט, ותרומות פ"א, ונדרים נ"ג).

8 מתוך יחס הכבוד למחברי הספרים האלה בעד עבודותיהם במקומות אחרים, לא רציתי לצטט אותם בזה, בקשר עם „סתונית” וה-סתונית שלהם.

של ה-Colchicum הלו: Col. Autumnale והוא גם דומה עד למאד (בשנויים קלים) ל-Col. Dec. שלנו.

אולם לא שמו לב לדבר עקרי, שכך הוא אמנם שם בארצות אירופה. ה-Colchicum שלהם הוא להם „סתונית“, אבל לנו שלנו הוא מבשר החרף וכן יכנונו הערבים „בִּשְׁרֵת אֶל מְטָר“, „מִבְשֶׁרֶת אֶל שְׁתָּא“ (بشارة المطر, مبشرة الشتاء), כלומר בשורת הגשמים, מבשר החרף, וכן נכנהו גם אנו לא „סתונית“ כי אם מבשר החרף¹, כי קבוצת פרחיו הגדולים, החמוצים² עולים על פני האדמה לא בראשית הסתו כי אם באמצע אוקטובר בקרוב, סמוך לראשית החרף ומביאים לאיש השדה את בשורת ימות הגשמים ההולכים וקרבים. בשאיפתנו להחיות בעם את קשריו הנפשיים למבע הארץ אין שאלת השם הזה אך ענין פילולוגי גרידא, כי אם גם שאלת ערות לאשר נעשה בשדה ובקשר עם החלופים והשנויים הקשורים לאותה תקופת השנה. בשם „סתונית“ למבשר החרף הגנו מקדים את ההרגשה הנכונה שצריכה להתעורר בלב בן הארץ עם עלות הצמח הזה עם התקרבות ימות הגשמים ודשאתם³ לאחריו הצי שנת ימות החמה. הנה בעוד שבועות אחדים יעלה אחריו אחיו הקטן Col. Steveni, Runth. ואתו יחדו יבוא גם היוורה⁴. הנה כי כן עם עליית מבשר החרף שלנו הגנו כבר על מפתח החרף, ואנו משננים אז שנה על שנה לרגשותינו אנו ולשל אחרים: „סתונית!“ „סתונית!“ נחדל נא אפוא מן השם הזה.

ועוד: ישנו בארצנו צמח אחר, צמח חשוב, והוא ידוע ומפרסם בכל הארץ, הצב שמו (Urginea Maritima), אשר לפי המסורת תחם בו ירושע את הארץ לשבטים⁵ והפלחים יש מתחמים בו את שדותיהם עד היום הזה, ופרחיו הוא הם המה המסמנים בראשית פריחתם את הסתו בארץ ישראל. כי על כן יקראו הערבים לקני פרחי החצב خرف (חרף)⁶, כלומר „סתונית“. ימות הסתו נכללים אצלנו בתוך ימות החמה וכמעט שלא נדע להציג נבולות בא"י בין הקיץ והסתו, אלא שהרשיבות מתרכה באויר עם כניסת הסתו (באמצע אוגוסט בקרוב) וה„חרף“ שלנו, כדורומטר נפלא, מרגיש מיד את השנוי הזה המתהווה באויר והוא הולך ומעלה

¹ וכן כנתינו בחוברתי „שמות צמחי א"י“, הוצאת מורי בתי הספר העברים בירושלים, תרע"ז.

² הצבע הכללי של פרחי Colchicum יקרא חמוץ וכן נקבע את מהות הצבע ה„חמוץ“.

³ דשאה — Flora.

⁴ על כן קראתי לו „בריוקה“.

⁵ ברא' ג"ה, א'.

⁶ ובכפר חרבת-אל-לוז (ע' קסטל) שמעתי גם „חליף“ (—למנ"ר!).

באמצע אוגוסט במהירות רבה את קני פרחיו הבהירים. ולכן יכנו הערבים את קני החצב גם בשם قصب الري (קציב אלרי) ¹. הוא עילה בכל מקום בהרי יהודה, ובשפלה, ובגליל העליון, ובמקומות אחרים, כמעט בעת ובעונה אחת, וקורא לתושבים: הנה הסתו בא! בא הסתו! והאיש אשר ראה את ה"חריף" עולה בשעתו ואשר אוזנו קלטת את קריאתו בעתו, מה טעם ימצא עכשו, אחרי כלות כמעט כל פרחיו, כעבור כשני חדשים, מה טעם ימצא בלבו ובנפשו לקרא לפרחי Col. Dec. "סתונית"! נעזב נא אפוא את השם "סתונית" לאירופים באירופה ול-Colchicum Decaisnes שלנו נקרא בשמו הטבעי: מבשר החרף ².

III ה ש ר ג ן

לעקרו של מבשר החרף המתקים באדמה ³ וכן לעקריהם של שאר בני מיני צורה מיוחדת אשר עוררה אליה את התענינות הערבים והסורים ולא הסבה אליה את תשומת לב תושבי ארצות אירופה (בגלל הדמיון של הצורה הזאת למנורה אשר ישתמשו בה הערבים והסורים).

מעבר אחד, נניד מאחוריו, ביצי העקר, ומעבר שכנגד מנח בתוכו נבעול הפרחים. כאשר יסירו את הנבעול הזה מהעקר תִּרְאֶה מעבר הזה שקעוריות המעלה בדמיון הערבי את צורת מנורתו, את השִּבְנִי (سراج) שלו. שריר הנבעול דאשתקד הנמצא עוד בראש העקר, בפי השקעוריות, מחזק את הדמיון לשרנא ולפתילותו. ולכן יקרא הערבי לעקרו של מבשר החרף וכן של בן מינו, של בר היוורה (Colchicum stevani), "שִּבְנִי אל עִוְלָה" (سراج العولة). כלומר ה"שרנא של הלילית". בשם הלִּינִי "אל עִוְלָה" – של הלילית – כתירוהו הערבים בגלל ארסיותו, כי כן דרכו של הערבי לכנות בשם הלִּינִי – של "הלילית", של "הנחש" וכדומה את הצמחים הארסיים ⁴.

¹ כך הוא השם הנכון ולא אלראעי. על שם הצמח הזה תבא רשימה מיחדת בחוברת ד' של "לשוננו".

² המחבר הנכבד אינו נכנס לעצם השאלה, מה הוא סתו ומה חרף בעברית הקדומה ומה קודם למה. אלא מתחשב רק עם המקבל בעברית החדשה שהסתו הוא בין הקיץ והחרף. (הממכח).

³ לחלק הזה של הצמח, המתקים באדמה ואשר צורתו הוא כעין תפוח, חדשו אצלנו מנח "פקעת", תרגום משמו הגרמני Knolle ו"קבלוזה" בכל הארץ. והנה מלבד אשר השם פקעת הוא ביסודו "בקע" או "פקע" (כפקעות השדות של בני הנביאים של אלישע), סגלה שאיננה לפקעת שלנו – להתפקע, מלבד זה הרי יש לנו מנח עתיק שהשתמשו בו אבותינו והורישוהו גם אותנו והוא: "עקר", כגון "עקר הלִּינִי" (שביעית פ"ו, מ"ב). והמנח הזה הוא יפה, כי הוא מצַנֵּן את תכונתו היסודית של חלק הצמח הזה, שהוא עקר הצמח, ששאר חלקי הצמח הולכים וכלים בקיץ והחלק הזה נשאר קים באדמה והוא ה"עקר".

⁴ הפרופ' Dalman מביא אמנם בשמותיו הערביים לצמחי אי (בספרו של דינסמור Die Pflanzen Palästinas p. 84) את השם "שירג" אל עִוְלָה גם Crocus hyemalis שלנו

בסורית נקרא עקרו של Colchicum שורינגאן¹. נראה לי שגם כאן הוא ענין ה"שרגא", כי ודאי בערבים כן גם הסורים שמו לב לצורת העקר הדומה למנורתם, לשרגא, ויכנהו בשם הזה. ובגלל שמושגו של העקר לרפואה נעשה השורינגאן מפרסם בספרות. בעברית קראתי לעקרו של Colchicum שֶרְגָן בהבלעת ה"נון" ובמשקל עברי, במשקל ברקן².

(לזכרכם החרף), אשר עקרו אינו ארסי, וגם ראיתיו נאכל ע"י הערבים לתאבון. אך אין ספק בעיני שהערבים הטעוהו, כדרכם לפעמים. יש אמנם שהערבים יכנו בשם משתף גם את Colchicum וגם את Crocus וכן יעשו לפעמים גם האירופים בארצותיהם, אבל יבדילו ביניהם בשמות לְי כגון: Safran „Catard”, Safran d'autum- ne וכן יבדילו ביניהם בשמות לְי הערבים: הנה למשל בכפר בית שריק יכנו בשם הכללי צִיזֶה (בְּיִזְיָה) גם את Crocus גם Colchicum (את Col. Stevani) אבל יבדילו ביניהם בשמות לוי ויכנו את הראשון צִיזֶה النَّاس (בזיות אלגש—של האנשים) ולשני צִיזֶה حَيَّاه (בזיות חַיֵּא—של הנחש) כי לא יֶאֱכֵל. וכן בכפר צובה: שוֹחֶם אל גֶּאשׁ Crocus ושוהם חַיֵּא ל-Col. ברור אפוא, ששם הָלִי «אל ע'ולה» (של הלילית ולא של האנשים) מציין את ה-Col. ולא את Crocus.

¹ עין לב, כרך ג' בעמ' 159—160.

² וכבר הובא השם הזה בהבלעת ה"נון" בצורת «שורינגאן». עין שם בריש עמ' 160.

משה זיידל (בלטימור)

שמות

1

כבר הורה זקן: "כי אוצר גדול לנו בשמות המיוחדים לנפשות ולמקומות....." וכי: "יש לנו רשות לפתח רוח חיים בשמות העצם הפרטיים, אשר אין ספק כי מתחלה שמות כוללים היו, ולהשתמש בהם, על פי פעלה מתוך חזותם המוכחת עליהם, לדבר הצריך לנו"¹. על שמות אחדים כאלה הנני להעיר בזה.

א. תְּרַנְפֶּר

שם העצם הפרטי חרנפר (דה"א ז', ל"ז) מרכב, לדעת סימוניס, משני שרשים, משרש נחר (אלא שנשמטה הנון) ומשרש נפר. השרש הראשון ידוע לנו בהוראתו ונופל על נחרת הסוס, והשרש השני אמנם לא נמצא בעברית אבל נמצא בסורית בהוראת צהל, ובא על צהלת הסוס. לפי זה יתאים השם חרנפר לחיה המשמיעה קול נחרה וצהלה, למין ממיני הסוסים. ויש לשער, שבאמת מתחלה הנהג שם זה על חיה ואח"כ נקראו גם בני אדם בשם זה, כדרכם אז להקרא בשם בע"ח וכדרכנו אנו בשמות דב, זאב, צבי, וכדומה, עד היום, השערה זו מתאשרת מתוך המקרא כלו שבו נמצא השם חרנפר, "ויגידו עליו אחיו, כי שם נאמר: בני צופח סוּחַ וְתֶרְנֶפֶר וְשׁוּעַל וּבְרִי וְיִמְרָה, וכשנעין ונבדק נמצא, שכל בני צופח נקראו בשמות בע"ח. סוּחַ (למדנחאי סיח!) הוא הסיח, בן הסוס, כדעת רש"י, או בן חמור, כדעת אחרים². שועל, כמשמעו. אבל גם ברי וימרה הם לדעתי שמות בע"ח.

ב. בְּרִי

ברי כנראה מקצר מן בראי, ובית בראי (דה"א ד', ל"א) הוא-בית לבאות (יהושע י"ט, ו') או לבאות (שם ט"ו, ל"ב). בשם ברי או בראי אפשר לפי זה להשתמש לקריאת שם מין ממשפחת הלבאים³.

1 ר' זאב יעביץ, המזרח, תרס"ג, צד 96, ושם צד 222, הערה 1.

2 שרש זה נמצא גם בשם סיחון, וכבר דרשו רז"ל: סיחון שדומה לסייח בסדבר (ריה ג, ע"א).

3 ע"ד היסוד הבלשני לחלוף זה עין פירשם בלוגו. ויש גם לשים לב כי אותיות בראי הן אותיות לביא בחלוף ר' בל'.

ג. יִמְרָה

ימרה הוא לדעתי – נִמְרָה וראוי לכנות בו מין ממיני הנמרים. חלוף י בנ' נמצא בשם ימואל (בראשית מ"ו, י'; שמות ו', ט"ו) שהוא – נמואל (במדבר כ"ו, י"ב; דה"א ד', כ"ד) ובפיניקית בא יתן במקום נתן בעברית, וכדומה רבים, עי' פירשט במלונו אות י' ואות נ'.

ד. צופח

גם בשם צופח אפשר לדעתי להשתמש לשם בע"ח רחב או מתרחב (מתנפח). כי כן הוראת שרש צִפַּח בערבית – התפשט, התרחב, ונמצא בעברית בשמות צפחת וצפיחית.

ה. דוֹדָן

בשם דודן ראוי לדעתי לקרא לבן הדוד ומוצאים אנו סמוכין לזה במדרש: „דודנים (בראש' י', ד') שהם בני דודיהן של ישראל' (בר' ל"ו, א').

ו. אֶחָיִן

על פי משקל דודן אפשר לקרא לבן האח בשם אֶחָיִן (דה"א. ו', י"ט. אות יו"ד כידוע היא מן השרש של השם אח ונשתמרה עוד בסמיכות ובכנויים). עפ"י נעשיר את שפתנו במלים נחוצות מאד: אחין = בן-אח. אחינית = בת-אח; דודן = בן-דוד. דודנית = בת-דוד.

II

ע פ ר ו ן

א. בתרגום המיחס ליונתן נאמר על המקרא „וגם בני ענקים ראינו שם“ (דב, א', כ"ח) „ואף בני עפרון גברא“ – והשאלה מתעוררת מנין לו לבעל התרגום שעפרון בן צחר החתי (בראש' כ"ג) – שהרי רק אליו יכול לכוון – היה גברא. כלומר ענק, ושלבניו כון הכתוב „בני ענקים“. ודומה לי שהתרגום מְזַהֵה¹ בזה את עפרון עם ארבע האדם הגדול בענקים (יהושע י"ד, ט"ו). אבי הענק – או הענוק – (שם ט"ו, י"ג, כ"א, י"א) אשר על שמו נקראה העיר חברון לפניו בשם קרית ארבע (שם ושם).

ב. זהו זה אפשרי הוא מן הצד הבלשני, כי שרשו של ארבע – רבע הוא אחד עם עפר, שרשו של עפרון. בחלוף ב' באות פ' ובחלוף מקום האותיות. חלוף כזה בשרש זה אנו מוצאים במלה רבוע שהוא התרגום השומרוני למלת אפר, שכן הוא מתרגם „ואנכי עפר ואפר“ (בראש' י"ח, כ"ז) „ואנה סטם ורבוע“².

1 פעל סמליה זה שכבר נבנתה ממנה מלה „זהות“; וכן „זהו“ דלקמן.

2 המשגים עפר ואפר היו לאחרים ולא הכדילו ביניהם, מדכשם שאפר קרוי עפר דכתיב (במדבר י"ט, י"ז) מעפר שרפת החטא כן עפר קרוי אפר (רש"י לתענית ט"ו, ע"א); קסם, שהוא תרגומו של אפר בת"א ות"י בא בתרגום השומרוני כתרגום למלת עפר.

ואמנם מפרש מצינו שרש רבע נדרף ומקביל לשרש עפר במקרא: מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל (במדבר כ"ג, י'). כלומר "אבק ישראל", כמו שהשכיל יהושע שטיינברג לבאר במה"א אף כי מטעם אחר¹.

ג. הנחה זו שארבע הוא עפרון תבאר לנו ג"כ מדוע הוסב שם קרית ארבע לחברון. כי נראה שהשם החתי עפרון היה בפי העברים – ע"י חזוק הע' לח' והפ' לב' – לחברון, שם המצוי אצל העברים, הווה שמות ו', י"ח ודה"א ב' מ"ג, והשם הזה נתיחד על עירו של עפרון (השוה: באי שער עירו בראש' כ"ג, י', י"ח). ובכ"ז אנו מוצאים גם: ערי הר עפרון (יהושע ט"ו, ט'), שקרוב לאמר שהוא = הר חברון, הווה יהושע י"א, כ"א: "ויכרת מן ההר מן חברון", ושם י"ד, י"ב–י"ג: "ועתה תנה לי את ההר הזה..... ויתן את חברון לכלב". ובשופטים ט"ז, ג': "ראש ההר אשר על פני חברון", ובמקום אחד אנו מוצאים גם עיר בשם עפרון, דה"ב י"ג, ט"ו: "ואת עפרון (עפרין כ') ובנותיה" – ונראה כדעת פירשט, שהיא עפרה בנחלת בנימין (יהושע י"ח, כ"ג), שכן שתייהן נזכרות ובאות יחד עם בית-אל.

1 לרעת שט"ב רבע היא = רבץ – שכבת אבק.

להרחבת הלשון ותקונה

ד"ר ש. משרניחובסקי

פֶּרֶט מִנְחִים בְּתוֹרַת-הַנָּתוּחַ *

חלק ראשון

מנחים בתורת העצמות והקשורים

OSTEOLOGIA, SYNDESMOLOGIA

(הצעה)

חסרונה של שטה קבועה במנחים לאנטומיה מְרָנֵשׁ אצלנו זה כבר.
ערבוביה, כוו השלטת אצלנו – אין למצא דגמחה בשום שפה שבעולם.
רוצה אדם לתרגם את המלה os coccygis והוא נתקל בכמה וכמה שמות:
(1) העקץ, (2) עצם האליה, (3) שת, (4) עצם הזנב, (5) עצם פִּי־הטבעת, (6) עצם הנקבים,
(7) לזו של שדרה, (8) חוליה קטנה של שדרה, (9) הֶעֱצָה.
עָצָה זה, אם כן אדם אינו יודע מה הוא. עונה לו אחר, שהוא מכין לעצם
os coccygis, השני סובר שאין זה אלא עצם אחרת – os sacrum, השלישי אומר –
os ischii.

ולא רק בשמות, שאין הקהל רגיל בהם, כך.

מה זה פֶּרֶט ק?

אחד מבאר כך: חבור שתי עצמות, Articulatio — Gelenk — сустав; השני
משתמש במלה זו להוראת חוליה שבשדרה: Vertebra, Wirbel, позвонок; לדעתו
של השלישי אפשר לכנות כך גם חלקי האצבעות Phalanges, фаланги.
! ר'ע מה היא? סובר אדם, שזה הוא החלק העליון שביד, כלומר Brachium,
Vorderarm, плечо, כלומר בשר ודם, עצמות ועור, בא אחר ורוצה לכנות כך דוקא
את העצם שבזרוע Humerus; ואולם יש עוד מי שהוא ולו יפה, שיקרא כך הַיִּז
שבִּעֵצֶם הזרוע Acromion.

* אנו נותנים את הצעתו של משרניחובסקי, אם גם אחרים מן המנחים שלו שונים
מאלה המקבילים אצל רופאי א"י. בחוברת הבאה תבאנה הערות להצעה זו מאת זקן רופאי
א"י והממחה לטרמינולוגיה עברית-רפואית – הד"ר א. מזיא (המערכת).

דומני, די לי כְּנִמְאוּת; הקורא מעצמו יעמד על זה בקראו את ה"מלואים" לפרט זה.

גם כּוֹנֵעַ לקצור אי אפשר להיות מְרַצָּה ביותר מן השמות, שרצו להנהיג כמה מן הַפְּנִיָּתִים. אי אפשר לשום שפה שבעולם להתחרות עם הרומית בקצור המנחים, על אחת כמה וכמה לשפתנו, שהיא בתי-המזרח ודרכים אחרות לה, אבל לבא ולהוסיף על האֲרִיכוּת, זה למותר לגמרי.

למה לנו שם מעין: "חלק שבצר אחורים" להוראת os ischii, או למה לסמן את "הַקֶּנָּה הגדול" (Tibia) בשם "העצם הגדולה שבשוק התחתון" ואת הַקֶּנָּה הקטן (fibula) – "העצם הקטנה שבשוק התחתון"? מטעם זה אני מרשה לי להציע הצעה זו. עד כמה עלה הדבר בידי איני יכול לשפוט, ישפטו אחרים.

כשנשתי אל עבודתי היו לי לעינים, מלבד מה שאמרתי במאמרי "כיצד בוראים טרמינולוגיה עברית" ("שפתנו", ח"ב) הכללים האלה:

(א) מְשֻׁנִּים פשוטים במבנה נוף-האדם, שמות חלקי-נוף ואברים, שאין בהם מן הדיוק האנטומי, צריך לבטא על ידי המלים השכיחות באוצרו של "כולא עלמא", הלקוחים ממקורות השפה העמקים והטהורים ביותר, כלומר מן "המקרא" ו"המשנה".
(ב) הַמְשֻׁנִּים, שיש בהם כבר מן הדיוק הנתוחי (שטרם התפתח למדרגת מדע), יש לבטא על ידי מלים הנמצאות בשפה ובספרות שלאחר המקרא, כלומר ב"משנה" ובתלמוד. ספרות ימי-הביניים (תרנומים מספרי הרפואה של אסף הרופא, ראוי, אבן-סנא וכדומה) תשמש לנו מקור מלים לחכמת נתוח מפתח לערך, שיש בה גם מן הדיוק האנטומי. מתוך הספרות החדשה יש לקחת חמר המתאים להתפתחותה של חכמת הנתוח עתה.

(ג) להקל על למוד השמות העבריים הן למי שבא להכיר בטרמינים העבריים ותלמודו כבר בידו, הן למי שבא ללמד בבתי-אחת גם השמות העבריים גם השמות הנהוגים בתורת-הנתוח אצל אֲמוֹת העולם. והואיל שהַטְרַמִּינוֹלוֹגִיָּה הַבִּינְיָלָאית (B. M. A.) בְּרָבָה רוח החכמים נוחה הימנה והיא משמשת יסוד לִפְרֵט השמות שערכתי, מצאתי לנכון לדיק ככל האפשר בתרגום השמות ולהמעט ככל האפשר ביצירת החכמים, שאין בה ממשות בענין הציוריות, ובענין הדיוק אינה נותנת כלום, כגון: עָלִי וּמִקְּתָשׁ להוראת fovea, capitulum של הדי'ר שרשבסקי, או קַמִּית וּמִשְׁקָע של מִין גם כן לאותו מִשְׁנֵה, עֶלְה במובן epiglottis (שרשבסקי), פִּיבִיד לתרגום cartilago arythenoideum (שרשבסקי) מִנְדֵּל – pars petrosa (קצנלסון) וכו'; פְּרָמֵל להוראת promontorium (שרשבסקי).

(ד) לעמת זאת השתמשתי בשמות קרובים ככל האפשר לשמות הנהונים בלשון החכמים כדי להקל על זכרונו של הלומד, מעין בָּסִיס הַגִּלְגֵּל, basis cranii, וְיֵלֹן הַתֵּךְ, velum palatinum, פִּיף - xyphoideus processus, תֵּיק - theca, זִמְמִיּוֹת הַזֵּרְעִינִים - foveolae granulares, שֶׁמֶשׁ מְגִין - ossa sesamoidea, מְרִנִּים - cornua, קַפִּסִּית - capsula. הרשיתי לי להשתמש בִּפְסֵת הרגל להוראת Pes; קוֹבָה - os cubiti, קוֹנְבָה - concha; דִּיבֶּבֶרֶס - digastricus, ועוד הרשיתי לי להשתמש במלים, שלפי דעתי, הקהל העברי כבר התרגל להן ומכיר בהן כבר, על כל פנים יותר משהוא מכיר בתרגומים העבריים. שהציעו אחרים מן המניחים, למשל המלה לְבִירִינֵט יותר מובנה מהמלים פִּבְבָה או בְּרִירִים, שהציע ד"ר שרשבסקי.

(ה) מתרחק אני מכל מה שמביא לידי ערוב מְשֻׁנִּים. בפרט השמות הנהוגים אנו מוצאים את הפירמידה אך פעם אחת Pyramis ossis temporalis, ומטעם זה יש לנו היכלת לקצר בשם זה, ולסמנו רק בשם פירמידה, ולא לדיק שבעצם „הפירמידה שבעצם הרקה” אנהנו מרכרים, אבל אם נקבל את השם פירמידה גם להוראת הסחוס - arythenoid Cartilago, כמו שמציע שרשבסקי, אנוסים נהיה לפרט בכל פעם לאיזו פירמידה מְכוּוֹנִים (וזה למותר). בעצם הרקה יש לנו טבעת annulus tympanicus, שאין לנו ברירה אחרת לתרגמה אלא טבעת התף, בא הדיר שרשבסקי ומציע לתרגם גם את הָרְכוּבָה (stapes) במלה „טבעת”, הנמצאת כבר פעם באותה עצמה, ונצטרך להבחין בין טבעת לטבעת, מה שהוא למותר.

(ו) צריך להיות זהיר ודיקן בלשון. מדה זו אין אנו מוצאים אצל חכמינו, שהתעסקו בהנחת השמות באנטומיה. הלא כן אנו מוצאים ב„רמז אברים” של הדיר קצנלסון את המלה גבשושית פעם להוראת tuber, פעם להוראת tuberositas, „גבשושית השת” - tuberischii, „גבשושית העקב” - calcanei tuberositas; גִיד הנשה - ischiadicus, גִיד השריר - tendo nervi; גִלְיִי הקולית - condyli femoris, גִלְיִי הפיסה - ossa metatarsea, כמו כן משמשים אצלו בערבוביה הריץ וגומה להוראת fossa, נקב וסדק להוראת foramen, fissura; יו, עקץ וקוץ להוראת Processus.

הערקוב הוא הפרק הנקרא Articulatio talo cruralis והערקוב העליון הוא הריץ על גבי עצם - fossa poplitea. חכמת הנתוח מקפידה מאד בלשונה ומדיקת בשמות. לעצם בולטת מקרקע לא גדול יֶאָמֵר processus - יֵאָ או Apophysis, גרמנית Fortsatz, רוסית - отросток.

ויו דומה לקוץ - Spina (קוץ), spinosus processus; קָמוֹת קטנות לערך, שאינן חדות ביותר קרויות tubera (גבשושים). כשהן כעין קרניים הן קרויות cornua.

(קרניס), כשהן יותר ארכות ויותר חדות הן קרויות pecten (פֶּרְבּוּלָת) או Crista (חד), לְרִמּוֹת ארכות ויותר חדות יאמר lineae (לִנִּיָּם); tuberositas היא eminentia, Erhöhung — רָמָה; Rauigkeit, шероховатость, возвышение.

מִשְׁנ קבוע יש גם לכל השמות המצינים שקעוריות; גומה עגולה לערך קרויה grube, fovea; כשהיא יותר אֶרְקָה, הרי היא חריץ — fossa, poth, graben, אלה ואלה כשהם קטנים; נִמְמִית, בת-חריץ מענית — sulcus, fossula; רֶשֶׁם — Jmpressiones, вдавление, foveola.

(ז) שטה קבועה ומסימה צריכה להיות נר לרגלינו. אם החלטנו פעם, כי foramen בעברית נֶקֶב, עלינו לקרא לכל foramina שבעולם האנטומיה נקבים, באין יוצא מן הכלל, ולא צריך להשתמש בשם „פי הקדרה“ להוראת הנקב הנדול שבקרקר (foramen occipitale magnum), „ופתח נעול“ להוראת foramen obturatum (עין „ששה סדרי מדע“, לד״ר שרשבסקי). ולהיפך, אם נניח כי המלה סדק הוראתה fissura, צריכים אנו להזהר בלשונו, שבכל פעם שהקורא פוגש אותה מלה תהיה תמיד הוראתה fissura. אי אפשר למדע בלי דיוק, ואם בא הקורא ומוצא פעם „קרבול“ משמע „פרק שבין השוק ובין הפיסה“ (articul. talo cruralis) ופעם בהוראת „זיו שְׁנֵי הקנים שבשוק“ (malleolus lateral medial) (עין „רמ״ח אברים“) הלא זה מביא לערכוב גִּשְׁנִים ואין אנו יודעים במה עסקינו. השטה לקויה אם היא נותנת מקום ל„זיו הכתף“, ול„דיוסטרא שעל השכם“ ביחס לעצם אחת ובבת אחת ולהוראה אחת.

(ח) יוצאים מן הכלל רק השמות שיש להם זכות אזרח בספרותנו משכבר הימים, למשל הַפְּרָסְק, הַקְּרָסְל, הַקְּסָלִית, פיות הַפְּרָשָׁה, שאין לתת תחתיהם „פרק שבין קנה הזרוע ושני העמודים“ (Articul. culuti), „פרק שבין השוק ופיסת הרגל“ (Articulatio talo cruralis), „פרק שבין הקולית ובין עצם החלציים“ (Articulatio coxae). יפה השם „קרדלס הירך“ (אבן סנה) להוראת Caput femoris תחת „ראש הקולית“. שמות כגון אלה מוסיפים לחלוחית של שירה ומקוריות. אנב, מעין זה אנו מוצאים גם בטרימינולוגיה הרומית הנהוגה.

אולם אין ליצור יצירות חדשות מעין אלה במספר רב, כי הן יוצאות מכלל השטה — ואסורות לנו ברבוי ויפות במעוטן.

(ט) בהנחת כמה שמות, שסופם ברומית ideus — או — ides, המורים על איזה דמיון בין עצם לעצם, למשל Proc. xyphoideus, כלומר הדומה לסִיף, Proc. coracoideus, כלומר הדומה לחרטֶמוֹ של עורב, cartilago cricoideus (סחוס דומה לשבעת) ושהרוסי מבטא על ידי הוספה של видный אל שם העצם (למשל:

העצם, למשל הסיף (Proc. xyphoideus); קֶבֶע — lacerum Proces. — השמטתי את העצם הנמשל והשארתי רק את שם העצם, למצאתי אצל הקדמונים, גם אבן־סנה קורא חרטום העוֹרֵב להוֹיו, Proc. coracoideus כלומר, "הוֹיו הדומה לחרטמו של עורב"; "הַפְּקֶת־ב" — Proc. styloideus כלומר, "הוֹיו הדומה לַשָּׁרֵר או לַמְּקֶתֶב". ונראה, שזו היא מדה שְׁמִית. בדרך זו אחז גם הדר' שרשבסקי, הקורא תָּרִים לסחוס Cartilago thyreoides, מַבְעֵת לסחוס Cartilago crycoidea וכן גם הדר' קצנלסון: "הַתְּדוֹת" ossa sphenoidalia, הַסְּפִיָּה os scaphoideum.

(י) מובן, שלא כל השמות צריכים תרגום. אלה, שלפי דעתי, אינם ראויים לזה, ביותר שמות השלבים, הצנורות, הרצועות, הקשרים, החריצים המרכבים והארָבִים ביותר, אשר, לפי דברי הפרופ' הירטל, שמותיהם עולים עליהם בארכם, לא תרגמתי כלל, כי שמם היוני או הרומי הקצר והמְדִיק יפה להם, והמשתמש משתמש רק באלה. וכך הדבר נוהג גם בשאר השפות, אך את נושא השם לא השמטתי מתוך הפרט. במלואים, שנתתי ל"אבות השמות", ימצא הקורא גם שמותיהם הנדרשים ובאורים קצרים, ומעצמו יעמד גם על הטעם, מפני מה בחרתי בשם זה או אחר, כי להאריך בזה אין כדאי.

(א) הַמְּשִׁנִּים: "למעלה", "למטה", "פנימי", "חיצוני" לא תמיד מתאימים הם לחפצו של המנתח המְדִיק; וחבמי זמנו הכניסו משום זה את המלים, medial, proximal, distal, lateral, ulnar, radial. מְדִיאל או לְאֶרֶל, משמע פונה כלפי השטח התיכוני, או כלפי הצד שכנודו; פְּרוֹקְסִימָאל וְדִיסְטָאל, כלומר קרוב או רחוק ממקום חבורו של האבר אל הגויה (בתאור הגפים); "בְּדִיָּאל או אולְגָּאר, כלומר יותר קרוב אל עמוד זה או משנהו; טִיבִיָּאֵל או פִּיגִיָּלָארי, כלומר יותר קרוב אל הקנה התחתון או העליון; נְלָארי או פְּלִגְטָארי, משמע יותר קרוב אל כף היד או הרגל, במובן האנטומי. במובן, אין לתרגם את המלים האלה, שבהן משתמשים בכל השפות החיות.

משאת נפשי היתה קצורו של שם. לצורך זה בחרתי בשמות שאינם מרכבים. מטעם זה בפרתי את המלה "בְּפִלָּא" על פני "אֵן הִירְכִים", "אֵן הַחֲלָצִים" ואחותי בדרך שעליה רמזתי בסמן י'. לא הקפדתי בזה בתרגום שמותיהם של השלבים, החריצים, הצנורות, שהם מרכבים על פי טבעם, ומפני שהמנתחים מבכרים את שמותיהם בטרמינולוגיה הנהוגה על פני שמותיהם בשפת־אדם, והצורך בקצור אינו גדול כך, אבל הקורא יכיר גם בהם את שטתי זו.

ומצא אני לחובה להביע בזה את תודתי למר וִינֶר שסיע לי בעבודתי במוניאום האֶסִי אשר בפטרבורג.

בעריכת פרט השמות השתמשתי בספרים אלה:

Dr. Friedrich Merkel, Die Anatomie des Menschen, zweite Abteilung, Skelettlehre (Wiesbaden, 1914);

G. Gegenbaur, Lehrbuch der Anatomie des Menschen (Leipzig, 1899);

Rauber-Kopsch, Lehrbuch der Anatomie, Abteilung 2. Knochen, Bänder (Leipzig, 1914);

Г. Брезике, Руководство по анатомии человека. I Остеология, синдесмология и миология. (Пб. — Киев, 1918);

Кернер — Шпатель гольцъ, Атлас по анатомии человека ч. I. Кости, суставы, связки (Москва, 1907)

בהנחת השמות השתמשתי בספרים האלה:

ששה סדרי מדע מאת ד"ר בנימין שרשבסקי, הוצ' "חבר" (אודיסא, תרע"א);

רמ"ח אברים, פרקים אחדים ממשנת יצירה מאת ד"ר יהודה ליב קצנלסון

(פטרבורג, תרמ"ח);

האדם, חכמת הנתוח מאת כר"ל מן בוילנא (ווילנא, תר"ם);

ספר תורת היים בשלשה חלקים עם ששה לוחות מפתחים, מאת הר"ר

שמעון בריינין (ווילנא, תרמ"ט);

רפואות העם מאת החכם המפרסם טוסאט מארץ שווייץ, אבי הרופאים

בדורנו זה (כרלין, תקמ"ד);

ספר הקאנון הגדול לאבן סינא, העתק ר' יוסף הלרקי (ניאפולי,

רנ"ב 1492);

ספר הקאנון הגדול, העתקת ר' נתן המאתי (Cento) כתב יד ישן על

קלף, fol (כפטרבורג במוזיאום האסיי);

ספר רפואות אל ראזי, כתב יד (כפטרבורג, במוזיאום האסיי);

תורת החיים מאת אהרן הכהן פאריעס, Med. doctor in Wien (השחר,

ווינא תרל"ו, תרל"ז, תרל"ח);

ספר רפואות לרבנו משה בן מימון ז"ל, רופא למלך מצרים. יצא לאור

ראשונה על פי כתב יד בריטיש מוזיאום בלונדון (לונדון תר"ם);

ספר רפואות בכתב יד לאסף היהודי. נעתק מכתב יד ישן נושן בקלף

של האדון ד"ר ילינק בעיר הבירה וויען בשנת המשיח (פטרבורג, במוזיאום האסיי);

ספר מרפא לעם. כולל עצות טובות לכלל הבריות, למוד הנהגה ושמידה

לבריות לבל יחלו, ודרכי רפואה לפני החולים, בתרופות מועטות ובפרט בהנהגה

טובה. חברו הרופא פרידריך פוליצקי ממהוו וועצלער בארץ פריסין בלשון אשכנז,

נעתק ללשון פולנית ועתה נעתק ללשון עברי... מאת יהודה בצלאל במהר"ר זאב

וואלף עליאשברג (ווילנא והוראדנא, תקצ"ד)

חלק ראשון מספר העולמות או מעשה טוביה הכינם צעיר וקטן
הרופאים טוביה מקיק מיץ שבארץ צרפת, יע"א, נרפס בוויניציא בשנת מעשה טוביה
תס"ז לפ"ק (נכתב באדריאנופול);

ספר פרקי משה הוא ספר הרפואות לאדם הגדול בענקים עטרת החכמים
וראש הנבונים הוא הנשר הגדול הרב רבינו משה בן מימון ז"ל אשר האיר לארץ
ולדרים עליה וכו' (Lemberg, 1804);

ספר הנהגת הבריות והיא אגרת הרפואה מהרמב"ם ז"ל למלך
ישמעאל (ירושלים, שנת שמש צדקה ומרפא);

ספר שבי"ל אמונה מאת רבי מאיר אבן אל ב"ר, רפוס אמשטרדם.

Biblisch – Talmudische Medizin Beiträge zur geschichte
der Heilkunst der Kultur überhaupt von Dr. Julius Preuss (Berlin, 1911);

Die anatomischen Namen von Dr. H. Triepel (Wiesbaden,
1910);

Prof Hyrtl, Onomatologia anatomica;

Das Arabische und Hebräische in der Anatomie von
Prof Hyrtl.

התלמוד וחכמת הרפואה מאת ד"ר י"ל קצנלסון, הוצ' "חיים", ברלין

תרפ"ח.

רפואה, כרך ראשון, מאת ד"ר א. א. גולדין, ד"ר ל. מ. הרברט וד"ר

א. גולדשטיין, ניויורק, תרפ"ז.

פְּרִשְׁת רָאשֵׁי הַתּוֹבוֹת

מקרא	מק'
משנה	משי'
תלמוד	תל'
מתרגומו העברי של אבן סנא	אס'
של יוסף הלרקי	יוסהיל
של נתן המאתי	אסהים
ד"ר י. ל. קצנלסון	קצל'
ד"ר שרשבסקי	שרשי'
ד"ר משרניחובסקי	משי'
ד"ר פרויס	Pr
ד"ר בריינין	ברי'
כתב יד של ראזי	ראזי
רבנו משה בן מימון	רמבים
אסף הרוסא	אסהיר
ד"ר גולדין.	גל'

— patellae הפיקה —

Ossicula mentalia בְּנוֹת־עֲצָמוֹת שֶׁבַסְנֵטָר

Gemis גֶּמִיס

Canaliculus בְּתִיצָנוֹר

— sphenoidalis היתר —

— mastoideus פטמה —

— chordae tympani נִיב־הַתָּה —

— tympanicus הַתָּה — —

Fossula petrosa פְּתִיחֵרִיץ שֶׁבַאבִּי

Lingula man- בְּתִלְשׁוֹן שֶׁבַלְסַת הַתַּחְתּוֹנָה

dibulae

— sphenoidalis שֶׁבִּיתֵר —

Capitulum בְּתִרְאֵשׁ

— mandibulae הַלְסַת הַתַּחְתּוֹנָה —

— radii הַעֲמוֹד הָעֲלִיץ —

— ulnae הַעֲמוֹד הַתַּחְתּוֹן —

— humeri קִנְה־הַחוּרֹעַ —

— capitulum fibulae הַקִּנְה הַקֶּטָן —

— costae הַצֵּלַע —

ג

Jugum, Vertex גֶּב

Juga cerebralia גְּבִיר־הַמֹּחַ

— alveolaria הַקִּנִּים —

— — mandibulae הַלְסַת הַתַּחְתּוֹנָה —

Dorsum sellae הָאֵבָה —

— nasi הַחֶטֶם —

Os pubis הָעֲרִוּה —

Tuberositas גְּבִנּוּגִית (עֵין חֶסֶפְסָה)

Tuber גְּבִשׁוּשׁ

— malare הַלְחִי —

— maxillare הַלְסַת הָעֲלִיוֹנָה —

— frontale הַמִּצַּח —

— calcanei הָעֵקֶב —

— parietale הַקֶּדְקֵד —

א

Os petrosum אֶבְנִי

Proc. aiaris אֶבְרָה

Os hamatum אוֹנְקֵל

Hamulus אוֹנְקֵלִיּוֹן (מֶשֶׁ)

Hamulus lacrim. — הַדְּמַעוֹת

— pterygoideus הַכִּנְף —

Cingulum אֶזוֹר

— extrem, Sup. — הַנְּפִים הָעֲלִיוֹנוֹת

— — inf. — הַתַּחְתּוֹנוֹת

Sella turcica אֶכְף תִּרְכִּי

Antebrachium אֶמְבָּה

Sternum אֶמְצַע הַחֹזֶה

Infundibulum אֶפְרֶקֶסֶת

Articul. humeri אֶצִּיל

— genus אֶרְפוּכָה

ב

Spina scapulae בְּדֵל (אֶסֶ)

Thorax בִּית־הַחֹזֶה

Recessus בְּלוּטָה (בְּלוּטָה)

— palatinus הַחֵךְ —

— frontalis הַמִּצַּח —

— alveolaris הַקִּנִּים —

Basis cranii בָּסִים (בָּסִים) הַגִּלְגֵּל

— ext. — חִיצוֹנִי

— interna — פְּנִימִי

— phalangis — הַמַּעֲרֹכָה

— ossis sacri — הָעֵצָה

— mandibulae — הַשִּׁכְמָה

— ossium metacarpa- לְסַת תַּחְתּוֹנָה

— lium

— ossium metatarsalium — מַסְרָק הַיָּד

— „ „ — הָרֵגֶל

— vetrebrae	— החוליה	— ischiadicum	— השת
— mandibulae	— הלסת התחתונה	Tuberculum	נקששושית
— deaphysis	— העצם	— pubicum	— נביהערוה
— costae	— הצלע	Tubercule de Jerdy	גירי
— femoris	— הקולית	Tuberc. post. vertebr.	— אחורית שבחוליות
— fibulae	— הקנה הקטן	— sellae	— האכף
— humeri	— קנה הזרוע	— intercondyloideum	— בין-הגלילים
— — ilicum	— הבסל	— jugulare	— הגב
— — ischii	— השת	— majus humeri	— הגדולה שבזרוע
— — pubis	— גב הערוה	— pharyngei	— הגרון
— — sphenoidalis	— היתרי	— phalangis	— המערכה
— ossium meta-	— עצמות מסרק היד	— scaleni	— המעלות
carpeum		— post. atlantis	— הנושא האחורית
— ossium meta-	— מסרק הרגל	— obturat. post.	— הסותמת האחורית
tarsalium		— — ant.	— הקדומה
— radii	— העמוד העליון	— mentale	— הפנטר
— tali	— הערקוב	— ossis navicularis	— האניה
— tibiae	— הקנה הגדול	— tali	— הערקוב
— ulnae	— העמוד התחתון	— articulare	— פקקית
Fovea	גומה (גומת)	— costae	— הצלע
— pterygoidea	— הכנף	— ant. atlantis	— הקדומה שבנושא
— processus transversa	— הצדדית לזיו	— spinosum	— הקוק
— costal. sup.	— העליונה	— minus Humeri	— הקטנה שבזרוע
— costalis infer.	— התחתונה לצלע	— ossis	— עצם מרבית-הקצוות הגדולה
— trochlearis	— הגלגל	multang. majoris	
Trochlea	גלגל	— caraticum	— עורק-המח
— humeri	— הזרוע	— supra-	— שממעל לפטמת הצדעים
Cranium	גלגלית	mastoideum	
Condylus	גליל	Epicondylus	נקלית
— proc. condyloideus	— הגלגלת	— humeri	— לאמפרלית שבקנה הזרוע
— cond. occipitalis	— (עצם) הערף	lateral.	
Condyli femoris	גלילי הקולית	— — medial	— המדיאלית
Torus palatinum	גלילית החד	— femoris	— הקולית
Foveola	נקמיה	Corpus	גוף
Foveolae granulares	נקמיות הגרעינים	— sterni	— אמצע-החזה

- infrasternalis	- שמתחת לחזה	Extremit. sup.	גפנים עליונות
- Ludovici	- של לודוביק	- inter.	- תחתונות
- parietalis	- הקדקד		
Processus	זיו		ד
- accessorius	-	Discus	דסקוס
- alaris	- אַבְרָה	- articularis	- הפרק
- alveolaris	זיו הקנים שבלסת עליונה	- lateralis	- הלאטרלי
maxillae		- medialis	- המדיאלי
- ant. mallei	- הפעם הקדום	Lamina	לַמִּינָה
- articul. sup.	- הפרק שבעצה	- vitrea	- הזכוכית
- artic.	- עליון, תחתון שבהוליה	- perpendicularis	- המאָנְך
sup., inf. vertebrae		- papyracea	- הנייר
- clinoides ant.	- יתרי קדום	- cribrosa	- הנקוב
- - med. post.	- תיכוני, אחורי	- fibrocartil.	- סחוס-חוטמים בכף-היד
- condyloideus	- הגליל	volaris	
- coracoideus	- חֲרָסֶם העורב	Symphysis	דִּבְכָּה
- coronoi-	זיו עֶקֶם בעמוד התחתון	- vera	- אמתי
deus ulnae		- ossium pubis	- גבייה-ערוה
- - mandibulae	- בלסת תחתונה	- sacrococcygea	- העצה והאליה
- costarius	זיו צִלְעִי		
- ethmoidalis	- המכבר	ה	
- falciformis	- החרמש (מש')	Circumferentia	חֲקָף פרק העמוד העליון
- frontalis	זיו מִצְחִי בלסת עליונה	articul. radii	
maxillae		- - ulnae	- התחתון
- infraorbitalis	- שמתחת לחר העין		
- intrajugularis	- שבין העלים בעצם	ו	
ossis		Velum palatinum	וילון-החך
- occipitalis	- הערף		
- ossis	- בעצם הרִבְּקָה	ז	
temporalis		Angulus costae	זוֹיֵת הצלע
- jugularis	- הַגֵּב	- ethmoidalis	- המכבר
- Kerckringi	- של קֶרְקֶרִינג	- mandibulae	- הלסת התחתונה
- lacrimalis	- הרמעות	- sterni	- החזה
- lateralis	- ביִן-החוליות הלאטרלי	- occipitalis	- הערף
vertebrae		- pubis	- הערוה
- tali	- הערקוב הלאטרלי	- mastoideus	- הפטמת

— occipitalis	— שבערף	— med. הלטראלי, התיכוני, העקב, העקב, הטיכוני, הלטראלי	—
— intersphenoidalis	— שביך-היתדות	tuberis calcanei	—
— intraoccipitalis	— שבעצם הערף	— mamillaris	— הפטמקה
Diarthrosis	— פרקי	— marginalis	— הקצוני
Syndesmosis	— רציעות	— mastoideus	— הפטמקת
— fibrosa	— חומים	— maxillaris	— לסת עליונה
Synostosis	— עצם	— odontoideus atlantis	— השן שבנושא
Crista	— חדר	— orbitalis	— חרדהעין
— lacrimalis	— הרמעות	— palatinus	— היתך
— posterior	— אחורי	— posterior tali	— הערקוב האחורי
— iliaca	— הכסל	— pterygoideus	— הכנף
— incisiva	— המחתכים	— pyramidalis	— הפירמידלי
— ethmoidalis	— המכבר	— sphenoidalis	— היתרי
— obturatoria	— הסותם	— septi cartil.	— שבהצצת הסחוס
— occipitalis ext.	— הערף החיצוני	— spinosus	— הקוקן
— — int.	— הפנימי	— styloideus	— המכתב בעצם המסרק ג'
— colli costae	— צוואר הצלע	d. metercarp. III	—
— conchalis	— הקונכיה	— styl. ossis temporalis	— שבעצם הרקה
— capituli costae	— ראש-הצלע	— — radii	— שבעמוד העליון
— nasalis	— שבתם	— — ulnae	— שבעמוד התחתון
— interossea בקנה-הקטן	— שביך העצמות בקנה-הקטן	— temporalis	— הרקה
fibula	—	— trochlearis calcanei	— הגלגל שבעקב
— intertrochanterica	— שביך-התלוליות	— transversus	— הרחבי
— tuberculi majoris	— שבנבשושית הגדולה	— uncinatus	— הנרתיק
— minoris	— הקטנה	— Xiphoides	— הסיף
— supramastoidea	— שממעל לפטמת	— zygoma-	— העל שבלסת עליונה
— infratemporalis	— שמתחת לרקה	ticus maxillae	—
Vertebra (ae)	— חל'ה (חליות)	— zyg. temporalis	— שבעצם הרקה
— coccygeae	— האליה	— — frontalis	— המצח
— prominens	— בולטת		—
— thoracalis	— החזה		—
— lumbalis	— המתנים		—

ח

Synarthrosis	— חבור מהרק
Gamphosis	— נעוץ
Synchondrosis, Symphysis	— סחוס

— masseterica	השריר הלועם	— sacralis	העצה
— glutea	השת	— cervicales	ציאריית
— supraglenoidalis	שממעל לעין-הכתף	Sinus	חיק
— infraglenoidalis	שמתחת	— sphenoidalis	יתדי
Septa	תְּצֻצוֹת (תְּצֻצוֹת)	— maxillaris	הלסת העליונה
— alveolaria	קני-השנים	— frontalis	המצח
— interalveolaria	שבין הקנים	— tarsi	שרש-הרגל
Porus acust. ext.	חֲרֵי-הַשְּׁמִיעָה החיצוני	Cavum	חֶלֶל (חֶלֶל)
— — int.	הפנימי	— auris	האוזן
— orbita	העין	— symphiseum	הזיבק
Rostrum sphenoidale	תְּרָסְמִיתִּירִי	— nasi	החטם
Proc. coracoideus	העורב	— medullare	המח
— coronoideus	תְּרָסֵם	— oris	הפה
Fossa	תְּרִיץ (תְּרִיץ)	— articulare	הפרק
— digastrica	דו-הכרם	— tympani	התף
— cranii anter.	אמצעי שבנלגולת	Pars	חֶלֶק הַקְּנִים שבלסת ה'
— — posterior	אחורי	aivéolaris mandibulae	
— condyloidea	גלילי	Substantia compacta	חֶמֶר מוצק
— coronoidea	החרטום	— spongiosa	ספוגי
— canina	כלבי	Tuberositas	תִּסְפָּסֶת (תִּסְפָּסֶת)
— clavicularis	הכתפה	— coracoidea	חרטום-העורב שבלסת
— pterygoidea	הכנף	claviculae	
— mandibularis	הלסת התחתונה	— deltoidea	דלתית
— jugularis	העל	— iliaca	הבסל
— poplitea	הערקוב	— ossis navicularis	האניה
— radialis	העמוד העליון	— radii	העמוד העליון
— temporalis	הרקה	— ulnae	העמוד התחתון
— trochanterica	התלולית	— sacralis	העצה
— intercondyloidea	שבין-הגלילים	— costae	הצלע
— acetabuli	שבכף-הירך	— inguicularis	הצפרן
— elecrani	שבמרום-המרפק	— ossis cuboidei	הקוביה
— iliaca	שבצעם הבסל	— costalis claviculae	הצלע שבלסת
— supraspinata	שממעל לברל	— — metatarsi	מסרק-הרגל
		— tibiae	הקנה הגדול

כ

Proc. pterygoideus	פְּנֵף (פְּנֵף)
Ala magna	פְּנֵפִים גדולות
- parva	קטנות
- vomeris	המחרשה
Vola manus	פֶּה היר
Acctabulum	הירך
Planta pedis	הרגל
Fornix cranii	כַּפֶּת הגולגלת
Pelvis major	כַּפְּלָא גדולה
- minor	קטנה
Pecten	כַּרְבֶּלֶת
- ossis pubis	גביהערוה
- carinateum	של תרנגולת
- palatinae	החיך
- petrosa	האבני
- transversa	הרחבית
- infrazygomatica	שמתחת לעל
- frontalis	המצח
Inclinatio pelvis	כַּפֶּף הכפלא

ל

Os lunatum	לִכְנָה
labyrinthus ethmoidalis	לִכְיִרְיִנִט שבמכבר
- osseus	של עצמות
Maxilla	לִסְת עליונה
- incitura	פנימת החטם
nasalis	
- pocessus	זיו הקנים
alveolaris	
- processus fron-	המצח
falis	
- processus	החך
palatinus	

- suprameatum	שממעל למבואות
- infraspinata	שמתחת לברל
- subscapularis	לשכמה
- subarcuata	לקשת
- infratemporalis	לרקה
- lacrimalis	הרמעות
- glandulae lacrimalis	שקרי הרמעות
Fossae mentales	חֲרִיצֵי הפִּנָּטָר
Processus falciformis	חֲרִמָּשׁ

ט

Annulus fibrosus	טִבֵּעַת הסחוס
- tympanicus	התף
Trigoniun palatinum	טְרִיגוֹן-הַחֶךְ
Os trigonum	טְרִיגוֹנִי
- trapezoide	טְרַפֶּזֶן

י

Bursa	יֶלְקוּם
- sinus tarsi	החיק שבשרש הרגל
- m. gast-	לאטרלי שבקברת הרגל
rocrenii lat.	
- med.	מדריאלי
- infrapatell.	עמק שמתחת לפיקה
prof.	
- m. popli-	קדום שבשריר הערקוב
tei ant.	
- post.	אחורי שבשריר הערקוב
- semi-	השריר הקדומי למחצה
membranosi	
- mucosa	השריר שמתחת לשכמה
subscapularis	
- praepatellaris	שלפני הפיקה
- suprapatellaris	שממעל לפיקה
Bursae synoviales	יֶלְקוּמֵי המשחה
Ossa cuneiformia	יִתְדוֹת
Os sphonoidale	יִתְדִי

— ethmoidalis	— המכבר	— processus	העל — — —
— n. petros. sup. major.	— עצב האבני השטחי והגדול	zygomaticus	
— transversus	— הרהביות	Mandicula	— תחתונה
— pnemonalis	— הריאה		מ
— tympanicus	— התף	Meatus	מבוא (מבוא)
— obturatoria	— הסותמת	— orbitae	— חרי-העין
— tubae auditivi	— הציצרות השמיעה	— nasi	— החטם
— subclaviae	— עורק הכתפה	— — medius	— האמצעי
— petrosus inf.	— שבאבני למטה	— — inferior	— התחתון
— — sup.	— למעלה	— acusticus ext.	— השמיעה החיצוני
— palatini	— שבחך	— — int.	— הפנימי
— tali-calcanei	— שבערקוב, שבעקב	Clivus	מוֹרֵד (מוֹרֵד)
— malleolaris	— שבעפס	Vomer	מִחְרָשָׁה
Phalanges	מַעֲרָכָה (מערכות)	Chorda obliq-	מִיתֵר האמה האלכסונית
Antrum Nighmori	מַעֲרַת הַנְּאֹזִר	uae antebr.	
Frons	מִצָּח	Os ethmoidale	מִכְבֵּר
— semicanalis	מְרֹב	Calvaria	מִכְסֵּה הגולגולת
Synevia	מִשְׁקָה	Tegmen tarsus tympani	— חלל-התף
Olecranon	מְרוֹם המרפק	Proc. styloides	מִכְתֵּב
Acromion	— השכמה	— — temporis	— בעצם הרקה
Malleus	מַקְרָת	— — radii	— שבעמוד העליון
		— — ulnae	— התחתון
		Sustentaculum tali	— מסיעת לערקוב
		Metacarpus	מִסְרָק היד
Atlas	נוֹשֵׂא	Metatarsus	— הרגל
Manubrium sterni	נֶצֶב	Fonticuli	מַעֲיֵנוֹת
Foramen	נֶקֶב	Sulcus	מַעֲגִית (מעניות)
— caecum	— אטום	— canaliculi	— בתי-הצנור שבעפסמת
	— גדול (שבעצם הערף)	mastoidei	
— occipitale magunm	— —	— dorsales	— דורסאליות שבבית-החזה
— ischiadicum maior	— שבשת	thoraces	
— palatinum m.	— החך הגדול	— lacrimales	— הרמעות
— vertebrae	— החוליה	— venosi	— הורידים
— mandibulae	— הלסת התחתונה	— sagittalis	— חציית
— incisivum	— המחתכים	— pterygopalatinus	— בנהף החך

<p>Uncus סָדֵן</p>	<p>— obturatum סוּחַם</p>
<p>Fissura סָדֵק</p>	<p>— ovale סֹנְלֵנֶל</p>
<p>Agger nasi סֹלְלַת הַחֹמֶם</p>	<p>— rotundum עֵנֶל</p>
<p>Fissura interver- סָדֵק שְׁבִין הַחֲלִיּוֹת</p>	<p>— opticum הָעֵין</p>
<p>tebralis</p>	<p>— transversarium הַצִּדְרִים</p>
<p>— orbitalis inf. חֹר הָעֵין הַתַּחְתּוֹן</p>	<p>— parietale הַקִּדְקֵד</p>
<p>— — sup. חֹר הָעֵין הָעֲלִיּוֹן</p>	<p>— spinosum הַקּוֹץ</p>
<p>— pterygoidea הַכִּנֶּף</p>	<p>— ischiadicum minus קֶמֶן שֶׁבֶשֶׁת</p>
<p>— sterni הַחֹזה</p>	<p>— sinuum sphe- חֲלָקֵי הִיתִידוֹת</p>
<p>Epistropheus מֹזֶבֶב</p>	<p>noidalium</p>
<p>Cartilago קָחוֹם</p>	<p>— — femoris מַכְלָבֵל הַקּוֹלִית</p>
<p>— costalis הַצֶּלַע</p>	<p>— — fibulae — הַקֵּנָה הַקָּמֶן</p>
<p>Fibracastilago חוּטִי</p>	<p>— — tibiae — הַקֵּנָה הַגְּדוֹל</p>
<p>— navicularis — שְׁבִם־פִּינָה</p>	<p>Foramina alveolaria גְּקָבֵי הַקִּנִּים</p>
<p>Proc. xyploideus סִיף</p>	<p>— nasalia — הַחֹמֶם</p>
<p>Ramus קָעִיף (סָעִיף)</p>	<p>— ethmoidalia — הַמַּכְבֵּר</p>
<p>— mandibulae — הַלֶּסֶת (הַתַּחְתּוֹנָה)</p>	<p>— nutritia — הַמַּכְלָבִלִּים</p>
<p>— — — הָעֲלִיּוֹן, הַתַּחְתּוֹן שְׁבַע־צֶמֶם הַשֵּׁת</p>	<p>— palatina minora — נִקְבִּים קְטַנִּים שְׁבוּיִלִּין</p>
<p>— inf. sup. ischii — — שְׁבִנְב־הַעֲרוּהָ</p>	<p>Vagina mucosa גְּרִתָּקֵן הָרִיר</p>
<p>— inf, sup. ossis pubis</p>	

(סוף יבוא)

ילקוט צמחים

(המשך)

Pennyroyal, Polie		ת	
ponliot, блошная мята		Cydonia communis, L.	* 242 תבואש
תָּנָא, ר' אָנָה 247		Quince-tree, Quitte	
Solanum sanctum, L.	* 248 תָּדָק	Cognassier, айва	
Silybum marianum, Gaertn.	* 249 חוֹת	Convolvulus, L.	243 תבִּלְבֵּל
Milk-Thistle, Mariendistel		Bindweed, Vinde,	
Ostropestro		liseron, вьюнок	
250 חוֹנְקֵדֶב, ר' בִּישׁ		1 Lilium, L.	* 244 תבִּצְלָת
* 251 חור, תלִּפָּה נִילָא, לִבְנָה		Lily, Lilie	
Populus alba, L.		lis, лилия	
White Poplar (Abele), Weisspappel		2 Colchicum, L.	
Серебристый тополь		colchicum, Herbszeitlose	
Polygonatum, L.	252 חוֹתֶמֶת שְׁלֵמָה	Colchique, зимовник	
Solomon's -Seal, Solomonssiegel		* 245 תבִּצְלָת הַשְּׂרֹז, ר' שוֹשַׁנַּת הַצִּמְקִים	
Signet de Salomon, Соломонова		Pancreaticum maritimum, L.	
печать (купена обыкн.)		* 246 תָּבֶק, ר' פוֹדֶנְגִי, פוֹמֶנְק	
		Mentha Pulegium, L.	

242 בבלי (ביצה כ"ו). — 243 ע"פ השם הסורי. ע. לב. — 244 מקי. במשמעות זו משתמשים בספרותנו החדשה ואין לפסלה. מפני שיש לה יסוד גם בספרותנו העתיקה ואמנם לפי מד"ר (שה"ש) השמות תבצלת ושושנה שהיא היא ה-Lilium. נרדפים הם. לפי ע. לב ואחרים אין התבצלת שבתנ"כ אלא Colchicum, ותבצלת-השרון היא Colchicum Stevani. 245 בהוראה זו קבלנו את השם מפי א. אהרנסון וכך גם דעת הפרופ' אשרסון. — 246 קאנון. מי אלדבי. — 247 ירושלמי. 248 ע. לב. לי. פונק ואחרים. — 249 א. הראובני. ע. לב סובר כי "החוח אשר בלבנון" (מ"ב, י"ד, ט') מכון לאילן Prunus ursina המכנה בפי תושבי הלבנון בשם חוח א-דִּבְ, לאמור אֲחוּנִית הלב שהיא אחוניית הברי. במשנה כולל השם חוח עוד מיני צמחי קוצים אחרים. — 250 קאנון. — 251 כשם הערבי — א. אהרנסון. 252 תרגום השמות הלועזיים. —

263 * חֶלְבִּיב, ר' מַרְקוּלִית	Lichen	253 * חֲזוּיָת
Mercurialis (Tourn), L.	lichen, Flechte	
mercury, Bingelkraut	lichen, лишай (ягель)	
mercuriale, пролѣска	Bambusa, Schrel.	254 * חֲזוּן
Euphorbia, L. 264 * חֶלְבְּלוּב, ר' יְתוּעַ	bamboo, Bambusrohr	
Spurge, Wolfsmilch	bambou, бамбук	
euphorbe, молочай	255 * חֲזֹר, חֲזוּר, חֲזֹר	
265 * חֶלְב־צִפְרִים, ר' חֲרָצוֹן, פּוֹכְב־הַחֶלֶב	Sorbus aria, Kranz.	
Ornithogalum (Tourn), L.	Service-tree, Mehlbeerbaum	
Star-of-Bethlehem, Milchstern	sorbier, южная рябина	
Ornithogale, птицемелечник	Grossularia, L.	256 * חֲזוּרָר
Gomphocarpus sinaicus, 266 * חֶלְבְּלוֹן	Gooseberry, Stachelbeer	
Boiss.	Grosseille, крыжовник	
267 חֶלְבְּלוֹנָה, ר' פֶּרֶפְחִינָה, רְגִילָה	257 * חֲזֹרָת, חֲזוּרִים, ר' חֶסֶא	
268 חֶלְחֶלֶת, חֶלְחָל, ר' גִּלְבּוֹן	Lactuca sativa, L.	
269 * חֶלְמוֹת, חֶלְמוֹת, חֶלְמִית	Lettuce, Gartensalat,	
Malva rotundifolia, E.	laitue, латук (салат)	
Common Mallow, Rundblättrige Malve	Lactuca saligna, L.	258 * חֲזֹרֶת גִּלִּים
Fromagère, круголистный просвирняк	Weiden-Lattich	
Ranunculus Calthaefolius, 270 * חֶלְמִנִית	Солянной салат	
Jord.	Lactuca Scariola, L.	259 * חֲזֹרֶת הַמִּצְפֵּן
Marsh-Marigold, Dotterblume	Wilder Lattich	
a de marais, калужница	Дикій лактык	
(кырослѣ)	260 חֲזֹרֶת הַחֲמוֹר, ר' לָשׁוֹן הַשּׁוֹר	
271 * חֶלֶף, חֶלְף, חֶלְף, חֶלְף	Triticum, L.	261 * חֶסֶא
surides, R. et Sch.	Wheat, Weizen,	
Eragrostis, Liebesgras	frommet, пшеница	
мышей	262 * 1 חֵי לְעוֹלָם; 2 חֵי-עֵד	
272 * 1 חֶלֶף, חֶלֶף; 2 חֶלֶף הַמִּים	Sempervivum tectorum, L.	
Andropogon Schoenanthus, L.	Houseleek, Hauswurz	
	La grande Joubarbe, молодило	

253 משנה (סוכה ג' ו').—254 כשם הסורי, ע"פ פלישר בהערותיו למלונג של לוי. מקבל בספרותו החדשה גדל במקוה ישראלי. 255 משנה, תוספתא וירושלמי יש גם גרסת חז"ר ד. ע. לב. — 256 חז"ר ב"אליק. 257—258 משנה (כלאים א' ב'). ע. לב. 259 פ. א. שם זה הולם את הצמח על סגלתו הנפלאה לבגן את שולי העלים המאנכים—לצד צפון ודרום ואת שני עֲבָרָיו הרחבים — לצד מזרח ומערב. — 260 קאנון. — 261 מק. 262 אסף; 2 ועד הלשון. — 263 קאנון. — 264 אסף. 265 תרגום השם המדעי הראובני. — 266 כשם הערבי—267 משנה (שביע' ט' א'). 268 תוספתא (פאה). ע. לב. 269 משנה ותוספתא. כך מפרש הערך ואחרים וכך משתמשים בו בא"י ועמנואל לב קיבע שם זה וכן גם את השם חֶלְמוֹת שבאויב לצמח officinalis Anchusa (ר' לָשׁוֹן הַשּׁוֹר). 270 א. ספיר. — 271 משנה (כלים י"ד, י"ז). — 272 חלפא דימא— בבלי (ברכות מג.). ע. לב; 2 רמב"ם. —

Hypericum, (Tourn.), L.	284	חֲמַתִּי, ר' דָּם זְכָרִיָּהוּ הַנָּבִיא
Daucus areus, Desf.	286 *	חֶסֶד
Avena barbata, Brot.	287	חֶפּוּר
Avena sterilis, L.		
Phalaris paradoxa, L.	288 *	חֶפּוּרִית
Thlaspi perfor- liatum, L.	289 *	חֶפְנִים, ר' שְׁמֶר
Penny-Cress, Pfenigkraut ярытка	290 *	חֶסְפָּסְנִית
Asperula arvensis, L.		
Woodruff, Ackermeier aspérule, ясенник	291 *	חֶפְצָא, ר' חֲרוֹב, לְבָלָב
Dolichos Lablab, L.	292 *	חֶצֶב, חֲצוּבָה
Urginea mari- tima, L.		
Solanum Melongena, L.	293 *	חֶצִיל
Egg-Plant, Eierfrucht aubergine, бадиджаи	294 *	חֶצִיר, ר' פְּרִישָׁה
Allium porrum, L.		
leek, Porrei	295 *	חֶצִיר גִּזְלָה (?)
poireau, порей		
Verbena offici- nalis, L.	295 *	חֶצִיר גִּזְלָה (?)
vervain, Eisenhart		
verveine, вербена		

Rheum Ribes, Gronov.	273	חֶלְפָּה גִּילָא, ר' חוֹר
Rhubarb, Rhubarbe	274	חֶלְתִּית, ר' אֲנָדְנָא
Rhabarber, ревень	275 *	חֶמֶץ
Amomum Cardamo- mum, L.	276	חֶמֶם
Rumex, L.	277	חֶמְעָה, ר' לְעוֹנִים
Sorrel, Sauerampfer, Oseille, щавель	278	חֶמְעָה, ר' אֲמִיתָה
Cicer arietinum, L.	279 *	1 חֶמֶץ; 2 חֶמְעָה; 3 חֶמְעָה
Chick-pea, Kichererbse	280 *	חֶמֶן, חֶמְנִית, ר' אֲחֹזֵת-הַשֶּׁמֶשׁ
Pois-Chiche, воложский горох		
Helianthus annuus, L.	281 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
helianthus (Sun-flower), Sonnenblume		
Tournsole (Grande soleil), подсол- нечник	282 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
Oxalis, L.	283 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
Wood Sorrel, Sauerklee	284 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
oseille a trois feuilles, кислица		
Potentilla, L.	285 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
Cinquefoil, Fingerkraut	286 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
potentile, ланчатка		
Mespilus	287 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
(Oxyacantha ?), L.	288 *	חֶמְשָׁה-עָלִים
Medlar,		
nefle, мушмула		

273 בבלי (סוכה ל"ד). ע. לב. 274 משנה ותלמוד. השם כולל גם את הצמח וגם את השרף. "עלה של חלתית" (ע"ז ל"ה) ו"קורט של חלתית" (ע"ז ב' ו). 275 פ. א. — 276 משנה (עוקצין ג. ה). — 277 כשם הסורי. ע. לב. וכבר השתמש בשם זה א. אינהורין. 278 תוספתא (כלאים ג. י"ב) — ע. לב. — 279 1 רס"ג; 2 — 3 בבלי (במות ס"ג, חולין נ"ב). עין א. פון. — 280 מקבץ בספרות החקלאית בא"י. — 281 א. ספיר. 282 קאנון. — 283 א"ב דבן סירא. ע. לב. — 284 בבלי (גיטין ס"ט). ע. לב. — 285 בבלי (פסחים ל"ט). 286 כשם הערבי וכבר השתמש בעל הקאנון בשם זה לצמח אחר. — 287 כשם הערבי. — 288 פסיקתא (עשר תעשר). ב. ציוק. 289 ז. וילנאי. 290 א. הראובני. — 291 מין קטנית. בבלי (חולין נ"ב). מוספיא. ע. לב. — 291 משנה (כלאים א' ח'); ירושלמי (פאה ב. ס"ז ד'). — 293 א. מ. לונץ עפ"י ערבית. 294 מק. 295 פניית. ע. לב. —

307 * חרצן, ר' חלב-צפרים, כוכב החלב	Sagittaria, L.	296 חצצון
308 * חרשף, ר' קינרם	Arrowhead, Pfeilkraut	
309 * חרשש	sagittaire, стрѣлолист	
Citrus vulgaris, R.	Sinapis, L.	297 * חרדל
Bigaradier	Mustard, Senf	
Thymus serpyllum, L.	moutarde, горчица	
v. angustifolius, Boiss.	Sisymbrium, L.	298 * חרדל-הסניג
Thyme, Feld-Quendel	Hedge-Mustard, Rankensenf	
Thym, чабер	sisymbre, гулявник	
311 * חשיפה	Cerantia	299 * חרוב, חרובית
מ	Siliqua, L.	
Umbilicus DC.	Carob, Johannisbrotbaum	
312 * טבורית	Caroubier, розжовое дерево	
Nicotiana tabacum, L.	Lablab vulgare, Savi.	300 * חרוב
313 * טבק	(= Dolichos Lablab)	
Diplostaxis, L.	Anagyris foetida, L.	301 * חרוב שומה
314 * טורים	Pollinia distachya,	302 * חרונים
Musci	Spreng.	
315 * מחב	Lathyrus Ochrus, L.	303 * חרול
moss, Moos, mouse, моx	Eryngium, L.	304 * חרתינה
316 * מחלב, ר' עדשת הפנים	Button-Snake-Root, Manstreu	
Drosera, L.	Panicaut, синеголовник	
317 * מללית	Carthamus	305 * חריש, ר' מוריקא
Sundew, Sonnentau	tinctorius L. v. inermis, Schweinf.	
rossolis, росянка	Safflower, Wehrloser Saflor	
318 * מלח הרלב	safran bâtard, сафлор	
Heracleum, L.	Chrysanthemum, L.	306 * חרצית
Cow-Parsnip, Bärenklaue,	chrysanthemum, Wucherblume	
berce, медвежья лапа (борщевик)	chrysanthème, поповник	
319 מלח התמור		
Tussilago, L.		
Coltsfoot, Huflattich		
pas d'âne, блокопытник		
320 * מלח הזאב		
Lycopus, Tourn.		
Water Horehound, Wolfsklau		
died de loup, волконог		

296 ח. נ. ביאליק. — 297 משנה (כלאים א. ב.). 298 א. ספיר. 299 1 משנה (פאה א. ה.); 2 מד"ר (במדרש ט.). — 300 מין קטנית, בן מינו של הפול המצרי שתרמיליו דומים לחרובים (ראה פול מצרי). ע. לב. — 301 א. הראובני 302 א. א. — 303 ע. לב ואחרים. 304 משנה ותוספתא. 305 משנה (כלאים ב' ח.). ע. לב. זרעי הצמח הם בנות חריש (תוספתא מע"ש א. י"ג) או סתם חריש ("חלת חריש", עוקצ' ג. ה.). — 306 פונית, ע. לב. — 307 כך מתקן ע. לב את השם חריונים (מלכים ב', ו' כ"ה) ומיחדו לצמח "חלב צפרים". — 308 קאנון וכך גם בארמית ובערבית תרפ"ש. — 309 כשם הערבי — 310 בבלי (שבת קכ"ח: "מאי קורניתא? — חשי!"). ומכיון שישנם בארצנו שני מיני Thymus יחדנו את זה לצמח T. Serpyllum. — 311 תוספתא (טובה א. י.). 312 תרג' השם המדעי. א. הראובני. — 313 לפי השם המדעי. — 314 א. ספיר. — 315 שם מקבל בספרות החקלאית בא"י. — 316 קאנון. 317 פ. א. 318 א. ספיר. — 319 — 320 א. אינהורן עפ"י ע. לב.

Jasminum (Tourn), L.	331 * יַסְמִין
Jasmin, жасмин	
Atropa Belladonna, L.	332 יָפֶה־פִּיהַ
Deadly Nightshade, Tollkirsche	
belladonna, сонная одурь	
Hyacinthus, (Tourn) L.	333 * יַקִּינְתוֹן
Hyacinthe, гиацинт	
Albersia Blitum, Kunth.	334 * יֶרְבֹּנוּ
Blite, Gemüesfuchsswanz	
albersia, зеленая шурица	
Opoponax Syriaca,	335 * יְרוּאֶר
Boiss.	
Panaxkraut	
(שַׁעַל פְּנֵי הַמֵּים)	336 * יְרוֹקָה
Chaetophora linum, Roth.	
Wasserfaden	
conferve, нитчатка	
Ecballium Elaterium, חֲמֹר,	337 * יְרוֹקֶת הַחֲמֹר
Rich.	
Squirting Cucumber, Eselgurke	
	338 * יֶרֶק קִלְיָא
Salicornia herbacea, L.	
Glasswort, Glasschmalz	
Salicor, травянистый-солепос	
	399 יְתוּעַ, ר' תַּלְבָּלוּב

ב

Stellaria, L.	340 * בּוֹכְבִּית
Starwort, Sternmiere	
Stellaire, звѣздчатка	

321 * מְלֶשֶׁא, ר' עֶזְרָא, עֶזְרָר	
Lathyrus Cicera, L.	322 * טַפַּח
Everlasting-Pea, Rothe Plattererbse	
Gess-Chiche, чина (горох луговой)	
Lonicera Capri-	323 * מְרַיְהָעִים
folium, L.	
Honeysuckle, Geisblat	
Chèvrefeuille, жимолист	
Cynodon, Rich.	324 * יִבְלִית
Dog's Tooth Grass, Hundszahn	
dent de chien, собачий зуб	
	325 יְבֹרוּם, ר' דִּנְיָא
	326 * יוֹעֶזֶר, ר' שַׁעְרוֹת שׁוֹלְמִית
Adiantum capillum Veneris, L.	
Maiden's Hair, Frauenhaar	
Adiente, женский волос	
Ballota, L.	327 * יוֹרָה
Fetid Horehound, Gottesvergess	
блѣлокуренник	
Helleborus, L.	328 יַחְנוֹן
Hellebore, Nieswurz	
Hellébore, челембор (морозник)	
Capsella bursa	329 * יֶלְקוּט הָרֹזִים
pastoris, L.	
Shepherd's Purse, Hirtentäschchen	
Boursette (Capselle Bonr's à pasteur)	
пастушья сумка	
Centaurea aegyptiaca, L.	330 * יִמְרוֹר

321 בבלי (ברכות מ': "מאי עוזרדין? - טולשי"). 322 משנה (פאה ו' ז') ותוספתא (מכשיר' ג' ו'). 323 ש' בן-ציון. תרגום השט המדעי. 324 משנה (כלים' ג' ו'). 325 בבלי ירושלמי ומד' - 326 משנה (שבת י"ד ג'). בבלי (שבת ק"ט) מפרש פודנג וירושלמי פולטריכון, כלומר Adiantum. ע' לב וועד הלשון - 327 א' הראובני - 328 בבלי (שבת י"ד). א' אינהורן ואחרים 329 א' ספיר. תרגום השמות הלועזים - 330 כשם הערבי. 331 בבלי (שבת ג'). 332 י' קלוזנר. 333 מקבל בספרותנו החדשה - 334 משנה (שביעית ט' א') ותוספתא (כלאים א' י"א). 335 בבלי (פסחים ל"ט). ע' לב. 336 משנה (שבת ב' א'). הירושלמי מפרש כִּיתָן דְּמוֹי' כלומר פשתת המים. מין אצה שבים ע' לב. 337 משנה (אהל' ח' א'). 338 בבלי (עירובין כ"ח: ירקא דקיליא). ע' לב. 399 קאנון הרמב"ם. ע' לב. 340 כשם המדעי ועד הלשון -

352 * כָּנֶר, ר' צִאֲלִים	Gagea, Salisb.	341 * בּוֹכֵב הַזֶּהָב
353 כָּסֶבֶר, ר' גֵּד	gagea, Goldstern	
354 * בִּיפּוֹר שְׂדֵה	Gagée, Гусиный лук	342 בּוֹכֵב הַחֶלֶב, ר' חֶלֶב צִפְרִים, חֶרְצָן
355 * כָּסֶבֶר שְׁבֵהֲרִים	Callitriche, L.	343 * בּוֹכֵב־הַפִּים
tordyloides, Boiss.	Water Starwort, Wasserstern	
356 * כָּסֶמֶת (כָּסִינִי)	Callitrich, болотник	
Schrad. v. dicoccoides, Körn	Syringa, L.	344 כְּהִלִּית
Emmer, эмер	Elder, Flieder	
357 * כְּהִיאָזֶן	lilas, сирень	
Goosefoot, Gänsefuss	Rosmarinus, L.	345 * כְּלִיל־הַהֶרָר
ansérive, марь	Rosemary, Rosmarin	
358 * כָּפֶר	rosmarier, розмарин	
Lawsonia alba, innermis, L.	Melilotus officina-	346 * כְּלִיל הַמֶּלֶךְ
Henna, Hennastrauch	lis, Desr.	
henné, лавзания	Melilot, Gebräuchlicher Steinklee	
359 * כֶּפֶת הַזֶּאֵב	Mélilot, лекарственный донник	
Boiss.	Prosopis Stepha-	347 * כָּלִים, ר' נֶהֱלֵל
Hedge-Nettle, Ziest	niana, (Willd), Spreng	
épaire, чистец	Süssholzbaum	
360 * כֶּפֶת הַיֶּרֶד	Ferula communis, L.	348 * כָּלֶךְ
Anastatica hiero-	Ferula, Steckenkraut	
chuntina, L.	курай	
361 * כֶּפְתָרִי הַחֹלּוֹת	Anemone, L.	349 * כְּלִיָּת
bens, L.	Windflower, Windröschen	
362 * כְּרַבֶּלֶת הַתְּרַנְגוֹל	anémone, вѣтренница	
Bongardia	350 * כְּמֶהֱתָ, כְּמֶהֱים, ר' אֶרֶךְ	
Chrysogonum, L.	351 * כִּמְזֹן	
363 * כְּרוֹב, ר' אֶכְרוֹב	Cuminum Cyminum, L.	
Brassica olera-	cummin, Pfefferkümmel	
cea, L.	cumin, тмин перечный	
Cabbage, Kohl		
chou, капуста		

— 341 — 343 כשמות הלוועזים פ. א. 344 י. קלונר. — 345 עפ"י השם הערבי א. ספיר. — 346 בבלי (כתובות ע"ז). בארמית כליל מלכא. בן-יהודה. 347 משנה (תרי"ם י"א ד'). ע. לב. — כליסים — שם הפרי ולפי"ז קראנו גם את שם הצמח. 348 אסף. וכן גם בערבית. — 349 בבל (פסחים ל"ה). ע. לב. — 350 כך מנקד ע. לב. בבלי-ירושלמי — 351 מק'. — 352 כָּנֶרָא (פסחים ק"א). ע. לב. — 353 משנה (דמאי א' א'). 354 משנה (כלאים א' ב'). ע. לב. — 355 משנה (שביעית ט' א'). ע. לב. 356 : מק'. כך מקבלנו מפי א. אהרנסון וכן גם דעת לב ודלמן; 2) משנה (כלאים א' א') ופרוש הרמב"ם "חטה מדברית" — 357 עפ"י השם המדעי. — 358 דעת כל המפרשים. 359 כשם הערבי א. ספיר. — 360 א. ספיר וא. אהרנסון. — 361 א. הראיבני. 362 כשם הערבי א. ספיר. — 363 משנה ותוספתא.

374 * כְּרֵעֵי הַיִּזְוֶה, ר' אֶלְמוּת־הַכֶּסֶף	364 * כְּרוֹבִית Brassica oleracea, var. botrytis, L.
375 * כְּרֵעֵי הַתְּרַנְגֻלָּת, ר' סָרְפֵד כּוֹזֵב	Cauliflower, Blumenkohl
376 * כְּרֶפֶס Apium graveolens, L.	chou-fleur, цветная капуста
Celery, Sellerie	365 * כְּרוֹב דִּקְקִי, ר' כְּרוֹבִית, תְּרוֹבֶתוֹר
Céleri, сельдерей	366 * כְּרוֹב־הַעֲלִים Brassica oleracea acephala DC.
377 * כְּרֶפֶס שְׁבִנְהָרוֹת Petroselinum sativum, Hoffm.	367 * כְּרוֹב־הַקָּלֶח Brassica oleracea gongylodes, L.
Parsley, Petersilie	Colerape, Kohlrabi,
persil, петрушка	chou-rave
378 * כְּרִישָׁה כְּרִישִׁים, ר' חֲצִיר, כְּרִתִּי	368 * כְּרוֹב־הַלֶּפֶת Brassica Napus, L.
כְּפִלּוֹמ	Turnip-cabbage, Wrucke
379 * כְּרִשְׁנָה Vicia Ervilia, L.	chou-navet, брюква
Bitter vtech, Erve	369 כְּרִיוֹא Carum Carvi, L.
vesce noir, горошек	Caraway, Carbe
379 א כְּרִיתִי, ר' כְּרִישָׁה	Carvi, полевой тмин
380 * כְּשׁוֹת Cuscuta, L.	370 * כְּרוֹ, ר' גִּדְגִּדָּנִית
Dodder, Teufelszwirn	371 כְּרוֹמָשָׂא Sorbus domestica, L.
cheveu-du-diable, повилика	Service-Tree, Speierling
381 כְּשׁוֹת Humulus lupulus, L.	Sorbier, рябина садовая
Hop, Hoppen	Carex, L.
houblon, хмель	372 * כְּרִיֹד Riet (Segge)
382 כְּשֶׁת, ר' קוֹשֶׁם Aucklandia Costus, Talkoner.	laiche, ocoka
Kostus, Kostwurz	373 כְּרֶכֶם 1) Crocus, L.
383 * כְּתִלִית Parietaria (Tourn), L.	Safran, шафран
pellitory, Glaskraut	2) Curcuma longa, L.
perce-muraille, постыльник	curcuma, Gilbwurz
	куркутовой корень

361 שם מקבל בא"י—365 כפרוש ירושלמי. 366—368 שמות מקבלים בפי החקלאים בא"י. 369 בבלי

(ע"ז כ"ט). 370 ד"ר י. אפשטיין. 371 בבלי (פסחים קי"א). ע. לבי. — 372 א. אינהורין. 373 (1) תוספתא (כלאים ג' י"ב). בבלי (ב"ק א'). לדעת כל המפרשים; (2) מק' (שה"ש ד', י"ד) וירושלמי (יומא' ד' מ"א ד'). ע. לבי. 374 א. הראובני — כשם הערבי. — 375—מפי ילדי תל-אביב. 376 משנה ותוספתא. — 377 ירושלמי (שבועות ט: "מאי כרפס שבנהרות? — פטרוסילינון"). 378 משנה ותוספתא. 379 משנה (בכור' י' א') ותוספתא (בכור' ד' א'). כך מנקד ע. לבי. 379א משנה (ברכ' א' ב'). 380 תוספתא (כלאים א' י"א י"ב) ובבלי (ערובין כ"ח). 381 רש"י (שבת קל"ט: "כשותא=הומלין שגדל על ההגא"). וכן פרשו גם הגאונים ונתקבל הפרוש בספרותנו הנקוד—עפ"י הצעת ח. נ. ביאליק. 382 משנה (עוקצין ג' ה'). ירושלמי (חגיגה ג'). שם הצמח על שם בְּשָׂמִי. 383 פ. א. תרג' השם המדעי.

Citrus Limonum, R. 396 * למון חמוץ	384 * כִּתְּנָה, ר' פִּשְׁתָּה
Lemon, Zitrone	385 * כִּתְּרוֹן
limonier, лимон	
Citrus Limetta, R. 397 * למון מתוק	coronilla, Kronwicke
398 * לעוניים, לעינין, ר' חמצה	вязель
Artemisia, L. 399 * לענה, ר' גדר	ל
Wormwood, Beifuss (Wermut)	
armoise, полынь	Acacia Nilotica, Del. 386 לָדָה
Jpomaea, L. 400 * לפופית, ר' נפתלי	1) Styrax officinalis, L. 387 * לִבְנָה, ר' קָטָה
Morning-Glory, Trichterwinde	nale, L.
ipomée, ипомея (крученный панич)	Storax, стиракса
Sinapis incana, L. 401 * לפסון	2) Populus alba, L. ר' חור
Grauer Senf	388 * לזו, ר' שָׁקֶד
Горчица-Сърчича	Anthirrhinum majus, L. 389 * לזע הָאֵרִי
Brassica rapa, L. 402 * לפת	Snap-Dragon, Löwenmaul
Turnip, Rübe	muflier, львиный зъвъ
rave, рѣпа	Arum, L. 390 * לוף
Brassica 403 * לפתית, לפת הבר	Arum, Aronswurz
Tournefortii, Gou.	Gouet, аронник
Cynoglossum, L. 404 * לשון הכלב	Scolopendrium 391 * לוף השוטה
Hounds-Tongue, Hundszunge,	Hemionitis, Sm.
Cyneglosse, чернокопень	Briarum, Schott. 392 * לופים
Plantago major, L. 405 * לשון הטלה	Arisarum vulgare, Targ. 393 * לופן
Common Plantain, Grosser Wegerich	Plantago, L. 394 * לִחָה
Le grand Plantain, большой подорожник	Plantain, Wegerich
	Plantain, подорожник
	395 * לָטֶם, ר' יִקְנִי הַתִּישׁ

384 בבלי וירושלמי. — 385 עפי"ש השם המדעי. זי וילגאי. 386 קאנון. 1 387) כך שם האילן הקטן הזה גם בערבית, ועפי"ז פרוש השבועים, רס"ג ורבי"ג ורד"ק את השם לִבְנָה שבבראשית ל' לז"ו. אבל אין ספק, כי הלבנה שבהושע ד' י"ג הבא בין האילנות הנותנים צל טוב הוא אילן אחר והשבועים תרגמוהו במקום זה *Populus alba* = *λεπκν* וקרוב לזה הוא גם פרוש רש"י. וכן היא גם דעת ע"ל בהערות לשם לבנה. 388 מק"ע. עין גם במלון ב"י. 389 תרגום השמות הלועזיים. — 390 משנה (כלאים ב' ה'). 391 משנה (שביעית ז' א' — ב'). ע' לבי. ור"י בן מלכי צדק מבחין בין "הלוף הפקה" (האמת) לבין "הלוף השוט ה'". — 392 א' הראובני. 393 מפי ילדי חיפה. — 394 אסוף ועד הלשון 395 משנה (שביעית ז' ו'). ע' לבי. מצמח זה היו מלקטים את השרף לוט שהוא הוא הלודגא. — 398 משנה (כלאים א' ג'). ע' לבי. 399 בצדק מעיר פונק בספרו *Streifzüge durch die Bibl. Flora* בא"י אין הצמח *Artemisia absinthium* (אַפְסִנְתִּין), וע"כ ראוי לקבוע את השם לענה לאחר משלשת מיני ה-*Artemisia* הגדלים בארצנו. 400 א' ספיר. — 401 משנה (כלאים א' ה') — דלמן. — 402 משנה (כלאים א' ג'). 403 א' ספיר. — 404 — 407 השמות האלה כבר מקבילים בספרותנו ומקצתם נמצאים בספרות ימי הביניים (אצל הראב"ע ואלדבי) ומתאימים לשמות בארמית ובערבית.

<i>Anchusa officinalis</i>	* 407 לְשׁוֹן הַשּׁוֹר	<i>Delphinium, L.</i>	* 406 לְשׁוֹן הַצִּפּוֹר
<i>Buglos, Ochsenzunge</i>		<i>Larkspur, Rittersporn</i>	
<i>buglosse, воловик</i>		<i>Bec d'oiseu (Éperon de chevalier)</i>	
		<i>живокость</i>	
	(כוף יבוא)		

לַעֲרַנּוּ נִפְלוּ טַעֲוִיּוֹת דְּפוּם אַחֲרוֹת בְּרִשִּׁימַת הַצִּמְחִים שֶׁבָּאֵי בִּ"לְשׁוֹנֵנוּ" חֹבֵב' ב'.

צ"ל	במקום	מספר
<i>Cucumis</i>	<i>Cucomis</i>	4
<i>Maru</i>	<i>Mary</i>	30 "
לשמות הלועזים	(בהערה) לשם המדעי	108 "
<i>Nasturtiopsis</i>	<i>Nasturtiopsis</i>	171 "
<i>Cyanoides, B. et Wahl.</i>	<i>Cyanus, L.</i>	176 "
<i>Zingiber</i>	<i>Jingiber</i>	231 "
231	השמות הלועזים אחרי השם המדעי שיכים למספר	"

בהערה 83 נשתרבבו המלים וצ"ל: משנה. ע. לב מנקד אָפּוֹן (ע"ש קצהו הצר של הורע הדומה לאף קטן) והוא השם העברי של החמצא.

מהמספרים 35/ 88 נשמט הסמן *

יש צורך טעויות אחדות בכתיב השמות הלועזים וכלן תתקנה בהוצאה המיוחדת של ילקוט הצמחים.

<i>Anchusa officinalis</i>	* 407 לְשׁוֹן הַשּׁוֹר	<i>Delphinium, L.</i>	* 406 לְשׁוֹן הַצִּפּוֹר
<i>Buglos, Ochsenzunge</i>		<i>Larkspur, Rittersporn</i>	
<i>buglosse, воловик</i>		<i>Bec d'oiseu (Éperon de chevalier)</i>	
		<i>живокость</i>	
	(כוף יבוא)		

לצערנו נפלו טעויות רפוס אחדות ברשימת הצמחים שבאי ב"לשוננו" חוב' ב'.

צ"ל	במקום	מספר
<i>Cucumis</i>	<i>Cucomis</i>	4
<i>Maru</i>	<i>Mary</i>	30 "
לשמות הלועזים	(בהערה) לשם המדעי	108 "
<i>Nasturtiopsis</i>	<i>Nasturtiopis</i>	171 "
<i>Cyanoides, B. et Wahl.</i>	<i>Cyanus, L.</i>	176 "
<i>Zingiber</i>	<i>Jingiber</i>	231 "
231	השמות הלועזים אחרי השם המדעי שיכים למספר	"

בהערה 83 נשתרבבו המלים וצ"ל: משנה. ע. לב מנקד אפון (ע"ש קצהו הצר של הורע הדומה לאף קטן) והוא השם העברי של החמצא.

מהמספרים 35/ 88 בשמט הסמן *

יש צורך טעויות אחדות בכתיב השמות הלועזים וכלן תתקנה בהוצאה המיוחדת של ילקוט הצמחים.

אֶלֶף-בֵּית

(נסיון לקביעת חקי הכתב והמכתב העברי)

(מקדש לד"ר א. מויא למלאת לו שבעים שנה).

רבות וסבוכות הן שאלות שכלולה החיצוני של לשוננו, ומה טוב היה לו ידענו בחפשינו אחרי שפור פרציפה, לכונן את לבנו כלפי האפשרות של הצטרפות התוצאות לתורה שלמה ותמימה, שכלליה וחקיה מתאימים זה לזה באין יוצא דפן. וברור הדבר: האלפא ביתא בתורה זו צריכה להיות השאיפה להקלת הקניטה ורכישתה. כי ברוב עם הדרת שפה, ולשוננו שהיא אף אצל רבים ממחויקיה לדאבונו גרושת הלב — מן הדין הוא שבניה יהיו ממזרים. וגם זאת: אותן השפות הנקנות בזווגא דנשיקין יולדות בנים, ואילו זו המרציעה את שומעיה תרכש לה רק עבריים. על כל פנים בין שהבנין הלשוני, בה יושבת המלכה — נפש העם, נשגב ומכניע ובין שהוא מלבב ומושך — שערי-כלליו צריכים להיות פתוחים לרוחה וארנויר אותיותיו קלים לפסיעה, לגדולים ולקטנים גם יחד.

משום זה מן הראוי היה על יד השקלא וטריא בבחירת הכתיב, תקון הנקוד וקביעת סמני ההפסק, לברר את מצב הכתב והמכתב העברי בימינו ולראות, אם האות העברית בצורתה ובאופן השמוש בה כיום מתאימה לתפקידה החשוב. כי מצד אחד — רכוי המו"ליב ובתי הדפוס העבריים, שרבה עוסקים במלאכתם במקרה, אין להם כל חוש צורה המחנך על ידי תרבות דורות במקצוע, וגם אין להם כל זקה נפשית לאות עצמה ולערכה בחיי הספר, ומצד שני — שלטון האמנים הזרים בכתי היציקה לאותיות הדפוס העבריות, שני גורמים אלה מביאים לפעמים קרובות מאד לידי חלול דמות דיוקנה המהור של האות העברית היפה באותיות, וגם לידי שמוש בה בהדפסה בתנאים המתנגדים נגוד גמור לתפקידה העצמי והעקרי ולמהותה הפנימית המיוחדת. אף הנסיונות הבודדים של רב אמני הכתב העבריים¹, האמנים עלי תורות ושאיפות זרות, מרחיקים את האות העברית ממקורה הברוך, הלא הוא הפשטות הראשית בבנין ובצורה. יחד עם בעלי בתי היציקה הנכרים ובעלי בתי הדפוס העבריים הם גורמים כלם במדה מרבה גם לקלקול הראיה של קוראי

1 אחד המעשים היוצאים מן הכלל הוא האמן עיר-שי הקרוב לאורחא דמהימנותא בחפשינו אחרי

העברית הנאמנים ומכבדים את הקניית לשוננו ותרבותנו על החדשים הבאים לקנות מהן. על כן כה חשובה היא השאלה על צורת האות העברית המסורה והרצויה, לכל פרטי מבנה, ויחד אתה שאלת הכללים הטכניים הדרושים לצרופי האותיות וסדרן הנכון בדפוס למלים, לשורות ולעמודים.

ואף על פי שהמבין יבין, אדמה שלא למותר יהיה להקדים ולהודיע, כי אין דעתי כלל להתעכב בזה על הרעיון הפראי של המרת האלפא-ביתא שלנו באחרת, שחזין מקרע ושמד א"ם בנפשנו ובתרבותנו בת אלפי השנים יש בהצעת ממר זו, בהבדל ממעשה הגבורה האמתית של הגבור התורכי בימינו, סתירה פנימית. כי הכתב האשורי פשוט יותר בבנינו ובצורתו מכל כתב אחר, ומשום זה הוא גם הקל והרצוי ביותר לקליטה על ידי העין והמח, וגם הועדה התורכית להתלפת הא"ב הציעה, כפי שנודע לי, בראשית עבודתה שנוי צורה בכתב הערבי שהיו מקרבים אותו, אמנם בלי כל כונה, לאחיו הכתב העברי. אולם, כפי הנראה, הבריע החקוי הכללי לאירופה את הכף לטובת הכתב הלטני, אע"פ שערכו ההיגיוני והפסיכולוגי בראה הוא פחות מזה של אותיותינו המרבעות. ואם אצלנו נולד רעיון נפסד כזה – לא טובת הענין אמו ולא הצרך הפנימי הוא אביו, אלא ממור הוא שבא מתוך הדי תערבת של רוח מבולל ותרבות זרה, כי, אם הלז באלף-בית שלנו במשך הזמנים שנויים בדמות המכבדים על תפיסתו – הסבה לזה הלא היא גם כן בחקוי הסתמי לצורות האותיות הזרות. שגם בהן חלה יד המתקנים לקלקלן ולשנותן מן המטבע היפה שטבעו בהן קדמוניהן, בה בשעה שכל תקון בכתבו של עם מכרח לבוא, מצד אחד – מתוך החיים העצמיים של האות המשתפים לה ולכל תרבותו של אותו עם, ומצד שני – מתוך הדרישות הביולוגיות של המכשיר היחיד המצער באדם לתפיסה ראשונה של הכתב, היא העין. תביעותיה של זו הן המכרעיות בהערכת כל כתב, כי היא הסובלת קודם כל מאותיות לקויות. המבנה ומסדרן המתנגד לדרישות ההיגיונה של הראיה. סבל זה גם מרחיק בלא יודעים את הדורש קרבתה, משמש הכבדה יתרה בהבנת התרבות הכתובה ומהוה מפריע כביר בהרחבת השמוש העממי באוצרות הרוח הכלואים באותן יצירות הפלאים העזירות, החיות ועפות, מזוהגות ונפרדות ויוצרות עולמות אין סוף, כאלקטרונים שבהיה היוצרים במחולם את פלאי הבריאה.

כ"ב אותיות הקדש שלנו משמשות לנו לא רק סימן לבנים הבאים ללמד תורה אלא הן נושאות בחבן גרעיני אבהות למעשה רב מסוג של מעשה האב לכל מעש "שחקקן וחצבן, שקלן והמירן, צרפן וצר בהן נפש כל היצור ונפש כל העתיד לצור" (ספר יצירה). אולם כל המקאות המחשבה ותחירות ההרגשות, מעופי המחין ורטמי הלכבות הקשורים ואחוזים בהן במשך דורות של יראים ושלמים,

מורים ודינים, ממשיכים ופוסקים, מטילים בפרדם והותרים בימים – כל אלה ראשית ואחרית דאנתם לאותיות היתה המחשבה ש"יהיו נכרין", כדכתיב וכתבתם שתהא כתיבה תמה וכו'.² לשם בחינה זו של שיב ההכרות קבעו גם את הכלל של "ויל אתי ינוקא דלא חכים ודלא טפשי" כדי שיקרא ויכיר.

בדרך זו של ההבחנה המעשית, כמובן בהוספת כמה וכמה תנאים מדעיים, הולכים אצל אומות העולם גם כל החוקרים העוסקים במשך מאת השנים האחרונה בשאלת ההיגיונה והפסיכולוגיה של הקריאה וערכן בחנוך ובתרבות.

לא אתעכב כאן על התפתחותו של הכתב האשורי ועל יחסו לכתב העברי העתיק, אף על פי שהצורות הבודדות של האותיות המרבעות הראשונות, שנשארו לנו לפליטה מאפלות הלילות שעברו, הבריקו והחשיפו לי כמה וכמה צדדים באפיה האמתי של האות העברית, שנשתנה לא רק שניי אמי במשך הזמנים אלא גם שניי עקרי, תחלה ע"י המסורה ואח"כ ע"י הרפוס; המתעמק בנופי אותיות, באנטומיה ובפסיכולוגיה שלהן, אינו יכול להסיח את דעתו מן ההשלשלות הסתומה קצת של הכתב האשורי, וביתור מן ההופעה הנפלאה, כי ימיר גוי כתבו, והגוי הוא עמנו הנאמן כה לקניינו. אף ממעשה תורכיה בימינו יש להסיק מסקנות מענינות בענין זה וראוי הוא כל הסבך של שאלות תולדות הכתב העברי וקורותיו במשך התקופות לחקירה מיוחדת. על כמה וכמה צבדות והשערות סמכתי במחשבה קודמת למעשה, כאשר קבעתי את תאר תכנית אותיותינו בצורתן הרצויה. על פרטי הראיות וההוכחות ההיסטוריות פסחתי הפעם, כי כאן אני עוסק רק בכתב האשורי כמו שהוא לפנינו מזמן המשנה בהלכות סת"ם. בכתבי יד ובמעשי הרפוס.

וברור הדבר כי כל סתרי התורה שהכניסו קדמונינו לתוך צורת האות העברית, חשובים ומענינים בלי ספק רק בשעה שהעין יכולה לתפס את פרטי הצורה הזאת. מאותו רגע שהכתב יכול להטעות את עין המעיין בו הוא יכול לגרם לא רק להתעיפותה היתרה ולקלקולה אלא גם לערוב וחרבן העולמות הנבראים בנפשו של האדם הקורא. על כן כה מובנת היא לנו הדאגה התמידית לדיוק תארן של אותיות סת"ם של עורכי שלחנו ומאריחי חיינו, החל מאותיות דרי עקיבא⁴ והוכוחים בבבלי ובירושלמי (שבת⁵, מנחות וחגיגה), ובמפרשיהם, דרך ספר הבהיר, ספר התמונה, ספר ברוך שאמר, הרמ"א והבית יוסף, וגמור בהגדות הגרי"א עד "ראש מלין"⁶ של הרב אברהם יצחק קוק בימינו. בחקי הכתב והמכתב שקבעו להם אנו מוצאים לפעמים קרובות מאד הברקות מפליאות המתאימות בחלקן לתוצאות החקירות המדעיות האחרונות בשמירת הבריות של העין מפני הקלקול ע"י דברי דפוס ובפקות הפסיכולוגי על מהלך הקריאה ותפקידה. אמנם לא שלום העין הוא המקון בקסעי הפרקים ב"מנחות" וב"שבת", או במסכת "סופרים". גם כל הראשונים

והאחרונים, שפרשו או נסחו מחדש את כללי הכתב האשורי, לא חשבו, כמובן, על ערכם הביאולוגי והפרגוני. אבל האפשרות הקלה והנמורה של הקראות האות רחפה תמיד לנגד עיניהם.

לעצמא זאת די לנו להעיק עין על הטפוסים השונים של אותיות הרפוס החדשות, ביחוד אלו הנקראות „כתב מריב“, „כתב מוגליט“, כתב שלנטר ועוד, ודיה בדיקה קלה באפן ההרפסה של כמה ספרי למוד ומקרא אצלנו, אף אלה הנדפסים באותיות הרגילות המרבעות או באלו הנקראות „פרנקריהל“, כדי להוכיח בחריפותו של הצרך לקבע מחדש את צורת האות העברית, בין כשהיא לעצמה ובין כשהיא בין חברותיה. חריפות זו אינה פחותה עכשו בשביל דברי רפוס מאשר היתה בשביל כתיבת סת"ם בימי של ר' שמשון ברוך שאמר ובשעתו של הנאון ר' יום טוב ליפמן מיהלריון⁷, שעמלו וטרחו לאסוף את כל הנאמר בענין זה אצל הקודמים להם ולא נחו עד אשר קבעו את צורת האות העברית ואת חקי צרופיה באר היטב לפי צרכי הזמן, כאמור בספר א"ב של ר' יו"ט ליפמן המובא בספר „ברוך שאמר“, דף י"ז: „ע"כ הרביתי לטרח לחבר אלפא ביתא והנה זה לי"ג שנה אשר קבלתי תאר צורתן — — ומשם והלאה חשיתי אחר סופרים וספרים וראיות וסודות וקבצתי על יד ויגעתי ומצאתי“ וכו'. ובימינו עם הרחבת החנוך החילוני ועם הנכרת השאיפה הטבעית לרבוי לומדים וקוראים ודאי שהצרך בפקוח על הצד החיצוני של מעשה הרפוס גדול מאד, וביחוד בשדות ההפקר של רוב מרפסינו. אכן אצל אמות העולם התעוררה השאלה זה כבר, וכמה בעלי שלטון ובעלי תריסין עסקו בה. עוד בשנת 1746 הוציא הקיסר⁸ פרנץ I פקודה „בממלכת רומא הקדושה“ הדנה ב„ניר הגרוע ובאותיות הקשות לקריאה שבהם משתמשים המוליים“. גם לודויק ה-XIV פנה בשעתו (1704) בענין זה אל האקדמיה למדעים שבפריז, וחוק ממשרדי ההשכלה המרכזיים של ארצות אירופה השונות עוסקות בזמן החדש בשאלה זו בחריצות רבה הועדה לחקר השפעת ספרי הלמוד על הראיה (על יד ההתאחדות הבריטית להתקדמות המדע), הועדה לקביעת ספרי למוד וכו' (ע"י ההתאחדות האמריקנית להיגנה של בתי הספר), הועדה לקמוץ זמן בחנוך (ע"י האנדרה הלאמית לחקירת החנוך שבאמריקה), המועצה לשמירת הראיה באמריקה ועוד ועוד. באותו ענין לפרטיו השונים עסקו ועוסקים הכנוסים והועידות הבינלאומיות להיגנה של בתי הספר, כגון ועידת המדפיסים הגרמנים המיוחדת שהיתה מקדשת לשאלת הכתב העתיק (האנטיקבה) והכתב השבור (הפרקטורד). ובחקירות המרבות של ג'בל, צ'רלס, דונקדס, כהן, ברקוביץ, רייטליין ואחרים למאותיהם נקבע מספר גדול של עבדות חשובות בענין השפעתן של צורת האותיות, מדתן, עמידתן ועוד על העין. ולא רק על העין, אלא גם על מהלך הלמודים ועל התפתחותם של העוסקים בהם. אצלנו, בזמן שהתחילה מלאכת הרפוס, ואף בתקופת כתבי היד, לא התעניין איש בשאלה

זו ביחס לספרים שאין בהם משום קדושת ס'ת. להיפך, אף הרמב"ם⁹ בעל מח כה בהיר ובעל כון חנוכי, מוצא ב"עשרים הדברים שכל אחד מהם פוסל ס'ת" שאם "נעשה בו אחד מהן הרי הוא כתומש מן החומשים שמלמדים בהן התינוקות" (משנה תורה, הלכות ס'ת), והלא בין "עשרים דברים" אלה ישנן גם דרישות יסודיות של אפשרות והקלת הקריאה! אמנם המדפיסים העברים הקודמים, ביחוד אלה של ספרי קדש, כמו סדורי תפלה, היו מתהללים באותיות, מאירות עינים, אולם התהללות זו היתה לא תמיד אמתית. סדור הכתב בתניכים, וביחוד כתב החצץ של ה"מצודות", גם הנופרייל של כתב רש"י ושאר המפרשים שבגמרות ועוד – עזר ומעזר את עיניהם של העוסקים בהם. ולא פחות מהם יעזרו כיום את עיני נעורינו אותם ספרי הלמוד והקריאה הנרפסים ביחוד בארצות הגולה, וביחוד בפולין, כנגד כל חקי ההגיון של הפרגוניה וכנגד כל דרישות ההיגיון של העין.

עוד לפני חמש מאות שנה כתב הגאון ר' יום טוב ליפמן בספר הא"ב (ע"פ ספר "ברוך שאמר", שם): "הא לך א"ב, תחילת למוד קטנינו, ולא נעלם מרב זקנינו וחכמינו לא תמונתם ולא סוד תבניתם והראיות על תארם לכר קבלת תאר צורתם נשתכחה מאתם וראה עד היכן הגיעה הפרצה בישראל". ואנו בשעה זו, שגם כמה גדולים נמצאים בבחינת קטנים לגבי ידיעת לשוננו ותרבותנו והם מתקשים בכניסתם לדבורנו דרך שער האלף בית המשבש, ודאי ובודאי שחובה עלינו לדאוג לזה, שהספרים הנרפסים כיום יהיו קלים ונוחים לקריאה ועיון, קודם כל מצד צורתם. כל שקול דעת פדגוגי או לשוני בענין הכתיב מכרח להיות קודם כל מבסס¹⁰ על "כתיבה תמה" לכל פרטיה והדרישות הפיסולוגיות וההגיוניות של העין והעיון צריכות להיות הנקודה המרכזית גם בשאלת הנקוד. כי מה בצע בתחית הלשון, אם תגרר אחריה התנונות העין?

זה כבר מצאו החוקרים השונים שבמשך שנות הלמודים, החל מבית הספר העממי ונמור באוניברסיטה, הולך ומתרבה אצל התלמידים קצר הראות ואותם הלקויים הקשורים בו. מתוך הבדיקות¹¹ המרבות המקיפות רק באמריקה עצמה מספר של ארבעה עשר מיליונים תלמיד ובארצות אחרות עוד מיליונים של נבדקים, גם מתוך נסיוני הפרטי כרופא עינים, אין אצלי כל ספק כי "התורה" בכלל, באותה צורה שהיא נתנת כיום ללומדיה, וביחוד התורה ש"בכתב" מתשת את כח הראיה של האדם. כך, למשל, נותן החומר של ברקוביץ¹⁰ באמריקה 21.9% לקויי ראייה בין תלמידי בתי ספר שונים, והבדיקות שלי בתלמידי הגמנסיה "הרצליה" נתנו לי 23% קצרי ראות. במקומות שונים ובבתי ספר שונים אחר הוא המספר הזה. באוניברסיטאות אחדות הוא מגיע עד 50%, בה בשעה שמספר קצרי הראות ע"פ אלקס נרדאל¹¹ בין תינוקות של בית אבא הוא לכל היותר 2.5%, הוא מגיע אצל ילדים בניל שלפני בית הספר ל-7.8%, בניל של 12 שנה בבית הספר – 27.40%

ואצל מתלמידים בקולוניות—52,4/0. גם בבדיקותי בתלמידי הנמסיה „הרצליה“ בשנות 1927–28 מצאתי במכניות רק 1,9 % קצרי ראות, בעוד שבמחלקה השמינית היו באותו זמן 39 %³⁹. יוצא שהעליה ממחלקה למחלקה גוררת אחריה ירידה בחדות הראיה ובצורת התשברת. הנכנסים לבית הספר כמרחיקי ראות עוזבים אותו כקצרי ראות.

אמנם אין הסבה רק בספרי הלמוד והמקרא ובאופן הדפסתם, אבל אין ספק כי שאלת ההיגיונה של דברי הדפוס היא מרכזית בסבך השאלות של ההיגיונה בבית הספר. ואף על פי שגם אני מחזיק יחד עם רב רופאי העינים שבימינו בשמה הביאולוגית, המחפשת ומוצאת את סבת לקויי הראיה בגורמים פנימיים מורשתיים, בכל זאת אין להכחיש את השפעת תנאי ההתפתחות ואת ערכם של גורמים חיצוניים, ביחוד אלה הקימים במשך דורות. אכן עקר השפעתה הרעה היא במשך הגיל הלומד, אבל גיל זה (6 – 25 שנים) תופס כמעט שליש מחיי הפרט, ביחוד אצל עם אוהב השכלה כעמנו. גיל זה הוא גם הצרכן העקרי של ספרים, ולא רק של ספרי למוד, וביחוד אצל עם כעמנו השקוע ראשו ורבו בטרדות העולם הזה בשנות העמידה שלו, שהן אצלו באמת שנות ריצה. בשבילנו חשובים כיום מאד חקי הכתב והמכתב.

א. הכתב.

מתוך כל הכונות והרמזים, בין שהם מסתוריים ובין שהם אסתטיים, ברורים ואינם נתנים לשום חלוקי דעות שני התפקידים הראשיים של האות, הלא הם: ראשית – לשמש סמן, ושנית – להיות אבן בבנין הלשון. אמנם בין שני התפקידים האלה ישנה לפעמים התנגשות, אבל העין הרואה היא העושה שלוב ביניהם. היא המשאירה לאות את זכותה לפרצוף עצמי ברור ונכר והיא גם הנותנת לה את האפשרות להבלע במדה ידועה בין השורות, כראוי לאבן בבנין שיציאת דפן היא חסרון לה. מכאן – החקים המיחדים לכנית כל אות באלפאביתין השונים ולהמצאה בין תברותיה בשורה.

הנסיגות שנעשו בשנת 1912 ע"י רייטליין¹² הראו כי התקראות של אותיות תלויה בששה גורמים, והם: א) גדל האות, ב) „עבי הקולמוס“ או עובי הקוים שמהם בנויה האות, ג) צורת האות, ד) רחב „הגיל“ או ה„לבן“, הוא החלל הלבן הסובב את האות והנמצא בתוכה, ה) מצב האות בין חברותיה, ו) צורתן וגדלן של האותיות השכנות. על כל הפרטים האלה דן גם הדו"ח¹⁴ של הועדה להשפעת ספרי הלמוד על הראיה בהתאחדות הבריטית להתקדמות המדע; גם הוא משנת 1912. מששת הגורמים האלה שיכים שלשת הראשונים לשאלת הכתב ושלשת האחרונים, יחד עם עוד אחרים, לשאלת המכתב. נברר אותם אחד אחד.

על עצם הצרך בגדל ידוע של האות אין להרבות דברים. „מינימום

הראיה" או "מינימום ההפרדה" אצל בעלי ראייה קצובה ידוע וקבוע זה כבר, והדרישה הסתמית של אפשרות הקריאה, ברחוק אמה, ולא בילד ולא בוקן אלא מבין כ"ה עד נ"י, ע"פ לשון החסיד המובאת ב"ברוך שאמר" – כמובן אינה מספיקה בנישה מדעית לענין. האותיות נמדדות והנסיגות נותנים לנו את המדות הדרושות. כרגיל נמדדת האות אצל המדפיסים ע"פ יחידת מדה הנקראת ע"י בעלי היציקה בשם "נקדה". השמות קורפוס, ציצרו ועוד הנהוגים במלאכת הדפוס משמשים באמת רק לשם הגדרה מהירה וקלה והם מתאימים במובן ידוע למספרים השונים של ה"נקדות". אמנם מדת ה"נקדה" אינה שווה לגמרי בארצות שונות. בצרפת היא בעלת 0.376 מ"מ, באנגליה ובאמריקה יוצא ע"פ חשבון 72 נקדות באינץש גדל הנקדה 0.353 מ"מ, בגרמניה היא קרובה ל- 0.4 מ"מ. לשם התרת השאלה החשובה בשבילנו פה נסמן להבא את האותיות במילימטרים ועל ידם גם ב"נקדות" לפי החשבון המקרב. אמנם מן הראוי היה שיוכנס קבע בינלאומי למדות אותיות הדפוס כמו שהוכנסה ספצבריוציה בינלאומית למדות חלקי המכונות, חלקי כלי החשמל, מנות הרפואה ועוד – אך אין דבר זה נוגע רק ל"לשונו". בשבילנו ובענין זה חשובה דעת רוב המלמדים האימרת, כי לספרי למוד בכלל, ובתנאי חיינו המיוחדים – גם לספרי מקרא ועיון לנעורים, אסור להשתמש באותיות שמדתן פחותה ממילימטר וחצי, ז. א. קטנה מאחת עשרה נקדות. אחד החוקרים, והוא א. שאו¹³ בא בספרו "ההיגיון של בית הספר" לקבע אפילו מדות שונות בהתאם לכתות השונות של בית הספר העממי: כתה א' – אותיות בנות 2.6 מ"מ, כתה ב' ו' – אותיות בנות 2.0 מ"מ, וכתה ד' – 1.8 מ"מ. מדות קבע אלו מקבלות בדרך כלל באמריקה, בבריטניה הוציעה בשנת 1913 הועדה להשפעת ספרי הלמוד על הראיה שע"י ההתאחדות הבריטית להתקדמות המדע את המדות המובאות להלן בשביל גילים שונים: לבני משה משבע שנים – 3.5 מ"מ האות, לבני $7-8$ אותיות בעלות 2.5 מ"מ, לבני $8-9$ אותיות בנות 2 מ"מ, לבני $9-12$ אותיות של 1.8 מ"מ, ולבני 12 ומעלה – אותיות של 1.58 מ"מ.

אצלנו אנו רואים את ההופעה המוזרה שבספרים הנדפסים בשביל גיל שלמטה משבע שנים האותיות גדולות יתר על המדה – גם זה מעיק את העין – ובספרים המעידים ליתר הגילים האותיות ע"פ רוב קטנות מן הדרוש, וגם סדורן הוא בנגוד לדרישות ההיגיון של העין וההגיון של העיון. ביחוד יש להתירע על כל הספרים המעידים לילדים ולנערים והיוצאים בפולניה וברומניה, כלם הנם למטה מכל בקרת מצד חיצוניותם. גם היוצאת "חורב" העוסקת בספרי עם ממש, כמו הש"ס, המשניות, הרמב"ם ועוד, מביאה נזק עממי שלא ישער על ידי זה שספריה מכלים את עיניהם של ישראל ע"י קטן אותיותיהם, פחיתות הרוח שבין אות לאות ובין שורה לשורה ועוד.

והשמירה על הגדל המתאים של האות אינה דיה לשם הקלת הקריאה ומניעת ההתעייפות. ע"פ חקירותיה של רייטלין הוכחה העברה שהבררה גם ע"י חוקרים שונים שקדמוה, כי אות עבה נתפסת ביתר קלות מאשר אות דקה. אף אם האחרונה גדולה מן הראשונה. הנסיון מראה, כי ירכה של האות או קירותיה, זאת אומרת הקוים המאנכים שלה צריכים להיות בעלי עבי של $0,25-0,30$ מ"מ לכל הפחות. מפני סבות שונות, פסיכולוגיות בעקרון, מדברים כל החוקרים 16 העוסקים בענין זה רק על הקוים המאנכים ולא על המאונכים, אולם זוהי טעות. השאלה על דבר התפיסה הראשונה של האורך ולא של הרחב עוד לא מצאה את פתרונה, והנטייה של האלפא-ביתין הלועזיים להבדיל בין הקוים היסודיים אינה מוכיחה כלום. גם אצלנו התפתחה במשך הזמן נטייה זו למרות הדרישה המפורשת של המסורה, שכל קויו אותיותינו יהיו שווים בעבים ושהאות תהיה מרבעת ארכה כרחבה. כפי הנראה, ישנה איוו השפעה חיצונית משתפת הבאה מן הדחיפות הארדיכליות של התיים החדשים, הפועלת מתחת להכרה והמכונת בימינו לרדם ולעמק, ולא לרוחב: למשל, השאיפה הסמויה שבבניית הבתים. ואמנם אף אצל אמות העולם לא היה כל הבדל בעבי בין כתלי האות ונגה או יסודה בכתבה העתיק, שנשאר בכתבות הרומאיות או היוניות הקדומות על שיוירי הבנינים או על המטבעות. וגם מצד תנאי הראיה אין כל צורך בהבדל זה. החק האופטי של קבלת רשם ראיה דורש מרחק מינימלי ידוע בין חלקי הדבר הנראה בלי להבדיל בין כוונם של החלקים האלה, כמו שחוש המשוש דורש מרחק ידוע בין שני עצמים כדי שנקבל רשם של שני דברים ולא של דבר אחד. מרחק מינימלי זה הוא הנתון את היחידה המקבלת במדידת חדות הראיה והנקראת הזווית הראשית של הראיה. גדלה הוא דקה אחת ¹⁷. ובכן לשם הבחנה ברורה של כל חלקי האות דרוש, שכל חלק וחלק שבה יראה בזווית הראשית של הראיה. על יסוד זה ערוכים הלוחות השונים לבחינת הראיה ע"י רופאי העינים ⁸, כמו הלוחות של Snellen, Landolt, Hess ואתרים*. ואע"פ שמנסיונותיו של ויבר יוצא, כי המרחק של 35 ס"מ, הוא המרחק מן העינים הרצוי לקריאת ספר, בזווית הקרבה של שתי העינים המגיעה באופן בינוני ל-21'110 יכולה עין בריאה בעלת חדות ראיה נורמלית לראות אות בגדל של 0,7 מ"מ, בכל זאת אין ראית האות וקריאתה בשורה אפשרית בלי התאמצות והתעייפות, אם מדת גדלה פחותה מ-1,5 מ"מ. ובאות בעלת שלשה קוים יסודיים באחד הממדים יצא באופן כזה ה"מינימום ל'ניבילי' (הקראות המינימלית) שלה 0,8 מ"מ לכל קו ולכל דרך. מכאן יוצא שעכיו של כל קו או רוח באות שגדלה הוא הרצוי ביותר צריך להיות לכל הפחות החלק החמישי מעביה או גדלה של האות כלה. גם באותיות

* לוחות עבריים ובין-לאומיים חדשים לאותה מטרה הוכנו בזמן האחרון גם על-ידי.

העוברות את גבול האופטימיות לפי גדלן הכללי יחס זה של אחת לחמש הוא האופטימלי גם בשביל העין וגם בשביל ציור האות. ומכיון שגדלם ויחסם זה לזה של תאי הראיה בקרום הרשת שבעין הוא אחד בכל הכוונים, אין שום מקום להבדל בין תפיסת קו מאונך או מאון באיזה עצם נראה. על כן כה טבעי הדבר שבאלפא-ביתין העתיקים אנו מוצאים עבי אחד לכל יסודותיה של האות, וגם בהלכות סת"ם אין שום הוכר להבדל בעבי הקו. המדבר אצל כל אלה שעסקו בקביעת הצורה של האות העברית הוא רק על "עובי הקולמוס", המשמש כיחידה במדת האותיות. בדברי ה"ר יו"ט ליפמן ב"ברוך שאמר" דף י"ח: "ויש לך לדעת שעור האותיות לפי מדת הקולמוסים".

אמנם לא רק השיוון הגמור בעבים של קווי האות הוא המתאים לאפיו של הכתב העברי, לדרישות מסורתו ולתביעת העין. גם ההבדל בין חלקים שונים של קו אחד שהנהינו יוצקי אותיותיו הוא נגד רוח האלפא ביתא שלנו ונגד חקי הראיה. למשל, החלק העליון של קיר החי"ת, הדל"ית, הה"א ועוד והפנה שמתחת לגניהן אינם יכולים להיות נראים, אם ה"מינימום ספריבילי" של האות הוא העבי הבינוני של הקיר. יוצא, שהאות מחלקת לכמה חלקים, בעוד שיש דרישה מפרשת ש"ב, כל האותיות צריכות להיות גולם אחד, חוץ מרגל הה"א והקו"ף" (מדברי הרא"ש לפי הקומץ רבא). ובחסם לשתיים אלו מפליאה בקליעתה אל האמת המדעית לשונו של ר' יהודה החסיד, האומר: "אין להרחיק לא ירך ה"א ולא ירך קו"ף מן הגג אלא שער עבי הגג, ויפריד בין הירך ובין הגג שיראה הלבן שביניהם ברחוק אמה, לא בילד ולא בזקן אלא מבין כ"ה עד נ"י שנה". בשניים קלים יש לנו בהגדרה זו ה"מינימום ליניבילי" המדעי בקריאה מקרוב, אך עם תשומת הלב לעורך הראיה הרגיל אצל ילדים ולירידת ההסתגלות בראית הזקנים. השראה פלאית זו בקביעת המדה לרוחים שבה"א ושכקו"ף דורשת הרחבה גם לצד שאר האותיות שיש בהן ע"פ אפי פרצופן הפסקות הקו, כמו בנימ"ל המפריסה פרסה, במ"ם בעלת הצהר שבגג והחריץ שביסוד, הטי"ת בת החרטום והפ"א המחטמת. על יסוד דרישת המינימום המכחין של תורת הראיה ברור, שההפסקות בקוים השונים של האותיות הנ"ל מכרחות להיות ג"כ לא פחות מעובי הקולמוס, או כפי מדותי, לא פחות מן החלק החמישי של ארך הקו הנפסק, או של גדל האות האופטימלית. ואשר לרוחים ביסודן או בכתליהן של אותיות אחדות, כמו החי"ת פשוטת הרגלים או הכי"ף עם פתחיהן הפתוחים לרוחה, מובן מאליו שגדל הרוחים האלה נקבע מראש ע"י הצורה המרבעת של האות, ורק היסוד הדעת מצורה פשוטה זו הוליד את הכללים הסתומים ואת חלוקי הדעות בענין זה בין כל אלה שעסקו בהלכות סת"ם. אי עקביות בהכרת ערכם המכריע של חקי הראיה, עד כמה שהרגישו בהם כבר קדמונינו, כנראה ע"פ דברי החסיד הנ"ל, נרמה גם לענין השעטניז ג"ץ ולכל התורה

של התנין והעקצין והוויזנין, שהם באותיות בבחינת כל יתר כנשול רמי. כי בצורתם הם מתנגדים לכלל של „למען ירוץ כל קורא בהן“, ובציורם לפי חקי הראיה הם ישנו שני גמור את צורת האותיות עד שאי אפשר יהיה להכירן כלל. לא במקרה ותרו עליהם המדפיסים כבר בראשית הדפוס העברי, וגם הלומדים והמעיינים בספר עברי, אף בזה שקדשת הדת חפפה עליו, לא הרנישו בחסרונם. כיום הזה לא יעלה על דעת מישהו לתייג את אותיותינו, אולם לותר על שיורי התנים בראש האותיות ולהסתלק מראשי האותיות עצמם או מן הכרכבים של נהיגן גם כן לא יעז איש. וחבל. הראשונים, מכיון שאין בהם עבי הקולמוס והם רק שיורי קוים, אין להם כל ערך אופטי, וגם אינם מוסיפים כלום לאפי האות, ואשר לאחרונים – אנו מכרחים לותר עליהם מפני אחרות הפרצוף של כל האותיות, כי כרכב הגג מכרח להיות בעל עבי הקולמוס, ובאות, כמו שׁ׳ן, יצא חשבון הקולמוסים יחד עם הרוחים במקרה של השארת הכרכבים שמונה, ואז אבדת לאות אפיה המרבע והיא גם נבדלת מאד מחברותיה.

מכאן הדרישות המיוחדות גם לנקוד. אם נבחר בכתיב מלא שבמלאים אין בכלל מה לדבר על נקוד, אולם מאותו רגע שיחלט על נקוד חלקי או מלא צריך יהיה לזכר את היסודות ההיגיוניים של הכתב והמכתב. אותו חלק של הנקוד הבא מתחת לאות או ממעל לה שייך לשאלת המכתב ויזכר במקומו הלאה, אבל אותן הנקודות הנמצאות בפנים האות. כמו הדגש ועוד, דינן כדיון חלק של אות ואינן יכולות להיות דקות מן הקו היסודי המינימלי והן גם דורשות מסביב להן אותו קוץ מינימלי שדורש כל חלק של האות.

כי האות העברית היא עיף עצם מהותה פשוטת המבנה ושבעה זה הוא הטבעי ביותר גם מצד דרישות הראיה. ואם נביא את האיב העברית לידו יסודותיה הגיאומטריים, הרבוע והעגול, או הקו והקשת, בלי כל עשור מתר ובלי כל תיוג שאינו מדיק – נוכל לקבל צורות שונות של האות העברית שתתאמנה לעקרי המסרת וגם לתביעות האופטיקה.

לדגמא אני נתן בזה תאור אלף־בית שצורות אותיותיו מיסדות על ההניגון שבמסורה ועל דרישות ההיגיונה של העין. על יסוד חקירות באותיות הדפוס שלנו במשך שנים הבררו לי שתי נטיות בתאור האותיות, המתאימות כאלו ל„נסח“ אשכנזי ול„נסח“ ספרדי. בה בשעה שבספרים המיעדים ליהודים ממזרח אירופה שולטת שלטון תקיף האות המרבעת, הנה בספרים של העדות המזרחיות ושל הדפוסים עם כוון לספרדים מרגשת איוו שאיפה יתרה לעגל את האותיות, אף אלו שעל פי המסורה יש בהן זוויות. אמנם בכמה אותיות יש חלוקי דעות בין גדולי חכמינו ולא הרי דעתו של ר' יהודה החסיד כהרי דעתו של בעל הגהות מימוניות. גם הר"ר יו"ט ליפמן קבל מרבותיו קבלה אחרת בתאר צורתן של אותיות אחדות.

על יסוד כל האמור אני נותן בזה תבנית אותיות הקדש שלנו בשתי צורות עקריות. האחת מהן חותמה הווית והקו הישר בצרופיהם, והשניה – הקשת אות לה. הסמנים הקבועים בעצם פירצופן של אותיות אחרות אינם באים, כמובן, בחשבון סגנונים אלה. על כל פנים, גם לפני שאר האותיות ראויים דברי הנאון ר' י"ט ליפמן הנ"ל לזכרם ולשמרם באמרו: „וזה קבלתי שיהיו האותיות איב מרובעות שוות בארכן וברחבן, וזהו נוי האותיות ונוי התיבות, וכן מוכיחים הסודות“ („ברוך שאמר“). על אלה אפשר להוסיף: וכן מוכיחים המדעים. ביחוד, כאשר בונים את האותיות במדות חשבון ובמשקל דעת.

דגמאות של אלף-בית¹

וזה תאר צורתן של אותיותינו כפי דרישת חקי הראיה ושמירת הבריאות של העין, ויסודי ההגיון שבמסורה:

I. אותיות מרבעות ומהקצעות

א ב ג ד ה ו ז ח ט י
כ ל מ נ ס ע פ פ
צ ץ ק ר ש ת [ת]

II. אותיות מרבעות ומקשתות

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ
ר [ק] ל [ל] מ נ ס ע
פ פ צ ץ ק ר ש ת [ת]

אלף – גופה הולך אלכסון, עביו קולמוס אחד או חמשית השטח וקצותיה כרותים כנוע של אילן. ידה רבוקה לטופה באמצע, כפופה בכפית קשת ופונה מעלה על יד קיר הרבוע המדמה של השטח. לצמחה במרחק לא פחות מחמשית השטח או קולמוס אחד מקצהו העליון של הגוף יוצאת הרגל, עם ברך ענלה ונתקלת בקיר השמאלי של השטח המרבע שבדמיון.

בית – ארכה ורחבה חמשה קולמוסים. כרכב גנה יוצא דפן מעל לקיר הימני

¹ זכות השמוש בדגמאות אלו ובעקרונם לבנייתם לצורך וליציקת אותיות שמורה בידי המחבר. לאיג' וי'נסקי, שזור לי בעבודה הסכנית. נתונה בזה תודתי.

בעבי של קולמוס, כמו"כ בולט היסוד לצד ימין בעבי של קולמוס. רחב חללה נ' קולמוסים, וכרכב הגג הוא רשות ולא חובה.

נימל – גופה ישר חזק, עביה קולמוס אחד, ראשה מרבע או מעגל, רגלה ישרה, המרחק בין העקב והאצבעות – קולמוס אחד.

דלת – גנה ישר, ארכה חמשה קולמוסים ועביה קולמוס אחד. קצות הגג כרותים ישר או הקצה הימני מעגל, אולם תמיד הוא יוצא דפן מעל הקיר בגדל קולמוס אחד. הקיר בעל ארבע קולמוסים.

הא – תאר צורתה אינו כמו דלת, אלא גנה וקירה בונים זווית ישרה ובקיר השמאלי צהר מלמעלה. גדלה – קולמוס אחד. המרחק בין הקירות שלשה קולמוסים. ון – גוף זקוף וישר, ארכה חמשה קולמוסים ורחבה קולמוס אחד. ראשה מרבע או מעגל מצד ימין, מדתה קולמוס אחד.

זין – ראשה מרבע או מעגל בן שני קולמוסים, ועובר על גופה משני צדדיו; גופה ישר – "לא שבור".

חית – גנה שטוח ומנח על גבי קירותיה בלי יוצא דפן, כפתח פתוח. יש מקום גם לגג מקמר דגמת שער.

טית – קירה השמאלי ויסודה בונים זווית ישרה. גנה בונה זווית ישרה מצד ימין או מעגל. ארך התרטט קולמוס אחד, כמו כן – רחב הפה.

יוך – זווית ישרה שארך צלעותיה קולמוס אחד כל צלע, או קשת הבנויה משני קולמוסים מעגלים.

כף כפופה – תהיה עגולה משני צדדים או מצד ימין למעלה ופתוחה לצד שמאל. חללה ארכו שלשה קולמוסים ורחבו ארבעה.

כף פשוטה – גנה בונה זווית ישרה או קשת עם קירה הימני. ארך הקיר שבעה קולמוסים.

למד – "יהיה צוורה ארך ב' קולמוסים" ול"צד שמאל תהיה לה זווית ישרה. גופה ורגלה בונים זווית ישרה או מעגלים.

מם פתוחה – "תהיה למעלה לצד ימין קצת עגלה" או בעלת זווית, "אבל למטה תהיה לה זווית" ויהי גנה יורד כקשת עד מושבה משמאל במרחק קולמוס אחד מקצהו. תרטט הקצר מצד שמאל מדתו קולמוס אחד ומושב למעלה בשטח הקיר השמאלי של הרבוע המדמה.

מם סתומה – "מרובעת מכל צד", והיא בצורתה אחת מאבני היסוד של הכתב המרבע.

נון כפופה – גופה וראשה כמו זו ומושבה בעל שלשה קולמוסים הארך וקולמוס אחד העבי.

נון פשוטה – תאר צורתה כמו נון כפופה, אלא מושבה לְקַח וגופה התארך בשעור שני קולמוסים.

סמך – סתומה מכל צד „ועולה למטה בימין ובשמאל” – כקשת הדרוכה כלפי מטה.

עין – שני עמודים ישרים „זקופים ופשוטים כמקל” על מושב היוצא דפן משמאל בשעור קולמוס אחד. עבי העמודים קולמוס אחד והרוח ביניהם שני קולמוסים.

פא כפופה – כמו בִּיַּת כרוספת חרטם הנכנס פנימה מצד שמאל. הלבן בין סוף החרטם והגג קולמוס אחד, כמו כן הרוח בין החרטם והיסוד.

פא פשוטה – כמו הכפופה, אלא במקום היסוד תבוא רגל ארכה ששעורה חוץ מן הגג ששה קולמוסים.

צדי כפופה – גופה הולך באלכסון משמאל לימין ובונה זווית חדה עם מושבה. מאמצע הגוף שלוחה יד למעלה ולימין עד הפנה העליונה של הרבוע המדמה.

צדי פשוטה – עץ זקוף ושני ענפים דומים יוצאים מגובה ומגיעים עד קצות הרבוע המדמה. ארך כל העץ שבעה קולמוסים.

קוף – גג, גופה ומושבה בונים זוויות ישרות. מתחת לגג מצד שמאל יתד תקועה, במרחק של עבי הקולמוס מן הגג ומן המושב, ברכה ארך, היתד חמשה קולמוסים.

ריש – ענלה, ושתי שוקיה בנות חמשה קולמוסים.

שין – שלשה עמודים בני קולמוס אחד בונים זוויות ישרות עם מושבם.

ארכה חמשה קולמוסים. יש גם מקום למושב עגול.

תן – גגה וקירה הימני בונים זווית ישרה או כרך עגל. משמאל מתחת לגג במרחק קולמוס אחד מקצהו עומד הקיר השמאלי ומפתח בן קולמוס אחד בארכו וברחבו לפניו. –

אלו הן כִּב אותיות הקדש, שבבנין הפשוט כלולה כל התויה המרכבת. כל אות ואות בנויה מיסודות צורה ויצירה ראשוניים של הארדיכלות הנצחית שבבריאה. אפשר לעשות מהן כמה וכמה צרופים, אבל חק ולא יעבור בפרצוף, כמו בתבנית כל יש. ואעפ״ שכל אות ואות היא בריה בפני עצמה, בכל זאת מתגלה פלא קיומה בעקר בהצטרפה לחברותיה ואחיותיה באותו מחול איתנים של יצירת מלים ומשפטים, עמודים וספרים, הכפופים לחקים מיחדים, הלא הם חקי המכתב.

ב. המכתב.

מכיון שחיי הפלאות של האות מתחילים באמת רק משעה שהיא מתחברת לחברותיה לשם בנין תבות ושורות, ברור הדבר, כי גם התחברות זו אינה יכולה.

להיות מקרית ומחסרת כל חק ומשטר. אמנם אלה שעסקו בקביעת צורות הא"ב אצלנו, וביחוד החוקרים מבין אמות העולם העוסקים בענין הכתב בקשר עם הקריאה והעיון קבעו חקים וכללים בסדר האותיות לשם הקלתה של קליטת הנקרא. אחד הכללים היסודיים בכתיבת האותיות, וכמובן, גם בהדפסתן, מצא את בטויו בלשון חכמינו בדרישה שכל אות ואות תהיה „מוקפת גויל“, כדאמר רב יהודה אמר רב: כל אות שאין גויל מוקף לה וכו' פסולה (מנחות כ"ט א'). מכאן נסחת הרמב"ם (הלכות תפלין, פ"א) ש„צריך להזהר בכתיבתן (של האותיות) כדי שלא תדבק אות באות“. אולם גם הרחקה יתרה יש בה משום פסול על יסוד האזהרה הקדומה „שלא תראה התיבה כשתי תיבות“. ותכונה זו של הא"ב שלנו, שכל אות ואות בו לבדד תשכון גם בהצטרפה למלים, מבדילה אותו לטובה במובן האופטי-ההיגייני מאחיו השמיים, כמו, למשל, מן הא"ב הערבי. כי דין אותיות בודדות כדיון חלקי איתיות. מכאן הדרישה הכללית במס' סופרים, פרק ב', להניח „בין שם לשם כדי שיהיו נכרין ובאותיות שלא יהיו מעורבין“ או החק המפרט יותר במס' מנחות (פרק הקמץ רבא ל): „שיעור גליון וכו' בין שיטה לשיטה כמלא שיטה ובין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה ובין אות לאות כמלא חוט השערה“. העקר הוא בלשון הרמב"ם (הלכות תפלין) „כדי שלא תדבק אות באות“. אולם אסור הדבקה זה אינו רק על הניר, בין האותיות ממש, אלא גם ברשתית של העין, בתמונת האות המתרשמת על הראי הפנימי שלנו, ומפני כך חשוב שגם ביחס האותיות זו לזו ישמר ויזכר ה„מינימום ספריבילי“ וה„מינימום קונטנסיבילי“, לאמר „כשר ההבחנה וההכרות הכי קטנה“. מכאן יוצא שהמרחק בין אות לאות צריך להיות לא פחות מעבי הקולמוס, על כל פנים לא פחות מחצי עד שלשת רבעי המילימטר. אך גם הרחקה יתרה בין האותיות פוסלת ספר תורה ע"פ האזהרה הקדומה „שלא תראה התיבה כשתי תיבות“, והחקירות הפסיכולוגיות בתנאי הקריאה¹⁵ מראות כי בסנטימטר אחד של דברי דפוס צריכות להיות לכל הפחות שש או שבע אותיות. ברור אפוא, שהמרחק בין „תיבה לתיבה כמלא אות קטנה“ לפי שיעורי האותיות שאני נותן בזה הוא האופטימלי, כי עבי האות הכי קטנה בא"ב העברי הוא שני קולמוסים, ובכן יהיה הבדל נכר בין חלקי התבה ובין התבות עצמן.

ברבר ארך השורה קבעו חכמינו כלל סתמי המבט במלים: „לא ירבה בדפין (ו. א. לא יעשה אותם צרים יותר מדי), מפני שנראה כאגרת ולא ימעט בדפין (ו. א. לא יעשה אותם רחבים יותר מדי), מפני שעינינו משוטטות“. הרמב"ם קובע אמנם בהלכות ס"ת את ארך השורה בשלשים אותיות, וע"פ קבע הנתן במקום אחר — „שיעור האותיות כדי שיכנסו ב' אותיות בצפורן ובשל אגודל ג' אותיות זו אצל זו“, יוצא בחשבון ממצע לכתיבה עבה ארך השורה ע"פ הרמב"ם עד ¹⁵

סנטימטר, ואלו החוקרים החדשים קבעו את הארך הרצוי של השורה הנדפסת לששים—תשעים מילימטרים, או 2,5 — 3,5 אינצשים. כמו כן דרושה אחדות הצורה של השורות השיכות לפרשה אחת, כי ארך שונה של השורות מעכב את הקריאה. הברר, כי עין הקורא מדלגת בשעת קריאה ממקום למקום ונחה בין דלוג לדלוג מספר קבוע של תחנות. כל שני פתאומי בקצב זה של העין מביא לידי הפרעה בעבודתה. הרוח בין השורות («כמלא שיטה») שקבעו חכמינו מתאים בדרך כלל לקבע המינימלי שקבעו החוקרים החדשים השונים. אמנם לספרי למוד מציע דרומונד קבע אחר, המדרג בצורה כזאת: לכתה א' — 4,5 מ"מ, לכתות ב' וג' — 4,0 מ"מ, ולכתה ד' — 3,6 מ"מ.

גם צורת הדף או העמוד אינה יכולה להיות מקרית. ואם קדמונינו קבעו את «שעור הגליון» ודברו על «ריוח של מעלה», על «ריוח של מטה» ועל «ריוח הדפין» או מבדילים כיום גם בין רוח של חוץ ושל פנים. הרצוי והמקבל בימינו הוא שעור הרוח של חוץ ופנים יחד כמחצית ארכה של השורה, והרוח החיצוני רחב פי שנים מן הפנימי. שעורו של רוח מעלה הוא כרחבו של הרוח הפנימי וכחצי הרוח של מטה.

ההפסקות בין הפרשיות תלויות, כמובן, בענין עצמו, אולם גם כאן ראוי לזכור, כי הקרחת הרבות שבהרבה ספרי למוד, ביחוד לקטנים, עלולות לפזר את רוחם ולבלבלו. דומה הדבר לילד הרואה את עצמו פתאום באמצע הרחוב על יד מגרש ריק ועוזב. הקשומים השונים בסדור האותיות, כמו צורת משלש או איוו צורה ניאומטרית אחרת, כפי שהיו נוהגים כמה מן המדפיסים הקדמונים בסוף פרשה, וכפי שנסו להכניסם לתוך ספריהם «אמנות» (בכתבי ש. בן ציון) וה«הוצאה היהודית» (בכתבי עננו) — נותנים לעין קצת מנוחה ע"י שני רושם, אבל אלה הם דברים שמעוטם טוב ורבה רע. רק אותם הקשומים שאינם מפריעים לעין ולעיון ושמטרתם לחבב את הספר על קוראו רצוים ונחוצים, רק הם יכולים לקשרו אליו בקשר של קימא. לעורר בו תשוקה ונענועים לשוב ולעין בו, לחזר ולקחתו בידים כקחת איש את ילד שעשועיו וכהחזיק אשה את תכשיטה. כי הספר צריך לא רק להאיר את עינינו אלא גם להחמידן. ואת דברי ר' שמואל בר אמי על דברי תורה שצריכין השחרה והערבה אפשר לקבל גם כמובן של כתב שחור וערב, נאה ונעים. ספר שתכנו יפה ומושך את הלב אינו צריך לדחות את הקורא בחיצוניותו, וספר שענינו קשה הקליטה ודאי ובודאי שצורתו צריכה לצוד את הנגש אליו. כי גדול כחה של צורה ביצירה, ותרבות הרוצה להרבות אוהביה מכרתה לשים לב לנעם ולשלמות עיניהם של העוסקים בספריה.

ומה גם כשיש לנו אבני־יקר כה נפלאות בבנין תרבותנו ככ"ב אותיות הקדש שלנו. על שמירת יפי סדרן ונוי תארן אנו מצוים.

ביבליוגרפיה

- (1) -ספר יצירה".
- (2) מס' שבת, פרק הבונה.
- (3) מס' מנחות, פרק הקומץ רבא.
- (4) אותיות דר' עקיבא, הוצ' סרקלין, תרפ"ו.
- (5) ספר -ברוך שאמר-, דפוס שקלאוו, שנת תקס"ד.
- (6) -ראש מלין" להרב הגאון אברהם יצחק קוק, לונדון, תרע"ו.
- (7) א"ב של רב יו"ט ליסמן מיהליווין, (ב"ברוך שאמר" הנ"ל).
- (8) Hermann Cohn, Hygiene des Auges, Wien u. Leipzig 1892
- (9) משנה תורה להרמב"ם, הלכות ס"ח
- (10) Berkowitz I. H. The Eyesight of School Children, Washington, Gov. Print. Office, 1920
- (11) Randall B. Alex על פי Joshua Eyre Hannum, Eyesight Conservation Survey by Guy A. Henry, Times Building, N. Y. C.
- (12) Roethlein, B. E. The Relative Legibility of Different Faces of Printing Types, Worcester, Mass. Clark University Press, 1912.
- (13) Shaw Ed., School Hygiene, N. Y. Macmillan Co. 1908
- (14) British Association for the Advancement of Science. Committee on the Influence of Schoolbooks upon Eyesight. Report: Schoolbooks and Eyesight, 1912.
- (15) Huey Ed. The Psychology and Pedagogy of Reading. N. Y. Macmillan Co. 1916
- (16) Rud. Birkhäuser. Ein neuer Weg zur Herstellung Von Leseproben (Sehproben) für die Nähe. Berlin, Julius Springer, 1918
- (17) Graefe-Saemisch, Handbuch der Augenheilkunde, III Auflage, Die Untersuchungs methoden von E. Landolt.

אלא נמצא כבר בספר בן סירא של הגניזה: ראש כל מעשה דבר, ולפני כל פועל היא מחשבת. עקרת¹ תחבולות לבב (ב"ס, ל"ו, ט"ו-י"ז) ושם צריך לקרא עֲקָרַת². ולפי דרכנו למדנו שבטוי עקרת הבית במשמעות בעלת הבית, שמצוי בספרי הרבנים ובספרות החדשה, מקורו במדרשים הנ"ל, ושעלינו לקראו עֲקָרַת הבית בחירק ובדגש³.

ניסן ברנגרין

¹ ויש נסחאות: עקר.

² וכבר העיר על מלה זו הד"ר יוסף קלמנר בהרצאתו שבקבץ שפתנו ב' עמוד 33, ולא כקריאת סמינד עקרת רבבים. ובמלון גוניס-בוהל ערך עקר: מזה בעברית חדשה עקר (ב"ס ל"ד י"ז) ויש נסחאות עקרת, ובארמית של המקרא עקר... ובארמית של היהודים עֲקָרָא (כך צ"ל באל"ף, ולא בה"א כמו שנדפס בטעות). ובמלונות לתלמודים ומדרשים חסר ערך עֲקָרָה עֲקָרָה, וביאסטרוכ לא נרשמה אלא צורה שניה בלבד.

³ מליצה זו של עקרת הבית במובנה המדרשי הטעה את רש"י פין לפרש את הכתוב מושיבי עקרת הבית וכו' על פיה, וכתב בערך עקר: ומה לא רחוק לפרש מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה – אשת חיל התומכת כבוד הבית, ושעור הכתוב: מושיב מכונן ומאשר את עקרת הבית, שהיא אם הבנים שמחה. פרוש זה אין לו שחר, ועין בפרושיהם של חוקרי המקרא החדשים שהרבה ללפל בפסוק זה שלא לצרך.

הערה. נקוד זה – עקרת במקום עֲקָרַת כבר טפל בו יל"ג בשעתו וכדאי, לדעתנו, להביא כאן את דבריו שיש בהם משום למוד. וז"ל בח"ד צד 182 בהערה: «בצאת שירי זה (קיצו של יוד) בדפוס בפעם הראשונה העירני אחד הסופרים שטעות בידי, שאני מפרש עקרת הבית מלשון עקר ויסוד (המשורר כתב «ובתו היחידה בביתו הֶעֱקַרְתָּ» – המערכת) ובאמת הוא מלשון עקרה; ומשום לזות שפתים הרחק ממך ראיתי להעיר בזה, שאנכי משמש בלשון חכמים: עקרא דביאת דביאתהו (זהר בראשית נ') ועין רש"י בראשית ל"א, ד'.

והנה הסופר שהעיר ע"ז הוא המדקדק מ. רייכרסון. שכן מצינו באגרות יל"ג אגרת רס"ד (לרייכרסון): «בהערתך על אופן הנקוד עקרת במקום עקרת אין דעתי כדעתך, חכמינו ז"ל הוציאו לפעמים מלות מקראיות מידי פשוטן והטו אותן לכונתם על אשר חפצו, מבלי שום לב אל הדקדוק ואל חקיו. ואנכי המשתמש בלשונם עשיתי כמוהם גם בזה: שניתי הוראת המלה ולא שניתי את תמונתה, ואחריות הדבר עליהם ולא עלי, ואם בא בכח הדקדוק אתה – תבע לדין לא אותי כי אם שני רשב"י שלנו (את ר' שמעון בן יוחאי ואת ר' שלמה בן יצחק) ואני אפקיע את עצמי מידי תביעה בעד כל פרט ופרט ביחוד ודי לי בקולר התלוי בצוארי בעד הכלל כלו שחדשתי להשתמש בשיר ומליצה בסגנון בעלי האספות ובמלות בלתי מדקדקות שהשתמשו בהן חכמינו הראשונים ושמשתמשים בהן על פיהם עד היום רבים מבני עמנו. למלות כאלה תחשב גם «עקרת הבית», שעד היום ישתמשו בה אחבי בשיחת חלין שלהם בהוראתה ובתמונתה שהשתמשת בה אני». – המערכת.

תקון טעות

במאמרו של הד"ר פרידמן בעמ' 287, שורה י"ז מלמעלה, במקום: ברכה ארך, היתד חמשה, להשמיט את המלה ברכה ולקרא: ארך היתד וכו'.

מפעלות ועד הלשון

סקירה על פעלת ועד הלשון

בשלשת החדשים האחרונים יש לצין פעלות חשובות מאד שנעשו ע"י ועד הלשון. הפעלה הגדולה ביותר שנסתימה בתקופה זו היא המלון למנחי התכניקה שחבר ע"י נ. שפרה'ס ויחיאל גרינפלד בהשתתפות ח. נ. ביאליק והאינג'נר יוסף טישלר ושכרך א' ממנו יצא עכשו לאור. הדרך מכיל: (1) פרקי מכוונות; (2) כלי מלאכה הנהוגים ביותר, והוא מתאים לכרך א' מהמלון הבין-לאמי לתכניקה של שלומאן. בלי הפרוה אפשר לאמר, שוהו המפעל הגדול ביותר בזמן האחרון במקצוע תחית הלשון. עבודת שנים רבות של בעלי מקצוע ואמני הלשון השקעה במלון זה, המשמש עדות לתחית לשוננו והכשרתה לכל מקצועות המדע והתכניקה.

חוץ מהמלון לתכניקה הוציא ועד הלשון בתקופה זו את שלש המחברות הראשונות של זכרונות ועד הלשון בהוצאה שניה. מצדדים שונים פנו לוועד הלשון בדרישה למחברות אלה, שאפסו לגמרי, וועד הלשון ראה צרך להוציאן בהוצאה שניה. המחברות מכילות חוץ ממאמרים שונים בעניני הלשון גם רשימות מנחים: מנחי החשבון, ההתעמלות, הצמחים, תבשילים וכלי בשול, גני הילדים, מלבושים, המנורה וחלקיה.

גם עבודת הועד הרגילה התחילה עם ראשית שנת תרפ"ט להתקדם כיתר מרץ.

הועדה למלאכה ואמנות (ירושלים) קבעה את מנחי העגלה וחלקיה. הועדה לשמות כלי המטבח והתבשילים (ירושלים) גמרה את עבודתה. רשימות שתי הועדות האלה תתפרסמנה בחוברת הבאה של "לשוננו". בתל-אביב נוסדה ועדה למנחי החשמל, הטלפון, הטלגרף והרדיו, שהיא עובדת יחד עם הועדה שעל יד התכניון בחיפה. הועדה נגשה במרץ לעבודתה.

כמו כן נוסדה בתל-אביב ועדה לחבור מלון חקלאי שהתחילה כבר בעבודתה. יש תקוה, שכעבר חדשים אחדים נראה כבר את התוצאות

של עבודת שתי הועדות האלה. הועדה לסמני הפסק (תל-אביב) עומדת בגמר עבודתה ובחוכרת הבאה של "לשוננו" תתפרסמנה מסקנותיה והצעותיה.

— בהשתתפות מר ש. וליקובסקי נוסדה על יד גדוד מגני השפה קרן להוצאת לוחות של מנחי ועד הלשון והפצתם בקהל.

— י. ל. גולדברג, שהרבה לעשות לתמיכת ועד הלשון ונתן לו את האפשרות לפרסם את תוצאות עבודתו, חלה במחלה קשה, שגרמה צער ודאגה מרבה לחברי ועד הלשון הרואים בו חבר וידיד. בשמחה לבבית אמתית קבלו חברי ועד הלשון את הבשורה, שמצבו הולך וטוב והביעו לו את רגשות שמחתם במכתב.

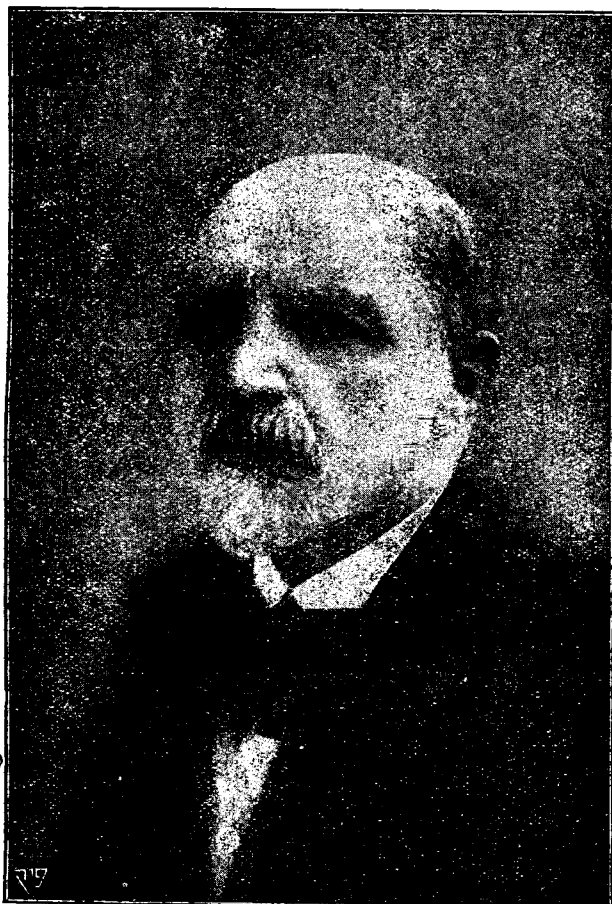
ביום ה' ב' כסלו סדר ועד הלשון העברית בהשתתפות ההסתדרות הרפואית בארץ ישראל נשף לכבוד ד"ר א. מ. מזיא ליום מלאת לו שבעים שנה וארבעים שנה לעבודתו המדעית בארץ ישראל. החגיגה סדרה במלון גולדשמידט. באו לכבד את בעל היובל כמאה וחמשים איש. חברי ועד הלשון והועדות המקצועיות, באי-כח האוניברסיטה העברית, החברה לחקירת ארץ-ישראל, מחלקת הבריאות של ההנהלה הציונית, הדסה, בקור חולים, בצלאל, רופאי ירושלים, חבר המורים של בית המדרש למורים, שבו מורה בעל היובל זה עשרים וחמש שנה את תורת-ההיגינה.

את הנשף פתח בשם נשיאות ועד הלשון ח. נ. ביאליק וצין את פעלתו של בעל היובל כחלוץ במקצוע חקר הלשון העברית החיה וביחוד בתור ראשון שהתמכר לקביעת מנחים למדעי הטבע והרפואה, ודרש מבעל היובל שיקדיש להבא את כל זמנו לגמר המלון הגדול למנחי הרפואה, אשר הוא עוסק בו כל ימיו. הפרופ' יוסף קלוזנר תאר את מצב הלשון והתרבות בארץ ישראל לפני ארבעים שנה ואת ערך עבודתו של בעל היובל. בשם מרכז ההסתדרות הרפואית דבר ד"ר י. ל. רוקח.

ברכו את בעל היובל: בשם מחלקת-הבריאות של ההנהלה הציונית — הג' הנריטה סולד, בשם החברה לחקירת ארץ-ישראל — ישעיהו פרס, בשם "צלאל" — הפרופ' ב. שץ, בשם חבר המורים של בית המדרש למורים — ב. דינבורג, בשם "בקור חולים" — חיים סולומון, בשם "ישרון" — מ. לבנון, ועוד. נקראו ברכות ממוסדות ומיחידים. בעל היובל ענה בדברים נרגשים והבטיח להקדיש את כל זמנו ומרצו להשלמת עבודת-חייו. החגיגה נסתימה בשירת "התקוה".

ד"ר א. מ. מוֹיָא

(למלאַת לוֹ שבעים שנה)

יובלו של הד"ר א. מ. מוֹיָא, שחוגים רבים בישוב חגגו אותו, הוא ביחוד חג לועד הלשון העברית, כי ד"ר מוֹיָא הוא אחד מחבריו הנאמנים והמסורים ביותר, שהרבה לפעל לתחית לשוננו.

חלוץ הרפואה העברית בארץ ואחד מוקני הישוב, היה הוא גם מן הראשונים במחיי הלשון העברית ושמו יזכר תמיד על יד שמותיהם של

י. מ. פינס, ז. יעבץ ובן-יהודה. תפקיד חשוב מלא הוא בתחית הלשון ובעבודת ועד הלשון. הרואה בו אחד מבחירי חבריו אשר בהם יתפאר. בעל השכלה אירופית רחבה ויחד עם זה בקי בכל גנוי ספרותנו מכל התקופות היה הוא מסגל ביהוד לעמד על הדיוק המדעי של המנחים המחדשים מבלי לותר על צורתם העברית המקורית.

ד"ר א. מ. מזיא היה מהמתונים בחברי ועד הלשון. הוא התנגד לבהלת החדושים שתקפה חלק מהישוב וגם אחדים מחברי ועד הלשון. כמו כן התנגד לחובבי הערבית הקצוניים, שרצו למלא את כל החסר בשפתנו במלים שאולות מהערבית. דיוק מדעי, צורה עברית מקורית למלה המחדשת ועל הכל בדיקה מקדמת בכל מכמני ספרותנו למען מצא כל מה שנוצר כבר – אלה היו דרישותיו התמידיות של הד"ר א. מ. מזיא.

כנשיא ועד הלשון במשך הרבה שנים עמד הוא תמיד על המשמר לבל ימשך הועד אחרי ברק תכניות רחבות ומקיפות ויוניח את תפקידו העקרי: חדוש השפה לצרכי החיים והמדע.

ועד הלשון מברך את בעל היובל, שיוסיף עוד במשך הרבה שנים לעבד אתו יחד את עבודת תחית הלשון וישמש מורה דרך לוועד הלשון. שתפקידיו הולכים ומתרחבים עם התפתחות חיינו בארץ.

א.¹

ד"ר אהרן מאיר מזיא (מורע ישראל איסרלין) נולד ב"א אלול שנת תר"ח בכפר סמוך לעיר מוהילוב שע"נ דניפר להורים בלתי עשירים. מצד אביו התיחס ד"ר מזיא למשפחת רבנים חשובה, ששלשה-עשר דורות ממנה, זה אחר זה, השתמשו בכתר הרבנות, ומצד אמו נחשב על משפחת שטראשון המיחסת.

בן שש שנים היה הילד אהרן מאיר'קה כשנכנס ל"חדר" ללמד תורה, והוא אז יתום מאביו. אמו אף היא לא האריכה ימים, ובהיות הנער בן אחת-עשרה נתינתם גם ממנה.

ב"חדר" הצטיין הנער בכשרונותיו ללמודים ובהתמדתו המפליאה. בהיותו בן שש-עשרה נכנס לישיבת מיר הידועה והיה לתלמידו המבהק של ראש הישיבה. בישיבה הצטיין מזיא בלמודים ועד מהרה הכתר בשם "העלוי מוהילוב".

¹ אנו נותנים פה את תולדות חייו של הד"ר א. מ. מזיא עפ"י ספר היובל של פתח תקוה.

עוד בישיבה החל מפעמו רוח ההשכלה, וביחד עם שקידתו הרבה בלמודי הקדש התמכר בצנעה גם ללמודי חל ולידיעת שפת המדינה. הספר הרוסי "Что делать?" (מה לעשות?) של טשרנישבסקי הגיע לידי בחר הישיבה אהרן מאיר מזיא ועשה עליו רשם עז. הוא עזב את רוסיה ויצא לברלין, עיר ההשכלה, על מנת להשתלם בבית ספרו של הרב הילדסהיימר, המוסד שמשך אליו רבים מן המשכילים בימים ההם. בברלין התמסר בהתמדה רבה ללמוד השפה הגרמנית והלמודים הכלליים.

בן עשרים שנה היה א. מ. מזיא בבואו לברלין, זר בעיר נכריה, באין מכיר ומודע והוא כמעט מחסר אמצעים. אחרי הכנה במשך זמן קצר, עמד בבחינות ונתקבל שם לבית הספר התכני הגבוה (Gewerbe-akademie).

בהיות עוד מזיא תלמיד בית הספר בברלין המציא המצאה תכנית חשובה, שקבל עליה פטנט מהממשלה הגרמנית, אחרי שהמצאתו נבדקה ע"י אינוונריים ממחים.

בברלין נשאר ד"ר מזיא עד גמרו את בית הספר ואחר עבר לציריך. מזיא הגיע לציריך בראשית שנות השמונים, בימים אשר ברוסיה החלו הרדיפות והפרעות נגד היהודים, ורבים מהנער המתלמד היהודי, נושאי רעיון החפש והסוציאליות, מצאו להם בציריך מקלט מפני הרדיפות במולדתם. בין חוג הסטודנטים היהודים, פליטי רוסיה, מצא אז מזיא את בן עירו וחבר נעוריו, המנהיג והמיסד של המפלגה הסוציאלי-דימוקרטית ברוסיה, פאול אקסלרוד, את פליכנוב, את וירה פיגנר ועוד. הוא לקח חלק גדול בארגון הסטודנטים ונבחר ליו"ר של אגדת המתלמים מהארצות הסלויות.

העבודה הצבורית, שלרבים מן המתלמים היתה למכשול בדרך למודם, לא הפריעה את מזיא מלעסוק בהתמדה רבה בחקירות מדעיות במקצע התכניקה.

בציריך המציא ד"ר מזיא המצאה, איך להציל את הקהל בתיאטרון מן השרפה. גם המצאתו זו נתאשרה ע"י בדיקת ממחים והממציא הצעיר קבל עליה פטנטים מאת הממשלות בגרמניה ובצרפת.

כעבר זמן מה עזב מזיא את למודיו בפוליטכניקום, אחרי שנוכח, כי אין למצא עבודה במקצע זה בארץ-ישראל ועובר למחלקת הרפואה. את מקצעו החדש הוא לומד בהצטינות מרבה ומתקבל גם לרופא-עוזר אצל הפרופיסורים הידועים איכהורסט, הורנר ומילר.

כדי להיטיב את מצבו החמרי הקשה, החל מזיא להשתתף בעתונות האירופית הכללית, וב"פרנקפורטר צייטונג", שעמד אז באופוזיציה לביסמרק,

פרסם מויא שורה שלמה של מאמרים, שבהם בקר בחריפות את הפוליטיקה של ביסמרק.

כשנתבררה בשוויץ שאלת ענש מות במדינה, – שאלה שהעסיקה בשעתה את כל העתונות המתקדמת, פרסם מויא ב„ציריכר פוסט“ מאמר חריף בשם „איינע ביבל-שטונדע פון איינעם עקסטיאולוגען“, שבו הביע המחבר הצעיר את התנגדותו הנמרצה לענש מות, כי הכמרים הקתוליים היו מבססים את דעותיהם להגנת משפט המות על פסוקי התורה, ובעל המאמר הוכיח להם את טעותם בראיות מהתלמוד כמו הדרישה של „עדות והתראה“ וכו' עד שאמרו: „סנהדרין, ההורגת אחת לע' שנים נקראת סנהדרין קטלנית“. המאמר הזה, שהצטין בתכנו המוסרי הנעלה, עשה רשם עמק על הקוראים.

בשנת 1887 עזב מויא את שוויץ, והוא אז מפרסם כאחד המלמדים הצעירים, ועבר לפריז לעבד בקליניקה של ד"ר אדוארד מאיר, רופא למחלות עינים, וגם רופאו הפרטי של הברון אדמונד רוטשילד, להשתלם במחלות עינים ובשאר המחלות, המתהלכות בארצות החמות הדומות באקלים לארץ ישראל.

שם המציא ד"ר מויא מכשיר חדש למדידת עקמומיות העינים ואת באוריו על המכשיר החדש פרסם הד"ר מאיר ב־1890 בעתון Revue gene-ral d'ophtalmologie (השקפה כללית למחלות עינים).

על סמך עבודתו בקליניקה של הפרופיסור איכהורסט וחקירותיו השונות במדע הרפואי כתב ד"ר מויא באותה שנה 1887 דיסרטציה על הנושא: הקרנת החם מגופו של האדם, שנמדדה על ידי מכשיר מיוחד לכך שהמציא הד"ר מויא.

את הדיסרטציה הזאת פרסם פרופיסור וירכוב בעתונו Wirchovs Archiw בשנת 1887, והיא הקנתה למחברה שם בתוך חוגי המלמדים במדע הרפואי.

ב.

פרעות היהודים ברוסיה, שפרצו פתאם, בשנות השמונים, עשו רשם מדכא על חוגי הסטודנטים הסוציאליסטים היהודים, שהתחנכו ברבם על ברכי האסימילאציה. בקרבם החלו להתעורר הרהורי תשובה על חטאיהם כנגד עמם. הם החלו לחפש דרכים כיצד ובמה לתקן את מצב עמם. יש שהסבירו את סבת הפרעות בבערות הרבה השוררת בקרב ההמונים הרחבים של העם הרוסי ועל כן הציעו להפיץ בקרבם את „אור הדעת“. דברו על

אמיגרציה לאמריקה ועל מקומות הגירה אחרים. נגד ההצעות השונות הללו יצא אז הראשון הסטודנט מזיא ובאספת חבריו קרא את דברי הנביא ירמיהו: „נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים!“ והמוטו הזה שמש לו אחר כך יסוד לאגדה הציונית הראשונה „ניר“ (1882–תרמ"ב).

מה היה יחסם של הסטודנטים היהודים הסוציאליסטים בציריך לציונות אפשר לראות מדברי חברו של ד"ר מזיא, מנהיג המפלגה הסוציאליסטית ברוסיה, פאול אקסלרוד, שבמכתבו לעורך ה„צוקונפט“, בהקדמה להוצאת כתביו, הוא אומר, כי מתחלה, אחרי הפרעות ברוסיה בשנות השמונים, חשב הרבה על הרעיון הציוני, והאמין שא"י יכלה להפוך לממלכה יהודית קטנה, במקום שהיהודים יהנו מכל זכויות אזרח, כמו שנהנים הפולנים, הלטים והפינים על אדמתם ברוסיה, ואולם תחת השפעתו של המלמד, חוקר המזרח, רקליו, שהוכיח, כי היהודים, בבואם לא"י להתישב, יתנגשו בערבים תושבי הארץ, שנה אקסלרוד את דעתו על הציונות.

נגד הדעה המטעית הזאת, שהתהלכה בין חוגי הסטודנטים הסוציאליסטים בציריך, נלחמו חברי אגדת „ניר“ ובראשה ד"ר מזיא. האחרון פנה אל הפרופיסור קרל פורר המלמד הידוע, ששב מנסיעתו לא"י, כי ירצה על אפשרות התישבות היהודים בא"י.

הפרופיסור קרל פורר קבל את ההצעה ועל סמך הוכחות מדעיות מבססות בטל בהחלט את דעותיו של רקליו. דברי המרצה המלמד עשו רשם חזק על השומעים ועוררו רבים מהם לפעולה ציונית. הרצאה זו נדפסה אחרי כן על ידי י. מ. פינס בשם „דברי אמת“ בקבץ „הארץ“ (משנת תרנ"א) של ז. יעבץ.

פעלתה של האגדה הציונית „ניר“, שבראשה עמד ד"ר מזיא, יש לה, אפוא, ערך רב בתולדות הציונות בתור הפעלה הראשונה בין חוגי הסטודנטים היהודים, שהיו אז כמעט לגמרי רחוקים מעמם.

ג.

אחרי בקורו של הברון אדמונד רוטשילד בא"י (בשנת תרמ"ז), כשהתבונן אל המצב הסניטרי הרע ששרר אז בארץ, החליט לשלח לארץ־ישראל רופא ממה. אחרי שהברון פנה בענין זה אל רופאו הפרטי ד"ר אדוארד מאיר, הציע לו האחרון בתור מעמד מתאים, לכך את תלמידו המבהק, את ד"ר מזיא. במכתב ההמלצה ששלח ד"ר מאיר לברון תאר את המעמד כממחה ומלמד גדול במקצועו, שעליו יכול הברון לסמך בלי כל ספק.

בימים ההם היה כבר ד"ר מזיא מפרסם במקצו בין חוגי הרופאים בפריז, ובהודע למכיריו דבר מנויו לרופא בא"י, נדו לו מתוך צער על עזבו את אירופה ולכתו להשתקע בפנה נדחה באסיה.

אחרי מנויו נשאר עוד ד"ר מזיא כחצי שנה בפריז, כדי להשתלם במחלות הטרופיות ולמען הכין לו את המכשירים הדרושים לשם עבודתו המדיצינית בארץ. ואף את מלאכת הרכיבה על סוס למד מזיא לפני צאתו את פריז, שלפי דברי הברון יוקק לכך בא"י, בבקרו לפעמים תכופות את המושבות. רק בימים הראשונים לחדש מרחשון תרמ"ט הגיע ד"ר מזיא לארץ-ישראל.

רבות פעל ד"ר מזיא להטבת מצב הבריאות במושבות יהודה, וערך פעלתו יגדל בעינינו ביחוד, אם נזכר את התנאים הקשים, שבהם עבד את עבודתו האחראית.

בין שאר פעלותיו החשובות של ד"ר מזיא להטבת המצב הסניטרי יש לציין יסוד בית חולים מרכזי בראשון-לציון. לא בנקל עלתה לו הגשמת המפעל הזה. פקידי הברון התיחסו אל הדרישה הזאת כאל דבר שבמותרות וסרבו להענות לו. בית החולים, שנוסד ע"י ד"ר מזיא, היה מסדר באפן טוב, ובמרפאה קבלו עזרה מדיצינית תושבי כל המושבות ביהודה, האכרים, הפועלים וגם הערבים.

ד.

אחד הנסיונות המענינים בעבודת הישוב של הד"ר מזיא הוא יסוד „קרן הקימת לישראל“, חברה לקנית קרקעות בא"י. החברה נוסדה ע"י ד"ר מזיא בהשתתפותם של י. ברזלי, י. גרוזבסקי, איזנברג, מאירוביץ, ניגו, לוין-אפשטיין ועוד. בזה הקדים מזיא את „קרן הקימת לישראל“ של הרמן שפירא בשבע שנים וזה היה מפעלו החלוצי השני אחרי מפעלו הראשון – יסוד האגדה הציונית „ניר“.

ספר התקנות של „קרן הקימת לישראל“ מיסודו של ד"ר מזיא, שנשאר ממנו כיום רק אכסמפלר אחד, היא תעודה היסטורית חשובה, מצינת גם ברוחה וגם בסגנונה. והנה אי אלו מסעיפיו:

א.

שם החברה ומטרתה.

(1) נוסדה חברה באה"ק ביפו לזכר „מחצית שקל הקדש“ ויקרא שמה לפי תכליתה „קרן קימת לעם ישראל בארץ-ישראל“.

(2) וזאת המטרה אשר שמה לה החברה: לקבוע על יד סכום גדול, והיתה קרנה שמורה בשטרי מלכות נושאי פרי, המפקדים באחד הבנקים הבטוחים נושאי שם מלכות הגונה עליהם, ופריה וכל הנלוים אליו יהיו קדש לחזק את ישוב ישראל בארץ־ישראל, בכל הדרכים אשר תמצא החברה נכונים לפניה; אך לא תוכל החברה לגשת אל כל פועל בטרם יקבצו באוצרה מאת אלף פרנקים.

ג.

החברים והועד.

(5) איש או אשה מבני ישראל, אשר יביאו תרומתם אל הקפה, מחצית השקל פעם אחת, והיה חבר סתם, ואשר יאמר להביאה שנה שנה והיה חבר קבוע. אך האיש אשר ישאנו לבו להביא תרומתו פי שמונה, לאמר עשרים פראנק שנה בשנה, יהיה חבר נדיב, ואשר ירים תרומה גדולה בפעם אחת ממאתים פראנק ולמעלה, והיה חבר נדיב לכל ימי חייו, והאיש אשר הוא חבר קבוע ועסק בדברי החברה באמונה והביא לה ברכה רבה במפעליו ונמנתה עליו החברה ונתנה לו שם "חבר נכבד".

מדברי הפרוטוקול של החברה הנזכרת נכר באפן בולט למדי שד"ר מזיא היה הנושא והנותן העקרי בחברה, ומה שחשוב ביחוד הוא, שאחרי המלים הרשומות בפרוטוקול "ד"ר מזיא נבחר ליו"ר האספה" כתוב "והמשא והמתן היה בשפתנו", — מעשה נועז בימים ההם, בהיות הדבור העברי עוד חזון יקר בארץ.

ה.

רבות פעל ד"ר מזיא בשביל החיאת הלשון העברית ומאמריו בשאלות הלשון, שפרסם בעתונים שונים, יכולים לשמש חמר עשיר לתולדות תחית לשוננו.

מלבד מאמריו אלה פרסם ד"ר מזיא גם מאמרי מדע שונים וביחוד בעתוני בן־יהודה: "הצבי", "האור", וה"השקפה" ורשימה של מנחים מדעיים בחוברת "מחלת השבתא", "שמות המחלות" ב"שפתנו" חוב' ב', וכן תרגומים לועזיים כמעט לכל השמות המדעיים המובאים במלוננו של בן־יהודה.

ב"השקפה" משנת תרס"ה כותב בן־יהודה בין שאר דבריו בתור הערה למאמרו של ד"ר מזיא בעניני הלשון: "מנהגי בקביעת שמות חדשים למשגים מדעיים, בפרט בעניני המחלות והרפואות, להתייעץ עם ידידי ד"ר מזיא, שהוא בן־סמך בדבר, בין מבחינת המדע ובין מבחינת חכמת הלשון".

כשבא ד"ר מזיא לירושלים נתקבל למורה בבית הספר למורים מיסודה של אגדת „עזרה“, והוא היה הראשון שהתחיל את שעוריו בשמירת הבריאות ובנין גוף האדם בעברית. את עבודתו זאת ימשיך עד היום וע"י התלמידים – המורים הצעירים – נתפשטו המנחים של המקצוע הזה בכל בתי הספר. כשנוסדה אגדת הרופאים דוברי עברית, היה ד"ר מזיא בין הפעילים ביותר באגדה. חמש שנים היה יו"ר שלה והיה מתרגם לעברית את תמצית ההרצאות הלוועזיות.

בעתון הרפואי „הרפואה“, שיצא לאור בעריכתו של המנוח הפרופיסור דולוז'נסקי, היה ד"ר מזיא עורך המנחים הרפואיים בעתון ואחרי מותו של דולוז'נסקי נבחר מזיא לחבר המערכת של העתון הנ"ל, שנבחרה בוועידת הרופאים.

ואולם עבודת חייו העקרית רואה ד"ר מזיא ביצירתו החשובה, שהוא עומד לפרסם והיא – „ספר המנחים לרפואה ולמדע“, פרי עמל של עשרות שנים.

בקשר עם עבודתו זו עוסק עתה המלמד בן השבעים בחקירת המנחים הרפואיים בערבית ובסורית.

מערכת „לשוננו“ מברכת אותו שיאריך ימים ויוכה לגמר ולפרסם את עבודת חייו זו לתועלת הלשון והמדע העבריים.

בקרת וביבליוגרפיה

א. אברונין

יסודי הפוניטיקה העברית¹

המדע הפילולוגי העברי הולך ומוצא לו סוף-סוף את גואליו. כרמנו זה, שאנו נמשנהו זה שנים רבות (האחרון שחדש דבר-מה בדקדוק העברי היה ר"ז הנוא, מת תקל"ו) ושורים נטרודו, עוקרו וסקלוהו עובר לאט לאט לידי בעליו הראשונים. עד חי לדברי אלה הוא הספר על ההברון העברי, שעליו אני רוצה כאן להרצות. ספר זה. – אעפ"י שהוא „הנסיון הראשון לא רק בעברית, אלא בכל שפה, לתאר את ההברון העברי“ ואעפ"י שעל המחבר היתה שומה לחדש לנושא חקירתו זה טרמינולוגיה שלמה – הצליח באופן נעלה לתת ללומד (כי ספר זה – תורה היא וצריכה למוד) משג ברור על הפוניטיקה העברית; כללים שהיו מקבלים בידי המדקדקים כסתם הלכה, כמלתא בלא טעמא, או שלא היו מבארים כל צרכם, נעשים ברורים ופרושים כשמלה. ואפילו חדושי המלים של המחבר הולכים ונקלטים אנב קריאה ואין איש מרגיש בורותם. ותקות המחבר, שהקוראים לא יכשלו בחדושים אלה ולא ימצאו בהם ברבריות יתרה – תקוה זו נכונה אף במשהו.

ספר זה הוא כאמור כלו חדש בספרותנו ומשום זה רואה אני צרך לתת בקצור את תכנו.

בפרק א' המתחלק לנ' ענינים: חמר הרבור, כלי הרבור ופעלת כלי הרבור נתן המחבר משג על הפיסיוולוגיה של כלי הרבור.

באמצעות ציורים ממחשים או לומדים להכיר את חלקי הגרון; הלוע, הסחום של טבעת החותם או שפוע הכובע (נקרא גם שפוי כובע (חולין דף י"ט.), את שרש הלשון, מיתרי הקול, החך הקשה והרך וכו' ובסעף הנקרא פעלת כלי הרבור מלמדנו המחבר את תפקידם של כל אלה, כיצד

¹ יסודי הפוניטיקה העברית, חקירה בהברון העברי ותולדותיו בצרוף טבלאות וציורים מאת משה צבי סגלי. ספריה היסטורית פילולוגית, י"ל ע"י ד"ר יהודה יונגוביץ, ירושלים, תרפ"ח.

צדדי " " " " " " " (ה).

¹ לְהֵאָּה - הלשון הקטנה התלויה בחך הרך, הוילון, והמחלקת אותו לשתי קטנות (נראה יפה במראה).

השפתים אם הן בולטות ומתעגלות או נמשכות לצדדים או נשארות פתוחות במצב ניטרלי. ויש יחס ידוע בין מצב הלשון ובין השפתים. התקרבות הלשון אל היילון גוררת אחריה התעגלות השפתים ויוצא קול ו (חתוך אחורי) ובהתקרב הלשון אל החך הקשה ונסוגו השפתים ונמשכו קצת לצדדים ויוצא קול χ (חכי קדמי) ובהרום הלשון מעט מול הגג שעליה באמצע בין החך הקשה להרך ונשארו השפתים במצב ניטרלי פתוחות לרוחה ויוצא הקול χ פתח (חתוך אמצעי).

„שלוש תנועות אלו χ χ χ הן היסודיות, שכן יתהוו על-ידי שלשת המצבים היסודיים, האחורי, הקדמי והאמצעי, אולם בין המצבים היסודיים האלה יש דרגות שונות וע"י הדרגות הללו מתהוות שאר התנועות, כן, למשל, אם הלשון מתקרבת אל החך הרך בנקודה קדמית יותר מאשר בחתוך השורק מתעגלות השפתים בצורת עגול ממש (ולא אליפטי כמו בשורק) ויוצא קול ו. הדרגות הן: שתיים בין האחורי והאמצעי (χ ו), שתיים בין האמצעי והקדמי (χ χ), בסה"כ שבע תנועות שסדרן מאחור לפנים הוא χ (χ , χ) χ (χ χ) χ .

שני דק במצב הלשון והשפתים גורם לשנוי בתנועה באיכותה, שנוי קל בחזק החתוך וארך הנשיפה גורם לשנוי בתנועה בכמותה.

עפ"י איכותן יכולות התנועות להיות פשוטות או מרכבות – דריתנועות. שלש התנועות היסודיות פתח קבוצ וחריק מתרכבות עם שלש אמות או"י המקבילות להן להרכבה תנועית אחת הנקראת דריתנועה (diftong) (כלי הרבור עוברים ממצב החתוך של החלק הראשון של ההרכבה – התנועה – אל מצב בחתוך המלה השני של ההרכבה – האות. בהשפעת התנועה היוצאת ע"י מפתח הפה נשארות גם האותיות שחתוכן במצר הפה ו (י) או בקסגרו (א) במצב של מפתח הפה ועי"ז יתהפכו אותיות או"י לתנועות, כל אחת לפי טבעה, התנועות הקיצוניות (χ , χ) מתרכבות עם האותיות הקרובות להן בחתוכן. הקבוצ האחורי היוצא בהתעגלות השפתים יתרכב עם הוו הדורשפי. החריק (החכי-קדמי) יתרכב עם היורד חכי קדמי גם הוא (ii חריק גדול), התנועה האמצעית מהיותה באמצע-הפה יכולה להתרכב עם כל אחת מאותיות אלו עם ו לדריתנועה חולם (au) קים כמו יום יָמָא עם יורד לדריתנועה (ai, ei) צירה קים כמו בִּית בִּתָּא ועם א לדריתנועה χ א קמץ גדול קים).

ההגיים שונים זה מזה גם באיכותם כמו ב פ מ χ χ גם בכמותם, כלומר בחוקם ובארכם. שנוי באיכות הגה (במצב כלי הרבור) האות או התנועה משנה את האות או את התנועה לאחרת. שנוי בכמות ההגה אם זו אות לא יחול שום שנוי, אולם אם זו תנועה גורר שנוי הכמות לשנוי גם באיכות, ר"ל התנועה משתנית לאחרת.

התנועות המרכבות נשארות בכלל ארכות. הפשוטות כמותן תלויה בהגברה הכללית של כלי הרבור וזו גוררת אחריה נחיצה (נניחה) ורגישה. עפ"י מתחלקות

התנועות לפי כמותן: א) ארכות מאד, היינו כל הדריתנועות. ב) ארכות: פשוטות שנתארכו על ידי הנחיצה \dot{x} (אֵי־קִים) \ddot{x} (אֵי־קִים) פתח מִגֵּן \ddot{x} כמו נחל \dot{x} מִגֵּן כמו מִשְׁתֶּה. ג) קצרות, \dot{x} \ddot{x} (קִמֵּץ קִמֵּץ) \ddot{x} לא מִגֵּן כמו בִּקֵּים; סגל לא מִגֵּן כמו קִין – חִירִק קִמֵּץ (מִן) וד) קצרות מאד, החטפים והשווא הנע.

בדברו על השוא הנע הוא מציין ראשית, שתפקידו להיות הנה מ פ ר י ד בין חתוך לחתוך במלת רָאָה בא השוא להפריד בין החתוך ר ובין הא, לכן מבטאים פקדתי בתנועה כדי שלא להבליע הדלית בת.

על מבטאו של השוא הנע היא מביא כללים מקדמוניים: כמו שוא נע לפני גרונית יבטא כגרונית קחו – קחו קחי – קחי. שוא נע לפני י דומה לחִירִק כמו וַיֵּדְעוּ – וַיֵּדְעוּ. אולם בכלל תנועתו – פתח. בסוף פרק זה הוא מביא רשימה של מבטאים שונים כמו של התימנים, הספרדים וכו'.

פרק ג' עוסק בהברות או ב"הגיים מחברים". גם פה אנו מוצאים חזיונות רבים הידועים אמנם למדקדקים אלא שכאן הופץ עליהם אור בהיר וטבעי יותר. הנה הבאור של החזיון הידוע "תנועה עורפת" או תנועת העזר (אָזֶן מְלֵךְ במקום אָזֶן מְלֵךְ).

הנהגה כחלק מן ההברה (Silbe) יש לו שלש תכונות יסודיות: הצלצול, הכמות והנחיצה.

א) הצלצול. אין צלצולו של הגה סוגר דומה ברומו לצלצול הגה חוכך וכן הגה אי קולי צלצולו שפל מן הקול, המקביל לו. בדקו ומצאו שצלצול ההגיים הגרוניים הוא השפל ביותר. למעלה מהם הם הסוגרים פ ת כ, יתרים עליהם החוככים פ, ת, כ, למעלה מהם ב ג ד, אח"כ באים ב ג ד, אח"כ השורקים ובסוף למעלה מכלם הם האותיות הנעצמים Sonor – ל מ נ ר. וכן בהגיי מפתח הפה: התנועות. השפל ביותר הוא השורק, כי מפתח הפה שלו אינו רחב כל צרכו וצלצול הפתח, שמפתח הפה אצלו רחב ביותר, הוא הרם מכלם.

האותיות מפתח צלצולן השפל מכרחות להתחבר לתנועות כדי לקבל בהירות ולהשמע היטב למרחוק. האות תוכל להתחבר עם התנועה שאחריה כמו במלת לְקַחְתִּי ל = ק = ת התחברו אל \dot{x} \ddot{x} \ddot{x} הבאות אחריהן (ל = ל = ט) והח' התחברה אל התנועה הקודמת לה קת. כל הברה היא או עליה מהשפל (האות) אל הרום התנועה וירידה (אל סוף התנועה או אל אות אחרת) כמו ל שפל, (ל) רום ושפל \dot{x} ; קת שפל, (ק) רום (\ddot{x}) שפל (ח) או מהשפל אל הרום וירידה אל השפל ומהשפל אל שפל נמוך יותר, לפי זה יש ג' מיני הברות:

א) הברה פתוחה: אות שהתחברה אל תנועה (הירידה) היא בתנועה עצמה בסופה) כמו לו, לִי, שפל רום שפל (תנועה).

ב) הברה סגורה שפל רום ושפל (קונסוננטי) כמו מִן, עֵם.

ג) הברה מסגרת שפל רום שפל שפל, כמו קָמַת, יִשָּׁק וכן שִׁיר, צור.
בכל מקום שיש שתי ירירות (הברה מסגרת) צריכה הירידה השניה להיות שפלה מן הקודמת לה, במלת שיר האות ר שפלה מן סוף התנועה, במלות קָשַׁט וְכָד וְכָד וְכָד וְכָד – בנקוד הבבלי במקום וְכָב בנקוד הטברני – (בספר בטעות וְכָב וְכָב, אולם עין קאהלי 64 במקום שצין המחבר) האותיות האחרונות הן שפלות מן הקודמות להן.

אם באבד התנועה הסופית יבאו שתי אותיות באפן שהשנית היא בעלת צלצול גבוה יותר, משמשת השניה לרום בשביל האות הראשונה ממש כמו תנועה, למשל וְנָלָה וְנָל יש כאן עליה מן היורד אל התריק, ירדה מן התריק אל הנימל ושוב עליה אל הלאמר וזו משמשת לנימל כמו תנועה ובאפן כזה נולדה שוב תנועה חטופה בין הנימל ובין הלאמר (וְנָל). וכן בשמות הסגוליים שצורתם הקדמונה היתה בת תנועה אָכָן, לָחָם עֵין, בנפל התנועה הסופית שמשו האותיות האחרונות הנון והמם להשמיע את האותיות הקודמות להן עד שבמשך הזמן נתרחבה לתנועה שלמה (סגל) אָכָן לָחָם או חריק; עֵין, חיון זה נמצא גם בשפות אחרות Handel (Handl) בגרמנית (וכן אֵיל קודיש במקום אֵיל קודֶשׁ בערבית המדברת בירושלים, עין M. Löhr, Der Vulgararabische Dialekt von Jerusalem p. 9 – הכותב). תנועת עזר זו התפשטה ע"י חקי ההיקש גם על הפעלים והשמות שהאות השניה היתה שפלה מן הקודמת לה, כמו וְכָד וְכָד (וְכָד) אָרֶץ (אָרֶץ) (וכן בערבית הוולגרית אֵיל חֲבִיז במקום חֲבִיז, בְּתִכִּית (כתבתי) אצל בְּתִכִּת, שם – הכותב). שני התנועות מתבאר בתכונה השניה של ההנה, היינו הכמות. למעלה כבר נאמר ששני בכמות התנועה גורר אחריו שני גם באיכות. והנה בדקו ומצאו, שכל כמה שהתנועות גבוהות ביותר הן קצרות יותר מכמות התנועות השפלות, ומשעם זה בהתאריך התבה וההברות ע"י טמפו הרביר, מתקצרות, מתחלפות התנועות השפלות בגבוהות. הקמץ הקטן בחק הוא שפל וארך מן הקבוצ ולכן במלה חָקִי שהתבה התארכה לשתי הברות והראשונה התקצרה ע"י טמפו הרביר עבר הקמץ לקבוצ הגבוה והקצר ממנו.

גם באותיות שולש חק הכמות, אולם הן אינן משתנות אלא מתחלקות, מתבקעות. כי כל כמה שתקצר התנועה כן תאריך האות שאחריה באפן שאחרי תנועה קצרה מאד תתאריך האות מאד ואות ארכה כזו מתבקעת לשתיים ונעשית אות כפולה תאמית. אות תאומית זו מסמנת בדגש חזק. במלת חָקִי נתארכה הקוף ע"י זה שלפניה תנועה קצרה הקבוצ ע"כ באה דגושה להראות כי נתבקעה לשתיים קצרות חק קי אחת סוגרת את ההברה הקודמת ואחת מתחילה את ההברה השניה. הנהיגה. ריתמוס הרביר דורש שהצלצול לא ישאר בנקודת גבה אחד אלא יעלה וירד חליפות, כל הברה דרכה להתחיל מן השפל (האות) לעלות לרום (התנועה) ולרדת לשפל של האות, למשל בְּתָ, כֵּן, ואם התנועה ארכה נמצאת הירידה בה בעצמה

והיא נשארת הברה פתוחה, כמו לו, לא, אולם גם כשהתנועה ארכה היא יכולה להסגר ע"י אות, זהו אמנם רק בתנאי שאותה הברה תקבל נחיצה (היינו ננייה בלשון המדקדקים). נחיצה זו במה כחה גדול? שוב באותו חק הריתמוס כי לא רק במלה פועל חק זה של עליה וירידה כי גם באמרה שלמה, למשל בראשית ברא' אלהים, ההברות המסמנות הן הברות חזקות ושאר ההברות רפות. הברות חזקות אלה מפעילות את כלי הנשימה, את מיתרי הקול ואת כלי הדבור שבפה ביתר חזק וביתר עז מאשר בהברה רפה. ע"ז נעשית כמות התנועות יותר ארכה, הצלצול נבנה יותר, הירידה שבסוף התנועה איננה ירידה גמורה והיא עוצרת כח לחבר אליה גם אות להיות הברה סגורה או שתי אותיות להיות הברה מסגרת.

חק העליה והירידה נורם לזה שלא יבאו שתי הברות חזקות זו אחר זו ואם קרה כדבר הזה ונסוגה הברה אחת לאחר, כמו קרא לילה במקום קרא לילה. וכן אי אפשר לשתי הברות רפות תכופות לפני הנחיצה ואם יפגשו ובא המתנ (נחיצה טפלה) לעזרתו, כמו הַאֲדָם, וכן אם אחת היא חטופה כמו הַלְלוּ.

הפרק הרביעי עוסק בננייה (נחיצה) והשפעתה על שני התנועות.

שני מיני נחיצות יש: א) נחיצת אחת ההברות בתבה. ב) נחיצת אחת המלים באמרה. הנחיצה גם זו של התבה וגם זו של האמרה נחלקת לשני סוגים: המסורתית והפסיכולוגית. הנחיצה החלה על אחת ההברות היא בעקרה מסורתית, הנורם הפסיכולוגי או הפיסיולוגי שהיה אולי לפניו חדל לפעל זה כמה וכמה דורות ואנו אין לנו אלא הקבלה.

כל שפה ומסורת הנחיצה שלה. ביונית היתה באחת משלש ההברות האחרונות אולם בהן היתה חפשית. ברומית הנחיצה מלעיל כשהתנועה ארכה ועל שלפניה אם היא קצרה. בשפות הגרמניות יש נטיה לקבע את הנחיצה על ההברה הראשונה של התבה. בפולנית מלעיל, בצרפתית, בת הרומית, אנו רואים חזיון שיוכל לבאר לנו את הנחיצה העברית: ההברות הרפות שאחרי הנחיצה אבדו וכל המלים שהיו ברומית מלעיל יצאו בצרפתית מלרע. כדבר הזה קרה גם את העברית, כאשר יתבאר להלן.

בשמית הקדומה היתה כנראה בתחלה הנחיצה חפשית אלא שבמשך הזמן נוצרה בה נטיה לקבע את הנחיצה בהברה מיוחדת: בעברית מלעיל ומלרע וכן בהשפעתה בארמית יהודית, בסורית – מלעיל¹. בעברית חלה הנחיצה או בהברה: פתוחה עם תנועה ארכה או בהברה סגורה. הסבה לזה היא פיסית פסיכולוגית

1 מה שאומר המחבר שיש בעברית גם לפני מלעיל בשתי מלים ה' - ל' - אה האהלה, אינו מדקדק. כי אמנם יש שתי מלים אבל הן האהלה וצֶעֱרָה מפני שיש בהן חסף שאינו סוגר את ההברה (וגם זה הוא רק אם נקבל דעת המחבר כי ה' ח' ט' י' הן הברות פתוחות בפני עצמן § 102), אולם במלת הלאה השוא של הלמד הוא לדברי הכל שוא נח כמו בתכתבנה או ביללתי ועוד, ויש כאן רק מלעיל.

„הנחיצה בוחרת לחול על ההברה היותר מצלצלת שבתבה. כי נוח לה לנחיצה לחול על הברה מצלצלת ולהוסיף מעט עליה מאשר לבזבז מרץ רב יותר מכפי הצורך על הברה פחות מצלצלת. חזיון זה רואה המחבר גם בעברית שהנחיצה באה מלעיל במלות קמו מתו יקומו יבינו ואינה יורדת כמו בקטלוג וקטלוג, וכן פבו תקטלנה מלעיל בהברה סגורה, וכן בוו המהפך נדחית הננינה לאחר בעתיד מהפך רק אם ההברה היא מלעילית פתוחה ובעלת תנועה ארכה כמו ויאמר ונשב ויושב, אבל אם ההברה המלעילית היא סגורה ועם תנועה בעלת צלצול שפל נשאת הנחיצה מלרע כמו ויקטל וישקב (ומתוך הקש ונעמד) ולהפך בעבר מהפך נדחתה הנחיצה מן מלעיל למלרע רק מן ההברה הסגורה ונאמרת, ונקלף, אבל אם ההברה המלעילית היא פתוחה ובעלת תנועה ארכה מאד (דו תנועית) תשאר בה הנחיצה על פי רב, כמו ומצאת ושוב.

לדעתי אין הצדק עם המחבר בהארת החזיון הזה. ראשית הוא עצמו מודה שאינו יכול לבאר מפני מה נסונה הננינה בנכון יעש על הברה סגורה (מן וקנה) בעלת תנועה קצרה. (וב) אלו היתה העברית בוחרת תמיד את ההברה הארכה הפתוחה לשים עליה הנחיצה למה לא באה בקמו על ו שהיא ארכה מאד וכמו בקטלוג וכן לא נכון מה שהוא אומר כי הננינה לא תסוג על הברה סגורה בעלת צלצול שפל כמו ויקטל, הלא גם בניש ונדה וישקב שהסגורה היא בעלת צלצול נכונה (כמו הפתח במלת פבו ופבו) אין דין נסוג אחור נזה. מענינת היא דעת המחבר ביחס לשאלת מלעיל ומלרע. לדעתו נחיצת התבה היא טפלה ומשעבדת לנחיצת האמרה ושהמקום העקרי של הנחיצה בתבה יש למצא בודאות רק בתבה שבסוף האמרה בצורה של הפסק, כי שלא בהפסק משפעת הנחיצה של התבה מדרישת הנחיצה של האמרה ומהטמפו של הדבור, והדבור דרכו לעבר במהירות על ההברות הראשונות ולנחץ את האחרונות. יוצא שכל אותן התבות המשתנות באסוף למלעיל כמו אתה עתה אנכי, דברך, קלי, קלי, חצי חלי הנחיצה המקורית שלהן היא מלעיל ולא מלרע¹. ומכיון שיש תמונות רבות שגם באמצע המאמר נשארו מלעיל, כמו השמות הסגולים וכן הצורה הווגית שמים, ידים, הצורות למה, שמה, אלה, הפעלים המקצרים מן ליה ירב הרף וכי, הפעלים עם אותיות הגוף דברתי דברנו, כנויי הפעול שמרנו, שמרתו וכי מוציא המחבר מסקנה,

1 מכאן מובן מה שהתימנים שומרים את התמונה האספיקית גם באמצע האמרה בנפעל: נשברו. נגנבו. בהפעל הוסקה הורמה (ח. ילון, לשוננו ח"ב ע' 190). וכן מצאתי גם אני בס' ידי משה על פסחים (כת"י מפרש הרמב"ם) גתנמנו, נדמנו (פס' פ' י' ח). ואם נקבל את דעת המחבר, הרי מצד אחד אין לגנות התמונות משי (ע"ש הערת ילון) חצי, יפי וגם בקשי – התיירו ומצד שני יש לדרש שלא יזלזלו בתמונות כמו אין ולא יאמרו אין גם בסופם; ואולי תבאר הסבה לדחיה למלעיל בעתיד מהפך ולמלרע בעבר מהפך שהמחבר התקשה למצא לה באור גם היא בזה: מאחר שהנחיצה בתבה משעבדת בעקר אל

שכל המלים בתקופה הקדמונית היו בעברית מלעיל¹, אלא שרבות מהן נתהוו למלרע כשנפלו התנועות הסופיות שלהן מאחרי הנחיצה, כמקרה שקרה את הצרפתית בהתפתחותה מהלאטינית, כי כשם שאנו מוצאים המלים 'מה' 'הנה' 'שע' הנחיצה המלעילית אבדה להן התנועה האחרונה ונעשו 'הם', 'הן' כן גם הפעלים 'קָשַׁל' 'קָשְׁלָה' 'קָשְׁלָה' (שנתהוּ מן 'קָשַׁל' 'קָשְׁלָה' 'קָשְׁלָה' הערבית) באבד להם התנועה האחרונה נעשו מלרעיים 'קָשְׁלָה' 'קָשְׁלָה' 'קָשְׁלָה', וכן בעתיד מן 'קָשַׁל' - 'קָשְׁלָה' - 'קָשְׁלָה' - 'קָשְׁלָה' - 'קָשְׁלָה' מעבר זה מן 'קָשַׁל' 'קָשְׁלָה' ומן 'קָשַׁל' 'קָשְׁלָה' נעשה עפ"י חק ההברות. הצלצול 'ק' (בקשָׁל) שעלה לרום מצא ירידה ע"י שנוי התנועה הקצרה 'x' לארכה 'x' שיש לה ירידה משל עצמה ונעשה אפוא 'קָשְׁלָה' ו'קָשְׁלָה' מצא הצלצול 'י' ירידה מן התנועה אל האות ('יָקָה'). בעברית נקבעה הנחיצה במלעיל, וזו 'קָשְׁלָה' 'קָשְׁלָה' ובנפל התנועה האחרונה נעשה קשָׁל; 'קָשַׁל' שהתחלף ל'קָשְׁלָה'; הפתח של 'קָשַׁל' יש אשר התארך גם לקמץ אָחַז (פָּעַל), אָחַז (שם) ומן 'מָקָשַׁל' עבר ל'מָקָשְׁלָה' (מָשַׁקָה, מָשַׁקָה).

בפרק ה' הנקרא חלופי ההגה דן המחבר על הסבות הגורמות לחלופים באותיות. ההגיים בהתחברים להברות ואמרות יש שהם משתנים ע"י שנוי במצב כלי הדבור בחתוכם ויש שמקורם בסבות אחרות, כמו קשי המבטא, תכונות פסיכולוגיות או פיסיולוגיות.

החלופים בסבות הברוניות: א) חלוף ע"י דחיה של החתוך. פעלת כלי הדבור נדחתה בחתוכה לנקודה אחרת קרובה לה ועי"ז נתחך הנה אחר, למשל, אם תחת חתוך סדק הקול נעשה החתוך בלוע תחתך ח במקום ה. אם במקום הרמת הלשון מעט באמצע הפה תתרומם בנקודה קצת יותר אחורית יחתך קמץ במקום פתח. השפעת דחיה כזאת על החלופים ישנה גם בתנועות גם באותיות. כך מתחלפות התנועות הקצרות בארכות ולהפך, כך עבר הפתח השמי לחלם (au, a) טאב טוב וכדומה, כך מתחלפות אותיות "בנות מוצא אחד" כבטוי המדקדקים, וכן נעשו החלופים באותיות השורקות בשלש השפות, ערבית עברית וארמית פִּיךְ-שׁוּר-תוּרָא; דְּכֶר-הָאִמְרָה בכלל, הרי אפשר שבהשפעת הרעיון שבאותה האמרה תשוב הנחיצה של הפעלים הצופים לעתיד -

לאחור, כמרמות על הזמן שעבר ולהפך כל הפעלים המלעילים בעבר תדחה נחיצתם למלרע (בהשפעת האמרה), כמרמות על הזמן העתיד לבוא (וזהו דעת שטינברג מעל"ע סע' 35 א), כמו והוצאתי את מנחתי והנחתי לפניך (שופטים ו' יז), הנחיצה המלעילית נעשתה מלרעית כמראה על הזמן שעתידי לבא. 1 ועין גם ד"ר צפרוני ספר השנה ש"א עמ' 133 "לשאלת המבטא" ומכאן תשובה לשאלתו

שם מדוע באה בנקבה קְשְׁלָה ולא קְשָׁלָה (בשמירת ההברה המגנט קְשָׁלָה)? עיקר הנחיצה הוא באמת קְשָׁלָה כמו שהוא בטור"פ ומה שבא קְשָׁלָה הוא רק בטמפו הדבורי. וגם על שאלתו הראשונה מדוע לא נשתנה הפתח של קְשָׁל בהשפעת הנגינה לקמץ קְשָׁל כמו בשמות דָּבָר, באה תשובה המחבר: הפתח השני של הפעל קְשָׁל לא נוארך על ידי הנחיצה לקמץ כמו הפתח השני של דָּבָר, מפני שהשם בתורת מפועל object של הפעל רגיל לבא גם בטוף האמרה במקום שהנחיצה יותר חזקה וע"י השפעת צורה זו של הפסק נוארך הפתח גם בכל מקום אפילו ברהוט המאמר, לא כן הפעל שדרכו לבא בראש המאמר (נשוא נושא מפועל), מקום שהטמפו דורש הברות קצרות, לכן לא נוארך ברהוט כי אם בהפסק. עין שם 120.

זכר-דבר; מל-צל-טללא; ארצ, ארץ, ארעא (ארקא) שער שער; ב) השפעת הגה על שכנו. השפעה יכולה להיות של תדמות (Assimilation) או של הברלות (Dissimilation). ההדמות גם ההקבלות יכולה להיות קדמית (פרוגרסיבית), ז"א שההנה הראשון ישפיע והשני יהיה משפיע או אחורית (רגרסיבית), ז"א שהמשפיע יהיה ההנה השני והראשון יהיה משפיע.

ההדמות יכולה להיות בשני הגיים תכופים בדבור זה אחר זה (הדמות תכופה) או כשהנה אחד או יותר מפרידים בין שני ההגיים המתדמים (הדמות אי תכופה) גם התכופה גם שאינה תכופה אפשר לה להיות שלמה או חלקית. בהדמות השלמה מחתכים שני הגיים בחתוך אחד עד כי המשפיע נבלע במשפיע ותחת שני הגיים מוצא הגה אחד ארך אות תאמית (דנושה ד"ח) והמדקדקים קוראים לזה הבלעה, בהדמות החלקית ידמה המשפיע למשפיע בצד מה אבל לא בכל.

משלים לכל אלה: א) הצטרק במקום הצטרק. כאן יש השפעה חלקית פרוגרסיבית, ז"א ההנה הראשון צ (חתוך וילוני) נמשך גם אל הת (חתוך חנכי) להחליפו בט שגם הוא חתוך וילוני. נמלתו ת' נמלתהו הדמות קדמית שלמה חתוך הת' נמשך אל הה' עד שהשניה נבלעה ב', אַסְלַק אַסְק חתוך הסי' נמשך אל ה' ובלעהו, כלומר במקום לחתוך גם ס גם ל מחתכים ס ארכה מאד, תאמית.

הדמות אחורית (רגרסיבית) חלקית בין אות לתנועה ו משה במקום וְמשה החתוך של המם מתחיל לפני שנגמר החתוך של השוא הנע שתחת הוו לכן נחתכה גם התנועה בחתוך שפי, היינו שורק ו. ניהודה החתוך של היור שנה את השוא של הוו לחיריק. השפעה רגרסיבית כזו אנו מוצאים באותיות אהע"ר: ישמע, ויפר מלח, רום יעשה.

הדמות רגרסיבית חלקית בין אות לאות, למשל הבקר ת' הפקר הק' חתוך אי קולי מקדים להתהוות בטרם שנגמר חתוך ב ולכן נתחלף הב' הקולי לפי איי-קולי; יבנה יבנה הנון החטמית משפיעה על הבית לעשותה מם חטמית גם היא ¹

אחורית שלמה קרת ת' כרתת נתת ת' נתנת ידכאו יתדכאו, בכל אלה עברו כלי הדבור למצב ההנה השני בטרם שנגמר ההנה הקודם ולכן נבלעו בתוכן.

בהברלות יש לנו תהליך מהפך: הגה אחד משפיע על השם שלא ידמה אליו, למשל ת' חננאל חננאל תמורת מרגנית מרגלית וכדומה. תיכון חיצון במקום תיכון חוצין, הברלות אחורית. נכודנאצר, תמורת נכודרנאצר הנון באה להברל מן הר' האחרונה.

¹ השפעה כזו אנו רואים, בדבור העברי למשל אומרים מְדַח ת' מְסַח. כאן השפיעה הב' הקולי על הט (אי-הקולי) להפכו לקולי ד (הדמות חלקית אחורית). דלד במקום דלת השפעת הלמד הקולי על הת (אי קולי) להפכו לד קולי (הדמות קדמית חלקית). הילדים כותבים מְזַרְת ת' מסגרת השפעת הג' הקולי. על הסי' (אי הקולי) לעשותה קולי ז (הדמות אחורית חלקית). וכן מסכרת (מן זכר) במקום מְזַרְת (הדמות אחורית חלקית).

אותיות בנדר כפת תרפינה אחרי תנועה מסכת הדמות קדמית כמו קָבֶשׁ אֶפְרַיִם היתה תָּרוּ; ומסכת הפרלות אחורית גִּדְּשׁוּ בנדר כפת גם אחרי אהוי כמו בהכבדוּ בְּפֶרֶעַה, עב קמנה קָבַף איש וכדומה וכן אפילו במלה אחת אומר האשכנזי שְׂבָחָה ת' שכתה וכן מְבָחֹל ת' מְבָחֹל, מְבָחִישִׁים ת' מְבָחִישִׁים וכו'. הפרק הוי' האחרון, הנותן בקירה על תולדות ההברון מזמן התלמוד (ד"א רס"א) עד די בלמש (ה"א רפ"ג) קובע ברכה לעצמו ועליו יש לדבר לחוד. אסים בדברי הכהן הגדול: "יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן" והרצאה לעמד על חכמה זו על בריה יפנה אל הספר עצמו, כי ברכה רבה בו.

תְּנוּךְ יָלוֹן

סֵפֶר-לְמוֹד לְעִבְרִית

Einführung in das Hebräisch der Gegenwart Methodische Texte und Erläuterungen von David Josef Bornstein Herausgegeben durch die Zionistische Vereinigung für Deutschland Berlin 1927 Verlag der „Jüdischen Rundschau“ G. m. b. H. 292 + VI עמ'.

(בקרת)

המחבר הוא אחד המעטים בדורנו, שצלל ובא עד חקרי סודותיה של הלשון. עמד וכתב ספר למודי, שזה כבר התפללנו אליו. בידים אמונות הוא מנהל ומכניס את הלומד לעולם שכלו עברי טהור, ברבו עולם המשנה והאגדה, ומרחיקו מכל השפעה לועזית ואידישית. פרקי מקרא מציגים רוויי טעם, שהכל בהם שקיל ומדוד: התבה ונקודה, צרופיה ומקומה במשפט. ואעפ"י שיש בהם כונה לצורות שונות שבדקדוק ואסור לכתב צורה, שעדין לא הגיעה שעתה, וביחוד בפרקים הראשונים, אין סתם פסוקים בלא חבור הענין. הנה פרק ד' עמ' 33, המכון לבינוני:

„העולם עומד על השלום; ואם יש שלום – יש טובה ויש ברכה. ואם אין שלום – אין טובה ואין ברכה. ואין ברכה בעולם כשלום; שאם יש הכל ואין שלום אין כלום. לפיכך אוהב אני את השלום ושונא את המחלוקת; רודף אני שלום, ובורח מן המחלוקת ומן הקטטה; ואני נותן שלום לכל אדם; וכל מכתב שאני כותב אני חותם בשלום“.

לבינוני נקבה מקדש „מכתב מלאה למרים“ עמוד 43. פשטות וחן, והדקדוק כמאליו הוא נכנס ומתערה.

פרקי המקרא הולכים וגדלים במקוריותם ובהדרגה ובכל אותו דיוק דק. ועלתה לו תמיד בבאורים, שאחרי כל פרק ופרק, להלביש את הרגשותו והבחנתו צורת הסבר וכלל. כאן אנו שומעים, כי העט בולון ולא על החלון (בחושנו הלכוי יהיה זה לרבים חדוש מזורז); הילד אוכל פתו פת שחרית ולא ארחת הבקר שלו, ואין לתלמיד תרגיל אלא

אותיות בנדר כפת תרפינה אחרי תנועה מסכת הדמות קדמית כמו כָּבֶשׂ אֶפְרַיִם היתה תָּרוּ; ומסכת הפרלות אחורית גִּדְּשׁוּ בנדר כפת גם אחרי אהוי כמו בהכבדוּ בְּפֶרֶעַה, עב קמנה כָּבַף איש וכדומה וכן אפילו במלה אחת אומר האשכנזי שְׂבָחָה ת' שכתה וכן מְכַחֵל ת' מכחול, מְכַחֵשִׁים ת' מְכַחֵשִׁים וכו'. הפרק הוי האחרון, הנותן כקירה על תולדות ההברון מזמן התלמוד (ד"א רס"א) עד די בלמש (ה"א רפ"ג) קובע ברכה לעצמו ועליו יש לדבר לחוד. אסים בדברי הכהן הגדול: "יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן" והרצאה לעמד על חכמה זו על בריה יפנה אל הספר עצמו, כי ברכה רבה בו.

תְּנוּךְ יָלוֹן

סֵפֶר-לְמוֹד לְעִבְרִית

Einführung in das Hebräisch der Gegenwart Methodische Texte und Erläuterungen von David Josef Bornstein Herausgegeben durch die Zionistische Vereinigung für Deutschland Berlin 1927 Verlag der „Jüdischen Rundschau“ G. m. b. H. 292 + VI עמ'.

(בקרת)

המחבר הוא אחד המעטים בדורנו, שצלב ובא עד חקרי סודותיה של הלשון. עמד וכתב ספר למוד, שזה כבר התפללנו אליו. בידים אמונות הוא מנהל ומכניס את הלומד לעולם שכלו עברי טהור, ברבו עולם המשנה והאגדה, ומרחיקו מכל השפעה לועזית ואידישית. פרקי מקרא מציגים רוויי טעם, שהכל בהם שקיל ומדוד: התבה ונקודה, צרופיה ומקומה במשפט. ואעפ"י שיש בהם כונה לצורות שונות שבדקדוק ואסור לכתב צורה, שעדין לא הגיעה שעתה, וביחוד בפרקים הראשונים, אין סתם פסוקים בלא חבור הענין. הנה פרק ד' עמ' 33, המכון לבינוני:

„העולם עומד על השלום; ואם יש שלום – יש טובה ויש ברכה. ואם אין שלום – אין טובה ואין ברכה. ואין ברכה בעולם כשלום; שאם יש הכל ואין שלום אין כלום. לפיכך אוהב אני את השלום ושונא את המחלוקת; רודף אני שלום, ובורח מן המחלוקת ומן הקטטה; ואני נותן שלום לכל אדם; וכל מכתב שאני כותב אני חותם בשלום“.

לבינוני נקבה מקדש „מכתב מלאה למרים“ עמוד 43. פשטות וחן, והדקדוק כמאליו הוא נכנס ומתערה.

פרקי המקרא הולכים וגדלים במקוריותם ובהדרגה ובכל אותו דיוק דק. ועלתה לו תמיד בבאורים, שאחרי כל פרק ופרק, להלביש את הרגשותו והבחנתו צורת הסבר וכלל. כאן אנו שומעים, כי העט בולון ולא על החלון (בחושנו הלכוי יהיה זה לרבים חדוש מזורז); הילד אוכל פתו פת שחרית ולא ארחת הבקר שלו, ואין לתלמיד תרגיל אלא

אמון, ויוסף הנער (לא הנער יוסף) מספר על אברהם אחיו ועל משה אביו (כנ"ל), ומבחינים, עמ' 41, בין בורח מפני השרב ובין בורח מן המחלוקת; פלוני מספר לחבריו כי "חכם בעיר והוא דורש היום ברבים", ב"רבים" זה בתרגם בפשיטות = in der Öffentlichkeit = öffentlich, מתרגל הלומד לתרגם "auf beiden Seiten je ein Stuhl" "בסא מזה וכסא מזה", כיוצא בו "ידי אחת כותבת וידי אחת נותנת מוון לצפור" (מוון דוקא ולא אכל). יודעים אנו, מה פני פסוקים מעין אלו בספרי הלמוד הידועים לנו, והנה פלוני צנה אחזה אותו ("אחזותו", עדין אין הדקדוק מתיר) ואלמוני חושש בגרונו; בשבת מנוחה שבמנוחה "ואין רגל עוברת בשדנו"; טבילה של שחרית, עמ' 78, 92, הוא תרגום של Morgenbad; עמ' 182, "חנות של נחתומים" היא חנות למיני מאפה בנגוד ל"חנות של נחתום" (של נחתום אחד). עין בב"מ ח' ו' בב"ת ב' ג', בעמ' 211 עמד המחבר בחושו המפליא על דרכם של שני פעלים רצופים לבוא במקום פרפיקס לועזי: מנספים ויורדיב, פרח ועלה, בוקע ויוצאי. וכל זה בחמש שורות.

אלו הם פרורים מתוך פרקים שלמים, שכראי שיקראם בעיון כל יודע עברית והרבה ילמד מהם. הנה לדגמא קטע של תאור גיאוגרפי קצר של א"י, עמ' 88–89 "הוא הירדן שהוא יוצא מן הלבנון שבצפונה והולך לדרום ועובר את ימה של סבכי ומושך ועובר את ימה של טבריא ומכאן הוא מושך והולך עד שהוא נופל בסופו לים המלח". והנה עבוד יפה מאד של מצעשה חולדה ובור ועוד. וכך הוא מוסיף והולך עד כדי פרקי מקרא מתוך הספרות העתיקה: כאן פרקי תהלים מבארים לכל פרטיהם, כאן פסוקים מספר משלי וכאן לקוטים מפרקי אבות; קטעים מתוך אגדות התלמוד והמדרש במקורם, ולבסוף גם שיר משירי ביאליק.

מעט דברים על הדקדוק. בפתיחה קצור ראשית כללי הדקדוק ואף של הפתח הגנובה והמתגי. וכאשר יגדל החמר הלשוני שבפרקי המקרא, כן הוא מוסיף ומעביר לפני התלמיד בנחת ובהדרגה את תורת הצורות, עד שהוא מגיע בסופו אל גזרת הכפולים ונחי ע"י. כאן וכאן הוא מוסיף בהערות פרטים רבים בתורת הנקודה הכל לפי המקום והצרך. יש שהוא מעמיק בברורים מדעיים ובהשוואות למבטאים השונים שלשבטי ישראל וללשונות אחרות ומספר על התהוות צורות: עמ' 48 הסבר הסגוליים, עמ' 52 טבעה ותשמישה של היוד ועוד. בחקי שנויי התנועות הוא מטפל בעמ' 57, 63, אבל טוב יותר היה לשימם בפתיחה בהדגשה יתרה ובשנוי לשון; הרי הם הם יסוד הנקודה.

אעיר על פרט אחד. בצד נדונה מובא 261 בהסגר גם נדוּיָת, נון שניה בצרי, וכן 263 נצודית (כנ"ל) בצד נצודה. אמתי, יש קוראים כך. אבל הרי הכתיב השגור הוא, ד"מ, ניוזנת, בלא יוד אחרי הנון השניה (ויש גם בלא יוד אחרי נון ראשונה), כך גם בדפוסים שלנו וגם בדפוסים עתיקים וכן בהוצאות החדשות של כ"י; עין למשל כתב' י"א א' בבבלי, בירושלמי ובהוצאות לו 1 ובתשה"ג הרכבי 205, וכן ב"ר תיאודור סוף כ"ט שתי פעמים 2, ואין ספק, שצריך לנקד את הנון האחרונה בסגול, ע"ד פ"ן במעבר הקמץ לסגול. ותמה, שלא הביא צורה זו כלל.

ובענין הצורה ביוזם אחרי לה"פ ודאי כי אין יוד זו אלא כתיב מלא. מצינו דרך משל יבמ' מ"א ע"ב דפוס וילנא ג' פעמים נזונות (אין כלל יוד), אבל בד"ר רפ"ב פעם נזונות ופעמים יוד גם אחרי הנון השניה 1 ובתשה"ג שערי צדק שער ד' סי' ג"ד ב' פעמים נזונות כמו בדפ' וילנא ופעם נזונות, יוד אחרי נון ראשונה. דומה לכך ברי"ף כתב' הנ"ל, שם הפרק נזונות, שתי יוד"ף, ובפנים גם נזונות וגם נזונות, כך דפ' וילנא, ובד"ר ש"ב פעם גם נזונות (אין כלל יוד). וכי באמת שנוי נקוד כאן? ועוד דגמא: בתשה"ג גינצברג 1 עמ' 372 פעם שפופרת פעם שפופרת, יוד אחרי הרי"ש, ופעמים שפופרית, שתי יוד"ף, אחת לפני הריש ואחת לאחריה. וכי בשביל כך נטעים את ההברה האחרונה ונקדנה בצרי? קרוב, כי באותן דגמאות מועטות, מלאות יוד, אנלוגיה לפעלי לרי: נראית, נעשית וכו'. במקום נכחי טובה יותר הצעתו של אברונין, "לשוננו" ב' עמ' 207, נוכח, ולא נבדיל תבה זו בצורתה מחברותיה, שאף הן בצורת בינוני: מדבר, נסתרי. פעלי לרי נקראים כאן פעלים מוספי הה"א שלא לצרך. במקום פצל, חולם ופתח, המקבל גם בספרי הדקדוק של הראשונים 3 מנקד כאן קצלי שני קמצים 4, מה טעם?

ספק אם נכונה הדרך להעדיף בכלל דקדוק צורות דקדוקיות שלשון חז"ל על שלשון המקרא.

אין צרך לומר, כי הנקוד מנפה ומדיק להפליא, הכל במקומו ואף המתג וצורת ההפסק. ועוד הערה קלה. עמ' 220 שטיק' בי. רגילים לקרא מ"ש ט"ה ואפשר שמצא המחבר עבר קצלי. לי ידוע: השטה בו, רש"י סנהדרין כ"ט ע"ב; לא שטויי ביה, תשה"ג הרכבי עמ' 95; בשניהם הפעיל, ושמעתי גם קוראים משטה בהפעיל. ולואי שיזכה הספר. למהדורות רבות ולתרגומים בכל הלשונות המצויות בפי נפוצות ישראל ואף – לעברית. אף אנו מגמגמי עברית, זקוקים מאד לספרים כאלה.

ושמא יפנה המחבר ויכתב את הסנטכסיס של הלשון העברית? תמהני אם יש בינינו מכשר לכך כמותו. אפופנו גלי לעגי לשון ושוטפים לבלענו. יקום המחבר ויעשה, וזכותו תעמד לדורות.

ה ע ר ו ת

1 אין בידי לעין בכי"מ ועוד, ואין בזה כדי שנוי.

2 עין שם בהערות.

3 ר"י חיוג, הוצ' דוקס גם פעלי, חסר, וגם פועלי, מלא, עמ' 30, 61 ועוד, והוצ' נוס' עמ' 12 ועוד; ריב"ג, ספה"ש בערכי בנה, ברח ועוד, ברקמה הרבה פעלי, חסר, אבל גם פועל מלא, עמ' 87, 92 ועוד; פרחון' מחברת הערוך ז' ע"ב ובערך בעה; אבן בלעם. ספר הפעלים שהם מגזרת השמות, הוצאת ב"ג ואדלמן, חיי עולם 53–61; ספר זכרון, ר"י קמחי גם חסר וגם מלא עמ' 14, 15 ובעמ' 19 מנקד פצל בחולם; מקנה אברם' ויניציה רפ"ג תמיד חסר ומנקד בחולם (ומכאן כי גם פעלי, חסר, נקדו בחולם). רק אליהו הלוי "הבחור" דרכו

לנקד פְּעִלִי, קִמֵּץ פִּתְחִי וברבים פְּעִלִים (כך) הבחור, פראג תקמ"ט דף א' וכנראה, הוא שנקד כך במהלך שבילי הדעת מר"י קמחי, שהוציא מנקד בקובץ "דקדוקים" בשנת ש"ו. ואעפ"כ גם שם, במהלך, יש נקוד פִּעֵל מלא ובחולם פעמים הרבה (בצחות ובמאונים שבאותה הוצאה פוּעַל מלא). אחרי הבחור כנראה רק בחולם. ודאי שאין כונתי ברשימה הזאת לשלמות, יבואו אחרים ויוסיפו.

4 כך גם ניסן ברגרין, תורת הצורות תרפ"ד.

מחקרים בתרגום השבעים

Studien zur Septuaginta an der Hand der zwölf kleinen Prophetenbücher von Armand Kaminka. J. Kaufmann Verlag, Frankfurt a. M. 1928. Schriften der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums. No. 33.

(בקרת)

הספר מכיל מחקרים בתרגום השבעים על יסוד בחינה מפרטת של גִּסְס התרגום בהשוואה עם המקור העברי המקביל ובהתחשב עם יתר התרגומים העתיקים ועם דרשות חז"ל. בעקר עוסק המחבר בתרגום השבעים לתרי עשר, על יסוד חקירה מעמיקה בפרטי השוניים שבין תרגום השבעים והמקור העברי בא המחבר לידי מסקנות מפליאות בחיפושן וכאלו דרך אגב ומאליהם יוצאים לו פתרונות לפרובלימות שהתעוררו בזמן האחרון בנוגע לתרגום השבעים בכלל. הדרך שבה אחז המחבר: ברור מעמיק של פרטי התרגום ומעבר מן הפרטים אל הפרובלימות הכלליות היא בלי ספק הדרך הנכונה. אולם המסקנות שלו למרות חריפותו המפליאה, אינן מבססות למדי לפעמים, ויש הרשם שהמחבר נחפו להוציא מסקנות על יסוד פרטים בודדים מעטים שאינם מספיקים כדי הכללה. יש להודות, שהמחבר בעצמו מציע את מסקנותיו בזהירות רבה ורק כהשערות, שעודן טעונות אשור ע"י עבודות ממקומות אחרים שבתרגום השבעים. אולם אם העבודות תתאשרנה, יפתח לנו פתח חדש להבנת עבודתם של מתרגמי תרגום השבעים וכל יחסנו אל התרגום הזה ישתנה. מכל מקום חשוב ספרו של הד"ר א. קמינקא בזה שמעורר את המחשבה ואת תשומת הלב לדברים שעד עכשו לא שמו אליהם לב בבקרת תרגום השבעים.

בפרק א' דן המחבר על יחסם ההדדי של מתרגמי ספרי תרי עשר. הוא מוכיח בדגמאות רבות שהמלים הקשות או הבטויים שאינם רגילים, המצויים בספרים השונים של תרי עשר מתרגמים בכל אחד באופן שונה. המסקנה היא: הספרים תרגמו על ידי מתרגמים שונים, שלא עמדו בשום קשר הדדי ולא התייעצו ביחס לעבודת תרגומם. עם זה נוגע המחבר בפרובלימה כללית זו: חוקר תרגום השבעים Thackeray מוכיח, שספרי הנביאים הגדולים תרגמו כל אחד ע"י שני מתרגמים, שכל אחד תרגם לערך חצי הספר. חושבים שהספרים הגדולים היו כתיבים כל אחד על שתי מגלות וכל אחת מהן נמסרה למתרגם אחר. על יסוד זה משער החוקר הרמאן, שגם ספר תרי עשר תרגם ע"י שני מתרגמים: האחד עד חבקוק והשני מחבקוק עד הסוף. מר קמינקא מוכיח על יסוד העבודה, שבכל אחד מהחלקים האלה נמצאים תרגומים שונים למלים

לנקד פְּעִלִי, קִמֵּץ פִּתְחִי וברבים פְּעִלִים (כך) הבחור, פראג תקמ"ט דף א' וכנראה, הוא שנקד כך במהלך שבילי הדעת מר"י קמחי, שהוציא מנקד בקובץ "דקדוקים" בשנת ש"ו. ואעפ"כ גם שם, במהלך, יש נקוד פִּעֵל מלא ובחולם פעמים הרבה (בצחות ובמאונים שבאותה הוצאה פוּעַל מלא). אחרי הבחור כנראה רק בחולם. ודאי שאין כונתי ברשימה הזאת לשלמות, יבואו אחרים ויוסיפו.

4 כך גם ניסן ברגרין, תורת הצורות תרפ"ד.

מחקרים בתרגום השבעים

Studien zur Septuaginta an der Hand der zwölf kleinen Prophetenbücher von Armand Kaminka. J. Kaufmann Verlag, Frankfurt a. M. 1928. Schriften der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums. No. 33.

(בקרת)

הספר מכיל מחקרים בתרגום השבעים על יסוד בחינה מפרטת של גֶּסֶס התרגום בהשוואה עם המקור העברי המקביל ובהתחשב עם יתר התרגומים העתיקים ועם דרשות חז"ל. בעקר עוסק המחבר בתרגום השבעים לתרי עשר, על יסוד חקירה מעמיקה בפרטי השוניים שבין תרגום השבעים והמקור העברי בא המחבר לידי מסקנות מפליאות בחיפושן וכאלו דרך אגב ומאליהם יוצאים לו פתרונות לפרובלימות שהתעוררו בזמן האחרון בנוגע לתרגום השבעים בכלל. הדרך שבה אחז המחבר: ברור מעמיק של פרטי התרגום ומעבר מן הפרטים אל הפרובלימות הכלליות היא בלי ספק הדרך הנכונה. אולם המסקנות שלו למרות חריפותו המפליאה, אינן מבססות למדי לפעמים, ויש הרשם שהמחבר נחפו להוציא מסקנות על יסוד פרטים בודדים מעטים שאינם מספיקים כדי הכללה. יש להודות, שהמחבר בעצמו מציע את מסקנותיו בזהירות רבה ורק כהשערות, שעודן טעונות אשור ע"י עבודות ממקומות אחרים שבתרגום השבעים. אולם אם העבודות תתאשרנה, יפתח לנו פתח חדש להבנת עבודתם של מתרגמי תרגום השבעים וכל יחסנו אל התרגום הזה ישתנה. מכל מקום חשוב ספרו של הד"ר א. קמינקא בזה שמעורר את המחשבה ואת תשומת הלב לדברים שעד עכשו לא שמו אליהם לב בבקרת תרגום השבעים.

בפרק א' דן המחבר על יחסם ההדדי של מתרגמי ספרי תרי עשר. הוא מוכיח בדגמאות רבות שהמלים הקשות או הבטויים שאינם רגילים, המצויים בספרים השונים של תרי עשר מתרגמים בכל אחד באופן שונה. המסקנה היא: הספרים תרגמו על ידי מתרגמים שונים, שלא עמדו בשום קשר הדדי ולא התייעצו ביחס לעבודת תרגומם. עם זה נוגע המחבר בפרובלימה כללית זו: חוקר תרגום השבעים Thackeray מוכיח, שספרי הנביאים הגדולים תרגמו כל אחד ע"י שני מתרגמים, שכל אחד תרגם לערך חצי הספר. חושבים שהספרים הגדולים היו כתיבים כל אחד על שתי מגלות וכל אחת מהן נמסרה למתרגם אחרי. על יסוד זה משער החוקר הרמאן, שגם ספר תרי עשר תרגם ע"י שני מתרגמים: האחד עד חבקוק והשני מחבקוק עד הסוף. מר קמינקא מוכיח על יסוד העבודה, שבכל אחד מהחלקים האלה נמצאים תרגומים שונים למלים

קשות ובטויים בלתי רגילים, שאין יסוד להשערותו של הרמאן. ספרי תרי עשר תרגמו כל אחד על ידי מתרגם אחר. בשלשת הפרקים הבאים, הדגים על יחס מתרגמי תרי עשר לתרגומי הנביאים, תהלים, איכה וחמשה חמשי תורה עולה בידי המחבר להוכיח בחריפות בלתי מצויה, שמתרגמי הספר תרי עשר לא ידעו את התורה והנביאים במקורם. לו ידעו את התורה והנביאים במקורם, לא היו מתקשים בבטויים הקשים שבתרי עשר המצויים גם בתורה ובנביאים, אלא היו פשוט מתרגמים אותם כמו שהם מתרגמים שם. עם זה מתברר על ידי חקירותיו של המחבר, שרק ספרי התורה והנביאים הגדולים תרגמו ע"י חכמים יודעי תורה ובקאים בלשון העברית שעשו את מלאכתם באמונה והשתדלו להוציא מתחת ידם דבר מתקן. יתר הספרים תרגמו לפעמים ע"י אנשים שידיעתם בלשון כתבי הקדש היתה מעטה ושיחסם אל עבודת התרגום לא היה תמיד יחס של כבוד ראש.

הפרק החמישי דן על שגיאות בתרגום השבעים שמקורן בחלופי אותיות. נתחלפו למתרגמים ד' ברי', ה' בח', ו' בי' וכי'. המסקנה שאלה באה המחבר בפרק זה על יסוד עבודתו היא שהשערות של Wutz, שמתרגמי תרגום השבעים השתמשו במקור עברי שהיה כתוב באותיות יוניות, אין לה שום יסוד. על פי חלופי האותיות אנו רואים שהתחלפו להם אותיות דומות זו לזו. בכתב העברי ולא בכתב היווני.

בפרק הששי מוכיח המחבר, שהרבה מקומות, שבהם אין התאמה בין המקור העברי ותרגום השבעים מתבארים ע"י זה, שהמתרגמים דרשו את הפסוק עפ"י השטות המצויות במדרשים שלנו כי לא יכלו להבין כפשוטו. הדרשות האלה אינן מצויות אמנם באגדה שלנו, אבל מכיון שהן נדרשו עפ"י שטת חכמי האגדה שלנו, יתכן שהן היו דרשות מקבלות בזמן ההוא. אולם בעקר הן המצאת המתרגמים עצמם, שלא ידעו, איך לתרגם את הפסוק כפשוטו.

המענין ביותר הוא הפרק השביעי, שבו מוכיח מר קמינקא, שהמתרגמים לא ידעו היטב את שפת כתבי הקדש, אלא רק את העברית המדוברת בזמנם או את הארמית ועל פיה הם מתרגמים. דגמאות: הם לא ידעו את פרוש המלה ניר וע"כ הם מתרגמים נירו לכם ניר (הושע י' י"ב) — $\varphi\omega\tau\iota\sigma\alpha\tau\epsilon\ \varphi\omega\varsigma$ מלשון גורא בארמית או נר בעברית. הם לא ידעו את המלה נדמה = נכרת (הושע י' ט"ו) וע"כ קראו נדמה = השלך. גור ממכלה צאן (תבוק ג' י"ו) הם מתרגמים כאלו היה כתוב מִמִּיכָל = ממאכל. יושבת שפיר (מיכה א' י"א) הם מתרגמים $\kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\omicron\upsilon\sigma\alpha\varsigma\ \alpha\lambda\omega\varsigma$ = יושבת שפיר; תגודדי בת גודד (שם ד' י"ד) הם מפרשים מלשון גודא = מחיצה. פחת יהודה (חגי א' א"י י"ד) מתרגם כאלו היה כתוב משבט יהודה או ממשפחת יהודה $\epsilon\alpha\ \varphi\upsilon\lambda\eta\varsigma$. על פי זה אפשר לבאר את הבטוי בר פחתי, שמשמש בו ר' חייא ביחס לרב (בר פחתי עין בברכת מזונא. ברכות מ"ג ע"א), שובנו בן-משפחתי, ואין צריך לתקן: בר אחתי.¹

¹ מענין, שפעם אנו טוצאים בתנ"ך את המלה משפחות במקום פחות: הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה נאם ה' ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלים (ירמיהו א' ט"ו). הבטוי: משפחות ממלכות אינו מובן. מן הצד השני מראות המלים: ובאו ונתנו איש כסאו שמדבר פה על ראשי ממלכות — שהנביא קורא להם פחות.

זו של המחבר, שהמחברים השפעו מהעברית המדברת בזמנם יש לה חשיבות רבה. אם היא תתאשר ע"י עוד עבודות, יפתח לפנינו מקור חדש לידיעת העברית המדברת בסוף ימי הבית השני. בכלל מלמדות אותנו חקירותיו של מר א. קמינקא, שיש לנו להיות זהירים מאד בהוצאת משפט, שלפני תרגום השבעים היה נסח שונה משלנו. יש שלא הבינו את הנסח, יש שנתחלפה להם אות באות, יש שדרשו את הפסוק, מפני שלא יכלו להבינו כפשוטו ויש שמתוך אי ידיעת העברית של כתבי הקדש בארו את פסוקי התנ"כ על פי העברית המדברת.

ד"ר א. צפרוני

Les composés dans les langues semit. par Moïse Schorr ¹.

המחבר דן על המלים המרכבות בשפות השמיות ומעיר על העבדה הידועה שמספרן קטן מאד. בעברית יש לחשב בקשי למלים מרכבות את השמות: בליעל, בלימה. במקום זה משתמשת העברית בסמיכות. תופעה דומה להרכבת שתי מלים למלה אחת היא הבעת משג אחד ע"י שתי מלים מחברות ב' החבור. תופעה זו נקראת $\acute{e}v \acute{o}i \acute{o} \delta u o \acute{i}v$ או hendiadys. ההבדל בינה ובין הרכבת מלים הוא בזה, שההרכבה היא תופעה דקדוקית בעוד ש-hendiadys היא תופעה סגנונית. תופעה זו מצויה מאד בעברית, הרבה יותר משאנו חושבים בסקירה ראשונה. המחבר אסף את כל המקרים שבתנ"ך: ריב ומשפט (שמ"ב ט"ו ד') = ריב משפטי; חסד ואמת (בראשית מ"ז ט') = חסד של אמת, חסד אמת; שלום ואמת (ירמיהו ל"ג ו') = שלום אמת; עיר ואם בישראל (שמ"ב כ' י"ט) = עיר אם בישראל. יש ששתי המלים המחברות ב' החבור מביעות משג שאינו אף באחת מהן כשהיא לעצמה. למשל: עצם ובשר (עצמי ובשרי, בראשית כ"ט י"ד) = קרוב; משא ומתן = מקח וממכר=מסחר; דין ודברים = טענות; נין ונכד = צאצא. המחבר חושב, שאחרי שנוכחנו שתופעה זו מצויה לרב בשפתנו, נוכל להפיק מזה תועלת בשפה העברית החדשה בהביענו ע"י שני שמות מחברים ב' החבור משגים שבשפות אחרות הם מביעים ע"י שמות מרכבים.

א. צ.

¹ ספר זכרון לכ' הד"ר שמואל אברהם פוננסקי, מוגש ע"י ידידיו וחבריו למדע. בהוצאת הוצד של בית הכנסת הגדול ברחוב טלומצקה בורשא. ורשה תרפ"ו. בחלק הלועזי עמ' 164.

זו של המתבר, שהמתרגמים השפעו מהעברית המדברת בומנם יש לה חשיבות רבה. אם היא תתאשר ע"י עוד עבודות, יפתח לפנינו מקור חדש לידיעת העברית המדברת בסוף ימי הבית השני. בכלל מלמדות אותנו חקירותיו של מר א. קמינקא, שיש לנו לחיות זהירים מאד בהוצאת משפט, שלטני תרגום השבעים היה נסח שונה משלנו. יש שלא הבינו את הנסח. יש שנתחלפה להם אות באות. יש שדרשו את הפסוק מפני שלא יכלו להבינו כפשוטו ויש שמתוך אי ידיעת העברית של כתבי הקדש בארו את פסוקי התנ"כ על פי העברית המדברת.

ד"ר א. צפרוני

Les composés dans les langues semit. par Moïse Schorr¹.

המחבר דן על המלים המרכבות בשפות השמיות ומעיר על העברה הידועה שמספרן קטן מאד. בעברית יש לחשב בקשי למלים מרכבות את השמות: בליעלי, בלימה. במקום זה משתמשת העברית בסמיכות. תופעה דומה להרכבת שתי מלים למלה אחת היא הבעת משג אחד ע"י שתי מלים מחברות ב' החבור. תופעה זו נקראת hendiadys או hendiadys . ההבדל בינה ובין הרכבת מלים הוא בזה: שההרכבה היא תופעה דקדוקית בעוד ש- hendiadys היא תופעה סגנונית. תופעה זו מצויה מאד בעברית. הרבה יותר משאנו חושבים בסקירה ראשונה. המחבר אסף את כל המקרים שבתנ"ך: ריב ומשפט (שמ"ב ט"ו ד') = ריב משפטי; חסד ואמת (בראשית מ"ז ט') = חסד של אמת; חסד אמת; שלום ואמת (ירמיהו ל"ג ו') = שלום אמת; עיר ואם בישראל (שמ"ב כ' י"ט) = עיר אם בישראל. יש ששתי המלים המחברות ב' החבור מביעות משג שאינו אף באחת מהן כשהיא לעצמה. למשל: עצם ובשר (עצמי ובשרי. בראשית כ"ט י"ד) = קרוב; משא ומתן = מקח וממכר; מסור; דין ודברים = טענות; נין ונכד = צאצא. המחבר חושב שאחרי שנוכחנו שתופעה זו מצויה לרב בשפתנו, נוכל להפיק מזה תועלת בשפה העברית החדשה בהביענו ע"י שני שמות מחברים ב' החבור משגים שבשפות אחרות הם מביעים ע"י שמות מרכבים.

א. צ.

¹ ספר זכרון לבי הר"ר שמואל אברהם סוכובסקי. מוגש ע"י ידידיו וחבריו למדע. בהוצאת הועד של בית הבנסת הגדול ברוחב טלומצקה בורשא. רשע תרפ"ז. בחלק הלועזי עמ' 164.

הערות והצעות

ד"ר יוסף קלוזנר

השמות של ימות-השבוע בעברית

בימים האחרונים נתעוררה בשבועון „כתובים“ השאלה בדבר שמות עבריים קצרים לימות-השבוע במקום השמות של עכשו, שעל צד האמת אינם אלא מתארים אותם במספרים: יום א', יום ב', יום ג', וכלם. הן אמנם, הסלאבים אף הם קראו לימות-השבוע שמות על-פי מספרם הסדורי לאחר יום א': вторник מן второй – יום שני (לאחר יום א' – ולא יום א' בכלל); четверг – יום רביעי (כנ"ל) מן четвертый; пятница – יום חמישי (כנ"ל) – מן пятый. ואולם בלשונם נעשו שמות מספריים אלה – שמות ממש, בני מלה אחת, בעוד שבעברית אינם אלא מספרים והם שתי מלות בודדות, שנתחברו לשם אחד.

ואב יעבץ הציע בירחונו „המזרח“ לקרא לימות-השבוע על-פי העצמים, שנבראו במשך ששת הימים הראשונים של שבת-בראשית, כמו שקראה אסתר המלכה (על-פי תרגום למגלת-אסתר, ב', ט') לשבע שפחותיה כדי שלא תשכח אימתי חלה שבת. אבל השמות הללו (חולית, רוקעית, גנונית, נהורית, רוחשית, חורפית, רגועית) מלאכותיים הם ביותר ואינם מיסדים על ההשתלשלות ההיסטורית של השמות הכלליים לימות-השבוע. ולפיכך הצעתי עוד הרבה שנים קודם ליעבץ לעשות כמעשיהם של כל עמי-המערב באירופה בשנוי-צורה ולקרא שמות עבריים לימות-השבוע על דרך השמות, שקוראים להם הגרמנים, הצרפתים, האנגלים והאיטלקים, אבל – ברוחה של הלשון העברית.

שבעה ימים בתור שבוע (מן שבעה) על שם שבעת כוכבי-הלכת באו, ודאי, מבלל – מקורה של האמונה בכוכבים – ליהודים ולרומיים; היננים מנו על-פי עשרות-ימים – דיקאדות. הרומיים הם הם שסגלו את שמותיהם של שבעת כוכבי-הלכת (שאף החמה והלבנה נחשבו ביניהם) בלשונם לשבעת ימי-השבוע; ומהם למדו לקרא שמות לימות-השבוע כל עמי אירופה המערבית, שבאו במגע עם הרומיים. אלא שחלק מן הימים נסתגלו אצל

עמים שונים לאֱלים קדמונים שלהם, או לאמונתם החדשה, או אף למספר מיוחד של ימות-השבוע. כך, למשל, נקרא יום א' שלנו ברומית של תקופת הנצרות: יום-האדון (domenica) dies dominicus, ומזה Domenica באיטלקית, Dimanche בצרפתית; היום הרביעי בשבוע שלנו, שהוא אמצע-השבוע לגרמנים, נקרא בגרמנית Mittwoch (השנה creda ברוסית), ועוד.

סדרם של שבעת ימי-השבוע על-פי שבעת כוכבי-הלכת ברומית, ועל-

פיה של הלשון הרומית – אף בשאר הלשונות של מערב-אירופה, הוא:

יום א' – dies Solis – Sonntag בגרמנית, Sunday באנגלית.

יום ב' – dies Lunae – Montag -- (Montag=) Montag בגרמנית, Monday

באנגלית, lundi בצרפתית, lunedì באיטלקית.

יום ג' – dies Martis – Mardi בצרפתית, Martedì באיטלקית;

בגרמנית Dienstag, באמת Diestag, היום של Zio או Tyr, אלהי-המלחמה הגרמני, כמארס הרומי, באנגלית Tuesday.

יום ד' – dies Mercurii – Mercredi בצרפתית, Mercordi או Mercoledì

באיטלקית (השוה במשנה, סנהדרין, פ"ז, מ"ו: "הזורק אבן למרקוליס")

באנגלית Wednesday – יומו של Wodan או Wotan, שהוא דומה במהות למרקוריוס.

יום ה' – dies Jovis – (יומו של יופיטר) – Jeudi בצרפתית,

Giovedì באיטלקית; Donnerstag בגרמנית בא משמו של האל הגרמני הקדום

Donar – האל המרעים כיופיטר, ובאנגלית Thursday, בשוודית Torsdag,

על שם האל הצפוני Tor, שאף הוא מתאים ליופיטר.

יום ו' – dies Veneris (יומה של וינוס), Vendredi בצרפתית, Venerdi

באיטלקית; בגרמנית Freitag על שם האלה הקדומה Fria או Frigg, שהיא,

כווינוס, אלת-האהבה; וכן באנגלית Friday.

שבת – dies Saturni – ברב הלשונות גם-כן שבת (Sabato באיטלקית,

Cyßota בלשונות הסלאויות, ואף Samstag בגרמנית, Samedi בצרפתית,

באות מן Sambatum – שבת בלשון הרומית-הנוצרית העממית); ואולם

באנגלית עדין נשתמר השם של סאטורנוס: Saturday (יומו של סאטורנוס).

והנה בעברית נקראים שבעת כוכבי-הלכת: חנכ"ל, שצ"ם (חמה, נגה,

כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים). "חמה" היא Sol, נגה – Venus, כוכב –

Mercurius, לבנה – Luna, שבתאי – Saturnus, צדק – Jupiter, מאדים –

Mars, ואני מציע להרכיב את השמות העבריים הללו במלת "יום", אבל

בהשמטת אות י', כמו שאנו מוצאים במלה "שלשום" – שלש-יום; ואף אם

אין זה ודאי מצד הפילולוגיה, הרי יש כאן אחיזה כל-שהיא, ובכן, בהתאמה

לרב השמות הלועזיים המובאים למעלה, נקרא לשבעת ימות-השבוע בעברית כך:

- יום א' – שֶׁשְׁשׁוֹם (יותר מצלצל מן „חֶמְתוֹם“) – יום-השמש.
 יום ב' – יֶרְחוֹם (יותר מצלצל מן „לִכְנָתוֹם“) – יום-הלבנה (הַיָּרֵחַ)
 יום ג' – מַאֲדִימוֹם – יומו של מאדים (מארס).
 יום ד' – פּוֹכְכוֹם – יומו של כוכב (מרקוליס–מרקוריוס).
 יום ה' – צִדְקוֹם – יומו של צדק (יופיטר).
 יום ו' – נְגָהוֹם – יומו של נגה (ווינוס).
 יום ז' – שַׁבָּת (ויש כאן אף זכר ליומו של שבת א-י–סאטורנוס).

. ירושלים, כ' כסלו תרפ"ט.

יְמֵי הַשָּׁבוּעַ

ב„כתובים“ נתעוררה שאלת שמות מיחדים לימי השבוע, שלא לקראם עפ"י מספר סדורי, אין ספק שיש נחיצות בשמות ימים מיחדים בלשון חיה. אנסה להציע שמות הימים על יסוד הנברא בהם לפי המסורת. השם „שבת“ צריך בודאי להשאר ואין להחליפו בשם „רגועיתא“ המובא בקדמונים.

ואחרי השבת:

א' חוֹלִיּוֹם (יותר נוח בחולם מלא), ליום ראשון, שהוא יום החול אחר השבת (ולא כדעת מר מיכל רבינוביץ שהשם „חולירת“ הישן בא מן השם חלל האויר, כי מה ענין אויר לכאן?).

ב) שְׁמִיּוֹם או יְיָיוֹם, על שם השמים או זיום שנבראו באותו יום.
 ג) טוֹבִיּוֹם, על שם שנכפל „טוב“ ביום זה, כי אין לקרא יום זה על מה שנברא בו, משום שבו נבראה היבשה וכל שיח השדה, ואין לכלול כלם יחד ואין להעדיף אחד על משנהו ואין להאריך בהברות השם.

ד) אֲוִירוֹם, על שם המאורות שנבראו בו.
 ה) חַיּוֹם, על שם החיים הראשונים שנבראו ביום זה (או אולי: עוֹפִיּוֹם, על שם העוף בלבד שנברא ביום זה).

ו) אֵיִשְׁיוֹם, או פְּלִיִּלְיוֹם, על שם האדם, כליל הבריאה שנברא באותו יום, ובו כלה אלהים את מלאכתו. יסוד השמות הוא בן שתי הברות, שנתן להתאזרח על נקלה בחיי הלשון.

ירושלים

ה. סילמן

לרב השמות הלועזיים המובאים למעלה, נקרא לשבעת ימות-השבוע בעברית כך:

- יום א' – שֶׁשְׁשׁוֹם (יותר מצלצל מן „חֶמְתוֹם“) – יום-השמש.
 יום ב' – יֶרְחוֹם (יותר מצלצל מן „לִכְנָתוֹם“) – יום-הלבנה (הַיָּרֵחַ)
 יום ג' – מַאֲדִימוֹם – יומו של מאדים (מארס).
 יום ד' – פּוֹכְכוֹם – יומו של כוכב (מרקוליס–מרקוריוס).
 יום ה' – צִדְקוֹם – יומו של צדק (יופיטר).
 יום ו' – נְגָהוֹם – יומו של נגה (ווינוס).
 יום ז' – שַׁבָּת (ויש כאן אף זכר ליומו של שבת א-י–סאטורנוס).

. ירושלים, כ' כסלו תרפ"ט.

יְמֵי הַשָּׁבוּעַ

ב„כתובים“ נתעוררה שאלת שמות מיחדים לימי השבוע, שלא לקראם עפ"י מספר סדורי, אין ספק שיש נחיצות בשמות ימים מיחדים בלשון חיה. אנסה להציע שמות הימים על יסוד הנברא בהם לפי המסורת. השם „שבת“ צריך בודאי להשאר ואין להחליפו בשם „רגועיתא“ המובא בקדמונים.

ואחרי השבת:

א' חוֹלִיּוֹם (יותר נוח בחולם מלא), ליום ראשון, שהוא יום החול אחר השבת (ולא כדעת מר מיכל רבינוביץ שהשם „חולירת“ הישן בא מן השם חלל האויר, כי מה ענין אויר לכאן?).

ב) שְׁמִיּוֹם או יְיָיוֹם, על שם השמים או זיום שנבראו באותו יום.
 ג) טוֹבִיּוֹם, על שם שנכפל „טוב“ ביום זה, כי אין לקרא יום זה על מה שנברא בו, משום שבו נבראה היבשה וכל שיח השדה, ואין לכלול כלם יחד ואין להעדיף אחד על משנהו ואין להאריך בהברות השם.

ד) אֲוִירוֹם, על שם המאורות שנבראו בו.
 ה) חַיּוֹם, על שם החיים הראשונים שנבראו ביום זה (או אולי: עוֹפִיּוֹם, על שם העוף בלבד שנברא ביום זה).

ו) אִישִׁיּוֹם, או פְּלִיִּלְיוֹם, על שם האדם, כליל הבריאה שנברא באותו יום, ובו כלה אלהים את מלאכתו. יסוד השמות הוא בן שתי הברות, שנתן להתאזרח על נקלה בחיי הלשון.

ירושלים

ה. סילמן

בְּקֶף-זִית

את השם נקף-זית מוצאים אנו פעמים במקרא: ונשאר בו עוללות נקף זית (ישעי' י"ג, ו') נקף זית בעוללות אם כלה בציר (ישעי' כ"ב, י"ג). מבארי המקרא הקדמונים וגם המאחרים חושבים, כי נקף הוא פעל במובן חבוט והפל את הפרי, ויש מהם שחפצו לנקד כְּנָקָה זית. וכן מבארים: שטיינברג, בן זאב, פירשט, ניוניוס נקף מלשון חבוט והבאה. אולם במקרא יש לפעולה הזאת פעל אחר: כי תחבט זיתך (דברים כ"ד, כ'), ומלבד זה, איזה דמיון ואיזו השוואה יש בין עוללות ובין חביטת הזית?

במשנה מוצאים אנו זיתי נקף (חלה פ"ג, מ"ט):

זיתי מסוק שנתערבו עם זיתי נקף

ענבי בציר עם ענבי עוללות

הנה רואים אנו ברור ומפרש השוואה נמורה בין זיתי נקף ובין ענבי עוללות, וכמו שקוראים לענבים הנשארים בנפץ אחרי הקציר – עוללות, ככה קוראים לזיתים הנשארים בעץ הזית אחרי המסוק – זיתי נקף, ובלשון המקרא קוראים להם נקף זית ואולי נקף. המובן בשני הפסוקים הנזכרים הוא פשוט וברור:

(א) ונשאר בו עוללות, – מעטים, שרידים. – נקף זית, – בעוללות הזית הנשארים בודדים רק שנים שלשה גזרים בראש אמיר.

(ב) נקף זית בעוללות אם כלה בציר. רואים אנו בפסוק הזה כפל לשון ודמיון של נקף זית אל עוללות הנפץ. יש גם להניח, כי בימי המקרא קראו למסק בציר, מאחרי שמסק אין בלשון המקרא, וסוף הפסוק: אם כלה בציר, נמשך גם לעוללות וגם לנקף זית.

מבארי המשנה הקדמונים, הרמב"ם והר"ש, אמנם מעירים, כי זיתי נקף הם הזיתים שמלקטים העניים, והם בענבי עוללות, אבל שניהם יחד אינם אומרים מפרש, כי זהו השם לעוללות הזית.

ולמה קראו לעוללות הזיתים בשם נקף?

השם עוללות אינו בא מעול ימים, מעולל ויונק כי אם מהפעל עלל, שענינו לחץ, הצק, הכה, הרע; ועולל למו כאשר עוללת לי (איכה א', כ"ב). עמי נוגשו מעולל (ישעי' ג', י"ב). עוללות הם ענבים מכים ולא טובים, כמו: והשערה נכתה – והחטה והבסמת לא נכו (בראש' ט', ל"א, ל"ב), וכן הוא גם נקף זית או זיתי נקף, לאמר זית שהכה.

ואפשר גם לבאר, מפני מה בא במקרא עוללות בלשון רבים ונקף ביחיד. הענבים באים במקרא תמיד ברבים (מלבד במקום אחד בדברים ל"ב, י"ד, שבא שם בשם חמר) וזית במובן הפרי בא תמיד רק ביחיד: תדרך זית (מיכה ו', ט"ו), שמן

זית (שמות כ"ז, ב'), ובכל המקומות שזית בא במקרא ברבים הכונה לעץ הזית. ואולי גם מפני זה בא בישעי' י"ז, ו' „ונשאר" בלשון יחיד. כי עקר הכונה שם לנקף זית.

וכמו שיש מעוללות פעל עלל, לאמר לאסף את העוללות: לא יעולל אחריו (דברים כ"ד, כ"א) וכן גם: ויעללוהו במסלות (שופטים כ', מ"ה), כן יש גם במשנה גיטין פ"ה, ח' עני המנקף בראש הזית, לאמר: המאסף את עוללות הזית, ועשו להם מנקף זית פעל מנקף, אם כי במקרא יש לזה פעל מיוחד: לא תפאר אחריו (דברים, כ"ד, כ').

מכל האמור יש להחליט, כי לא נשנה אם נאמר, כי נקף זית או זיתי נקוף הם העוללות שבעץ הזית.

י. גרובבסקי

ירושלים, כי אב תרפ"ח.

ה ע ר ו ת

(מתוך מכתב אל העורך)

א. By-law – חק עירוני

נוהגים לתרגם את הבטוי האנגלי by-law (או bye-law) חק עזר. תרגום זה הוא טעות. by בבטוי זה אין פירושו עזר אלא עיר. זו היא מלה סקנדינאבית נושנה שהכנסה לתוך האנגלית על ידי הכובשים הדנים שפשטו באנגליה במאות התשיעית והעשירית, ונתישבו ביחוד בצפונה ובמזרחה של הארץ. מלה זו נשתמרה רק בשמות מקומות, כמו Whitby, Tenby, Derby ובבטוי יורירי זה, שפרושו הוא חק בשביל עיר אחת, בהבדל מחק בשביל כל המדינה. ולפיכך צריך לתרגם by-law – חק עירוני.

ב. Exemplar, Copy – מִצָּתָף

בשביל השם הנכרי אכסמפלר (של ספר, וכדומה) אני מציע להשתמש בשם מִצָּתָף, שפרושו בחבשית ספר, ובערבית ביחוד ספר הקוראן. שם זה נמצא גם בעברית הפנינת בלשון המסרנים והנקדנים, כמו „זה המצתף השלם של עשרים וארבעה ספרים" וכו' (דקדוקי הטעמים, הוצאת ברישטראק, עמ' XXII, ועי' גם מלון של בן יהודה, ח"ז עמ' 3248. ההגדרה שם אינה מדויקת). ביחוד צריך להשתמש בשם מצתף לאכסמפלר של ספר בכ"י – codex.

ג. מפעלה – מִפְעָלָה

ראיתי בתל-אביב בשלמים מְקַדִּים את השמות מִפְעָלָה, מִפְעָסָה (חנות של צָפָה, של כובס) וכדומה. וכן שמעתי במושבות השרון את השם מִשְׁתָּלָה לנן של

זית (שמות כ"ז, ב'), ובכל המקומות שזית בא במקרא ברבים הכונה לעץ הזית. ואולי גם מפני זה בא בישעי' י"ז, ו' „ונשאר" בלשון יחיד. כי עקר הכונה שם לנקף זית.

וכמו שיש מעוללות פעל עלל, לאמר לאסף את העוללות: לא יעולל אחריו (דברים כ"ד, כ"א) וכן גם: ויעללוהו במסלות (שופטים כ', מ"ה), כן יש גם במשנה גיטין פ"ה, ח' עני המנקף בראש הזית, לאמר: המאסף את עוללות הזית, ועשו להם מנקף זית פעל מנקף, אם כי במקרא יש לזה פעל מיוחד: לא תפאר אחריו (דברים, כ"ד, כ').

מכל האמור יש להחליט, כי לא נשנה אם נאמר, כי נקף זית או זיתי נקוף הם העוללות שבעץ הזית.

י. גרובובסקי

ירושלים, כי אב תרפ"ח.

ה ע ר ו ת

(מתוך מכתב אל העורך)

א. By-law – חק עירוני

נוהגים לתרגם את הבטוי האנגלי by-law (או bye-law) חק עזר. תרגום זה הוא טעות. by בבטוי זה אין פירושו עזר אלא עיר. זו היא מלה סקנדינאבית נושנה שהכנסה לתוך האנגלית על ידי הכובשים הדנים שפשטו באנגליה במאות התשיעית והעשירית, ונתישבו ביחוד בצפונה ובמזרחה של הארץ. מלה זו נשתמרה רק בשמות מקומות, כמו Whitby, Tenby, Derby ובבטוי יורירי זה, שפרושו הוא חק בשביל עיר אחת, בהברל מחק בשביל כל המדינה. ולפיכך צריך לתרגם by-law – חק עירוני.

ב. Exemplar, Copy – מִצָּתָף

בשביל השם הנכרי אכסמפלאר (של ספר, וכדומה) אני מציע להשתמש בשם מִצָּתָף, שפרושו בחבשית ספר, ובערבית ביחוד ספר הקוראן. שם זה נמצא גם בעברית הפנינת בלשון המסרנים והנקדנים, כמו „זה המצתף השלם של עשרים וארבעה ספרים" וכו' (דקדוקי הטעמים, הוצאת ברישטראק, עמ' XXII, ועי' גם מלון של בן יהודה, ח"ז עמ' 3248. ההגדרה שם אינה מדויקת). ביחוד צריך להשתמש בשם מצתף לאכסמפלאר של ספר בכ"י – codex.

ג. מפעלה – מִפְעָלָה

ראיתי בתל-אביב בשלמים מְקַדִּים את השמות מִפְעָלָה, מִפְעָסָה (חנות של צָפָה, של כובס) וכדומה. וכן שמעתי במושבות השרון את השם מִשְׁתָּלָה לנן של

שתילים. נקוד זה אינו מדויק, כי צורת מפעלה שהיא בעיקרה בינונית של בנין הפעיל משמשת על פי הרב לשמות של כלים, כמו מקשש, מקרק, מקשת, ויתר נכון לנקד מקשקה, מקשקה, משקלה, כמו מקשקה, מדקה.

ד. גור - שכן - דור

השמוש בפעל גור לישיבה בדירה אינו נכון, כי גור פרושו ישיבת ארעי. יותר טוב להשתמש בפעל שכן (כמו גם בערבית) או בפעל דור. למה זנחו בדבור כמה וכמה שמות רגילים, כמו מטר (תמיד נשם!), נער, נערה (תמיד ילד, ילדה, אפילו לגדולים)?

מ. צ. סגל

עבודה שהזמן גרמה

(הצעה ל"לשונו")

בכל שפה חיה ישנם ספרים מיוחדים לאצירת אפני הדבור, דרכי השפה ובמיוחד - מבטאים נרדפים! בצרפת דגמאות מספרים וסופרים. ה"אוצרות" (Thesaurus) האלה הנם ספריידי לסופרים, פרנזים יכפרנים, וספרייזור לסתם מתעניינים. אצלנו אין עוד "אוצר" כזה, אף כי לרגל התקצת העם והארץ שלנו הולכת ושבה לתחיה גם שפתנו. נראה כי מקום הנה ל"ועד הלשון" להתגדר בו, ול"לשונו" להתחיל את העבודה הנחוצה הזאת.

אם לעבודה של "יצירת מלים" הפקר, "ועד הלשון" אשר כל חבריו הממחים לדבר יושבים ב"מקום המעשה", מתאספים ומתוככים, דנים ומחליטים, ומשמיעים מוזמן לזמן את החלטותיהם על ידי הדפסות הועד; הנה העבודה הזאת שהנני מציע בזה, שתהא באמת אך ורק מלאכת קיום דיקנית, דורשת מ"ועד הלשון" רק שימת לב בנוגע לאחוד העבודה ושפורה. אולם מלאכת העבודה יכולה להעשות עליידי ידענים מתנדבים מתפוצות ישראל, אשר יצטקאו לקריאת ה"ועד". הם יבחרו להם איש איש מספר ערכים (מן הרשימה שצריכה להערך עליידי "ועד הלשון"), כל אחד לפי ידענותו; ואחר העבור ימציאו את החמר ל"ועד הלשון". זה האחרון יסדר את הערכים על-פי סדור אלפביתי, והיו לספר האוצר את כל מכמני השפה.

1 הנה לדגמא מבטאים על דבר שיבת איש אל חושי אחריו היותו שכור: א - קסר יין מעל... (שמואל א' י"ד). ב - הפג יין (ירושלמי עבודה זרה פ"א ה"ט - טל עמנו עד שגפג את ייגנו... הדרך מפינה את היין). ג - הקץ מיין (בראשית ט' כ"ד). ד - התערה (איכה ד' כ"א). ה - התפוגג (תולדות יעקב יוסף) - עד אשר התפוגג מן השקריות. ו - התפגח (ברכות ג' א'; בבא בתרא י' א'). ז - התרנן (תהלים ע"ח, ס"ה - בתרגום: הין גברא דמתפקח (צ"ל: דמתפקח) מן חמרא). ח - נהר היין מ... (קדושת לוי'). ט - צאת היין מ... (שמואל א' כ"ה ל"ז).

שתילים. נקוד זה אינו מדויק, כי צורת מפעלה שהיא בעיקרה בינונית של בנין הפעיל משמשת על פי הרב לשמות של כלים, כמו מקשש, מקרק, מקשת, ויתר נכון לנקד מקשקה, מקשקה, משקלה, כמו מקשקה, מדקה.

ד. גור - שכן - דור

השמוש בפעל גור לישיבה בדירה אינו נכון, כי גור פרושו ישיבת ארעי. יותר טוב להשתמש בפעל שכן (כמו גם בערבית) או בפעל דור. למה זנחו בדבור כמה וכמה שמות רגילים, כמו מטר (תמיד נשם!), נער, נערה (תמיד ילד, ילדה, אפילו לגדולים)?

מ. צ. סגל

עבודה שהזמן גרמה

(הצעה ל"לשונו")

בכל שפה חיה ישנם ספרים מיוחדים לאצירת אפני הדבור, דרכי השפה ובמיוחד - מבטאים נרדפים! בצרפת דגמאות מספרים וסופרים. ה"אוצרות" (Thesaurus) האלה הנם ספריידי לסופרים, פרנזים יכפרנים, וספרייזור לסתם מתעניינים. אצלנו אין עוד "אוצר" כזה, אף כי לרגל התקצת העם והארץ שלנו הולכת ושבה לתחיה גם שפתנו. נראה כי מקום הנה ל"ועד הלשון" להתגדר בו, ול"לשונו" להתחיל את העבודה הנחוצה הזאת.

אם לעבודה של "יצירת מלים" הפקר, "ועד הלשון" אשר כל חבריו הממחים לדבר יושבים ב"מקום המעשה", מתאספים ומתוככים, דנים ומחליטים, ומשמיעים מוזמן לזמן את החלטותיהם על ידי הדפסות הועד; הנה העבודה הזאת שהנני מציע בזה, שתהא באמת אך ורק מלאכת קיום דיקנית, דורשת מ"ועד הלשון" רק שימת לב בנוגע לאחוד העבודה ושפורה. אולם מלאכת העבודה יכולה להעשות עליידי ידענים מתנדבים מתפוצות ישראל, אשר יצטקאו לקריאת ה"ועד". הם יבחרו להם איש איש מספר ערכים (מן הרשימה שצריכה להערך עליידי "ועד הלשון"), כל אחד לפי ידענותו; ואחר העבור ימציאו את החמר ל"ועד הלשון". זה האחרון יסדר את הערכים על-פי סדור אלפביתי, והיו לספר האוצר את כל מכמני השפה.

1 הנה לדגמא מבטאים על דבר שיבת איש אל חושי אחריו היותו שכור: א - קסר יין מעל... (שמואל א' י"ד). ב - הפג יין (ירושלמי עבודה זרה פ"א ה"ט - טל עמנו עד שגפג את ייגנו... הדרך מפינה את היין). ג - הקץ מיין (בראשית ט' כ"ד). ד - התערה (איכה ד' כ"א). ה - התפוגג (תולדות יעקב יוסף) - עד אשר התפוגג מן השקריות. ו - התפגח (ברכות ג' א'; בבא בתרא י' א'). ז - התרנן (תהלים ע"ח, ס"ה - בתרגום: הין גברא דמתפקח (צ"ל: דמתפקח) מן חמרא). ח - נהר היין מ... (קדושת לוי'). ט - צאת היין מ... (שמואל א' כ"ה ל"ז).

כלל גדול אחד יהיו צריכים המאספים לשוות נגדם תמיד, והוא – בנוגע למדרש השפה אין כל הנבלה מקצועית. השפה נבנית מכל מה שנכתב עברית, ובכן נהנית היא מן כל מיני הספרות שלנו – מן התנ"ך והתלמודים (בבלי וירושלמי), המדרשים והקבלה, הפילוסופיה וההנרסה.

ח. ש. נידהויון

עֲקֶרֶת הַבֵּית (= בעלת הבית)

ב"ר מהדורות טהעאדא-אלבעק פ' ע"א ס"י ב': ורחל עקרה. אמר ר' יצחק רחל היתה עקרו של בית כמו שני ורחל עקרה [עקר הבית], אמר ר' אבא בר כהנא רוב מסובים של לאה היו לפיכך עושים רחל עקר ורחל עקרה, רחל היתה עקר הבית. הבררש קורא עקרה = עֲקָרָה, וכן הוא בנסח ילקוט שמעוני על התורה, וויניציאה שכ"ג, סוף רמז קכ"ה: ורחל עקרה היתה עיקרו של בית רוב מסובין של לאה היתה (צ"ל היו) לפיכך עושין רחל עיקר ורחל עקרה עיקרה של בית. וביתר באור הדברים כתובים במדרש הגדול עמוד 468: אמר ר' אבא עיקר מסובין של לאה היו אלא שהן עושין רחל עיקר, דכתי' ורחל עקרה אמר ר' יצחק אל תקרא עקרה אלא עיקרה (הערת אלבעק, ב"ר שם).

לשון עיקרו של בית בכ"ר ובילק, אינה באה אלא מלשון הכתוב מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה (תהל' ק"ג, ט'), שעליו נדרש (פסיקתא מהדורות באבער דף קמ"א, וכן ילק' שמעוני תהל' רמז תתע"ג): דבר אחר מושיבי עקרת הבית, זו רחל, ורחל עקרה (בראשית כ"ט, לא"), אם הבנים שמחה, בני רחל יוסף ובנימין (שם ל"ה, כ"ד). כאן אין שום רמז על לשון עקרת הבית שהיא כמו עקר הבית אלא במקום אחר (במ"ר פ' י"ד ס"י ה, הוצ' ראם ווילנא) דרשו: ביום התשיעי נשיא לבני בנימין... קרבנו קערת כסף אחת אל תקרי קערת אלא עקרת כנגד רחל שהיתה עקרת הבית ¹ היא היתה עיקר ביתו של יעקב, שנא' (בראשית מ' לו) בני רחל אשת יעקב יוסף ובנימין ואומר (שם מ"ח) מתה עלי רחל ². ושם עֲקָרָה (בנפרד) – עֲקָרָת (בנסמך וגם בנפרד) לא נתחדש כאן במדרשים

¹ המדרש מכון כאן לקריאת עֲקָרֶת הבית, ובמתנות כהונה למדרש שעל הפסוק ורחל עקרה ד"ה תלוין ברחל: "שהיא היתה עיקרת הבית" מלא יור"ד.

² ועין גם ב"ר מהד' טהעאדאר ע"ג: ב' מי היתה ביתו של יעקב אבינו לא רחל, כולם כתי' וברחל כתי' בני רחל אשת יעקב ובמד' נתחומא הקדום מהד' באבער ע' 154: ורחל עקרה היא היתה עיקר הבית שלא נשתעבד יעקב אלא בשבילה.

כלל גדול אחד יהיו צריכים המאספים לשוות נגדם תמיד, והוא – בנוגע למדרש השפה אין כל הנבלה מקצועית. השפה נבנית מכל מה שנכתב עברית, ובכן נהנית היא מן כל מיני הספרות שלנו – מן התנ"ך והתלמודים (בבלי וירושלמי), המדרשים והקבלה, הפילוסופיה וההנרסה.

ח. ש. נידהויון

עֲקֶרֶת הַבֵּית (= בעלת הבית)

ב"ר מהדורות טהעאדא-אלבעק פ' ע"א ס"י ב': ורחל עקרה. אמר ר' יצחק רחל היתה עקרו של בית כמו שני ורחל עקרה [עקר הבית], אמר ר' אבא בר כהנא רוב מסובים של לאה היו לפיכך עושים רחל עקר ורחל עקרה, רחל היתה עקר הבית. הברדש קורא עקרה = עֲקָרָה, וכן הוא בנסח ילקוט שמעוני על התורה, וויניציאה שכ"ג, סוף רמז קכ"ה: ורחל עקרה היתה עיקרו של בית רוב מסובין של לאה היתה (צ"ל היו) לפיכך עושין רחל עיקר ורחל עקרה עיקרה של בית. וביתר באור הדברים כתובים במדרש הגדול עמוד 468: אמר ר' אבא עיקר מסובין של לאה היו אלא שהן עושין רחל עיקר, דכתי' ורחל עקרה אמר ר' יצחק אל תקרא עקרה אלא עיקרה (הערת אלבעק, ב"ר שם).

לשון עיקרו של בית בכ"ר ובילקי, אינה באה אלא מלשון הכתוב מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה (תהל' ק"ג, ט'), שעליו נדרש (פסיקתא מהדורות באבער דף קמ"א, וכן ילק' שמעוני תהל' רמז תתע"ג): דבר אחר מושיבי עקרת הבית, זו רחל, ורחל עקרה (בראשית כ"ט, לא"), אם הבנים שמחה, בני רחל יוסף ובנימין (שם ל"ה, כ"ד). כאן אין שום רמז על לשון עקרת הבית שהוא כמו עקר הבית אלא במקום אחר (במ"ר פ' י"ד ס"י ה, הוצ' ראם ווילנא) דרשו: ביום התשיעי נשיא לבני בנימין... קרבנו קערת כסף אחת אל תקרי קערת אלא עקרת כנגד רחל שהיתה עקרת הבית ¹ היא היתה עיקר ביתו של יעקב, שנא' (בראשית מ' לו) בני רחל אשת יעקב יוסף ובנימין ואומר (שם מ"ח) מתה עלי רחל ². ושם עֲקָרָה (בנפרד) – עֲקָרָת (בנסמך וגם בנפרד) לא נתחדש כאן במדרשים

¹ המדרש מכון כאן לקריאת עֲקָרֶת הבית, ובמתנות כהונה למדרש שעל הפסוק ורחל עקרה ד"ה תלוין ברחל: "שהיא היתה עיקרת הבית" מלא יור"ד.

² ועין גם ב"ר מהד' טהעאדאר ע"ג ב': מי היתה ביתו של יעקב אבינו לא רחל, כולם כתי' וברחל כתי' בני רחל אשת יעקב ובמד' נתחזק הקדום מהד' באבער ע' 154: ורחל עקרה היא היתה עיקר הבית שלא נשתעבד יעקב אלא בשבילה.

אלא נמצא כבר בספר בן סירא של הגניזה: ראש כל מעשה דבר, ולפני כל פועל היא מחשבת. עקרת¹ תחבולות לבב (ב"ס, ל"ו, ט"ו-י"ז) ושם צריך לקרא עֲקָרַת². ולפי דרכנו למדנו שבטוי עקרת הבית במשמעות בעלת הבית, שמצוי בספרי הרבנים ובספרות החדשה, מקורו במדרשים הנ"ל, ושעלינו לקראו עֲקָרַת הבית בחירק ובדגש³.

ניסן ברנגרין

¹ ויש נסחאות: עקר.

² וכבר העיר על מלה זו הד"ר יוסף קלזנר בהרצאתו שבקבץ שפתנו ב' עמוד 33, ולא כקריאת סמינד עקרת רבבים. ובמלון גוניס-בוהל ערך עקר: מזה בעברית חדשה עקר (ב"ס ל"ד י"ז) ויש נסחאות עקרת, ובארמית של המקרא עקר... ובארמית של היהודים עֲקָרָא (כך צ"ל באל"ף, ולא בה"א כמו שנדפס בטעות). ובמלונות לתלמודים ומדרשים חסר ערך עֲקָרָה עֲקָרָה, וביאסטרום לא נרשמה אלא צורה שניה בלבד.

³ מליצה זו של עקרת הבית במובנה המדרשי הטעה את רש"י פין לפרש את הכתוב מושיבי עקרת הבית וכו' על פיה, וכתב בערך עקר: ומה לא רחוק לפרש מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה – אשת חיל התומכת כבוד הבית, ושעור הכתוב: מושיב מכונן ומאשר את עקרת הבית, שהיא אם הבנים שמחה. פרוש זה אין לו שחר, ועין בפרושיהם של חוקרי המקרא החדשים שהרבה ללפל בפסוק זה שלא לצרך.

הערה. נקוד זה – עקרת במקום עֲקָרַת כבר טפל בו יל"ג בשעתו וכדאי, לדעתנו, להביא כאן את דבריו שיש בהם משום למוד. וז"ל בח"ד צד 182 בהערה: «בצאת שירי זה (קיצו של יוד) בדפוס בפעם הראשונה העירני אחד הסופרים שטעות בידי, שאני מפרש עקרת הבית מלשון עקר ויסוד (המשורר כתב «ובתו היחידה בביתו הֶעֱקַרְתָּ» – המערכת) ובאמת הוא מלשון עקרה; ומשום לזות שפתים הרחק ממך ראיתי להעיר בזה, שאנכי משמש בלשון חכמים: עקרא דביאת דביאתהו (זהר בראשית נ') ועין רש"י בראשית ל"א, ד'.

והנה הסופר שהעיר ע"ז הוא המדקדק מ. רייכרסון. שכן מצינו באגרות יל"ג אגרת רס"ד (לרייכרסון): «בהערתך על אופן הנקוד עקרת במקום עקרת אין דעתי כדעתך, חכמינו ז"ל הוציאו לפעמים מלות מקראיות מידי פשוטן והטו אותן לכונתם על אשר חפצו, מבלי שום לב אל הדקדוק ואל חקיו. ואנכי המשתמש בלשונם עשיתי כמוהם גם בזה: שניתי הוראת המלה ולא שניתי את תמונתה, ואחריות הדבר עליהם ולא עלי, ואם בא בכח הדקדוק אתה – תבע לדין לא אותי כי אם שני רשב"י שלנו (את ר' שמעון בן יוחאי ואת ר' שלמה בן יצחק) ואני אפקיע את עצמי מידי תביעה בעד כל פרט ופרט ביחוד ודי לי בקולר התלוי בצוארי בעד הכלל כלו שחדשתי להשתמש בשיר ומליצה בסגנון בעלי האספות ובמלות בלתי מדקדקות שהשתמשו בהן חכמינו הראשונים ושמשתמשים בהן על פיהם עד היום רבים מבני עמנו. למלות כאלה תחשב גם «עקרת הבית», שעד היום ישתמשו בה אחבי בשיחת חלין שלהם בהוראתה ובתמונתה שהשתמשת בה אני». – המערכת.

תקון טעות

במאמרו של הד"ר פרידמן בעמ' 287, שורה י"ז מלמעלה, במקום: ברכה ארך, היתד חמשה, להשמיט את המלה ברכה ולקרא: ארך היתד וכו'.

לשון נבון

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך: ד"ר א. צפרוני

חוברת רביעית

תל-אביב, ניסן תרפ"ט

חקירות בלשון

פרופ' ש. קליין

לחקר השמות והכפונים

פרק א. באיזה שמות השתמשו לרב בזמן המשנה והתלמוד?

1. רבי שמואל בר נחמן, שחי בארץ ישראל כמאתים שנה אחר החרבן אומר (ב"ר מ"ט א'): „שמותן שלרשעים דומים לכלי קוריים, ¹ מה כלי קוריים כל מה שאתה משתמש בהם הן עומדים, הנחתם הם מתרפים. כך שמעת מימך אדם קורא שם בנו פרעה, סיסרא, סנחריב? אלא אברהם, יצחק ויעקב, ראובן שמעון [לוי] ויהודה“. דברי החכם הא"י הזה מיסדים על מעשי יום יום ומהם אנו למדים. שה שמות שהשתמשו בהם לרב כמאתים שנה אחר החרבן, בא"י בכלל ובארץ הגליל בפרט היו שמות האבות ושמות ארבעת השבטים הראשונים. —

באמת אנו מוצאים את השמות האלו כמה וכמה פעמים אצל חכמי המשנה והתלמוד ² וכמו כן בכתבות היהודיות שישנן בידינו מהמאות הראשונות ³, — חוץ משמו של אברהם אבינו ⁴. על יסוד ההופעה המפתיעה הזאת חוה Hölischer ⁵ את דעתו, שקדמונינו נמנעו מלהשתמש בשם זה מפני הקדשה שבו. אולם מאמר רשבי"ג שהבאנו למעלה מלמדנו, שאין הדבר כן. לפי האמת אין קדשה יותר בשמו של אברהם ממה שיש בשמותיהם של יצחק ויעקב! ואם בכל זאת אין אנו מוצאים את שמו של אברהם במקורות התלמודיים, עלינו לשאל,

1 καίρος — חוס הערב, ע"י בהוצ' טהעאדאר 749.

2 ע"י סדר הדורות ובספרו של Bacher: Tradition und Tradenten, בעברית ערכי מדרש

בתרגומו של א"ר.

3 ע"י ברשימות שבסוף ספרי: Jüd.-paläst. Corpus Inscriptionum הן בעברית הן ביונית; כמו כן

בנוגע לכתבות בתי-כנסיות ב"ידיעות המכון למדעי היהדות", חוברת ב' צד 48.

4 אמנם באחת הכתבות היוניות (בספרי מספר 163) נמצא גם Ἀβραμ שהיה בנו של ראובן (האיש היה מארץ מצרים והתישב ביבנה). — אברהם במספר 105 חי בזמן מאחר קצת — כנראה בתחלת תקופת המושלמים, כאשר הורשה ליהודים להתישב שוב בירושלים.

5 Zur Jüdischen Namenkunde („Vom Alten Testament“ Karl Marti zum 70. Geburtstag 5

אולי נתנו צורה אחרת לשם הנהוג והנפוץ הזה? ועד כמה היה הוא נהוג לא בלבד אצל בני אברהם אבינו אלא אף בין הגרים, אנו למדים מתוך דברי המדרש¹ (ב"ר מ"ב מ"ג ב): "ילידי ביתו (בראשית י"ד י"ד) – בעלי חניכותו, ש מם אברם כשמו". ובכן מה היתה צורתו האחרת של השם אברהם? אין ספק, שהצורה המקצרת היתה כמו שהיא בתפוצות הגולה עד היום, אבא או אבה². "אבא" כשמו של איש (לא רק כתאר³) נמצא כמה פעמים בתלמוד⁴ ואפשר גם בכתבות⁵.

2. מדברי בר קפרא, שחי כחמשים שנה לפני רשב"נ, אפשר גם כן לשפט על השמות שהיו נהוגים ביותר בסוף תקופת התנאים: "בזכות ארבעה דברים נגאלו אבותינו ממצרים – ואחד מהם: שלא שנו את שמם: ראובן ושמעון סלקין, ראובן ושמעון נחתין", (פסקתא דר"כ פ"ג ע"ב): "לא היו קורין ליהודה – רופא⁶, ולא לראובן – לוליאני⁷, ולא ליוסף – (לסטים) יוסטוס⁸, ולא לבנימין – אלכסנדרי⁹" (ויקרא רבה ל"ב ה', שהש"ר ד' י"ב).

¹ ע' לענין זה בספר שו"ת אבי ז"ל: "בארות אברהם" א' צד 74 ס' ל"א – "חניכה" במדרש היא כמו ש"ם, ע' להלן.

² כן העיר אבי ז"ל בגליין ספרי Corp. Inscript. צד 33: "ר' אבא הנזכר בתלמוד הוא קצור שם אברהם".

³ "אבא" בתורת תואר, כמו "רבי" נמצא כמה וכמה פעמים בתקופת התנאים; השוה Bacher בספרו הנזכר 674 (11 תנאים); ע' גם Buechler: 32 Priest u. Cultus u. der Galiläische Am Ha'ares 332 והלאה. ויש להוסיף: אבא אלעזר בן גמלא (גטין ל' ע"ב); אבדן (יבמות ק"ה ע"ב) = אבא יודן (ע' שם תוספות). השוה ב"ר י' ח': אבא יודן = אבדן; ירוש' ברכות ד"א, בבלי כ"ז ע"ב – אבא יודן אמר: דברים רבה ד' ח' בחולת אנטיוכיא.

⁴ בתקופת התנאים נמצא אבא בתורת שם – כנראה – רק אצל אבא חגרא (כלומר חגרא – תפסן). רב הבללי, העומד בין תקופת התנאים והאמוראים, היה נקרא כידוע גם כן אבא אריכא (אבא הארוך). רשימת האמוראים בשם אבא ע' אצל Bacher שם 680 והלאה. גם בין האמוראים נמצא אבא בתורת "תאר": אבא חזקיה.

⁵ Corp. Inscript. מספר 14: אביש לום אבא יהונתן. שם צד 21 הערה 1 חשבתי שיש פה שלשה אנשים ואבא אחד מהם. אמנם אח"כ עלה ספק בלבי, כי הנה במשנה כתובות י"ג א' ב' מוצאים אנו את הדיין חנן בן אביש לום בירושלים, ובלי ספק יהונתן = חנן הוא, א"כ נתנו בתוך הגלוסקמא ההיא שעליה הכתובת ה"ל את עצמות הדיין הזה ואולי של אביו ג"כ, ע"כ מסב אני כעת את מלת "אבא" אל אביש לום – במקום אחר אנו מוצאים הזכרת האב בכתבות (שם מספר 120): אבה קבר בריה (= האב קבר את בנו) – במספר 145 נמצאה כתובת יונית מיפו: ציון מנשה בן Αββα. אפשר ש"אבי" ג"כ קצור מאבא = אברהם. ⁶ Rufus.

⁷ חושבים שזה Julianus (ע' Bacher: Agada der Tannaiten 518, II), אבל במ"ע Jeschurun V, 535 הבאתי בשם רא"ח לעף שלפי דעתו הוא Lollian. – השם הזה בצורת לוליאנא נמצא גם בכתובת ירושלמית: אברהם בר לוליאנא חזק (ע' למעלה הערה 4).

Alexander ⁹, Justus ⁸.

בר קפרא כאלו מדבר על יציאת מצרים, אבל כבר הכירו לנכון שכונתו לבני דורו הוא, ששנו את שמם והשתמשו הרבה בשמות רומיים¹, ועל כן הוא מזכיר בפרט את אלו, מפני שלאילו מצאו בני דורו השוואות בין השמות הרומיים². על כל פנים למדים אנו מדבריו, ששמות השבטים: ראובן יהודה, יוסף ובנימין היו נהוגים מאד בזמנו, ואם נשים אל לב מה שמצאנו בדברי רשב"ג, אז נבין, מדוע השתמשו חז"ל בהביאם דגמה לשמות אנשים דוקא ב"יוסף בן שמעון", שנמצאים שני אנשים בשם זה במקום אחר³. באמת היו שני שמות אלו נהוגים ביותר, כפי עדות ספרי המשנה, התלמוד⁴, והכתבות הא"י⁵.

פרק ב. שמות לשם המארע ולשם האבות.

פלג כי בימיו נפלגה הארץ (בראשית י' כ"ה). ר' יוסי אומר: הראשונים על ידי שהיו מכירים יחסיהם, היו מוציאים לשם המארע, אבל אנו שאין אנו יודעים את יחסינו, אנו מוציאים לשם אבותינו... אמר ר' יוסי בר חלפתא נביא גדול היה עבר שהוציא לשם המאורע" (ב"ר ל"ז ז'). קצת לפני דברי ר' יוסי אלו אנו קוראים את דברי רבן שמעון בן גמליאל: "הראשונים על ידי שהיו משתמשים ברוח הקדש היו מוציאים לשם המארע, אבל אנו שאין אנו משתמשים ברוח הקדש אנו מוציאים לשם אבותינו".

משני מאמרים אלה, שנאמרו כמאה שנה אחר חרבן הבית, יוצא, שלרב השתמשו בקריאת שמות הבנים בשמות אבות המשפחה ההיא ורק לעתים רחוקות היו מוציאים את השמות לשם המארע. כך אנו מוצאים בנוגע למשפחת רבן שמעון בן גמליאל (בעל המאמר הנזכר, שהיה ממשפחת הלל) את השורה הזאת: הלל-שמעון (?)-גמליאל-שמעון-גמליאל-שמעון-יהודה-גמליאל-הלל; אלה היו כלם נשיאי ישראל כידוע. שני בניו של רבן גמליאל דיבנה היו יהודה והלל⁶, ובכן שוב אותם השמות.

¹ Bückler: Der Galil. Am ha'ar. p. 201, n. 2. הראה שהקיסר קרקלא הוציא פקודה בשנת 212, שכל בן-חורין יוכל לשנות את שמו לשם רומי.

² בנוגע ל-Συμων = שמעון, אף שזה שם יוני, לא דברו מפני שלא הרגישו בשוני מפני שווי שניהם.

³ משנה ב"ב י' ז': שנים שהיו בעיר אחת, שם אחד יוסף בן שמעון ושם אחד יוסף בן שמעון וכו'.

⁴ הרבה פעמים נמצא קצור השם בצורת יוסי או יוסה (בירוש').

⁵ ע"י ברשימות הספרים שצינתים בהערה 3.

⁶ ע"י הברייתא פסחים נ' ע"ב ובמקומות אחרים.

אחד מבני ר' יוסי היה נקרא על שם אבי־אביו חלפתא¹. אבל בנו הצעיר נקרא על שם מארע. בנו זה נזכר במקורותינו בשם אוורדימוס, ורדימוס, אבירודימוס, אבדימוס. אולם בב"ר פ"ח (הוצ' טהעאדאר 1038) נמצא אבדונימוס ואח"כ המלות: "הוון עינוי זמורן, דמיין לאימיה". מזה יוצא שהבן הזה היה דומה לאמו. על כן אין ספק אצלי ששמו העקרי היה "כר־דאימיה" = "בן האם". כמו שנמצאים שמות כאלה הן בתלמוד הן אצל הארמיים (הסוריים)². כל חלופי הגרסאות נעשו מהשם הזה.

בנוגע לשם האבות יש בידינו עוד ידיעות שכדאי לסדרן פה:

(א) רבי אלעזר בן פרטא היה בן בנו של רבי לעזר בן פרטא (ירוש' מגלה ד' ד' 75 ע"ב) ולפי הבבלי כתובות ק' ע"א היה שם בנו של ר' אלעזר בן פרטא השני – גם כן פרטא.

(ב) ר' יונתן איש הבירה היה מהדור הראשון של האמוראים. על פי חקירתו במקום אחר³ נוכל לסדר את הדורות והשמות של אבותיו באופן זה:

חנניה שר הבירה⁴

גרין⁵

חנניה

חזקיה

חנניה

אלעזר איש הבירה⁶

יונתן איש הבירה⁶

(ג) בעץ־היחס של משפחת קלון, שהיתה משפחה מיחסת במאה האחרונה של זמן הבית בירושלים, מוצאים אנו שמות אלו חוזרים: שמעון (3 פעמים) יהועזר, יועזר (2 פעמים)⁷. כמו כן נמצאים במשפחת גמלא, הקרובה למשפחת כהנים אלו, השמות: גמלא ויהושע דור אחר דור מזמן הבית עד סוף המאה השניה⁸.

¹ בני ר' יוסי היו: ישמעאל, אלעזר, מנחם, חלפתא, אבדימוס (עי' לזה מיד להלן); עי'

Bacher: Ag. Tann. II, 153 n. 8

² השוה למשל אבדימי = אבא דאימיה.

³ עי' "מאמרים שונים לחקירת א"י" צד 75 והלאה.

⁴ נחמיה ז' ב'. עי' היחס במכילתא כ' ח'; בילקוט רצ"ה (בסוף); גוריון. בין חנניה וגוריון היו כמה דורות. – עי' גרין (הוצ' גרמנית) III 810 והלאה; ב"ר 19 Ag. Tan. I, הערה 1; ועי' עוד ספרי דברים רצ"ד; שבת י"ג ע"ב.

⁵ עי' הערה 23. בין שני אלו היו ג"כ כשנים-שלשה דורות.

⁷ Corp. Inscript. מספר 7–1 ואת עץ־היחס שם צד 11.

⁸ עי' שם צד 13 הערה 4.

משפחות מיחסות כאלו השתמשו גם ב"חניכת אבות" עד עשרה דורות.¹ הכונה על שם לוי של כל המשפחה כלה שנתן לה על שם אבי המשפחה הקדמון וכמו שאנו מוצאים אצל משפחת קלון הנזכרת שנקראת כן על שם אבי המשפחה, שחי, כנראה, בזמן ממשלת היונים בארץ, כי השם קלון הוא צצורו של קלונימוס.² (ד) דומה לזה מה שאנו מוצאים בתלמוד מנחות נ"ג ע"א: "רבי עזרא בר בריה דרבי אבטולס דהוא עשירי לר' אלעזר בן עזריה דהוא עשירי לעזרא".³ לפי זה התייחסו המשפחות העתיקות מעשרה לעשרה דורות וגם פה רואים, שאותו השם (עזרא=עזריה) חוזר ובא במשך כמה דורות.⁴

פרק ג. חניכה וחכינה=כנוי.

במ' מגלה כ"ח ע"א אומר ר' זירא: "לא קראתי לחברי בחניכתו ואמרי לה בחכינתו". ופרש"י "חכינה" אם כנו שם לחברו לגנאי, "חכינה" אפילו אותו כנוי שמסדר ובא לו ממשפחתו שם דפי, כמו כתב חניכתו וחכינתו דמס' גטין ט' (ח')⁵.

אם רבי זירא משתבח בזה, שלא קרא את חבריו בחניכה ובחכינה וחושב שמפני זה האריך ימים. הרי בלי ספק היה דבר זה נהוג מאד בין התלמידים ומכל שכן בין שאר העם. ובאמת אומר רבי זכאי לתלמידיו כאשר שאלו אותו במה הארכת ימים: "מימי... לא כניתי שם לחברי" (מגלה כ"ז ע"ב).

אם נבדק את מקורותינו העתיקים ביחס לענין זה, נִנְכַּח, עד כמה היה מנהג זה נפוץ בישראל בזמן הבית וגם אחרי כן, אף שנוכל לומר, שלא תמיד

¹ משנה גטין ט'; גטין פ"ח ע"א. ע"י מה שכתבתי בספר "מדעי היהדות" א' 75 והלאה.

² Lidzbarski: Orient Lit. 1921, חוברת 12.

³ השוה ירוש' יבמות ג' ע"א (בסוף): "...מכירו אני שהוא דור עשירי לעזרא ועינוי דמיין לדידיה".

⁴ לדברי המחבר הנכבד בשאלה זו יש להוסיף: ברשימת השמות בדברי הימים אנו מוצאים כמה פעמים שהנכד נקרא על שם אביו וקנו. למשל: בן אמציה, בן חלקיה בן אמציה (דה"א ו' ל') ותחת בנו ואלעזר בנו ותחת בנו (שם ז' כ') וכו'. כמו כן אנו מוצאים בספר היובילים פרק י"א פסוק ט"ו על דבר תרח: "ובשנה השביעית בשבוע הזה ילדה לו בן ויקרא לו אברם על שם אבי אמו, כי הוא מת לפני שנתעברה בתו". עין מה שכתבתי על זה ב"החנך" שנה ג' (תרע"ג) חוברת ה' עמ' 371. ונראה שמנהג זה היה מצוי גם אצל הארמים, כפי שאנו רואים מהכתבות של יאד-שמאל ששמות המלכים שם היו: פנמה בר צור, פנמו, עין מה שכתבה S. Schiffer בספרה: Die Aramäer עמ' 94 בהערה. — (ד"ר א. צפרוני).

⁵ כך הגי' בתלמוד וברש"י בהוצאת התלמוד (כרך קטן) של אמשטרדם שנת תפ"א. — בענין כנוי-שם ע"י עוד תענית כ' ע"ב: חכינתו -- חניכתו ושם פירש"י להפך; אבל נראה לי שיש לסדר את דבריו כמו שהם במס' מגלה.

היתה הכונה לרע, כלומר לגנות¹, כי אם להבדיל איש מרעהו מפני רבוי השמות השוים, כמו שראינו למעלה (1), וגם כדי לכנות את בני משפחה אחת בשם משתף. רוצה אני לסדר את החמר הרב שיש בידי לנושא זה בפרקים הבאים על סדר הא"ב.

§ 1. כנויים מרכבים במלת "בן..."

בן אגרא: ר' יהודה... שנקרא גם בן גמדא (תוס' כלאים א' י"ב; סוטה מ"ג ב'). "אגרא" ו"גמדא" אינם שמות, אלא כנויים. גמדא=אטר (תרגום שופטים ג' ט"ו). אגרא הוא=חגרא, כלומר חגר. אם כן היו לאיש זה שני מומים: הוא היה חגר ואטר-ידימינו, מה שאפשר מאד. המנהג היה לסמן באופן זה את האנשים שהיו בעיר אחת ולהם שמות שוים. עי' משנה בבא בתרא י"ז: "שנים שהיו בעיר אחת, שם אחד יוסף בן שמעון ושם אחר י" בן ש'... כיצד יעשו? ילשו, ואם היו משלשים, יכתבו סמן, ואם היו מסמנין, יכתבו כהן". בנוגע לסמן פירש"י: גוף, לבן, גיחור, ארך, שחור. בכרייתא ב"ב קע"ג א' נאמר: "אם היו שניהם כהנים, יכתבו דורות". ממקורות אלו יוצא, שסמנים כאלו היו נהוגים בפרט אצל כהנים, מה שמובן מאד, שהרי כהן שהיה בו מום היה אסור בעבודה ואף לעלות לדוכן היה אסור. אמנם אפשר שלא הכהן עצמו, אלא אביו היה בעל מום וכמו שנראה מיד בערך הבא. אם ר' יהודה בן אגרא או גמדא היה כהן לא נודע. עי' עוד להלן בערך פסלוס, החרום.

בן אלם: יוסף בן אלם היה ממלא את מקום הכהן הגדול בבהמ"ק ביום הכפורים (תוס' יומא א' ד; י"ב' ל"ח ד; ב' י"ב ב'; ירושל' מגלה א' ע"ב א'; ב' ט' ב'; ירושל' הוריות ג' מ"ז ד'). הוא היה מצפורי ושם היה המנהג לסמן את הכהנים בכנויים. עי' בערך בן האפון. על יוסף בן אלם עי' יוספוס קדמוניות י"ז ו' ד'.

בן ארזא (ארזיה): היה ממנה בכית המקדש על הצלצל (שקלים ה' א'; תמיד ו' ג'). בתוס' שקלים ב' י"ד הוא נקרא "ארזא" (כלי מלת בן). מה שמראה שארזא לא היה שמו, אלא כנויו. כנוי זה מרמז, לפי הנראה, על גבה קומתו: האיש הזה היה בחור כארז שהגביה מעל אחיו שעמדו על הדוכן. בעי' נ"ח א' נזכר ר' יוחנן בן ארזא (נראה שתנא היה אף ששמו נזכר בספור ארמי) ושם אפשר שארזא שם אביו היה, שהרי מצינו אנשים הנקראים על שם צמחים. תמרא=דקולא (חולין ק"י א', אבל אפשר שפה הוא כנוי כמו שמראה ההשוואה); רבה בר עשבי (מ"ק י"א א');

¹ השוה ב"מ ג"ח ע"ב: כל היורדין לגיהנום עולים חוץ משלשה... המכנה שם רע

לחבריו... אף דרש ביה; פירש"י: כבר הורגל בכך שמכנים אותו כן ואין פניו מתלבנות.

אתרוגא Ἀθρογγα אצל יוספוס, לולב בכתבת ¹; אפשר שגם שם משמרת הכהנים שְׁעוּרִים ² על שם התבואה הזאת נקרא. בענין בן בטיח עי' להלן בערכו. — עי' גם כן בשם בן ה... .

בן בבא (מכ' דרשב"י 17: באבא); כפי הספור שבנדרים ס"ו ב' הוראת השם: „שערי“ („תבר... על בבא“) ובכן יהיה הוא „בן השער“, כלומר איש שישב בשער העיר או בשער המלך, והלא ידוע שהיו לבבא בן בוטא יחסים טובים אל המלך הורדוס (גטין נ"ז א'). עי' עוד ערך בן בוטא. מ"מ צריך להזכיר, כי Nöldeke ³ הראה על פי דגמאות רבות שהשם בבא נמצא בכל השפות השמיות במובן „אב“ ומשמש שם פרטי.

בן בבי (שקלים ה' א'): בלי ספק אינו שם ממש אלא כנוי כמו שאר הכנויים הנמצאים ברשימת הממנים שהיו במקדש. פירוש הכנוי לא נודע לי ⁴. בן בנבנ: היה כידוע אחד מתלמידי הלל הוקן כמו ש„בן הא-הא“ היה מתלמידיו. לפי דעתי בן הא הוא קצורו של בן הלל, כפי שמוכיח הספור באבדר"נ פ' ט"ו ... אמרו: לאותו גר נולדו שני בנים, לאחד קראו הלל ולאחד קראו גמליאל⁵, לפי זה יש לפרש את (בן) בג-בג=בן גמליאל⁶. — ממקומות אחרים אנו יודעים, שהיה מנהג זה לקרא לילד על שמו של איש מצוין, למשל על שם אהרן (בזמנו ⁶), יוחנן בן זכאי ⁷, ר' נתן ⁸. בן בוהיין (תוס' פסחים ג' י"ה; ב' נ"ז ע"א; ירוש' ד' ל"א ע"ב): כנראה היה כהן ביריחו ונקרא כן על שם בוהן ידיו שהיתה גדולה ביותר. כפי שראינו כבר למעלה (אגרא, אלם) היה מנהג לכנות איש על שם מומו נהוג אצל כהנים. עי' עוד קטין. Nöldeke ⁹ הראה על שם כזה בכתבות Οσηβεος = אצבע קטנה, ודומהלו בערבית نوالاصح = בעל האצבע. השוה גם Sedigitus (= sex digitus).

בן בוטא או בוטי: (משנה כריתות ו' ג'). אנו מוצאים שם זה בכתבות

1. Corp. Inscript. צד 48 הערה 7. בנוגע לשמות חדשים עי' Lö v.: Die Flora der Juden

² עי' לשם זה „מאמרים שונים“ שלי צד 18 סי' IV.

³ Beiträge צד 93.

⁴ אולי הוא כמו „בבא“?

⁵ עי' מאמרי ב„ציון“ א', 8 הערה 1.

⁶ אבדר"נ י"ב: ועד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם אהרן אהרן... והיו קורין

שם הילוד על שמו.

⁷ ר"ה י"ח ע'; יבמות ק"ה ע"א.

⁸ תוס' שבת ט"ו (ט"ז) ח'. עי' Corp. Inscript. 17 הערה 1. ⁹ Beiträge צד 102.

בתי כנסת של הגליל בצורת בוטה (בתקופת הביזנטים) ¹, אולם מפרסם בשם זה היה בבא בן בוטא בן דורו של הורדוס (ב'ב ג' ב'). חוקרי ההיסטוריה מצאו יחס בין הספור על בבא בן בוטא בתלמוד ובין המספר אצל יוספוס על בני בבא שהחביאם קוסטובר (קדמוניות ט' ז') וגם אני חושב שיש איזה רמז לדבר בשם „בוטא“ או „בוטי“ שהוראתו לפי דעתי „בן המערה“ ², כלומר איש שהיה נחבא במערה, כמו שאנו מוצאים חנן הנחבא. מתחלה כנו בשם זה רק איש אחד, אבל אחרי כן נהיה הכנוי לשם משפחה כמו אצל „בבא“, שכנו בשם זה גם את בני בניו של בבא בן בוטא.

בן בוכרי (שקלים א' ד'): לא בנו של בוכרי היה, אלא הוא היה בנו בכורו של אביו ועל שם זה כנו אותו כך. עי' פטורי.

בן בטיח (כלים יז' י"ב): כמלא אגרוף גדול זהו אגרופו של בן בטיח. על פי דברי המשנה שערו, שהאיש הזה נקרא כך על שם אגרופו הגדול כמו בטיח = אבטיח (השוה עוד תוספתא כלים: עד שלא יבא בן בטיח). יש שזהו אותו עם Αθρογγος שנזכר אצל יוספוס, כלומר איש האתרוג, בעל האתרוג ³. אבל קשה להאמין שיהיה שם זה אחד עם בן בטיח, שהרי האתרוג איננו גדול כל כך, ורק במקרה נמצאים אתרוגים גדולים ביותר, אלא נראה שאת בעל האתרוג כנו כך על שם מראה פניו שהיה דומה לאתרוג (השוה „הדסה“ כפי פרוש האגדה) ⁴. קלוזנר ⁵ חושב שבן בטיח הוא שמעון בר גיורא מפני שהוא נקרא ראש סקרין, ויוספוס מדגיש את כח הגוף של שמעון. אולם אני מספק בזה, שהרי שמעון נקרא באמת בן גיורא מפני שהיה בן גרים (עי' בן גרים). אין ספק שהכנוי בן בטיח = אבטיח בא מזה שצורת פניו היתה דומה לאבטיח ⁶. בנוגע לכנויים על שם צמחים עי' למעלה בערך בן ארזא.

בן ברקנא (ירוש' שבת א ד ע"א שורה 56): חושבני שזה = „בן בר קנא“: אביו או אבי אביו היה נקרא „בר קנא“ על שם קנאותו, כמו שהיה ר' נחוניא בן הקנה בנו של איש קנאי.

בן בתירה: בתירה לא היה שם האב, שהרי הוא נמצא באותה המשפחה בדורות שונים, כי אם כנוי של משפחה גדולה ומפרסמת מזמן הורדוס ואילך.

¹ ידיעות המכון למדעי היהדות ב' 35 והלאה.

² בוטיא = מערה או מחילה: ב"ר ל"א י"א; נ' ג': ביטי התחונה שבשואל.

³ רש"י ערך מליך, ערך אתרוג.

⁴ מגלה י"ג ע"א: אסתר (= הדסה) ירקקת היתה. ⁵ היסטוריה ישראלית ד' 189 הערה 1.

⁶ ירוש' יומא ח' ב': לוגמו של בן אבטיח שהיה מחזיק יותר מרביעית.

שמוצאה היה מבבל ואפשר מאד שבתירה היה שם של מקום וכמו שבני המשפחה הזאת קראו את העיר שיסדו בעבר הירדן בשם בתירה¹. שם המשפחה נמצא במקורותינו גם בצורה המיוונת (?) „פתירוש“².

בן גבר: אחד הממנים במקדש (שקלים ה' א' תוספתא ב' י"ד), וכבר ראינו שאצלם נמצאו כנויים כאלה (ארזא ועי' עוד בן טוטפת). הנזכר היה ממנה על נעילת שערים. בתוספתא שם נזכר יחד אתו יוחנן בן גודגא. ובכן אין ספק שאין זה שם ממש אלא כנוי. פתיחת השערים היתה בכל יום בשעת קריאת הגבר³, כלומר קריאת התרנגול ועל שם זה נקרא אותו הממנה שעליו היה לעבד עבודתו בשעת קריאת הגבר: „בן גבר“.

בן גודגא: ר' יוחנן. בספרי זוטא⁴ רק „בן גודגא“, מה שמראה אולי שאין זה שם ממש אלא כנוי. עלי להודות שלא אוכל לפרשו.

בני גונבי-עלי: נזכרו יחד עם בני קוצ-עז-קציעות במשנה תענית ד' ה' ובברייתא מפרש, שהם בני סלמאי הנטופתי ועל שם המעשה שארע להם כנו אותם כן⁵. הרי אנו רואים כאן ברור, איך נתהוו הכנויים הן בנוגע לאדם יחידי הן למשפחה שלמה: איזה מארע חשוב בחיי היחיד או המשפחה גרם לכנויים ע"י בני דורם. והם עצמם לא התנגדו לדבר ולא ראו בו שום גנאי; להיפך – הלא ע"י הכנוי נשאר זכר מעשה אבותיהם לדור-דור. יש להשוות לשמות אלו גם מה שמספר במכילתא הוצ' וניציא כ"ג ב' = מכדרשב"י 92 שורה 3: „מעשה באחד שאמר קרבן בית שותי מים היום, יצאה בת קול ואמרה (להן): מי שקבל קרבן אבותיהם במדבר הוא יקבל קרבנכם בשעה זו“. הספור מוסב על בני יונדב בן רכב שנזכרו כמו כן ברשימת מקריבי קרבן העצים במשנה שם והרי אנו רואים שאת המשפחה הזאת כנו על שם מעשה אבותיה מזמן המקרא (ירמיהו ל"ה).

בן גמרא: עי' לעיל בן אגרא.

בן גרים: יהודה... (עי' סדר הדורות ח"ב 178). נקרא כך כפי עדות שמו מפני שאבותיו גרים היו. זהו אותו הכנוי שאנו מוצאים אצל בר-גיורא הידוע. בן גמלא: ידוע הוא יהושע בן ג' הכהן הגדול בתלמוד ואחותו שלמציון ברת

¹ עי' בספרי „עבר הירדן היהודי“ מצד 17 והלאה.

² תוס' אהלות ד' י"ד: יהודה בן פת ירוש'.

³ עי' במשנה יומא א' ה'; תמיד א' ב'.

⁴ הוצ' הורוביץ (Breslau 1910), 169 שורה 1.

⁵ תענית כ"ח ע"א; ירוש' ד' (ס"ח ע"ב); תוס' ג'; תרגום רות ד' כ'; במקום אחר אדבר ביתר

גמלא מתוך כתבת אחת ירושלמית ¹. מזמן מאחר מכירים אנו את יהושע בן גמלא ², שודאי מאותה משפחה היה. עד כמה שאני רואה מפרשים את השם הזה כקצורו של השם גמליאל. אולם לא מובן, למה קצרו את השם גמליאל דוקא אצל האיש הזה ובני משפחתו ולא אצל אחרים (למשל אצל בני משפחת הלל)? אולם יש לשים לב לשמו של אבא אלעזר בן גימל בבריתא ביצה י"ג ב' (בראש העמוד), שהרי פה "גימל" הוא שמה של האות השלישית שבא"ב וכבר ראינו למעלה את השם בן הא הא. ולפי דעתי גם השם "אילפא" או "אילפי" עקרו באות הראשונה של הא"ב. אולי כנו כך את הבנים על פי סדר לידתם, השהו גם בן בוכרי. כידוע, היו כנויים כאלה נהוגים מאד אצל הרומיים ³.

בן גרוש: ר' יהודה... אמר לפני אליעזר: של אבא היו מוכרין צירי בירושלים וכו' (תוס' מ"ש א', י"ד, ערובין כ"ז א', בתלמוד: גדי ש, אבל הראשון נראה עקר). אביו או אבי אבותיו של איש זה גרשו ממקום מושבם ונתיישבו בירושלים ועל שם זה נקרא ר' יהודה "בן גרוש" או אולי "גרוש". הדבר ארע כנראה בתחלת המרד ברומי שאז גרשו הרבה יהודים מהערים ההלניסטיות שבארץ. חושבני שגם המשפחה הביישנית (מבית שאן) שמערת הקברים שלה נתגלתה בקרבת ירושלים היתה אחת מהן ⁴.

בן דגלאי: יש גירסאות: דלגוי, דלעיי, דלגיי. אין ספק אצלי, שאין זה שם פרטי כי אם כנוי למשפחה מיחסת ⁵. עפ"י הגי' דלעיי אפשר אולי למצא איזה יחס של שמה אל הדלעת, השהו בן בטיח. הדבר צריך עוד עיון.

בן דהבאי: יוחנן... (ספרא מצורע א' י"ד, תוס' חגיגה א', מדרש תנאים 95: 7) הוא היה בנו של זקב וכמו שאנו מוצאים גם בין האמוראים ר' יצחק דהבן (ירוש' גטין ד' ר'); עי' עוד בסוף § זה.

בן דורמסקית: ר' יוחנן, בסוף זמן בית שני. דירינבורג העיר לנכון שאמו של חכם זה גיורה מדמשק היתה ⁶. אפשר שגם אבא שאול בן בטיח היה

¹ Corp. Inscript. מספר 5; שלמציון ברת גמלא; שלמציון איתת יהועזר בר קלון ברת

גמלא. עי' שם צד 12.

² ספרי זוטא צד 174 והלאה. עי' בספרי הנזכר צד 13 הערה 4.

³ למשל Secunda, Sextus, Quintus. כל אלה נתנו לילד מיד אחרי הולדו; השהו Mom seu,

Römische Forschungsungen I², 43

⁴ Corp. Inscript. צד 20.

⁵ עי' ספרי "עבר הירדן היהודי" צד 24 והלאה; שם גם הנסחאות השונות.

⁶ עי' "עבר הירדן היהודי" 21.

בנה של אשה גיורה מאיזה מקום בָּטָן או בָּטָנָה¹, וכמו שבלי ספק היה ר' יוחנן החורנית בן לאשה מחורן².

בן דינאי: אלעזר... נזכר גם במקורות מתקופת התנאים וגם אצל יוספוס. קדמוניות כ' 8, 5. אמנם בן דינאי אינו שם פרטי אלא כנוי שנתן לו אחרי מותו, כי כן מספר עליו יוספוס, שהנציב הרומי פליכס פתח אותו לבא אליו ולא יגיעהו שום עונש. וכאשר בא אליו שמהו בכבלים ושלחו לרומי, ומובן מאליו ששם דנו אותו בדיון מורד במלכות, ועל שם מארע זה קראו אותו הדורות הבאים בן דינאי (דיניי), שדחק את הקץ ונכשל³.
בן דרוסא: ידוע שחושבים שם זה לכנויו של בר כוכבא שהיה מן הדרום, כנראה מפְּזִיב, וע"כ נקרא גם בר כוזיבא.

בן דרוסאי: בברייתא שבת כ"א נזכר מאכל בן דרוסאי וכן בירוש' שבת דף ד' א' שורה 17. המביאים את שמו במאמרם הם התנאים חנניה ור' יודן (= יהודה). א"כ הוא חי עוד לפני זמנו של ר' יהודה, שבידו היו כמה זכרונות מזמן בית שני⁴. לפי פרש"י, לסטים היה ומבשל בשולו שלישי⁵. אולם קשה להאמין שחז"ל יביאו ראיה דווקא מלסטים! חושבני שאוכל לקבוע את זהותו של איש זה, אבל ראשונה צריכים אנו לדעת, מה הוראת הכנוי "דרוסאי"? כנוי זה נגזר בלי ספק מפעל "דרס", כלומר "דרך". והנה אנו מכירים חכם אחד ששמו היה אבה (= אבא) הדרוס: הוא פירש את הפסוק בדברים ל"ב ה': שחת לו: שיחתו ישראל כל לאוים שבתורה (לו = לאו); דרוש אחר ממנו: אבא הדרוס אומר: נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל"ו, כ"ה), זה זרעו של אהרן (שרוב כהנים עשירים). אבא הדרוס נמצא במדרש תנאים בשני מקומות⁶, אבל בספרי תקנו משום אי־ההבנה ועשו ממנו "אבא דורש" (כלומר "דרשן"). אבל למותר להגיד שדוקא הגירסא הקשה היא הנכונה ולא התקון. כמו כן לא מתקבל על הלב מה שחשב ביכלר⁷, ששנו את השם דרוס ל"דורש" מפני הוראתו הפוגעת ("verletzender Inhalt"), כי

¹ ע"י שם. — אביו של אבא שאל אמנם לא היה גר, כי כך הוא אומר (מס' שמחות סוף י"ב) לבניו: קברו אותי תחת מרגלותיו של אבא. על זה העירני הר"א קמינקא — אבל מפני שהוא נשא אשה גיורה ע"כ קראו את בנו דוקא על שם אמו.

² "עבר הירדן" שם.

³ המקורות במאמרי: Jeschurun ix, 448 (Dalmann: Orte und Wege) צד 66 הערה 7 תקן את

טעותו בענין זה עפ"י דברי שם).

⁴ מה שנמצא שם בבבלי בשם רב ובשם ר' יוחנן: כמאכל בן דרוסאי, ג"כ מיסד על הברייתא.

⁵ 188 שורה 15; 215 שורה 25.

⁶ Der Galil. Am Ha'ares, 335 הערה 1.

באמת אין הוראה פוגמת בפעל דרוס, ומצינו במשנה: היא אומרת „מוכת-עץ אני” והם אומרים לה: „לא כי אלא דרוסת איש את” (משנה, כתובות א' ג'), הוראת המלה פחות מעליבה ממלת „בעולה” או „נבעלת”. על כן עלינו לחפש אחרי הוראת הכנוי במובנו הרגיל של „דרס”=„דרך”¹.

והנה עוד ממקום אחד מכירים אנו את החכם הזה בשמו המלא: „ר' יונתן בן דורס אמר: הרי שראו אחד שהרג את הנפש, יכול יהרגו אותו עד שלא יעמוד אצל בית דין, ת"ל ולא ימות הרוצח, עד מתי? עד עמדו לפני העדה למשפט”². הרי פה „דורס” (= דרוס) ומה יוצא ששמו של החכם היה בכנויו ר' יונתן בן דורס או אבא (= רבי) הדרוס, ויש להוסיף, שהוא הוא בן דרוסאי של הברייתא, ועתה נשאל, מי היה האיש הזה ועל מה קנו אותו ככה?

אומר אני, שהוא אחד דחכמים שנעשו קנאים, לוחמי מלחמת ה' ברומיים, כמו שאנו מכירים איש דומה לזה, את אבא תחינא בן פרישא (= הפרושי), שנקרא אחרי כן בן הרצחן (עי' להלן). אנו מוצאים את זכרון של אבא הדורס אצל יוספוס במלחמות ו' ב' י', ששם הוא מספר על מעשה גבורתו של יונתן קטן-הקומה שנלחם מלחמת הבינים עם חיל רומי, וכאשר הכהו, דרוס על גויית המת והרים את חרביו ואת מגנו בדרסו וברקדו על האויב, עד שלבסוף גם הוא נפל מחץ האויבים. — יונתן זה עשה את מעשהו הזה הוזה ודאי על פי דברי הפסוק „ואתה על במותמו תדרוך” (דברים ל"ג, כ"ט) וכמו שפירשו את הדברים: כענין שנאמר ביהושע וי' (כ"ד): שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה³, וכמו שתרגמו: „ואת על פרקת צוארי מלכיהון תדרוך” (אונקלוס ויהונתן), או... „תהון דרסין” (תרגום ירושלמי).

מעתה אין ספק, שיונתן הגבור הזה הוא יונתן בן דורס או אבא הדרוס, שנקרא כן בפי העם על מעשהו באויבי עמו, איש כזה, שהיה כל כך אכזרי, בלי ספק לא היה מן המפנקים במאכל, וכדי להראות את שאיפתו לדם האויב אכל את תבשילו בשליש בשולו או צליתו, ועל שם זה נשאר הוא ומעשהו למשל בפי העם וחכמי דורו.

בן האדא: עי' למעלה בערך בן בג-בג ולענין האות של הא"ב בתורת שם עי' בן גמלא ועי' עוד למטה בן הקוף.

¹ ראה הקונקורדנציא של רח"י קאסאווסקי 517 והלאה.

² ספרי זוטא 283 (במדרב ל"ה י"ב).

³ ספרי סוף פ' שני; מ"ת 223 שורה 4 והלאה (עי' שם הערת המו"ל רדצ"ה על אדות הג'.

בן האפון: עי' להלן ערך בן חמצן.

בן החוטף: ר' יוסי... אפרתי (כלאים ג' ז'). „החוטף“ אינו שם אלא כנוי, ועל שם איזה מארע שחטף איזה דבר (או אולי איזו מצוה) או שהיה חוטף בדבורו נקרא בן החוטף. מענין הוא כנויו השני „אפרתי“, המראה על יחסו, שהיה ממשפחות עתיקות מאד בארץ יהודה¹. אולם הוא חי בארץ הגליל והיה משמשו של רבי יהודה הנשיא, כי אין ספק שיוסי הפרתי הנזכר בב"ר ק' ב' הוא הוא ר' יוסי בן החוטף אפרתי². באותו הספור כתובות ק"ג א' (למטה) יש טעות: יוסף חפני ושמעון אפרתי, צ"ל: שמעון חפני³ ויוסף אפרתי, בעוד שבב"ר נקראים שניהם בשם יוסי. כנויו של הראשון על שם מקומו הוא בב"ר „הפינוס“, בעוד שבירוש' כלאים ל"א א' (שורה אחרונה) כתוב: יוסי „אפרתי“ ויוסף „חפני“; בירוש' כתובות ל"ה א' שורה 7: יוסף „אפרתי“, יוסה „חפני“. על יסוד הגירסות הקודמות היה אפשר לחשב שתלמיד זה של רבי לא מחיפה היה אלא מהיפוס, כלומר סוסיתה שבבב"ר הירדן⁴; אבל האמת היא, שהיה מחיפה⁵.

בן ההורנית: עי' בן דורמסקית.

בן המשולם: ר' יוסי... כך נקרא הוא למשל בירוש' מ"ש סוף פ"ב; שאר מקומות עי' אצל באכר: אגדת התנאים (גרמנית) חלק ב' 489. בספרא אמור פרק י"ג נזכר ר' יוסי בן משולם ועפ"י זה אפשר היה לחשוב ששם אביו היה משולם. לרב נזכר הוא וגם אחיו יונתן (יוחנן) „בן המשולם“. כך למשל במדרש תנאים 31 שורה 25. אולם במקום המקביל בספרי ל"ט נזכר הוא עצמו ר' יוסי „המשולם“, ובכן לא אביו היה המשולם כי אם הוא ואחיו קבלו את הכנוי הזה. חושבני, שהכנוי בא להם על שם התנהגותם בתוך ה„עדה הקדושה“, שחבריה היו משלשין את היום: שליש לתורה, שליש לתפלה ושליש למלאכה וי"א שהיו יגעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ⁶. על כל פנים היו אנשים אלו „משלימים“ את עצמם לעבודת השם בלמוד התורה, בתפלה ובמלאכה, ע"כ קראו כל אחד מהם „משולם“ או „המשולם“ וכמו שהנביא מכנה את עבד ה' בכנוי זה (ישעיה מ"ב, י"ט).

¹ עי' לענין זה את מאמרי שצא לאור ב„ציון“ ב'.

² הפרתי = קאפרתי, והא' נבלעת.

³ = מחפה, כמו שאומרים שילוני = משלה, גלוני = מגלה, עמוני מעמסו = גמזו.

⁴ כן חשב Sarsowski: 1912, MGWJ ועי' מה שכתבתי נגדו שם 1917, 148.

⁵ ולא כמו שכתב רח"ש נייבוין ב„הצופה לחכמת ישראל“ י"ב 328 והלאה, שהיה

„חפן“ שנוצר יחד עם הביר, הבלן והספרי. — גם את „אפרתי“ רוצה הוא לפרש שם = פולח ובוקע על פי התרגום. אבל אין דבריו נראים כלל וכלל.

⁶ עי' המקורות אצל באכר שם 490 הערה 2, ומה שכתבתי במ"ע Jsehurun VIII, 76 והלאה.

בן הנוף: "יוחנן... (תוס' שבת י"ג ב'; שבת קט"ו א') בן דורו של רבן גמליאל דיבנה בטבריא. כפי השערת דירינבורג היה זה בנו של ר' אליעזר שנדו אותו וע"כ קראו את בנו בן הנוף¹. אולם הדגמאות הרבות שאנו מביאים בפרק זה מראות למדי, ש"בן" בכנויים אלה איננו מוסב על האב אלא על הבן עצמו, ובכן הוא עצמו היה "נוף". כלומר גערו בו חבריו מפני איזה מעשה שעשה נגד ההלכה המקבלת, וכמו שאנו מוצאים באותו ספור שצינו למעלה. שהיה בידו תרגום של ספר איוב שאסור היה להשתמש בו מפני שרבן גמליאל צוה לגנוז. דבר כזה היה יכול לגרם שיגערו בו בניזיפה.

בן הסגן: שמעון (בא"ר, אנה"ב' 324), נקרא כן על שם אביו שהיה סגן הכהנים. בן הקיף: אליעזר... (פרה ג' ה') כהן גדול. מרשימת הכהנים הגדולים מכירים אנו את יוסף קייפא (ס) ובכן אין ספק שזה כנוי המשפחה. נמצאת גם הנסחה: "הקוף"² ועל פיה היה אפשר לחשב שקראו את המשפחה על שם האות ק'³, או מי יודע, אם לא על שם הקוף ואח"כ שנו את הכנוי ל"הקיף", כדי שלא ירגישו בהוראה הפוגעת⁴.

בן הקנה: נחוניא... איש אמהוס⁵ חי בזמן הבית. אפשר מאד, כפי ששערו כבר, שהיה הוא (או אביו) מכת הקנאים.

בן הרצחן: סוטה ט' ט'. נסחת המשנה כך היא שם: "משכאו אלעזר בן דינאי ותחינה בן פרישה – בן פרישה היה נקרא – חזרו לקרותו בן הרצחן". בתחלה היה הוא, כמו חברו בן דינאי (עי' למעלה) אחד מהפרושים, אלא שנתחבר אל הקנאים (עי' למעלה בן דרוסאי) שלא חתו גם מרציחות, ועל שום זה כנו אותו בן הרצחן, לא שאביו, אלא הוא עצמו היה רוצח. איש זה נזכר גם במדרש קהלת ר' ט' ז' בשם אבא תחנה חסידא (מובן שקראו אותו כך לפני היותו בן הרצחן)⁶. בירוש' סוטה כ"ד א' נמצאת ההערה לשמו של בן "הרצחן": "בריי־דקטולה", ר"ל שבפי העם קראו אותו גם בארמית בכנוי כזה (השוה קייף-קייפא).

בן חבתא: פנחס הוא היה הכהן הגדול האחרון לפני החרבן. כפי ששערתי

¹ עי' בספרי Neue Beiträge zur Geogr. und Geschichte Galileas, 27 n. 20.

² כ"י דירינבורג: הקיף, אבל בנסחות: הקוף.

³ Schürer: Verzeichnis der Personennamen in der Mischna. השוה למעלה אצל גמלא.

צד 1 חושב את הגי' הנהוגה "קוף" ל"ודאי לא נכונה".

⁴ השוה את שם משפחת הכהנים חזיר שעקרו ודאי "חזיר".

⁵ מדרש תנאים 175 ועי' את הנסחה המדיקת במאמרי: ספר השנה של א"א' 29.

⁶ עי' Kohler: Harkavy-Festschrift 16.

במקום אחר נקרא כן על שם משרתו: הוא או אביו. שמואל. היה ממנה על החבית ין.¹

בן חמצן: כהן בצפורי שהיו מכנים אותו גם בן האפון. כלומר איש שהיה חוטף מלחם הפנים חלק קטן כמו „אפון” (מין קטנית) שנקרא בארמית „חמצא”. כך פירש לנכון ר' א"ח לעף. עי' עוד בר לופייני².
בן טבילאי: ר' יצחק (מ"ת 5 שורה 18). נדמה לי שכנוהו כך על שם שהרבה לטבל.

בן טוטפת: אחד הממנים שהיו במקדש (תוס' שקלים ט' י"ח). כנוהו כן על שם הטוטפות שהיו לו. כלומר שהיה מתנאה בתפיליו. עי' עוד בן ציצית. בן כהנא: שמעון. לא על שם אביו נקרא כן. אלא מפני שהיה כהן³. וכמו שקראו כל מי שהיה משבט לוי בן לוי⁴ או בר ליואי⁵. בת כושי: מיכל (ערובין צ"ו א'). פירש"י „בת שאול” וכן פירש"י שם „אשתו של יונה” – „בן אמת”. אולם לא נראה לי, שהרי במכילתא בא י"ז (הוצ') ויניציא ח' ע"ד) נזכרו שתי נשים אלה יחד עם טבי עבדו של רבן גמליאל ובכן עם איש. שחי בזמן חכמי המשנה. בירוש' ברכות ד' ע"ג נאמר: הרי מיכל בת כושי היתה לובשת תפילין ואשתו של יונה היתה עולה לרגלים ולא מיחו בידיה חכמים והלשון „לא מיחו בידיה חכמים” מראה, שעל נשים ידועות בימיהם ידבר פה. לכן חושבני, שלפי האמת כושי לא שאול הוא אלא איש מארץ כוש. אולי גר צדק שבא והתישב עם משפחתו בא"י.

בר ככבא: ידוע שלא על שם אביו נקרא כן אלא על שם הפסוק „דרך כוכב מיעקב”. שקרא עליו ר' עקיבא.

בן כלבא-שבוע: קלוזנר חושב: ודאי כלב בן שבוע. אבל מספקני אם יש שם „שבוע” בכלל? כפי הודעת מגלת יוחסים שנמצאה בירושלים (עי' 26) היה איש זה ממשפחת כלב. ואין לתמה על זה שידעו את יחסם עד כלב, שהרי כמה וכמה הוכחות יש בידינו לענין זה (עי' למעלה בן החוטף). הוא היה אחד העשירים בירושלים שאפילו בימי המצור והרעב היה שבע ועל שם כך כנוהו בן כלבא שבוע. כלומר: בן כלב השבע.

בן לוגא: ר' ישמעאל (יומא ל"ח א', ירוש' ג' דף מ"א א', תוס' ב' ז').

¹ עי' „מאמרים שונים” שלי צד 5 הערה 1.

² שם צד 76. ³ עי' Paläst. Studien I, 49.

⁴ משנה סוף יבמות, ועי' „עבר הירדן” שלי צד 28.

⁵ כך נקרא לפעמים ר' יהושע בן לוי. ⁶ היסטוריה ישראלית IV, 186.

חי בדור הראשון שאחרי החרבן. נראה לי שכנה כך על שם שרגיל היה לנדב למזבח לוג שמן או לוג יין.
 ב' לענא: אחד מבעלי המשלים בישראל. שאסרו לקרא את ספרו. אפשר אמנם שאבי הבן יקרא את בנו בשם זה בתקומו שבנו יהיה מר כלענה לאויביו.¹ בכל זאת חושבני, שהאיש הזה נקרא כך על שם משליו החריפים. עי' עוד בן תגלא (ושם המקורות).
 בן לופייני: עליו יספר שהיה משיא את בתו מן צפורי לעכו והעמיד חנויות מוזגות יין מצפורי לעכו, אבל לבסוף האכיל את אורחיו עדשים מן הגרן.² ואולי כוהו כך על שם המקרה הזה: הוא האכילם לא רק עדשים אלא אף לופינים (מין קטנית). לפי דעת פרופ' קרויס היה הוא ממשפחת בר לויאנוס (חולין פ"ז א'),³ השוה לזה את השם Fabius.
 בן לקיש: או בר לקישא נמצא גם בתקופת התנאים והידוע ביותר הוא ריש לקיש. כנראה אין זה שם איש אלא כנוי לבן הנולד לעת זקנת ההורים, כמו "בן זקונים" במקרא. השוה Proculus (שאביו היה זקן ביותר).
 בן מגוסת: חי בירושלים (משנה יבמות ח' ד'). היה כנראה טבח שהיה לו עסק בכלי המטבח הנקרא מגוסת. השוה להלן (2§) בית גרמו.
 בר ממל⁴: נקרא כן כנראה על שם המקום ממלא בגליל (עי' גם 2§ בית ממל).
 בר מעיאי: היה מוכס באשקלון. פרוש הכנוי – "בן המעיים": איש שאהב רק את בני מעיו ואכל הרבה מאד, ועל כן מספרת עליו האגדה שבכל זאת נתן פעם אחת את מאכלו לעניים⁵ וזאת היתה זכותו; ובכן שם של גנאי הוא, כמו שנמצא באותה אגדה: מרים בת עלי בצלים.
 רוצה אני להעיר במקום זה, שבעלי האגדה השתמשו בשמה של העיר אשקלון גם במקום אחר, ברצותם להוכיח את היהודים ולהראות להם על מעשה טוב, שיכולים ללמד מהגוים עע"ז, שישבו באשקלון.⁶
 בר מקליט: היה ממנה בבית המקדש על המלח (תוס' שקלים ב' י"ד).
 כבר ראינו הרבה דגמאות שממני בהמ"ק נזכרו בכנויים, על כן אין ספק שגם פה כנוי כזה לפנינו. נראה, שנקרא כך על שם הכלי או השק הנקרא מקלוט⁷, שבו שמו את המלח.

Nöldeke: Beiträge 74 Anm. 3: „Der Sohn soll sich einst den Feinden recht unangenehm bemerkbar machen. Dasselbe bedeutet die beliebte Benennung nach bitteren und dornigen Pflanzen“ (עי' בן סירא).

² עי' מאמרים שונים צד 66. ³ Lehnvörter II, 311 b. ⁴ עי' באכר: Tradition 630a.

⁵ ירוש' סנהדרין ו' מ"ד: "דבנר מלעיא מוכסא"; ועי' הערתו ב"אוצר החיים" 27.

⁶ השוה את דמה בן נתינה (קדושין ל"א ע"א). האיש הזה היה "בן גת ין"; דמה – כנראה – שם סמבולי – "דמיון". עי' לענינו: Winter: Jeschurun XV, 317.

⁷ עי' קהוט: ערוך השלם V, 226.

בן נבייתי (עי' להלן בסוף § 5 זה): האיש הזה בא לירושלים מנְבִיִּית, כלומר מארץ הנבתיים.

בן ננס: נקרא כך מפני שהיה קטן קומה ביותר (ובנגוד לבן ארזא).
בן נגר: (ב"ר מ"ו ה' בח"ג שבהוצ' טהעאדאר), ויקרא ר' כ"ה ו': נגדא, צ"ל נגרא. הוא עצמו או אביו היה נגר. וכן יש לפרש את הכנוי נגרי¹.

בן נפחא: או בר נ' נמצא כבר בזמן התנאים².

בן סוגנאי או סיגנאי: מנחם, היה מהמקום הגלילי סוגנא³.

בן סירא: בעל המשלים. שמו היה לפי ספרו נ' כ"ז, נ"א ל': שמעון בן ישוע בן סירא. כמה פרושים נאמרו על בן סירא. שאמנם כלם חשבוהו לשם איש, אבל חושבני שאין הדבר כן, אלא לפנינו שם של משפחה. הוראת מלת סירא (בעברית סירה) היא "קוץ", "תקוץ". כידוע היתה משפחת כהנים ומשמר של כהנים בשם זה⁴, וכנראה ששנו את השם מפני הוראתו הבלתי נעימה וכמו ששנו את "חזיר" ל"חזיר". כְּדִי להוכיח בקשר עם זה, שאחת הכתבות מירושלים מכילה את השמות שמעון בר ישוע⁵, ממש כשמו של בעל המשלים; ומי יודע אם לא עצמותיו הונחו באותה הגלוסקמא?⁶ — עוד יש להעיר (נגד דעה מחדשת)⁷, שלא משום חֶסֶד הכבוד השתמשו בשם "בן סירא" בלי הזכרת שמו ושם אביו, אלא דוקא מפני יחושו, שהיה מבני משמר הכהנים בני הקוץ, וכמו שנמצא זאת פעמים אחדות בתלמוד⁸.

בר עזירא: כמו כן ר' עזירא נקרא כן על שם שהיה עזר באחת מעיניו⁹.

השוה את הכנוי הרומי Luscinus, Luscus.

בן פטורי (פטורא): השם המלא היה ר' יהודה בן פ', אבל פ' אינו שם האב אלא הכנוי שנתן האב לבנו, שהיה פטר רחם לאמו וכמו שראינו כבר את הכנוי בן בוכרי.

¹ ר' אייבו בר נגרי: Tradition 634a

² ערובין ע"ב ע"ב באושא. בתוס' פ"ה: בן נשיא.

³ המקורות וההוכחות, Paläst. Studien IV, 25 והלאה.

⁴ מאמרים שונים, 51.

⁵ Corp. Inscript. שלי ח"א סי' 67.

⁶ עי' הערת ר"ש פונאנסקי ז"ל REJ (בבקרת על ספרי הנ"ל).

⁷ D. Friedmann בעתון ההונגרי 193, 1927 Magyar Zsidó Szemle

⁸ השוה מאמרים שונים, 11 והלאה: כהנא בר מלכיה — (ממשמר א'); כהנא בר מניומי;

אבא כהן בר דליה.

⁹ מי שעזר בשתי עיניו נקרא סומא (הערת ר"ח לצף).

בן פִּיאָבִי, פִּיאָבִי: כהן גדול ששמו היה ישמעאל (סוטה ט ט"ו, פרה ג' ה', יוספוס, קדמוניות כ' ח' י"א, שם ט"ו ט' ג': יסוס=ישוע). פִּיאָבִי אינו שם האב אלא כנויו של ראש המשפחה, וכמו שמצאנו כבר דבר כזה אצל משפחות מִיְחָסוֹת בירושלים. קשה לי להאמין, ששם זה יהיה השם הרומי Fabius (וזהו נגד הגירסא „פִּיאָבִי” או פואבִי), לכן חושבני, שכן כנו את הילד באמרם עליו ש־פִּיֹּדוּמָה ממש לא בִּיֹּדוּ (ע' למעלה פרק ב': „בר דאימיה”).

בן פִּלְךְ: אחד הממנים שהיו במקדש (ת' שקלים ב' י"ד). הוא היה ממנה על העצים. מובן שאין זה שם אלא כנוי, וכמו שראינו כאלה כבר אצל הממנים. את הכנוי הזה מפרש אני על פי המשנה מדות ב' ה': „לשכת העצים ששם הכהנים בעלי מומין מתליצין העצים”. הרי שבלשכת העצים היו רק כהנים בעלי מומין, ובלי ספק גם הממנה היה בעל מום. זה שמדבר בו בתוספתא היה מחזיק בפלך (השוה ש"ב ג' כ"ט, רש"י: „נשען על מקלו מחמת חולי הרגלים”). השוה Scipio ברומית.

בן פִּלוֹסוֹפּוֹס: פרוקלוס (משנה ע"ז ג' ד', מדרש תנאים 68 שורה 30... בן פלוסלוס) ו שם אלא תאר, כלומר שהיה פלוסופוס. באמת מוצאים את רבן גמליאל ששאלו פרוקלוס. במקום אחר מדבר הוא עם פלוסופוס סתם, ונראה שהוא הוא. דומה לתאר זה הוא „אִיס כִּלְס טִיקָא” (ר' תנחום בר...) בזמן הביזנטים¹.

בן פִּסִּיסָא: גביהה. ערוך ערך גביע: פ' חכם היה והיה גִּבְּן דהכי קאמרינן אי קאימנא ובעיטנא בך פשיטנא לעקמימותך מינך (סנהדרין צ"א א), ובכן רואים מהאגדה עצמה שאינו שם, אלא כנוי, ובאמת נקרא איש זה בב"ר ס"א ז': גביעה בן קוסס, אבל ברור שגם „קוסס” אינו שם אלא כנוי אחר לאותו האיש. אך קשה להאמין, שהיה איש זה „קוסס קסמים” (מה שאסור מן התורה), אלא יש לסמוך על הגרסאות: „קסס”, „קיסס”, שהוראחו „עץ קטן”: איש זה היה קטן־הקומה מאד, חלש וגבן – ובכל זאת נצח את שונאי ישראל בחכמתו. ואם כן הדבר, אין ספק שגם „פסיסא” אינו שם אלא כנוי. חושבני, שהוא קצור המלה „פסילוסא” = עֶלְג בלשוננו, עמוס בלשוננו, שכן אמרו לפי האגדה בני ישראל על עמוס הנביא שהיה פסילוס בלשוננו: „הניח הקב"ה את כל עולמו והשרה שכינתו על הדין פסילוסא, על הדין קטיעא לישנא! (פסיקתא קכ"ה ע"ב). ובכן לא רק שאיש זה, גביהה, קטן וחלש וגבן היה אלא אפילו לדבר צחות לא ידע, ובכל זאת,

¹ „מאמרים שונים”, 51.

על ידי חכמתו נצח את הגוים. כך היא דרכה של האגדה, ברצותה לצייר את גבורי האמה בקרים מגזמים. בנוגע לפסילוסא יש להעיר שאחד מאבי אבותיו של יוסף פלויוס נקרא שמעון וכנויו היה *ψελλος*. אבי זקנו מתתיה *בנה בשם "גביעא"*¹. והדבר מפליא באמת שדוקא שני כנויים אלה של גביעא בן פסיסא נמצאים במשפחת ההיסטוריון.

בן *ציצית הבסת או הכסף*²: בקצור רק בן *ציצית*, ידוע ממעשה החרבן. יש לפרש את כנויו על שם *ציציותיו*, כלומר שהיה מתנאה בטליתו (כמו בן טו ט פ ת בתפיליו). נראה שהוא הוא קריספוס הנזכר אצל יוספוס (חיי יוספוס פרק ט') בזמן המלחמה, שהרי קריספדין = *ציצית*.

בן *קופיא*: נזכר במדרש תהלים ט' סימן י"ג: "כשיבא הקב"ה ליפרע פרענות הצדיקים ולתבוע דמו של ר' עקיבא, הוא תובע דמו של בן קופיא". מי היה איש זה, שהחשיבוהו להזכירו יחד עם ר' עקיבא? גם שמו *משנה* מאד. נראה שהוא כנוי (כמו בן הקוף, לעיל).

בני קוצעי קציעות: עי' בערך בני גונבי עלי.

בן קטין: (משנה יומא ג' י') איש קטן-הקומה, כמו בן ננס.

בן קמחי או קמחית: כנוי לכהנים מיחסים בסוף ימי הבית הן אצל יוסף פלויוס הן במקורות תלמודיים. כפי המשל³ יש לפרשו במובן "קמח" או "סולת", אולי על שם מסחר אחד מאבות המשפחה בקמח (השוה בסוף § ג').

בן קמצר (משנה יומא ג' י'): כמו בן "קמצן", ונקרא כן על שם קמצנותו שלא היה מלמד את מעשה הכתב לאחרים. השוה הכנוי הרומי *Orata* (= *avaritiae causa* Plinius h. n. IX, 168).

בן קרחא: ר' יהושע וכמו כן ר' אמי בר קרחא⁴, בלי ספק כנוי הוא על שם הקרחת שהיתה לו. אבל אפשר שכנו אותו כן ביום הולדו. השוה את השמות קרח, קרח שבמקרא. גם בנוגע לר' עקיבא נאמר: הקרח הזה⁵.

בן ריפא': תוספתא שקלים ב' י"ד, אחד הממנים שבמקדש שהיה ממנה על הלולב (השוה משנה סוכה ד' ד'). בודאי אין זה שם פרטי אלא כנוי. בתוס' שאצל הרי"ף נמצא: בן דופאי. — לולא דמסתפינא, הייתי אומר ע"פ גי' זו, שבראשונה היה כתוב "דוחפאי", והדברים מוסבים על מה שמספר במשנה

¹ עי' תחלת חיי יוספוס" ע' 72 והלאה, Haefeli: Flav. Jos. Lebensbeschreibung

שמביא איהו דגמאות לכנויים כאלה.

² Epstein, MCWJ 1919, 263 Ann.

³ "כל קמחא קמחא וקמחא דקמחית סולת": ירוש' מגלה א' א'; ויקרא ר' כ' י"א.

⁴ Tradition 336 a

⁵ בכורות ב"ח ע"א.

הנ"ל: ...למחר (כלומר ביום ראשון של סוכות שחל להיות בשבת) משכימין ובאין והחוננין זורקין אותם (הלולים) לפניהם והן מחטפין ומכין איש את חברו וכו' והרי "דחף" כמו "חטף".

בני רוכל: משנה ב'ב ט' ז', אביהם היה רוכל בעירות.

בן תגלא: בסוף מדרש ר' קהלת על הפסוק "ויותר מהמה בני הזהר": "מהמה" שכל המכנים בתוך ביתו יותר מכ"ד ספרים מהומה הוא מכנים בביתו. כגון ספר בן סירא וספר בן תגלא. אבל בירוש' סנהדרין י' א' (כ"ח א') נאמר בנוגע למשנה: ר' עקיבה אומר אף הקורא בספרים החיצונים: "כגון ספרי בן סירא וספרי בן לענה... מאי טעמא? ויותר מהמה בני הזהר". אם כן עומד תגלא בקה"ר במקום לענה שבירוש', על כן נראה שבמקום אחד יש איזו טעות. מפני שלפי האמת בן-לענה ובן-תגלא אחד הם. אם הגי' שבקה"ר עקר, אז הייתי מתקן: בן תגלא (במקום "תגלא"). והוא: "בן השלג". לפי דברי Wetzstein קוראים הערבים לבת הנולדה ביום השלג "תלגה"¹, ודבר זה אפשר גם אצל הבנים ואם כן היה כנויו "בן השלג" על שם יום הולדו.

בן תורתה: ר' יוחנן. בפסיקתא רבתי (הוצ' א"ש נ"ז א') נאמר, שהיה גר "שעל ידי פרה נתקרב לכנפי השכינה", עיי"ש; אם כן בן תורתה = בן הפרה. אבל גם אצל הנבתיים נמצא שם זה; השוה גם את הכנוי הרומי-Bubulcus Qui bobus optime uteretur (Plin. h. n. XVIII, 3, 3, 10), השוה עוד: Taurus. בסוף רשימת הכנויים הזאת רוצה אני לדבר על שמות שני תלמידי חכמים הנזכרים אצל יוסף פלויוס (קדמוניות י"ז ו' ב': מלחמות א' ל"ג ב'). שם האחד יהודה (Σαρψαίου) ὁ Σαρψαίου ושם השני מתתיה (Μαργαλῶν) ὁ Μαργαλῶν. חושבים, שהשמות שנכתבו פה באותיות יוניות הם שמות אבי חכמים אלה שהתקוממו נגד הורדוס, ושמו חוני (בהערה לתרגומו) משוה אל הראשון את השם שפירא, שנמצא פעמים אחדות בכתבות ירושלים, אבל תמיד כשמה של אשה². Schlatter חשב להשוותו אל בית צפרייה (עי' § 2), וגם אני הסכמתי לדעה זו³, אבל כעת חזורני בי, מפני שפעמים אחדות אנו מוצאים אצל יוספוס שהוא מתרגם מלת "בן", שמצאנוה כל כך הרבה מחברת עם כנוי עיי המלה היונית ὕδωρ או שהוא מביא את הכנוי כאלו היה הוא שמו של אבי הבן (עי' להלן). כן הדבר גם במקום זה.

¹ Nöldeke, Beiträge 74

² עיי' סוקניק ב"ירושלים" (תרפ"ט) קצ"ז.

³ MGWJ 1920, 181 והלאה.

בן מרגליות או מרגלא: כנוי הוא שנתן לחכם זה על שם מלאכתו. שהיה עוסק במרגליות (או שהיה סוחר, או נוקב מרגליות). — חברו היה —
בן צריפאי: ונקרא כן על שם אימנותו שהיה צורף זהב וכסף. כנוי זה נמצא כבר בנחמיה ג' ל"א: מלכיה בן הצרפי, כלומר היה אחד הצורפים בירושלים. השוה עוד נחמיה ג' ח': עזיאל בן חרחיה צורפים, אח"כ: חנניה בן הרקחים (אם כן יש להשלים לפני מלת צורפים "בן"). בזה אנו רואים גם קדמות המנהג הזה לתת את הכנויים על שם האומנות ולחברם אל השם במלת "בן". — שני החכמים, שאחד מהם היתה מלאכתו במרגליות והשני בצריפת זהב וכסף עבדו אולי בחנות אחת, או זה אצל זה בשוק הוהבים.

Παις Σεé¹ זה שם אחד הכהנים הגדולים בסוף בית שני, אבל יוספוס (קדמוניות י"ז י"ג א') קורא אותו יסוס (= ישוע)² Σεé² ואם כן אין זה שם אלא כנוי, ואף כנוי של גנאי, כי כך נקרא כהן גדול זה בפיו העם: "בן השם". בודאי לא היה בעל מרץ אלא איש רך כשה. השוה Ovicula (= שה קטן) ברומית. כנויים של גנאי לכהנים גדולים עי' בן הקוף וב"ש³ 2: יוחנן בן נדבאי, פינקאי.

במקום זה יש להזכיר את υἱός Ναβαταίου אשר אצל יוספוס פלויוס ששמו וזכרו נמצא גם בפסיקתא רבתי קל"ט ב': אבוקה בן נבייתי ונקרא כן על שם מעשהו, שלקח אבוקה והצית בה את כלי מלחמת הרומיים והוא היה "בן" (כלומר "איש") נבייתי, יהודי שבא מארץ הנבתיים. כן הכיר אל נכון ר' משה גידימן ז"ל: וכבר ראינו דבר דומה לזה בשמו של בן דרוסאי שנקרא כך על שם מעשהו הזר נגד האויבים.

§ 2. כנויים למשפחות מרכבים במלת בית...

לא רק אישים מיוחדים נקראו בכנויים ונבדלו על ידיהם מחבריהם, אלא גם משפחות שלמות קבלו כנויים.

נזכיר ראשונה את "מגלת יוחסים" אשר נמצאת בירושלים, כפי דברי ר' לוי, ובה לרב שמות של משפחות, ואלו הן:

1. דבית כלבא שבוע מן דכלב
2. דבית ציצית הכסת מן דאבנר

¹ כן אצל זונבס (עי' Schürer II, 270).

² מקורות אחרים: ὁ του Σεé

³ עי' הערתו לפסקתא רבתי הוצ' א"ש, ר"ג ע"ב.

3. דבית כובשין מן דאחאב

4. דבית יצאת מן דאסף

5. דבית יהוא מן ציפורין

6. דבית ינאי מן דעלי (בראשית ר' צ"ח)¹

בירוש' תענית ד' ב' (ס"ח ב') נמצאים כל השמות האלה בסדר אחר ובשנויים לא קטנים, מה שמראה ששם השתמשו במסורת אחרת; אבל העקר שבמקום "בית" שבנסחת ב'ר נמצא שם תמיד "בן", מה שמראה שוב, שלפנינו לא שמות-עצם אלא כנויים משפחתיים.

בנוגע לכנויים אלה, כבר דברנו על אחדים מהם ב-§ 1. מי היו בית כובשין (ירושל': קוביסיין), בית יצאת (יצף, יצא) לא אוכל להגיד. בית יהוא נקרא על שם איש שעלה מהעיר צפורין והתישב בירושלים. נדמה לי שזכרו בא גם במקום אחר. במשנה מקואות ד' ה' אמר ר' יהודה בן בתירה: "מעשה בשוקת יהוא שהיתה בירושלים... והיו כל הטהרות שבירושלים נעשות על גבה". הרי ששוקת אחת בירושלים נקראת על שם בעל בית אחד (שהוא עצמו בודאי היה זהיר מאד בעניני טמאה וטהרה) ששמו יהוא והוא הוא אשר נזכר במגלת יוחסים שנמצאה בירושלים. מזה יוצא שגירסת הירוש': "מן" (קרא: "בן") יהוד אינה נכונה ויש לתקנה: "בן יהוא".

את בית ינאי מכירים אנו מכמה וכמה הודעות תלמודיות (דבי ר' ינאי). אבל נראה שבמגלה נזכרת משפחת כהנה אחרת בלתי ידועה לנו².

כנויי משפחות כאלו הם בית ממל ובית גוריון שישבו (כנראה עוד בזמן הבית) בעיר הגלילית רומא (תוס' ערובין ד' י"ז ועוד). הראשונה היתה אולי מהמקום ממל או ממלה (ממלח) בגליל³; את גוריון מכירים אנו מירושלים (נקדימון בן גוריון). — שם משפחה כזה הוא למשל: דבית שילה (ירוש' תענית שם). דבית בנימין, לנכון: מנימין, שבאו ממשמר הכהנים מנימין או מימין⁴. בפרט ידועות אותן המשפחות מסוף ימי הבית הנזכרות בברייתא של אבא שאול בן בטנית: "בית בייתוס, בית חנן, בית קתרוס,

¹ כפי הוצ' וניצא (ש"ה) סיב ע"א. — שאר השמות שב"מגלה" הם: (1) הלל מדוד; (2) ר' חייא רבה מן דשפטיה בן אביטל (אח"כ יבואו השמות שהבאנו למעלה); (3) ר' יוסי בן חלפתא מן דיוגרב בן רכב; (4) ר' נחמיה מדינתמיה התרשתי. — קשה להאמין ששמות אלו היו בעקר המגלה, שהרי חוץ מהלל היו הנזכרים זמן רב אחרי חרבן הבית ובאותם הימים לא היה ישוב יהודי בירושלים. ע"כ נראה שהוספות הם. — קצת חלופי נסחאות למגלתנו נמצאים באחת מתשובות הגאונים אצל לין: אגרת רש"ג בנספחים סי' XI מספר 15. — יש עוד להשוות כתובות סיב ע"ב.

² שכהנים היו מוכיחים הדברים: "מן דעלי". עי' לענין זה "מאמרים שונים" צד 9 על הכהנים שבממלא. — אפשר שבמגלתנו הכונה על משפחת החשמונאים ("ינאי" המלך). — עי' עוד: Böhler Die Priester und der Cultus etc., 41

³ Klein: Beiträge zur Geogr. und Gesch. Galiläas (1909) 67 והלאה.

⁴ "מאמרים שונים" סי' 11.

בית ישמעאל בן פיאבי... שהם כהנים גדולים¹. רואים אנו שקראו משפחות הכהנה הגדולה על שם מיסדיהן. אבל אף שמותיהם של המיסדים לא שמות ממש היו אלא כנויים. חנן או חנין הוא אמנם שם-איש, כמו בן ביתוס, אבל היטיב לראות ר' א"ח לעף, שעקר השם היה בעברית "יועזר" או "יהועזר"² ואיש בשם זה היה אב המשפחה עוד לפני תקופת היוונים, אמנם תחת השפעת היונים שנו את שמו ל"ביתוס" שהוראתו כמו "יועזר". אפשר לשער שגם חנן היה אב למשפחה גדולה וחי זמן רב לפני החרבן. על פיאבי דברנו כבר (1 §). גם קתרוס אינו שם-איש אלא כנוי משפחתי. לפי רשימת הכהנים הגדולים שמביא יוספוס היו שני כה"ג שנקראו בשם זה: (1) שמעון בן ביתוס, (2) אליועני בן סנתיירס, אבל זה האחרון נזכר במקום אחר בקצור: קנתיירס ובכן "בן ק" לא "בנו של ק" היה, אלא "ק" היה כנויו של אליועני. דומני שגם זה אחד הכנויים לגנאי שהעם נתן לאלו שלא היו אהובים עליו, כי הוראת מלת *Kavθapoc* היא חָרָק, אבל גם כל־יִשְׁתִּי־בַעַל־בֶּטֶן גדולה. כהנים גדולים אלו "שעבדיהם חובטים את העם במקלות", שיתנו להם את מתנות הכהנה שיוכלו למלא את בטנם, היו שנואים על העם וגנו וכנו אותם בכנויים של גנאי.

על אכילתם הגסה של כהנים גדולים כאלו ידבר גם בברייתא אחרת: ...יכנס יוחנן בן גרבאי תלמידו של פנקאי וימלא כרסו מקדשי שמים; אמרו עליו על יוחנן בן גרבאי שהיה אוכל שלש מאות עגלים ושותה שלש מאות גרב יין ואוכל ארבעים סאה גוזלות בקנוח סעודה³; אמרו: כל ימיו של יוחנן בן גרבאי לא נמצא נותר במקדש (פסחים נ"ז א'). במקום המקביל (כריתות כ"ח א') נקרא יוחנן זה בן נדבאי ואין ספק שגירסא זו עקרי, כי בן נדבאי = בן הנדבות, כלומר איש המתנות; כהן גדול שאינו שונא מתנות, אלא להיפך אוהבן, איש כזה איננו תלמידו של פינחס (בן בנו של אהרן) אלא תלמידו של פינכאי, כלומר של הפינכא, פשוט: "מלחך פינכא" הוא.

נסדר פה עוד כנויי-משפחה אחדים:

בית אבטינס (משנה יומא ג' י"א): היו עושים את הקטרת ונקראו בכנוי זה על שם אומנותם שהיתה *θουελν* לעשות קטרת להקטיר.

בית גרמו (שם): עשו לחם-הפנים ועל שם עץ-העריכה הנקרא בארמית גרומא נקראו כן⁴.

¹ פסחים נ"ז ע"א והמקומות המקבילים; עי' קלוזנר, היסטוריה ישראלית IV, 15.

² הערתו בספרי Corp. Inscript. צד 16; ועי' גם I Flora, 11 הערה.

³ כמובן לא הוא עצמו, אלא אנשי ביתו.

⁴ שני הכנויים האלה נתפרשו לי ע"י הערותיו של ר"ח לעף במכתבו אלי.

בית נבלטה: אמרו משפחת בית נבלטה היתה בירושלים והיתה מתיחסת על ארנון היבוסי (ספרי דברים ק"י, מדרש תנאים 175, 'ירוש' פאה ח' ח'). בזמן סוף ימי הבית ישיבה משפחה זו בירושלים, אבל מעקרה ישיבה היא בעיר נבלט (היום בית נבלא, סמוך ללוד) ועל שמה נקראה כך.¹ בית נקופי: לפני זמן רב כתבתי מאמר על אדות משפחות-כהונה הנזכרות בתוס' יבמות א' י' (ובמקומות המקבילים) וחשבתי שמשפחת בית נקופי (נקיפי, קופאי, קיפא) היתה נקראת על שם מקום מושבה העקרי (כמו בית נבלטה). אף שישבה אח"כ במקום אחר (בבית-מקושש). כמו כן היה נראה לי הדבר בענין משפחת בית ענובי שהתיישיבה אח"כ בבית-צבאים (צביים) וחפשי מקומות אלו בסביבת ירושלים.² סבבתי נתקבלה גם ע"י אחרים.³ אף אם רצו לקבע את המקומות בסביבה אחרת.⁴ עכשו מספקני בדבר, וחושבני שהמשפחות בית-נקופי ובית-ענובי לא על שם מקומן נקראו כך, אלא, כמו שמצאנו אצל רב הכנויים, שסבה חיצונית גרמה לדבר. בנוגע ל"נקיפי" יש לי השערה זו: במשנה סוף מעשר שני נאמר, שיוחנן כהן גדול בטל את המעוררים ואת הנוקפים. הענין לא די ברור הוא למרות הפרושים שבשני התלמודים,⁵ אבל אין ספק, שגם המעיררים וגם הנוקפים היו בבית המקדש; הנוקפים כהנים היו, ובכן חושבני שמשפחתם נקראת "בית-הנוקפים" ובארמית: "בית נקיפי". – על בית-ענובי לא אוכל להביע שום השערה.

בית הפגרים ובית צפריא: נזכרו יחד במשנה ערכין ב' ד' ושתייהן מאמאוס היו. השם הראשון ודאי כנוי של גנאי הוא למשפחה מיוחסה שאנשיה לא התעסקו הרבה בישובו של עולם והיו פגרים ונרפים, על כן נתן פי העם כנוי זה להם לגנאי. – המשפחה האחרת נקראת על שם "צפרא", כלומר צפור כמו שראה אל נכון פרופ' אפשטיין⁶, הסבה לנתינת כנוי זה אי אפשר, כמובן, לדעת, אולם מכיון שאנו רואים שהיו מכנים משפחות על שם צפור או חיה, חושבני שגם –

של בית נמר" (פאה ע' ה') לא על שם העיר שבעבר הירדן (בית נמרה,

¹ אחרי שפרשתי כן, מצאתי את פרשי גם בספר Lehnw. של קרויס בשם לעף.

² MGWJ 1917, 135 והלאה; מאמרים שונים צד 6.

³ Dalman, PJB 1922/23, צד 88; פ"ס: ירושלים (תרפ"ט), כ"ג והלאה.

⁴ פרט, שם. השוואותיו בצד כ"ד דחוקות. הג' העקרת עכ"פ לא בית צבועים, אלא

צבאים או צביים.

⁵ 'ירוש' מ"ש וסוטה (בסוף המסכות); ב' סוטה מ"ח ע"א. – בדעתי לדבר על הענין הזה במקום

אחר ביתר אריכות. פה כונתי רק למצא את הקשר בין הכנוי "בית נקיפי" וה"נוקפים".

⁶ MCWJ 1921, 88; ע"י שם גם על הנסחאות.

נמרון) נקראת כך ¹ אלא על שם הנמר; כלומר אחד מאבי המשפחה נמשל לנמר וכמו שנמצא כנוי „אריה“ במקום אחר לאיש בעל כח ואמץ לב ². השוה גם „גוריון“, שהוא כנוי ליהודה ³.
 בית צריפה או בני צריפה (עדות ח' ז', י', קדושין ד', ס"ה ע"ד); משפחה בעבר הירדן שרחקה בורע מבין משפחות הכהנה הטהורות. כפי הנראה היתה ממקום ששמו צריפה ⁴. אפשר שיש חושב שעקר השם „צריף“ ⁵ (כעין אהל) ועל שמו נקראת המשפחה.
 בית שותי מים: בני הרכבים עי' ב"ש 1 ערך בני גונבי עלי.

§ 3. כנויים ממינים שונים.

(א) כמו בתקופת המקרא נקראו הרבה אנשים על שם מקום מולדתם. ב"ש 1 ראינו כבר אחדים שנקראו „בן מקום פלוני“; אמנם לרב נזכרים האנשים בצרופ שם מקומם באופן זה: נתאי הארבל (בגליל), הלל (ועוד אחרים) הבבלי, הבשני-ת ⁶ הגלילי, תיפני ⁷, המדי, המחוזי ⁸, המצרי, הנטופתי ⁹, הפקולי, הקטרוני ¹⁰, השזורי, השקמוני, התדמורית, התמני ¹¹ ועוד כאלה.
 אופן אחר: איש אבל (אובלין), אנשי הרצבעים, איש טבעין, איש יבנה, איש (אנשי) ירושלים, איש כפר בהבלי, איש צרידה (בשנוי לגנאי: איש צרורות) ¹² ועוד.

¹ הורביץ: א"י ושכנותיה, 147.

² תוס' סוף יבמות.

³ Büchler: Der Galil. Amha'ar., 321 Anm.

⁴ MGWJ 1920, 181.

⁵ שם 1921, 9.

⁶ corp. Inscript., 20.

⁷ עי' סעיף 1: בן החוסי.

⁸ MGWJ 1917, 134: ספר השנה של א"י א', 28.

⁹ ספר השנה א, 36: בית נטופה.

¹⁰ מאמרים שונים, 47.

¹¹ ZDPV, 1910, 34.

¹² MGWJ 1920, 193 — בנוגע לכל שמות המקומות עי' בספרו של הורביץ: א"י ושכנותיה

ובספרי הקטן „ארץ ישראל“. — גם בנוגע להכנויים שבס' ב, ג לא הבאתי מראה מקומות, כי אפשר למצא אותם על נקלה במלונים.

(ב) על שם האמות: הבשם, הכסף, המעגל, הנחתום, הסדר, הקפר (?), הקצב ועוד.

(ג) על שם מדה או תכונה נפשית: החסיד (חסידא), הצדיק, הצנוע, הגדול.

(ד) על שם הגיל ביחס אל אחרים: הגדול, הקטן.
על שם סמן גופני מובהק: מריטה¹ (שנמרטו שערותיו, כמו קרחו), ניתזה² (= רוקו נתז מפיו), אבא סימוקא (אדום)³, אמי שפיר-נאה⁴.

עלי להעיר בפרוש שלא כל הכנויים הנמצאים בספרות התלמודית הבאתי במאמרי זה⁵. ישנם עוד במספר רב, אבל לא רציתי לזכור אותם אם מפני שהם פשוטים ביותר או מפני שהוראתם לא נתבררה לי. רבם שיכים לאלה שב-§ 1. – גם זאת אדע, שאצל הרבה מאלה שנסייתי לפרשם, לא בכל מקום עלה פרושי יפה, מכל מקום חושבני, שהראיתי פה על ענין שלא הרבו לעסוק בו עד היום, יבאו גם אחרים ויבקשו את האמת.

¹ מכלתא דרשב"י 72 שורה 15: "אמר ר' אבא דבר זה שח לי רבינו הגדול: אדם אחד היה בא"י ושמו מריס ה', ולמה קורין אותו מריטה? שפעם אחת הלך ללקט עצים מן ההר וראה את הנחש ישן והנחש לא ראהו ונשר כל שער וולא צמח בו שער עד יום מותו והיו קורין אותו מריטה". במכילתא וויניציא י"ח ע"א: "אמר ר' עקיבא: דבר זה הסית לי רבינו הקדוש... מריס ה'... מיד קר שער ראשו".

² Jeschurun V, 530; 535.

³ Bacher, Agada d. pal. Amoräer III, בעברית: ר' אבא האדמוני.

⁴ גטין מ"ה ע"א.

⁵ עי' אחדים במאמרי ש"ל ב-MGWJ 1920, 123 והלאה; 181 והלאה.

פרופ' נחום סלושין

לשמות האומנים והאומניות בשפת כנען*

נַנְשׁ – כך קורא דיסו בכתבת נבל מימי שישק. השם הזה בא אחרי השם „מלך”. ופרושו: ממנה על המסים מטעם מלך מצרים. בכושית נָנוּם הוא באמת המלך והמושל. ובכראשית רבה ס' א': נוּנשׁ ממנה על עשרה שומרים והוא taskmaster וכך מפרשים „נונשי פרעה” בפ' שמות. גם מלה זו נחוצה לשמוש הלשון – מפקד על גבית המסים, אע"פ שבכרב הימים קבלה הוראה של צר ומציק לרבים מפני הנעל שהרגישו היהודים לכל נושים ומוכסין המכבירים על העם.

סֶכֶן – בכתובת אחת באי קפריסין נזכר שם איש – טב (ראשית השם חסרה ואולי: אחיטוב) סכן קרתחדשת. זוהי עיר צורית שנמצאה בקפריסין ושנוכרה בכתבת אחרת וכן גם בכתבת אסרחדן מלך אשור. והנה בישעיה כ"ב נזכר שבנא הסוכן (היו קוראים לו הסוכן סתם ועל כן נאמר: לך בא אל הסכן הזה על שבנא אשר על הבית) והוא Intendant, Majordome. בכנענית הוראתו כמו Commissioner Com-mishioner. והנה נמצא בראשי גלילות ארץ ישראל סֶכֶן כבר בימי תל-אל-אמרנה והם פקידים מצרים, ואין זה סגן – שפירושו באשורית ובעברית משנה לשר וראש וכן סגן הכהנים.

רֶב-מלה זו בתור ראש לחבורה או למשרה צוריות יותר מצויה בכנענית מאשר בעברית ובאה גם במקום ה„גדול” בעברית. כבר ראינו אחדים מן ה„רבים” (האלה רב האניה, רב מחולל וכו').

רֶב חֶרֶשׁ – הוא ראש החרשים (כתבת חנכת המקדשים בקרת חדשה): חרש הוא כאן מעין הפשטה של הסוג במקום הרבים, – רב־חרשים, וכן יש גם בתנ"ך רב סרים.

רֶב כְּהֻנִּים – במקום הכהן הגדול, שבעברית שאין זכר לו בכנענית. לכל מקדש חשוב היה רב כהנים שלו. ומצינו בקרתחדשת רב־כהנים אחדים בזמן אחד. רֶב סֶרְסֶרִים – נזכר שש פעמים בכתבת אחת בקיפרום. האיש הנודר את הנדר ואבותיו היו כלם רבי סרסרים עד דור ששי. מכאן אתה למד, שלתפקיד הסרסור היתה חשיבות חברתית ידועה. הרב של הסרסרים הוא בודאי הממנה מטעם

* בזכרונות ועד הלשון חוברת ו' (תרפ"ח) נתפרסמה הרצאתי על אומנים ואומניות בשפת כנען והגני נתון בזה מלואים לרשימה ההיא.

הרשות על אנשי-הבית במסחר ובדאי גם בכל עניני חלופי כספים. הוראת השם פרסר בתלמוד היא כאמת broker באנגלית ואין לשם הזה המובן הים שקבל בדורות האחרונים.

רַב – נקרא גם מושל־פֶּלֶךְ, prefectum – ולזה יש ראייה בכתבת מאס־אל־עמוד (סמוך לצור: רב עבר לשפת = רב עבר לשפת הנהר, כמו עבר נהרא בעורא. וכשהראש או נושא המשרה עומד בפקודה נמוכה מן הרב מוסיפים לו את המספר הסדורי. ועל כן יש באותו הטופס שהוכרנו על יד הרב גם רב שני והוא סוכפר־פקטום ובכתבת אחת נמצא גם:

רב שְׁלִישִׁי – פקיד שעומד במעלה נמוכה מהקודם, וכן היו בודאי רב רביעי, חמישי וכו' על־פי מעלות ההיררכיה האזרחית והצבאית גם יחד; ומוזה יש בעברית שליש והוא פקיד הצבא ממדרגה השלישית, מעין קפיטאן – שר מאה. אולם יתכן, כי בשם שליש נקרא בראשונה החָלִל השלישי ברכב המלחמה, העומד מאחורי השנים, כמו שמצאנו בציורי רכבי מצרים. המלה שלשים נזכרה במקום קדמון – ופלובר בשלמכו כתב על מתוס שהיה שלשים ותקנתי בתרגומי העברי „רבי־השלשים“, והוא ראש פקיד הצבא: אולי ראש השטאב.

נָגִיד – (קורפוס פיניקי סי' 144) הוא שר ומושל. שם זה ישנו פעמים בכתבת סרדיניא: מצבת רש שנגר שהא בשרדן שלמה אש לנצבא מלכה (י)תן בן רש בן ננד לפס.

כתבת זו היא מן המאה השנייה בערך והכתב והלשון הם כבר במצב ירוד; שָׂרְבֵן הוא השם העברי – פיניקי לסרדיניא וכן נקרא שבט משבטי עמ־יהים שעלו על מצרים בימי הרעמססים בשם שָׂרְדֵנו השרדן. כש – הוא שם פרטי במקום ראש (ועל כן כותבים בעברית את שם האות ה־ש או רש, כי זוהי צורה קדומה: בתקופה הצורית בטאו אותה רש), ש – בא בפיניקית כיחס ממנו או יחס הקנין במקום שָׁל בעברית, ופרושו כאן בן או ילידי־בית; שלמה – על פי לידזברסקי מלשון, הַשְׁלֵם, ובסוף בא בן בעל המצבה מלכיתן בן רש שאביו שלא נזכר שמו היה נגיד עיר לפס¹. מכאן אתה למד שהנגידות היתה בידי משפחות מיחסות ידועות. והנה בעברית נגיד הוא מושל ומפקד וכן ה' אומר לדוד: אני לקחתוך וכו' להיות נגיד על עם ישראל (שמואל ב' ז', ח') ויש גם נגיד ומצוה. ובכן סירא עפ"י בראשית רבה סי' צ"א סלסלה ותרוממך וכן נגידים תושיבך וכן דברי נגידים כמשלי – דברי אנשים ממרום העם בכלל וכן הוא המובן הפשוט של השם הזה בדורות המאחרים.

הַבְּרָא (וזכרונות וע"ל ח' ו' צד 14)

בארתי כי איש בקרת חדשה שנקרא בשם מתן היתה אומנתו „ברא“ וכי שרש המלה הוא מן חתוך, כרות, נזור, אבל לא הבררה לי אז הוראתו. אחרי עיון

¹ באפריקה הצפונית, לדעתי.

קצת—אני חושב כי פרוש הברא הוא קוסם ואסטרולוג—בתלמוד איצטננין. והנה בתניך מצאנו את השם הוכרייהשמים ברבים ביחס לבבל, ובאמת באשורית קרי, רצונו לאמר מתנבא וחזה ומזה הוכרייהשמים: חזה בכוכבים.

השרש ברא הוא כל־שמי וביחוד עברי. על הוראתו: חתך, כרות נוזר מעיד הכתוב ביהושע י"ז: י"ח: כי יער הוא וקראתו, אבל יש לו גם הוראה של הבראה—לאכל או לשעם מאיזה דבר וכמעט תמיד לצרך דתי (ובלשון המשנה יש נרדף לו והוא פרס, הפורס). ומזה סעודת הבראה שנותנים לאכל וכדומה. ובימי קדם היה בהבראה כזו, כלומר בעצם חלוקת הדבר הנאכל מעין סלה לבריות או לשלום ונשאר עד היום אצלנו בסעודה של מצוה או בשבת ויו"ט. מזה הסתעפה גם המלה ברית: כרות ברית. על הבראה כזו בשני המובנים כרות וגזור וגם הבריא—לתת חלק מהמזון הנקדש לשעום לבעל־הדבר מעידים שני הספורים בבראשית: אברהם ואבימלך כורתים ברית בהציגם שבע כבשות שבדאי שחמו אותן, ביחוד מעשה אברהם בכרתו את הברית בין הבתרים ועבר בין הבהמות הנשחטות על ידו. מנהג הבראה מעין זה לצרכי קסם או חזון עתידות נמצא אצל כל עמי הקדם ועל ידי זה בררתי לעצמי גם את הכתוב ביחזקאל כ"א, ששם שאל מלך בבל בקסמים, אם ילך לצור על ירושלים תחלה. כל הסגנון של ראשית דברי הנביא מעיד, שלפנינו דנמה של אורקולוס או מליצית־קסם, שכמותה אנו מוצאים גם בשאלות ששאל דוד באורים ותמים. הנביא נותן כדרכו תמיד תמונה חיה מהחזון־קסם כזה:

ואתה בן אדם שים לך שני דרכים —

ואחר כך הוא מבאר כיצד בוחרים משני דרכים את האחד ללכת בו.

מארץ אחד ¹ יצאו שנים

וידברא

בראש דרך עיר־ברא:

כלומר—מרימים את הידים לצד ימין ושמאל לצרך קסם ונחוש, שזו הוראת המלה ברא. ויש ברא ביד כמו שהיה בודאי ברא בשמים ומזה הוכרייהשמים. אחר כך הוא מתאר:

דרך (אחד) תשים לבוא

את רבת בני עמון

ואת יהודה ²

בירושלים בצורה

¹ יתכן שאחד מוסב על דרך ואינו שגיאה. ובאמת מקומו בפסוק הבא (דרך אחד) ואולי נשתרבו לכאן במקום שם הארץ.

² אולי יהודה שהתבצרה כלה בירושלים.

כל סגנון זה הוא קצר ומליצי-יחידתי בדרך אורקולוס, אבל אחר כך מבאר יחזקאל את עצם הדבר בלשון בני אדם פשוטה: כי עמד מלך בבל על אם הדרכים לקסם קסם, קלקל בחצים, שאל בתרפים, ראה בכבד. בימינו היה הקסם ירושלים וכו' – כאן פרש הנביא מה שאמר קודם בלשון סתומה: בהגיע מלך בבל לאם הדרכים (בודאי לרבלה, שממנה יצאו שני דרכים, האחד לעבר הירדן – עד עמון ומואב, והשני – בדרך בקעת הלבנון ועמק יזרעאל עד ירושלים) – עמד בדרך הקדמונים לקסם קסם. כנראה פקפק נבוכדנצר לעלות על ירושלים שהיתה בצורה מאד (כמו שהוא מרמז בלשון הפיוטית): קלקל בחצים, – קלקל בתנ"ך הוא ערבוב, כלומר ירה חץ מיד ימנית לצד שמאל וכן להפך; – שאל בתרפים או בעצבים של ביתו או אהלו – בודאי גם כן מימין לשמאל; ראה בכבד: הנחוש בכבד היה נהוג אצל הרומיים ואפילו אצל עמי הצפון (עי' טציטוס על הגרמנים ועוד) והיו מנחשים על פי צבע הדם שהיה נגר אחרי שחתכו אותו לצד השואל, שהיו גם מבריאם אותו מבשר הכבד. והנביא מבאר: „בימינו היה הקסם ירושלים“, הקסם שבידו הימנית הראה על ירושלים, והנה בכל הקסמים האלה יצא צד ימין ועל כן החליט מלך בבל לעלות על ירושלים תחלה.

בְּרָא ביחזקאל הוא לפי זה: נחש, שאל בקסמים, לחוש עתידות ובודאי יש הוראה כזו גם לבר, נבור, שהוא מאותו השרש clairvoyant וואהרזאנער). ויש ברא ביד: יד ברא; בכוכבים: הבר שמים ואולי גם ברא בכבד וכדומה. **הַתְּתָם** – בארתי (שם ע' 18) סופר מניח חותם הממלכה, ובאמת הוא הנוטריון. מלה זו ראויה לשמוש בשפה החדשה.

מְחֻשָּׁבִים – על מטבעות מקרת-חדשה נמצאו כתבות שונות, כגון עם המ חנת – כלומר שהם נטבעו במושב הצבא, ויש גם מְחֻשָּׁבִים: והנה כבר בארתי שהם הַחֻשָּׁב יש להשתמש בו בתור חושב חשבונית. כאן לפנינו שם של מפקחי החשבונות ומנהלי עניי הכלכלה וההצטרפות של גדודי הצבא, Intendant וכו'.

מחפץ – על כתלי מקדש אחד במצרים נמצא כתוב בכתב פיניקיה: אנכי וכו' הארודי הָנַת את כל מחפץ הבית. והנה המובן הוא ברור כאן: הנוסע הארודי הלך לראות את שכיות התמדה של המקדש והוא קורא להם בשם מחפץ במקום כלי תמדה בעברית. ואולי יש לחפצים האלה גם ערך של קדשה ועתיקות דגמת נקיטת חפץ בעברית (עי' שבויות ל' כ') – בכל אופן אפשר להשתמש במלה זו לשם דברים יקרים וחשובים במוציאון וכדומה. המלה החדשה מְחַפְצָה, כלומר כלי לשמר חפצים, לדעתי אינה מתאימה להוראתה (עי' מלון גרובס-קירילין).

¹ ואינני זוכר שראיתי פירוש דומה לזה, אבל כאן אני מחסר ספרים וכותב עפ"י זכרוני וידיעתי בלבד, ומכאן גם התנצלות על השאר.

מדרש מלים

א. מדר.

וילבש קללה קמדו (תהלים ק"ט, י"ח) בתרגום הארמי מתרגם השם כאלו נכתב בלי כנוי: „וילבש לְנֶשָׂא הִיךְ לְבִשָּׂא” וכן הוולגאטא: sicut vestimentum. וכן מוצאים אנו שהתרגום שונה מן העברי במקום אחר: „ולבש הכהן קדו בד” (ויקרא ו', ג') תרגום אונקלוס וכן יונתן: לבושיִן דבוֹן. הכנוי שבשם העברי לא תרגם ותחת זה בא ברכיו „לבושיִן” שאינו בעברית.

בחקרנו את דרכי השם הזה בכה"ק אנו מוצאים: א) כי השם ביחיד היינו מדר לא בא כלל בהם. ב) שבכנוי היחוד הוא בא פעם מדר בפתח (תהלים ק"ט) ופעמים מדר (בחריק) (שמואל ב' כ', ויקרא ו' ג'). ברכיו נמצאות ממנו תמונות: מדרין (שופטים ה' י') ת' מדים (לדעת רבים), מדרות (מדותיו, תהלים קל"ג), מדרים (למדיו: שופטים ג' ט"ז, ש"א י"ז ל"ט); מדרים (?) מדרניהם (שמי"ב י' ד' (כמנדלקרן בטעות מ"ב), דה"א י"ט ד'). כל הלקסיקוגרפים חושבים מדר ליחיד של מדר, מדר, מדר, מדרין וגם מדרות. למדרניהם הם מציעים שם: מדר, מדרה, מדר, מדר שאינם בכה"ק (עין הויכל הקדרש). לדעתי יש לחשב את התמונה מדר שבתהלים ק"ט ושהתרגומים אינם מתרגמים את כנויה (גם השבעים אינם מתרגמים את הכנוי: ως ματιον) לשם ביחוד על משקל אקו¹. הנטיה ברכיו היא כנראה מדרים מדרין (הדגש הוקל מפני השוא), מדרין, מדרניהם (כדעת שניידר בנטיה השם אקו, תורת הלשון בהתפחותה § 84 נ"א). התמונה מדר בד (ויקרא ו') חושב אולי התרגום למדות-פר בחסרון ת' ולכן תרגם לבושיִן (חסרון ת' נמצא בנחמיה ג' ל' „מדה שני” במקום שניית וכן (אסתר ב' י"ד): אל בית הנשים שני = שניית (עין פרוש ר' משה קמחי על נחמ' המיחס לאבן עזרא וכן נגאח על נאדרי בכח שהוא כמו נאדרית²). מדר-לבושו שבשמואל ב' כ' מתרגם יונתן לבושוֹתִי ברכיו ג"כ אולי בחסרון ת' – מדרות, ומה שאינו מתרגם את השם

⁽¹⁾ לא כחיות ז"ל האומר שהשבעים נסחו כמד והו"ו נתרבה ע"י ותבא.

⁽²⁾ ואולי גם השם „נכח” במבטא: „הולך נכח” (ישעי' ג"ז ב') עקרו נכחות, כלומר מישרים, כדעת Chey ו-Klost המובאה במלון גזניס-בוהל ערך נכח וזוהי כנראה גם דעת רבי משה בן עזרא, שכן בשירו „דמעה בעיני” שורה 38 (שירי רמב"ץ ע' 39) נאמר: „גם המה לכת נכח” באמת לעד בזבד טוב תחי נפקדת” וכן בשירו „פני שמחת מתי תבל” (שם ע' 43) שורה 35: „ותפא המהלכת נכחו תחי אל גן עדניה קרואה” אם לא שנאמר שהכנוי מוסב על אלהים שאליו הולך המת, ע"ד נכח אלהים דרכך או שהוא שם בסיום וו כדלעיל.

השני הוא כנראה מפני ששני השמות הקבילו ע"ד ארמת עפר וכדעת הרלב"ג שהובאה בפרושו של מ. צ. סגל (שם) וכן במצודות ציון.
 שם בסיום זו שהמפרשים טועים לחשב אותו לכנוי נסתר יש לראות אולי במלת "עצמו" ותקרכו עצמות עצם אל עצמו (יח' ל"ו) שאין זה מדרך הלשון, כמו שהעיר בצדק אהרליך ב־Randglossen, ושצריך לומר עצם אל עצם, אולם אין צורך למחק את זה ולחשב אותו ל־פונגפיה מן הפסוק השני כדעת א. כי אם עצמו זהו השם הישר בסיום ו' ע"ד ג־שמו ש־פ (נחמ' וי, וי) הנקרא גם נשם (שם א, ב') יָתְרו־יָתֶר.

ב. לְנַחֲשָׁתָם

לא היה משקל לְנַחֲשָׁתָם כל הבלים האלה (ירמיהו נ"ב, כ'), אף כי קונסטרוקציה כזאת נמצאת לפעמים בכה"ק, כמו "בכאו האיש" (יחזקאל מ"ב, י"ד), "בבאם הבהנים" (שם מ"ו כ"ד), בכ"ז משבשים המפרשים החדשים את הכתוב וקוראים "לנחשת כל הבלים" כמו שהוא בא במלכים (כ"ה, ט"ז). עין קיטל ירמיה במקומו וכן נין־ברכט (שם).

ואולי בא כאן השם נחשת בצורתו הכנענית נַחֲשָׁתָם, כלומר השם הישר בסיום צ כמו שמביא Böhl¹ ממכתבי תל ארמנא ג־ח-וּש־תָם. דומה לזה אומר טורצניר בספרו² תולדות הגפוס הלשוני של השפות השמיות ע' 86 ואם כי מנקודת השקפה אחרת. ואפשר גם שבמלכים ב' י"ח ד' "וכתת נחש הנחשת ויקרא לו נַחֲשָׁתָן" אין הנון להקטנה דרך כוון כדעת הרד"ק ואין זה שם ע"מ אלמן רחמן כדעת הבאור ולא Erzprodukt כדעת קאניג אלא פשוט נַחֲשָׁתָן=נַחֲשָׁתָם=ג־ח-וּש־תָם=נחשת, כלומר אין בו שום יתרון ושום כח עליון, הוא אינו עוד נחש הנחשת, שהרי כתת אותו, אלא רק נחשת בעלמא ותו לא. ומפליא הדבר שבויאר לאנדר דקדוק ע' 500 חושבים הסיום תן (תון) (לויקן, עקלתון, נחשתן) לציון מיוחד לנחשים מבלי שום לב, כי חזקה קרא לו נחשתן אחרי כמותו אותו, כלומר אחרי צורתו, צורת הנחש!

ג. עשרה וחמשה

והשקל עשרים גרה, עשרים שקלים, חמשה ועשרים שקלים, עשרה וחמשה שקל המנה יהיה לכם (יחזקאל מ"ה, י"ב).

לדעת רש"י עפ"י יונתן פרושו שציה לעשות מן המנה שמשקלו ס' שקל שלשה משקלים משקל שלישיתו (עשרים) ומשקל רביעיתו (חמשה עשר) ומשקל מִנָּה של חל (כ"ה שקל) שהם בין כלם ס' שקל והוא המנה. אכן לדעת הראב"ע בספרו יסוד מספר (נדפס ונתבאר ע"י רש"י בספרו מבוא לנקוד האשורית) אין עשרה וחמשה

¹ Böhl, Die Sprache der Amarnabriefe p. 15

² H. Torczyner, Die Entstehung des Semitischen sprachtipes, Wien 1916.

חמשה עשר, אלא מספר למשקלים שונים, ר"ל משקל של עשרה ומשקל של חמשה (רש"י שם) וטעם מאינו בפרשו של רש"י הוא כפי שמבאר שם רש"י: שיש כאן שתי זריות: אחת שבא בו החבור שאינו נוהג במספרים שבין עשרה לעשרים, כי "משפט הלשון לומר: שלש עשרה שלשה עשר (ולא שלשה ועשרה) ושנית, שבא החמשה אחר העשרה ג"כ שלא כמנהג..."

ואם כי לכאורה הצדק עם הראב"ע, אין האמת אלא כדעת רש"י, שעשרה וחמשה = חמשה עשר, והסבה לזרות הזאת מנחת בעצם הענין שלפנינו. לבאר את דברי אביא כאן את רש"י על פסוק זה במלואו: "והרי יש כאן מאתים וארבעים וזו מכאן שהיה מנה של קדש כפול (המנה של חל כ"ה שקל = מאה וזו. א.) והוסיפו עליו בימי יחזקאל שתות הרי מאתים וארבעים וכשחלקו הכתוב לשלשה ולא כתב סתם ששים שקלים יהיה לכם המנה, צוה לעשות ממנו משקל שלישיתו ומשקל רביעיתו ומשקל מנה של חל שהיה מתחלה וכן ת"י וכו'". והנה מנה של חל זה היה מנה צורי כדתנן בכורות מ"ט: "חמש סלעים של בן במנה צורי, שלשים של עבד וכו' כלם בשקל הקדש במנה צורי" ומפרש רש"י קדושין נ"א: "שקל הקדש שיש בכ"ה שקלים מנה צורי", הרי שביסוד המנה הגדול של קדש (מני רבא קודשא) היה מנת המנה הצורי בן כ"ה השקלים או מאה הזו, ועכשו אין לתמוה גם על זרות המספר עשרה וחמשה במקום חמשה, שכן זהו דרך הספירה הכנענית (הצורית) במספרים: קָבַח כָּל בשנת עָפָר וארבע (14) לְמַלְכִי מֶלֶךְ אֲשֶׁמְעוֹר וכו' (הכתבת שעל מצבת אשמנעור מלך צדנים מהמאה הרביעית לפני סה"נ נמצאה בשנת 1855, עכשו בלובר-פריז). ויש להעיר שהשמוש המוזר הזה מצא מקום אצל מזוררנו רשב"ג (בן גבירול) שהוסיף עליו עוד זרות שלישית וצרף מספר ובר עם מספר נקבה: "ידידי בְּלָקָן עֶשֶׂר וְשִׁשָּׁה סֶפֶר וּבְכוֹתָ?" (שירי שלמה בן גבירול כ"א ע" 3 ש" 5, הוצאת ביאליק ורבינצקי).

ד. גִּפְר

"גִּפְר אוֹתוֹ אֲלֵקִים בִּידֵי" (שמו"א כ"ג, ז'). המפרשים יש מהם שבארוהו לפי הענין: הסגיר (רש"י ורד"ק בשרשיו), ויש שבארוהו מלשון נכרי וזר, כלומר אלהים עשהו לנכרי (ומסר אותו) בידי. כך הבאור בשם הרלב"ג וגונוס, ופרושו של גונוס נשאר עד היום גם בהוצאתו האחרונה. הדעות השונות שנאמרו בבאור כתוב זה מובאות כלן אצל הרב סגל בבאורו וז"ל: "נכר-מאס בו כמו בנכרי ונתנו בידי וזה דחק ויית מסר = סגר כמו שתרגם נסגר בסוף הפסוק: התמסר, וכן הפשיטה אשלמה וכן צריך לגרם (היינו "סגר" - הכותב) ויש סוברים לגרם סֶפֶר (ישעי' י"ט) וזה יצריך רק שני אות אחת (נ = ס) ובעי' מתרגם πέρραχεν מכר (השוה י"ב מ', דברים ל"ב ל' ועוד).

לדעתי יש לקים את תרגום השבעים מכר. ולא מפני שהנסח הוא כך, אלא מפני שהשרש "נכר" בפעל היתה לו כנראה גם הוראת מכירה (בכלל מסכמים כל הלקסיקוגרפים שלשרש נכר היו הוראות שונות, עין קאניג, גונוס-בוהל וכו') ואני

תומך יתדותי בפעל וְאֶכְרֶךְ לִי (הושע ג' ב') שכבר פִּרְשׁוּ שם המפרשים כלם שהוא מלשון קנין, אלא שכל המדקדקים רואים בו עתיד משרש כרה = וְאֶכְרֶךְ והדגש לתפארת הקריאה. אולם האמת היא, ששרשו הוא נכר פִּנ' (והדגש לתשולם פה"פ) ויהיה לפי זה הוראתו בקל קִנָּה ובכבד מִכָּר. וכבר הבין כך הקליר שכן יִפְטֹם בהושענות (אל נא תעינו): „אַל נָא זָכוֹר תִּזְכֹּר הַנִּכְוָרִי בְּלִתְךָ וְכוֹזֵר". נכורי הוא פעול משרש נכר¹, שממנו בא בכתוב וְאֶכְרֶךְ בקל במובן קנייה ובפסוקנו בפעל בהוראת מכירה. מכירה וקנייה בשרש אחד נמצא, כמו שהביא הד"ר הלפר (לשוננו, ג') בערבית ויש להוסיף גם בעברית הפעל שבר: „ויפתח יוסף... וישבר למצרים.. וכל הארץ באו מצרימה לשבר" (בראשית מ"א נ"ו — נ"ז) ועין שם רש"י. ויתכן שפעל נכר התקים בנעורי השפה על יד מכר; ואולי הוא ניב צפוני².

ה. חט

אנכי אחטנה מידי תבקשנה (בראשית ל"א, ל"ט). רגילים לפרש המלה הקשה אַחְטָנָה כמו אַחְטָנָה, ר"ל אמלא חסרונה. רש"י (עפ"י אוינקלס) „לשון אני ובני שלמה חטאים — חסרים. אנכי אחסרנה, אם חסרה — חסרה לי שמדי תבקשנה". גם הראב"ע גזור מלה זו מן חטא וכמשמעו: „אם היתה טרפה החטא היה עלי ופרעתי כמוהו". בן יהודה מיחסו לשרש חטא (ל"ה) ומפרש: „השב לפלוני מה שאבד לו" ומשווה לפעל הערבי אדי (أدى). אולם יותר נראית דעת הרדב"א (ר' דוד בן אברהם אלפסי הקראי) המובאה בלקוטי קדמוניות דף קמ"ד; וו"ל: וכמוהו אנכי אחטנה אנא אחושהא ואחפטהא: כלומר עלי היה החוב לשמרה³ (ואעפ"י ששרש חטא בערבי מנחי העין ואחטנה מנחי הלמד אין בכך כלום, כי יסוד המלה חט לבדו ובו עקר המובן — פינסקר).

והנה על סמנו⁴ של הרס"ג לאותיות השרשיות: „חט ספר גזע צדק" אומר הרכבי (זכרון לראשונים מחברת ה' דף קכ"ג), שהמלה חט פרושה שמר והיא מערבית והוא מביא, כי דרנבורג ממאן בזה מפני שלדעתו לא יתכן שהרס"ג ישתמש לסמן במלה ערבית.

אכן לפי פרושו של הרדב"א על אחטנה נמצא השרש הזה גם בעברית ובתמונות חֲטָה (ל"ה) פעל שממנו יתכן לגזור צווי מקצר חט, כמו מן צָנָה צי.

¹ ולא בצדק חושב אפוא צונג את הפעול נכורי בין הורים במקום כרויי, עי' Synagoga Poesie 473
² G. R. Driver בעתון Journal of theological studies, כרך 29 ע' 390 מבאר את המלה נכר עפ"י המלה נִכְר שפשט אכר, ועפ"י זה הוא מפרש: נכר = הסגיר, מסר (ד"ר א. צפרוני).
³ וכן בפשיטא: „אנא מנטר הוית לה". עין פשיטא הוצאת ר"ח העליר ובהערות שם.
⁴ כאן מקום אתי להוסיף על הערתו של מר זיידמן ב"לשוננו" ח"א צד 200, כי הראב"ע עצמו באמת נתן סמן אחר לאותיות השרש והוא: גט חסד קצר זעף. (זכרון לראשונים מחברת ה' דף קכ"ו). וכבר העיר הרכבי שם דף קכ"ח על דרנבורג (רעווי כ"א ע' 59) שלא ראה כי הסמן: קט צח גזע ספרד המובא בצחות הוא של הרשב"ג ולא של הראב"ע. וכן יחסו בטעות את הסמן של הרס"ג: חט ספר גזע צדק למנחם מפני שהוא הביאו בסתם (שם ע' קכ"ג).

ו. פה

בס' תשובות תלמידי מנחם צד XXXV יש פסקא של מנחם בן סרוק; "כף המושג מאת ידידי שמתיהו לטוטפות, ויהי לי למשיב נפש ומתק צופות ובראותי, כי בושש בערו בקרבי רשפות ויגת' וכו'". הוראת השם כף אינה מובנה, וכבר התפלא על זה שד"ל שם ובסוף אגרת מנחם שהרפים בבית האוצר לשכה א' לעמבערג תר"ו, עמ' ל"ג וו"ל: מן כף המושב ואילך אין לו ענין עם האגרת שלמעלה ונראה שהוא מכתב אחר שכתב מנחם לאחד מאוהביו קרוב לאותו זמן שכתב האגרת הקודמת לחסדאי, ועקר הענין היה ידוע למקבל האגרת ואנחנו לא נדע, מה היה הכף ההוא (אולי של כסף או של זהב) ואיך בא ליד הידיד ולמה החזירו לו, ולמה בושש להחזירו והנני מפרש המלות והמליצות: הכף אשר השיבות לי וכו'. ובס' התשובות מביא שד"ל את הגהת אינל "ספ". והמו"ל של התשובות, רי"ל שטערן, מביא תקון: ספר וכ"ז אינו מניח את הדעת.

והנה באותו הספר נמצאת עוד פעם מלה זו וגם שם אין לה מובן והמו"ל (שטערן) לא הרגיש בזה, שכבר התקשה בפתרונה, והוא בתשובותיו של אבן ששת (צד 42): "כי לא השיב הרב (רי"ל דונש) על מנחם עד אשר אסף כל כ"ף שהיה מפתרו בקורטובה למען לא ימצא (מנחם) פתחון פה (לאמר שוהו טעות סופר) בכל אשר השיב עליו". וע"ז באה שם בסוף הספר השערת באראנעק כי כף הוא ר"ת, כתב פתרון, לאמר ספר המחברת, שכן בערבית ספר פתרון "פתרון כתב" ע"ש. ואם אמנם השערה קלושה היא, אבל על כל פנים רואים אתו בברור, שכף ענינו כמו Exemplar, Kopie ואולי היה זה אצלם ר"ת מפרסם לצין בו את המשג הזה (ואפשר הרכב מן כתב פתשגן שענינו העתקה).

עכשו מובנה לנו כל החרדה שחרר מנחם לקראת כף המושב, שהרי זה ודאי האקסמפלר שלו מספרו, שגם הוא כנראה לקח ממנו בתורת השאלה, כרי "שלא ימצא פתחון פה" ומה היה לבו חרר כשבושש "הכף" לשוב לידי בעליו ואולי לזה כון באמרו: "כי נותרתי כיונה קצוצת אנפות וכשריג המלכין אשר נחשף חשפות".

אין את נפשי להתעכב כאן על כל הערותיו של מר לויאס. אבל אינני יכול לבלוי להדגיש את המנח המצחיק «טיפוס שוטה» בתור מנח ל-typhoid. ואיך נתרגם את המנחים «chancroid, erysepeloid» ויתר המנחים הדומים הנמצאים לעשרות בלשון הרפואה?

לא. אדוני מר לויאס, כבוד החכמה והבלשנות במקומו מונח, הצעותיך וחוקירותיך ההיסטוריות נקרא בעוגג, אבל בבקשה את הרפואה החדשה והחיה הנח לרופאים, שידיהם מלוכלכות בשפיר ושליה.

ד"ר א. גולדנשטיין

תהון טעיות

א) ב«הארץ» מיום ל' אדר א' ש"ז מביע מר יצחק אפשטיין את ההשערה שהמלה החלמודית ריפתא (לחם) היא כנראה משרש אחד עם המלה העברית: רפת. השערה זו בטעות יסודה. המלה ריפתא באה במקום רעיפתא ומתאימה למלה הערבית: ريف: מאותו השרש גם המלה ريف, קָרְפִּים, שבה לא נבלעה העין. ראה ערוך השלם ערך רף וערך רעף. ב ב«כתובים» מיום י"ח אדר א' חרפ"ט כותב מר ג. פישמן: «מודעת היא, כי השם «משומד» נגזר מהפעל «שמד», וז"א, שהוא נשמד ונכרת מקהל ישראל». דעה זו בטעות יסודה. במלה משומד נבלעה הע' ועקרה משועמד מהשרש עמד, שבסורית הוראתו: לטבל. מהשרש הזה יצרו שפעל—שעמד במובן לתת את הטבילה הנוצרית למי שהוא ומשועמד הוא הטבול, מי שקבל את הטבילה הנוצרית. כך פרשו את המלה הזו חכמינו גם בימי הביניים. א. צ.

במאמר מדרש מלים נפלו לצערנו שגיאות אלו: 356 שורה 10 מלמטה במקום כתותו צ"ל כתתו; בעמור 357 שורה 17 מלמעלה אחר: ה חמשה צריך להוסיף עשר.

מסבות תכניות לא נכנסו לחוברת זו הערותיו של הד"ר א. מויא לפרט המנחים של ש. טשרניחובסקי. כמו כן לא נכנס לצערנו התרגום הרוסי למנחים אחדים בילקוט הצמחים, מפני חסר אותיות רוסיות בבית הדפוס. — המערכת.

ח. ש. ניהויון

חדושי הוראות

א.

אָתָן

וְכָל אֲתַנְיָהּ יִשְׁרָפוּ בְּאֵשׁ (מיכה א' ז').

מלת „אתנניה” במובנה הרגיל – מתנה לזונה – איננה כלל מובנת בפסוק זה, כי מה ל„מתנת זונה” בין פסילים ועצבים? לכן יש לשער כי מלת „אתנניה” זו היא ארמית ושרשה „תנן” (=עשן); אתנניה 1 כמו מַעֲשִׂיָהּ 2 = המקומות אשר מעלים שם עֶשֶׁן קטרת לעבודת אלילים.

הוראה חדשה זו תתן זכות ל„אתנניה” להשאר בפסוק מבלי נתינת נוספת, ובכך מזכיר מיכה שלשה מינים של עבודה זרה ושלשה אפני השמדה:

הפסילים יכתו,

האתננים ישרפו, 3

והעצבים ישמו.

מלבד יפי הלשון על ידי השמוש בשמות ופעלים נרדפים, עוד

מתבטא בזה השגיו והשגב שבמליצות מיכה, הרגיל להשתמש בשניין גם בלשון נופל על לשון 4 (Wortspiel):

פָּסַל (מן פָּסַל) – יָפַת,

אֲתַנְן (מן תַּנַּן = עִשָּׂן) – יִשְׁרָף,

עֶצֶב (מן עָצַב) – יִשָּׁם.

1 האלף נוספת בראש המלה בשפות שמיות; בעברית (אצבע, אזרע), בארמית לפני שוא בראש המלה ולסמן בגין אפצל.

2 גם מן השם השני ל„עשן” בארמית – קוטרא, נמצאה תמונה מעין זו, כמו: אקטרתא (תענית כ”ד ב’), בירושלמי, שביעית פ”ב ה”ב: מאבקין – עושין לה אבק; מעשנין – מתנינין לה. בערוך השלם ערך „זבל” – מתננין, נסחה יותר נכונה ומתאימה לדקדוק הארמי.

3 בתרגום: וכל טעותה א יתקדון בגורא; סמך להשערת.

4 כמו: בגת אל תגידו, בועזו אל תבכו בבית לעפרה – עפר התפלשי (מיכה א' י’).

אנב יש להעיר כי מארבעת השמות עָשָׂן, עָתָר, קִטּוֹר וְתָנָן נמצאים שע"פ לְנֶבֶדָה, לאשה ולערים. בבני חלאה אשת אשחור (רה"א ד', ז') – אֶתְנָן¹; בנחלת יהודה-שמעון (יהושע ט"ו מ"ב; י"ט י"ז) – עָתָר וְעָשָׂן; אחת מנשי אברהם (בראשית כ"ה, א') – קטורה; עיר בנחלת זבולון (שופטים א', ל') – קָטְרוֹן, אשר הוסב שמה ל"צפורי" (מגילה ו' א').

ב.

כָּדָרָה

מִי כָצוֹר כְּדָרָה בַתּוֹךְ הַיָּם (יחזקאל כ"ו, ל"ב).

המפרשים נפליים בפתרון מלת "כְּדָרָה" אשר קשה להלמה. יש שמוצאים הוראתה בפעל "דמה" (= שוה), על פי התרנום: לית דדמי לה, כן מבאר גם רש"י: "כדמה – כדונמתה". אולם מבנה התמונה בכלל, גם הנקוד וחסרון המפיק כה"א, להוראות בנוי נוף שלישי לנקבה, מתנגדים לזה. פרושו הראשון של רש"י פה "כְּדָרָה – כך שם ראשי אדום, כענין שנאמר משא דומה" (ישעיה, כ"א, י"א) וגם דבריו בישיעה שם: "דומה – הוא אדום, וכן הוא אומר מי כצור כדמה בתוך הים", אינם מתקבלים על הלב. לכן נותנים לה אחרים הוראת הָרָם ושבירה, מן "דמם"; כמו: נדמתה אשקלן (ירמיה, מ"ז, ה') מתרגם – אתברו אשקלונאי, מדמן תדמי (שם מ"ח, ב') – מדמן תתברין, ואלה אשר אינם מתחשבים עם המסורה עשו ב"כדמה" ככל העולה על רוחם.

אחד הוא בְּיָדוּדָה (מלון, כְּדָם) אשר רחף על האמת באמרו: "ואולי פירש הנגיד מלשון זה גם את המלה, כדומים שבמשנה".

באמת "כדומים" ברבים וביחיד "כְּדָרָה" (ע"ד דבורה – דבורים) הוא נָן ברזל מְעָנָף אשר משליכים אותו אל המים להוציא דלי או כלי אחר שנפל שמה ולא יושג ביד (Haken. Gripping-iron. Kpiok), כמו שמבארים רב האי נאון, הרא"ש והרמב"ם בפרוש המשניות (בלים פרק י"ג משנה ז', גם טבול יוב פרק ד' משנה ו'). הנה כי כן מתנבא יחזקאל כי צור ההומיה ורועשת, רבת המרכלת והתעשיה, תִּשְׁלַךְ ותשקע בים כְּ"כְדָרָה"²; והקינה אשר יקוננו עליה "מי כצור כדמה בתוך

¹ הדרש: אֶתְנָן (זו מרים) – שכל הרואה איתה מוליך אתנן לאשתו (סוטה י"ב א'). בנגוד להדרש: עכסה – שכל הרואה אותה כועס על אשתו (תמורה ס"ז א'). אינו אלא כדי לעורר את המתנמנים. ראה בראשית רבה ג"ח ג'; אסתר רבה א' ח'; שיר השירים רבה א' ס"ד. או לְבָדָה את הרבנן (פסחים ק"ז א').

² כ"ף הדמיון תחסר אם האות הראשונה של השם תִּנָּק גם כן כ"ף, כמו: צנף יצנפך "כְדָרָה", (ישעיה ס"ב י"ח) תחת "ככדור"; גם וחנותי "כדור" עליך (שם כ"ט ג') תחת "ככדור". כן היא דעת הרד"ק וכן מחליט גם קניג (E. König, 2, 52). מְעָנָף הדבר כי כבר בתוספות (סנהדרין כ"ו א', ד"ח כדור) נמצא בזה"ל: "לשון אחר – כְּדָרָה, פלוטה בלעז (peloton), כמו: הכדור והאמום (סנהדרין ס"ח א'); ואע"ג דלא כתיב "ככדור".

הים? מקבלת אל המליצה שלמעלה ממנה (שם פסוק כ"ד): עורבי מערבך וכל אנשי מלחמתך וכל קהלך אשר בתוכך יפלו בלב ימים.

ג.

ג'.

וְנִשְׁאוּ אֵלַיךְ בְּנֵיהֶם קִנְיָה (יחזקאל כ"ו, ל"ב).

המבארים מתקשים במלת „בְּנֵיהֶם”; כי על כן נסו רבים לנסח ולנתח אותה או, לכל הפחות, לשנות את הנקוד שלה.

הפשיטא והשבעים (LXX. Theod. Syr.) משנים את הנקוד וקוראים „בְּנֵיהֶם” — בצירה תחת הנו"ן. למרות מה שרשם במסורה „הנו"ן בחירק”. אחרים גורסים „בְּנֵיהֶם”, ואחרים — „בְּנֵיהֶם”.

אולם אם נוציא משפט על „בְּנֵיהֶם” על פי השוואה עם מלים אחרות הבאות בתמונה זו עצמה; ואת אומרת: אם נמצא כי יש לה כמליצת האפנ"עורא „אָח וְהָעֵץ” לא יהיה כל קשי כלל.

שמות רבים באים, כידוע, בשתי תמונות — מארכה ומקצרה. התמונה המארכה מרבה באותיות; אולם המקצרה מלבד מה שממעיטה באותיות עוד תשנה גם את הנקוד. הנה לוח לדוגמה.

ש ר ש	ש מ א ר ך	ש מ ק צ ר
אוה (תהלים קל"ב ג')	אָוִיָּא ² (בבא בתרא ק' ב')	אִי ³ (משלי ל"א ד')
הוה (יחזקאל ז' כ')	הָוִיָּה	הִי ⁴ (יחזקאל ב' י')
כוה (ישעיה מ"ג ב')	כָּוִיָּה (שמות כ"ד כ"ה)	כִּי ⁵ (ישעיה ג' כ"ד)
עוה (יחזק' כ"א ל"ב)	עָוִיָּה (דניאל ד' כ"ד)	עִי (מיכה א' ו')
רוה (תהלים ס"ה א')	רָוִיָּה (תהלים כ"ג ד')	רִי (איזב ל"ז י"א)

על פי הרגמאות האלה יהיה מן

נוה (חבקוק ב' ה') בְּנוֹיָה (שמואל א' י"ט, י"ח) גִּי⁶ (יחזקאל כ"ו, ל"ב).

1 על פי התרגום: וכל משריתך.

2 אמורא בבליא, ביש-גדא; נשא בת רב ספא ומתה (בבא בתרא ק' ב'), אחרי כן היה חתן רב חמא ואבדה לאשתו כתובתה (כתובות נ"ו ב'). דעתו של יקטריב (אויא ||) כי „אויא” הוא כמו „חויא” — נחש. על יסוד מה שנאמר „בגלילא צִחִין לְחִוָּיָא אויא” (בראשית רבה כ"ו ס"ז) איננה מתקבלת. אָוִיָּא הוא ע"ד השם העברי אָבִיָּה (שמואל א' ח' ב') מן „אבה” — יש גם שם מקצר מן „אוה” — אָוִי, אחד ממלכי מדין (במדבר ל"א ח') או מנשיאי מדין (יהושע י"ג כ"א).

3 והיתה מליצת הכתוב: אל למלכים שתו יין, ולרזונים אל אי (תְּאֻנֹת) שכר; לכן הִתְיָב הוא אִי.

4 וכן נדרש בתלמוד: וְהִי — זו פורענותן של רשעים לעתיד לבוא; וכן הוא אומר: „הוה על הוה תבוא” (ערובין כ"א א'). 5 ראה מכלול, רד"ק, שער הפעלים, נה; גם פרושו לישעיה.

6 מליצת יחזקאל זו „ונשאו אליך בְּנֵיהֶם קִנְיָה” מקבלת אל „בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו” (במדבר י"א י'); כי בְּנֵיהֶם כמו בָּנָם — בְּנֵי שלהם, ובמקום אחר נָהָם (יחזקאל ל"ד י"ד).

להרחבת הלשון ותקונה

מ. אבישי

התקנת תמונות-קבע לתאר הפעל

(ה צ ע ה)

ידוע החסרון בתמונות-קבע לתאר הפועל בלשון העברית ומרנש הוא במדה מעיקה. הרגיל אצל תרגומים, ביחוד, יודע טעמו של רגז אינאונים זה, שיתקפהו בהתקלו בתמונות-לשון אלה, המצויות לרב בכל השפות. תהי' נורר אחריו ברגיל הנדרות, הדרגות ותארים נספחים, שכשהם מורקים לצורות המשמשות של העברית הרי הם מסכסכים את כל המשפט וגורמים לסרוסידעלני-לשון לבלי לשאת. ואם בלשון שבכתב אפשר עוד לעשות קפנדריא, לסרס בעקיפין את הצורה הדרושת תרגום, להרבות בפסיקין ולהפוך במחשבה תחלה את כל תבנית המשפט, הנה בדבור החי, שאין האדם מחשב מראש את המשפט כלו, טרם יוציאו מפיו, אין כל מफल, כשננעץ באמצע התפץ להביע תאר לפעל. והן תהי' תופס מקום בלשון כתאר השם עצמו, ולא עוד אלא שמבחינת הכמות עולה היא בכל השפות על כל יתר חלקי-הדבור, שהרי כל שם (אחרי ההפכו לתאר) וכל תאר וכל פעל עלולים להגדיר את הפעל או את התאר (גם הנדרת התאר בכלל תהי') ולשמש בשנוי-צורה ידוע בתורת תהי'. בלשונות לעז ישנן, כידוע, תמונות-קבע דקדוקיות לחלקי-דבור זה, לעמת זה כשנסתכל בספרי-הדקדוק שלנו, אף כמעטים המעלים שבהם, נשתומם לראות, כיצד הם פוטרם חלקי-דבור חשוב זה בשהי' פהי', יוצאים ידי חובתם בעריכת רשימה פגומה של מלים בודדות, בלי קשר, בלי כלל, בלי קביעת צורה. כמובן, שחסר זה בהלכה לא בטל את הצרך בתהי' למעשה, ומה גם שרב דוברי עברית כיום נתגדלו על לשונות אחרות, שתהי' בהן קבוע ועומד ושמושו נפרץ ונות. על כן גם רבה המבוכה במקצוע זה וכל אחד, ככותב כמדבר, עושה בכל פעם ובכל רגע-צרך ככל העולה על רוחו, מבלי לקים שמוש קבוע ומסכם, ורבים המערערים והטוענים, בצדק או לא בצדק, אבל קביעות אין. דקדוק הלשון שלנו מקדם כמעט כלו על הלשון התניכית. עובדה היא, שבתנ"ך לא נראה משום-מה שמוש רב בתהי'. אם תכונת הסגנון המיוחד שלו היא, או שבכלל לא היה השמוש בחלקי-דבור זה נפרץ בלשון, אי אפשר לנו כיום לדעת (במשנה נעזבו גם אותן הצורות הדקדוקיות שנמצאו בתנ"ך ובמקומן באו צורות סגנוניות, מלבד צורות הרבות והיחידה; (ראה למטה). אבל עבדה היא גם זו.

שהשמוש הזה ישנו במציאות ושגם נשארו לנו לפליטה שרידי תמונות-קבע מיוחדות לתה"פ, ואנו אין לנו אלא לבחון אותן ולראות, אם אי אפשר לבנות על פיהן כללים קבועים מיוחדים, למלא את החסר. בספרי הדקדוק בחלק תה"פ ולהורות הלכה לדורות. הכרעה בדבר זה תרחיב את לשונו על פני כל תכנה ונבולותיה. לא הרי יצירת מלים ומבטאים בודדים כהרי התקנת חק וכלל, המביאים מאליהם לידי חדוש המון בטויים בכל הצרך ובכל עת ובכל שעה אמנם, יחידה במינה ונועה קצת היא הצעה זו, אבל האין כל מפעל החיאת הלשון שלנו יחיד במינו ונועז מאין כמוהו? כמובן, צריך שתהא הרחבה זו ברות השפה ובמשקל צורותיה, אבל אין גם להסיח דעת, בשעה שאנו דנים בדבר זה, מהערבוביה שתכנס לרשותנו, אם ישאר חלקדבור זה הפקר לנמרי, עמוס המון בטויים ללא חק וקצב, לא ללמוד ולא ללמד. ההצעה הבאה בזה היא, כאמור, נועה קצת אבל מכרחת וכבושה במסגרת משקלי השפה המסורתיים. קצת התעמקות וקצת נסינה-לאחור במחשבה תעורנה לנו, אולי, לראות עתה בדבר למפרע מעין השתלשלות טבעית בנבולות סגולותיה המיוחדות של הלשון.

קודם-כל עלינו לברור ולקבץ את צורות תה"פ, שהגיעו אלינו עם התניך ושעל פיהן, ברב או במעט, נוהגים לבנות את תה"פ גם בזמננו, בכתב ובעל-פה. הוספת המלה „באופן“ אינה באה בחשבון, כי אינה צורה דקדוקית ולא באה בכלל אלא מחסר תמונה קבועה; גם ברב המקרים אי אפשר להשתמש בה. ואלה הן: א. צורת ההפעיל. נמצא בפרוש רק בארבעה בטויים: היטב, הרבה, הרחק (ותשב לה מנגד הרחק, בראשית כ"א, ט"ז). הִכָּן (ויעמדו הכן, יהושע נ' י"ז), ואולי יש למנות על צורה זו כמה תמונות-מקור, שרכית הן בתניך, כמו: הפלא ופלא (ישעיה כ"ט, י"ד), הִפַּח בחורים קלם (ישעיה מ"ב כ"ב) ועוד. ב. צורת ההפעיל בהוספת ל' לפניו: אשר עשה עמכם להפליא (יואל ב', כ"ו), ובחזקתו גבה לבו עד להשחית (דבה"י ב' כ"ו, ט"ו).

ג. הפיכת תה"פ לפועל והעמדתו לפני הפועל המתואר, הבא אז בשם הפועל: השכלת עשו (בראשית ל"א, כ"ח), יען אשר הטיבת לעשות (מלכים ב' י' ל"א), היטבת לראות (ירמיה א', י"ב), לא תרחיקו ללכת (יהושע ח' ד'). נחבאת לברות, מדרת למצא ועוד כמוהם.

ד. משקל פעולני: וילכו אחרנית (בראשית ט', כ"ג), קִדְרְנִית (מלאכי ג' י"ד).

ה. צורת הרבים משם או מתאר: וברק... יהלך אימים (איוב כ', כ"ה), אשר הלך חשכים ואין ננה לו (ישעיה נ', י'), ושכן חררים במדבר (ירמיה י"ז, ו'), עניך תחזינה מישרים (תהלים י"ז, ב'), מישרים תשפטו (שם נ"ה ב'), אתה כוננת מישרים (שם צ"ט, ד'), הוא מרומים ישכן (ישעיה ס"ו, י"ז)

ועוד. ואולי יש למנות על צורה זו גם: ותדבר אלי כזבים (שופטים ט"ז, י'). וידבר אתו משפטים (ירמיה ל"ב, ה'), פרצים תצאנה (עמוס ד', נ'), וגם את המלה "כפלים".

ו. צורת הרבות משם או מתאר: מה ידידות משכנותיך (תהלים פ"ד ב'). וילך אליו אנג' מעדנות (ז) (שמואל א' ט"ז, ירעם א' בקולו נפלאות (איוב ל"ז ה'), ואולי יש לצרף לזה את המלה: קוממיות (קוממיות?).

ז. צורת היחידה: קודם-כל "ארמית" ו"יהודית" (במלכים ב', י"ח, כ"ז), כי לא דברתם אלי נכונה (איוב מ"ב, ח'), ואולי גם: על כן יתרה עשה (ישעיה ט"ז ז'), קלה הוא עשה (נחום א', ט'), ושאיה יבת שער (ישעיה כ"ד, נ"ב). במשקל זה נבנתה המלה "עולמית" שבמשנה.

ח. צורת היחיד כמות-שהיא: הולך תמים יושע (משלי כ"ח, י"ח), ולמלך אין שְׁהָ להניחם (אסתר ג', ח'). רחוק מרשעים ישועה (תהלים קי"ט, קנ"ה). והוכיח לגוים עצומים עד רחוק (מיכה ד', ג').

על זה יש להוסיף את השמוש בכ: בחכמה, בשמחה, ברנה, בעצב וכו', שאינו צורה דקדוקית מיחדת לתה"פ והוא קים בכל השפות על יד תה"פ מיחדה-הצורה.

מכל הצורות שנמנו בזה נתחבבו ופשטו ביותר צורת הרבות והיחידה (בסיום -ית, על משקל עולמית). הדגמאות ידועות. משתמשים לפעמים גם בצורת היחיד (הוא כותב יָתָה). אבל שום צורה לא נתעלתה עדין למדרגת צורת-קבע בלשון. על כן גם רבו המערערים על השמוש הנפרד בצורת הרבות, ואולם אין להם לשכות, כי יסודו בלשון התניך וכי מחסר צורה קבועה אחרת אנו משתמשים על-כרחנו באלה. מצויה גם צורה נ', לעומת זה ננחה צורה ב', הנאה ומלאת-חן, והן כמו שאומרים: "יפה להפליא", אפשר לומר: להקסים, לנרות, וכמורכן: מכער להבהיל, נורא לזעזע וכו'.

אבל כל זה אין בו משום פתרון השאלה, והראיה — המצב שאנו נתונים בו בנרון זה. צורת הרבים או הרבות אינה יכולה לשמש קבע לתה"פ, היא עלולה להטעות את הקורא או השומע, לא תמיד אפשרית היא (מפועל אי אפשר לנורה), מן הנמנע להעמיד תארי-פעל אחדים בצורה זו על יד זה, ובכלל קשה היא להשמע. כמות גם צורת היחידה, מלבד המלים שנתאזרחו כמו: נכונה, עולמית, ומלבד הסיום — ית שאפשר עוד לקימו ולהרחיבו, ביחוד במלים זרות (אוביקטניות במקום אוביקטיביות; הסיום י"ב הוא צורה דקדוקית לועזית ויִיבית הוא מין כלאים מְשֻנָּה), ובנוגע למשקלים היפים: מפעיל לפעול ופועל להפעיל, הרי הם במצב צורות סגנוניות, מיחדות לעברית, וצריך ואפשר לקימם על יד הצורה הדקדוקית של תה"פ.

נשארה, אפוא, עוד צורה אחת, שעלינו לבחנה ושהיא המכונת בהצעה זו, צורה זו נשארה לנו לפליטה בתנ"ך ובמלים מספר, ואלו הן:

אולם, אמנם, דומם, חנם, פתאם, ריקם, שלשום. נוסף על זה יוקם, שבא תמיד להגדרת הפועל במקום "ביום", וראיה לדבר: יומם השמש לא יכבה וירח כלילה (תהלים קכ"א, ו'). על משקל זה יש, אולי, למנות גם מלים אלה, שנחשבו למוזרות במקומן: ולא נודע מקומו אֵיִם (נחום נ', ז'), והמלאכה היתה יָגֵם (שמות ל"ה, ז'); המלה "די" באה בכל המקרא בסמיכות, מלבד במקום אחד שאינו ברור: עד בלי די – מלאכי נ' י'), ראשון לציון הנה הָגֵם (ישעיה מ"א, כ"ז), ורָקַם תחת לשוני (תהלים ס"ו, י"ז). ושמא גם: שמעו עמים קָלָם (מלכים א' כ"ב, כ"ח; מיכה א', ב'), ובצעם בראש קָלָם (עמוס ט', א'; תה"פ, "הכל" בא במקרא עפ"י רב רק על דברים דוממים).

הרי שיש לנו צורת-לשון ידועה עם ספח-סיום מיוחד לתה"פ. ומוזר הרבה, שכל כמה שאנו מרדפים אחרי משקלים, לברא על-פיהם מלים ובטויים חדשים, בשם כבפעל, הנה הסחנו לגמרי את דעתנו ממשקל מיוחד במינו זה. כמדמה, שמימי התנ"ך עד היום נשאר משקל זה, "בכתוליו" ויד לא טפלה בו, והן החסרון המעיק של תה"פ צריך היה להפנות את דעתנו ראשית-כל למשקל זה. אם אומרים בקלות כזו: ריק, ריקה, ריקים, ריקות – ריקם, מדוע לא נאמר אף אנו, למשל: צר, צרה, צרים צרות – צָרָם או צָרוֹם? ואם מִתֵּן – חָנָם, מִפְתָּא-פֶתַע – פְּתָאם ומיזים – יוקם, מדוע לא גם: פְּלָאום, חָסום, נָפֹם, זיקום (מדויקה – תלחת), קְמוֹם. קְצָפֹם, חָרְדֹם וכו' וכו'?

אל נא נקטע מפני ה"זרות" המדמה שבדבר. דיה רק השתחררות מעטה מן ההרגל והתבוננות בצורה זו, בה כשלעצמה, והפכה זרות זו למבעיות לשונית פשוטה. הן ברור הדבר, כי סיום זה קָם או -וֹם אינו יוצא-דפן וילידיהמקרה, אלא מיוחד הוא לתה"פ ומן המלים המעטות שנשארו לנו ממשקל זה בתנ"ך אפשר לנו גם לעמד על חקי מבנהו, כשהוא נגזר משם, תאר או פעל. הרי שיש לנו ענין כאן עם הופעה חקית, השומרת בקרבה על כלליה ומשפטיה, ורק הסחידעת פשוט היה מצדנו, שלא נאחנו במשקל זה מכבד למלא בו את החסרון הרב. זאת ועוד אחרת: מי יודע, אם לא משקל זה, שהיה בעצם בנעוריה של הלשון מִיָּחַד לתה"פ ושהוא מתבסס על הסיום -ם, המשמש גם סמן הרבוי – אם לא הוא שגרם אחר-כך להחלפתו ברבוי סתם לשם הגדרת הפעל, כפי שראינו למעלה. לאמתו של דבר אין לך זרות גדולה מזו: הוא שכן חררים! החרתעים מפני הזרות שבבטוי: פלאום או יחסום, יואילורנא להתעמק קצת בשמוש מוזר באמת זה.

כדי להוציא עוד מלכס של אלה נמנה אילו שמות פרטיים, הבטויים על משקל זה ושיש ללמד מהם הרבה (גם מאופן ההרכבה של שני בטויים בשמות

הפרטיים אפשר היה ללמד הרבה למעשה, אלמלא העבדה שהשם הפרטי אינו לא נוטה ולא משתנה וקלה בו ההרכבה; והן גם תוה"פ אינו משתנה: אָכְנָם, אָכְרָם (מִאֲכִיר, ובכן מצורת השם ולא משרשו), אברם, אֶנָם, אֶחָנוֹם (מן הפעול), בלעם, נָדָעם, גרשום ועוד.

הננו רואים אפוא, כי בנוגע לשם או לתואר, אם השרש שבהם קרוב בהוראתו לצורת המלה, אז יבנה תה"פ (ע"י הוספת -ם או -ום) מן השרש, כאלה השמות החדשים שנמנו למעלה, ואם הוראת השם היא בצורתו, כמו, למשל, אביר או אחוה, בעוד שהשרש כשהוא לעצמו מורה אחרת, נבנה תה"פ פשוט מן המלה בצורתה. השם משתנה כאן כרגיל על דרך נטית השמות. מעתה יש לנו כללים קבועים בכנין תוה"פ משם כל־שהוא (תאר, מספר). נשאר לנו לצעוד עוד צעד בכיוון זה ולקבוע כללים מעין אלה גם בגזירת תה"פ מן הפעל לכל בנינו. בזה אין לנו, אמנם, כל סעד במסורת. אבל מְהִיבִים אנו להרחיק ללכת עד הגמר, הדבר לא יהא קשה ביותר, אם נתפוס את הבינוני שכלל הבנינים מצד היותו שם.

לבנינים קל, נפעל, הפעיל והפעל (האחרון אולי „מזור" ביותר, אבל בלתי־שכיה כמעט וקים רק להלכה) אני מציע את המשקלים האלה: פועֶלֹם וְפַעֲלֹם, מְפַעֲלִים וּמְפַעֲלוֹם (צֻחֶקוֹם, נִדְרָוֹם, מְלִהִיבֹם). ושוב כדי להוציא מלבם של הרואים זרות רבה בדבר, יש להעיר, כי בגרמנית, למשל, נבנה תה"פ, כשהוא נגזר מן הפעל, מבנינו רבים עלידי הוספת אות ד', ובפולנית מתנגלת צורה זו עוד גלגול אחד: הרבוי נהפך לשם־הפעל וזה שוב לתה"פ, והכל עלידי הוספת אותיות. ואילו כאן דומה תה"פ, כמו שם, לבנינו רבים ועוד חסר היא את י"ד הרבוי! הרי שאין הזרות אלא מְרָמָה, אחיות־עינים בלבד. — לבנינים פֶּעַל וְפַעַל הייתי מציע לקצר עוד יותר ולקבוע את המשקלים: פַּעֲלָם וְפַעֲלָם (בְּמָנָם, שָׁנָם). בארבעת הבנינים המנויים למעלה יש לבכר את הסיום -ום, כדי שלא לערבב במ' הכנויים. כאן אפשר להשאיר את הסיום -ם, כי תכניתם מיחדת במינה היא ולא יבואו לשעות. מעלה יתרה יש לצורה זו, שנתן לתה"פ, שהספח הדקדוקי שלו בא בסוף המלה ולא בראשה. הספח הראשי מעכב את המחשבה בדבור ומזיק מחשבת־בינה מראש, הספח הסיומי רהוט הוא ומחליק בנקל מפי המדבר. גם קרבת הספח הזה לסמן הרבוי המצוי והרגיל יועיל להתקבלותו ולהתפתחותו ועם זה להעשרת הלשון עשר לא ישער.

שתי הצורות הנזכרות למעלה: פועל להפעיל ומפעיל לפעול, יתקמו, כאמור, על יד צורה מיחדת זו לתה"פ. הנקל להבחין הבחנה הניגונית בין המשפטים: פלוני מפליא לקפץ, הוא קפצנית להפליא, הוא קפץ פלאום תחתיו. ונשער נא צרופי־צורות כעין: הוא דבר יפום או צחום להפליא. או: הוא מרבה שָׁנָם (מלא: שונם) לפטפט וכדומה.

הלשון העברית, עם כל היותה עתה שפת דבור בפי תינוקות, שאינם יודעים שפה אחרת, לא חדלה להיות ענין ל"בני עליה והמה מועמים". "לבנות" משפט עברי יפה כהלכתו – לא רבים יתפארו כזה, ביחוד כשהוא מתרגם משפה לועזית עשירה ציורות וצירופים; למצוא מבטא "קולעי", "מצלח" ומכון יפה למשג או לצורה דקדוקית, שבכל השפות שבעולם הם רגילים בפי כל – הרי זה נחלת יחידים ברוך. תה"פ הוא אחד המבשולים הגדולים, שרק יחידים-גולה נלחמו ויכלו לו, פעם בכה ופעם בכה. ההצעה שלפנינו פותחת בנדון זה שערי הלשון לפני כל, ויחד עם זה היא שומרת על החדושים העתידיים שלא יפרצו את המסגרת הכללית אשר ללשון, משום שהיא מכילה חקים וכללים קבועים, חקים המזכירים והמחייבים את כל תעודת שרי הלשון ואלופיה תהיה עתה במקצוע זה, אם יסכם בכלל להצעה זו, פוריה יותר וחשובה יותר; לערוך תכנית ברורה וחדורה ככל היותר מסגרות הלשון של מערכת חקים וגדרים לתאריה-פעל ולצירופי לשון חדשים, להוסיף דפים אחדים מלאים וגדושים בספרי הדקדוק שלנו ולהרחיב עלידייך את שפתנו הרחבה שביסוד, בשרש, ולא רק בענפים ובפרחים.

כמה שיושם לב למצב ההצעה הזאת, אם רק תועיל להפנות את לב העוסקים בצרכי הלשון באמונה למקצוע זה ולסתום סוף-סוף את פרצותיו – תשג תכלית המאמר הזה במלואה.

ורשה

לתקנת המשקל

מלים רבות שלא בא זכרון במקרא, נשתבשה קריאתן בפי המון „לומדים“ מדור דור, שהמבטא הנכון לנביהם היה בחינת לאו דוקא, מאחר שלא היה בזה נפקא מנה לדינא... ואף עורכי המלוניס שמקורב באו, כממחים כהולכים בעקבותם, לא הרדירו אחר שגרת כמה לשונות, שהביאה להם נרסת הניקות, והם טבעו לנו ככה גסחאות משבשות העוברות עכשו על פי רבבות דוברי עברית בזמננו ומתנחלות גם לדורות הבאים. בימים האחרונים נתתי את לבי בעקר למנחים החדשים מטעם ועד הלשון לכלים ומכשירים, שבהם הוא עוסק ביתר חריצות מתוך שזו מצות הומן. ומבנת רשימתי זו: — א. להציע מעט תקונים הנראים לי בקצת מלים שנתפרסמו. ב. לנסח קצת כללים למשקלים ההוגנים ביותר למשני כלים ומכשירים, בגדים, תכשיטים ורהיטים; ושעל פיהם יהיו נגזרים ובאים מעכשו אותם מנחים העומדים לצאת מבית היוצר של ועד הלשון והגסיעים עמו בגדול לשוננו והרחבתה בעולם העשיה: המלאכה והאמנות. — ולרגל מלאכתי זו רואה אני צרך להקדים משהו להגדרת מהות המשקל עם הנמאות מספר לשם הסברת השגותי.

המשקל בכלל הנהו נהות מלים מצד כמות הברותיהן ומצר דמיון תנועותיהן המבלטת צביון משנים מסים. המשקל משל¹, לדגמה, משמש על הרב למשג בעל מקצוע: גנן, בנן, חנן, טיח, פתף, נפת, סבל, פסר, צבע, וכן רבים. המשקל משקל יצין על הרב סוג מחלה: יקלתי, בקרת, בקלקת, ספחת, קבחת, שתפת. המשקל משל בשמות יורה על הרב בעל מום: אלם, נבן, חנר, ענר, פסת. המשקל משל, שכאלו הנח בכללו לתארישם, כידוע, יסמן פעמים עתות שנה ועונות עבודה: אביב, אסיה, בצירי, תריש, קציר, קטיף, מסיק. גם כאן קים אמנם הכלל הידוע „אין בלא יוצא“. כר, למשל, אגן, איל, בקא אינם משקלי המקצוע; נחלת, בקשת, להקת אינם שמות-מחלה. בפסא — אינו עוד בעל מום, בכל זאת לרב מעושם אין היוצאים הללו סותרים, אלא בונים ומחזקים את ההנחה האמורה לעיל, כי המשקל שבצורה (נהות מלים מצד כמות ההברות ודמיון התנועות) הוא גם משקל שבתכן. ואם כי

¹ הנני נוהג להשתמש בשרש משל כבדגמה ראשית לנטיית ומשקלים. השרש פעל אינו נוח, כידוע, משום רפיון ראשו וגרוניות אמצעו; והשרש קטל לא יקצה מטעם של „לעולם ידבר אדם בלשון נקייה“ —

ברב מלי לשוננו טרם הגענו להבנת מסלולי משקליהם וחקר יסודם, כי נראה קרובות שמשקל אחד מתלבש בהמון הוראות מלוליות סותרות אחת את חברתה, – הרי כל זה עדין אינו נותן לנו את הכח לסתר את האמונה היסודית בקיום המשקל ובמציאות רוח משקלי ידוע, אלא משום שעד כה לא הושם לב כראוי לתמונות הלשון המאליפות לְקַלֵּלן לכללים, והרבה הוראות בודאי נשתכחו מאתנו במרוץ הימים, מאז חדלה הלשון היות מְבֻרַחַה, יש לכאורה להתיחס בספקנות לַחֲפִץ הַרְוָה אחרות שטתית בפנה זו של הלשון ואומר לקבע גדרים גם להתפתחותה העתידה בכוון זה. ואולם גם במצב לקוי זה של מדע לשוננו כיום אפשר להחליט, כי קשי ההבנה לנפש המלה מבחינת המשקל הוא רק בפשוטי המנחים שיצירתם קדמה בלי ספק לכל יצירה שבכונה, לכל מלאכת מחשבת שבלשון, למעשי אמן וסופר. הללו – אפשר שלעולם לא תמצא להם כל מסגרת שהיא מְכִין המשקלים שתהא הולמתם. מחמת פשטותם, יסודיותם, אֲלִפְיוּתם, אם רשאים אנו לכנות במלה זו את הפרימיטיב, כמעט שלא נתן לנו לַסְגֵם באיזה סוג שהוא, לא כן הדבר במנחים שמשקליהם נמנים על סוג המְרַחֲבִים, הכְּבִידִים או הנוספים, בכלל נֶכֶד בם כי הם פרי דור דעה ומעשי יוצר בצלם ודמות מְכוּנִים לתכלית; שם כבר דִּבְּקָה ממילא המגמה המשקלית הברורה, אם מעט ואם הרבה, הכל לפי טבע המלה ושכיחות שמושה. שכן מוצאים אנו כי משקל המקצוע (מְשָׁל) מְרַבֵּה על של החלי, או על של המום, כי כל מְשֵׁג ששמושו היה תדיר מחבריו, שמותיו עלו על האחרים בכמותם.

נסתכל נא עכשו אחד אחד בכמה ממשקלי הכלים המכשירים, הבגדים, הרהיטים והתכשיטים, בין שנוצרו מחדש, בין אלה שאך נִתְּן להם נְקוּד ידוע ולאור הדברים שקבעתי לעיל להלכה נציע את בקרנתו ואת תקונינו למעשה.

א. המשקל מְשָׁל מצוי במקרא אצל מאה שמות ויותר. מהם הרב המכריע לשמות עצם, ממשיים ומְפֻשְׁטִים, מעוט לא קטן לתארישם ואף לא אחד לכלי או מכשיר. מכאן שאין לִנְקֹד שמות כלים ומכשירים בשני קמצים כפי שאנו מוצאים בכל המלוניים: יָמָם, תְּבֵקָה, תֹּקֵי, תָטָם, מְחָקֵי, עֲבָטֵי, עֲמָדֵי, פָּנֹשׁ, פָּסָל, פָּרָדֵי, ועוד (עי' כל אלה במלוניים). תחת זה שכיחים שני משקלים אחרים למלים מְשֻׁלָּשׁוֹת המשמשים לכלים, ומכשירים והם מְשָׁל, מְשָׁל. הראשון המונה במקרא עשרים ושנים שמות מפשטים קובע לו גם שלשה זולתם לכלים, מכשירים ותכשיטים: אֶנֶךְ (לבנין) נֶךְ (לחרב) עֶנֶךְ (לצואר) וגם בעברית המשנית מְקַבֵּל: הֶקֶךְ, אֶבֶת, אֶלֶב, נֶכֶד, ועוד. והשני – המונה למעלה ממאתים שמות במקרא, רבם המכריע אמנם לשמות מפשטים, מעוט לא רב – למקומות, ואף על פי כן עשרים וששה בו יִכְנו כלים ומכשירים (עי' מקבות השם) ואפשר לשקל: יָמָם, תְּבֵקָה, תָטָם, וכו'. אלא בשמות שיש חשש של פגיעה במלה בעלת הוראה אחרת קדומה, הרשות בידינו לנמות אל המשקל השני מְשָׁל ונאמר פָּסָל פָּרָדֵי אֶבֶת – למען מנע ערובו שני מובנים שיהיו משתמשים במשקל אחד...

ב. המשקל מושל מצוי במקרא, לרב כבינוני קל פעיל: קוצר, קושר וכדומה ולא מצאנו לעמת אלה שיהא נושא אפי של שם-עצם המכנה כלי ומכשיר. שעל כן הקריאה סוגר, סוגר, קופץ, בולם, מוזק, שועד הלשון הציע (עין חוברות לשוננו ומלון תכני) אין לה יסוד. ואולם אם נקרא לאותם מנחים, שמצר שרשם בכלל מתאימים הם לכלי או לחלק שבמכונה, זה או אחר, בקמץ תחת עה"פ כזה: סוגר, קופץ, בולם, מוזק, סוגר, וכו' יהיו אלה משקלי צדק! שכן מצאנו לכלים ומכשירים את השמות השקולים כך: חותם, שופר, אוצר. כי זה דרכו של הקמץ להבדיל את המלה-השם מהיותה פועל. וכן בעברית המשנית מקבל: כּוּפֵץ, שוּבֵר; ויש לגרס כן גם בעוד מלים ישנות גם חדשות: סוּבֵב (לחבית) ולא סוּבֵב שהוא בינוני פועל. כמו כן אפשר היה לשקל את כל אלה במשקל. מִשָּׁל: סוּבֵב, קוּפֵץ, סוּגֵר, בּוּלֵם וכדומה. וכבר רגילים כך בשמות המשניים: קוֹלֵב, בּוֹרֵג, עוֹנֵן, עוֹשֵׂה, רוֹבֵד העשויים בתבנית חֶשֶׁן, שִׁקָּת, המקראים. וכה נאמר מִתֵּק במשקל רִמָּה. בכל אופן לא מוזק ודומה לו.

בכלל נראה, שאין הלשון חוזרת על משקלים שיש להם כבר הוראתם המנבשת השכיחה, כגון בינוני פועל, כדי לעשותם כל-ישרת גם למשנים אחרים. כאן שולט בודאי הפתגם: „אין עניות במקום עשירות“. ובנדון התנועות והגנינות עשירה מאד לשוננו: הרבה יותר על כל פנים מאשר בצרפת אוטיות. כי הלא באלה על פי רב יש לה או שניים או שלישיים, ומעט מאד מרבעים ופחות עוד מהם מחמשים. מה שאין כן בגון המלה ע"י תמורות וחליפות בתנועות ובחצאית-תנועות בגנינות וחצאית-גנינות. כאן רב המרחב ואף לנו נשאר מקום להתגדר. ולכן נרבה, מוטב, במשקלים שבא זכרם קצת במקורות ראשונים והם רומזים לנו על חפץ קיום נושא פרות ואל נדחק את יצירותינו החדשות ברפוסים ישנים השופעים יצירות לשון עתיקות גם בלאו הכי והן למשנים אחרים בעקר, ונוניח אותם מועטים שסכנת סרך נשקפת להם בתחית לשוננו: הם דוקא מתאימים.

ג. המשקל מִשָּׁל מונה במקרא כמאתים וחמשים שמות. רבם כָּלֵם מצינים: (1) מקום, (2) מפשט. לכלים נמצאו רק אלה הבודדים: מוֹרֵק, ואולי גם מִקְרָר (ראה גזונים). והוא הדין במשקל מִשָּׁל שממנו לעמת עשרות אחרים רק מִתְבַּת, מִרְבֵּד (ואולי אף מִלְמֵד אם אין דינו מִלְמֵד בנפרד, אלא שהנסמך הטענו...) ובעברית המשנית מקבל: מוֹרֵן, מִתְבֵּל. המסקנה מדבר זה יכולה להיות, שאין להקים ולדות חדשים למשקל זה בעולם המלאכה והאומנות. ושמות כמו מִתְבֵּחַ (עין זכרונות ועד הלשון א. ב. ג.) אינם הולמים. וכן מִקְבֵּר-מליחה (לשוננו ב', ועין לקמן).

ד. תחת זה יש ויש להרבות ביצירת מנחים לכלים ומכשירים במשקל מִשָּׁל, שכן לדעת הכל הוא יציר מלולי מסים ומקון עוד מקדם לאותו משנ (עין ברת N. B. § 158 159. וביחוד שם: § 172 a) ובמקרא עצמו נמצאים בהוראת כלים

ומכשירים כעשרים שמות בערך. והיוצאים מועטים מאד, קצתם יתפרשו כתארים: **מְזוֹר** (וממרא בלשון חכמים: וכן **מְמָרָא**) וקצתם על דרך המליצה: „כהדוש מְתָבֵן במו **מְרַמְנָה** (ישעיהו כ"ה, י'), שבאן המשקל הזה בודאי בא כך לשם שוויהמלים מְתָבֵן מְרַמְנָה, כגון מוצאיו ומובאיו... (יחז' מ"ג י"א).

וכנגד בעל דין שיבוא לחלק הריני להעיר מקדם, שהרבה שמות ממשקל זה אינם שייכים לו כל עקר, אלא נראים כשייכים, והם: **מְדַלֵךְ**, **מְתַבָּא**, **מְחַצֵב**, **מְעַשֵר**, **מְרַבֵץ**, **מְרַבֵק**, **מְרוֹחַ**, **מְרַפָּא**, **מְרַפֵק**, **מְרַתֵף**; שכל אלה הם או מקומות או מַפְשְטִים, ואינם כלים ומכשירים כלל, משום שמשקלם ביסודם מְמַשֵל כמו מְזוֹבֵת, מְסַפֵד ומְסַבֵן, אלא מסכות הברווזות נתרחב החירק לפתח כידוע, כמו מְאַבֵל לעמת מְשֻתָה (בגלל הגרונות). תדע, שהרי כנסמך משנים הללו על פי רב את הצירה שלהם לפתח: **מְרַבֵץ**, מְרוֹחַ כדגמת מְזוֹבֵת מְסַפֵד, מה שאין כן משקל מְמַשֵל המְנַבֵס את הצירה שלו אף כנסמך כמובח מן מַפְתֵחַ בית־דוד (ישעי כ"ב כ"ג), מְקַלֵיד יחז' (ישעי), מְקַל תפארה (ירמיה, מ"ד—י"ז), מְקַל שָקֵד (ירמ', א'—י"א).—

ונמצאו למידים, אנב זה, כי למשקל מְמַשֵל שהיה עני עד כה במלים (השלוש שהזכרנו) נוספו עוד רבות עכשו כמו שמנינו לעיל. אולם הלבא למעשה יוצאת לנו מכאן כלפי נושא ענינו זה: שמשקל זה אך לכלים הוא ועל כן: 1. אין לקרא מלבן גם לרבוץ השלחן, המטה והדלת כמו שקובע כך ועה"ל (חוב' ועה"ל ד'), מלה זו נמצאת בְּמִקְרָא במוכן מכשיר לעֲשִׂית לָבָנִים, ובמשנה במוכן רְבוע—אבל בתורת שם יש לקראה מְלָבֵן או מְלָבֵן כמובח מדלע"ל. — 2. וכן יש לנסח מְבַשֵף ת' מְבַשֵף לכלי הַמְבַשֵף. 3. וכן — מְבַבֵר — מַפְשֵט, מעשה רֶשֶׁת כמבאר בסמוך לו (ראה שמות כ"ז, ד'; ל"א, ד'), אבל — מְבַבֵר (שבמלכים ב' ח' ט"ו), סדין או מְבַסָה — או מטפחת ובכל אופן בָּלִי, ולפי הכלל הזה יש לנהג תמיד: מְבַבֵחַ נקרא למקום הטביחה; ומְבַבֵת (שבישעיהו י"ד—כ"ז) עלינו לפרש מכשיר טביחה—מְאַבֵלֵת להתזו בה ראש הנדונים למיתה... וכמו שנאמר שם בסמוך: וקמתי... והכרתי... (שם — כ"ב; עין שם). וכן מְשַעֵן ומְשַעֵנָה (ישעי, ג'—א') מכשירי־עזרה, אך לעמתם — מְשַעֵן לחם ומְשַעֵנ־מים — מַפְשְטִים, כגון ויהי ה' למְשַעֵן לי שמואל ב' כ"ב—י"ט; תהלים י"ח י"ט). —

ומכיון שהגענו עד כאן הריני מבקש עוד בזה להעיר הערה, החשובה לדעתי, בנוגע לשם מְזוֹלַג, שהמלונים והמרקדקים „מכבים" אותו מְזוֹלָגוֹת. מכל המבאר עד כאן יוצא ברור, ששני משקלים אלה מְמַשֵל ומְמַשֵל אינם אחד. הראשון לכלי והשני — למקום ולמַפְשֵט בעקר. ובמקום שההניין הדקדוקי מתנגד למסרת הבלתי הגיונית יד הראשון צריכה להיות על העליונה. האמנם ראוי לבלבל את מח העם ביוצא מזו, רק משום מקרא שכתוב? נכון, שבמקרא מוזמן רק מְזוֹלָגוֹת ברכים, אבל מי יאמר לנו שרבים זה מתיחס על היחיד מְזוֹלַג? שמא יחידו מְזוֹלָגוֹת צורת

הקטנה של מִזְלָה, כגון מִקְנָרַת — מן מִקְנָר, מִשְׁעֵנָה — מִשְׁעָן; או שמא גם כאן נשתבש הנקוד הנלל הודמנות והשתוות עם מלה אחרת ממשקל אחר; שהרי תחלה מצאנוה למלה זו כשהיא סמוכה עם מִקְנָרַת: וְאֵת הַמִּזְלָה אֵת הַמִּזְלָה (שמות ל"ח ג') ואח"כ שוב: וְהַמִּזְלָה וְהַמִּזְלָה (שם כ"ז ג'), ומכאן אולי שאר כל הנקודים? שעל-כן אומר אני להציע, שנכבה מִזְלָה במִזְלָה כמו מִמְקֹרֹת מן מִקְנָר; מִקְלֹת מן מִקְל, כלומר שהצירה יפל בריבוי והפתח יתקים. ובמִזְלָה נשתמש לצורת ההקטנה ויחידים תהיה מִזְלָה! וכמובן ראוי יהיה לקבע שורה של שמות במשקל זה: מִנְהֵן ולא כנהוג בפי רבים מִנְהֵן (אמנם לצורה זו שועה"ל אף הוא מניחה עוד נשוב בסעיף הבא), מִנְלָה, מִנְרָה, מִנְלָה, מִנְלָה, מִנְרָה, מִנְרָה; ראוי ע"כ לחקן את מִקְנָר-מִלִּיחָה במִקְנָר-מִלִּיחָה וכן לאמור מִנְהֵן ת' מִנְהֵן (ועד הלשון ו' 35) הדומה לבינוני כבד פעיל (ועין לעיל סמן ב' בסופו). וכמובן יש לקרא מִזְלָה לחלק שבחלון (ועד הלשון ו' 39) ולא מִזְלָה, ושם נח"ב ונאמר כי הנסמך מִלְמַד הבקר יסודו הראשון, כלומר הנפרד: מִלְמַד ורק ע"פ טעות נִקְדַּ בפתח בנסמך. ואולי גם מִחֶבֶת ראוי להיות מִחֶבֶת כִּרְעוּ מִשְׁרַת והפתח הסמיכותי, הקים בנפרדו תמיד, הן מִחֶשֶׁד את צורתו זו גם בלאו הכי (ראה גזיוס-בוהל).

ה. ואולם לנמרי לא צדק ה' מ. צ. סגל בהערתו ("לשוננו" ג' 322), כי אין לגרם מִשְׁתַּלָּה יען כי צורה זו משמשת על פי רב לשמות כלים והביא ראיה מן מִקְנָשׁ, מִקְרָה, מִפְתָּח (עין שם). ראשית היה עליו להביא ראיה מדגמאות דומות ממש למִשְׁתַּלָּה, כגון מִתְרַשָּׁה, מִשְׁעָנָה שבמקרא. על פיהן נוהגים אמנם לשקל כלים ומכשירים בצדק: מִשְׁאָבָה, מִשְׁרָדָה, מִשְׁשָׁנָה, מִשְׁפָּרָה, מִשְׁעָרָה (Primus?), ויש לשקל מִזְרָעָה, מִקְנָרָה, מִזְרָקָה, מִחֶבֶתָה (מכונת ריש), מִחֶמָּה (מכונת חבוץ חמאה), מִחֶבֶתָה (מכונת כתיבה) ועוד. — אבל משקל זה יכול ברובו לציין גם מקום, אם נעשית בו עבודה ידועה שיש בה מן ההבשרה וההבנה המלאכותית, מאותו ענין הכולל בדוראת השרש, כי מצאנו במקרא הרבה יותר שמות מפשטים ומקומות למשקל מִמְשָׁלָה מאשר למִקְשִׁיר. למפשטים: מִחֶפֶכָה, מִכְשָׁלָה, מִעֶבְרָה, מִשְׁפָּרָה, מִדְרָקָה, ולמקומות — מִדְרָגָה, מִדְרָגָה, מִדְרָגָה, מִדְרָגָה (עין משלי, כהנא, כ"ז-ח) ועל כן יכול להיות גם מִשְׁתַּלָּה, מִכְבָּסָה מצבָּה — כלומר מקום שתילה, כְּבִיסָה, צְבִיבָה. ואת ועוד אחרת, הצורה כאן מחיב מצד יסודו החירק, שרק הוא נתון טעם לשם הזה: כגון מִחֶרָשָׁה, — כלי חֶרֶשׁ וכן רבים הדומים לו בכך (ועין בְּרִית 210 : 68, 62, 261). אדרבה המשקל מִמְשָׁלָה שמר מ. צ. ס. מציג, כלו מפשט במקרא: מִשְׁפָּחָה, מִלְחָמָה, מִפְעָלָה, מִפְלָאָה, מִצְחָלָה, מִשְׁאָלָה, מִמְשָׁלָה, מִמְלָכָה (ובעברית התלמודית — מִמְקָנָה, מִמְסָה), מִחֶשֶׁבָה, מִעֶמְקָה, מִעֶרְבָה, מִעֶרְבָה, ועוד, ורק מועטים — לכלים: מִרְכָּבָה, מִרְקָה, מִלְחָמָה, מִדְרָגָה, מִלְחָמָה (ממנו: מִלְחָמָה) (ואולי גם: מִנְרָה?). בכל אופן אין כאן משנ מקום, בית, חנות וכדומה כלל.

נקגם על-כן את המשללה כמו שהיא. ומה שהביא מְקַשָּׁא וּמְדַלְעָה כדגמות, הרי הראשון מפרש במקרא מְקַשָּׁה והוא מְשַׁקֵּל הנהוג לְמָקוֹם כמו שבארנו. ועל-פיו היה כנראה צריך להיות גם מְדַלְעָה. אלא שבמשנה הוציאו מהרבים: אֵלֶּה: מְקַשָּׁאוֹת, מְדַלְעוֹת בדגמת מְקַשָּׁאוֹת...

ו. המשקל מְמַשְׁלֵת מצוי במקרא רק בשני תנאים:

(א) אם מ' התוספת תקדם לגרונית: מַאֲבֵלֶת, מְהַפְּכֶת, מְרַחֶשֶׁת וכן בעברית המשנית: מְחַלֶּלֶת; ואפשר גם מְרַפֶּסֶת כמו מְרַפֶּסֶת המקראית. וכן מְחַמֶּצֶת, מְחַתֶּרֶת ועוד. —

(ב) אם מ' התוספת לפני עה"פ הגושה בחוק להשלמת פה"פ שנשמטה לפניו: מְסַפֶּרֶת, מַצְבֵּית, מְפַלֶּת, מְקַבֶּת, מְקַבֶּת, ורק אז נשאר הפתח היסודי שבמשקל הזה, המְשַׁתָּה, אנכי, לכל לשונות בני-ישם (ראה: פְּרָת בַּסְעִיפִים שְׁצִינוּ לַעֲוִל — קֶזֶם, ובמקרים שפה"פ סוגרת את הברת המ' הוּו, הפתח נֶדַק ומצטמצם לחירק ברב המכריע של השמות: מְסַנֶּרֶת, מַצְנִיפֶת, מְקַטֶּרֶת, מְשַׁעֲנֶת, מְשַׁמֶּלֶת וכן המפשטים: מַנְעֶרֶת, מְמַבֶּרֶת, מְפַלֶּצֶת, מְשַׁמֶּרֶת, מְשַׁרְפֶּת, וכן: מְשַׁאֲרֶת, מְשַׁבֶּצֶת, מְשַׁפֶּחֶת, מְקַלֶּעֶת. הוצאים מעטים: מְפַרֶּקֶת, מְמַלֶּכֶת, ולהפך, יש שגם לפני גרונית המ' חרוקה, כשלה"פ אף היא גרונית ומחייבת משקל של פִּתְחִין בשרש גופו: מְקַקֶּחֶת, מְרַשֶּׁעֶת, וכן צריך להיות: מְרַדֶּעֶת.

והנה לאחר נסוח קְלָלִי משקל זה, ברור שאין כל בנין-אב לקריאה המקבלת במלונים והמצעת על ידי ועד הלשון: מְכַתֶּשֶׁת, מְפַסֶּלֶת, מְשַׁחֶת, מְשַׁפֶּלֶת (סל-הובל) וכדומה (מְשַׁהֶרֶת, מְבַנֶּנֶת, מְלַקֶּחֶת), את הצורה הוּו קל מאוד לזהות עם ביטוי נוסף פעיל (הַפְּעִיל) וכבר ראינו לעיל בסמן ב', כי מדרך הלשון להרחיק אפשרות זוהת כזו; וליתר הוכחה נעביר כאן שורת שמות שצורתם מעידה על מגמת הלשון האמורה: חוֹרֶשֶׁה, סוֹלָלָה (ובמשנה: סוֹמְכָה), סוֹחֶרָה¹ (= מִנְן) שוֹרָקָה; במקום חוֹרֶשֶׁת וכו', — וביחוד נכרת מגמת הלשון להבחין בין שם לפעל בתארים: אוֹכֵלָה, בוֹנֶה, בוֹנֶה, יוֹלֶה, נוֹשֶׁרֶה, סוֹחֶרֶה, רוֹמֶמֶה, שוֹבֶבֶה, שוֹמֵקָה, מְבַשֶּׁפֶה², מְבַקֶּה, מְשַׁבֶּלֶה, מְתַנַּבֶּרֶה. וכן בשמות ממשקל הגרונ על ידינו (הַפְּעִיל): מוֹעֶצָה, מוֹקֶדֶה, מוֹעֶקָה, מוֹסֶרָה³, כל אלה להבדיל מהרומים להם בסיום הֶת, כנון: אוֹכֵלֶת, בוֹנֶרֶת וכו', מוֹעֶצֶת, מוֹקֶדֶת וכן רבים. הוצאים אף כאן מעטים: מוֹלֶדֶת, כשם שמעטים הם בקל פעיל: חוֹתֶמֶת, יוֹתֶרֶת, פוֹתֶרֶת, (וגם אולי מוֹטֶפֶת?) ובכבר פעיל: „מְחַתֶּרֶת“ (דהיי א' כ"ב, ג'; דהיי ב' ל"ד, י"א), מוֹמֶרֶת (מלכים א' ז', י' ועוד מקומות), מְבַסָּה (ישעי' כ"ג, י"ח ועוד).

¹ נזכרת אמנם גם סוֹחֶרֶת (אסתר א') כשם אבן סוכה.

² וכן מְנַיֶּנֶה, מוֹתִילָה, מְעִינִילָה, מְעִיבָה.

³ אך: מְיַלֶּדֶת, מְיַנְקֶת.

מְנַעֲנָעִים (ש"ב ויד). ועל פי זה נוהגים אמנם לקרא מְשַׁמֶּרֶת, מְסַנֶּנֶת שבמשנה, אם כי קל מאד לזהותם עם בינונים. ואולם מתוך רב הדגמאות המובאות, קל להכיר, שאם נוח יותר לגרום מְשַׁמֶּרֶת מפני שְׁמַמֶּרֶת קבועה ועומדת מכבר למשנ מפשט או מקום (ראה לעיל א'), – הרי בנוגע לְכָלִי הסגון נוח יותר לקראו מְסַנֶּנֶת לפי המבאר, כדי שלא לערבב את המְסַנֶּנֶת בְּמְסַנֶּנֶת!... בכל אופן מתברר לנו כי צורת מְסַנֶּנֶת, מְשַׁמֶּרֶת, כמו מְכַתֶּשֶׁת אינה נכונה.¹

ועוד לי הערות מספר קצרות יותר.

ז. הקריאה שוֹפִין (ועה"ל ד') למכשיר פצירה אינה מובנת. השרש שוּף, והנ' נוספת; ויש לקרא שוֹפִין – צורה תארית כמו תִּנְיָן, עֲבָרָן; וכך אמנם יש בקצת מלוניב, אך ועד הלשון נטה מזה משום-מה.

ח. יש לקרא צַרְצוֹר ולא צַרְצוֹר, שהוא שם-פעולה כידוע. נם יש בני-אב בשמות: בְּקָבוֹק, חֲרוֹרוֹ, צַעְצוּעַ, חֲרוֹרוֹ. ואולי יש לגרס גם בְּקָבוֹק, שאפשר הנהו גלגול של קָבָן.

ט. אולי נכון יותר אֶלְפֶס במקום אֶלְפֶס ויהי משקלו כמו אֶמֶל, אֶבְנִי. – שמות מכשירים כלם. –

י. מזור לגמרי המנח (של וה"ל?) סִבְרָג (מלון תכני). מנין צורה מִשְׁנָה זו המזכירה לעלעני והשְׁמָה? הן נכון יותר סִבְרָג מן בִּרְגָּה בְּסִבְרָג מן רָגֵל, כלומר ממשקל סִבְרָג?

יא. במקום נִגְדָה בשני קמצים או נִגְדָה בצירה לטון השנית יש לקרא נִגְדָה כמו סִלְסָלָה. ואולי גם בְּלָלָה (סל) שבמשנה, – להבדיל מִבְּלָלָה (מְחִירָה). וכמו פִּרְסָרָה (סביבון).

יב. קָנוֹן (לשונונו ב') – משקל זר לכלי, צריך לִבְנוֹנוֹ עַל-פִּי: צָנוֹר, קָנוֹר, קִיזֹר ובכן – קָנוֹן או בְּנוֹן עַל-פִּי שְׁפוֹר, בְּדוֹר, אֲבוֹב. או בְּנוֹן עַל-פִּי רְתוֹק.

יג. נכון לגרס מְכַחֵל ולא מְכַחֵל. עַל-פִּי מְנַעֵל, מְאָבוֹם, מְלָבוֹשׁ, מְפִיֹת. ובצ"ל: מְגָרוֹם, ולא מְגָרוֹם. כי משקל מְמָשׁוֹל הוא אחי מְמָשׁוֹל ותאומים הם, כי נפגשים כאחד: מְכַחֵל-מְכַחֵל, מְסַחֵר-מְסַחֵר, מְשַׁמֶּרֶת-מְשַׁמֶּרֶת, מְשַׁלֵּחַ-מְשַׁלֵּחַ, מְשַׁקֵּל-מְשַׁקֵּל, מְעַצֵּר-מְעַצֵּר. ושניהם כאחד אינם אלא מקימות או מְפַשְׁטִים. בכל אופן לא למשקל-כלים² תחת זה כשפּה"פ נשמטת ותשלים בדנש חוק בעה"פ אפשרי ורגיל החלם אחר הפתח: מְשׁוֹר, מְבוֹשׁ, מְקוֹף, מְקוֹר.

¹ בליה יש דגמאות מספר נגד סברה זו: מְסָה, מְסָה, מְסָה, מְסָה, מְסָה, מְסָה, אם כי יש

כאן ערבוב תחומי השם והפעל. תחת זה יש מליה גם מְנָרָה, מְכָסָה וּמְנָרָה

² יש אמנם יוצא אחד מְסָסֶם. ולפיו גורסין: מְסָרֶד, אבל אין לגמות בלשון אלא

יד. אולי כדאי לכנות את הכנור, שוה"ל מציע לקראו בנזון, בשם בנזון להבדיל מיחס הנסתרות: כנור שלהן? וגם סמך יש מן צפור-צפרת, צפרן ומן כנור - כנרת, בנזן (עין וה"ל ו' 273).

טו. השם אַקְדָּה לרובה ידוע אין לו רע במשקלו (כי אַקְדָּה, ישעי' נ"ד, י"ב, אינו ענין לכאן). ושמא ננקדרו אַקְדָּה על-פי אַרְגוֹ?

כאמור בראש רשימתי זו אין מקצוע זה בלשון שדה נעבד די-צרכו. בודאי ימצאו מערערים על כמה מהצעותי ונמוקי. אולי ימצאו גם כאלה שיאמרו: „אל נהיה שוטים במשקלים... - ונתון לברא מלים ומנחים כאשר יעלה מִזְלָג הַבִּלְשָׁן". אני אמנם לא רציתי לצמצם ביותר את תחום האפשרויות ליצירות חדשות. אך יחד עם זה סבורני שדי משקלים - ורבים נוניהם - בלשון הנתונה לנו מקדמת חייה. ולשם הבלטת דעה אחרונה זו ביחוד, הריני לרשם כאן את כל המשקלים המצויים ועומדים בספרותנו הישנה לשורות יוצרי המלים. ואמנם על הסדר לפי מעוט או רב אותיותיהם ולפי יסודי תנועותיהם אחד אחד.

1 | בפתח או בקמץ.

1. שם יחיד הַכְּרָה בפתח או בקמץ: נו, חת, פה, פה, סל, שק, פה, פה.
2. " במשקל מִשְׁלָּ: אַנְדִּי, גִּדִּי, עֲנִקִי, גִּרִּי, חֲלִי (סכין שוחט), חֲרִי (ארון קיר), וכן רבים (עין לעיל סמן א').
3. שם במשקל מִשְׁלָּ: בְּכָרָה, עֲגִלָּה, עֲטָרָה, צִעָרָה (בִּירִית), קִעָרָה, רִעָלָה (פְּרָפָה?), סְבִכָּה (לראש אשה).
4. שם במשקל מִשְׁלָּ: אַנְגִּי.
5. " " מוֹשֵׁל או מִשְׁלָּ: כוֹמוֹ, אֶפְתִּי, סֶלֶם, עוֹנֵב (סוֹדֵר?), סוֹגֵר.
6. " " מִשְׁלָּ: פְּרָפָה, עֲצָבָה, בְּמָתָה, רִקְבָּה, קִפְסָה.
7. " " מוֹשֵׁל, מוֹשֵׁל: כוֹבֵעִי, חוֹתֵם, שוֹפָר, אופֵן, כוֹפֶת, שוֹבֵד, (אוֹצֵר?).
8. כפולים: גִּלְגִּל, חֲנִנִי.
9. מרבעים: עֲרִדִּי, עֲרִסִּי, אֶפְסֵר, אֶרְנִקִּי, סִפְסִל, צִנְתִּר, עֲרִבִּל (נִפְתִּי), עֲרִבִּל (?). סִנְדִּל, פְּחִלִּי.
10. אֶמְשֵׁל: אֶרְגוֹ, אֶשְׁנֵב, (אֶקְדָּה?).
11. מִשְׁלָּ: שִׁלְמָה, פְּרוּה, קִשְׁוֹה, בְּחִשָּׁה, חֲרָבָה, נִמְלָה, מִתְנָה, אֶשְׁפָּה (לחצים), אֶסְקָה, גִּמְלָה.
12. מִשְׁלָּ: שִׁמְלָה, דִּלְפָּה, מִסָּה.
13. מִלָּה: פִּלָּה, צָנָה; מִמְשָׁה: מִחְמָה, מִרְאָה.
14. מִלְמָלָה: סִלְסִלָּה, פִּלְפִּלָּה, גִּרְנָדָה, פְּרָפָה (הצירה - מפני הגרונות).

33. מִשָּׁל: אָדָר, בָּגָד, גָּרֵב, חֲרָט, טָנָא, כֶּסֶת, קֶשֶׁת, כְּתָר, גָּזֵם, נֶשֶׁק, נֶעַל, סָרֵן, עָרֶשׁ, פֶּלֶד, פָּקֵק, קָפֶשׁ, רֶכֶב, שָׁכֵב, רֶשֶׁת, שָׂרֵד, רַחַת.
34. מִשָּׁל: חֲמַת, חָשֵׁב, גָּבַל, גָּזַר, סָפַל, אָסַל.
35. מִשָּׁל: חֲשֹׁן, שָׁקֵת, רִמָּה, בָּרָג, עֲגֹן, עֲשָׂף, קָטֵב, צֶלֶב (ועין בהצעות לעיל).
36. מִמְשָׁלֶת: מִכְמַרְת, מִשְׁקָלֶת.
37. מִמְשָׁלֶת: מִלְפָּדֶת, מַחְנֶרֶת, מַעֲפָרֶת, מַחְרָזֶת.
38. מִשְׁזֹלֶת; כְּפָרֶת, פְּרִכֶת.
39. בל"ח: מִזְרָה, מִכְסָּה, מְרִידָה, מִטָּה, מִקְדָּה.
40. סוּף בַּצִּירָה וּמִשְׁקָלִים שׁוֹנִים: אֲבָגָם, אֲזִמָּל, אֶלְפָס, חֲרָמֶשׁ, צֶלְצֵל, שִׁרְשָׁף, כְּרֶבֶד, כֶּסֶא, חֲבֵל, קִטָּר, סְרָגֵל, (סְכָרָג?), גְּרִזֹּן, שִׁרְפָרָף.
- III. בשורק ובחלם.
41. בּוֹר, לוּעַ, נוֹל.
42. מִשׁוּל: לְבוּשׁ, כְּסוּת, מְבוּל, חֲלוּק, כְּלוּב, כְּסוּי.
43. מִשְׁוֹלָה: רְצוּעָה, אֲפִידָה.
44. מִשׁוּל: חֲשׂוֹק, חֲשׂוֹר, אֲמוּם, פָּגוּם, כְּסוּי, חֲתוּל.
45. מִשׁוּל: אֲבוּם, אֲמוּן, אֲסוּר.
46. מְמוּלָה: מְגוּפָה, מְחוּגָה, מְצוּדָה (רֶשֶׁת), מְשׁוּנָה (מִדָּה).
47. *מִמְשׁוּל: מְלָבוּשׁ, מְנַעוּל, מְאָבוּם וּעִפּ"ו: מְכַחֲוּל, מְגָרוּם, מְרָצוּף, מְרָפֹד, מְכָלוּל, מְפוּחַ.
48. מִמְשׁוֹלָה: מְקַצְעָה, מְאָרֻפָּה.
49. כּוּם, נָאֵד, מִזַּם, עַל, תָּף.
50. מִשָּׁל: חֲגוּר, מְחֹזֵן, סָגוּר.
51. מִשְׁוֹלָה: חֲגוּרָה.
52. מִשׁוּל: אֲזוּר, אֲפֹד.
53. מְמוּל: מְנוּר, מְנוּד, מְנוּם, מְדוּק, מְלוּשׁ, מְנוּף, מְשׁוּם; מְמַל, מְגַב.
54. מְמוּלָה: מְנוּרָה, מְדוּכָה.
55. מִשׁוּל: כְּנוּר, צְנוּר, כִּיּוּר, כִּישׁוּר, סִילּוֹן (לִמִּים).
56. מִמְשׁוּל: מְחִסּוּם, מְעָרוּד, מְרָכֹב, מְבוּשׁ, מְקוּף, מְקוּר, מִשׁוּר.
57. מִשָּׁלָם: קָרָדִם.
58. *מִשְׁלוּל: כְּבָשׂוּשׁ.
59. מְלָמוּל: כְּקָבוּק, תְּרַחֲוִר, דְּרַדְוִיר, צְרָצוּר, צַעְצָוִע, קְמָקוּם.
60. מִשׁוּל: אֲסוּדָה, יָצוּל, יָקוּד, יָקוּשׁ.
61. יִמְשׁוּל: יִלְקוּמַ.
62. בַּחוּסַפַּת אֵית: טְלִית, כְּפִית, צְפִית, כּוּנְגִית, גְּנִית, צִיצִית, כִּירִית, בּוּצִית.

דוגית, צלזית, (סדקית?), צרפית, משרזקית, מגרזפית, שלפזית,
מפוזית, מכושית, מטלית, מנקית.

63. בינונים שונים: חזתמת, יזתרת, פזתרת, פזתחת (במשנה:

סוללה, סומכה, אזמנה, דוללה, מחברת, מזמרת, מכסה, מנענעים,
ואולי גם משמרת.

כאמור, ממעט הבינוני בשמות כלים כפי שנתבאר כבר לעיל, ואולם גם
בלעדיו דים משקלים אלה כאמור שבעים במספר—ויעוד אולי החסרתי כמה, כגון:
ארזן, סהרזן, סמלזן, סריון-שריון לממן צירות לשמות מחדשים. ואביע אך
תקותי כי לא לשוא היה עמלי, כי ישמש מכון להרחבת לשוננו ותקונה.

יִלְכוּשׁ צִמְחִים

(סוף)

micocoulier		מ	
капкас			408 * מְגִנְיָת
Artiplex Halimus, L.	415 * מְלוּחַ	Clypeola, L.	
Orache, Salzmelde weissgrue		Tteagle Mustard	
Arroche halime, лебеда		Scheid-Scheiben Kraut	
Corchorus olitarius, L.	416 * מְלוּכְיָה	Clypéol	
Corchorus, Melucia		щитник	
	417 * מְלֻכְמִיָּה (יִפְהֶפְיָה)		409 * מִזֵּז, ר' תְּאֵנֶת-חֶנֶה
Malcolmia (pulchella), D. C.		Musa paradisiaca sapiens	
Mirabilis Jalapa, L.	418 * מְלֻכֶּת הַלֵּילָה	Banana, Pisang	
Four o'Clock, Nachtkönigin		banane, банан	
La belle de nuit, чудоцвет			410 מִזְרִיקָא, ר' חֲרִיעַ
Clematis, L.	419 * מְלֻעִית, ר' זְלוּלָת	Cornus mas, L.	411 * מִזְרֵן
Virgin's Bower, Waldrebe		Cornel, Kornelbaum	
Clématite, ломонос		Cornouiller, кизиль	
Cucumis Melo, L.	420 * מְלֻפְפֹּן, מְלֻפֶּזֶן		412 * מַחֲטֵה-רוּעִים, ר' מְקוֹר הַחֲסִירָה
Muskmelon, Zuckermelone		Fraxinus, L.	413 * מִילָה
Melon, Дыня		Ach, Esche	
		frêne, ясень	
		Celtis australis, L.	414 * מִישׁ, ר' בָּכָא
		Nettle-tree, Zürgelbaum	

408 א. ספיר. 409 בבלי (ביצה י"ד). ע. לָב. 411 עפ"י סורית. ע. לָב. מהשם הזה נזכר שם אחר מורביטא (פסיקתא בשלח) = חנית עשויה מעץ המוכן. 412 עפ"י השם הערבי והגרמני. 413 משנה (מדות ג', ז': מילא) ותוספתא שביעית (ט', י"א), בבלי (פסחים נ"ג): סימן להרים מילין, ע. לָב. מקבלנו מא. אהרונסון, ש"המילה היא מלול" הערבי — Quercus Lusitanica. 414 תוספתא (מנחות ט'), בבלי (תמיד כ"ט), ע. לָב. 415 א. ספיר. 416 מק. רב המפרשים. 417 ע"פ סורית וערבית. 418 פ. א. 419 א. ספיר. 420 משנה ותוספתא, מקורו ביונית: λωπέπρον ע. לָב ודלמן, סעות שנשתרשה לכנות בשם זה את הקשואה.

Spindle-tree, Spindelbaum fusain, бересклет		Glaucium carniculatum, L. מַמְתָּה 421 *
Bellis, L. מְרַנִּית 431 *		Horn Poppy, roter Hornmohn
Daisy, Gänsenblümchen paquerette, магаритка		Glaucienne, погатый мак
Salvia, L. מְרִנָּה 432 *		Mentha (Tourn), L. מְנָמָה 422 *
Sage, Salbei		Mint, Minze
Sauge, шалфей		Menthe, мята
מְרִנָּה חֲנֹרָא, ר' אֶזֶב 433 *		Matthiola R. Br. מְנַתּוֹר 423 *
Sonchus oleraceus, L. מְרִיר 434 *		Stock, Levkoje
Sow-Thistle, Gänsedistel laiteron, осот огородный		Matthiole, левкой
Picris Sprengeriana, L. מְרִירִית 435 *		Scandix Pecten מְסִירָק שׁוֹלְמִית 424 *
Alisma Plantago- מְרִירִית הָאֵנָם 436 *		Veneris, L.
aquatica, L.		Scandix, Nadelkerbel (Venus-kamm)
Water-Plantain, Froschlöffel flûteau, частуха		Rigulle de berger
Teucrium מְרַמְהוֹ? מְרַמְהוֹ 437 *		Венерин гребешок
Maru, L.		Leptadenia pyrotech- מַעֲלָה עֶשֶׂן 425 *
Biserrula, L. מְשׁוֹרִים 438 *		nica, Forsk.
Prunus Armeniaca, L. מְשִׁמֵּשׁ 439 *		Biscutella, L. מַעֲלָתִים 426 *
Apricot, aprikose		Buckler-Mustard, Brillenschotte
Abricot, абрикос		Geranium, L. מְקוֹר הָאֵנָפָה 427 *
Thymelaea hirsuta, L. מְתַנֵּן 440 *		Cranesbill, Storchschnabel
		Bec da grue; geranium
		журавельник
		Erodium, L. מְקוֹר תַּחְסִידָה 428 *
		Stork's Bill, Reiherschnabel
		bec de cigogne
		аистник обыкновенный
נ		Polygala, L. מְרַבֵּה-חֶלֶב 429 *
נְהַלֵּל, ר' פִּלִּים 441 *		Milkwort, Kreuzblume
Prosopis Stephaniana, Wild.		polygal, истод
Pennisetum ciliara, L. נֹצֵת הַמִּשִּׁי 442 *		Evonymus, (Tourn), L. מְרַגּוֹן 430 *

421 אסף- בסורית ובערבית. 422 משנה (עוקצין-א' ב') וירושלמי (דמאי). 423 א. ספיר, כשם הערבי. 424 ז' וילנאי. 425 תוספתא (יומא א' ז'); בבלי וירושלמי. ע. לב. 426 א. הראובני. 427 עפ"י השמות הלועזים. 428 עפ"י השמות הלועזים. 429 א. הראובני. תרגום השם המדעי. 430 ב. ציוויק - ע"ש המוריגים שעושים מעץ קשה זה. 431 שם מקבל בספרותנו החדשה. 432 בבלי (שבת ק"ט). רש"י. אסף. 433 בבלי (שבת ק"ט). ע. לב. 434 משנה ותוספתא. ע. לב. 435 ע. לב. באנציקלופדיה האנגלית העברית. 436 בבלי וירושלמי: מריתא דאגמא. 437 בבלי (גסין ס"ט) ע. לב. 438 א. הראובני. 439 כשם הערבי. 440 א. הראובני. כשם הערבי. 441 עפ"י ר' סעדיה גאון ור' יונה ׳ ג'אזא. בערבית יבבוט. 442 א. הראובני.

Radis, рѣдка		Ronunculus, L.	443 * נורית
Nuphar, Smith.	455 * נפר	Crowfoot, Hahnenfuss	
Pond-Lily, Mixblume		renoncule, лютик	
Nénuphar, кубышка			444 * גזר שלמה, ר' בקפת
Asphodelus microcar-	456 * גזן הקלב	Astragalus	445 * נבלת, נבת
frus, Viv.		Gummifer, Labill.	
Asphodel, Affodill		Mymphaea, ר' שושנת המים	446 *
Asphodèle, золоток		(Tourn.), L.	
Capparis Spinosa, L.	457 * נצפה, ר' צלף	Water-Nymph, Wasserlilie	
Thorny Caper, Kapperbusch		lio des étange, кувшинка	
Câprier, каперсовый куст			
Oenothera, L.	458 * גר הלילה	Ammi majus, L.	447 * גניא, ר' אפיתא
Evening Primrose, Nachtkerze		gemeines Merk	
Onagre, ослинник; онарник		Hippocrepis, L.	448 * געל הפוס
	459 * גרגיל ר' אגוזיהדי	Hufeisenklee	
Nardostachys Jatamansi, DC.	460 * גרד	Cypripedium, L.	449 * געלון
Nard, Narde		Frauenschue	
Nard, нард		Soulier de Notre-Dame	
Narcissus, L.	461 * גרקיס	башмачек	
Narcissus, Narzisse		Anemone coronaria, L.	450 * געמן
Narcisse, нарцис		v. typica Post	
Pteris aquilina, L.	462 * גשרה	Ranunculus asiaticus, L.	451 * געמנית
Brake, Adlerfarn		Menthe sativa, L.	452 * גענע
fougère, орляк		Mint, Minze	
	ד	Menthe, мята	
Saponaria, L.	463 * סבונית, ר' צררה		453 * געצוין, ר' אגא
Soapwort, Seifenkraut			454 * נפוס, נפון, ר' פגלא, צנן
Saponaire, мыльнянка		Raphanus sativus, L.	
		Common Radish, Rettig	

443 בבלי (חולין ג'ח): נוריתא. ע' לב. 444 א. הראובני. 445 מק'. ע' לב. שם הצמח ע"ש השרף. 446 כשם המדעי. 447 בבלי (שבת כ"ה, ק"מ): מאי אמינתא? - נניא. ע' לב. גורס א מ י ת א. 448 עפ"י השם המדעי, ע"ש צורת התרמיל של הצמח. פ. א. 449 י. קלזנר. 450 מק'. ראב"ע. לגרד מבקש את מוצא השם הינאי Anemone בשם נעמן העברי. בערבית שקקין א-נעמן. 451 א. ספיר. 452 ירושלמי (מערב) גרסות שונות: גנעה, ננעה. - ע' לב. 453 כך מכריע"ע. לב. 454 משנה (כלאים א' גד). ר' האי גאון והרמב"ם. בערבית פגל. "הוא הצנון המארך שבארץ והוא דומה ללפת, עינו מבחוץ אדם מערב בתכלת" - י. מ. פינס. 455 כשם המדעי. א. ספיר. 456 משנה (שביעית ז' א'). א. הראובני. ועקרו של הצמח נקראים חלביצין, כפי שמפרש בירושלמי (שביעית ז' ל"ז): מהו חלביצין? - ביצי נץ החלב. 457 משנה. בבלי וירושלמי. שם הפרי - אבילנה. 458 תרג' השם הגרמני. 459 בבלי (ערובין ג'ח). 460 מק'. 461 בבלי (ברכות מ"ג). 262 אסף. וכבר השתמש בזה ג'א. אינהורין. 463 א. רא בני. מקבל בדבור העברי בא"י.

Matricaria Chamomilla, L.	סִיסִין 475 *	Senecio, L. 464 *	רִי אֶדְרִיוֹן
Camomile, Kamille		Groundsel, Kreuzkraut	
Camomille, ромашка настоящая		Senicon, крестовник	
Gladiolus, L.	סִיפֹון 476 *	Cardamine hirsuta, L.	סִבִּיקָה, רִי דוֹאָה, יִבְרוֹה 465 *
Corn-Flag		Bitter Crees	סִבְכָן 466 *
Siegwurz,		Schaumkraut.	
Glaieul, будра		Cordamine velue,	
Poterium Spino 1 סִיר, 2 סִירָה	477 *	волосистый сердечник	
sum L.		Viola odorata, L.	סִנָּל 467 *
Burnet		Violet, Veilchen	
Becherblume, Bibernelle		Violette, фиалка	
Pimprenelle, бедренец		Lunaria, L.	סִהֶרְנִית 468 *
Alyssum benthami, L.	סִלְסִי-הַבְּסָה 478 *	Honesty, Mondviole	
Alyssum, Steinkraut		Lunaire, лунник	
Alysson, бупрачок		Glycyrrhiza, L.	סוֹם 469 *
Beta vulgaris, L.	סִלָּק 479 *	Licqorice, Süssholz	
Beet, Mangold		Régglise, солодка	
Bette, свекла		Juncus	סוֹן 470 *
Withania somnifera, L.	סִם הָעֵצֶבֶרִים 480 *	Rush, Binse	
Sambucus nigra, L.	סִמְבּוּק 481 *	junc, ситник	
Elder, Holunder			סִחָלֵב, רִי אֶשְׁכִּי בָּלֵב 471 *
sureau, бузина			סִטִּים, רִי אִיסְטִים 472 *
jasminum sambac	סִמְלָק 482 *	Satureja, L.	סִטָּה, רִי צִתְרָה 473 *
Juncus acutus, L.	סִמָּר 483 *	Summer Savory, Saturei	
Binse, jone		Sariette, чабер	
		Dalbergia melanoxylon, Perot.	סִיסִם 474 *

464 א. הראובני. 465 בבלי (סנהדרין צ"ט). ע. לב. 466 א. ספיר. 467 רש"י. ועד הלשון.
 468 עפ"י השם המדעי. פ. א. 469 בבלי סוכה (י"ג שושי) ואצל אסף: סוס. 470 מק. לדעת יוגורו
 (באנציקלופדיה הביבלית) במצורת העתיקה סוף ובקופטית גיאוף. 471 קאנון. 472 תוספתא (מעשרות).
 473 משנה ותוספתא בבלי (שבת קכ"ח: סיוה = צתרי). ע. לב. 474 בבלי. כך גורס ע. לב את השם
 "מסמס" במנחות צ"ו ובחגיגה כ"ו. 475 בבלי (גטין ס"ט). ע. לב. 476 ועד הלשון. 477 מק. ל. פונק;
 * בבלי (סנהדרין מ"ט): "בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג". 478 מפי ילדי א"י. 479 בבלי (ב"מ
 ק"ט: סילקא). וכן גם בערבית סִלָּק. 480 א. הראובני עפ"י ערבית. 581 א. איינהורן. עפ"י השם
 המדעי. 482 בבלי (ברכות מ"ג). לפי דלמן זהו היסמין הערבי הנקרא פִּיל. 483 א. הראובני. כשם
 הערבי.

Ervum Lens, L.	493 * עֲרֶשֶׁה	Rubus sanctus, Schreb.-Rubus	484 * סְנֶה
lentil, Linse		discolor wet N	
lentille, чечевица		Brombeerstrauch	
Lemna, L.	494 * עֲרֶשֶׁת הַמַּיִם	ronce, терновый куст	
Duck Weed, Wasserlinse		Scolymus hispanicus, L.	485 * סְנֶרִיָּה
lentille, d'eau пяска		Cyperus longus, L.	486 * סֶעַר
Pistacia Lentiscus	495 * עֶזֶק	Galingale, Cypergras	
Crataegus ozafo	496 * 1 עֲזָרָה, 2 עֲזָרָה	Cyperus, сыть	
lus, L.		Vicia Narbonensis, L.	487 * סְפִיר
Azarole, Azarol Baum		Mohrenerbse	
Azerolier, боярышник		Aristolochia (Tourn.), L.	488 * סְפִלּוּל
Hypocoum procum-	497 * עֵין הַחֹהֵב	Birthwort, Osterluzei	
bens, L.		Aristolochie, кирказон	
Gelbäugelchen, Lappenblume		Urtica, (Tourn.), L.	489 * סְרָפָד
Hypocoon, житник		Nettle, Nessel	
Veronica Syriaca R. et	498 * עֵין הַחֹתוּל	Ortie, крапива	
Schult		Lamium, L.	
Katzenäuglein		Dead Nettle, Taubnessel	
Asperugo procumbens, L.	499 * עֵין הַנָּחֵשׁ	lamier, яснотка	
Schlangenäuglein		Cleome trinervia, Fresen.	491 * סְרָח
La râpette couchée		ע.	
лежащая острица		Lycopersicum esculen	492 * עֶגְבָנִיָּה
Crysanthe-	500 * עֵין הָעֵגֶל, ר' חֲרָצִית	tum, Mill.	
mum caronarium, L.		Tomato	
		Liebesapfel, Tomate	
		Tomate, помидор	

484 משמעות זו יש לשם זה הבא במשנה ובתוספתא במ' רבים: סְנִיין, סְנָאין. 485 כשם הערבי. ואולי זהו הצמח סנדיות הנזכר במשנה (שביעית ט"ה) והערך גורס סנריות ומתרגם Cardunculos domestico, 486 ב"ר פרק ע"ג. וכן גם בערבית. דלמן. 487 משנה (כלאים א' א'). ע. לבי. ובירושלמי (כלאים) מפרש: פִּישוֹנָא, כלומר: Pisum. לפיכך מוכח, כי במאה השלישית כבר היה ידוע בא"י הצמח "אפון" (Erbse) ונקרא בשם סְפִיר (עי' "צמחית היהודים" ח"ב). 488 אסף. ועד הלשון. 489 לדעת רב המפרשים. 490 מפי תלמידי מסוה-ישראל. 491 פ. א. שם הצמח ע"ש ריחו הרע. 492 י. מ. פינס. בערבית — בְּדוּזְהָה. 493 מק'. 494 לפי השם הגרמני והצרפתי. 495 בבלי (שבת נ"ד): "טומנין ליה עוק בשמן". לדעת א. הראובני זה הוא העֶזֶק הערבי ולא כפרוש רש"י והערך. מר הראובני סובר, שהעזק והצרי שמות נרדפים הם, אולם ע. לב מוכיח שהצרי אינו Mastie אלא Storax. העזק שבתלמוד מסמן את שם השרף ושם האילן שנשמע ממנו. לפיכך נמצא גם השם העברי לְמֶסְתִּיקִי. 496 ¹ משנה (כלאים א"ד); ² תוספתא ובבלי. ע. לב גורס בכל מקום עֲזָרָה. בערבית יֶעְרֹר 497 פ. א. 498 מפי ילדי המושבה הגרמנית שרונה. פ. א. 499 עפ"י השם הגרמני. פ. א. 500 אסף.

512 * עֲנַב־הַנֶּחֱשׁ, ר' דָּלְעַת הַנֶּחֱשׁ	501 * עֵיֶרֶת הַפֶּרָה
513 * Solanum nigrum, L. עֲנַבִּי הַשּׁוֹעָל	Alcea Acaulis, Cav. alcea, Gartenmalve Alcée, роза
Common Nichtshade, Schwarzer Nachtschatten, morelle noire, черный паслен	502 * אֶסְפֹּדֶל, ר' נֶץ הַחֶלֶב
514 * Plumbago europea, L. עֶפְרִית	lus, L. Asphodel, Affodil, Raphodéle, асофодель
Leadwort, Bleiwurz, свинчатка	503 * עֲכָנָאִי, ר' אֶפְעֹן
515 * Ruscus aculeatus, L. עֲצָבוֹנִית	504 * Anagallis Arvensis, L. עֵיֶרֶת הַתְּכַלֶּת
Butcher's Broom (Hnee-Kolly) Mäusendorn ; Dornmyrte Fragon, иглица обыкновенная	Var. caerulea, Boiss. Pimpernel, Blaues Gauchheil, Mourom de champs, полевой слѣпушник
516 * Boswellia Carteri, ר' עֵץ הַלְּבוֹנָה	505 * Cynara Syriaca, Boiss. עֲבוֹבִית
Birdw.	506 * Trixago apula, Stev. עָלוֹק
517 * Bosvellia Frerana Birdw; Artocarpus iucisa, L. עֵץ־הַלֶּחֶם	507 * Orobanche, L. עֲלָקָת
Artocarpus integrifolia, L. Jack, Brotfruchtbaum L'arbe a pain, хлѣбное дерево	Broow-pape, Sommerwurz, orobanche, заразиха
518 * Commiphora abyssi- nica, Eng. עֵץ הַמֹּזַר	508 * Cicorium Intibus, L. עֵלֶשׁ, עֵלֶשִׁים
Commiphora Schimper.	Chycory, Endivie (Cichorie) endive, цикопій
519 * Elaeagnus ortensis, עֵץ שֶׁמֶן	509 * Cicorium divaricatum, עֵלֶשׁ־שֶׁדָּה
M. B.	Schusb.
Silver-Berry	510 * Solanum villosum, Lam. עֲנַבִּי הַזָּאב
Oelweide, лox	Zottiger Nachtschtaen, Morelle, пушистый паслен
520 * Heliotropium, L. עֶקֶץ הָעֶקֶרֶב	511 * Viscum cruciatum, Sieb. עֲנַב־הַחֵיט
Heliotrope	

501 עפ"י השם הערבי. 502 תוספתא (שבועות): "עירית שלקטה למאכל בהמה". ע. לב גורס עירית במקום עירית. 503 א. הראובני. 504 ב. כצנלסון. 505 משנה (עוקצין ב'). כך מנקד ומפרש ע. לב. 506 א. הראובני בשם הערבי. 507 פ. א. מקבל בספרותנו החקלאית. 508 משנה (כלאים א' א'). 509 משנה (כלאים א' ב'). ע. לב. 510 עפ"י השם הסורי והערבי. 511 א. הראובני מפי ערבי ירושלים. 512 עפ"י השם הסורי והערבי. 513 בבלי (גיטין ע': עובי דתעלא). אסף, עפ"י השם הסורי. 514 א. הראובני. 515 מדרב (ב"ר פ"ג). ע. לב. 516 מקי. 517 תרגום השמות הלועזים. 518 מקי. שוינפורט ואחרים. 519 מקי. ע. לב ועוד אחרים. 520 ירושלמי (שבת ע"ז).

Juniperus, L.	* 528 עָרֶעַר	Sonnenwende ; Heliotrop
Juniper, Wachholder		Heliotrope,
genèvrier, можжевельник		гелиотроп
Valeriana, L.	* 529 עֶשֶׂב הַחֲתוּל	Scolopendrium
Valerian, Baldrian		vulgare, Sm.
Valériane		Hart's-Tongue, Hirschenzunge
mayc; кошачья мята		scolopendre (langue de cerf)
Fumaria, L.	* 530 עֶשֶׂנָה	олений язык
Fumitory, Erdrauch		* 522 עָר, עָרָא, ר' דָּפְנָא
fumeterre, дымянка		* 523 עָרְבָה, עָרְבִים 1) Populus Euphra-
פ		tica, Oliv.
Raphanus	* 531 פְּנִלָה, ר' נָפוּם, צָנוּן	(Euphrater) Poplar
sativus, L.		Pappelweide, Euphratspappel
Common Radish, Rettig		peuplier de l'Euphrate
radis, рѣдька		тополь эфратский
Raphnus Raphanis-	* 532 פְּנִלְגוּלָה	2) Salix, Fourn.
trum, L.		Willow, Osier
Mild Radisch, Jointed charlock		Weide, Korbweide
Hederich, Ranevelle		Saule, Oisier
полевая редиска		верба, ива
* 533 פָּנֵעַ, פָּנְעִין, ר' אֶחָוִית		* 524 עָרְבָרְבָה, ר' שְׁנִית Lythrum Sali-
Rubia tinctorum, L.	* 534 פּוֹאָה	caria, L.
Madder, Krapp		Loosestrife, Weiderich
garance, марена		salicaire
Scherardla arven-	* 535 פּוֹאֶת הָבָר	деревеник ; верб овник
sis, L.		Erythraea, Reo.
Little Field Madder, Ackerröte		* 525 עָרְבָן
Schérardie, шерардия		Centaury, Tausendgüldenkraut
Faba Vulgaris (vicia Faba), L.	* 536 פּוֹל	erythré (petite centaurée)
Horse-been, Saubohne		олототысячник
fève, бобы, боб		* 526 עָרְמָנִית, ר' אֲרִיזוֹן
		* 527 עָרְמוֹן, ר' דָּלֶב

522 בבלי (ר"ה כ"ג). 523 מקי-משמעות כפולה זו של השם היטיב להוכיח ע. לב בספרו צמחית

היהודים. 524 א. הראובני. 525 ועד הלשון עפ"י סורית. 526 ע"פ סורית. ע. לב. 527 מקי זוהי משמעות

השם גם לפי התלמוד (ר"ה כ"ג). אך לפי א"ב דבן סירא ורש"י מקבל השם בספרותו לאילן Castanea

.vesca. 528 מקי. 529 כשם הערבי. 530 א. ספיר. 531 בבלי (עירובין כ"ה) וירושלמי, וכן גם בערבית.

532 ירושלמי (ריש כלאים). לפי גרסת אור זרוע, דלמן. א. ספיר. 533 בבלי (שבת קמ"ד) הערוך ורש"י.

534 משנה (שביעית ה' ד'), בבלי (שבת ס"ו) וגם ירושלמי. 535 פ. א. תרגום השם האנגלי. 536 מקי.

Pistacia vera, L.	550 * פִּסְתָּק	Vigna sinensis, Endl.	537 * פֹּל מִצְרִי
Pistachio, Pistacie		String Bean, Kartjangbohne	
pistache, фисташка		538 * פִּטְנֶג, פִּטְנֶק, ר' חֶבֶק	
Campanula	551 * פִּצְמוֹנִית	539 * פִּטְרוֹסְלִינוֹן, ר' כְּרֶפֶס-נְהָרוֹת	
Bell-Flower, Glockenblume		540 * רִיגֶם, פִּיגֶם, Ruta Chalepensis, L.	
campanule; fleur en clochette		Aleppo Rue, Raute	
колокольчик		rue, pyra	
552 * פִּקִּיעָה, ר' גֶּפֶן שָׂדֶה		Fungi	541 * פִּטְרָא, פִּטְרִיּוֹת
Papaver, L.	553 * פֶּרֶג, פֶּרְגִּים	Mushroom, Pilz	
Poppy, Mohn		champignon, гриб	
pavot, mak		542 * פִּי רֶג, Antirrhinum Siculum, Ucg.	
Papaver Rhæas, L.	554 * פֶּרְגִּי-הַדְּגָן	543 * פִּישוֹן, פִּישוֹנָא, ר' אֶפּוֹן, סְפִיר	
Corn-Poppy, Klatschmohn		Pisum sativum, L.	
coquelicot, mak-самосейка		Pea, Erbse	
Tagetes patula L.	555 * פֶּרֶחַ הַמָּשִׁי	pois, ropox	
Samtblume (Studentenblume)		Lupinus luteus, L.	444 * פִּלּוֹסְלוֹס
oeillet d'Inde, бархотка		Lupine, Feigenbohne	
Helianthemum, Pers.	556 * פֶּרֶחַ הַשֶּׁמֶשׁ	lupin, волчий боб	
Sun-Rose, Sonnenröschen		545 * ¹ פֶּלֶל ² פֶּלְפֶּלֶת, Piper nigrum, L.	
Helianthème, солнцевит		Pepper, Pfeffer	
Mespilus germanica, L.	557 * פְּרִישׁ	poivre, peper	
Medlar, Mispel		Schinus molle, L.	546 * פֶּלְפֶּל בָּבוֹת
néfle, мушмула		547 * פֶּלְפֶּל רֶטֶב, Capsicum annuum, L.	
558 * פֶּרֶסֶק, ר' אֶפְרָסֶק		Capsicum, Spanischer Pfeffer	
559 * פֶּרֶפְחִינָה, ר' רִגְלָה, תְּלִלְוֹנָה		piment (Poivroce)	
560 * פֶּרֶקֶדֶן, ר' גֶּלְבּוֹן		стручковый перец	
Linum usitatissimum, L.	561 * פֶּשְׁמֶה	548 * פֶּנְדֶּק, ר' אֶלְסֶר	
Flax, Flachs		549 * פֶּנִּינָה, Anagallis arvensis, L.	
lin, лен		v. phoenicea	
		Rotes Gauchheil	

538 בבלי (שבת ק"ט). ע. זב ואחרים. 539 ירושלמי (שביעית). 540 משנה (כלאים א' ח) ובבלי (שבת קכ"ח). 541 משנה (עוקצין ג' ב') ובבלי (שבת ק"ח). 542 א. הראובני. 543 ירושלמי (כלאים: פישונא). פלישר בשם הרמב"ם. 544 משנה (כלאים א' ג'). 545 (בבלי שבת ס"ד); (שבת ד'). 546 ב. ציזיק. 547 י. מי פיס. 548 ירושלמי (נויר). 549 פ. א. 550 בבלי (גטין ג"ט) וירושלמי (כלאים). 551 ש. טרניחובסקי. 552 מקי. 553 משנה (שביעית ב' ז'). הערוך וכך מקבל בספרותנו ועמנואל לב סובר, שזהו מין לחן Panicum. 554 א. ספיר. 555 מפי תלמידי מקוה ישראלי. 556 עפ"י השם המדעי. 557 בבלי (טובה ל"א). ע. לב. 558 בבלי וירושלמי. 559 בבלי (מגלה י"ח). 560 משנה (כלאים א' א') וירושלמי (כלאים). 561 מקי.

572 * צלוליב, ר' קיקיון	Linaria, (Tourn), Hill. פִּשְׁתְּגִית * 562
Alsine, Wahlenb. 573 * צִלְלִית	Toad-Flax, Leinkraut
Grove, Sandwort	linaire, лрнянка
Miere,	Calotropis procera, הַמְדָּבָר * 563
Alsine; morgelin	Wild.
мокричник	Apples of Sodom
574 * צֵלֶת, ר' נֶצֶפֶה	Sodom'sapfel
Gossipium 575 * צֶמֶר גֶּפֶן	Zizyphus Lotus, ל. כֶּנֶר * 564
vitifolium, Lamk.	צ
Cotton-tree, Baumwollstaude	Tulipa, L. 565 * צִבְעוֹנִי
Coton, Cotonier	Tulip, Tulpe
хлопчатник	tulipe, тюльпан
Eriophorum, L. 576 * צֶמְרוֹן	Opuntia, Tourn. 566 * צִבֵּר
Wollgras,	Prickly Pear, Indian Fig
ériophore, пушица	Kaktusfeige, Feigendistel
577 * צֶנֶן, ר' פִּגְלָה	cactus, kaktyc
Radicula, Pers. 578 * צִנְוִית	Cheiranthus Cheiri, L. 567 * צִהְבֶּהָבֹן
Radisch, Radieschen	Wall-flower, Goldlack
radis, редиска	giroflée, jaune
Zinia elegans 579 * צִינְיָה	жептофилон
1) Salix, Tourn. 580 * צִפְצָפָה	Phagnalon rupestre, (L) D. C. 568 * צוּפֶן
Willow, Weide	Phagnalon
saul, ива	Felsenrurkraut
2) Populus	569 * צִחְנֹן, ר' חֲרוֹב שׁוֹמֶה
Poplar, Pappel	Crucianella, L. 570 * צִלְכִית
peuplier, тополь	Crosswort, Kreuzblatt
Dianthus, L. 581 * צִפְרֹן, ר' קֶרְפֹּל	crucianelle, крестовник
Carnation (qurunful)	571 * צִלָּה
Nelke, giroflée	Zilla, Forsk.
гвоздика	Zilla, Zilla
	Zille

562 א. הראובני. 563 משנה (שבת כ"א) ובבלי (שבת ב"י). ע. לב. 564 מק. רס"ג. 565 מקבל בספרותנו החדשה. 566 כשם הערבי. מקבל בדבור ובספרות החקלאית. 567 א. ספיר. 568 א. הראובני כשם הערבי. 569 פ. א. ע"ש הריח הרע הנודף מהצמח הזה. 570 א. הראובני עפ"י השם המדעי. 571 א. ספיר. כשם המדעי. 572 בבלי (שבת כ"א). 573 א. הראובני. 574 משנה (מעשרות ג' ו'). 575 'משנה ותוספתא. ('ירושלמי (כלאים). 576 פ. א. 577 משנה (כלאים א' ה' ט.). לפי רה"ג זהו הצנון העגל. 578 מקבל בדבור ובספרות החקלאית. 579 כשם המדעי. 580 מק. משנה ותלמוד. בערבית: סִפְסָף. לדעת ע. לב ⁽¹⁾ היו בימי המשנה ערבה וצפצפה שמות נרדפים. ⁽²⁾ כך מקבל השם הזה בספרותנו החדשה. 581 מקבל בספרות החדשה. ש. טשרניחובסקי.

Cirsium Acarna (L), קוץ העקב 594 *	Statice, L. צפרן החול 582 *
Moench.	Sea-Lavender, Widerstoss
Thistle, Kratzdistel	Kepmek
circe,	Calendula, L. צפרני החרתול 583 *
Atractylis comosa, Sieb. קוץ הנצרי 595 *	Calendula, Ringelblume
Carthamus tinc- קוצה, ר' קרממא 596 *	calendule, ноготки
torius, L., v. typicus, Schweinf.	צורה, ר' סבנית 584
Safflower, Saffor (Stachliger)	צתרה, צתרי, ר' סיאה 585
Faux-Safran (Safranon),	ק
Xanthium Spino- קוצי תשעה באב 597 *	Laurus Cassia, L, קצה, ר' קציעה 586 *
sum, L.	cassia, Mutterzimt
Cocklebur, Spitzklette dornige,	Laurier-Cannelle,
glouteron,	Calycotome villosa, Link. קצה לבנה 587 *
Thymus capitatus, L. קורנית 598 *	Calicotoma, Dornklee
Thyme, Thymian,	Symphytum, Tourn. קונה 588 *
Thym,	Comfrey, Beinwell
קרתנפיש, קרתירום, ר' נרגר נהרות 599	Consoude,
Aucklandia Costus, Falconer. קשט 600 *	Mucor Mucedo קומנית 589 *
Anthemis, L. קתון 601 *	Kopfschimmel,
Chamomile, Hundskamille	Colocasia antiquorum, קולקס 590 *
anthémis,	Schott.
Tribulus terrestris, L. קטב, ר' קרצוב 602 *	Carthamus glaucus, M. B. קוץ 591 *
קטלב, ר' הזנג אבי 603	v. syriacus, Boiss.
Balsamodendron Kataf. קטף 604	Carlina involucrata, קוץ החמור 592 *
Balsambaum	Poir.
קטיפנית, ר' פרת הפשי 605	Carlina, Eberwurz
	Carline,
	Acanthus Syriacus, קוץ היהודים 593 *
	Boiss.
	Acanthus

682 ממי ילדי ת"א. א. 583 א. הראובני. 584 אסף. 585 בבלי (שבת קל"ח). 586 מק'. 587 משנה (כלאים א. ח'). בבלי (ערוכין ל"ד) ע. לב. 588 ועד הלשון עפ"י השם הסורי. 589 בבלי (פסחים מ"ב). ע. לב. 590 ירושלמי (פאה ר' ו'). 591 מק'. ע. לב ואחרים. 592 עפ"י השם הערבי. 593 ד"ר א. מויא. 594 א. הראובני. עפ"י השם הערבי. 595 א. הראובני עפ"י השם הערבי. 596 משנה (שביעית ז' א'). 597 א. הראובני. 598 תוספתא (שבת ט"ז). בבלי (שבת קכ"ח) ע. לב ואחרים. 599 ירושלמי (ברכות). א. ספיר. 600 משנה (עוקצין ג', ה') ובירושלמי (חגיגה פ"ג) כושת. 601 כשם הערבי מקבל בא"י. 602 מק'. ע. לב והשערים מפרשים מין קרץ. 603 א. ספיר. לפי השם הסורי והערבי. 604 משנה (שביעית ז' י') ובבלי (בריתות י'). 605 י. קלחנר.

Hedera Helix, A.	* 616 קסום	Cynara Cardunculus	* 606 קנרם
Yvy, Epheu		Artichoke (Cardoon)	
lierre,		Artischocke, artichaut	
Smilax aspera, L.	* 617 קסום הפלעים		* 607 קיקיון, קיקי, ר' צלוליב
Green Brier, Sassaparille,		Castor Oil Plant	
Salsepareille,		Ricinus, Wunderbaum	
Scutellaria, Rivinus (L).	* 618 קערונית	ricin,	
Scull-Cap, Schildträger, Helmkraut		Celapina, Adans.	* 608 קלפינה
scutullaire,		calepina, Calépine	
Echinops, L.	* 619 קפודית		609 קמוש, קמשונים, ר' סרפד
Echinops, Kugeldistel		Cannabis sativa, L.	* 610 קנבוס
échinops,		Hemp, Hanf	
Vaccinium Oxycoccos, L.	* 620 קמפה	chanvre,	
Cranbeery, Moosbeere		Canna	* 911 קנה
canneberge,		cane, Blumenrohr	
Allium	* 621 קפלום, ר' חציר, פרישה	balisier,	
sphaerocephalum, L.		Arundo Donax, L.	* 612 קנה
Kopflauch,		Persian Reed, Pfahlrohr (Schilf)	
Nigella sativa, L.	* 622 קצה	roseau (canne)	
Nutmeg-Flower (Fennel Flower)		Saccharum officinarum	* 613 קנה סוקר
Schwarzkümmel		Sugar cane, Zuckerrohr	
nigelle,		canne à sucre	
	623 קציעה, ר' קדה	Acorus Calamus, Lenn.	* 614 קנה-בשם
Lagenaria	* 624 קרא, קרנה, קרניה	Kalmus, acore	
vulgaris		Cinammonum Cassia, L.	* 615 קנמון
Flaschenkürbis, calebasse		Cinnamon, Zimmt (chinesische)	
	625 קרסם, ר' תריע	cannelle,	

606 משנה (כלאים ה' ח'). 607 מק'. 608 א. ספיר. כשם המדעי. 609 עפ"י הולגטה והמפרשים הראשונים. א. הראובני סובר שזהו הצמח Ammi Visnaga. 610 משנה (כלאים ב' ח'). 611 כשם המדעי. ועד הלשון. 612 מק'. 614 מק'. 615 מק'. ירושלמי (פאה, ז'): "קנמון מאכל עוים היה. והיו ישראל מגדלין אותו". מדרש איכה רבתי ("קנמון היה גדל בא"י והיו עוים וצבאים אוכלין ממנו"). 616 משנה (כלאים ה' ח'). 617 א. הראובני. 618 א. הראובני. 619 פ. א. 620 י. קלזנר ואחרים. 621 משנה (עוקצין א' ב'). ע. לב ואחרים. 622 מק'. 623 מק'. ע. לב ואחרים. 624 משנה (פרה ה' ג') ובבלי (יומא ע"ח). 625 בבלי (פסחים מ"ב): "קרטמא. ע. לב סובר כי זה שם עברי, שנגזר מהפעל קרטם = קטם, כי בראשית נבילת הפרחים מקרטמים אותם אחד אחד מתפרחתם. השם הזה עבר אח"כ לערבית וגם לרומית. Carthamus

Sperk, (Mieresschuppen)
spergule,

ר

Sparganium, L. 638 * ראש-קפוד

Bur-Reed, Igelkolben
sparganier,

Vigna sinensis, 639 * רבניה, ר' פול מצרי
v. sesquipedalis, L.

640 רגילה, ר' תלוגלוגה, פרפרתיקה

Ocimum basilicum, L. 641 * ריחן

Sweet-Basil, Basilie
basilic,

Zizyphus spina Christi, L. 642 * רים, רימין
Christ-Thorn

Reseda Luteola, L. 643 * רבקה

Dyer's-Weed, Reseda (Wau)
réséda (gaude)

Punica granatum, L. 644 * רמון

Pomegranate, Granatapfelbaum
grenadier,

Cyclamen, L. 645 * רבקה, ר' גור שלמה

Cyclamen

Cyclamen, Alpenveilchen

Cyclamen,

Retama Roetam, Forsk. 646 * רתם

Juniper Rush, Ginster
Genêt,

Spartium junceum, L. 647 * רתם ספרדי

Broom, Pfriemun

genette

* 626 קרינון, ר' שושנת המלך

Lilium candidum, Lenn.

* 627 קרמול Luffa cylindrica (Linn.)

Roem.

Luffa Aegyptiaca Mill

* 628 קרמית, ר' שיצנית
Glycerie (fluid-
tans?), L.

Floating Sweet-grass

Schwaden,

glycerie,

* 629 קרן הצבי, ר' שחליל
Senebiera co-
ronopus, L.

Wart-Cress (Swine Cress)

Krähenfuss

* 630 קרננית Cerastium, L.

Mouse-ear-Chickweed, Hornkraut

Céraste,

631 קרפול, ר' צפרן

* 632 קרצוב, ר' קטב Tribulus terrestris, L.

Tribulus, Purzeldorn (Erdstern)

tribule,

* 633 קרצפת Carduus, L.

Plumeles Thistle, Distel

chardon,

* 634 קשואה, קשואים Cucumis sativus

cucumber, Gurke

concombre,

635 קשואת המזר, ר' ירוקת המזר

* 636 קשות Cucurbita Pepo, L., v. ofifera

* 637 קשקשנית Spargularia, Pers.

Spurrey Sandwort

626 ירושלמי. 627 ירושלמי (שביעית א'). 628 תוספתא (חלה א') ובבלי (פסחים ל"ה). ע. לב. 629 א. ספיר.

630 פ. א. 631 ועד הלשון. 632 אסף. 633 א. ספיר. 634 מק'. 635 רה"ג, אסף. 636 משנה (תרומה ב' ו')

ותוספתא (תרומה ה'). י. מ. פינס ושל. וילקומיץ. בערבית קוסא. לפי בריתו אמצעי בין האבטיח והקשואה.

ואין אוכלים אותו חי אלא מבשל וממלא בבשר ובארו. 637 פ. א. 638 פ. א. 639 בבלי (שבת ק"ט). רה"ג.

640 משנה (שביעית ט' ה'). 641 עפ"י השם הערבי. ועד הלשון. 642 משנה (רמאי א' א'). ע. לב. 643

משנה (שביעית ז' ב'). ע. לב. ועד הלשון. 644 מק'. 645 מסורת. מקבל בא"י. 646 מק'. 647 א. הראובני.

Vitex agnus castus, L. שִׁיחַ אֲבֵרָהֶם 683 *	Teichrose (Nixblume)
vitex, Keuschbaum	nuphar,
Gattilier	Nymphaea שׁוֹשַׁנַּת הַמַּיִם הַלְבָנָה 672 *
Avena sativa, L. שִׁיפּוֹן 684 *	alba, Sm.
Oat, Hafer	White Wather-lily
avoine	Weisse Seelilie, nymphaea,
שׁוֹשַׁנַּת הַמֶּלֶךְ, ר' קְרִינֹן 673	
שִׁיחַ, ר' קְרִינֹן 685 *	Lilium candidum, L.
Ononis antiquorum, L. שִׁיחַ 686 *	שׁוֹשַׁנַּת הָעֵמְקִים, ר' חֲבִצְלֵת הַשָּׁרוֹן 674
Ononis, Hauhechel	Tropaeolum majus, L. שִׁהָלִיָּה 675
bugrane,	Kapuzinerkresse, cresson d' Inde
Hyoscyamus, L. שִׁכְרוֹן 687 *	שִׁחְלִיל, ר' קְרֹן הַצִּבְיָה 676
Henbane, Bilsenkraut	Acacia. Willd, שִׁטָּה, ר' תּוֹרְנִית 677 *
jusquiame,	acacia, Akazie
Galanthus, L. שִׁלְגָּה 688 *	Lepidium sativum, L. שִׁחְלִים 678 *
Snowdrop, Schneegloekchen	Pepperwort, Gartenkresse
Perce-neige,	cresson
Phlox Drummondii, Phlox שִׁלְהֶבִיָּה 689 *	שִׁטָּה הַבִּישְׁנִית, הַכְּנָשְׁנִית 679 *
Flammenblume, phlox	Mimosa audicp, L.
Crozophora שִׁלְשׁוֹשִׁית, לְשִׁישִׁית 690 *	Acacia Farnesiana שִׁטָּת־הַמְסוּכָה 680
tinctoria, L.	Willd.
Paliurus aculeatus, Lam. שִׁמְרִיר 691 *	Zizyphus vulgaris, Lam. שִׁיזֹן 681 *
Christ-Thorn, Gemeiner Stechdorn	Common Jujube
paliure,	Brustberbaum, jujubier commune
שִׁמְכָא, ר' בְּצֵל 692	Artemisia Herba- שִׁיחַ, ר' לַעֲנָה 682 *
Tuber cibarium שִׁמְרֹקֶעַ, ר' אֶרֶד 993	Alba, Asso.
Sesamum Indicum, L. שִׁמְשׁוֹם 694 *	Wormwood, Beifuss
Sesame, Sesam	armoise
sésame,	

673 משנה (כלאים ה' ח.). ע. לב. 674 מק'. 675 י. קלוזנר. 676 א. ספיר 677 מק'.
 678 משנה (מעשרות ד' ה'). בבלי (גטין ב'ז). 681 משנה (כלאים א' ד'): השופין והרימין אע"פ שדומים זה לזה כלאים זביזו. ר' אישתורי הפרחי. ע. לב. בספרות החדשה ובדבור מכנים בשם זה את האחונית. 682 מק' (איוב ל' ד'). לי פונק. ע. לב ואחרים. 683 א. ספיר. 684 משנה (כלאים א' א') ובירושלמי (חלה א' ג'קצן זה השיפון). — ולפי רש"י השיפון הוא (Roggen) Secale וכך מקבלת הוראתו בספרות ובדבור. 685 בבלי (פסחים ל"ד). ע. לב. 686 מק'. א. הראובני. 687 מטורית. ע. לב. ועד הלשון. 688 י. קלוזנר. 689 מפי תלמידי מקוה ישראל. 690 ירוש' (שביעית). ע. לב 691 מק'. ע. לב. בערבית סמור. 692 בבלי (סנהדרין, ק"ט). ע. לב. 693 משנה (עוקצין ג' ב'). 694 משנה (טבול יום א' ה').

Sempervirens, L. 706 שְׂרָבִין, ר' תַּאשׁוּר	Origanum (majorana), L. 695 * שְׂמִשְׁוֹק
Cypress, Zypresse	Wild marjoran, Majoran
cyprés,	Origan,
Filix 707 * שְׂרָף	Taraxacum, Juss. 696 שְׁוֹאֲרִיָּה
Fern, Farnkraut	Dandelion, Loewenzahn
fougère	dent de lion,
	Lythrum Sali- 697 * שְׁנִית, ר' עֶרְבֶרְבָּה
ת	caria, L.
Borassus flabelliformis, L. 708 תַּאֲלָא	Mespilus japonica, L. 698 * שְׁסֶק
Delebpalme	Madlar, Mispel
Ficus Carica, L. 709 * תַּאֲנָה	nèflier de Japon,
Fig, Feigenbaum	Passiflora 699 * שְׁעוֹנִית
Figuier,	Passion-Flower
	Passionsblume, passiflore
710 תַּאֲנֶת חֹדֶה, ר' מוֹז	700 * שְׁעוֹצִית, שְׁעוֹצִים
711 תַּאֲשׁוּר, ר' שְׂרָבִין	Phaseolus vulgaris, L.
Fraxinus oxycarpa, v. 712 * תְּדֵרָר	Bean, Bohne
oligophylla, Bouiss	haricot,
Thea chinesis, L. 713 תֵּה	Hordeum sativum, L. 701 * שְׁעוֹרָה
Tea, Tee	Barley, Gerste
thé,	orge,
Thuja, L. 714 * תוּיָה	Artedia squamata, L. 702 * שְׁפִירָה
Lebensbaum	703 שְׁקֵד, ר' לֹז
Anacardium occidentale 715 * תוֹלַעֲנָה	Ficus Sycamorus 704 * שְׁקָמָה
Mahogany, Elefantbaum	Sycamore, Maulbeerfeigenbaum
anacardier,	sycamore,
Ficus Carica, L, v. 716 * תוֹב, תְּחֹב	Solidago, L. 705 שְׂרָבִיט תְּחֹבֶב
caprificus	Golden-Rod, Goldrute
Caprificus, Wilde Feige	Verge d'or,

695 בבלי (שבת ק"ט) ע. לב. 696 תרגום השמות הלועזים. בא"י נמצא רק ה-Taraxacum gymnaanthum
 697 וילנאי. 698 בבלי (ב"מ ס'). ע. לבי. 699 מחדש ע"י ילדי א"י. 700 משנה (כלאים א' א'). מקבל בספרותנו
 החדשה ובדבור העברי בא"י. ולדעת הרמב"ם שעועית = לוביאה בערבית (ראה פול המצרי), וכן גם
 דעת ע. לב. 701 מק'. 702 א. הראובני. 703 מק'. 704 מק'. 706 בבלי (ר"ה. כ"ג: תאשור-שורבינא).
 ע. לב. 707 בבלי (ב"ק צ"ב: מטיל ואזיל דיקלא בישא גבי קינא דשרביל). י. גרונבסקי. והרה"ח ע. לב
 מעיר על הטעות שנפלה בהוראת השם המקבל בדבור ובספרות. 703 בבלי (ב"ק. צ"ב). 709 מק'.
 710 שם מקבל בא"י. 711 מק'. 712 מקבלנו מפי א. אהרונסון. בא"י מסמנים רבים בשם זה את Acer
 negundo L. 713 כשם המדעי. 714 כשם המדעי. 715 י. קלוזנר. 716 תוספתא (אין תולין תחובין). וכן

* 728 הפארת תמים, פאר תמים	717 תורנית, ר' שטה
Potomogeton, (Tourn), L.	* 718 תות Morus, L.
Pont-Weed, Laichkraut	Mulberry, Maulbeerbaum
Epi d'eau,	murier,
Pyrus Malus, L. * 729 תפוח	* 719 תות סנה Rubus Idaeus
Apple, Apfelbaum	Raspberry, Himbeere
pommier,	framboise,
Solanum tuberosum, L. * 730 תפוח-אדמה	* 720 תות גנה Fragaria viridis, Duch.
Potato, Kartoffel	Gartenerdbeere, fraise de jardin
pomme de tere,	* 721 תות שדה Fragaria vesca, L.
* 731 תפוח-זהב Citrus Aurantium, L.	Strowberri, Erdbeere
Orange, Apfelsinenbaum	fraise,
Orangar,	* 722 תחלי, ר' שחלים
* 732 תר, תרדים Spinacia oleracea,	* 723 תיפה Typha, (Tourn), L.
Mill.	Cat-Tail-Flag, Rohrkolben
Spinach, Spinat	Masse d'eau,
épinard,	* 724 תירס, ר' מים
* 733 תרובתור, ר' כרוב דקיק, כרובית	* 725 תלתן, ר' שבלולית Trigonella
Brassica oleracea, v. botritis, Lemn.	Foenum grecum, L.
* 734 תרזה Quercus coccifera, L.	* 726 תמכה Picridium Tingitanum, Desf.
Kermeseiche, chène ccoifère	Picridium, Bitterkraut
* 735 תריסנית Peltaria, L.	picride
Peltaria, peltaire	* 727 תמר, תמר Phoenix dactylifera, L.
* 736 תרמוס Lupinus (Ternis), L.	Date, Dattelbaum
Lupine, lupin	dattier,

בערית תב = תאנת-הבר. 717 בבלי (ר"ה, כ"ג: שטה-תורניתא). ע. לב. 718 משנה (בכורות ח'). —
 719 א. אינהורין. שם מקבל בא"י. 721 א. אינהורין. 722 בבלי (ב"מ, ק"ז) ובירושלמי (תענית פ"ד)
 ת ח ל ס י א. 723 כשם המדעי. 724 שם מקבל בא"י לצמח מים. 725 משנה (תרומות). ע. לב ודלמן
 ואחרים ובא"י מיחדים שם זה למינים של Trifolium. 726 משנה (פסחים, ב' ו'). 727 מק'.
 728 א. פלדמן. 729 מק'. 730 מקבל בספרותנו החדשה ובדבור. 732 משנה (כלאים א' ג'). בהוראה זו מקבל
 השם בא"י. אולם באמת אינו אלא השם העברי של הסלק, כפי שהוכיח ע. לב. 733 משנה
 (כלאים א' ג') ופרוש הירושלמי (שם): התרובדור—כרוב דקיק. 734 מק'. תרגום השבעים. 735 תרגום
 השם המדעי. א. ספיר. 736 משנה (כלאים א' ג').

ד"ר ש. משרניחובסקי

פֶּרֶט מִנְחִים בְּתוֹרַת הַנְּתוּחַ

חלק ראשון

מנחים בתורת העצמות והקשורים

OSTEOLOGIA SYNDESMOLOGIA

(הצעה — סוף)

— frontale	— המצח	ע	
— hamatum	— האונקל	Cavitas glenoidalis	עִי־הִקְתָּהּ
— hyoideum	— עצם לאמי	Radius	עמוד עליון
— ilium	— הכסל	Columna vertebrarum	— השדרה
— incisivum	— המחתכים	Ulna	— תחתון
— infraorbitale	— שמתחת לחר העין	Os sacrum	עֶצָה
— infrazygomaticum	— שמתחת לעל	Os (ossa)	עֶצָם (עצמות)
— ischii	— השת	— basilare	— הבסיס
— Kerckringi	— קרקרינג	— carpi	— שרש היד
— lacrimale	— הרמעות	— centrale carpi	— מרכזית בשרש היד
— lunatum	— הלבנה	— — tarsi	— — הרגל
— malare bi.-tripartitum	— הלחי	— costale	— הצלע
— manus	— פסת היד	— coxae	— החלצים
— metacarpalia	— מסרק היד	— cranii	— הגולגלת
— metatarsalia	— מסרק הרגל	— cuboideum	— הקוביה
— multan-	— מרֶבֶת הקצוות הגדולה	— ethmoidale	— המכבר
gulum majus		— cuneiformia	— יתדות
— multan.	— מרבֶּת הקצוות הקטנה	— extremit.	— עצמות האזור התחתון
minus		infer.	
— nasale	— החטם	— exstr. super.	— האזור העליון

— ischiadica	— השת	— naviculare manus	האֵגִינָה שביד
— semiluna- ris ulnae	— כעין שהרון בעמוד הת' -	— — pedis	— שברגל
— acetabuli	— כף הירך	— occipitale	— העורף
— clavicularis	— לכתפה	— occipitale proc.	— זיוו של קרקרינג
	— לעמוד העליון בעמוד התחתון	Kerckringi	
— radialis ulnae	— התחתון בעמוד העליון	— palatinum	— החך
	— לקנה הקטן	— parietale	— הקרקר
— ulnaris radii	— שממעל לחור העין	— pedis	— פיסת הרגל
— fibularis	— פמאמה (מש)	— pisiforme	— הקמנית
— supraorbitalis	— פמקה (מש)	— pubis	— גב-הערוה
Proc. mastoideus	— פה (פי)	— sacrum	— העצה
— mammilaris	— צנור הפנים	— sesamoideum	— שמשמנית שברגל
Hiatus	— לסת-עליונה	— pedis	
— canalis facialis	— העצה	— sphenoideale	— עצם היתר, היתרי
— — maxillaris	— (כעין) שהרון	— suturarum	— עצמות שבשלב
— — sacralis	— הקדרה (מש)		— השרש שברגל, שרשיים שברגל
— — semilunaris		— tarsi	— הרקה
Foramen occipitale magnum		— temporale	— הפריגוני
Foramina sacralia		— trigonum	
Manus	פיות הפרשה		
Pes.	פיסת היר		
Os capitatum	— הרגל		
Patella	פיקון		
Os pyramidale	פיקה		
Facies	פירמידה		
— auricularis	פנים (פני)		
— lunata	— כעין האוזן		
— articul. Atlantis	— כעין הלבנה		
— — — infer.	— פרק הנושא		
— — epistrophei post.	— התחתונים		
— — malleolaris	— הסובב		
— symphisea	— הפעם		
— ossea	— הדבק		
	— גרמיים		

פ

Margo frontalis	פאה פאת המצח
— squamosus	— הקשקשת
— zygomaticus	— העל
— lacrimalis	— הרמעות
— lambdoideus	— הלאמדא
— mastoideus	— הפטומה
Incisura	פניקה (פנימת)
— lacrimalis	— הרמעות
— vertebralis	— החוליה
— mandibulae	— הלסת התחתונה
— mastoidea	— הפטומה
— parietalis	— הקרקר
— scapulae	— השכמה

— cuneonavicularis	— היתד ובין האניה	— patellaris	— הפיקה
— dentis ant.	— השן הקדומה	— nasalis	— החטם
— — post.	— האחורית	— pelvina	— הכפלה
— digitorum manus	— האצבעות ביד	Malleolus	— פֶּעֶם
— — pedis	— ברגל	— lateralis	— לטראלי
— humeroradialis	— הזרוע ובין העמוד העליון	— medialis	— מדיאלי
— — — —	— האמה	Vestibulum	— פְּרוֹזֶדוֹר
— humero ulnaris	— שבין השרשיים שביד	Articulatio	— פֶּרֶק
— intercarpea	— שבין הסחוסים	— sellaris	— אוכף
— interchondralis	— שבין עצמות מסרק היד	Enarthrosis	— אנוז, רפה
— intermetacarpea	— מסרק הרגל	Arthrodia	— כדורי
— intermetatarsea	— הלסת התחתונה	Pseudarthrosis	— מִדְמָה
— mandibularis	— פיסת היד	Amphyarthrosis	— קשה
— manus	— שבין המסרק ובין המערכות ביד	Gingylmus	— ציר
— metacarpophalangea	— המסרק ובין המערכות ברגל	Articul. trochoides	— גלגל
— metatarsophalangea	— הקטנית	— simplex	— פשוט
— ossis pisiformis	— פיסת הרגל	— elliptica	— אֶלִפְטִי
— pedis	— שבין העמוד העליון ובין השרש	— composita	— מרכב
— radiocarpea	— שבין העמודים הריסמטאלי	— acromioclavicularis	— שבין מרום השכמה ובין הכתפה
— radioulnaris dist.	— העמודים הפרוכסימאלי	— atlantoepistrophica	— הנושא ובין הסובב
— — proximalis	— שבין העצה והכסל	— atlantooccipitalis	— הנושא ובין עצם הערף
— sacroiliaca	— שבין השרשיים שברגל	— calcaneocuboidea	— העקב ובין הקוביה
— metatarsea	— שבין החזה ובין הכתפה	— capitulorum costarum	— בנות ראשי הצלעות
— sternocla-	— vicularis	— carpeometacarpeae	— השרש ובין מסרק היד
— setrnocos-	— talis	— costovertebralis	— הצלע ובין החוליה
— talocal-	— הערקוב ובין העקב	— cuboideocuneiformis	— שבין הקוביה ובין היתד
— canea		— cuboideonavicularis	— הקוביה ובין האניה

— sacralis	העצה	—
— facialis	הפנים	—
(Falloppiae)		
— musculi tensoris tympani	השריר המותח את התוף	—
— tubae Eustachii	חצוצרות-השמיעה	—
— alveolaris	הקנים	—
— infraorbitalis	שמתחת לעין	—
— carpi	שרשה של יד	—
— tarsi	הגל	—
Unguis	צפורן	—

ק

Linea	קו	—
— obliq. femoris	האלכסוני שבקולית	—
— — mandibulae	שב לסת התחתונה	—
— aspera	החד	—
— arcuata	הקשתי	—
— terminalis	הקצוני	—
— temporalis sup.	העליון שברקה	—
— temp. inferior	התחתון	—
— poplitea	שבערקום	—
— glutea	שבש	—
Os cuboideum	קובייה	—
Axis pelvis	קטר	—
Femur	קולית	—
Concha	קונכייה (ית)	—
— sphenoidalis	היתר	—
— superior	העליונה	—
— suprema	העליונה שבקונכיות	—
— media	התיכונה	—
Capsula	קימפקה (ית)	—
— articularis	הפרק	—
— — vertebrarum	שבחוליות	—

— —	הערקוב, העקב ובין האניה	—
— talocalcaneonavicularis		—
— tarsi transversa	השרש הרחבי	—
— שבין המסרק ובין השרשיים ברנל		—
— tarsometatarsea		—
— tibiofibularis	שבין שני הקנים	—

צ

Collum	צוואר ציאר	—
— mandibulae	הלסת התחתונה	—
— radii	העמוד העליון	—
— tali	הערקום	—
— costae	הצלע	—
— femoris	הקולית	—
— scapulae	השכמה	—
— humeri	קנה הזרוע (האנוממי)	—
(anatom.)		—
— humeri	(הכירורגי)	—
(chirurg.)		—
Villi	ציצים	—
Costa (ae)	צלע (צלעות)	—
— verae	אמתיות	—
— spuriae	כזביות	—
— fluctuantes	תלויית	—
Canalis (es)	צנור (צנורי)	—
— epicondyloideus	הגבילית	—
— condyloideus	הגליל	—
— palatini	החד	—
— vertebralis	החוליה	—
— pterygo-	הבנה (צנור של יודי)	—
ideus (vidii)		—
— mandibulae	הלסת התחתונה	—
— incisivus	המחתכים	—
— nutrii	המכלכלים	—
— obturatorius	הסותם	—
— caroticus	עורק-המה	—

— superciliaris	— שממעל לנבות	Proc. spinosus	קוצן (יים)
Ligamentum (a)	קֶשֶׁר (קשרים)	Spina trochlearis	— הגלגל
— accessoria	— נוספים בכף הרגל	— nasalis	— ההטם
— plantaria		— palatina	— החך
— — volaria	— בכף היד	— iliaca	— הכסל
— alaria	— הכנף	— ethmoidalis	— המכבר
— ant. mallei	— המקבת הקדומים	— mentalis	— הסנטר
— annulare	— המקף בעמוד העליון	— ischiadica	— (עצם) השת
— radii		— tympanica	— התף
— apicis dentis	— שיא־ראש השן	— angularis	— שבוזית
— arcuatum	— הקשתי בנג הערוה	Artic. talocruralis	קָרסל
— pubis		— coxae	— הקמלית
— atlantoepistrophicum acces.		Fibia	קָנָה גדול
— capitulorum	— בנות הראשים	Fibula	— קטן
— caudale	— הזנב	Alveolae dentales	קָנִי הַשֵּׁנִים
— zinguli	— אזור הַנְּפִים העליונות	Plicae alares	קפולים
— extrem. sup.		— synoviales	— המשחה
— colli costae	— צוואר הצלע	— — patellae	— שבפיקה
— columnae Verte-	— עמוד השִׁרְדָה	Caput femoris	קָרֶלֶם הַיָּרֵךְ
— bralis		Membrana	קָרוֹם
— — atlantis	— שבנושא	— tectoria	— חופה
— deltoideum	— הבלתי	— sterni	— התוה
— flava	— קְתוּמִים	— obturatoria	— הסותם
— interossea	— בין הַעֲצָמוֹת	Membranae	קָרוֹמִים (מי)
— interspinalia	— בין הקוֹצִים	— interosseae	— בין־העצמות
— intertransversaria	— בין הַרְחֲבִיִּים	— — antebrachii	— שבאמה
— longitudinale	— המאריך הקדום, האחורי,	— — cruris	— שבשוק
— ant., post.,		Foramen lacerum	קָרַע
— malleoli lat. ant., post.,	— הפֶּעֶם הלא־מֵרָאִלִי הקדום, האחורי	Cornua coccygeae	קָרְנֵי האֲלִיָה
— menisci lat.	— הדיסקוס הלֵמֵרָאִלִי	— sacralis	— העצה
— (Roberti)		Glabella	קָרְקַפָּתָא
— nuchae	— המִפְרָקֶת	Arcus vertebrae	קֶשֶׁת החוליה
— patellae	— הַפִּיקָה	— zygomaticus	— העול
— plantare longum	— כף הרגל הארוך	— pubis	— הערוה

ש	
Lunula	שְׁהֲרוֹן (שהרונו של קָנָלִי)
Crus	שֹׁק
Planum nuchale	שְׂטַח הַמִּפְרָקָה
— occipitale	— העורף
— popliteum	— הערקום
— sternale	— החזה
— temporale	— הַתִּרְקָה
— frontale	— הַמִּצָּח
Apex	שִׂיא
Apex capitis	— ראש הקנה הקטן
fibulare	
— patellae	— הַפִּתְיָה
Scapula	שְׂכָמָה
Sutura	שֶׁלֶב
— vera	הַשֶּׁלֶב האמתי
— sagittalis	— הַחֲצִי (אס')
— dentata	— הַחֲרוּץ
— spuria	— הַבִּזוּב
— coronalis	— הַקָּלִילִי (אס' 57)
— lambdoidea	— הַלְמָדִי (אס' 58)
— incisiva	— הַמַּחְתְּכִים (של נֶמֶר)
(Goethi)	
— serrata	— הַשִּׁנָּיִן (אס' 119)
— palatina mediana	— הַתִּיכוֹנִי שֶׁבַחַךְ
— — transversa	— הַרְחָבִי
— sternalis	— שֶׁמְחוּה
— — sup.	— הַעֲלִיִּין שֶׁבַחוּה
— — inf.	— הַתַּחְתּוֹן
— Squamosa	— קַשְׁקֹשֶׁת (מש' 97)
— frontalis	— שֶׁבִּמְצָח
skeleton	שֶׁלֶד
Emissaria	שְׁלַחֲנוֹת
Bulla ethmoidalis	שְׁלֻפּוֹתֵית הַמִּכְבֵּר

— popliteum	— הַקִּשְׁתִּי בַּעֲרֻקֹב
arcuatum	
— obliquum	— הַאֲלֻכְסוֹנִי בַּעֲרֻקֹב
— pubicum (Cooperi)	— גִּב הַעֲרוּה (Cooperi)
— — sup.	— — הַעֲלִיִּין
— transversus	— הַרְחָבִי בִּכְפֵּ הַיָּבֶךְ
acetabuli	
— — atlantis	— — בְּנוֹשָׂא
— — genus	— — בְּאַרְבּוּבָה
— trapezoideum	— כַּעֲזֵן הַטְּרַפֶּזִּין
— tuberculi costae	— גִּבְשׁוֹשִׁית הַצֵּלַע

ר

Caput	רֹאשׁ
— humeri	— קִנֵּה הוֹרֹעַ
	רְחוֹתִים — (רְחוֹתִי.) בֵּין הַעֲצָמוֹת
Spatia interossea	
— intercostalia	— בֵּין הַצֵּלָעוֹת
Stapes	רְכוּבָה
Promontorium	רָכֶם
Eminentia	רִמָּה
— carpi radialis	— הַשֶּׁרֶשׁ הַרְדִּיאֲלִית
Zona orbitalis	רְצוּעָה מִקֶּפֶת
Retinaculum	רְצוּעָה מִסִּיעַת
— lig. arcuati	— לִקְשֶׁר־הַקֶּשֶׁת
Retinacula patellae	— מִסִּיעוֹת לַפִּתְיָה
— arcuata	— קִשְׁתִּיּוֹת
— cruciata	— צִלְבִּיּוֹת
— intercondyloidea	— בֵּין הַגִּלְלִיִּים
Impressio	רִשָּׁם (מש')
— trigenimi	— (הַעֲצָב) הַמִּשְׁלָשׁ
Impressiones digitatae	— רִשְׁמֵי הָאֲצָבָעוֹת
Cribrum cranii	רִשְׁתוֹת שֶׁבִּגְלִילֹת

— ethmoidalis	— המכבר	Labrum glenoidale	שפת החושים
— mastoidea	— הפטומית	Limbus alveolaris	— הקנים
Theca	תיק	Recessus	שק
Trochanter	תלולית (מש)	carpus	שרש היר
— major	— הגדולה	tarsus	— הרגל
— minor	— הקטנה		
— tertius	— השלישית		
Aquaeductus vestibuli	תעלת הפרודור	Cellula	תא, קלא

מלוואים

קנה כרי שלא לערבב בקנה הנדול ובקנה שבזרוע ובקנה הקטן; השחי או הזרוע הקדומה (ברי).

(4) עקץ Apophysis. „עקצי אגוים“.

Otpocrok, Auswuchs.

(5) פֶּרֶק Articulatio; ההרכבה (מץ);

קפץ (שרש); קשר, מרפק, אציל.

(6) קמלית (מש) Articul, coxae; עין Preuss, וקצל.

«Das im Talmud nnr einmal, und zwar in unserer Mischna vorkommende קמלית wird von den Erklärern ebenfalls für den Schenkelkopf gehalten, nur Maimonides will auch noch das «was noch oben hin daran hängt» dazu rechnen. Die Wörterbücher sehen in quatolith das griechische Κοτύλη, näher liegt das arabische al-gitnah, das Maimonides als Uebersetzung hält. Gatan ist daher bei den arabischen Aerzten

(1) בֶּן הִירָךְ (Acetabulum). אלה דברי

Dr. Julius Preuss (Bibl. Talm., Med.

7a): Kaph bedeutet jeden über die

Fleche gekrümmten runden Gegen-

stand, z, B. eine Schale, Pfanne und

dgl.; daher כפא דמוחא die Hirnschale

(des Tieres) heisst und כף הירך eigent-

lich die Hüftpfanne sein müsste.

Die Tradition versteht darunter den

Kopf des Ober-schenkels.

וכן דעתו של ד"ר קצנלסון, גומא

(שרש); קמלית (קצלי) ועין סמן 42.

(1a) מְרוֹם הַשֶּׁכְמָה (מש) Acromion, השכמה

ωμος ש"א, מרום Axpos וזו הכתף

(קצלי); הזרוע (א"ס).

(2) הִפְּרָק הַקָּשָׁה (א"ס) Amphiarthrosis,

„הרפה, הוא הפרק שיש לאחת

מעצמותיו שתתנועע בנקל מבלי שתתנועע

עמה העצם האחרת“.

(3) אַמְתָּה (מק) Antebrachium; קנה (מק);

עצם הזרוע (מץ), לא השתמשתי בשם

סוגרת על מבוא בית-החזה. מכל מקום אינה דומה למפתח (Hyrtl). „שמה נגור מן Clavis, שכך קראו הרומים למטה שבו היו מניעים את האופן המשמש כלי שעשועים“ (Hyrtl); המפתח (ברי); תרקבא (אסה'ר); בריח (מש); בריח (גל).

15a עמוד השדרה Columna vertebralis.

המפרקת (מץ); עמוד החוליות (ברי).

16 קונכייה Concha; גלת החטם (מץ); גלולית (Conchanasalis), קונכייה (גל).

17 צלעות קבוצות (אס') Costae spuriae בערבית אל כוב; צלע שקר (מץ).

17a צלעות תלויזות (מש') fluctuantes.

18 שוק (מש' אס') Crus; כרעים (מץ);

דברי Preuss (עמ' 66): Ob der Aus-druck Schoq eue prägnante anatomische Bedeutung hat ist ungewiss. Es kann das ganze Bein, der Ober, vielleicht auch der Unterschenkel sein.

אבל במשנה נאמר שנים בשוק, וזו היא לדעתו, ראייה שבשוק בהוראת Crus עסקינן, וכן דעתו של הר"ר קצני, השוק התחתון (שרש').

19 הקרום הקשה Dura mater (אס') הקרום העליון (תל'); הקרום הקשה או הקרום הגס (רמב"ם), „קרום אחד קשה“ (אבן אל דבי); עבית (גל).

20 הפוכב Epistropheus, סבוב επ-στροφειν אף כי באמת הראש סובב ביחד עם החוליה הראשונה (הנושא) על פני החוליה השניה.

21 גפיים Extremitates; אבר (רמ"ח אברים, עמ' 25); בדים (ברי).

stets die Leistengegend speziell in der Zusammensetzung charaz al gatan = Lendenwirbel, diesen meint wohl auch Maimonides (p. 70 Bibl. Talm. Med.)

7 הנזשא (מש') Atlas. נגור מן השם אטלס-האל, אשר, לפי אנדות היונים,

נשא עליו עמודי השמים, משום זה אני מציע לכנותו נושא.

8 זרוע Brachium (מץ, מש'); אזורע (שרש'); פאת הבתף (מץ); קנה הזרוע (אס'); קנה (אסה'ר).

9 עצם העקב Calcaneus.

10 קרלם הירך Caput femuris (אס'); ראש הקולית, בוקא דאשמא (עין דברי Preuss); כף הירך; רמון הירך (ראוי); קטלית (אסה'ר).

11 שרש הירך Carpus; שרש כף (שרש'); האגרוף (מץ); שרש היד (ברי); רסן (אסה'ר, אסה'ם, ראוי).

12 עין הכתף Cavitas glenoidalis (אס') מפני שהיא דומה לעין מברקת.

13 תאי הפוכב Cellulae ethmoidales; לשכה (פאריעם); תא, קן, קולא (קצל).

14 אזור הגפיים העליונות והתחתונות. Cingulum extremit. sup. et infer. אזור הירכים (מץ); בדים עליונים (ברי).

15 כתפה (מש') Clavicula; בריח (שרש'); כתף (מץ); עין Pr.; עצם ענק הצואר (מץ); עצם המפתח (קצל); השכם (אס'), נגור מן השם Clavis, שמשמעו מפתח והעצם נקראת כך משום שהיא דומה לנצב שברלת (Türklinke) או משום שהיא

העליון (קצלי); לחי העליון (ברי); הלחי העליון (אסי); עצם לחי העליונה (שרש); המלחתה העליונה (מץ); הלחי העליונה (משי).

אי אפשר להשתמש במלה „לחי” מפני שיערבבו עצם בכשר, כי רגילים אנו שלחי משמעה Backe, Wjeka. אפשר להשתמש ב„עצם־הלחי” (עליונה או תחתונה), אבל מפני הקצור טוב לקבל מלה אחת ל סת תחת השמות עצם־לחי, לסת (גל').

(32) **מַסְרֶק תֵּיד** (אסי) Metacarpus; יוכל היות מפני דמיון שיש בה למסרק; שרש היר (מץ); כף (שרש').

(33) **מַסְרֶק הָרֵגֶל** (אסי) Matatarsus; כף רגל (שרש); שרש הרגל (מץ).

(34) **עֶצֶם הָעֶרֶף** Occiput; עצם שמאחורי ראש (שרש); נבחת (ברי); אחוראש או אחור ראש (גל').

(35) **חֵר הָעֵין** Orbita; חריץ העין (אסי); נקרת העין; אַדמה (גל').

(36) **שָׁרְשִׁים שְׁפִיד** ossa carpalia; האגרוף (מץ).

(37) **עֶצֶם אֱלִיָּה** (קצלי) Os coccygis; שת (מץ); העוקץ (שרש'); עצם הונב, עצם פי הטבעת, עצם החלציים (פאריעם) Os coxae; עצם הירך (שרש'); עצם הקטלית, עקר הירך, קלביוסת, עוקץ (עין רמ"ח 74); עצם הירך (ברי).

(38a) **עֶצֶם הַפְּצֵת** Os frontale; עצם הפרחת; עצם המה (מץ).

(38b) **הַמַּכְבֵּר** — Os ethmoidale; עצם הכברה (מץ); עצם מכבר (שרש'); עצם המכבר (קצלי); Sieb, — ὀστέον

(22) **קוֹלִית** (מש') Femur; ירך (מץ); אטמא (לפי דעתי של Pr. אך בחיות); השוק העליון (שרש'); כפלא, חלציים; עצם שוק העליונה או הקולית (ברי); הירך (תלי); קולית (גל').

(23) **תִּקְנָה תִּקְטָן** (אסי) Fibula; כפי חכמי ימי הבינים Canna minor; עצם השוק התחתונה (מץ); מקל (שרש'); עצם הקבורת (ברי).

(24) Fossa, גומה מארכה.

(25) **בִּרְךְ** (מץ) Genus; ארְכֻבָּה (משי), מלה יותר מתאימה לפרק

(26) **חִבּוּר נָעוּץ** (אסי) Gompholis = γομφολίς; יתר; חבור היתר (מץ); „הפרק הנעיל הוא שנמצא אחד משני העצמות תוספת כבוכנא ולשני חריץ כאסיתא, יתקע בה אותה התוספת נעוצה שלא יתנו להתנועע בה, כמו השנים, במקום צמיחתם” (אסי).

(27) **עֶצֶם קִנְהָה** הָרֹזַע (אסי) Humerus; עצם הזרוע (קצלי); עצם הזרוע העליונה (ברי); האזרוע (תלי).

(28) **לְבִירִינָת** — Labyrinth; סבכה, הדורים (שרש'); היכל מתעה (ברי); מְבוּד (גל').

(29) **תִּנְצָב** Manubrium; יד החזה (קצלי).

(29a) **הַלְסָת הַתַּחְתּוֹנָה** Mandibula; עצם הלסת התחתונה (קצלי); עצם הלחי התחתונה (שרש); עצם המלחתה התחתונה (מץ); לחי התחתון (ברי); הלחי התחתון (אסי); הלחי התחתונה (משי).

(30) **פֶּסֶת תֵּיד** — Manus; כף היד (מץ) היד (ברי).

(31) **הַלְסָת הָעֲלִינָה** — Maxilla; עצם הלחי

הפנימי נקרא כף הירך לפי שבו בעמק הנכנס בו קרדום "הירך" (הפרק הכ"ח בנתוח עצמות הערוה, אס').

"צמיחת האמה מעצם נב הערוה הוא מעל עאנא וממעל" (רמב"ם, ספר פרקי משרה; תפוח (טוביה הרופא). האמה צומחת מעצם זקן התחתון (אבן אל דבי).

43 הַעֲצָה os sacrum ; חומש (שרש'); עקץ עצם הקדושה; עצם פי הטבעת; עצם החלציים האחרונה; עצה (מץ); עצם הצלב (ברי'); עצם פי הטבעת (?) אס'; שדרת העצה (עליאש').

44 עֲצֵם הַיֵּתֶד os sphenoidale (אס'); ν σφηνοειδής — יתד; עצם החנב (קצלי'); os vespiforme; עצם כמראה הכנף (מץ); עצם הכנפים, מושב המח; היתדות (קצלי'). עצם היתד שלא לערבב עם היתדות Cuneiformia.

46 פִּיקָה Patella — עין הארכובה (אס'); Oculus genu בפני מנתחי ימיהבינים; באיטלקית gino oculo; אשנב הברך (ב"ר); פיקת הירך (משי); מגן הארכובה, פיקה (גלי').

47 הַפְּלָה Pelvis (משי); האגן (ברי) אגן הירכים (שרש'); אגן החלציים (קצלי'); קליבוסת (משי); אגן הירכים (מלי').

48 מַעֲרָכוֹת הָאֶצְבָּעוֹת Phalanges digito- rum ; עצמות ההרכבה או אצילים (מץ) פרקי האצבעות, תליות האצבעות (קצלי') חליה (אבן אל דבי). במלה פרק אני משתמש רק להוראת articulation, חליה רק להוראת vertebra.

ובכן טעות היא לקרא לעצם זו עצם מכבר. שהוראתו היא p'swerka "העצם הנקוב ככברה" (אבן אל דבי) כְּבִרִית (גלי').

49 עֲצֵם הַלְאָמִי Os hyoideum (אס') עצם אשר מתחת לחרך (מץ); עצם לשון (שרש'); עצם הלשון (קצלי').

39a עֲצֵם הַשֵּׁת Os ischii ; עצם המושב (מץ); חלק שבצד אחרונים (שרש'); עצמות השת (מץ); עצם הירך (אס'), עין סמן 42; "עצה הוא עצם המושב" (אסהיר).

40 עֲצֵם הַכֶּסֶל Os ilium, vetal (משי) עצם הרכבה, עצם האחור (מץ); כף הירך (שרש'); עצם הכף, עצם הבלתי נקובה בשם; הרכבה (אס'). עין סמן 42; עצם הכסלים (אבן אל דבי).

41 הַקִּסְמָנִית os pisiforme, עצם השעורה (קצלי').

42 גִּב הָעֶרְוָה (אס', רמב"ם) os pubis עצם החיק (מץ, קצלי'), תפוח, כף הערוה (קצלי'); עין רמ"ח אבר', עמ' 76. הערה. טעות בידי הד"ר קצלי' כי בנוף ספרו של אבן-סינא כתוב נב הערוה. עצם המבושים (ברי').

"הנה על הענבות שתי עצמות אחד מימין ואחד משמאל מתדבקים באמצע הפרק חזק והוא כמו היתדות לכל העצמות העליונים ונושאים וסובלים לכל אחד מהם חלק לדי חלקים ואשר מנגד הצד החיצוני והוא רחב ונקרא הרכבה ועצם הכסל ואשר לפניו הוא עצם של עאנא, כלומר נבי הערוה ומה שנלוה לאחר נקרא עצם הירך אבל השפל

תפירה (אכן אל דבי, "ויש בעצם הראש תפירות רבות) ארכות נכנסות זו בזו בשתי מגירות".

(57) השֶׁלֶב הַקֶּלִילי (אס) Sutura coronalis; בערבית אל אבליל; תפירת העמרה (קצל).

(58) השֶׁלֶב הַלְמָדִי (אס) Sutura lambdoidea, "להיות כאות למד יונית" (אס); תפירת הלמד (קצל).

(59) חֲלִיזוֹת צִנְאֲרִיזוֹת (אס) Vertebrae cervicales, חליות בצואר (שרש); חליות הצואר (קצל); חליות הגרון (ראוי).

(59a) הָעֲמוּד הַמִּתְחַתֵּן (אס) Ulna; העמוד הגדול (אס), האמה (מק); המרפק (שרש) אברמוביץ; עצם המרפק (קצל); אמת השחי (ברי); עצם הקנה.

(59b) חֲלִיָּה, חֲלִיאָ (מש, אס) Vertebra; פרק (מק) חליה (שרש).

(60) חֲלִיזוֹת הַמִּתְנַגִּים (אס) Vertebrae lumbales (שרש, קצל) חליות המפרקת; צלעות הבטן.

(61) כַּף הַיָּד (מש, אס) Vola manus, עין סמי א'.

(62) הַמַּחְרָשָׁה (אס) os vomeris; אֵת החטם (מק); עצם מחרשה (שרש); עצם המחרשה (קצל); מחיצת הנחיריים (קצל); עצם את (גל).

(63) פֶּסֶת הַתָּגֵל (מש) Pes; עקב (מק); פיסה (שרש); רגל (ברי).

(64) עֶרְקוֹב (מש, אס) Talus, והערקוב מונח בין שתי קצוות הבולטים משני הקנים יסובבוהו עליו מצדדיו, כלומר למעלה ממנו... והערקוב אמצעי בין השוק והערקוב (אס); עצם העליונה (שרש).

(49) תֶּרֶטֶם הָעוֹרֵב (אס) Proc. coracoideus; פי העורב (אס); זיו החרטום (קצל).

(50) הַסִּיף Proceussus xyhpoideus; כעין חרב (מק) ראש הסיף, תנוך החזה (קצל). ונרבק בתחתית החזה.

(51) מַעֲלָה (מש) Promontorium; כרמל (מש). עקן (קצל); Promontorium ist der Vorsprung eines Gebirges. Verwand mit prominere vorragen (Triepe, D. Anat, Namen, pg. 64).

(52) הָעֲמוּד הָעֵלְיוֹן (אס) Radius; העמוד הקטן (אס); הקנה (שרש); החישור (אברמוביץ); קנה הזרוע (מק); סובב (קצל); הקנה, החישור (ברי); "הזרוע מחבר משתי עצמות דקות ונקראות שני עמודים ובערב זידין, הסובב (תל). כנגד הוא צבע הבהן הגדול יותר דק (אס); הויד העליון (ראוי); סובב (גל).

(53) הַשִּׁקְמָה—Scapula (מש); עצם השכמה (ברי) עצם השכם (קצל); עצם השכמה (שרש); הכתף (אס); עצם הכתף, עצם הכתפים (מק).

(54) חִיק—Sinus; מערה (שרש).
(55) אֶמְצַע הַחֹזֶה (אס) Sternum; עצם החזה (מק). שרש, קצל, ברי, מלי, מפתח של לב (מש), להב החזה, נוף החזה (קצל). בדיוק אין אנו יודעים עד היום למה כוונת חכמי התלמוד במפתח של לב. דעתו של הר"ר מאזיא לא כדעתו של ד"ר קצל.

(55a) הַבֶּדֶל (אס) Spina Scapulae; דיוסמא שעל השכם, נבנון השכם (קצל).

(56) שֶׁלֶב (אס) Sutura; תופר (מק, שרש); תפירה (קצל); חבור פרק משלב (אס),

- כלומר — מרובת מכברים ואך בשעות
יתרנמו „דף כעין מכבר“ (Tripel);
76 **הַדָּף הַמְּאַנֵּךְ** (משׁ) Lamina perpen-
dicul. הדף המעומד (שרשׁ).
77 **הַנְּקָב הַסְּתוּם** Foramen obturatum
פתח נעול (קצלׁ).
78 **שְׂרֵשׁ הַיָּנָל** (אסׁ) Tarsus; שרש כף
(שרשׁ); שרש הרגל (ברׁ).
80 Sulcus tibial post.
ערוֹב, ערקוב, עליון (קצלׁ).
81 **זֵין** Processus; (קצלׁ); עקן (שרשׁ)
תוספת (ברׁ).
82 **רְכוּבָה** (משׁ) Stapes; טבעת (שרשׁ);
סולם הרכבה (ברׁ).
93 **אֶכָּף תִּרְכִּי** Sella turcica; אכף
החגב (קצלׁ); אוכף עצם הכנפים
(קצלׁ).
83 **אֶצִּיל** (קצלׁ) Articul. humeri; כתף
זהו השם הנכון, אלא שלא לערכב עם
כתף בהוראת Clavicula humeri.
85 **קוֹץ** (אסׁ) Proc. Spinosus; קוץ —
Spina; זיו העקץ (קצלׁ). „יש
כאלו מונחים לאחר נקראים קוצים
וסנאסין בערב“ (אסׁ).
86 **הַאֶבְנִי** (אסׁ) — Pars patrosa „העצמות
אשר בהם האזנים נקראים האבניים
לקשים“ (אסׁ); המגדל (שרשׁ). (קצלׁ).
87 **הַקּוֹבֵית** — Os cuboideum; המעוקב
(קצלׁ).
88 **Os triquetrum**; המשלש (קצלׁ).
חכמינו אינם מדיקים בלשונם;
Nervus trigeminus (dreifach) הם
מתרנמים העצב המשלש (פה במובן
שלש צמות), שריר משלש (שרשׁ).
65 **הַנְּקָה הַגְּדוֹל** (אסׁ) Tibia; כפי
מנחתי ימי הביניים Canna; עצם השוק
הפנימית (מץ); עצם השוק הגדולה,
עצם הארכובה (שרשׁ); האסתורא (ברׁ);
„הגדול מהם נקרא הזר התחתון“
(ראזי), שני הזנדים בשוק (גלׁ).
66 **מְפָרֵק שְׁפָרְנָל** ossa metatarsalia
עצמות הפיסה; גלילי הפיסה (שרשׁ).
67 **פָּרֵק מְהֻדָּק** (אסׁ) תבור פָּרְקִי
Synarthrosis; חבור הבלתי נמצא
בתנועה (מץ). „ויש מהם שמחבר פרק
מהורק; והפרק המהורק הוא אשר אין
מעצמותו שמתנועע לבדו כלל כמו הפרק
בעצם החזה“.
68 **פָּרֵק אֲמָתִי** Diarthrosis; חבור הנמצא
בתנועה (מץ); פרק; חבור בלתי
מהורק (אסׁ).
69 **חֲלִיזוֹת הַחוּזָה** (אסׁ, ראזי) Vert. tho-
rales חליות הגב — v. dorsales;
(קצלׁ).
70 **חֲלִיזוֹת הָאֶלִּיה** Vert. coccygeae;
חליות אחורים (שרשׁ); חליות הזנב
(קצלׁ).
61 **יֶלְקוֹם הָרִיר** Bursa mucosa; כסת
(שרשׁ).
73 **מְבּוֹא הַשְּׁמִיעָה הַחִיצוֹן, הַפְּנִימִי**
Meatus acusticus ext., int. פה חיצון
של אזן, פה פנימי של אזן (שרשׁ);
מהלך השמע החיצון (ברׁ), מפלש (גלׁ).
76 **הַנְּקָב הַגְּדוֹל** (בעצם הערף) — Foramen
occipit. magnum; פי קדרה (משׁ),
שרשׁ); „הנקב הגדול אשר בו מומל
ערפו“ (ראזי).
75 **הַדָּף הַנְּקוֹב** (משׁ) Lamina cribrosa

- 100 Emissaria שְׁלֹחוֹת, קְעִיפִים (מש')
שלח - emittere.
- 101 Ligam. teres (ת', Pr.) גִּיב עֵין
Bibl. Talm. Med. p. 70
- 102 גוּף, אֶמְצַע הֶחָוָה. Corpus sterni;
הלהב (קצלי).
- 103 בֵּית הֶחָוָה Thorax; תִּיבַת הַחֹוה
(ברי), חֶלֶל הַחֹוה (קצלי).
- 104 סָחוּם, שְׁחוּם Cartilago; תוֹךְ (ב'ר);
בדל (אס'); "והם לבושים בברלים".
הרק שבעצמות (אסה'ר).
- 105 סֶדֶן - Uncus, מקבת (מ'ר).
- 106 פִּירְמִידָה - Pyramis; מגדל (שרש')
חרודית (גל').
- 107 עֶצֶם הַחֹסֶם os nasale; עצם האף
(ברי).
- 108 גִּלְגֻּלֶת (מק') Cranium; קדרת המח
(אס').
- 109 עֶצֶם הַרְקָה os temporale; עצם הצרע
(אס').
- 110 כְּתָרֶת הַשֵּׁן (שרש) Corana dentis;
ראש השן (אס').
- 111 קִנֵּי תִשְׁנִיִּים (טשי) Alveoli dentales;
"נקבי העצמות הנישאים אותם מן
הלחים" (אס'); גומות השניים (קצלי).
- 112 וִינֵי תִּצְדָּדִים (קצלי) Proc. transversus;
"ומה שהם מונחים ימין ושמאל נקראים
כנפים" (אס'). ומהכנפים מה שיש לו
שתי ראשים וידמה להכנף הכפול וזה
בחליות הצוואר (אס').
- 113 מִרְפֵּק (אסה'ר, מש') Articul. cubiti;
פרק מרפק הורוע (אס').
- 114 פְּלִגְיִים (אסה'ר) Canina; מלחעות
(אס' ראזי), ניבים (שרש'), כלביות (אבן

- musculus deltoideus (כלומר שיש לו
תבנית טרינון), שריר משלש -
triceps; כלומר בעל שלשת הראשים;
עצם המשלש (קצלי) -
os triquetrum; באמת יש לנו רשות להשתמש במלה
זו רק בשמו של העצב - מעין החוט
המשלש.
- 69 עֲצָמוֹת מִפְּרֵק הַרְגֵל Ossa metatarsal;
עצמות הפיסה (קצלי); גלילי הפיסה
(שרש', קצלי).
- 90 הַשְּׂמֻשְׁמִין Ossa sesamoidea; עצם
העדרשים (שרש'); עצם השעורה (קצלי),
לוו.
- 91 גִּלְיִי הַגִּלְגֻּלֶת Proc. condyloidei;
פולי הקדרה (קצלי), "כמין שני פולין
יש מונחים על פי הקדרה" (חולין,
כ"ה, א').
- 92 תְּקֹרוֹם הַפּוֹתֶם - Membrana obtu-
ratoria, פקקולת (קצלי).
- 93 בְּסִים הַגִּלְגֻּלֶת Basis cranii; תחתית
הגלגלת (קצלי); מושב המוח.
- 94 מְרוֹם־הַמִּרְפֵּק (טשי) - Olecranon;
קַרְן הַמִּרְפֵּק (קצלי) זרוע (אסה'ר);
המרפק = ὁ ὤλεων ἢ ראש = το κράνον
- 95 קִצּוֹת הָעֵצָם - Epiphysis; ראש
העצם (קצלי).
- 96 תִּשְׁלָב הַחֲצִי (אס') Sutrua Sagit-
talis תפירת החץ (קצלי)
- 97 קִשְׁת (טשי) Sutura squamosa;
תעירת הקשקשת (קצלי).
- 98 קִפְסַת הַפֶּרֶק Capsula articularis;
בית הפרק, כוס הפרק (קצלי).
- 99 קִשְׁת הָעַל - Arcus zygomaticus;
גב הזקן (מש').

הירך (אסה"ם); „הב' כלומר העצם
fibula יותר קטן ויותר קצר ואינו
מגיע לפחד הירך.
(124) עֶרְקוֹב (מש', קצל') Fossa poplitea או
הערקוב העליון (קצל').
(126) גֻּמָּה fovea; בוכנא (אס') fovea articu-
laris.
(157) קְשָׁרִים (אס') Ligamenta; קשורים
(אס', רמב"ם).
(128) קְרוֹם-הַמֶּחֱמֵךְ (רמב"ם) Pia mater;
הקרום התחתון; הקרום הרקיק.
(129) תְּסָפְתָהּ, גִּבְנוֹנָה (אס') Tuberositas
„ובכל צלעות שתי תוספות בעלות
נבנונית".
(133) הַשָּׁלֵב הַתָּרוֹץ Sutura dentata; תפירת
השנים (קצל'); שכמה (גל').
(134) הַלְבָּנָה (מש') os lunatum; הירח (קצל').
(135) הַתְּרִיגוֹן os trigonum; המשלש (קצל').
(136) os petrosum אֶבְנִי (אבן אל דבי).
(137) foramen occipitale magnum, הנקב
הגדול שבִּעֵצֶם הערף (מש'); פי
הקדרה; חור העורף (קצל').
(138) קֶשֶׁר הָעֶרֶךְ; גיד העורף (קצל').
(139) גִּבְשׁוֹשׁ הַשֵּׁת (מש'); נבשושית השת
(קצל').
(140) Cartilago intervertebrale סחוס החליות
(מש'); תוֹךְ הַבִּינִים (קצל').
(132) Foramen vertebrale נקב החליה (מש').
חור התיכון (קצל').
(144) הָאֶבְנִיָּה os naviculare (מש'), הספינה
(קצל'); כרי להבחין בין scaphoideum
ובין navicular.
(145) הַנֶּקֶב הָאֵטוֹם Foramen coecum;
coecum משמעו עוֹר. אבל בעברית

אל דבי; שניים מורפות (קצל').
(115) קְעִיף הַלָּסָת (התחתונה) (מש') Ramus
mandibularis כנף הלחי (שרש')
(116) תְּמַחְתָּכִים (אסה"ם) Incisivi; קדומות
(שרש'), שיניים (אסה"ם); מתלעות (אבן
אל דבי, חותכים (גל').
(117) מוֹחֲנוֹת (אס') Molares; מלעות
(שרש'); רכב, ריחים — Mola, מוחן
משמש להוראת לעוס את המזון. ואלה
דברי הרמב"ם בספר הרפואות: „שאין
המעיים כמו שאמרו האנשים כי הם
כריחים של אבן אך להם כח חלש, אל
תשלח להם כי אם המאכל הטחון
היטב". מוחנות (אבן אל דבי).
(118) זִיו הָעֵל (מש') Proc. zygomatic;
הלסת (קצל').
(119) הַשָּׁלֵב הַשָּׁנוֹן (אס') Sutura Serrata;
„המשולב הוא אותו שיהיה לכל אחד
מן העצמות פנימות ושנים ויהיו שני
הלוחות בפנימות האחד כמו שירכיבו
האמנים רוקעי הנחשת, החבור הזה
יקרא שנון ושלוב כמו שיש לפרקי
עצמות קדרת המה".
(120) רְצוּעָה מְקַפֶּת (מש') Zona orbicularis;
קשר סובב (אס') Ligam. zonale, Lig.
annulare.
(121) פֶּרֶךְ רֶפֶה (אס') Arthrodia „הפרק
הרפה הוא אותו שיש לאחר העצמות
שיתנועע תנועתו בנקלה כמו הפרק
הרכס והזרוע".
(123) פֶּרֶבֶלֶת — Crista; Die Leiste auch;
der Kamm bei d. Voegeln (Triepelel)
ומטעם זה אי אפשר לתרגם מֶפֶרֶךְ
(123) אֶרְכּוֹבָה (מש') Articul. genus; פחד

152) מְשֻׁנָּה Synovia; חלמות (גל').	עור נקרא מי שאינו רואה, בעור שבכמה
153) חֵיק Sinus;	משפות אירופה, blind-coecum, слепой
154) קַפְסָה Capsula (טשי); נרתיק (גל');:	משמעו גם מקום שאין לו מוצא.
155) שֶׁהָרוֹן (טשי) Lunula; סהרון (גל').	בעברית יש לתרגם מושג זה רק על-
156) שֵׁיא Apex; פסגה (גל'), חוד (גל').	ידי המלה אָטוֹם וכן גם המעי
157) כְּפָה fornix (טשי); קמרון (גל'); „רוח כעין כפה“.	האטום ולא הָעֵזֶר.
158) חֵד crista; (טשי); רכס (גל').	158) שֶׁפָּה Limbus; נובלת (גל').
159) יֶלְקוֹט Bursa; כיץ (גל').	149) גִּוּמַת הַכֶּסֶל fassa ilicum; גומה צלענית (גל').
160) מַעֲנִית Sulcus; חריץ (גל').	150) פִּירַמִּידָה Pyramis; חרודה (גל').
	151) חֻצְצָה (טשי) Septum; חיק (גל').

תקוני טעיות הדפוס

לדאבוננו נפלו אי אלה שגיאות בחלק המאמר שנדפס בחוברת ג'. ביחוד בעמוד 258 ערך „בסיס“ נשמט התרגום של המלה הַשְׁכָּמָה והתרגום שעל ידה mandibulae שייך למלה שאחריה: לסת תחתונה. וכן יש להעביר את התרגום של מסרק היד למסרק הרגל והתרגום של לסת תחתונה למפרק היד.

ע'	שורה	במקום	צ"ל
בנוף המאמר:	253	culuti	cubiti
”	2	cricoideus	cricoidea
ברשימת השמות:	עמוד	ערך	במקום
258	ברך	Gemis	genu
259	גוף העצם	deaphysis	diaphysis
”	גומה הצדדית לזיו	transversa	transversi
261	חבור סחוסי	synchonbrosis,	synchondrosis,
263	טריגון החך	trigonum	trigonum
”	ילקוט לאטרלי	gastrocrenii	gastrocnemii
264	לסת עליונה	incitura	incisura
”	מענית הריאה	Pnemonalis	pulmonalis
”	מערת היאור	Nighmori	Highbmori

152	מְשִׁנְיָה; Synovia; חלמות (גל').	עור נקרא מי שאינו רואה, בעור שבכמה
153	חֵיק; Sinus;	משפות אירופה, blind-coecum, слепой
154	קַפְסָה; Capsula (טשי); נרתיק (גל');;	משמעו גם מקום שאין לו מוצא.
155	שֶׁהָרוֹן; Lunula (טשי); סהרון (גל').	בעברית יש לתרגם מושג זה רק על-
156	שֵׂיא; Apex; פסגה (גל'), חוד (גל').	ידי המלה אָטוֹם וכן גם המעי
157	כְּפָה; fornix (טשי); קמרון (גל'); „רוח כעין כפה“.	האטום ולא הָעֵזֶר.
158	חֵד; crista; (טשי); רכס (גל').	158) שֶׁפָּה; Limbus; נובלת (גל').
159	יֶלְקוֹט; Bursa; כיץ (גל').	149) גִּוּמַת הַכֶּסֶל; fassa ilicum; גומה צלענית (גל').
160	מַעֲנִית; Sulcus; חריץ (גל').	150) פִּירַמִּידָה; Pyramis; חרודה (גל').
		151) חֲצִצָּה; (טשי) Septum; חֵיק (גל').

תקוני טעיות הדפוס

לדאבוננו נפלו אי אלה שגיאות בחלק המאמר שנדפס בחוברת ג'. ביחוד בעמוד 258 ערך „בסיס“ נשמט התרגום של המלה הַשְׁכָּמָה והתרגום שעל ידה mandibulae שייך למלה שאחריה: לסת תחתונה. וכן יש להעביר את התרגום של מסרק היד למסרק הרגל והתרגום של לסת תחתונה למפרק היד.

ע'	שורה	במקום	צ"ל
253	11	culuti	cubiti
”	2	cricoideus	cricoidea
עמוד	ערך	במקום	צ"ל
258	ברך	Gemis	genu
259	גוף העצם	deaphysis	diaphysis
”	גומה הצדדית לזיו	transversa	transversi
261	חבור סחוסי	synchonbrosis,	synchondrosis,
263	טריגון החך	trigonum	trigonum
”	ילקוט לאטרלי	gastrocrenii	gastrocnemii
264	לסת עליונה	incitura	incisura
”	מענית הריאה	Pnemonalis	pulmonalis
”	מערת היאור	Nighmori	Highbmori

מפעלות ועד הלשון

דו"ח מהאספה השנתית של ועד הלשון העברית בארץ ישראל

תל-אביב, כ"ט טבת - א' שבט התרפ"ט.

משתתפים: א. אברונקין, מ. אורחי, ח. נ. ביאליק, ש. בן-ציון, י. ל. גולדברג, ד"ר מ. גליקסון, י. גרובסקי, א. דריואנוב, א. מ. ליפשיץ, ד"ר א. מ. מזיא, הרב מ. צ. סגל, ש"י עגנון, י. פיכמן, ד"ר א. צפרוני, ד. שמעונוביץ ונ. שפרה"ס, ומזכיר הוועד: ד"ר ש. איזנשטדט.

ישיבה ראשונה. יום ו', כ"ט טבת. 3 בצהריים. במלון סן ג'רמן.

ח. נ. ביאליק פותח את האספה השנתית בשם הנשיאות. הוא מברך את חברי בנשיאות את הד"ר א. מזיא ליובלו הכפול ומאחל לו אריכות ימים לגמר עבודתו המדעית החשובה. כמו כן הוא מברך את י. ל. גולדברג לחזירתו בשלום מחוץ לארץ אחרי הנתוח הקשה שנעשה לו ומביע את תקות הוועד, כי עוד במשך שנים רבות יעמד על משמר צרכי הוועד ויוכה לראות בפריחת עבודתו לטובת העם והארץ. — הוא מזכיר את נשמת המורה וחבר הוועד ר' אשר גינצברג (אחד העם) ז"ל, ליום מלאת שתי שנים לפטירתו.

אחרי זאת מסר סקירה קצרה על עבודת ועד הלשון במשך השנה שחלפה. מרכז העבודה עבר מידי הוועד לידי הועדות המקצועיות. החפש שנתן לכל ועדה הוא שהפרה והרחיב את פעלתנו. במשך התקופה הקצרה הזו פרסמנו את הכרך הראשון של המלון לתכניקה ושורה של רשימות מנחים במקצוע הבנין, הנגרות, החימיה, הגיאוגרפיה, הכלים והתבשילים ועוד. הלקסיקוגרפיה העברית נתעשרה במשך השנה בששת אלפים מנחים למקצועות חיוניים. מלבד זה פרסמנו מחדש את המנחים אשר קבע הוועד בתקופה הקודמת ואשר אפסו מן השוק. כל המנחים שנקבעו על ידי הועדות נתפרסמו ויתפרסמו גם להבא ב"לשוננו", שהוא משמש לנו במה קבועה לכל חדושי הלשון העברית החיה, וכל חברי הוועד וחכמי-הלשון מחוצה לו יכולים וחיבים לבוא ולהעיר את הערותיהם לכל רשימה ורשימה.

לדאבוננו עלינו לציין. שבשנה האחרונה לא ראינו מצד חברינו בירושלים השתתפות פעילה בעבודה. כל פעילות ועד הלשון התרכזו בעקר בתל-אביב. בירושלים באה כמעט שתוק גמור בעבודה. אמנם גם בתל-אביב ישנם לקויים, אבל אי אפשר להכחיש, כי כאן נעשית העבודה במרץ ובכשרון ויש לנו שורה של ועדות פעילות. אנו חייבים תודה לשיפרה'ס ולגרינפלד, שעבודתם הממשכת שמשה לנו יסוד למלון לתכניקה ועל חשבונם יש לזקוף את רב העבודה הזו.

בגשנתנו לסדר את העבודה להבא אולי נצטרך לחזק את הועד ולהכניס לתוכו דם חדש על ידי צרוף חברים חדשים. חובה מוטלת עלינו לדאוג באופן רציני לאמצעים כספיים, אשר יתנו לעבודתנו תכונה יותר קבועה. פעלתנו במשך השנה אכלה את כל כספנו. אנחנו עשינו דבר גדול, אנו התחלנו לפרסם בצבור את כל אשר אספנו וחדשנו במשך השנים. יסדנו את הרבעון „לשוננו“, אשר הצליח במדה מרבה. המאמרים האקדמיים צריכים גם להבא לתפיש בו רק מקום קטן. עקר תכליתו למלא את הצרכים החיוניים של השפה העברית החיה. אכן נשקפת לנו תקוה, כי בשנת קיומו השניה יהיה הרבעון לחי הנושא את עצמו — נחוץ רק שנגדיל את מספר חותמיו בעוד 500 — אבל אסור לנו לצמצם את עבודתנו שהתרחבה. אנו חייבים להוציא בצורת מלונים שמושיים את כל החמר שיצא מוכן מידי הועדות, וחובה זו היא המכריחה אותנו לעבוד לשם השגת האמצעים הדרושים ולהקיץ נרדמים בארץ ובחוץ לארץ. עוד בשנה שעברה החלטנו ליסד חברות של „אמוני הלשון העברית“. באספה זו אנו חייבים לגשת לפעולה רחבה בענין זה.

כשותפים ראויים לעבודתנו אני רואה את האוניברסיטה ואת התכנין. במקצת הולך שתוף זה ומתגשם. לפני שבועות אחדים נוסדו על ידינו שתי ועדות, אשר באי כח האוניברסיטה משתתפים בהן: הועדה לבוטניקה ולמלון חקלאי. יש לקוות, כי האוניברסיטה תשתתף גם בתקציב-ההוצאות של עבודתנו. בזמן האחרון נתקשרנו גם עם הועדה למנחי החשמל, הטלגרף והטלפון הקימת ליד התכנין ואנו מקוים, כי לא יעדר גם להבא מקומה של חיפה בעבודת ועד הלשון.

אחרי נאום הפתיחה בוחרים ליושב ראש האספה את הד"ר א. מ. מזיא.

ד"ר א. מ. מזיא מעיר, כי עסק הקשי בעבודתו של ועד ירושלים בא מצד ארבעת חבריו, המשמשים מורים באוניברסיטה. אולם עם כל כשלונו של ועד ירושלים אין הוא מצדיק את התבדלותה של תל-אביב.

המזכיר קורא את מכתב הברכה של הפרופ' קלוזנר ומעיר הערות אחדות בתורת מלואים לסקירתו של ח. נ. ביאליק:

1. באי כח האוניברסיטה בירושלים באו לפנינו בהצעה בדבר יסוד ועדה משתפת למנחי-הבוטניקה. הועדה הזו כבר סודרה על ידינו והתחילה בעבודתה.

יש תקוה, כי האוניברסיטה תשתתף בהוצאת המלון לבוטניקה שאנו מכינים. השאלה תמצא את פתרונה עם חזירתו של פרופ' א. ורבורג לארץ.

2. ההוצאה העברית של המלון למנחי התכניקה מצאה לה הערכה ראויה מצד בעלי-מקצוע בארץ ובחוץ לארץ. נתקבלו מכתבי-ברכה מהוצאות הספרים אולדנבורג במינכן וממחבר המלון היסודי ד"ר שלומן. הדרישה למלון היסודי הולכת ורבה. מלוננו נשלח לבקרת לכל העתונות העברית ולעתונות המקצועית בעולם.

3. כדי לגשם את תכניותיה של הועדה לחשמל, העובדת בזמן האחרון בהתמדה מרבה, באנו בדברים עם חברת החשמל לארץ-ישראל ועם מנהלה פ. רוטנברג ואנו מקוים, כי חברה זו תשתתף אתנו בהוצאות המלון למנחי-החשמל, שיצא לאור כתוצאה עבודתה של הועדה.

4. בהשפעתנו נוסדה על ידי ש. וליקובסקי בתל-אביב קרן קטנה לשם הוצאת לוחות-מנחים להדבקה ולהפצה במוסדות, במשקים, בבתי מלאכה ומסחר. הלוחות הראשונים לכלי מטבח וירקות, המסדרים לפי המנחים שקבע הועד, בצרוף תמונות העצמים עומדים להתפרסם בקרוב.

5. התאמצותנו להתקשר עם עסקני התרבות בארצות שונות ולעורר אותם לתוך בועד טרם הביאה פרות. אולם עבודה זו גרמה לפרסום פעלתנו בארצות הגולה והכשירה את הבסיס להפצת כתבי-הועד. בירחים האחרונים התקשרנו עם אמריקה ואפריקה הדרומית ומצאנו שם את העסקני, המסיעים בידינו להפיץ את "לשוננו".

6. חבר הועד פרופ' נחום סלושץ, שעזב את הארץ לפני שנה וחצי עומד לשוב בקרוב לארץ ולעבודתו בועד.

הד"ר איזנשטט קורא את הדו"ח הכספי.

ד"ר מו"א מציע לבחור בשני רואי-חשבון. שיאשרו את הדין והחשבון הכספי. ההצעה מתקבלת¹.

הערות וזכאים להדין והחשבון:

ח. נ. ביאליק: מן הדין והחשבון נתברר, כי הפרסומים הספרותיים שלנו הביאו אותנו לידי גרעון: ביחוד הזכרונות והמלון לתכניקה. אולם עכשיו כאשר נצטרפו הזכרונות לדבר שלם יש תקוה למכר מספר ידוע של נסחאות. בקרוב יתקבל מחוץ לארץ גם המלון היסודי של שלומן ועל ידי כך תגדל מכירת המלון שלנו. - להבא נדפיס את כל המלונים תחלה ב"לשוננו" ועל ידי כך נחסוך בהוצאות.

¹ הדו"ח הכספי יתפרסם בחוברת הבאה, אחרי שיאושר ע"י רואי החשבון.

ד"ר צפרוני: המצב הכספי הוא במקצת יותר טוב ממה שתארו אותו כאן. בתי מסחר הספרים חיבים לנו עוד כסף וגם יש לנו במחסנו ספרים שיכניסו בירחים הקרובים סכומים ידועים, אולם ל"לשוננו" אי אפשר להכניס יותר מדי רשימות מנחים, כי לא ישאר מקום למאמרים, וע"כ אנו זקוקים לקרן מיחדת בשביל הפרסומים שלנו. אני מקוה שהרבעון "לשוננו" בשנה השניה יהיה נושא את עצמו. יש לפנינו שתי דרכים לבסוס "לשוננו" – הקטנת כמות הגליונות או הגדלת מחיר החתימה. בשנה זו אנו נותנים באופן ממצע 6 וחצי – 7 גליונות דפוס. אמנם האספה השנתית הקודמת העמידה את הרבעון על 5 גליונות, אבל מתוך שבטלנו את ההנחה של 25% שנתנו תחלה לחותמים היינו מחויבים להגדיל את מספר הגליונות.

א. דרובינב: אני הייתי חבר לועד הלשון לפני שבע שנים, וכמה נשתנה מצבו של ועד הלשון מאז ועד עכשו. אז דנו בישיבתנו, כיצד למצוא מקור לרכישת דיו ובולים. חלמנו על עשר לירות לחדש, ועכשו מוציא הועד למעלה משש מאות לירות לשנה ואין לו גרעון בקפתו. ההתחלה לתקופה חדשה זו באה על ידי ר' יצחק ליב גולדברג, הוא היחיד העומד על משמר צרכי הועד. אבל הרי יש לנו כבר החלטה בדבר יסוד חברה של "אמוני הלשון העברית", ומה נעשה עד עכשו כדי להוציא לפועל את הרעיון הזה?

הרב מ. צ. סגל: אני שמח להתקדמות שבאה בעבודתנו בהשוואה עם השנים הקודמות. ידעתי, כי כאן ימתחו בקרת על חברינו הירושלמיים וכיוון שראיתי, כי חברי לא יבואו להשתתף באספה זו, באתי אני בשביל לברר את היחסים הקיימים. צריך, קודם כל, להשתחרר מן החשש, שיש כאן איזון פניה או סבות אישיות. היכלת לעבוד היא פשוט מגבלת. תנאי החיים בירושלים קשים הם וכל אחד מאתנו מסביל בעבודה. כדאי גם לשים אל לב, כי עבודת ועד הלשון דורשת עיון קודם והכנה מדעית בבית. התיצצות וזכות בישיבות אינם מביאים לידי תוצאות. נחוץ שיהא בידי כל חבר חמר – ולו גם היולי – שיוכל לעבור עליו בבית ולהכין מצע למשא ומתן בשעת הישיבה. נחוץ, אפוא, שנוי יסודי בשטח הכנת החמר ומסירתו לידי החברים. בתנאים הנוכחים אין אני רואה שום יכלת לעבוד עבודה פוריה ומתקנת, וכבר רציתי להתפטר לגמרי. יש למצא תלמידים חכמים צעירים, שיקבלו על עצמם לעבור על המקורות לפי הוראת חברי-הועדה ולהכין במדה ידועה את ההצעות לצרכי העיון והזכות.

ש. בן ציון: את ענין חברת "אמוני הלשון העברית" צריך להעמיד במרכז הווכחים. בנוגע לעבודות הועדות כדאי לציין עבודה חשובה: עבדו יפה רק אותן הועדות שהיה חמר מוכן בידן. תפקידו היסודי של הועד בתקופה זו הוא חלוקת החמר למחכים, בדיקתו ואספתו. לועדות צריך לבחור באנשים אחראים

ולתת להם רשות של צרוף. המרכז צריך גם להבא להיות משתף: ירושלים – תל-אביב.

ח. נ. ביאליק: השאלות שנגעו בהן הן עקריות ומרכזיות. נעמד על כל אחת לעצמה:

בתחלת כל שנה אנו חייבים לקבוע לנו תקציב שנתי מוצק, שתהא בו התאמה בין ההוצאות וההכנסות. אולם דבר זה אינו נתן להתקים כל זמן שלא נוסדו חברות „אמוני הלשון העברית“, המשלמות תרומות שנתיות קבועות לצרך זה. יסוד החברות נתעכב בעקר באשמת החברים בירושלים, שלא עשו כלום במשך שנה זו לא במובן הרוחני ולא במובן החמרי. יש בנשיאות אנשים, שלו רצו להוכיח את מסירותם לועד, באפן שהוכיחו אותה לאינטרסים אחרים, היו משיגים בנקל את שלש מאות הלירות החסרות לנו לשנה. אנו קימים עכשו במעשי-גסים וקיום כזה הוא למשא. אף-על-פי שהצלחנו בעבודתנו, אי אפשר הדבר שמוסדנו יהיה תלוי באיש אחד, אף באיש מעולה ונכבד. אנו מעבידים אנשים בלי מתן שכר, ביניהם יש עניים וזקנים והזקקים לפרנסה.

בנוגע לעבודות הועדות. הועד כשהוא לעצמו אינו מכשר לעסוק בקביעת מנחים, גם בספקות שהביאו הועדות לפני הועד אין בכחו של זה להכריע. אנו מכרחים להמשיך לעבד באמצעות ועדות, אלא שחייבים אנו לדאג להכנת קדסטר של החמר ולמסר אותו לכל ועדה לפי מקצועה. אבל גם אז לא יוכל החבר הבודד למלא בחדר עבודתו את תפקידו במדה הראויה. אין הוא יכול לדעת את דקדוקי המשג בלי באורי הממחה למקצוע. הצטרפות הממחים וחברי-הועד לשיבות משתפות, בצורה שבה היא מתגשמת בועדותינו, היא צרך הכרחי.

ישיבה שניה. מוצאי שבת א' שבט. 8 בערב, בבית י. ל. גולדברג

היושב ראש ח. נ. ביאליק

המשך הווכחים

ג. שפרה'ס: רצוני להעיר בדבר סדר העבודה בועדות. כל ועדה מופרשת עכשיו מחברתה, ולפיכך יש ששתי ועדות קובעות מנה אחד לשני משגים שונים ויש שלמשג אחד נקבעים מנחים שונים בועדות שונות. אני מציע למנות ועדה מרכזית, שבידה תתרכזנה רשימות המנחים הקבועים בכל ועדה. ד"ר צפרוני: לחשש זה היה מקום בטרם שהיינו מפרסמים בקביעות את רשימות המנחים. עכשיו חייבות כל הועדות להתחשב עם המנחים שנתפרסמו על ידינו בדפוס.

הרב סגל מעיר על העבדה, כי יש סתירות גם ברשימות שנתפרסמו ב„זכרונות“.

ח. נ. ב י א ל י ס: החמר טעון רכזו בידי המזכירות והיא צריכה להשגיח, שלא יבא הדבר לידי ערבוב משגים ומנחים. אם יש צרך בדבר נחוץ למנות עוזר למזכיר-הועד. בשעת מסירת החמר לועדה צריך להעיר על מה שנקבע כבר במקום אחר. יש גם יכלת לרכז את הדבר בידי עורך „לשוננו“ אשר בידו מתרכזות באופן טבעי כל הרשימות הטעונות פרסום ברבעון.

א. מ. ל י פ ש י ק מוצא, כי בעקר נחוץ לועד הלשון משגיח על הצד המדעי שבעבודת הועד ולפיכך הוא מכניס הצעה זו: „הועד מחליט להשתדל בכל כחו למצא את האמצעים המספיקים למנוי איש אחד או שנים שיוכלו להקדיש את כל זמנם לעבודה המדעית של הועד“.

ד"ר ש. א י ז נ ש ט ד ט: הפגיומות ברשימות אינן מחיבות מנוי משגיח מיוחד. המזכיר היה יכול בנקל למלא את התפקיד אשר דברו עליו כאן, אלמלא היה מתמכר לכל העבודה האורגניזציונית המרבה בועד ובוועדות ובהוצאת הספרים והרבעון, שאינה לפי כחו של אדם אחד. לו היו אמצעים כספיים בידינו הייתי דורש מנוי עוזר תכני למזכירות, כדי שאוכל להתמסר יותר לעבודה בסדור הקדסטר שדבר עליו ביאליק ובהספקת חמר לועדות.

ס מ י א ט י צ ק י סובר, כי במקום שיש מנחים סותרים זה את זה, שנקבעו בוועדות שונות, צריך למסר את ההכרעה לישיבה משתפת של שתי הועדות הסותרות זו את זו.

ה ח ל ט: למסר לעורך „לשוננו“ להשגיח, שרשימות המנחים הנמסרות לידו על ידי הועדות לא תסתרנה זו את זו.

מתקבלת גם הצעת ליפשיץ על מנוי איש אחד או שנים לעבודה המדעית של הועד.

ה ר ב ס ג ל מציע לבחור בוועדה של שלשה אנשים שתשקד על ספוק האמצעים ועל הזמנת האנשים הראויים לעבודה מדעית בועד.

ההצעה מתקבלת. בוחרים לועדה זו את הרב ס ג ל, י. ל. גולדברג, ביאליק וגרזובסקי.

ד"ר ש. א י י ז נ ש ט ד ט קורא את ההצעות שהוצעו על ידי חברים שונים לסדר העבודה להבא, וכמו כן את הצעת התקציב שצבדה על ידו.

1. מרכז ועד הלשון הוא בירושלים.
2. ועד הלשון יקרא להבא בשם „ועד הלשון העברית בארץ ישראל“.
3. המזכירות הראשית תמצא בתל-אביב, והמזכיר מתחייב לבקר את ירושלים בכל שבוע לשם קשר עם המרכז ועם הועדות הירושלמיות.
4. הפעולות העקריות במשך תקופת-העבודה הקרובה הן:

(א) רכישת חברים לחברת „אמוני הלשון העברית“ בארץ ובחוץ לארץ.

- (ב) בסום „לשוננו“ על ידי הגדלת מספר החותמים.
 (ג) החיאת סניף ירושלים.
 (ד) ראשית העסקת מְמַחִים בשכר.
 5. לעשות את ההכנות הראויות לחגיגת היובל בִּרְחֵא אלול תרפ״ט.
 תקציב ההוצאות וההכנסות לשנת 1929
 ה כִּנְסָה

30	לא״י	מוזמן בקפה
75	”	מגולדברג חוב
45	”	חובות מסוכנים
300	”	תרומת גולדברג לשנת 1929
50	”	פדיון מפרסומי הועד הקודמים
120	”	„לשוננו“ 240×500 מיל
90	”	” 300×300 ”
240	”	מתרומות חברת „אמוני הלשון“
1100	לא״י	ממוסדות מדעיים ומקצועיים
150	”	

ה ו צ א ה

„לשוננו“: הדפסה, ניר, עריכה וש״ס

300	לא״י	75×4 לא״י
200	”	מלוני קטנים – 40 גל’ $5 \times$ לא״י
120	”	העסקת ממחים בירושלים
120	”	העסקת ממחים בתל-אביב
60	”	הוצאות המשרד ונסיעות
1100	”	שכר המזכיר
300	”	

ו כ ו ח י ס :

דִּיר מוֹזִיא: אין מרכז בלי מזכיר. החברים בירושלים יתנגדו להעברת המזכירות לתל-אביב, כל זמן שאין בכחן לקבע מזכירות כפולה.
 גר״ז ב ס ק י: המרכז הוא במקום שיש שם עבודה סבועה ומסדרת. למעשה נמצא המרכז בתל-אביב העברית, כי העבודה העקרית נעשית פה והמזכיר צריך להיות במקום העבודה.
 הרב ס ג ל: ירושלים יש לה מסרת של שנים רבות. היא יותר ראויה לשמש מרכז לעבודה מדעית. דבר שבמקרה הוא שלתל-אביב היו רשימות מוכנות. אם יועבר המרכז מירושלים תהיה עבודת הועד בעשית יותר מדאי. שימו לב לנמוקים שבמכתב קלזונר. תעודתנו היא ריאורגניזציה של הועד בכלל, אבל לא שני מקום.

ד"ר גליקסון: מן הראוי לדון ולשקול תחלה, באיזו מדה יש לנו בתל-אביב באמת כחות פעילים קודם שאנו באים להחליט בדבר העברת המרכז.

א. אברונין: הפרופיסורים מתבישים בנו, בעובדים הפשוטים, או שיעבדו הם בירושלים או שנעביר את ועד הלשון אלינו.

ח. נ. ביאליק: בא שתוק בעבודת ועד הלשון בירושלים, קודם – חלקי ואחר כך גמור. תל-אביב עסקה בריאליזציה של המלון התכני. עבודתה של תל-אביב שקולה כנגד עבודת ירושלים במשך כמה שנים. לתל-אביב קבעו סך של 8 לא"י לחדש להוצאות ועדותיה, וגם מסכום זה כמעט לא נתקבל כלום. לרגלי זה נפסקה עבודה חשובה. אנו מסתלקים מן הכבוד, אבל תנו לנו את האמצעים הנחוצים לעבודתנו.

אחרי הפסקה קצרה מודיע ח. נ. ביאליק בשם הר"ר מזיא, כי הוא התחייב לתרום במשך השנים 1929–1930 מאה לירות לטובת ועד הלשון.

א. מ. ליפשיץ מציע למסר את שאלת העברת המזכירות לתל-אביב לנשיאות. שתחליט בדבר אחרי שובו של ילין מחוץ לארץ.

ההצעה מתקבלת בתנאי, שהמזכיר יבקר בקביעות את תל-אביב ויפקח על עבודת הועדות.

בוחרים ברואי חשבון את ה"ה א. דרואנוב וי. גרזובסקי.

ו כ ו ח י מ ב ש א ל ת ה ת ק צ י ב :

ח. נ. ביאליק מציע:

(א) להטיל על הועד שיערוך את תקציב-ההוצאות המינימלי על יסוד ההכנסות הודאיות ושימלא את תקציב-ההוצאות המשוער לפי ההכנסות שתבאנה בעמלו של המזכיר.

(ב) למסר את הרשות להחליט על פרטי הגשמת התקציב לנשיאות.

(ג) להוסיף למזכיר הועד על שכרו 30% מכל ההכנסות שתהיינה במשך השנה מתרומות יחידים ומוסדות בתורת חברים לחברת "אמוני הלשון" לטובת ועד הלשון העברית (יצאו מזה הסכומים הספיציאליים שיתנו לשם מטרה מותנית מראש). בתנאי שההוספה הזו לא תעלה יותר מסך 10 לא"י לחדש.

ה י ח ס י מ ב י נ ח ב ר י מ ע ר כ ת ל ש ו נ נ ו .

ש. בן ציון מציע לקבל החלטה, כי יש רשות לה' אברונין לדרש

ששמו יקרא על הרבעון, כחבר למערכת.

ההצעה נמסרת לנשיאות לשם עיון והחלטה.

צ ר ו ף ח ב ר י ם ח ד ש י ם :

מתקבלת הצעת ש. בן ציון לקבל חברים חדשים ברב דעות בלי הגבלת המספר.

נבחרו: י. ח. רבניצקי - 10 קולות

י. ד. ברקוביץ - 10 "

פ. אוירבך - 9 "

ד"ר י. ריבלין - 7 "

בחירת עורכים לקבץ המדעי לכבוד הד"ר מזיא.

נבחר לעורך החלק הבלשני של הקבץ ולב"כ ועד הלשון העברית - הפרופ' י. קלוזנר ולממלא מקומו - ד"ר יצחק אפשטיין.

מ נ ו י ו ע ד ת - ע ז ר ב ח י פ ה.

הועדה לחשמל, טלפון וטלגרף שליד התכניון בחיפה תשמש מעכשיו ועדת-עזר ליד ועד הלשון העברית.

ח. נ. ביאליק נואם את נאום הנעילה. הוא מביע תודה לאכסניה, ואומר: יהי רצון שתהיינה תוצאות חיוביות לאספתנו הנוכחית. ימלאו עובדי הבמות הקטנות, הועדות, את עבודתם; עבודתם תצטרף לאוצר שלם של נכס-ירוח נצחיים. העקר היא ההתמדה. תברך עבודת כלנו לתחית הלשון, להרחבתה ולשכלולה.

מנחי חשמל, טלגרף וטלפון *

רשימה א'

1	Accumulator	Accumulateur	Akkumulator	אקומולטור מצבר
2	Adjustment	Réglage. Ajustage	Einstellung. Justierung	כוון
3	Arm,-s	Traverse	Quertärger. Traverse	זרוע-עות
4	Battery,-ies	Batterie	Batterie	סוללה, זות (במריה-יות)
5	Bell,-s	Sonnerie	Glocke	פעמון יים
6	» Gong,-s	» Timbre	Glocke	מצלה זות מצלתיים
7	Belt—(Safety)	Ceinture de securité	Sicherheitsgürtel	חגורת-בטחון
8	» Lineman's			— קנו
9	Binder,-s	Fil de ligature	Bindedraht	מאחו
10	Bolt,-s	Boulon	Schraubenbolzen	לולב
11	Bridge	Pont	Brücke	גשר
12	Cable,-s	Cable	Kabel	כבל, כבלים
13	Call office	Cabine Télépho- nique	Sprechzelle	קא תטלפון
14	Carbon granules	Grenailles (Grains) de charbon	Kohlenkoerner	גרנרי-פתם
15	Cell (Galvanic)	Elément (Galv.)	Element (Galv.)	אלמנט (גלני)
16	Central Battery	batterie centrale	Zentralbatterie	סוללה מרכזית
17	Common battery	Batterie centrale	Stammbatterie	— משתפת
18	Circuit,-s	Circuit-s	Kreis (Stromkreis)	מעגל יים
19	Climbers	Grappins	Steigeisen	צפרגים
20	Condenser	Condensateur	Kondensator	קונדנסטור
21	Conductor	Conducteur	Leiter	מוליך
22	Conductance	Conductance	Konduktanz	הולכה

* רשימה זו סודרה ע"י הועדה למנחי החשמל. הטלגרף והטלפון בחיפה שחבריה הם: י. אתין מהנדס ראשי של חברת החשמל לא"י, בן-דב (מחלקת הדאר והטלגרף), ס. גולדברג (התכנון העברי), א. אריכא (מחלקת הדאר והטלגרף), ד. סטונהיל (מפקח הדאר והטלגרף), סמילר (דאר וטלגרף), י. פולק-פולני (חברת נשר), א. צציק (מהנדס ראשי של חברת החשמל לא"י), י. קופ וי. רובינשטיין (חברת החשמל לא"י). עברה על הרשימה הועדה למנחי החשמל שבתל-אביב, שחבריה הם: ד"ר א. ברוך, אינג' א. וינוסקי, ח'אל גרינפלד, מהנדס פוגל (חברת החשמל לא"י) בהשתתפות הו"ר א. מזיא. בחלקי הדעות שהתעוררו בין שתי הועדות הכריעה אספת כל חברי ועד הלשון שבתל-אביב.

23	Conductivity	Conductibilité (Conductivité)	Leitungsfähigkeit	מוליכות
24	Contact	Contact	Kontakt	מגע
25	Cord	Cordon	Leitungsschnur	פתיל
26	2 way, 3 way etc. etc.	à 2,3,conducteurs, etc.	Doppel, dreifach, etc.	כפול שנים שלושה, ארבעה וכו'
27	Current	Courant	Strom	זרם
28	Detector	Détecteur	Detektor	דטקטור
29	Diaphragm (of Membrane, Disque Receiver)	Membran		ממברנה
30	Disconnection	Interruption, Rupture	Unterbrechung	פסק
31	Distribution Box	Boite de distribution	Verteilungskasten	תבת-התפוצפות
32	Distribution Frame	Cadre de distribution	Verteilrahmen	מסגרת
33	Duplex	Duplex	Duplex	דפלקס
34	Earth	Terre	Erdschluss	חבור לאדמה, הארקה
35	» plate	Plaque de terre	» platte	טבלת-ההארקה
36	» return	à retour par la terre	Erdrueckleitung	מעגל-ההארקה
37	» wire	Fil de terre	Erdungsleitung	תווית-ההארקה
38	Earpiece	Pavillon (du récepteur)	Muschel	אפרכסת
39	E. M. F. (Electro-motive force)	F. E. M.	E. M. K.	כח אלקטרומניע (כא"מ)
40	Extension	Poste supplémentaire	Abzweigerweiterung	ענף
41	Fault	Dérangement, défaut	Fehler, Störung	תקלה
42	Fuses	Fusible	Schmelzeinsatz	נתיך
43	» wire	Fil de-	(ab) Schmelzdraht	חוט-נתיך
44	Galvanometer	Galvanomètre	Galvanometer	גלנומטר
45	Generator	Génératrice etc.	Generator	גנרמור
46	Handset. (Microtelephone)	Microtéléphone	Mikrotelephon	שפופרת (מקור) טלפון
47	Heat coil	Cartouche de Coupe. circuit	Patrone-Grobsicherung	סליל-הם

48 Hook	Crochet	Hacken	וּן
49 Indicator	Annonceur	Indikator	אֲנִדִּיקָטוֹר
50 Induction	Induction	Induktion	הִשְׂרָאָה (אֲנִדִּיקָצְיָה)
51 Inspection	Inspection	Inspektion, Revision	פְּקִיחַ
52 Instrument repairer	Réparateur d'instruments	Feinmechaniker	מְתַקְנֵן מְכָשִׁירִים
53 Insulation	Isolement	Isolation	בְּדוּד
54 Insulator	Isolateur	Isolator	מְבַדֵּד
55 Single groove »	Isolateur à une rainure	Isolator einrillig	– יְחִיד־חֲרִיץ
56 Insulator double groove	Isolateur à double rainure	Isolator doppelrillig	– כָּפּוּל חֲרִיץ
57 Intermittent	Intermittent	Intermittierend	תַּקְלַת־סְרוּגִים
58 Jack	Conjoncteur ; Jack	Klinke	קוֹן
59 Jar (glass, stoneware)	Bouteille, Pot	Gefaess, Flasche	זִנְצָנָה (שֶׁל זְכוּכִית, שֶׁל חֶרֶס)
60 Junction	Jonction	Verbindung	חֲבוּר
61 Key (single current, double current)	Clef, Manipulateur	Schluessel	מַפְתָּח לְזָרָם אֶחָד – לְשְׁנֵי זְרָמִים – לְזָרָם כָּפּוּל
62 Leading in (Insulator)	Isolateur d'entrée	Einfuehrungs- isolator	מְבַדֵּד מְכָנִים
63 Leg,s	Fil	Ader	שׁוּק, שׁוּקִים
64 Line	Ligne	Linie	קוֹ
65 Lineman	Surveillant de la ligne	Leitungsaufseher	קוֹנֵן, יָם, מְשַׁנֵּית הַקוֹ
66 Loop (to loop)	Boucle	Schleife	עֲנִיבָה
67 Loss (of current)	Perte	Verlust	פְּתַת
68 Magnet	Aimant	Magnet	מִגְנִיט
69 Make-&-break	Interrupteur	Unterbrecher	זַעֲפָסִיק
70 Maintenance	Entretien	Unterhalt	הַחֲזָקָה
71 Mica	Mica	Glimmer	גְּצִיץ
72 Mouthpiece	Embouchure	Schalltrichter	פִּיִּם
73 Noise	Bruit	Gerauesch	שִׁאֲזוֹן
74 Overhearing		Fehlhoeren	שְׁמִיעַת־שָׂוָא

75 Operator (Telephone)	Téléphoniste	Telephonist	טלפוניסט -טית
76 Operator (Telegraph)	Manipulateur	Telegraphist	טלגרפיסט -טית
77 Parallel	Parallèle	Parallel	מקביל
78 Partial	Partiel	Teilweise	חלקי
79 Patrol	Patrouille	Patrouille	בקרה
80 Plaster of Paris	Plâtre	Gips	גבס
81 Plug	Fiche (Cheville)	Stoepsel, Stoecker	פיקה
82 Plumber	Plombier		אבר
83 Polarisation	Polarisation	Polarisation	קטוב
84 Polarised	Polarisé	Polarisiert	מקטב
85 Porous	Poreux	Poroes	נקבובי
86 Pothead	Tête de câble	Kabelkopf	ראש-הכבל
87 Protector	Protecteur; Coupe-circuit	Schutzvorrichtung, Sicherung	בטחון
88 Lightning Pro- tector, Arrester	Parafoudre	Blitzableiter	מגן-ברק (מגני-ברק)
89 Radial distance	Distance radiale	Radialer Abstand	מרחק רדיאלי
90 Ratchet	Rochet	Zahngesperre	מתאר
91 Receiver	Récepteur	Empfänger	קולט, מקלט
92 Recovery	Recouvrement	Abbau	פירוק
93 Regulation of wires	Réglage (de tension)	Durchhangs- regulierung	וסות
94 Relay	Relais	Relai	רלי
95 Removal	Déplacement	Versetzung	העמקה
96 Repeater	Instrument à répétition	Wiederholer	חוזר
97 Repeating coil	Bobine à répétition Translateur phonique	Wiederholungsspule	סליל-חוזר
98 Resistance	Résistance	Widerstand	התנגדות
99 Route (Telegraph)	Route	Linie	קו (הטלפון)
100 Rubber ring	Anulet à caoutchouc	Gummiring	טבעת-גומי
101 Salammoniac	Selammoniac	Salmiak-Salz	גשדור

102 Series (in)	Série (en)	Reihe, in Reihen Schalten	סדר, סדר
103 Short circuit	Court-circuit	Kurzschluss	קצר, חבור קצר
104 Sleeve	Tubulure; Manchon	Muffe; Stutzen	שרוול
105 Solder	Soudure	Loetzin; Lot	לחם, אָנָד
106 Soldering Iron	Fer à souder	Loet-kolben	מלחם
107 Soldering spirits	Acide à souder	Loet-sauere	חמצת-הלחמה
108 Soldering fluid	Eau à souder	Loet-wasser	מי-הלחמה
109 Sounder	Parleur	Klopfer	מקוש
110 Spikes	Pointe	Stuetze; Traeger	סִיד
111 Spindle	Support. Ferrure	Stuetze	משענת
112 Staple,-s	Cavalier	Krampe	חת, חת"ן
113 Stay	Hauban	Verankerung; Anker	עָנָן
114 Strand	Toron	Litze	גִיד
115 Strut	Jambe de force	Strebe	קמוכה
116 Suspender,-s	Porte-cable	Kabelhalter	מתלית-הקבל
117 Switchboard	Tableau de distri- bution; Commu- tateur; Standard	Schalttafel Schalterschrank	לוח-החבורים רְכֵּזֶת — פרשת-החבורים
118 Swivel	Emerillon	Drehring Spannschloss	סבבת-מתקה
119 Tag			תָּג
120 Terminal	Borne; serre-fil	Klemme	הֶרֶק, הֶרְקִים
121 Termination	Ligature de termination	Schlussband	קָשֶׁר סופי
122 Tape(insulation)	Ruban (Isolant)	Isolierband	סָרָם (בדוד)
123 Test,-ing	Essai; épreuve	Pruefung	א) מְבָחָן ; ב) בְּחִינָה
124 Testboard	Tableau d'essais	Prueftafel	לוח-המבחן
125 Testclerk	Employé chargé d'essais	Pruefbeamter	בוחן (פקיד)
126 Tongs draw	Tendeur-Grenouille	Froschklemme	"צפרדע"
127 Transformer	Transformateur	Transformator	מְרַבֵּס-קוֹמְטוֹר
128 Trunk line	Interurbain	Fernleitung	(קו) יחוץ
129 » call	Conversation interurbaine	» gespraech	שיחת-חוץ
130 Transmitter	Transmitteur	Sender; Mikrophon	מוֹסֵר

131	Twin cable		2 aderiger Leitungs draht	תאומים (כָּבֵל)
132	Vice draw	Tendeur	Drahtspanner	ממתח תומים
133	Zinc rod	Tige (crayon) de Zinc	Zinkstab	מום־צָרֶן

בְּכֵרֶת וּבִיבְלִיוֹנְרִפִּיה

מ. כהן (ירושלים)

מִלּוֹן לְמִנְחֵי הַתְּכְנִיקָה *

(הצעות לחקון)

שורות אלה לא לשם רצוניה על ספר יקר וחשוב זה הן באות. עבודה זו תעשה ודאי על ידי הבלשנים וחכמי הלשון, בבואם להעריך את היצירה החשובה הזאת כערכה.

כאחר שלקח חלק בעבודת הועדה לקביעת מנחי הנגרות שעל יד ועד הלשון מראשית הוסדה, וכעוסק במלאכה זו וקרוב לה, חפץ אני להציע כאן תקונים לאי אלה מנחים שנתפרסמו במלון שלפנינו ושמתפלים בהרשת העץ. הצעת תקונים זו תצטמצם בעקרה בשני הסוגים האלה:

א. מנחים שכבר נקבעו במקומות ובזמנים אחרים על ידי ועד הלשון, והמחברים לא הביאו אותם בחשבון בעבודתם.

ב. מנחים שלפי דעתי אינם מביעים את המושג הטכני הנכון של הענין הנדון, ושהם – לשבחם של המחברים – מעטים במספרם. הספרות ליד כל הערה מסתמכות על העמודים והמספרים של ההוצאה הלוועזית המקורית.

13, 8: תָּף שֶׁל בֶּרֶג; צֶרוּף זה מציין את ה"תף" בתור עקר. בעוד שבמקור העקר הוא הברג (Stiftschraube).

צריך אפוא לקרא כאן בֶּרֶג תָּף (או לפי דרך המחברים ברג של תף).

13, 10: בֶּרֶג אָפּוּץ, בֶּרֶג אוּץ. במקום המכטאים האלה שאינם שכיחים ביותר וצלצולם אינו נעים ביותר כדאי היה לתרגם בֶּרֶג מְתָאָם או בֶּרֶג צֶמֶד; צֶרוּף זה מבטא באופן יותר ברור את המושג של eingepasste Schraube.

* "מלון למנחי התכניקה" ספר ראשון. כולל: פרקי מכונות וכלי מלאכה הנהוגים ביותר. סדר על פי הכרך הראשון של "מלון התכניקה המצוריים", הוצאת שלומן-אולדנבורג מינכן-ברלין (I.T.W.). חבר בידי נ. שיפריס ויחיאל גרינפלד בהשתתפות ח. נ. ביאליק ויוסף טישלר, ונערך בידי ה"ועדה למנחי התכניקה" בתל-אביב, על יד "ועד-הלשון העברית" בירושלים. – הוצאת "ועד הלשון העברית" בארץ-ישראל. תל-אביב – ירושלים, תרפ"ט.

14, 1: כמו כן אָפֿן בְּרֵג כדאי להחליף ב־הֶתָּאם בְּרֵג ל... כי ברג מותאם אינו מחויב להיות גם „אפוי“.

14, 5: לֹאָלָב מְפֶשֶׁק. למלה פשק יחדו המחברים במקום אחר משג אחר (פֶּשֶׁק שְׁנֵי תַּמְסוֹר" 187) ואפשר היה להסתפק רק ב־לֹאָלָב מְעָמִיד.
16, 8: מְפֶתַח פְּשוּט ה-einfach שלפנינו הוא ההפך מכפול ולא ממשבח או מרכב. יותר נכון היה לציין את המפתח בשם יָחִיד.

17, 2: מְפֶתַח נֹטָה. כאן חסרה ההשלמה. לפחות, יש לאמר מְפֶתַח נְטוּי.
17, 7: מְפֶתַח לְרָאשִׁים עָגֻלִים. מפתח זה אינו משמש דוקא לראשים עגולים, והשם אף הוא ארוך מדי. מְפֶתַח וְנֹ, הוא יותר קצר ומציין את צורת המפתח ובמקורו הגרמני הוא נקרא באמת בשם Hackenschlüssel.

18, 1: מְפֶתַח מְתַפְּרֵק, verstellbarer Schlüsseel אינו מפתח שמתפרק לחלקיו כי אם שמשתנה. נקרא לו אפוא מְפֶתַח מְתַרְחֵב.

לאחר הדפסת המלון עלתה שוב שאלת ה־verstellbar לפני ועדת המלאכה שעי ועד הלשון ובחרה לכך במלה מְתַפְּשֵׁר. בהתאם לכך יתאים כאן השם מְפֶתַח מְתַפְּשֵׁר.
18, 9: בְּרֵג בְּחוֹקָה, משג זה לפי מקורו (festschrauben) אינו בא אלא להחשיב את פעולת החווק. ההברנה מפלה לחווק. כי ישנו חווק הנעשה על־ידי סמורר (festnageln) או הדבקה וכו'. ולכן צריך לקרא חווק בְּבֵרֵג.
23, 3: תְּרִיץ שֶׁל יָתֵד, לשם מה ה־"של" הזה? לדעתי, תְּרִיץ תֵּתֵד נותן משג יותר ברור

23, 4: תַּטֵּט, תֶּרֶק, מְקַבֵּלֶת המלה תֶּרֶץ לפעל nuten וכנראה שהיא מתאימה יותר. תַּטֵּט מזכיר את פעולת התטוט במקום אחר ומוגבל, ותֶּרֶק יותר חלש מ־תֶּרֶץ.

25, 3: תְּרִיץ וְשָׁנָם, ועד הלשון קבע את הצירוף תְּרִיץ וְבִלִּיטָה ל־Nut u. Feder. שָׁנָם אנו קוראים לבליטה שאיננה מגוף החומר עצמו אלא שהיא מקברת אליו מגוף אחר.

28, 2: סְמֹרֹר שֶׁל חֲסוֹם. הלא חסם זוהי פעולת ה־härten וכאן לפנינו רק dicte Nietung. הייתי מציע לקרא לזה סְמֹרֹר צְמוּד (או סמורר אָפּוּף, או גם סְמֹרֹר סְמִיף).

29, 1-2: סְמֹרֹר שֶׁל אֲחוּי מְטֹלָה, לשם מה אריכות זו? נניד סְמֹרֹר מְטֹלָה (כי הסמורר עצמו מבטא את פעולת האחווי).

33, 8-9: תְּפִיפֶת תְּסָרֵן אינו מתאים למשג Achsenreibung ויש להסתפק רק בחפוז תְּסָרֵן. המנח חפיפה נתקבל למשגים אחרים (בהנדסה ובמְבַקְרֵי עֵץ).
34, 7: סְבִיבַת תְּסָרֵן. נדמה לי כי טוב יותר יהיה לאמר סְבֹב תְּסָרֵן. כי סביבה תצין Umgehung ולא Umdrehung.

35, 4: מְרַנְּמָסִין. לזה משתמשים אנו מוזמן במלה הַעֲבָרָה.

35, 8: גַּל אָטוּם. פרושו לא שקוף, וכי גל נכוב הוא שקוף? הייתי

מציע תמורתו גַּל גוֹשִׁי.

37, 6: יָד בא פה כתרנום ל-Zapfen. במלה זו אנו משתמשים למשג Dübel.

שגם הוא דומה במקצת ל-Zapfen. ועד הלשון קבע לזה את השם סִין וכך הוא נקרא גם בפי הערבים.

38, 2: שָׁטַח הַחֲפִיפָה. גם כאן כדאי להשתמש רק בְּשָׁטַח תְּחֻכּוֹךְ ולא

לגזל את התפיפה ממשנים אחרים שלהם שם היא מתאימה יותר.

38, 3, 6, 9: גם כאן כדאי להשתמש בְּסִין במקום יָד.

73, 3, 4, 5, 6: נִתֵּר גם כאן על התפיפה ונסתפק בְּחֻכּוֹךְ.

80, 11: דֶּבֶק לְרֻצְעָה Lederleim זהו אינו דבק להרביק עור או רצועות.

כי אם דבק שנעשה מהמרי העור ובפי הנגרים הוא נקרא בשם דֶּבֶק עוֹר (בנגוד לדבק עצמות וכו').

98, 5-8: במקום תְּבוּר ל-Verbindung אנו משתמשים מכבר לפי החלטת

ועד הלשון בשם מִחְבֵּר.

102, 5: במקום צָנֹר מְרַתֵּק בְּנִשְׁקָה הייתי מציע להשתמש ב־צָנֹר מְרַתֵּק בְּמִשְׁקָה.

כי השם מִשְׁקָה נתקבל למקום הנניעה בין שני חלקים נפרדים שמתחברים לאחד (Fuge).

154, 4: במקום מְלַחֶצֶת, מְקַבֵּל השם פְּלִיבָה, שנקבע ע"י ועד הלשון והוא

שכיח בפי האומנים. (בזמן האחרון רבו המערערים על השם כליכה ויש מציעים תמורתו פְּלִבָה).

172, 4: שוּפִין רָאשׁוֹן כדאי להשיט ולהשתמש ב־פְּצִירָה בלבד. במקרה

זה המשג הראשון אינו מגדיר את הכלי כראוי.

172, 6: ובמקום שוּפִין שָׁנִי, שמגדיר עוד פחות את המשג הנכון כדאי

להשתמש ב־"שוּפִין דֶּק".

173, 5: שוּפִין קָהָה יכול לתת מקום לחשוב כי לפנינו שופין שאינו חד די

צרבו, הינו eine stumpfe Feile, אבל השם Stumpffeile פרושו שופין שאין לו חוד

בקצהו (שאינו הולך ומתחדד) והייתי מציע לקרא לו בשם שוּפִין מְקַבֵּל.

173, 6: והוא הדין ב־שוּפִין מְתָדֵד שיכל להחשב בטעות לשופין חד

(eine scharfe Feile) כי בשפת הדבור נוהגים לאמר "המשור מְתָדֵד" וכו', הינו שהשחיוז

אותו. ה־Spitzfeile שלפנינו זהו שופין שהולך ומתחדד בקצהו. אולי כדאי להשתמש

בשם שוּפִין תְּדוּד?

174, 8: שוּפִין מְשוּןָה, תאר זה אין לו כל קשר עם צורת הכלי, ואם יש לנו

לפני זה שופין עגל, רבוע, משלש וכו' הרי נוכל גם להגיד שוּפִין סְגֻלָּגַל, תאר

המתאים לצורת השופין הנדון.

180, 7: במקום **מְקַדֵּחַ קוֹנָאִי** הניח ועד הלשון את השם **מְרַתִּיב**, תאר המביע את פעולת הכלי.

181, 2: **מְקַדֵּחַ שֶׁל אֵזֶן** אינו נותן שום משג על מהות הכלי. הנרמזי קורא לו מקדח און והאנגלי – מקדח עין, אך האישלקי והספרדי אומרים: מקדח לקדוח ביד. ותאר זה מתאים ביותר לכלי זה, כי בו קודחים ביד ממש בלי עזרת הקשתנית. מה שאין כן במקדח אחר. כדאי אפוא לקרא לו **מְקַדֵּחַ (של) יָד**.

במקום זה כדאי לעמד על השמוש המופרז של המחברים במלה „של”. אף אם נניח כאן כי השם און מתאים לכלי הנוכח, מה יהא פירושו של „מקדח של און”? מקדח השיך לאון, או מקדח לקדיחת אונים (כמו מקדח של אבן = לקדיחת אבנים)? ובכלל צריך לזכר, כי האמן בשעת עבודתו ישתמש רק בשמות קצרים.

182, 5: במקום **מְקַדֵּחַ שֶׁל אֶרְכֻּבֶת חֹזֶה** שכיח בסדנות השם **קְשֶׁתְנִית**, שועד הלשון יחד אותו לכלי זה Fautleier או Brustbohrer.

182, 3: ובמקום ה־Rollenbohrer הנקרא כאן **קְשֶׁתְנִית** הייתי מציע **מְקַדֵּחַ קֶשֶׁת** (כמו מקצע קֶשֶׁת 185, 6). כלי זה כמעט שאינו שכיח בבית המלאכה וחבל לזכות אותו בשם קצר ויפה על חשבון הכלי הנוכח לפני כך.

186, 8: **שֵׁן מְפַשֶּׁקֶת** בתרגום geschränkter Zahn, ועד הלשון קבע לכך את המלה **מְסַכֶּסֶד (שֵׁן מְסַכֶּסֶד)**, שמביעה יותר את מהות הפעלה והצורה.

187, 1: והוא הדין בפעל: במקום **פִּשֶׁק שְׁנֵי תַּמְשׁוֹר**, משתמשים ב**סַכֶּסֶד**.

187, 2: חסר לגמרי.

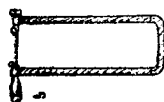
188, 5: כאן משתמשים המחברים בתארים **שְׁתֵּי וְעָרֵב**, שבמקרה דנן אין הם מתאימים ביותר. אותו מִסּוֹר שהוא ברנע זה נצב יכול להפך ולהיות מֶאָן, כי לכוונתו אין ערך במהלך העבודה.

ל־Schrotsäge הנני מציע לקרא בשם מִסּוֹר אֶלְנֹת, כי היא משמש בעקר לנסירת גזעי עץ גדולים, ו־Quersäge לקרא בשם מִסּוֹר קוֹצֵץ, כי תפקידו בעקר לנסר את הגזע הארך לחלקים קצרים.

188, 7: במקום מִסּוֹר בֵּית יָד הנני מציע להשאיר את השם המקביל מִסּוֹר יָד, כי לא בית היד מצינת אותו, אלא העבדה שבו עובדים ביד בלי כל הוספות מלבנים, קנים וכו'.

188, 10: למִסּוֹר חוֹרִים יש שם, שנתקבל ע"י ועד הלשון: דְּקוֹר, ולו זכות

הבכורה גם מפאת קצורו.

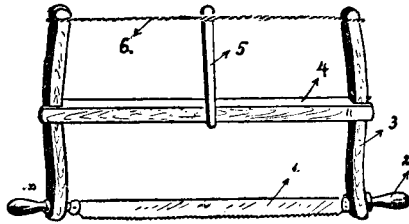
189, 5: והוא הדין בִּמְנַת גִּימָה הנקרא בשם מְסוֹרִית.

189, 8: סְנִיף, בישיבות האחרונות של העדה למלאכה

שע"י ועד הלשון בררו מחדש את מנחי חלקי המסור והחלט

לקראם לפי ציור זה:

1 — להב, 2 — זר, 3 — 4 זרוע, — אפס, 5 — סניף, 6 — משיחה.

189, 9: במקום מַגְרֵת סִינִים הבא כתרנום השם Schliessäge או משתמשים בשם מַסּוֹר לְחוּם, כי לְחוּם זוהי הפעלה, לפי החלטת ועד הלשון, הנקראת schlissen הנגר יודע מַסּוֹר אחר קמטון ועדין בשם מַסּוֹר סִינִים Zapfensäge או Absatzsäge.

190, 1: במקום מַסּוֹר צָר, קבע ועד הלשון מַשׁוֹר־דֶּק. 190, 3: במקום מַסּוֹר פָּרוֹךְ החליט ועד הלשון לקרא ל-Bandsäge מַסּוֹר חוֹזֵר. 190, 4: ובמקום מַסּוֹר עָגֵל קורא ועד הלשון ל-Kreuzsäge מסור סובב. השמות המצינים את פִּעֻלַּת הכלי מתקבלים יותר על הדעת ואינם משאירים מקום לערבוביה (מסור עָגֵל יכול להיות גם המסור הדק, גם מסור גלילי וכו').

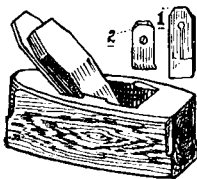
190, 6: במקום מַסּוֹר שֶׁל מַלְבֵּן קבע ועד הלשון „מַשׁוֹר לְתֻבִּים“, כי מסור זה מצטין בזה שקבועים בו להבים אחדים.

בדרך כלל כדאי להעיר שועד הלשון השתמש (וזכרונות ועד הלשון ו') בכתוב מַשׁוֹר וכאן או רואים רק מַסּוֹר. דרושה כאן החלטה מכרעת.

190, 7: Block מתרגמים קוֹרֶת, בשעה שקורה היא רק חלק מ-Block מנוסר.

191, 9: במקום קָצַע פְּקָרְלֵם הנני מציע גם את הפעל גְּרָדֵם, שאנו משתמשים בו מכבר.

191, 12: מַפְסֵלֶת הַמְקַצֵּצָה. למשג זה מקבל השם לְהַב ואושר גם ע"י ועד הלשון. השם מפסלת משמש לנו לציון כלי אחר ואין לציון שני כלים, שאין ביניהם כל דמיון וקשר, בשם אחד.

משפּרַת

1 — להב; 2 — חוסמת

192, 7: כלי זה אינו נקרא מַקְצֵצָה כְּפֻלָּה (יש לו אמנם שני להבים) כי אם מַשְׁפָּרֶת על ידם פעלת הַשְׁפּוֹר שהוא עושה.

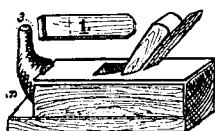
192, 8: לא מַפְסֵלֶת כְּפֻלָּה אלא רק לְהַב כְּפֻלָּה (כנזכר בהערה 191, 12).

192, 9: ללהב שנקרא כאן **מִשְׁנָה** הַמְפַּסְלָת אנו קוראים בשם חוֹסְמָת ועד הלשון) ושם זה מתאים בלי ספק יותר לכלי זה (ראה ציור בהערה 192, 7).

מפצלת

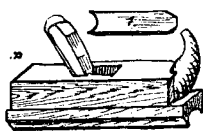
192, 10: במקום **מְקַצֵּעַ נֶסֶה** כדאי להשתמש רק בשם המקבל **מְפַצֵּל**, שנקבע ע"י ועד הלשון.

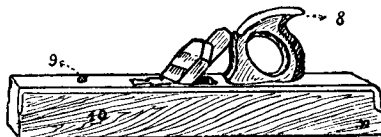
מחליקה

193, 1: **מְשׁוֹיִת**, שם זה נקבע לכלי שנקרא בספר זה בשם מקצועת **סְדֵר**. 193, 2. התרגום המקבל של Schlichthobel הוא **מְחִלִּיקָה**.

193, 2: במקום **מְקַצֵּעַ סְדֵר** = **מְשׁוֹיִת**, 193, 7: **מְגַבְּנֶנֶת** נהוג אמנם שם זה, אבל לכלי שהוא מנבנן לפי פִּעֲלֹת ולא שהוא בעל גבנון כמו ה־Schiffshobel שלפנינו. לכלי זה כדאי לקרא בשם **מְקַצֵּעַ קֶשֶׁת**.

מגבננת

משוית

193, 9: במקום **שֶׁלַחַן הַתְּקַצֵּעַ** אנו אומרים **מְקַצֵּעַ**. 194, 1: לא מְבַבֵּשׁ הַשֶּׁלַחַן אלא **מְלַחֵץ הַמְּקַצֵּעַ**. כי חלק זה נועד רק לשם לחיצה ולא לשם כבישה.

195, 3: במקום **מְקַצֵּעַ הַנִּי מַצִּיעַ קָרָד**, שמקבל כבר בבתי מלאכה אחרים.

196, 9: לא **מְלַחֵצֵת** כי אם **פְּלִיבָה**, שנתקבל ע"י ועד הלשון (ראה הערה 154, 4).

197, 2: במקום **נְרַעֲיוֹנוֹת הַמְשָׁחוֹת** אנו משתמשים ב**חֶסֶף**.

208, 8: במקום **מֵאֵן מִים** משתמשים בשם **פֶּלֶס**.

219, 1: במקום **שֶׁלַחַן שְׂרָמוֹם הַמְתַּכֵּן** כדאי להשתמש, כפי ההערה 1, 18 בשם **שֶׁלַחַן שְׂרָמוֹם מְתַפֵּשֵׁר**.

222, 6: Maschinenzichnen אין פירושו רְשׁוֹם בְּיַד מְכֻוֶּנֶה אלא רְשׁוֹם

מְכֻוֶּנֶת.

222, 7: וכן הרבר ב**תְּרָשִׁים מַעֲשֵׂה מְכֻוֶּנֶה** Maschinenzzeichnung,

שצריך לקרא לו **תְּרָשִׁים מְכֻוֶּנֶה**.

224, 3: במקום **סְרָאָה צִדְוֹנִי**, כדאי יותר לאמר **סְרָאָה תַּצֵּד** כמו מראה הפנים. לבסוף עוד הערה כללית: ת. נ. ביאליק מספר בהקדמתו, בשם מסדרי המלון, כי יחדו תפקידים מְסִימִים ומוגדרים לשמות ולפעלים שבמקורם הראשון נחשבו כנרפים (כגון פטיש... כשיל, ... משור, מנרה, מנורה וכו'), רצוי היה, כי המתכנים יודיעו באיזו דרך הלכו בעבודתם זו. במה מבדילים הם עתה בין משור למנרה ובין מנרה למנורה. רוצים אנו, כי מלון זה ישמש לנו מפתח לשפת יום של חיי המלאכה, ואם נדע את הכללים והחקים שמסדרי המלון קבעו לעצמם בעבודתם, נדע לסגלם גם ליתר המנחים שלא נכנסו למלון.

תשובה לתקונים שהוצעו ע"י מר מ. כהן

כאחד ממחברי המלון למנחי התכניקה ראיתי צרך להתבונן לתקונים שהציע מר מ. כהן, שכוונתי רצויה בלי ספק, ולהעיר עליהם:

13, 8 חף של ברג, הכונה פה למסמר שיש ברג בקצהו והוא משמש במקום מסמר פשוט בשביל חווק יתר, ראה לדבר, כי באנגלית נקרא stud (= מסמר), באמת אפשר לתרגם חף (= מסמר) בְּרִגִי.

13, 10. ברג אפּוּץ, ברג אּוּץ. בכל שש השפות אנו רואים, שהכונה פה לברג היושב מהודק יפה באָמו ואינו מחולחל בו, לכן אי אפשר לתרגם ברג מְתָאם, או ברג צמוד.

14, 1. על סמך הערה (13, 10) אי אפשר לתרגם התאם ברג, כי אם אפּץ ברג.

14, 5. מלבד לולב מפשק נָתְנו גם לולב מתמיד, לכן אין צרך בתקון עוד.

16, 8. מפתח פשוט. כן נקרא בכל השפות מלבד באנגלית. בצרפתית נקרא clef simple, באיטלקית chiave semplice וכן גם בספרדית ולא חששו לטעות מצד הקוראים.

17, 2. מפתח נוטה. זאת אומרת שפיו נוטה. ומכיון שפיו נוטה ביחס לידו, הרי גם ידו נוטה ביחס לפניו.

23, 3. חריץ של יתד או חריץ היתד בסמיכות היינו הך, ואין האחד יותר ברור מהשני.

25, 3. חריץ וּשְׁגָם. גם ועד הלשון קבע שגמין למלה Nut (וזכרונות וע"ל, מחברת ו' צד 36).

35, 8. גל אטום. פרושו לא נבוב.

37, 6. יד Zaffen. ועד הלשון קבל ידה (וזכרונות וע"ל מחברת ו' צד 35), אבל אנחנו קבלנו את צורת המלה הנכונה (יד). חושבני, שמן יד ביחיד יש ברבים שתי צורות: ידים (לאברי הגוף) וידות (של כלים).

80, 11. דבק לרצועה. מהלך המנחים בספר מורה, שהכונה פה לא לחמר שממנו נעשה הדבק, כי אם למין דבק המשמש לחבר חלקי הרצועה, מְתַחֵלָה נתן המנח חבור של רצועה (80, 7). והנה לחבר חלקי רצועה אפשר על-ידי דבק או על-ידי תפירה, והמלון

224, 3: במקום סְרָאָה צְדוֹנִי, כדאי יותר לאמר סְרָאָה תַּצֵּד כמו מראה הפנים. לבסוף עוד הערה כללית: ת. נ. ביאליק מספר בהקדמתו, בשם מסדרי המלון, כי יחדו תפקידים מְסִימִים ומְנַדְרִים לשמות ולפעלים שבמקורם הראשון נחשבו כנדרסים (כגון פטיש, כשיל, ... משור, מנרה, מנורה וכו'), רצוי היה, כי המחברים יודיעו באיזו דרך הלכו בעבודתם זו. במה מבדילים הם עתה בין משור למנרה ובין מנרה למנורה. רוצים אנו, כי מלון זה ישמש לנו מפתח לשפת יום של חיי המלאכה, ואם נדע את הכללים והתקנים שמסדרי המלון קבעו לעצמם בעבודתם, נדע לפגלם גם ליתר המנחים שלא נכנסו למלון.

תשובה לתקונים שהוצעו ע"י מר מ. כהן

- כאחד ממחברי המלון למנחי התכניקה ראיתי צורך להתבונן לתקונים שהציע מר מ. כהן, שכונתו רצויה בלי ספק, ולהעיר עליהם:
- 13, 8 חף של ברג, הכונה פה למסמר שיש ברג בקצהו והוא משמש במקום מסמר פשוט בשביל חווק יתר. ראיה לדבר, כי באנגלית נקרא stud (= מסמר), stud bolt, באמת אפשר לתרגם חף (= מסמר) לַרְגִי.
- 13, 10. ברג אפוק, ברג אוק, בכל שש השפות אנו רואים, שהכונה פה לברג היושב מהודק יפה באמו ואינו מחולחל בו, לכן אי אפשר לתרגם ברג קְתָאם, או ברג צמוד.
- 14, 1. על סמך הערה (13, 10) אי אפשר לתרגם התאם ברג, כי אם אפך ברג.
- 14, 5. מלבד לולב מפשק נָתְנו גם לולב מתמיד, לכן אין צורך בתקון עוד.
- 16, 8. מפתח פשוט. כן נקרא בכל השפות מלבר באנגלית. בצרפתית נקרא clef simple, באיטלקית chiave semplice וכן גם בספרדית ולא חששו לטעות מצד הקוראים.
- 17, 2. מפתח נוטה. זאת אומרת שפיו נוטה. ומכיון שפיו נוטה ביחס לידו, הרי גם ידו נוטה ביחס לפניו.
- 23, 3. חריץ של יתד או חריץ היתד בסמיכות היינו הך, ואין האחד יותר ברור מהשני.
- 25, 3. חריץ ו ש ג ס. גם ועד הלשון קבע שגמין למלה Nut (זכרונות וע"ל, מחברת ו' צד 36).
- 35, 8. גל אטום, פרושו לא נבוב.
- 37, 6. יד – Zapfen. ועד הלשון קבל ידה (זכרונות וע"ל מחברת ו' צד 35), אבל אנחנו קבלנו את צורת המלה הנכונה (יד). חושבני שמן יד ביחיד יש ברבים שתי צורות: ידים (לאברי הגוף) וידות (של כלים).
- 80, 11. דבק לרצועה. מהלך המנחים בספר מורה. שהכונה פה לא לחמר שממנו נעשה הדבק, כי אם למין דבק המשמש לחבר חלקי הרצועה, מתחלה נתן המנח חבור של רצועה (80, 17). והנה לחבר חלקי רצועה אפשר על-ידי דבק או על-ידי תפירה, והמלון

- הולך ונותן מנחים אלו: רצועה מדבקת (80, 9), צבק רצועה (80, 10), צבק לרצועה (80, 11), רצועה תפורה (81, 1), תפר רצועה (81, 2) וכו'. ועוד ישלים לב, שבשלוש שמות (רוסית, איטלקית, וספרדית) בפרוש נאמר דבק בשביל רצועה remneñ יתא, colla per cuoio, cola para cuero.
- 154, 4. מלחצת. השם כלבה הונח בשביל Klammer ולא בשביל Schraub-zwinge. בזכרונות ועה"ל כתוב כלבה ולא כליבה. המלה כלבה נמצאת בתוספתא כלים בבא מציעה ג' יא: כלבא של ספרין... והיא מין צבת קטנה.
- 172, 6. שופין שני. נקרא כן, כי בו מעבדים פעם שנית, אחרי השופין הראשון, והוא יותר דק מן הראשון, לכן נקרא באנגלית Second-cut-file.
- 173, 5. שופין חרום (= קהה). המלה קהה באה בסוגרים ליתר באור, אבל דומני שכל איש יודע מה זה חרום ואין לחשש שיטעו במנח זה.
- 186, 8. דומני שיותר מתאים לומר שן סרוגה אם נוותר על שן מפושקת.
- 187, 1. גם פה אפשר לומר סרג שני המשור.
- 187, 2. חרק (= גור).
- 188, 7. אפשר לומר מגרת-יד, או מגרת-בית-יד ואין הבדל.
- 90, 1. מגרה צרה: יותר מתאים ממשור דק, כי צר הוא ההפך מן רחב, אבל דק הוא ההפך מן עבה.
- 190, 3. מסור כרוך מתאר יותר טוב את המסור, כי המסור טובב ואינו חוזר.
- 190, 7. קורה. אפשר לומר גם כרותה או כופת.
- 193, 7. במלוננו כתוב גבנונית בהתאם לצורת התבה ולא מגבנות, שהיא כלי הקצעה אחר.
- 194, 1. מכבש השלחן, או מכבש המקצוע (יש למקמק אם לקבל מקצוע בשביל שלחן מלאכתו של הנגר, כי הוא עושה עליו גם שאר מלאכות, כגון חקיקה, נסירה וכו') והעקר סה הכבישה של הדבר העומד להקצע או להנסר שלא יזוז ולא יתנווד.
- 197, 2. אין שום טעם להשתמש בחסך שמשמעו טיס או חרס.
- 222, 6. רשום בידי מכונה. כצ"ל כי Maschinenzichnen פרושו רשום על-ידי מכונה וכן בכל השמות dessinage de machine, mechanical drawing, machine drawing וכו'.
- 222, 7. פה צדק מר מ. כהן, וצריך לתקן חרשים (של) מכונה.

יחיאל גרינפלד

לְבָרֵר וּלְלַבֵּן

מר הר־זוהב בבקרתו על ספרי „תורת הלשון בהתפתחותה“ („לשונו“, חוברת א) מעיר, כי תכנית הספר הנתונה ב„פתח דבר“, „לא נתנשמה במלואה וכי בשכבות המאחרות של הלשון, שאחר תקופת המשנה, לא טפל המחבר כמעט כלום, בעוד שכמה וכמה חרשי לשון אפשר למצא שם“. ההערה הזאת אינה מיסדה. הספר שלי בשני כרכיו מקיף את כל שכבות הלשון מראשיתה עד ימינו. אולם הכרך שיצא הוא הכרך הראשון המכיל רק את חלק האטימולוגיה. ובחלק הזה נתמלאה התכנית. לא נתנו בו רק תמונות לשון שלא נבנו בחק. למשל: לא נתנה התמונה הנפגשת לפעמים בתלמוד ובמדרשים, המסתימת בסיום דָּר, כמו סִנְדֶּלָר, מפני שלפי דעתי אסור להבנים ללשונו משקלים חדשים בלתי עבריים; כי בזה מקלקלים את הלשון. אין גם שום צרך במשקל זה. הוראתו: עסק באיוו מלאכה ואומנות, ולחוראה הזאת יש בעברית משקלים שונים מתאימים ומספיקים; למשל: משקל קוֹשֵׁל; בִּנְקָר (מן בִּנְקָר) — עוסק בגדול בקר; בִּנְקָר (מן בִּנְקָר) — בעל כרם; שוֹעֵר (מן שוֹעֵר) — שומר השער; משקל קִשֵּׁל; דִּנְיָ, בִּנְיָ, חִנְיָ, נִפְתָּ, חִפְרָ מִן דוּג, דִּין, חוּט, זַפֵּת, חִמּוּר וכדומה. ב"ס 13, ט' נאמר, כי בתקופה קדמונית היו בעברית כמו בערבית העתיקה ובאכדית רק שלשה ווקאלים ובהערה למטה נאמר, כי גם ר"י הלוי בַּחֲזוּרִי וְהַרְאֵבִיעַ בספרי הדקדוק שלו אומרים שבראשונה היו רק שלש תנועות: ומשיג על זה המבקר: „כי באמת מדבריהם לא נראה זה כלל“. לא נכון. מי שקורא את הדברים בַּחֲזוּרִי (סוף מאמר ב) בעיון הדרוש רואה כי הוא חשב שהתנועות נתפתחו משלש תנועות יסודיות. וְהַרְאֵבִיעַ בראש ספר צחות אומר: „חפשי דברי התנועות הנקראות שבעה מלכים מצאתי המוסדים מהם הם שלשה: חולם, חריק ופתח גדול“. כונתו, כי שלש התנועות: חולם, חריק ופתח הן התנועות היסודיות (המוסדים) שמהן נתפתחו התנועות והיו לשבע. ואת הסברה הזאת יסדו על פי הערבית, שיש לה רק שלש תנועות.

ב"ס 14, כ"א נאמר: עלינו לשים לב למבטא האותיות. צריך להנהיג את בטואן הנכון של האותיות, ביחוד להבדיל בין וו לבית רפה, בין טית לתו דגושה, בון ח' לכ' רפה ובין ש' לס'. על זה מעיר המבקר: „ולמה לא יבדילו אף בין

א' וע', בין ב' לך' ובין ת' לת'. הרי כשנאמר בראשונה שצריך להנהיג את בטואן הנכון של האותיות כלולות בהן גם האותיות האלה.

המבקר מתקשה ברברי על העתק מלים אריות באותיות עבריות והוא אומר: אף כאן הוא משתבש: את K היונית ו־K הרומית מקונות לאות כ' העברית ואם כן צריך להעתיק את K K בכ', שהיא אמר, וכן אותיות t τ מקונות בא"ב ההן לאות ת' העברית אם כן צריך להעתיקן בת'. כן היא דעתם של רב חוקרי הלשון העברית. ובספרי נאמר, כי את K היונית ואת q k הרומית צריך להעתיק בק' ואת t τ בט'. אינני יכול להסכים בשום אופן, כי מבטא ה' העברית דומה למבטא τ היונית th הרומית וכן העברית k ל־k. הסוברים כדעת המבקר מיסדים את הנתחם על הא"ב היונית, שבאה בה במקום ה' ו־k קשה באה במקום ת' שלנו. וכן באה k במקום ה', וכן לומדים הם זאת ממבטא ה' הערבית. המקבלת לית' העברית, שהיא מקבצת כמו t אירופאית ואת ה' הערבית, המקבלת לט' העברית, שהיא מקבצת במבטא קשה יותר מן ה' t האירופאית.

המקור הנאמן ביותר ללמד ממנו את מבטא האותיות העבריות הוא הטרנסקריפציות היוניות והרומיות של המלים העבריות מתקופות הבית הראשון והשני והעתקות מלים יוניות ורומאיות בספרות התלמוד באותיות עבריות. מהטרנסקריפציות האלה הגנו רואים, כי היונים והרומים היו מעתיקים את ה' ב־t ואת ת' ב־th ואת הק' בא.

ב־20, ט' נאמר, כי עז (בראש' מ"ט, נ'), שְׁכֶלְתִּי (שם מ"ג, י"ד), בְּשֶׁרִין (מ"א כ"ד, ל"ד), מְשֻׁקֶּלֶת (ישע', כ"א י"ז), הקמץ במלים האלה הוא במקום חולם בשביל ההפסק בקירוב מבטא ספרדי בנקוד לפי המבטא האשכנזי. על זה מעיר המבקר: „למה לא נאמר פשוט: ששלוש מהן הן מצורות שְׁכֶלְתִּי עז ומְשֻׁקֶּלֶת, שעל פי מקרה אינן במקרא ולְשֶׁרִין יש עוד משקל שְׁרָן מהזמן קדם שנשתנה הפתח הארוך הקדמוני לחולם“.

על דבר שְׁכֶלְתִּי ועז שרם מן שְׁכֶלְתִּי ועז נמצא אצל שטיינברג ובנוגע לְשֶׁרִין ולְמְשֻׁקֶּלֶת סוברים כך הרבה חוקרים. אבל הסברה הזאת אינה נכונה. אין משער שבלשון חיה יהיו שני וואקליסמים למלה אחת בזמן אחד ובמקום אחד. קריאת התורה היתה בזמן הבית השני בודאי בכל מקום בווקאליסם אחד. ווקאליזציה לא היתה והיו קוראים בכל מקום את המלים לפי המבטא ששרר שם. ואם היו מבטאים את המלים האלה שְׁכֶלְתִּי, עז וכו' לא יכלו לאמר שְׁכֶלְתִּי, עז וכו'.

המבקר אומר, כי נשמטו מסיומי שמות הנקבה סיום 1 (במקום — וְת הקדמונית כנון דְּיו, מְדוּ), וְת (כנון מְשֶׁרֶת), והסיום הקדמוני תָּה (יְשֻׁעָה וכוּדמה). אין יסוד להשגה הזאת. בעברית לא נשמטה בשום מקום ת' סיום הנקבה בשמות בסיומי — וְת, וְת. השמטה כזאת נמצאת רק בארמית וסורית (§ 30, ה', 1). דְּיו

בעברית הוא כמשקל שָׁבוּ, תָּאוּ מן התמונות העתיקות דִּין, שָׁבָן, תָּאָן וכן אָקוּ מן אָקָן (עי' שם § 20, ג'); בנוגע למדוּ בד סיום ו' במדוּ הוא שאר מהתמונות הקיצונות לסמני היחס (עי' § 5, ד'; § 80, ג'), כמו בָּנוּ כָּעֵר, חִתָּו אֶרֶץ, מִעֲנִינוּ מִים וכדומה. אמנם סמן ו' היה רגיל בעברית-כנענית העתיקה, כמו שנראה מהשמות הפרטיים הרבים בסיום הזה, שמות ערים: יָפוֹ, יָרִיחוֹ, עָבֹ, שִׁילוֹ ושמות אנשים: אָדוֹ, יָדוֹ עָדוֹ, יָחִדוֹ וכדומה, אבל אין הוא סיום נקבה.

ב § 30, י"א נאמר על קָלַע שמינו אינו ידוע מן המקרא, ומעיר המבקר, ששם זה בא בשמות כ"ו, ט"ו כשם נקבה. אבל שם מְדָבֵר על קלעים – יריעות ובספרי על קָלַע כלי יריה.

ב"§ 31, ד' נאמר, כי בתקופה קדמונית היו כנעניות סיומי רבוי –ו, –וּמָ והוא נשאר בכתוב בשם העיר שְׁחָצוֹם (שצ"ל שחצומה) ומעיר המבקר, שיש עוד הרבה שארים בכתוב בסמיכות: תקעו וכו', אני לא הבאתי את הכתיבים תְּקַעוּ (יהושע ו', ט'), וְקָרְשׁוּ (מ"א ט"ו, ט"ז), נְבִיאָו (מ"ב י"ז, י"ג), מפני שלפי דעתי לא היה נוהג כבר סיום ו' כסיום רבוי בשמות בתקופת העברית, לפחות בתקופת המקורים של כה"ק, וכל הכתיבים האלה הם שגיאות הכותבים המעתיקים.

על דבר מְשָׁנִיּוֹת, כי צריך לתקן מְשָׁנִיּוֹת הודעתי כבר במאמרי בהעולם 1925 ג'יון מ"ג עמ' 858. אבל בנוגע לפְּרָשִׁיּוֹת (קריאה מקבלת) ולְבָקְעִיּוֹת (שיש בנקודם חלוקי דעות) איני יכול להודות לו מהטעמים האמורים בספרי § 14, א'.

בנוגע לתמונת נוף נוכחות בעתיד צדק המבקר הנכבד שצריך לבטלה. קרוב לוודאי שכבר נתבטלה בתקופת המשנה, אך כשביל שאין ראיות על זה חושב אני, שאין רשות ליחיד לעשות את הדבר הזה. זה צריך להעשות על ידי כנסיה לשונית או ע"י ועד הלשון אחרי ברור מיוחד של השאלה הזאת בלשונו.

ב"§ 44, ט"ז נאמר על שלשת העתידים בע"ה פ' בשורק: יִשְׁפּוּטוּ הם (שמות י"ח, כ"ו), תַּעֲבֹדְנִי מוזה (רות ב', ח'), תִּשְׁמְרֶנָּם (משלי י"ד, ג'), שהם זרים, שהשורק הזה מאחר, הוא בא עפ"י הכתיב שבתלמוד ובא בתחלה לסמן את השוא הנע מחולם, שהיו מבטאים אותו בחטף קמוץ וכך היא הוּוּ בפעלים אֶשְׁקוּטָה (ישעי' י"ח, ד'), וְאֶשְׁקוּטָה (עזרא ח', כ"ה). ומעיר המבקר, כי כל הדברים האלה אינם מבססים. יותר מסתבר, כי הוּוּ שבשלוש התמונות הראשונות היא באמת במקום וּ הקדמוני שהיה בעתיד ושורק הרי מתקים בלשון עד היום בשרשי ע-ו (אָקוֹם, תָּשׁוּב וכו'). הסברה הזאת אינה נכונה. תִּשְׁמְרֶנָּם הוא בודאי כדעתו של מילר תמ' תִּשְׁמְרֹם. בנוגע לְאֶשְׁקוּטָה וְאֶשְׁקוּטָה מעיד הנקוד כי הוּוּ מסמנת כאן כמו בתלמוד את חטף הקמוץ. ובכן השאלה יכולה להיות רק בשני הפעלים "יִשְׁפּוּטוּ", "תַּעֲבֹדְנִי" ועל שני הפעלים האלה הבאים בסגנון פרוזאי בספרים שונים אי-אפשר לאמר שנשאר בהם המבטא הקדמון, בעוד שאותן התמונות באות למאות במבטאן המאחר.

המבקר מתקשה בהנחה, שמִּרְבֵּץ, מִרְוּחַ, מִשְׁפָּר ומִשְׁעֵן הם תמונות של סמיכות מן מִרְבֵּץ, מִרְוּחַ, מִשְׁפָּר, מִשְׁעֵן. אבל אין יסוד לקשיתו. כאמור למעלה אין מִשְׁעֵר בלשון טבעית שישמשו שני ווקאליסמים לשם אחד. בהכרח צריך להיות איזה הבדל ביניהם, ואחרי שהתמונות הראשונות נמצאות רק בסמיכות אין ספק, כי התמונות השניות הן הנפרד שלהן ודבר רגיל הוא בעברית שהצירה משתנה לפתח בסמיכות: מִסְפָּר, מִזְבֵּחַ – מִסְפָּר, מִזְבֵּחַ. ושם השתנות הפתח של ההברה הראשונה בסמיכות לחריק הוא מפני נטיה מִזְכָּרֶת לשנות את הפתח לחריק כשבא בהברה השניה פתח או קמץ; למשל: מִזְלֵג–מִזְלָנֶת (ע' § 15, י"ח, ד'; ברנסטריסר Heber. Grammatik ח"א § 26, b).

על נטית השמות אָקוּ, שָׁבוּ, תָּאוּ בהכונים בוי' נראית אומר המבקר, כי היא נטיה משנה שאינה עולה על הדעת. אבל צריך להתבונן אל בניתם של השמות האלה. הם משרשי לוי' בניניה מלרעית ותמונותיהם הקדמוניות היו כאמור למעלה אָקוּ – אָקוּ וכו' ואחרי כן התרכב הפתח בוו' לחולם כמו גִּלְדִּי, גִּלְדִּי, מִזְלֵג, והיו לנולד, הוליד, מות ונטית שרשי לוי' היא כנטית שרשי לוי': קָלָה, פָּרָה – קָלָה, פָּרָה, כן גם כאן אָקוּ–אָקוּ.

שם ס' נ"ב, § 3, צָלִי תמו' צָלִי, היא טעות הדפוס. כיון שבא אחריו צָלִיךְ צריך בודאי להיות צָלִי. – על דבר תְּנִיחָם ב"פתח דבר" VII הרי הוא כבר נתקנה בהוצאה השנית של החלק האי' ולמה שב המבקר אליה כאן? ובנוגע ל-§ 84, נ"ה, הרי אין שם הרבוי של תָּוָה ומה השגתו? – בדבר רָשָׁף ס' 10, 1, שמוכא בין גטית הפתחים נראה שהוא אינו שייך לכאן. אבל אחריו הלא באה נטיתו החריקית בשני חצאי לבנה: רָשָׁף, ומדוע כותב המבקר שנאמר שם בִּשְׁפִי?

המבקר שואל מנין לו למחבר, שְׁנִרְתָּ, שְׁנִרְתָּ, שְׁנִרְתָּ (שם ס' ס"ח) הם חריקיים? – זָרֶת בארמית זָרְתָּ או זָרְתָּ, שְׁנִרְתָּ – שְׁנִרְתָּ אָבוֹת, שְׁנִרְתָּ בארמית שְׁנִרְתָּ. בדבר תְּחָר (בס' ס"ט) שנאמר שם שנטה בסגל, הצדק עם המבקר שיסודו בפתח, אבל אחרי שנמצא ככה"ק בכניי יחיד בסגל, אף אם כי רק פ"א, וקריאתו נתקבלה בסגל אין רשות לשנותו בנטית כנוי' היחיד לפתח. כי באמת גם נָכַד וכל שאר השמות שנשיתם בסגל הם מפתח או מחריק. אבל ברכים ובה' המגמה נאמר שם, כי הוא בפתח, ובנוגע לשאלתו על תְּחָרָה – תְּחָרֹת, יש כאן קריאה בלתי נכונה: בספר כתיב תְּחָרֶת (תְּחָרֶה), אבל תְּחָרָה – תְּחָרֹת אין שם.

ביס' ע"ב, 1, נאמר: אָרְוָה – אָרְוָה. על זה מעיר המבקר, כיצר אפשר להניח, שְׁאָרֹת (הכתיב הנכון לפי דעתו אָרְוֹת, כדעת גנאח והרד"ק) הוא רבים מן אָרְוָה? – הסברה כי אָרְוָה הוא ת' אָרְוֹת והיחיד הוא אָרְוָה היא רחוקה. כי הוא מן השרש "ארו" ולא נמצא משקל כזה בשורק מלא אחרי פ"ה' בלתי אם משרשי עיו: צוּרָה, דוּגָה מן צור, דוג. התמונות דוּגָאִים, לִזְגָאִים הן מן דוּגִי, לִזְגִי ושרשם

ע"ז (ע"י § 14, ג' ד') והיורד הסופית היא הוספה לבנית המשקל כמו קילי, אַחרי, אבל ויסופית כהוספה לבנית המשקל אינה. לפיכך אָרוֹת בהכרח מן היחיד אָרוֹת במשקל תַּמְצָה, טַמְאָה. הרבוי היה צריך להיות אָרוֹת כמו תַּרְבוֹת. אבל נמצא עוד זרות בנקוד הרבוי של שמות אחדים במשקל קָטַל – קָטָלִים כמו: קָדָשִׁים, שְׁרָשִׁים, אָהֳלִים ת' קָדָשִׁים, שְׁרָשִׁים, אָהֳלִים (ע"י § 16 ט').

בסוף בקרתו מעיר המבקר, „כי בכל הספר מְרַגֶּשֶׁת כעין חֲלֹשָׁה במחבר להרבות מאד במלים לועזיות“. השתמשות, לרב במלים לועזיות אינה חֲלֹשָׁה אלא דעה ברורה וחזקה. עלינו לקבל את המלים הטְּכָנִיּוֹת והטְּרַמִּינִים החסרים בלשונו מהלשון הספרותית העולמית. כל המלים, שנתקבלו בלשונות העמים הנאורים והן משתפות להרבה לשונות, שיכות ללשון הספרותית העולמית ולכל הלשונות רשות נמורה להשתמש בהן, כשאין להן מלים כאלה מדִּיקוֹת משלהן. כן עושים כל העמים הנאורים להעשיר את לשונם וכן היו עושים גם חז"ל בספרות התלמוד והמדרשים. גם בכה"ק נמצאות מלים שנלקחו מלשונות אחרות.

הערות והצעות

חנוך ילון

עיוני לשון בעברית חז"ל

צפצף – צף ועלה

(המשך להערתו ב"לשוני חוברת ב' 121–22)

לצפצף בהוראת ספסף צרפתי שם גם מצפצפת ומהלכת, מכילתא משפטים פרשה י"ד. על זה העירני הפרופ' י"נ אפשטין, כי הובא כבר מקום זה ע"י ישראל לוי במחברתו Ein Wort über die Mechilta des R. Simon בהערה 6 ע' 19–20. אבל לדעתו צריך להגיה מספספת בסמך ולפי דברי אין צרך בהגהה. אחר כך ראיתי, כי גם בנסחות הילקוט, משפטים שמי' מצפצפת¹ בצד"י, וכפי שראינו, מקים צפצף שבריה י"ז א' ותוספ' י"ג ג' גם ממקורות אחרים נאמנים, ויש להוסיף עליהם רי"ף, ר"ה שם (גם ד"ר), ואגדות התלמוד (קושטא רע"א). כלם יחד ודאי שלא נשתבשו.

שוב פרט על המצב העלוב של מדע הלשון העברית. המחברת הגיל של לוי נתפרסמה ב־1889 ושם באותה הערה יש גם הגדרה נכונה של ספסף (בסמך) „האש מהרכת, מהלכת בנחת ומבערת“, ויסטרוכ, שיצא לאור ב־1903. לא הביא את הציטט של המכילתא הגיל ולא עוד אלא שהעביר לתוך ספרו את שכושיהם של לוי וקוהוט: ספסף מלשון סוף וקץ! והרי דלמן כבר פרש כהוגן פעל זה במלונו במהדורא א' 1901.

ועתה לעצם הענין, שהש"ר ו' י' ד"ה מי זאת הנשקפה: „רי חייא ור' שמעון בר חלפותא² הוון מהלכין... בקריצתה וראו אילת השחר שבקעה אורה, אמר ליה ר' חייא רבא לר' שמעון בר חלפותא² כך תהיה נאולתן של ישראל מצפצפת דכתיב

1 בדפוסים הראשונים של הילקוט מצפצפת מהלכת ולא ומהלכת כבדפוסים המכילתא וגיר' זו מדקדקת יותר: הדליקה לא קפצה אלא היא מצפצפת כשהיא מהלכת. בילקוט דפוס פרנקפורט דמיין ועוד ומהלכת. כנראה „חקן“ ע"פ המכילתא.

2 כך – בוי' – בדפ' פזרו דיו ש"ה ובכ"י שפרסם ורטהימר (עין בסמוך). כתיב זה מצוי הרבה בכ"י ובדפ' עתיקים. עין ב"ר ל"ח ח' הוצ' תיאודור, שצין גם מבוא הירושלמי של פרנקל קכ"ח ב'; עין גם גנזי שסטר, גינצבורג, עמ' 104, 142 ועוד ועוד. בספר המעשיות, גסטר, ליפסיה 1924, מנקד עמ' 15 ר' יוסי בן חלפתא (הפ"א קמוצה ומסמנת בקו הרפה).

כי אשב בחשך ד' אור לי בתחלה היא באה קימאה³ ואחר כך היא מנצנצת ובאה ואחר כך פרה ורבה וא"כ מרשבת והולכת. כך בתחלה... ומדרכי יושב בשער המלך ואח"כ ומדרכי יצא מלפני המלך... ואח"כ ליהודים היתה אורה ושמחה... מובא בשניים גם במד' תהלים כ"ב, גם בובר, ילקוט שמעוני תהלי' תרפ"ד וילקוט המכירי תהלי' פרק זה (מנפצת במקום מנצנצת, משבת במקום מרשבת – מד' תהלי' בובר משתבחת) ובמדרשים כ"י ורטהימר, ירושלים תרפ"ז ע' ס"ב (גם שם מנצנצת, מרשבת).

קצור דרשה זו הובא גם בירוש' ברכות ב' ע"ג ...בתחילה קימאה קימאה³ כל מה שהיא הולכת רבה והולכת. וכן בשניים קלים ירוש' יומא מ' ע"ב ומשם קונטרס אחרון ס"י ד', וקרב לזה סוף אסתר רבה. שונה לנמרי נסחת אנרת אסתר, הוצ' בובר ז' י': „מה השחר הזה כשהוא עולה מעט מעט ומוסיף אור, כך היתה גאולתן של ישראל על ידי אסתר מעט מעט“.

בכל הנסח' האלה אין מצפצפת ואף לא בנסח' ורטהימר ומד' תהלי', אעפ"י שהארכיון ופרטו כבשיהש"ר. ואעפ"י כן אין למחוק תבה זו. ומלבד בשהשיר הנ"ל היא מצויה, כמו שנראה מיד – בצורה משבשת – גם במקום אחר. ואמנם לא פקפקו בה בעלי המלונות והשתדלו לפרשה. רבם – לוי, קדווש ופין – מלשון צפיות ודחק לעלות. אין פרוש זה עשוי לציור ואינו נכון. יסטרוב, ערך צפצף II, מיהם צפצף זה לשרש לשון צוף, זהר ואור, אבל הרגמה היחידה, שהביא בערך צוף להוראה זו – ומצטייף א תרג' ירושלמי לנשקפה, במדבר כ"א כ' – מפקקת מאד ואין ספק שנוכחה יותר נסחת, הערוך ומצטייף משרש צפי וכן בתרגום ירושלמי לתורה הוצ' גינבורגר. תרג' „יונתן“ שם דמדיקא (גם בהוצ' גינבורגר); אונקלוס; ומסתביא, משרש סבי; פשיטתא: דמתחזיא. וכן תרגמו כלם ונשקף, במד' כ"ג כ"ח, מלשון הבטה.

בכל הנסחאות הטעם ביחוד האור והגאולה העולים קימעה קימעה מעט מעט. ולפי' אין צפצף כאן אלא מלשון צף, כלומר הגאולה תהא צפה ועולה. מסיעת לפרוש זה נסחת כד הקמה, ערך רשות א', גם שם מובאת דרשה זו במפרט ובמקום מצפצפת גרס שם מבצבצת⁴ ועולה. ההוספה ועולה חשובה ביותר, מפני שהיא במקומה הנכון בציור ורק לפי פרושנו. מבצבצת היתה בודאי לכתחלה הערת תקון. וכן מתנות כהונה, שהשיר שם, „מצפצפת כלומר מבצבצת

3 קימאה. מצוי הרבה; עין ערוך השלם ערך קימעה.

4 גם במקום מנצנצת כתוב שם מבצבצת. ודאי שיש כאן הטעיה העין ע"י מבצבצת

ואולי שצריך להיות כן, כך חשב בודאי גם אחד הלומדים לפני בעל מתנות כהונה וכתב את הערתו, שנכנסה אל הטקסט⁵.

דומה לזה מר' תהלי' סוף י"ח: "שאין הנאולה של אומה זו באה בבתיאחת אלא קימעה קימעה... שהיא מתגדלת והולכת... משולה הנאולה כשחר..." וכן בדו"צ בובר ובילקוט המכירי תהלי' פרק זה וישעי' נ"ח מ'.

כך צריך לפרש גם וי"ר ל"ד ב': "אף אתה בשעה שנפשך מצפצפת לצאת מתוך גופך אני משיבה לך" – הנפש צפה ועולה ויוצאה מתוך הגוף. אף כאן יש חלופי נסחאות ויש צרך בברורים, ואולי במקום אחר.

עוד מלים אחרות על הבטוי מרמבת והולכת. העיר לעף Die Flora der Juden ח"ב 172 וח"ג 151, כי הרטיב משמש באגדה בעקר לתאור השושנה בשפע פריחתה ולתה, "שושנת העמקים שמרמבת והולכת", "הרמבת מעשים טובים כשושנה". שהש"ר ב' א' ב' ועוד. והוא הוסיף, ⁶ כי מכאן, ב"ר סוף ס"ט (גם סוף פ"א), גם על הלזו: "למה נקרא שמה לזו כל מי שנכנס לה הטריף⁷ מצוות ומעשים טובים כלזו". מרטיב או מטריף על פריחה ופריה בכלל מצינו בב"ר ס"ח י"א הוצ' תיאודור: "אותן האבנים שנתן אבינו יעקב תחת ראשו נעשו כמטה וכתרונוס מה טריפה הטריף שם קורות בתינו ארזים צדיקים וצדיקות נביאים ונביאות". בדפוסים ובכ"י אחדים רטיבה הרטיב וכן בששה"ר א' י"ז "מה הרמבה הרטיב". לפ"ז ברור גם הציור שבמאמרנו על אילת השחר, שאורה גדל והולך. וצריך להוסיף, כי השושנה נמנית בין שבעת הדברים המאירים ביותר, שידמו להם הצדיקים לעתיד לבא: חמה, לבנה, רקיע, כוכבים, ברקים, שושנים ומנורת ביהמ"ק⁸. ואף זה היה בגורמים, שר' חייא חאר את האור בבטוי הלכות מהשושנה.

5 מענין, כי גם מצפצפין ועולין, ר"ה שם, שנתפרש גם שטיף. נשתנה באבות דר"ג כ"י עפשטיין ובנסחות תומת ישראלים ממצפצפין ועולין; עין שם הוצ' שכטר 134 בהערה. 6 ח"ג, שם.

7 הטריף = הרטיב שבנסח' שהביא תיאודור; עין לוי ערך טרף ובהערת פלישר ח"ב עמ' 211. מאמר זה נמצא גם בילקוט נביאים רמז ל"ח וגם שם בדר' ובודר' הסריף. בעל אות אמת העיר גם לב"ר (הובא בתיאודור) וגם על הילקוט הנ"ל "הטריף וכו' הפריח מצוות בל" (דפוס שאלוניקי ל"ז ע"א, קמ"ע ע"ב), והנה בהוצאות המאחרות של הילקוט (ליורנו, ועוד) "תקנו" הפריח במקום הטריף ויטטרוב מביא בערך טרף בפשיטות בשם הילקוט הפריח ולא חש כלל, כי זהו מעשי יד מגיחים. ואין זה המקום היחיד ולא הוא היחיד בכך.

עצם המליצה מפריח מצוות מצאנוה ב"ר ל"ז ד': "אתמול אפרוח עכשיו ביצה אתמול מפריח מצוות ומעשים טובים עכשיו מכונן כביצה" (עפ"י ד"ר), אבל ברור, כי יש כאן זוג מלים אפרוח—מפריח.

8 לעף הנ"ל ח"ב עמ' 172 עפ"י ספרי דברים ס"י ויעוד.

הגיר' משבת שנסח' מדי' תהל' תקון הוא למרסבת, שנעשה בודאי בשעה שמרסבת, שהוראתה העקרית הועמה, נראתה כאן כחוק למקומה. בנסח' ורסהימר נמצאת הנהגת נליון מטרבת במקום מרסבת ולדברי המו"ל שם הוא, מלשון דשה, ערך ע' טרב", אבל אפשר, כי מטרבת נשתבש מן מטרפת, או שהוא מלשון טרב=בער שבת"י הוצ' גינבורגר שמות ג' ב' ג' (כוער, יבער – מטריב טריב) וזה נכון יותר מן משריב שריב שבדפוסים, והראיה שבתרג' ירוש' נמצא כאן פעמים מרטיב⁹ וכבר הביאו המלונות טריבא=שחין, ת"י שמות ב' ה' והעירו טרב=צרב¹⁰. מטרבת והולכת היא כמו בוערת והולכת, כלומר מאירה. דומה לכך דלק, שכולל גם הוראת הארה: נר דולק, עששית דולקת.

לבסוף על צפצף כהוראת צמצום, שהובא במלונות, צריך להוסיף: עדשים מצפצפין, מדי' תהל' בוכר י"ב א' (בילקוט תהל' תרג' – מצפצפות). במדת"ה הגרסא מכבר ובילקוט המכירי, פרט זה, הגרסא: עדשים ביקר, וזהו פרוש. מענין שבמקום נצטפצפו¹¹, ספרי דברים שנייה ומנחות פ"ה ע"ב, נמצא במדרש תנאים עמ' 220 שנטצקצקו וכן במדה"ג דברים כ', ירושלים, זהו בנין מרבע משרש צוק, כלומר היו במצוקה, ואולי היתה פעם צורה זו בלשון. ויש מקום לבדיקת כ"י של הערוך, של הספר ושל מדי' תהל' ועוד.

שונות

מקמץ-צורף, "לשוננו" ב' 123, ב"הכרמל" החדשי תרל"ג שנה ב' מציע יעקב ריפמן קינאה, צורף בארמית, במקום קמצאה שבבן סירא. אין תקון זה מתקבל על הרעת. קמצאה נמצא שתי פעמים בהוצ' שמינסנדר וכן שתי פעמים קומצא בהוצ' פרידמן ולאוינגר מתוך כ"י. קשה להניח, כי כל זה שבוש. קמץ נדף בצן סירא להלקה וזה מתפרש רק ע"פ הוראתו העקרית כבש, הכניע. חז"ל עפ"י גרסא זו מובן מקמץ שבמשנה.

שם 125. מר א. א. מביא שם בהערה למאמרי "עתידים הנביאים כלם שאומרים שירה בקול רם", סנהדר' צ"א ע"ב. אלו נודמן מקום זה לידו הייתי מביאו בין שאר ראיות לעתיד שאחריו בינוני ובלא שיי", כמו שהוא בדפוס

9 בהוצ' גינבורגר חסרים שני הפסוקים הללו.

10 הפעל טרב שבנסחת גינבורגר לא הובא אף בדלמן במה"ד האחרונה שנת 1922.

11 כך בערוך ערך צף- בדפ' פיורו כך גם בערך פלמטו ס. אבל בדפ' ויניציא רצ"ב הגרסא בערך זה: שנטצרב כו, כמו בכר"מ בע"י. באגדות התלמוד, בילקוט ברכה תתקס"ב (גם בנסחת כ"י אור תורה הנמצא בידי מר ש"י עגנון – על כ"י זה במקום אחר יותר-) בהוצ' התלמוד: שנטצרכו וכן ילקוט משלי תתק"ג ופס"ז זוטרתא ברכה. שתי הגרסאות הללו הגהות תקון הן.

וילנא: „עתידים... אומרים“ וכן בדפוס בנבנשתי אמ"ר ת"ה. דפוס עתיק מזה אין בירי. עין ח"נ בר"ם.

„לשוננו“ ג' 308 בהערה מובא בשמי, כי „התימנים שומרים את התמונה האספיקית גם באמצע האמרה בנפעל“. לא מדק, וזה לשוני ב„לשוננו“ ח' ב' 190: „גם בפעל יש צורות הפסק אף בהמשך, ביחוד בנפעל בפי הספרדים... ובמלים בודדות מנקדות בכ"י גם בנתפעל... והתימנים מנקדים הפעל בהמשך כבהפסק“. גם מה שהובא שם בשמי בדבר נקוד הסגוליים בעלי לויי אינו מדקדק כ"כ. אנב: בתשובות הנאונים נימצברנ תרס"ט עמ' 381 מנקד השתי (בנקודת השתי) — פתח במקום סגול כבנקוד הבבלי) שלא בהפסק.

יעקב זלומניק

„ירקרק“ „אדמדם“

1

מר צבי הר־זהב במאמרו: „צורות ההקטנה וההגדלה“ ב„לשוננו“, חוברת ב' שנה זו הסיק מסקנה זו על דבר משמע התארים „ירקרק“, „אדמדם“:

„הדעה שהיתה עוד בימיו של רבי עקיבא ושכמה חכמים (רב סעדיה גאון, הרמב"ם, הרד"ק, קוהוט בערוך השלם, ברוקלמן) החזיקו בה, שהגדלה יש כאן ולא הקטנה, אין לה יסוד“. לפיכך החליט מר הר־זהב, כי לא צדק הספרא המחליט ש„אדמדם“ הוא „אדום שבאדומים“, וצדק רק רבי עקיבא (בריש גנעים) המחליט, כי „אדמדם“ הוא כיון המזוג במים, והר־זהב מכריע לדעת רבי עקיבא; מפני שנאמר בתורה: „לבנה־אדמדת“ (ויקרא י"ג, י"ט — כ"ד).

דברי ה' הר־זהב מופרכים הם לגמרי; מפני שלא יתכן כלל, כי הספרא יחלק על המשנה, על דברי רבי ישמעאל ורבי עקיבא. והלא הרמב"ם גופא, שמר הר־זהב מבטל את דבריו, פוסק דוקא בנגעי הגוף כרבי עקיבא, שזהו כיון המזוג במים, ולעמת זאת לענין נגעי הבגדים פוסק הרמב"ם דוקא כספרא! הדבר פשוט הוא מאד, כי הספרא משתעשע רק בנגעי הבגדים, שלא נאמר שם „לבנה אדמדת“, אבל לענין נגעי הגוף הכל מודים, ש„אדמדם“ הוא דוקא אדום מעט, מפני שנאמר בתורה: „לבנה־אדמדת“. והלא לא יתכן כלל, שהספרא לא דיק כלל במלים אלה. הדבר מתבאר בפשטות יתרה.

בלשון „אדום“ משתמשים בני אדם לא רק לגון היין, כי אם גם לגון „פרה אדמה“ ולפיכך נופל על מראה היין הלשון „אדום שבאדומים“, אבל הלשון „אדום שבאדומים“ אינו נופל על פרה „אדומה“, אפילו אם אדומה היא מאד. לעמת זה נופל הלשון „אדום שבאדומים“ אפילו על יין המזוג במים; מפני שאפילו אז אין בו מראה גון פרה אדמה, נמצא, שהספרא והמשנה אינם סותרים זה את זה כלל וכלל. הוא

וילנא: „עתידים... אומרים“ וכן בדפוס בנבנשתי אמ"ר ת"ה. דפוס עתיק מזה אין בירי. עין ח"נ בר"ם.

„לשוננו“ ג' 308 בהערה מובא בשמי, כי „התימנים שומרים את התמונה האספיקית גם באמצע האמרה בנפעל“. לא מדק, וזה לשוני ב„לשוננו“ ח' ב' 190: „גם בפעל יש צורות הפסק אף בהמשך, ביחוד בנפעל בפי הספרדים... ובמלים בודדות מנקדות בכ"י גם בנתפעל... והתימנים מנקדים הפעל בהמשך כבהפסק“. גם מה שהובא שם בשמי בדבר נקוד הסגוליים בעלי לויי אינו מדקדק כ"כ. אנב: בתשובות הנאונים נימצבנ תרס"ט עמ' 381 מנקד השתי (בנקודת השתי) — פתח במקום סגול כבנקוד הבבלי) שלא בהפסק.

יעקב זלומניק

„ירקרק“ „אדמדם“

1

מר צבי הר־זהב במאמרו: „צורות ההקטנה וההגדלה“ ב„לשוננו“, חוברת ב' שנה זו הסיק מסקנה זו על דבר משמע התארים „ירקרק“, „אדמדם“:

„הדעה שהיתה עוד בימיו של רבי עקיבא ושכמה חכמים (רב סעדיה גאון, הרמב"ם, הרד"ק, קוהוט בערוך השלם, ברוקלמן) החזיקו בה, שהגדלה יש כאן ולא הקטנה, אין לה יסוד“. לפיכך החליט מר הר־זהב, כי לא צדק הספרא המחליט ש„אדמדם“ הוא „אדום שבאדומים“, וצדק רק רבי עקיבא (בריש גנעים) המחליט, כי „אדמדם“ הוא כיון המזוג במים, והר־זהב מכריע לדעת רבי עקיבא; מפני שנאמר בתורה: „לבנה־אדמדת“ (ויקרא י"ג, י"ט — כ"ד).

דברי ה' הר־זהב מופרכים הם לגמרי; מפני שלא יתכן כלל, כי הספרא יחלק על המשנה, על דברי רבי ישמעאל ורבי עקיבא. והלא הרמב"ם גופא, שמר הר־זהב מבטל את דבריו, פוסק דוקא בנגעי הגוף כרבי עקיבא, שזהו כיון המזוג במים, ולעמת זאת לענין נגעי הבגדים פוסק הרמב"ם דוקא כספרא! הדבר פשוט הוא מאד, כי הספרא משתעז רק בנגעי הבגדים, שלא נאמר שם „לבנה אדמדת“, אבל לענין נגעי הגוף הכל מודים, ש„אדמדם“ הוא דוקא אדום מעט, מפני שנאמר בתורה: „לבנה־אדמדת“. והלא לא יתכן כלל, שהספרא לא דיק כלל במלים אלה. הדבר מתבאר בפשטות יתרה.

בלשון „אדום“ משתמשים בני אדם לא רק לגון היין, כי אם גם לגון „פרה אדמה“ ולפיכך נופל על מראה היין הלשון „אדום שבאדומים“, אבל הלשון „אדום שבאדומים“ אינו נופל על פרה „אדומה“, אפילו אם אדומה היא מאד. לעמת זה נופל הלשון „אדום שבאדומים“ אפילו על יין המזוג במים; מפני שאפילו אז אין בו מראה גון פרה אדמה, נמצא, שהספרא והמשנה אינם סותרים זה את זה כלל וכלל. הוא

דבר בענין "ירקרק". הלשון "ירוק" נופל גם על גון השעוה, ומזה הוא "מחלת הירקון". לפיכך, לענין "ירקרק" יכולים לפרש בשני אופנים: או שזהו ממראה העשב, או שזהו ממראה הזהב הצהב, כמו שכתוב: "ואברותיה בירקרק חרוץ"; לפיכך נאמר בספרא שפרוש "ירקרק" הוא כמראה העשב, ולא כמראה השעוה, כי מראה העשב הוא "ירוק שבירוקים", אפילו אם ירוק הוא מעט. אבל מראה השעוה איננו "ירוק שבירוקים", אפילו אם הוא צהוב מאד. ובאמת יש בזה מחלקת רבי אליעזר וסומכוס. רבי אליעזר מבית שמאי סובר, כי "ירקרק" הוא כשעוה, אבל סומכוס סובר, כי "ירקרק" הוא דוקא כהוצי דקל וכנף הטוס, כלומר ירוק כעשב¹. והרמב"ם פסק באמת כסומכוס. לפיכך יכול השם "ירקרק" להורות על הירוק מאד, וגם על הירוק מעט, אלו היה נאמר: "לבנה ירקרקת"; מפני שהכפלת האותיות מראה על ענין אחר לגמרי, שאין לו כל שיכות להגדלה ולהקטנה. ולא צדק, אפוא, גם ה' שניידר בספרו תורת הלשון בהתפתחותה (עמוד 472) הכותב:

"הוראת המשקל הזה, בכפילות ע"ול-הפ', אם היא על ההגדלה או על ההקטנה, לא היתה כבר ידועה בימי התנאים. דעה אחת – אדמדם אדום שבאדומים ירקרק – ירוק שבירוקים. ורבי עקיבא אומר אדמדם – כיון המזוג במים (נגעים פ"א, ב') הינו הקטנה".

דברי ה' שניידר מופרכים הם גם מצד זה, כי לשון התנאים היתה עברית, ולא פקפקו כלל בפרושי המלות, כחוקרי לשון אשורית המתה, והמחלקת היתה רק באותן המשמעות של המלים, שיש להן שני פרושים, למשל: "ירק כעשב", "ירק כשעוה", ואם כתוב בתורה סתם: "ירוק" או "ירקרק" – אפשר לפרש את המלה בשני אפנים, גם מבלי שכוח שום כלל מכללי הדקדוק, אם ההכפלה מורה על ההגדלה או על ההקטנה.

II

דבר שבטבע הוא בכל הלשונות, כי השנות המלה מורה על ההגדלה, ולא על ההקטנה, למשל: "ועמוק עמוק מי ימצאו". לפיכך אם נשנה רק חלק מן המלה אזי יכל זה להורות על ההגדלה אבל בשום אופן לא על ההקטנה. למשל, לא יתכן כלל לפרש, כי "יפהפיה" היא יפה מעט; חלקלק – חלק מעט. אבל כמו שהשם "יפה" נופל על יפה מאד, ועל יפה מעט, ככה יכל השם "חלקלק" להורות על חלק מאד ועל חלק מעט, והוא הדבר בשם "יפהפיה", היכל להתפרש: "יפהפיה" מאד, או יפהפיה מעט; כי להכפלת האותיות אין כל שיכות להגדלה או להקטנה, כי השנות האותיות מורה על השנות הפעולה הקצרה זו אחר זו תכף, למשל:

הקיש (פעם אחת), קשקש – קיש אחר קיש (אסתר) בלגינא קיש, קיש קריא). שָׁפָה (ושפה רוקה), טהרות) שפשפה – שיפה אחר שיפה.

¹ ירושלמי סכה פ"ג.

צֶלֶל, צֶל (פעם אחת). צלצל – צליל אחר צליל.

הנידה (פעם אחת). "נדנדה עריסה" (בראשית רבה נ"ג, י"א).

הניף – פעם אחת. נפנף – כנפנוף הרוח את הסלית. מניף ומניח וחוזר ומניף.

נָם (נסגרו עיניו). נמנם – גם ונעור, גם ונעור, כדרך היושב וישן, הניעור מהכבדת ראשו בכל רגע.

דק ("פורתא לא דק"). דקדק – בכל הפרטים.

תמונת ההכפלה מתאימה. אפוא, לחמונת Многоократный вид שברוסית, בעוד שהאפן הפשוט מתאים לתמונת Одноократный вид שברוסית. הוא הדבר בשמות, למשל:

1. דרדר – "דרדר זה הקינרוס שהיא עשויה דרין, דרין" (בראשית רבה כ').
2. דרדור – "חבית של עץ עשויה לוחות לוחות" Кленки (ערוך ערך דרדור).
- כנודע, ש"חבית" היא מחרס, מעשי ידי יוצר, מחתיכה אחת, אבל "דרדור" הוא כלי העשוי חוליות חוליות, שחשוקים מחברים אותן, ועל שמן. כנראה, נקרא דרדור, כמו שנמצא: "הקנונים הגדולים משיעשה שני דורים" (כלים ט"ז).
3. שרשרת – הכבל העשוי שרות, שרות או טבעות.
4. גרגרת – העשויה גרות, גרות או עגולים של סחוס.
5. הרהר – הרים על גבי הרים.
6. אספסוף – אספת עמים שונים זה מזה.
7. תלתל – קוצת שער העשויה תלים תלים.
8. בקבוק – כלי בגרון צר, המשמיע את הקול: בוק-בוק-בוק, כשנשפכים מתוכו המים.

שמות מעין אלה ישנם עוד, ומאלה נוכל להקיש על שאר השמות ונוכל להבין, כי "בצלצל" הוא בצל המרכב מבצלים קטנים, כמו שנאמר במשנה: "הבצל ובצלצל אינם כלאים זה בזה" (כלאים א'). וזהו, אפוא, הבצל הנקרא ברומית Allium Schoenoprasum. מתוך כל האמור נוכל להבין, למשל, כי התאר "שחרחרת" איננו נופל על שחרות פושה (Сплотная), כי אם על שחרות מרכבת מכתמים שחורים, וזהו מה שנאמר בשיר השירים: אל תראוני שאני שחרחרת שופתני השמש. זה נאמר על שולמית. שהיו על פניה "כתמי קיץ"¹ משופת השמש. הוא הדבר לענין מראות נגעים, שנאמר בהם "ירקרק", "אדמדמ".

הרופא ה"ר א. כהן ממוהילוב העיר לי, כי במחלות העור יש להבדיל בין שני המינים האלה:

¹ וזהו גם פירוש האגדה: "אסתר ירקרקת היתה" – שהיו לה על פניה כתמי קיץ צהובים כשעוה; כי אֵדָם יָרוֹק כעשב, אפילו במקצת, לא היה ולא נברא. בלשון התלמוד מצוי השם ירוק על הירוק כשעוה, כמו שנתבאר למעלה.

(א) המחלות הדומות למחלת השושנה, שהאדם פושה ומכסה את כל המקום הנגוע (על נגע כזה נופל הלשון "אדום").

(ב) המחלות הדומות להעֶבֶת¹ (סיפליס), שְׁנֶהֶכֶת¹ (pokaza) שהמקום הנגוע איננו מכסה כלו במראה אדום, אך מפורזים בו כתמים הרבה אדומים (על נגע כזה נופל, כמובן, הלשון "אדמדם", ולא "אדום"). וכבר הוכיח הד"ר י"ל קצנלסון במאמרו החשוב "שמות הנגעים בכתבי הקדש" (היקב 48), כי "צרע" הוא נרדף ל"זרע", מעין עלז – עלץ ודומיהם; כי הנגועים המגויים בתורה באים במספר רב, ודומים לזרעונים זרועים (Сыпь) על כל הגוף, ותרגום "צָרַעַת" הוא, אפוא, Сыпь ברוסית, לדעת הד"ר י"ל קצנלסון (עין שם).

הוא הדבר לענין "ירקרק". במאמרו הנזכר מתאר הד"ר קצנלסון את מחלת הַגִּזְזִת Herpes tonsurans ואומר, כי המחלה הזאת היא מחלה מחדבקת, והחם והטחב גורמים ביותר להתפשטותה, ולפיכך נמצא תמיד, כי קירות הבתים ששם נמצאו חולי הגזזת מכוסים בכתמים ירוקים של חֶלְאָה² (Schimmel). וכתמים כאלה נראים שם גם על הבגדים ונעלי העור. עכשיו מובן הוא היטב: מדוע מכונה צרעת הבגדים בשם "ירקרק". הוא הדבר לענין "אדמדם" שכתמים כאלו יכולים להתהוות על ידי מין פטריות המכונות ברומית בשם Myxomycetes, שלא נחקרו עוד היטב. על ידי מין הפטריות האלה הופיע בשנת 996 לסה"נ כתמים אדומים במצה הקדושה שבבית הכניסה לקטולים בעיר לימוז' בצרפת, ואז העלילו על היהודים, שהם דקרו במחטים את המצה הקדושה עד זוב דם, וזו היתה עלילת הדם הראשונה.

הוא הדבר לענין "יפהפיה", שזהו תאר לזו שהיא גם "יפת תאר" וגם "יפת מראה". כמו "הרהר" – הר על גבי הר. וכן הם התארים: פתלתל = המלא נפתולים; עקלקל = המלא עקולים; הפכפך = הנהפך בכל רגע ורגע. ובכן יש בכל אלה השנות פעלה. מעין אלה הוא התאר מסוכסך³ (Шершавый) מן "סכסך" = עשה אותו להפך מן "חֶלֶק". כמו שנאמר: "מביא קיסם שראשו חלק ומנענע באותו מקום, אם מסכסך" (גדה כ"ח); הפעל הזה נגזר מן הפעל: "הנני שך את דרכך בסירים". "מסוכסך" הוא דבר המלא סיכות סיכות ואיננו חלק, ומה שמשמששים למושג "מסוכסך" בשם "מחֶסֶס" אינו נכון כלל; כי לָמָן, שהיה דק ו"מחֶסֶס", אין כל סיכות למושג זה.

מכל האמור מוכח, שאינם נכוחים כלל וכלל חדושי של מר הר"זהב שחדש את השמות: ארך – ארכרך; קצר – קצרצר; רחב – רחברחב ועוד; מפני שאין פה כל מקום להרכבה, ועל כן אין פה כל מקום להכפלת האותיות. מפני נמוס זה אין שום טעם בשם

¹ המִנְחִים האלה חדש הד"ר י"ל קצנלסון.

² מלשון מעות שהחליאו (מעשר שני ד-ב), וכן בבן סירא העברי, "כנחשת רע יחליא" ("השלח"

כרך ט' עמוד 345).

³ "מסוכסכת מרוח אחת" (חולין), "לחכה נירו וסכסכה אבניו" (ב"ק), כלומר עשתה את אבני

הגזית החלקים לא חלקים.

„חתלתול“, ולעמית זה יכולים אנו לקנס את השם „עלעלה“ למיבן העלה המרכב מעלים קטנים, ולא להשתמש בו לצורך ההקטנה. וכן אפשר לקים את השם „סכינכן“ למובן „סכין של כיס, המרכב מסכינים קטנים בחיך קת אחת“.

לסוף ראוי להעיר על השם „פֶּשֶׁתְּשֶׁת“, שחדש שם מר הר־זהב למובן אשה בעלת שערות כאניצי פשתן. ה' הר־זהב מערבב את ה־פשתה = הצמח הירוק, כשאר העשבים ב־פשתן — המוכין העשויים מן הפשתה (כמו נַחֲשֶׁת — נַחֲשֶׁתָן; מְגֹד — מגדן). הנון הבאה סה לקריצת שם משם היא סגולה יקרה ללשון, ואפשר לחדש על ידה שמות הרבה, נחוצים מאד, שמתקשים בהם, למשל: מן „קנבוס“ — שם הצמח, נחדש את השם „קנבוֹסֶן (Ренька) — מוכין העשויים מגבעולי הקנבוס, כמו ה־פשתן“ מן ה־פשתה“.

הפעלים צֻלַּץ, צֻנַּע, גֻּלַּל ודומיהם שיכים לבנין פיעל, הואיל שלשרשים צלל, נוע וגלל אין בנין פעל אחר, ונקודותיהם הן שוות, למשל: קָשֶׁר = קָשֶׁר = גֻּלַּל. מתוך זה נוכל להוכיח, כי עצם בנין הכבד מורה על השנות הפעלה הקצרה, על פעלה מרכבת מפעלות קצרות הבאות תכופות זו אחר זו, ואיננו מורה כלל וכלל על חזק הפעלה, כמו שרגילים לדמות. למשל: צָנַח = פעם אחת; צָנַח = פעמים אחדות זו אחר זו, אותה הצוחה גופא, כמו שנמצא: „ציוחה עליהן העזרה: צאו מכאן, צאו מכאן!“ (ירושלמי סכה ד—ו). וכן לעמת: „ויִצְעַק צִעָקָה גדולה ומרה עד מאד“ (תולדות כז—לד), „ויזעק זעקה גדולה ומרה“ (אסתר ד—א), ש בא דוקא חזק הפעלה בבנין הקל ולא בפיעל, נמצא להשנות הפעלה: „והוא מצַעֵק: אבי אבי!“ (מלכים ב—ב יב). כך יש להבדיל בין „שיר“ ובין שוֹרֵר — על השנות המלה ש ב שיר, כדרך המשוררים, או על השנות הקול. ומה שמדמים, כי בנין פיעל מורה על חזק הפעלה — בדוּתה היא לגמרי: מפני שאין בתנ״ך אפילו מקום אחד, שיתכן להוכיח ממנו, כי בנין הכבד מורה על חזק הפעלה, ולעמית זאת יש המון מקומות שדוקא בנין הקל מורה על חזק הפעלה יותר מבנין פעל¹.

עֵקֶרֶת או עֵקֶרֶת?

כמעט כל המפרשים, כיהודים (ר' סעדיה גאון, התרגום הארמי, ראב״ע, רד״ק ועוד) כנוצרים (מן הוולגטא ואילך). גוזרים את המלה „עקרת“ בתהלים קי״ג ט' מלשון: עקר ועקרה (דברים ז', י"ד), אלא שקצתם תופסים „מושיבי עקרת הבית“ לענין בפני עצמו

¹ מענין מאד, שכל המדקדקים העבריים והנכרים מביאים את הפיעל שֶׁבֶר לרגמה על חזק הפעלה, בשעה שאין אפילו מקום אחד בתנ״ך שהפעל שֶׁבֶר מורה על שבירה לרסיסים, ולעמית זה נמצא שבנין הקל נופל גם על שבירה לרסיסים שבמכה אחת, למשל: „ושברה כשבר נבל יוצרים כותו — ולא מצא במכתו חרש לחתות אש מיקוד ולחשף מים מגבא“ (ישעיהו ל—י"ד).

„חתלתול“, ולעמית זה יכולים אנו לקנס את השם „עלעלה“ למיבן העלה המרכב מעלים קטנים, ולא להשתמש בו לצורך ההקטנה. וכן אפשר לקים את השם „סכינכן“ למובן „סכין של כיס, המרכב מסכינים קטנים בחיך קת אחת“.

לסוף ראוי להעיר על השם „פֶּשֶׁתְּשֶׁת“, שחדש שם מר הר־זהב למובן אשה בעלת שערות כאניצי פשתן. ה' הר־זהב מערבב את ה־פשתה = הצמח הירוק, כשאר העשבים ב־פשתן — המוכין העשויים מן הפשתה (כמו נַחֲשֶׁת — נַחֲשֶׁתָן; מְגֹד — מגדן). הנון הבאה סה לקריצת שם משם היא סגולה יקרה ללשון, ואפשר לחדש על ידה שמות הרבה, נחוצים מאד, שמתקשים בהם, למשל: מן „קנבוס“ — שם הצמח, נחדש את השם „קנבוֹסֶן“ (Ренька) — מוכין העשויים מגבעולי הקנבוס, כמו ה־פשתן מן ה־פשתה.¹

הפעלים צֻלַּל, צֻנַּע, גֻּלַּל ודומיהם שיכים לבנין פיעל, הואיל שלשרשים צלל, נוע וגלל אין בנין פעל אחר, ונקודתיהם הן שוות, למשל: קָשֶׁר = קָשֶׁר = גֻּלַּל. מתוך זה נוכל להוכיח, כי עצם בנין הכבד מורה על השנות הפעלה הקצרה, על פעלה מרכבת מפעלות קצרות הבאות תכופות זו אחר זו, ואיננו מורה כלל וכלל על חזק הפעלה, כמו שרגילים לדמות. למשל: צָנַח = פעם אחת; צָנַח = פעמים אחדות זו אחר זו, אותה הצוחה גופא, כמו שנמצא: „ציוחה עליהן העזרה: צאו מכאן, צאו מכאן!“ (ירושלמי סכה ד—ו). וכן לעמת: „ויִצְעַק צִעָקָה גדולה ומרה עד מאד“ (תולדות כז—לד), „ויזעק זעקה גדולה ומרה“ (אסתר ד—א), ש בא דוקא חזק הפעלה בבנין הקל ולא בפיעל, נמצא להשנות הפעלה: „והוא מצַעֵק: אבי אבי!“ (מלכים ב—ב יב). כך יש להבדיל בין „שיר“ ובין שוֹרֵר — על השנות המלה ש ב שיר, כדרך המשוררים, או על השנות הקול. ומה שמדמים, כי בנין פיעל מורה על חזק הפעלה — בדוּתה היא לגמרי: מפני שאין בתנ״ך אפילו מקום אחד, שיתכן להוכיח ממנו, כי בנין הקל מורה על חזק הפעלה, ולעמית זאת יש המון מקומות שדוקא בנין הקל מורה על חזק הפעלה יותר מבנין פעל¹.

עֵקֶרֶת או עֵקֶרֶת?

כמעט כל המפרשים, כיהודים (ר' סעדיה גאון, התרגום הארמי, ראב״ע, רד״ק ועוד) כנוצרים (מן הוולגטא ואילך). גוזרים את המלה „עקרת“ בתהלים קי״ג ט' מלשון: עקר ועקרה (דברים ז', י"ד), אלא שקצתם תופסים „מושיבי עקרת הבית“ לענין בפני עצמו

¹ מענין מאד, שכל המדקדקים העבריים והנכרים מביאים את הפיעל שָׁבַר לרגמה על חזק הפעלה, בשעה שאין אפילו מקום אחד בתנ״ך שהפעל שָׁבַר מורה על שבירה לרסיסים, ולעמית זה נמצא שבנין הקל נופל גם על שבירה לרסיסים שבמכה אחת, למשל: „ושברה כשבר נבל יוצרים כותו — ולא מצא במכתו חרש לחתות אש מיקוד ולחשף מים מגבא“ (ישעיהו ל—י"ד).

ומפרשים: ה' מושיב (מכוון) את עקרת הבית, או: הוא מושיב את העקרת (על משקל עצרת) בבית, על דרך: מושיב יחידים ביתה (תהלים ס"ח, ז'), וקצתם מחברים זה עם "אם הבנים" שלאחריו ומפרשים: ה' מושיב (משיב, כלומר מהפך) עקרת הבית לאם הבנים שמחה. הפרוש הא' לא נתן להאמר כלל, לפי שלא מצאנו בשום מקום שהכתוב ישלים עם מצב העקרות: עקרה אין לה תקנה עד שתלד (עין ש"א ב', ה' וישעיה נ"ד, א'). אבל גם לפי הפרוש הב' קשה, מה ענין עקרה לבית, הרי היא מצוינת דוקא בזה שאינה משתתפת בבנין הבית; רס"ג אמנם מפרש: מהפך האשה (הבית) העקרה (בסמיכות התאר אל המתואר, על דרך. חלקי אבנים בש"א י"ז, מ' ועוד) לאם הבנים¹, אבל גם פרוש זה אינו מתישב על הלב. רק מנחם בן סרוק, המחלק בס' המחברת שלו "עקר" לג' מחלקות: א) לעקור בטוע (קהלת ג', ב'), ב) עקר שרשוהי (דניאל ד', י"ב וכו'), ג) רני עקרה (ישעיה נ"ד, א'), מונה "עקרת הבית" ביחד עם "לעקור נטוע" (כנראה הוא מפרש: עקורת הבית, או את העקורה בבית). ר"י בן גנאח עוד מרחיק ללכת בספר השרשים שלו ערך "עקר" ותופס "לעקור" עם "עקר שרשוהי" לשרש אחד עם משמעויות מהופכות (כמו "שרש" הקרוב לו – ושרשך בתהלים נ"ב, ז'; לפי דעת ריב"ג הוא בא גם בקל במשמעות זו בשרשם בעמלק בשופטים ה', י"ד) ומפרש באמת עקרת הבית – שרש האומה, ויהיה לפי "מושיבי" וכו' ואם הבנים" וכו' הכפלת הענין במלות שונות, פרוש המתישב על לשון הפסוק. הוא מפרש כך גם: לעקר (ויקרא כ"ה, מ"ז) ומביא דמיון לזה את עקר הערבי (לפי נוסחה אחת בגופו הערבי של הספר עפ"י תקונו של נייבואר, גם: עקר), שמשמעותו: שרשו ועקרו של דבר). לפי זה היו מכנים בעברית את עקר הדבר, בלשון זכר עקר, ובלשון נקבה עקרה (אפשר שעל שם דו המשמעות של מלה זו מוסיפים בכמה מקומות בתנ"כ הוספה לבאר משמעותה, עין בראשית י"א, ל' שופטים י"ג, ב' וג', ישעיה נ"ד, א' ואיוב כ"ד, כ"א, ורק במקום שאין לחשוש לטעות משיטתם הוספה זו). או: עקרת (גם בערבית מכנים את העקרה: عاقر, כלומר, המלים המורים על עקר ועקרה הן גם בערבית קרובות). אם נצרף להאמור, שבפתגם "עקרת הבית", השגור עדין בפינו כבר השתמש רש"י (ראיה שכבר הביא אותה יל"ג, עין "לשוננו" חוברת ג' עמ' 324 הערת המערכת) ואת המדרשים שהביא מרבגריין (שם), המורים שהם פרוש "עקרת מלשון "עקר" (הפתגם בן-סירא אינו מוכיח כלום, לפי שהמלה "עקרת" אינה מנוקדת שם), נבוא לידי המסקנה, שאין לנו לזוז מהמנהג להשתמש בעקרת במשמעות "עקר".

מיכאל וילנסקי

ברליו

¹ כדאי אפשר להעיר, שראב"ע, הכותב בפרושו הרגיל לשמות א', א': "ואין בית בכל המקרא אשה", נטה גם כאן בפרש זה מפרוש רס"ג ומפרש "הבית" בית ממש.

ה ע ר ה

במאמרו "לחקון הלשון" ב"לשוננו", חוברת ב', מתמרמר מר לויאס על בעלי "הרפואה" הניו-יורקית וכעסו מעבירו על דעתו ולפעמים גם על חקי הנמוס והצדק. אולם לאמתו של דבר, מכוונים הדברים לא רק נגד מחברי הרפואה הנ"ל, אלא כמעט נגד כל הסופרים הרופאים, ורבים מהחדושים, שהמבקר מתנגד להם, לקוחים מספרות ימי הבינים ומהספרות הרפואית העברית החדשה בארץ-ישראל.

מר לויאס אומר, כי הבונה משקלים זָאָתָה, בְּלִבָּת וכדומה מהומה ובטלנות הוא מכניס לשפתנו. המנחים האלה נקבעו ע"י הד"ר מזיא, אחד החלוצים הראשונים בשדה הרפואה שלנו, נתאזרחו ונשתרשו בשפתנו ונתקבלו בכל מלוננו כמעט על ידי כל בלשנינו ועל ידי כל סופרינו-הרופאים בארץ-ישראל ובחוץ-לארץ.

בנוגע למלה "מאוניות" בחרנו בה אך ורק מפני הצלצול הדומה והכונה השוה כמעט שבינה ובין tonicity, כי המלה התמתחות אוי יותר נכון, מִמַּח, כהצעת אחדים מחברינו הרופאים בארץ-ישראל, מוסרת רק את המצב האנטומי ולא את התוצאה הפיזיולוגית. אפשר שטעינו, אבל זהו דבר שבטעם סוף כל סוף.

בנוגע למנח כְּמָהוּת מקורו מכמה חשוק, שאוף והתאווה ואין לו שום יחס לְכְמוּהוּת, שם מדומה המורה על שיון ודמיו. ובכרך הראשון של הרפואה הניו-יורקית הוצעה כבר המלה כְּמָהָ¹ במקום כמהות, הרווחת בספרות ארץ-הישראלית.

בנוגע להמנחים הנכונים בשביל fetus, embryo צריך לדייק ולדעת, כי embryo כוננו ברפואה לילד ברחם אמו במשך שלשת הירחים הראשונים, ומכאן ואילך עד צאתו לאויר העולם הריהו נודע בשם fetus, ביבמות ל"א א', מוצאים אנו "עובר ניכר לשליש ימיה", כלומר במשך שלשת החדשים הראשונים, כדכתיב ויהי כמשלש חדשים (בראשית ל"ח). ובמשך שלשת החדשים הראשונים של התהוות הילד נחתכים כבר אברים רבים וביניהם אצבעות היד ובהני-הרגלים עם צפרניהן. ובכן רק אידיעותו של המבקר את יסודי-הרפואה האלה הכריחו לכתוב, כי הנחת המנח עובר בשביל "embryo" סותרת את מאמר חז"ל: "הוציא העובר את ידו". זו מנין לזו? לו ידע והרגיש כל מנח רפואי, לו היתה בשבילו כל מלה רפואית לא צרוף מלולי ריק ונבוב, אלא מושג חי וקרוב המלא תוכן, כי אז בשום אופן לא היה יכל להציע שְׁאָרִי במקום "תַּתְּעוּרִי" בתורת מנח בשביל-subcutaneous, ומה נעשה למנחים "subdiaphragmatic, subserous", וכי, ביום שידובר בם? כלום מביע המנח חוסר או חסרון את המושג "Insufficiency"? ואיך נתרגם את כל מחלות המסתמים (valves) כמו Mitral Insufficiency, Aortic Insufficiency?

ילמדנו נא רבנו המניח, באיוז מכללה למד, כי "Incontinence of Urin" מובנה שטיפת או זרימת השתן? ויבאר לנו המבקר, למה הוא מיחס לַתְּגִמִּל, שהוצע על ידי מחברי הרפואה הניו-יורקית בתור מנח ל-"compensation", את המובן של "ריאקציה", בשעה שכבר נתקבלה בשפתנו ה"תגובה" וממנה הפעל "להגיב". ובמה גרוע ה"סכוי" הידוע כבר מה-מאמדי, הלכות מה-אמדנא שמובנה בתלמוד "דיאגנוזה"?

¹ מן כמה צריך לבוא בְּמִיָּה (על משקל שְׁמִירָה) ולא בְּמִיָּה (ע"מ בְּכִיָּה מן בכה) וכבר השתמש בתמונה זו הקליר בתפלת גשם (צונץ DieSynagogale Poesie 1920 p. 400) ועיין בן-יהודה, עמ' 2422, - א. א.

אין את נפשי להתעכב כאן על כל הערותיו של מר לויאס. אבל אינני יכול לבלוי להדגיש את המנח המצחיק «טיפוס שוטה» בתור מנח ל-typhoid. ואיך נתרגם את המנחים «chancroid, erysepeloid» ויתר המנחים הדומים הנמצאים לעשרות בלשון הרפואה?

לא. אדוני מר לויאס, כבוד החכמה והבלשנות במקומו מונח, הצעותיך וחקירותיך ההיסטוריות נקרא בעוגג, אבל בבקשה את הרפואה החדשה והחיה הנח לרופאים, שידיהם מלוכלכות בשפיר ושליה.

ד"ר א. גולדנשטיין

תהון טעיות

א) ב«הארץ» מיום ל' אדר א' ש"ז מביע מר יצחק אפשטיין את ההשערה שהמלה החלמודית ריפתא (לחם) היא כנראה משרש אחד עם המלה העברית: רפת. השערה זו בטעות יסודה. המלה ריפתא באה במקום רעיפתא ומתאימה למלה הערבית: رَعِف: מאותו השרש גם המלה رَعْف, קָעִפִּים, שבה לא נבלעה העין. ראה ערוך השלם ערך רף וערך רעף. ב ב«כתובים» מיום י"ח אדר א' חרפ"ט כותב מר ג. פישמן: «מודעת היא, כי השם «משומד» נגזר מהפעל «שמד», וז"א, שהוא נשמד ונכרת מקהל ישראל». דעה זו בטעות יסודה. במלה משומד נבלעה הע' ועקרה משועמד מהשרש עמד, שבסורית הוראתו: לטבל. מהשרש הזה יצרו שפעל—שעמד במובן לתת את הטבילה הנוצרית למי שהוא ומשועמד הוא הטבול, מי שקבל את הטבילה הנוצרית. כך פרשו את המלה הזו חכמינו גם בימי הביניים. א. צ.

במאמר מדרש מלים נפלו לצערנו שגיאות אלו: 356 שורה 10 מלמטה במקום כתותו צ"ל כתתו; בעמור 357 שורה 17 מלמעלה אחר: ה חמשה צריך להוסיף עשר.

מסבות תכניות לא נכנסו לחוברת זו הערותיו של הד"ר א. מויא לפרט המנחים של ש. טשרניחובסקי. כמו כן לא נכנס לצערנו התרגום הרוסי למנחים אחדים בילקוט הצמחים, מפני חסר אותיות רוסיות בבית הדפוס. — המערכת.

אין את נפשי להתעכב כאן על כל הערותיו של מר לויאס. אבל אינני יכול לבלוי להדגיש את המנח המצחיק «טיפוס שוטה» בתור מנח ל-typhoid. ואיך נתרגם את המנחים «chancroid, erysepeloid» ויתר המנחים הדומים הנמצאים לעשרות בלשון הרפואה?

לא. אדוני מר לויאס, כבוד החכמה והבלשנות במקומו מונח, הצעותיך וחקירותיך ההיסטוריות נקרא בעוגג, אבל בבקשה את הרפואה החדשה והחיה הנח לרופאים, שידיהם מלוכלכות בשפיר ושליה.

ד"ר א. גולדנשטיין

תהון טעיות

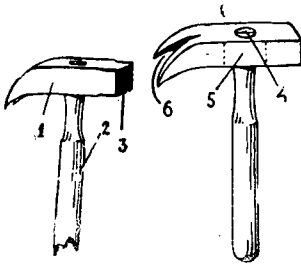
א) ב«הארץ» מיום ל' אדר א' ש"ז מביע מר יצחק אפשטיין את ההשערה שהמלה החלמודית ריפתא (לחם) היא כנראה משרש אחד עם המלה העברית: רפת. השערה זו בטעות יסודה. המלה ריפתא באה במקום רעיפתא ומתאימה למלה הערבית: رَعِفَ: מאותו השרש גם המלה رَعْف, רָעָפִים, שבה לא נבלעה העין. ראה ערוך השלם ערך רף וערך רעף. ב ב«כתובים» מיום י"ח אדר א' חרפ"ט כותב מר ג. פישמן: «מודעת היא, כי השם «משומד» נגזר מהפעל «שמד», וז"א, שהוא נשמד ונכרת מקהל ישראל». דעה זו בטעות יסודה. במלה משומד נבלעה הע' ועקרה משועמד מהשרש עמד, שבסורית הוראתו: לטבל. מהשרש הזה יצרו שפעל—שעמד במובן לתת את הטבילה הנוצרית למי שהוא ומשועמד הוא הטבול, מי שקבל את הטבילה הנוצרית. כך פרשו את המלה הזו חכמינו גם בימי הביניים. א. צ.

במאמר מדרש מלים נפלו לצערנו שגיאות אלו: 356 שורה 10 מלמטה במקום כתותו צ"ל כתתו; בעמור 357 שורה 17 מלמעלה אחר: ה חמשה צריך להוסיף עשר.

מסבות תכניות לא נכנסו לחוברת זו הערותיו של הד"ר א. מויא לפרט המנחים של ש. טשרניחובסקי. כמו כן לא נכנס לצערנו התרגום הרוסי למנחים אחדים בילקוט הצמחים, מפני חסר אותיות רוסיות בבית הדפוס. — המערכת.

פטישים

לוח א.

פטישים שסוגי
תרטום

פטיש
רגיל

פטיש
מסמר

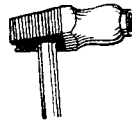

פטיש

מקור

1. גוף הפטיש
2. קת הפטיש
3. פרחת הפטיש
4. קוף
5. מקוף
6. תרטום

פטיש
של תבנית

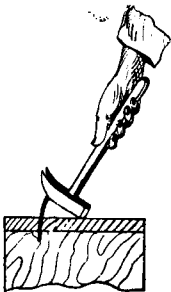
מקוש

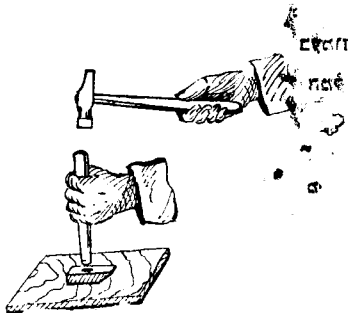
מקוש
מחרט

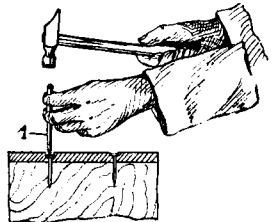
מקוש
של פסד

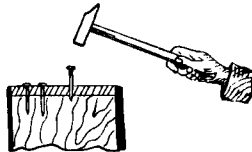
חליץ או של
מסמר

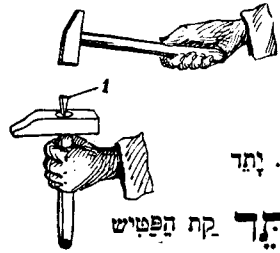
קבע תחת מקוף הפטיש

שקע מסמר

קבע מסמר
הקש בפטיש על המסמר

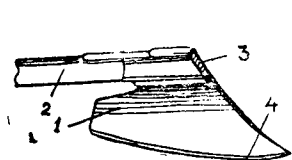

1. יתר
יתר קת הפטיש

נקבע על ידי ועד הלשון
העברית בא"י; ערוך על ידי
מ. כהן; יוצא לאור על ידי
גדוד מגיני השפה בא"י;
ציור בידי י. מקובר; נדפס
בדפוס "ארץ-ישראל" ירושלים.

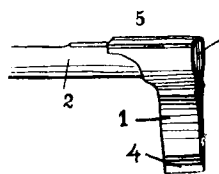
נְרִיזִים

לוח ב.

נְרִיזֵן שֶׁל נֶגֶר בְּתִים

1. דְּחֵי הַנְּרִיזֵן
2. קֵת
3. בְּמִקוֹם
4. חֵד הַנְּרִיזֵן
5. נֶב אוֹ פְּרִיחַת הַנְּרִיזֵן

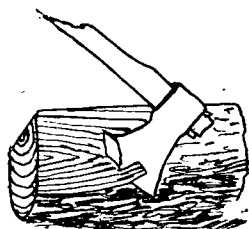

כִּילָה

הֶרְדֵּם

מִבְּקַע

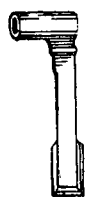

שִׁבְב (הַקוֹרָה)

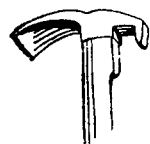

הֶצֵּץ אוֹ הַפֵּל (הַעֵץ)

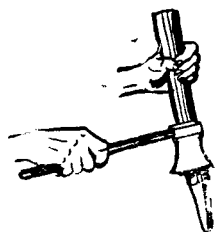
הַמִּקְצֵץ מִנִּיף אֶת הַנְּרִיזֵן

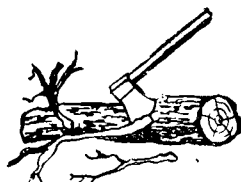
בֵּן
כִּילָה

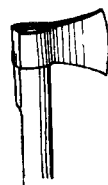
הֶרְדֵּם מִבְּקַעַר

הֶצֵּעַ אוֹ חֶמֶק בְּקֶרֶם

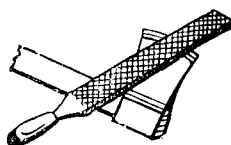

חֶמֶק, סִיעָה

נְרִיזֵן שֶׁל חוֹטְבִים

נִבְקַע עַל יְדֵי וְעַד הַלְשׁוֹן
הַעֲבֵרִית בְּאִי; עֵרוֹךְ עַל יְדֵי
מ. כֶּהֱן; יוֹצֵא לְאוֹר עַל יְדֵי
גִדּוֹר מְגִינֵי הַשְּׂפָחָה בְּאִי;
צִיר בִּירֵי י. מְקוֹבֵר; נִדְפָס
בְּדֹפּוֹס "אַרְץ-יִשְׂרָאֵל" יְרוּשָׁלַם.

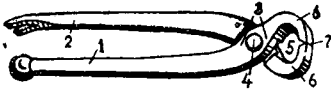

שְׁנֵי הַנְּרִיזֵן

בְּמַעַ

צבתות

1. שוק פרוכת קצה
2. שוק שסועת קצה
3. ספקק
4. ציר
5. פי הצבת
6. קנים
7. קנה

צבת
שטוחה

חלי או שלף
מסמר בחולי

משבת

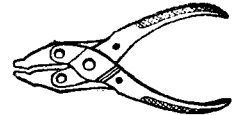
צבת מסמר

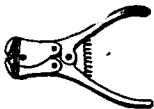
מצבטים

מלקחת
עגלה

ממתחים

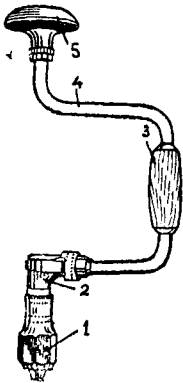
צבת פפולת
מסוט

חולץ

נקבע על ידי ועד הלשון
העברית בא"י; ערוך על ידי
מ. כהן; יוצא לאור על ידי
גדוד מגיני השפה בא"י;
ציר בידו י. מקובר; נדפס
בדפוס "ארץ-ישראל" ירושלים.

מְקַדְחֹת

אֶרְכֹּבֶת
קְדִיחָה

- 1 גְּרִמִּיק
- 2 מְרָקֶשׁ
- 3 בֵּית צִבִּיטָה
- 4 קֶשֶׁת
- 5 רֹאשׁ

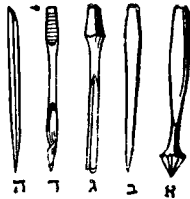
קְדִיחָה

מְקַדְחָה מְזוּדָה

מְקַדְחֵי לְמַסְמְרִים

מְבִיעֵי
קְדִיחָה

- א. מְשַׁקֵּעַ
- ב. מְקַדְחֵי חֲדָדִים
- ג. מְקַדְחֵי בָּרָה
- ד. מְקַדְחֵי חֲלֹזֹנִים
- ה. מְקַדְחֵי לְזִכְכִּיחַ

מְקַדְחֵי
מְרָבִי

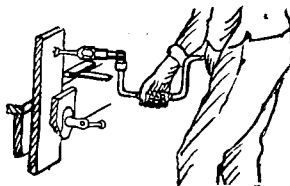
1. קְנֵה הַמְקַדְחֵי
2. עֵקֶץ הַמְרָבִי
3. חֵד הַחֲזָקָה
4. חֵד פִּתְחֵת

מְקַדְחֵי
מִתְפַּשֵּׁר

קְדִיחַת עֵרֶב

קְדִיחַת שְׁתֵּי

נִקְבַּע עַל יְדֵי וְעַד הַלְשׁוֹן
הַעֲבֵרִית בְּאֵי; עֵרוֹךְ עַל יְדֵי
מ. כֵּהן; יוֹצֵא לְאוֹר עַל יְדֵי
גִדּוֹד מְגִינֵי הַשִּׁפְחָה בְּאֵי;
צוּר בִּידֵי י. מְקוֹבֵר; נִדְפַס
בְּדִפּוֹס «אַרְץ-יִשְׂרָאֵל» יְרוּשָׁלַם.

